

Т. Анастасовъ

Македонія и Одринско

МАКЕДОНИЯ

и ОДРИНСКО

(1893—1903).

СЪ ДВѢ КАРТИ.

МЕМОАРЪ НА ВЪТРЕШНАТА ОРГАНИЗАЦИЯ.

1904.

DR
36
1116

Вмѣсто прѣдговоръ.

Днесъ, когато Македоно-Одринския въпросъ съставлява особени грижи на европейската дипломация и сериозно трѣвожи културния свѣтъ, настоящия мемоаръ се явява една необходимостъ. Неговото появяване се дължи на смѣтнитѣ и противорѣчиви понятия, които сѣществуватъ у голѣма часть отъ обществото върху сѣщинското положение въ Македония и Одринско и върху събитията отъ послѣдно врѣме — особено прѣзъ ланската бурна година. Той нѣма претенциитѣ на политико-исторически трактатъ, а съ данни, неподлѣжащи на оспорване, само *иллюстрира* това положение и кървавитѣ перипетии прѣзъ послѣднитѣ *десетъ* години. Да разпрѣсне сѣществующитѣ заблуждения и да спомогне за правилното схващане на въпроса, който днесъ стои отворенъ въ всичката си грозота — съставлява главното прѣдзначение на мемоара. И най-малкия успѣхъ въ това отношение оправдава неговото появяване.

Сравнително краткото врѣме, което разполагахме за приготвянието на мемора въ двѣ издания (българско и френско), попрѣчи за по-обстоятелното му документирание. Сѣщото това обстоятелство стана причина да се вмѣкнатъ и нѣкои погрѣшки, които, ако не побързахме да отбѣлѣжимъ въ края на книгата, щѣха да послужатъ за поводъ на тенденциозни тълкувания.

Даннитѣ, които пълнятъ мемоара, безсѣмнено, ще бждатъ прѣдметъ на щателна провѣрка отъ страна на заинтересуванитѣ кръгове. Имайки това въ прѣдвидъ, ний се погрижихме да се избѣгнатъ всѣкакви прѣувеличения или неточности, които биха дали поводъ за обезцѣняване на тия данни. Ако, въпрѣки нашитѣ старания, сѣ се вмѣкнале нѣкои невѣрности, ще ги отбѣлѣжимъ допълнително.

Септемврий 1904.

I.

Историческа справка.

Македонския въпросъ съставлява нераздѣлна часть отъ оня великъ и вѣковенъ въпросъ, който носи името *източенъ* и губи своя произходъ въ първитѣ руско-турски отношения.

Историята на балканския въпросъ е история и на македонския и датира отъ момента, когато въ основитѣ на великия източенъ въпросъ, покрай чисто-рускитѣ елементи, лѣгна и мисльта за освобождението на балканскитѣ християни изподъ турското владичество. Съ други думи, тая история води своето начало отъ девѣтъ, когато могъщата нѣкога Турция, подъ страхътъ или давлението на чужда въоръжена намѣса, за пръвъ пътъ е била *заставена* да прѣдприеме извѣстни мѣропріятия, за да подобри положението на християнскитѣ си поданици.

Македонския въпросъ е новъ за историята. До Берлинския Конгресъ той не съществуваше, защото бѣ въпросъ *балкански*. Него създаде европейската дипломация, която, съ цѣль да затъмни славата и величието на руското оръжие, да уязви руското достолѣпие и самолюбие, да не допусне създаването на една голѣма България, която всевога може да бѣде русско оръжие и, най-сстнѣ, за да запази нѣкакви свои, европейски, интереси, въ Берлинъ тя измѣни положението, което Русия, съ силата на своето оръжие, наложи въ Санъ-Стефано, а създаде това, що днесъ преживяваме: *създаде единъ фиктивенъ 23 членъ, който умрѣ прѣди още да бѣ роденъ — създаде едно положение, което днесъ сами окаява. . . . Европейската дипломация създаде сжщия тоя македонски въпросъ, който днесъ, като демоклиевъ мечъ, виси надъ собствената нейна глава! . . . .*

Нашата задача не е да пишѣмъ история на македонския въпросъ. Това е работа не по силитѣ ни. Но да прослѣдимъ фазитѣ и перипетитѣ, прѣзъ които тоя въпросъ мина — налага ни се отъ самото естество на въпроса, който третираме: като прѣдставимъ пълна картина на днешното положение въ Македония и Одринско, да докажемъ, базирани на цѣла рѣдица исторически факти, че *Турция, безъ европейска въоръжена намѣса, нито йота нѣма да измѣни отъ сжществуващото положение на нѣщата*. Цѣлия държавенъ строй на Турция — казва видния руски политико-историкъ Жигаревъ¹⁾ — почива върху постановленията на Корана, които налагатъ на мухамеданитѣ длъжността да водятъ опустошителна война противъ невѣрнитѣ. Ако корана за мухамеданитѣ е единъ видъ конституция, то всѣки може да разбере, колко трѣба да е за оплакване участъта на султановитѣ християнски поданици, които се намиратъ въ подчинено положение спрѣмо мухамеданитѣ и които, въ силата на основнитѣ турски закони, нѣматъ никаква възможность да се ползватъ еднакво съ правовѣрнитѣ. Обаче, неможе да се твърди, че само влиянието на корана прѣчи за въвѣждане на реформи, благоприятни за християнското население. Макаръ отчасти това да е вѣрно — казва г. Уляницкий — но главния виновникъ не е само турския фанатизъмъ, а и оная система, която се състои въ господаруването *само* на турската раса надъ всички други

¹⁾ *Русская политика въ Восточномъ вопросѣ*. Т. I.

народности, които влизатъ въ състава на турското царство. Тая система е политическо сръдство, чрезъ което християнитъ се поробяватъ и лишаватъ отъ всички сръдства за самостоятелно развитие и благодарение само на което се крѣпи турското господаруване на Балванския полуостровъ. „Тая политическа система, същеврѣменно, е и пазителка на мухамеданството. Отстрани ли се тя — мухамеданската религия, като не господствуваща, ще погине въ неравната борба съ християнската култура. Турския държавенъ строй е необходимото условие за господаруването на мухамеданството. И наопаки: турската политическа система, лишена отъ религиозна подкрѣпка, губи всѣкакъвъ смисълъ, лишава се отъ одухотворящото начало, обръща се въ форма безъ съдържание“. . . . Безсъмнено, това е една жестока присѣда надъ илюзиитъ на дипломацията да реформира турското управление въ Македония и Одринско безъ въоръжена намѣса — присѣда, колевото жестока, толкова и непоучителна, въспрѣжки обстоятелството, че тя е рожба на отношенията на сжщата тая дипломация съ Турция прѣвъ цѣли вѣкове! . . .

А историята на дипломатическитѣ отношения между Европа и Турция касателно подобрѣние положението на християнскитѣ поданници, както всѣки ще види отъ долуизложеното, тѣй краснорѣчиво потвърждава нашето и на цѣлия свѣтъ убѣждение за невъзможността да се реформира турското управление, щото ний се двоумимъ за начина, по който бихме могли да квалифицираме илюзиитѣ на дипломацията за турската жизнеспособность! . . .

Повтаряме: нашата задача не е да пишемъ история на македонския въпроси, а да прѣдставимъ пълна картина на днешното хаотично и безисходно положение въ Македония и Одринско и още веднажъ да подчертаемъ съ цѣла рѣдица факти историческата аксиома, че *Турция, безъ европейска озоржжена намѣса, нито йота нѣма да измѣни отъ сжществуващото положение на нѣщата*. Благитѣ начинания, които днесъ виждаме въ Македония отъ страна на Европа, слѣдъ кървавата буря, нече направятъ нито стъпка напрѣдъ до тогава, до като ефикасни мѣрки не имъ се притекатъ въ помощъ.

Ще прѣдоставимъ да говори самата история на турско-европейскитѣ дипломатически отношения, като почнемъ отъ Кримската война.

Парижки конгресъ.

(1856 г.).

Парижкия конгресъ, свизанъ прѣвъ 1856 г. въ френската столица отъ прѣдставители на Великитѣ Сили, за да урегулира новото положение, което кримската война създаде, прѣди да се заверие, взе едно фиктивно рѣшение (чл. 9 отъ Парижкия договоръ) относително сждбата на християнитѣ въ Турция, безъ най-малко да се погрижи за сериозността на турскитѣ гаранции. Веднажъ сжществуването и цѣлостта на Турция гарантирана отъ Силитѣ (чл. 7 отъ сжщия договоръ), на 10 февруарий 1856 г. Султанъ Абдулъ-Меджидъ издаде единъ фирманъ, нарѣченъ *Хати-Хюмаюнъ*, съ който въ очитѣ на християнитѣ изтъкваше извѣстно подобрѣние на положението имъ. Тоя фирманъ потвърждаваше правата, дадени (съ Гюлханския Хатишерифъ отъ 2 ноемврий 1839 г.) на християнскитѣ църкви, изравняваше всички вѣроизповѣдания въ държавата, отваряше за всички вратитѣ на държавнитѣ служби, говореше за училищата, обѣщаваше на християнитѣ свѣтски (модерни) сждилища, независими отъ прѣдписанията на корана, допускате християнитѣ въ войската, говореше за нѣвакви подобрѣния въ организацията на виляетскитѣ управления, данъчната система, търговията, съобщенията и, въобще, *обѣщаваше* реформи въ цѣлия общественъ и държавенъ строй.

И конгреса взе бѣлѣжка отъ тоя фирманъ (чл. 9), като доброволенъ актъ на суверената султанова воля, безъ да запази за Великитѣ Сили *даже ний-малкото право на контролъ*. Напротивъ: тия Сили, като взѣха въ внимание тоя фирманъ, *заявиха*, че тѣ не запазватъ за себе ни най-малкото право за съвмѣстна или поединична намѣса въ отношенията на султана било спрѣмо християнскитѣ му подданици, било въ вжтрѣшното управление на държавата му.

Безсъмнено, Силитѣ не вѣрваха въ сериозността на турскитѣ гаранции безъ европейски контролъ. Даже при добрата воля на султана, написанитѣ реформи трѣбваше да останатъ бѣла хартия; защото, нито турското малцинство, което отъ вѣкове бѣ навикнало да господарува, щѣше да напусне своето привелигирано положение въ държавата, нито пъкъ самата Висока Порта притѣжаваше необходимитѣ органи, за да извърши тѣй великата и тѣй силно компликувана високо-морална задача. А неискренността въ прилагането и изопачаването на прѣдвиденитѣ реформи щѣше само да влоши още по-вече съдбата на християнитѣ. Напр.: страхувайки се да повѣри оръжие на християнитѣ, Портата ги освободи отъ военната тежоба, нѣ затова пъкъ имъ наложи тежъкъ воененъ данѣкъ. А тоя данѣкъ прѣзъ 1870-та г. даде 15 милионна лева приходъ!

Така щото, вмѣсто подобряние, положението на християнитѣ слѣдъ Парижкия Конгресъ още по-вече се влоши. А това влошаване не можеше да остане тайна за В. Сили.

Того-що бѣха се изминзали четири години отъ подписанитѣ въ Парижъ фиктивни гаранции, руския канцлеръ, князь Горчаковъ, бѣ принуденъ да покани (4 май 1860 г.) посланницитѣ на В. Сили съвмѣстно да размислятъ за тешкото и непосилно положение на християнитѣ въ Европейска Турция. Незабавно слѣдъ това послѣдва и неговото официално съобщение (20 май), въ което руския министръ искаше свиване на конференция, която да измѣни рѣшенията на Парижкия конгресъ. *„Изминаха вече ерѣмената на измамата. — провикваше се руския канцлеръ. — Всѣко по-нататъшно затягане, всѣко отлагане, ще донесе само велики незгоди...“* И, подразбирайки освобождението на Италия, той извикваше: *„сбитията въ Западна Европа намѣриха горѣщъ откликъ въ цѣлия Истокъ и породиха бодростъ и надежда!...“*

Конференцията, която князь Горчаковъ прѣдлагаше, не стана, обаче, и руския гласъ не остана безъ резултати. Европа разбра, а Турция почувствува, че побѣдения въ Кримъ, слѣдъ четиригодишно мълчание, пакъ се окопитва и заговаря . . .

По съвѣтитѣ на английския посланикъ въ Цариградъ, сжръ Хенри Булверъ, султанъ Абдулъ Меджидъ безотлагателно се съгласи да вземе участие въ работитѣ на конференцията, която Русия свиваше. Той свали тогавашния великъ везиръ и на поста му възкачи енергичния Мехмедъ Кьбръзли паша, когото незабавно упъти въ нѣкои европейски вилаети съ неограничени права и върховенъ контролъ. Мехмедъ Кьбръзли мина прѣзъ Румелия и България, издигайки на всждѣ бѣсилки . . . Слѣдъ себе той останаще ужасъ и трепетъ между чиновницитѣ и раята. Неговото пътувание може да се уприличи на страшно и силно наводнение, което незабавно утихва, щомъ водата влѣзе въ коритото си . . . Великия везиръ глѣдаше повече да изплаши, отъ колко да обезбѣди населението и прѣдупрѣди злото, което неговата миссия породѣ.

Слѣдъ Парижкия миръ въ Турция всичко трѣгна наопаки. Кримскитѣ събития силно повлияха на държавното и финансово положение. Истина, тия събития прогласиха Турция за европейска държава, обаче, нemoжяха да ѝ дадатъ потребната мощъ, за да се изравни съ европейската култура и съ понятията на образования свѣтъ. Близкия ѝ допиръ съ Европа изтъкна още по-релиефно разликата, която дѣлеше европейския отъ турския свѣтъ: върху Турция се лѣпеше само лъжливата страна на европейската цивилизация.

Тоя допиръ на новопокръстената „велика сила“ съ Европа отвори широко вратитѣ за европейското влияние и върху вътрѣшното управление. За да покрие голѣмитѣ нужди на „модерна държава“, Турция трѣбваше да прави въ Европа крупни заеми подъ извънредно тешки и съсипателни условия. Отъ 1856—1860 г., т. е., само за четири години, В. Порта сключи четири заеми съ номинална стойность отъ 325 милиона лева. Отъ 1862—1874 г. послѣдваха други десетъ нови заеми, които, ведно съ пѣрвитѣ четири, товариша на Турция 5 милиарда и 300 милиона лева държавенъ дългъ и 500 милиона — летящъ! До като прѣдѣ кримската война турцитѣ не знаеха какво нѣщо е бюджетъ, сега европейцитѣ ги научиха и на това искусство. А това бѣ необходимо, за да се гарантиратъ европейскитѣ

капитали. По тоя начинъ, богатитѣ извори на Турция почнаха полека-лека да влизать въ рацѣтъ на западнитѣ азиатски и спекуланти, а материалното положение на държавата рѣзко да отпада.

Покрай материалния отпадъкъ, и вълненията въ държавата не слизаха отъ дневенъ редъ. На една страна стоеха излаганитѣ надѣжди на християнитѣ, а на друга — безпирното лошо управление на турскитѣ власти. Ако въ европейскитѣ турски владѣния това управление прѣдизвикваше вълнения, въ азиатскитѣ, къмъ тия причини, се присъедини и мухамеданския религиозенъ фанатизъмъ, който стигна до пароксизъмъ! Того-що бѣха се пзмннали двѣ години отъ Парижкия миръ, когато въ Джеда, на Червеното море, бѣ извършено ужасно кланье (1858 г.) надъ християни, въ това число и английския и френския консули. И когато В. Порта нищо не прѣдприе, за да накаже виновницитѣ на това варварско злодѣяние, свѣтътъ бѣ зритель на рѣдкото явление, какъ единъ английски параходъ, слѣдъ като бомбардира града, самъ наказва злодѣйцитѣ!

Двѣ години слѣдъ това ужасно събитие (1860 г.) въ Азия стана ново кланье. Въ Ливанъ бидоха извлани отъ Друзитѣ католицитѣ-Маронити. И когато Портата не побърза да удовлетвори накарненото право, Наполеонъ III изпрати цѣлъ корпусъ, за да защити Маронититѣ.

Френско прѣдложение за конференция.

(1867 г.)

Страданията на християнитѣ въ Турция не само не намаляваха, но се усиляваха все повече и повече. Кланьетата въ Джеда и Ливанъ, жестокитѣ притеснения въ европейскитѣ турски владѣния надъ християнитѣ не можеха да избѣгнатъ отъ очитѣ на дипломацията, която сега бѣ съзнала всичката пакостъ, що бѣ извършила на Парижкия конгресъ съ оставянieto пълна свобода на турската разнущеностъ. Ала въпроса за въвеждането на каквито и да сж реформи въ Турция зависихе отъ общото съгласие на всичкитѣ европейски държави. Франция, която най-силно бѣ уязвена отъ кланьето въ Ливанъ, първа взе инициативата за изнамираване потрѣбнитѣ срдства да се подобри положението на Истокъ. Осигоренъ съ съгласието на Виенското правителство, тогавашния френски министъръ на Външнитѣ Работи, г. Moustier, заповѣда на посланика си въ Цариградъ да обърне вниманието на В. Порта върху плачевното положение на християнитѣ и да изиска цѣлъ редъ мѣропрития, които биха осигорили безопасността, редътъ и добрия ходъ на работитѣ. Тая заповѣдъ на френския министъръ бѣ придружена и съ една реформена записка, съдържаща доста сериозни мѣропрития, между които: сериозното приемане християнитѣ на държавни служби, реформиране на народното просвѣщение, отдѣлянето на съдебната власть отъ административната, реорганизиране на полицията, ревизия на наказателния законъ, реформи за вакъвскитѣ имущества, отваряние банкови и кредитни учреждения, уреждане градскитѣ свѣти, общъ държавенъ бюджетъ и пр. и пр.

Френския прѣдставитель въ Цариградъ прѣдаде заповѣдта на своя министъръ на В. Порта и, базирайки се на Парижкитѣ постановления и султанския Хати-Хюмаюнъ отъ 1856 г., настоятелно изискваше изпълнението имъ. И наистина, прѣдъ сграхтъ отъ усложнения, Портата се съгласи да послуша „приятелскитѣ“ свѣти на френското правителство, но пристѣпи съ оная неохота, присяща и до днешенъ день на турскитѣ държавници, колчимъ се касае за реформиране. Ала и тая реформаторска дѣйность се завърши само съ изработване и прилагането на „Закона за правото на чуждитѣ поданици да притѣжаватъ недвижими имоти въ Турция“ и „Закона за вакъвскитѣ имоти“. Настѣпваха за Франция важни и сѣдбоносни събития, които ѝ отнимаха всичката възможность да се занимава съ реформаторско дѣло въ Турция, защото врагътъ я дебнеше — френско-пруската война бѣ на прагътъ.

Прелюдия на руско-турската война.

(1874—1877 г.)

Френско-пруската война отвляче всичкото внимание на европейската дипломация от Балканските работи. Всички бѣха забравили, че въ тоя зменъ кѣтъ живѣятъ човѣшки сщщества, подложени на единъ жестокъ режимъ. Всѣки гледаше само своитѣ интереси, макаръ тоя моментъ да бѣ доста згоденъ за едно сериозно давление върху Турция, което щѣше да даде благоприятни резултати за християнитѣ; защото, не трѣбва да се забравя, тогава именно Русия прѣдизвика Лондонската конференция (1871 г.) и сполучи да отгѣни рѣшеніята на Парижкия конгресъ за неутрализацията на Черното море безъ особено съпротивление отъ турска страна. Изоставени на жестоката сѣдба, християнитѣ на Балканския полуостровъ безропотно носѣха кръста на страданията, нѣ въ душата имъ зрѣше великата мисль, да не чакатъ благодѣния отъ вѣнъ, а, ослонени на собственитѣ си мишци, сами да потърсятъ своето право на човѣшко сщществуване.

Първитѣ признаци за безпокойствие и възбуждение между християнитѣ въ Турция почнаха да се появяватъ още прѣвъ лѣтото на 1873 г., а при края на слѣдующата година тѣ напълно се оформиха. Въ сѣверо-западния край на Балканския полуостровъ се намира едно прѣлестно кѣтче, наречено Босна и Херцеговина, населено отъ трудолюбиви славяни, които, както и другитѣ тѣхни плѣмени братя, еднакво страдаха отъ турското потисничество. Отъ тамъ дойдоха първитѣ трѣвожни признаци. Въ малкото Херцеговско градче, Невесиње, пукна първата сигнална пушка на християнското недоволство, която въ скоро врѣме намѣри откликъ въ цѣла Херцеговина и Босна. Довчерашнитѣ роби, лжгани съ голи надѣжди отъ дипломацията, днесъ сами заговориха за себе и съ оръжиие потърсиха своитѣ човѣшки права. Европейската дипломация, изненадана отъ тоя пожаръ и за да прѣотврати по-голѣми изненади, побѣрза, чрѣвъ своето посрѣдничество, да го угаси чрѣвъ палиативи. Възстаналия робъ, обаче, високо заяви своитѣ искания и отблъсна това посрѣдничество, което му обѣщаваше само илюзии, — и продължи борбата. Прѣвъ м. августъ 1876 г. възстанието бѣ въ най-голѣмия си разгаръ и изглѣждаше, че нѣма скоро да свърши. Нѣщо повече: Сърбия и Черна-Гора, които плѣмени връзки съединяватъ съ възстаналитѣ робѣе, почнаха да се готвятъ за сериозна акция спрѣмо Турция. Всички тия обстоятелства още повече разтрѣвожиха заинтересуванитѣ В. Сили и, вчерашнитѣ посрѣдници, днесъ почнаха да ставатъ по активни. Тѣ искаха отъ Турция да удовлетвори исканията на възстаналитѣ християни, — толкова повече, че тия искания ни най-малко не нажѣрняваха върховната султанова власть. Колективния гласъ на Европа не остана безрезультатенъ. Султана се съгласи, но съ извѣстни отговорки. И тоя пѣтъ, обаче, посрѣдничеството на международната консулска комисия удари о границѣ: възстаналитѣ се съгласяваха да сложатъ оръжието само подъ непрѣменното условие да бѣдатъ приети всички тѣхни искания, плюсъ *обязателната гаранция* на всички велики държави. Турция категорически отказа да удовлетвори исканията на възстаналитѣ. Нѣ и послѣднитѣ не пожелаха да отстъпятъ и, по тоя начинъ, борбата още повече се усили и опита на европейскитѣ дипломати да умиротворятъ Балканския полуостровъ, остана безъ успѣхъ.

Тревогата между дипломацията се усили още повече съ новитѣ извѣстия за вълнения и въ България. И наистина, още прѣвъ м. февруарий 1876 година въ юго-западната частъ на тогавашния Дунавски и въ сѣверо-западната частъ на Одринския вилаети се откриха слѣди отъ революционна организация, която, съ настѣпването на пролѣтъта, прояви своето сщществуване въ формално народно възстание. За своето сщществуване и за човѣшки права заговори и българския народъ. Надъ българитѣ се почнаха ония кланѣта, които нѣмаха равни въ историята, нѣ които намѣриха силенъ откликъ въ Европа, а, главно въ Англия, гдѣто общественното мнѣние, ръководено отъ Великия старецъ Гладстонъ, искаше отъ колективна Европа строгото наказание на злодѣйцитѣ. По тоя начинъ, кървопролитната борба на Балканския полуостровъ взимаше сериозенъ характеръ и общеевропейско значение

За Турция настъпиха извънредно трудни и сждбоносни врѣмена. Отъ едно затруднение тя падаше въ друго. Тия затруднения се усилиха и отъ турския фанатизъмъ, който почна да се изразява въ ужасни кланьета и жестокости. Нъ най-голѣма експлозия на тоя фанатизъмъ стана въ Солунъ (6 май 1876 г.), когато нѣкой си Еминъ-бей пожела да потурче една красива мома отъ с. Богданци. Застѣпничеството на нѣкой отъ консулитѣ разпали турския фанатизъмъ, който се изрази въ убийството на френския и немския консули всрѣдъ града, въ присѣтствието на властѣта, па и на самия валия.

Това събитие прѣдизвика небивало вълнение въ Европа и два дни слѣдъ туй френската ескадра стоеше въ солунското пристанище съ обѣрнати тонове къмъ града. Скоро стигнаха прѣдъ Солунъ ескадритѣ и на другитѣ в. държави. Цѣлото това събитие се завърши съ излавянето на убийцитѣ и обѣсването имъ на самитѣ европейски параходи.

Не бѣха изминали нито петъ дена отъ случката въ Солунъ, когато друга, още по-ужасна, не закъснѣ да очуди свѣта: на 18 сщци мѣсець биде сваленъ отъ прѣстола султанъ Абдулъ-Азизъ, заключенъ въ Чериганския дворець и петъ дни слѣдъ това (23 май) намѣренъ умъртвенъ!

Това бѣ дѣло на знаменития Мидхадъ-паша.

Всички тия кървави събития на Балканския полуостровъ накараха В. Сили сериозно да се замислятъ върху положението. Трѣбаше да се взематъ бързи мѣрки, които да успокоятъ развълнуванитѣ духове и да внесатъ миръ на балканитѣ. Резултатъ на тая колективна европейска заинтересуванность бѣ *Берлинския меморандумъ* (1876 г.).

Тоя меморандумъ, написанъ отъ князь Горчакова и отправенъ отъ името на Русия, Германия и Австрия до останалитѣ В. Сили, канеше послѣднитѣ къмъ съвмѣстна акция за запазване европейскитѣ интереси въ Турция и умиротворение на балканитѣ. Англия бѣ единствената, която отказа да се солидализира съ възгледитѣ на другитѣ Сили, подъ прѣдлогъ, че тия възгледи противорѣчатъ на постановленията на трактатитѣ. Тоя меморандумъ не произведе потрѣбното въздѣйствиe и върху Турция. Тя отказа да допусне каква и да било чужда намѣса въ своитѣ втрѣшни работи. По тоя начинъ, опита на В. Сили да подобрятъ положението на балканскитѣ християни, остана безрезултатенъ.

Нъ опасността отъ по-голѣми заплитни на Балканския полуостровъ се усили още повече отъ извѣстията, които идѣха откъмъ Сърбия и Черна-гора. Тия двѣ малки славянски държавици, разочаровани отъ неуспѣха на дипломацията да накара Турция къмъ отстъпки въ полза на възстапалитѣ въ Босна и Херцеговина и, подъ напора на народното вълнение въ полза на борящитѣ се брати, прѣзъ лѣтото на сщщата година сключиха между си отбранителенъ и нападателенъ съюзъ и обявиха война на Турция (18 юний 1876 г.).

И тѣй, борбата противъ турското владичество на Балканския полуостровъ бѣ въ пълния си разгаръ. Тая кървопролитна борба бѣ вселила въ дипломацията безграничена тревога, и спъвана отъ несъгласието на Англия, неможеше да прѣдприсме нищо за нейното спиране. Най-сетнѣ, и въ Англия почнаха да се слушатъ трѣзви гласове. Общественното мнѣние, дерижирано отъ Великия старецъ Гладстонъ, наложи на консервативното правителство своето вето, което, подъ натиска на колективната общественна съвѣсть, бѣ заставено да поизмѣни дотогавашното си поведение.

Най-сетнѣ, по прѣдложението на Русия и съ пълното съгласие на всички Сили, войната биде прѣустановена (окт. 1876 г.). На Европа прѣдстоеше частъ по-скоро да внесе толкова желаниа миръ на Балканитѣ и, затова, по прѣдложението на Русия, свика се въ Цариградъ конференция отъ прѣдставители на В. Сили (23 декемврий 1876 г.). Тогава се извърши едно чудо, което цѣлия свѣтъ изненада — чудо, което по своята коварна тенденция, нѣмаше равно на себе. Прѣдсѣдателя на конференцията, Сафетъ-паша, още не бѣ свършилъ рѣчѣта си, съ която откриваше първото засѣдание, когато отъ всички Цариградски укрѣпления се чуха оглушителни топовни гърмежи. Сафетъ-паша, султанския прѣдставитель, тържественно объяви на очудения ареопагъ, че Султана, движимъ отъ благоденствието на своитѣ поданици, дарува и прогласява *конституционнo управление* въ държавата!...

Изненадата бѣ поразителна! Съ тоя актъ султана измѣняваше вѣковния строй въ управленieto и създаваше нова ера за щастieto и благоденствието на всички народи въ Турция. Съ тая конституция Турция, отъ абсолютна, ставаше прѣдставителна монархия, начело съ върховния калифъ на правовѣрнитѣ. Даруваната конституция прѣдвиждаше парламентъ отъ двѣ палати и отговорни министри, съдебната властъ ставаше независима, на всички поданници се даруваха широки права и равноправие на всички народности и пр. и пр. Съ една дума, съ новата конституция Турция напълно се приравняваше къмъ най-модернитѣ и свободолюбиви европейски държави.

Съ обявяването на новата конституция, европейската конференция, която имаше за задача да изработи проектъ за вътрѣшни реформи и международна гаранция за християнитѣ въ Турция, — ставаше излишна, защото тая конституция съдържаше много повече отъ онова, което конференцията мислѣше да изработи и отстраняваше всѣко чуждо вмѣшательство въ вътрѣшнитѣ работи на Турция. Следъ 15 дена (8 януарий 1877 г.) конференцията се закри.

„Новата конституция — още тогава каза английския казначей Съръ Стафордъ Нарткотъ — разгледана въ най-благоприятна смисълъ, не е нищо друго, освѣнъ реформи на книга, и че никой не може да има довѣрие въ подобни конституции, които се даватъ като лекарство противъ турскитѣ злини. Смѣшно е да се допуска, че тая конституция ще подобри положението на християнитѣ безъ осязателна гаранция!“ . . .

Тия пророчески думи на английския казначей не забвѣха да се сбъднатъ. Не само не се приложи тържественно прогласената конституция, нѣ и най-малки подобрѣния не станаха. Напротивъ, положението на християнитѣ още повече се влоши и вълненията се разшириха.

И тъй, европейската дипломатия биде изиграна по най-коваренъ и недостойнителенъ начинъ! . . .

Русия, която най-много бѣ заинтересувана въ балканскитѣ работи и съ положението на християнитѣ, неможа лесно да прѣнесе това турско коварство. Следъ кратки прѣдварителни прѣговори съ другитѣ Сили, касателно възникнатата нужда отъ реформи въ Турция (Лондонския протоколъ отъ 13 мартъ 1877 г.) и следъ извънвѣрни усилия да спрѣ кръвопролитията и турскитѣ звѣрства надъ християнитѣ — *обяви освободителната война* (12 априль 1877 г.)

С.-Стефански договоръ.

(19 февруарий 1878 г.)

Следъ 10-мѣсечна кръвопролитна война между Русия и Турция, най-сетнѣ, руската армия стигна прѣдъ Цариградскитѣ стѣни и въ предградieto на турската столица, градчето С. Стефано, биде подписанъ най-тѣжкия за турцитѣ прелиминаренъ договоръ. (19 февр. 1878 г.) нареченъ по името на градчето — *Санъ-Стефански*. Тоя договоръ, по своитѣ условия, говореше за пълното тържество на руското оржие. Покрай многото клаузи, които той съдържаше, съществуваше и клаузата, спорѣдъ която Македония и Одринско получаваха пълна свобода. Най-сетнѣ, на християнскитѣ патила въ Турция се туряше край и Македония и Одринско получаваха пълненъ просторъ за широко културно развитие.

Берлински конгресъ.

(13 юний 1878 г.)

„Важността на С.-Стефанския договоръ — казва г. Жигаревъ — не можеше да не обърне сериозното внимание на западнитѣ държави, които ревностно крѣпѣха съществуването на Турция, и да не употрѣбятъ всичкитѣ си усилия за да замѣнятъ руско-турското съглашение съ

европейски трактатъ, който би внесълъ известни поправки въ новосъздадения редъ на нѣщата на Балканския полуостровъ и осигури за Европ. В. Сили придобитото на Парижския конгресъ право на колективно покровителство на Турция и на нейнитѣ християнски поданици. И за туй, на европейската дипломация никакъ не бѣ трудно, поради изолираното положение на Русия, да се добере до туй¹⁾.

Изразителъ на тоя възгледъ на западнитѣ държави пръвъ се яви английския министъръ, Лордъ Сализбури, който, въ специаленъ циркуляръ (20 мартъ 1878 г.) до английскитѣ прѣдставители при европейскитѣ дворове, обстоятелно разгледваше клаузитѣ на С.-Стефанския договоръ и указваше на всичката опасностъ, която нѣкои отъ тѣхъ прѣдставляваха за европейскитѣ интереси. Въ тоя циркуляръ той прѣдлагаше свикването на конференция отъ прѣдставители на В. Сили, за да прѣгледатъ постановленията на тоя договоръ и да ги тури въ хармония съ всички дотогавашни дипломатически актове отъ подобенъ родъ.

Останалитѣ заинтересувани европейски държави подзеха английското прѣдложение най-усърдно и, слѣдъ нѣкои прѣдварителни споразумѣния, въ Берлинъ биде свиканъ оня конгресъ (13 юний 1878 г.), който бѣ фаталенъ за Македония и Одринско, защото погрѣби нейната свобода за още цѣлъ *четвъртъкъ*!

Покрай многото мотиви, които накараха нѣкои западни държави да искатъ урегулирането на руско-турскитѣ отношения слѣдъ войната чрѣзъ специаленъ европейски трактатъ, бѣ и тоя (ако не и най-важния): да попрѣчатъ за създаването на Балканския полуостровъ на оная България, каквато С.-Стефанския договоръ начерта и границитѣ на която почваха отъ Дунава и Черното море и свършваха съ Архипелага. Въ проектираната „велика“ България европейската дипломация виждаше една опасностъ за своето надмощие и своитѣ интереси на Балканския полуостровъ; защото, спорѣдъ тая дипломация, една тѣй обширна България съ жизнеспособно население повече отъ шестъ милиона, владѣюща прѣкрасни пристанища на Черното море и Архипелага, и, главно, находяще се подъ покровителство и контролъ на сѣверния колосъ, можеше да стане прѣкрасенъ авангардъ на рускитѣ стремежи и, съ своитѣ естествени прѣимущества, да заплашва политическитѣ и търговски интереси на Европа въ Балканския полуостровъ. На врѣмето, може би, тия страхове у европейската дипломация да не бѣха илюзорни, както днесъ, когато цѣла редица събития доказаха противното... Тия и други съображения накараха западната дипломация да употреби всичкитѣ си усилия и средства, за да разстрои създаденото въ С.-Стефано. И сполучи! Русия, разнебитена отъ 10-мѣсечната война, изолирана, не бѣ въ състояние да отстои създаденото — и отстъпи! Безъ гризение на съвѣсть, безъ мръдане на единъ скрупулъ, европейската дипломация извърши една *велика неправда* надъ християнитѣ въ Македония и Одринско. Тѣхъ откъсна отъ новопроектираното Българско княжество и пакъ ги върна подъ опеката на жестокия турски режимъ.

Не сме отъ ония, които оплакватъ разбититѣ илюзии за нѣкаква „*Велика България*.“ Не сме също и отъ ония, които биха сѣднали да нападнатъ дипломацията, за гдѣто разпожсала „цѣлокупното българско отечество.“ Далечъ отъ насъ подобна мисль! Нѣ да набѣждаваме тая дипломация въ жестокосърдечие, въ липса на християнска любовь и челолюбие, въ грубъ материализмъ и животински егоизмъ — това е наше священо право, което никой не е въ състояние да оспори! Защото, засѣдващитѣ въ Берлинъ, ако бѣха проникнати отъ християнска любовь къмъ страждущитѣ християни, можеха да изнамератъ таквъ *modus vivendi*, щото: и да запазятъ своитѣ политически и други интереси отъ налитания на сѣверния колосъ, и да подобрятъ положението на онеправданитѣ християни не съ нѣкаквъ си фиктивенъ и мъртвороденъ 23 членъ, а съ сериозни реформи. Слѣдователно, извършената надъ насъ неправда въ Берлинъ отъ европ. дипломация е черно пятно, което ще личи въ историята на християнскитѣ страдания въ Македония и Одринско...

¹⁾ „Русская политика в. Восточномъ вопро-н“. Т. I.

Чл. 23-ий, който дипломатията вмъкна въ Берлинския договоръ, само да залъжи надеждитѣ на онеправданитѣ християни, умрѣ при самото раждане . . . . Съ тоя членъ на Македония и Одринско се даруваше особенъ *административенъ строй*, сличенъ на Критския отъ 1868 г. На Портата се възлагаше „*обязанността*“ (!), щото, при въвеждането на новитѣ законоположения, „*да се съобрази*“ (!) съ мѣстнитѣ нужди. Изработването на тия нови законоположения Портата трѣбаше да възложи за всѣка областъ на специални комисии, въ които *мѣстното население да вземе най-широко участие*. Организационнитѣ проекти трѣбаше да се прѣдставятъ на усмотрѣнието на В. Порта, която, прѣди да ги санкционира, ще вземе мнѣнието на европейската Источно-Румелийска комисия.

Това бѣ всичко, което Берлинския Конгресъ дарува на Македония и Одринско.

„Законъ за виляетитѣ“.

(1880 г.)

Съ 23-и членъ на Берлинския трактатъ съдбата на християнитѣ въ Македония и Одринско пакъ се повѣри на турцитѣ и подобрението ѝ изцѣло зависѣше отъ *добрата воля* на Портата и, до негдѣ, отъ *мнѣнието* на европейската Источно-Румелийска комисия.

Незабавно слѣдъ завриванieto на Берлинския конгресъ, В. Порта трѣскаво се залови за работа. На бърза рѣка бидоха съставени комисии (съгласно постановлението на 23-и членъ), на които се възложи изработването на новия „*Законъ за виляетитѣ*“. *Мѣстния елементъ*, обаче, съвсѣмъ не бѣ прѣдставенъ въ тия комисии. Подъ ръководството на *турскитѣ чиновници*, тоя законъ биде изработенъ безъ особенъ трудъ, защото бѣ копировека на *злочестия* Критски Уставъ отъ 1868 г.

Прѣвъ м. априль 1880 г. Портата извѣсти европейскитѣ правителства, че всички формалности, които чл. 23 отъ Берлинския трактатъ прѣдписва, сж вече изпълнени и че не остана нищо друго, освенъ да се приложатъ новитѣ правила, като прѣдварително се вземе за тѣхъ мнѣнието на Румелийската комисия. Прѣвъ м. май членоветѣ на комисията, които бѣха се вече разотишли слѣдъ завършената си миссия въ Источна Румелия, изново се събраха и почнаха своята нова работа.

Първото нѣщо, което комисията констатира въ турския проектъ, бѣ нарушението на редѣтъ, установенъ отъ 23 членъ. За да не отегчаваме читателитѣ съ подробно разгледане на всички недостатѣци, ще приведемъ мнѣнието за тоя турски проектъ на английския комисаръ Лордъ Фрицморисъ. Ето какво пишеше той на своето правителство: „Общото мнѣние на делегатитѣ е неблагоприятно за проекта. Делегатитѣ мислятъ: че Критския Уставъ не е билъ достатѣчно взетъ въ внимание; че отдѣлитѣ за бюджета и финанситѣ не само сж твърдѣ общи, но и съвсѣмъ недостатѣчни въ основнитѣ си черти; че съставѣтъ на събранието и на областнитѣ свѣти трѣба щателно да бжде преглѣданъ, за да не могатъ назначенитѣ членове да обезсилатъ избрания елементъ; че подобно преглѣждане трѣба да стане и на системата за изборитѣ, която прѣдставлява мизерна стѣпка напредъ отъ съществуещата система; че, отъ една страна, въ проекта се намиратъ цѣли глави, които най-добрѣ би било съвсѣмъ да се изхвърлятъ, а отъ друга, съвсѣмъ липсватъ работи отъ първостепенна важность, напр.: организацията на сждилищата, жандармерията и затворитѣ; и, най-сетнѣ, много отъ привележитѣ, които формално бѣха дадени, фактически сж ограничени, съ задължение, да се разширатъ отъ централнитѣ власти“ и пр. и пр.

Такава присжда чете Лордъ Фрицморисъ на турския реформенъ проектъ. Отъ тая присжда всѣки може да заключи, отъ каква стойность бѣ той. Въ 16 засѣдания нарѣдъ (юний и августъ 1880 г.) европейската комисия членъ по членъ преглѣда турския проектъ и внесе въ него сумма важни измѣнения. Тоя прѣработенъ проектъ получи названието „*Новъ законъ за европейскитѣ виляети на Турция*“.

Комисията завърши своята работа, като приготви приработения законъ до Портата съ особенъ протоколъ, подписанъ отъ всички комисари, за да го санкционира и приложи.

„Сега ще видимъ — пише същия Лордъ Фрицморисъ на правителството си, рапортирайки за резултатитѣ на засѣданията — каква ще бѣде участието на новия законъ: дали му е писано да бѣде само една нова глава отъ разказа за *великитѣ надежди и малкитѣ резултати*, или же той дѣйствително ще внесе известни промѣни — Аво се сѣди по миналитѣ дѣйствиа на Портата, съ положителностъ може да се утвърди, че тя ще употреби всички старания да избѣгне приемането на новия законъ — поне неговитѣ най-същевствени части, или же, ако го приеме, ще се опита да избѣгне обнародването на всички най-важни прѣдписания и ще се погрижи да измами общественото мнѣние съ прилагането само на оная частъ, която е просто приповтаряние на стария „Законъ за вилаетитѣ“. Единичното срдѣство, съ което държавитѣ трѣба да прѣдварятъ тия хитрости и заобикалки, е, да искатъ отъ Портата да обнародва закона въ сегашния му видъ, безъ всѣкакви промѣни. — Но даже Портата и да приеме закона официално — това ще бѣде само първата крачка; за напредъ остана още практическото приложение на реформитѣ“.

Отъ тоя отгьслягъ отъ рапорта на Лорда Фрицмориса се вижда, че и у самитѣ комисари липсуваше вѣра въ добросъвѣстното приложение на изработения проектъ.

Така и стана.

И „Новиятъ законъ за вилаетитѣ“ се роди мъртвороденъ, защото не само на турското правителство липсуваше желание да въведе известни подобрения въ управлението, но и самата европейска дипломация, която на Берлинския конгресъ взе върху си „*колективното покровителство*“ на християнитѣ и се ангажира „сама да наблюдава за прилагане на реформитѣ“ — не прѣдприе нищо, за да накаже оногова, който тѣй нахално се подигра съ нейнитѣ трактати.

До день днешенъ тоя законъ не видя бѣлъ свѣтъ.

„Новиятъ законъ за вилаетитѣ“, при всичкитѣ свои недостатѣци, ако бѣше добросъвѣстно приложенъ, щѣше да създаде нова ера за християнитѣ въ Македония и Одринско. Ако днесъ тоя законъ прѣдставлява анахронизъмъ прѣд широкитѣ свободолюбиви замтежи, прѣди 24 години тоя щѣше да осигури за християнитѣ въ поменатитѣ провинции доста широкъ просторъ за културно развитие и преуспѣвание, а недостатѣцитѣ му, които биха се указали, съ течение на врѣмето щѣха да се поправятъ. Нѣ „Новиятъ законъ“ остана *мъртва буква*, подобно на всички дотогавашни дипломатически актове, насакущи се до сдѣбата на християнскитѣ населения въ Турция. Той просто бѣ захвърленъ въ дълбокитѣ торби на турската архива, отъ гдѣто се излиза само въ видъ на мухолъ и прахъ...

По тоя начинъ, Македония и Одринско останаха най-нещастни отъ всички провинции въ Европейска Турция.

* * *

Отъ направения мимоштенъ исторически преглѣдъ на по-главнитѣ трактати, конференции и дипломатически актове за периода отъ Парижкия до Берлинския конгреси включително, прѣдзначени да подобрятъ участието на балканскитѣ християни, не може човѣкъ да не остане поразенъ отъ чудовищното и безрезултатно повторение на вѣщата. И наистина, колчимъ пѣти европейската дипломация на конгреси или конференции е взимала въ полза на тия християни известни рѣшения, тѣ всѣвога сѣ остаяли *мъртва буква*, ако не сѣ биле придружени съ *озоржѣна намѣса*.

Така:

Когато на Парижкия конгресъ се санкционира „*колективното европейско покровителство*“ на балканскитѣ християни и се взе актъ (чл. 9) отъ доброволно вѣтитѣ отъ Турция задължения *добросъвѣстно (!)* да приложи прѣдвиденитѣ въ тово-що издадения Хати-Хумаюнъ реформи, европейската дипломация не направи нищо, за да накаже безсъвѣстната турска измама, когато тоя Хати-Хумаюнъ остана *мъртва буква*.

Когато на Цариградската конференция Турция съ топовни гърмежи оповѣсти на свѣта въвеждането на *конституция* и се взе актъ отъ това *тържественно* обѣщание, европейската дипломация не прѣдприе абсолютно нищо, за да накаже *тържественното* коварство и измама, когато тая конституция остана *мъртва буква*.

Когато на Берлинския конгресъ се суспендира извоюваната свобода на Македония и Одринско и въ замѣна се даде така наречения *мъртвороденъ 23 членъ*, европейската дипломация, която притежаваше правото на *широка намѣса* въ турскитѣ работи, не прѣдприе нищо, когато тоя членъ, въ формата на „Новъ законъ за виллетитѣ“, остана *мъртва буква*.

И наопаки:

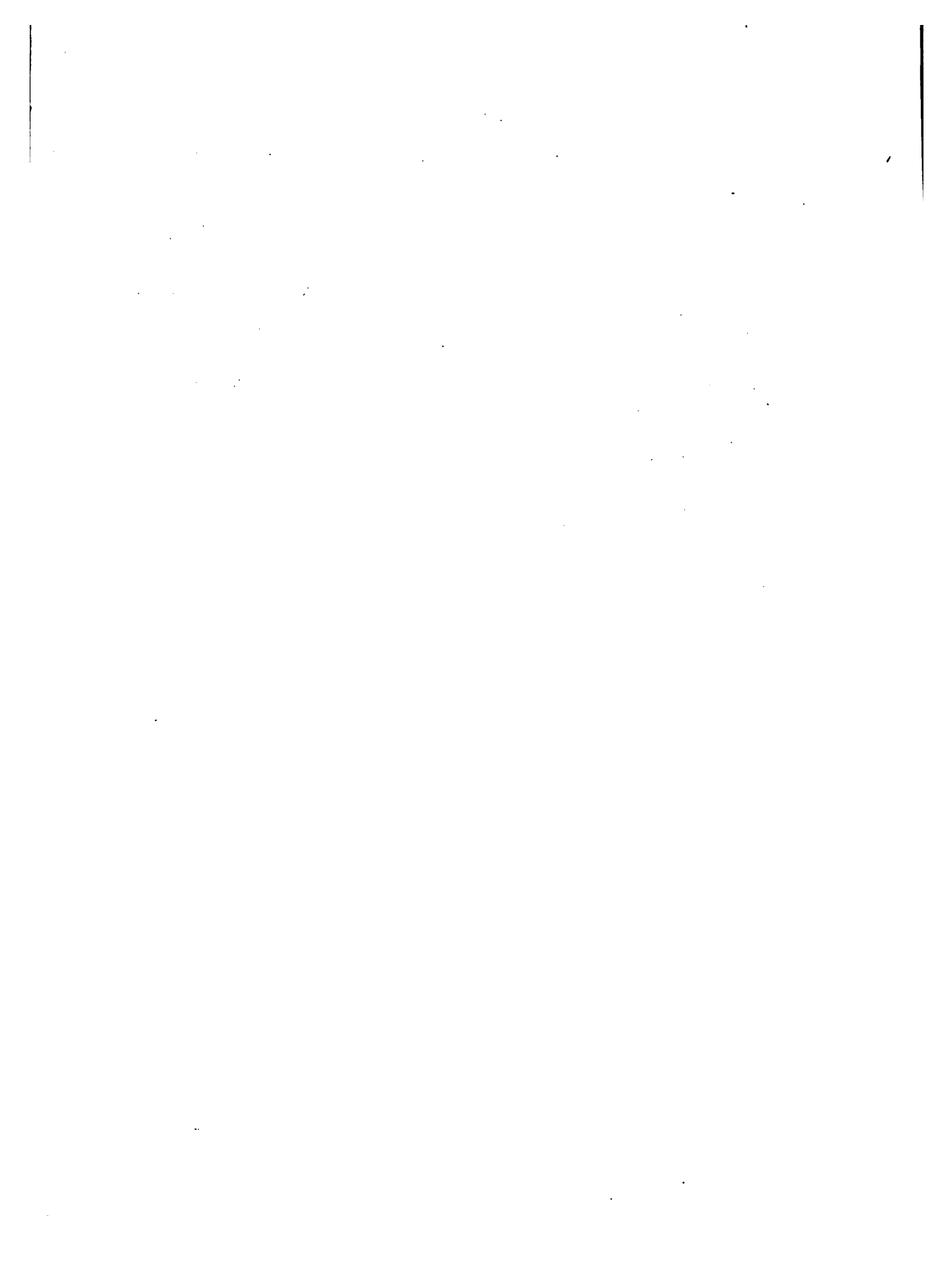
Само на *въоръжена намѣса* Гърция, Сърбия, Ромжния и България дължатъ днешния свободенъ политически животъ.

Само на *въоръженъ натискъ* днесъ Критъ се радва на автономно управление.

А всички тия достовѣрни исторически данни не доказватъ ли по най-несъмнѣнъ и поразителенъ начинъ историческата аксиома, че *Турция, безъ външна въоръжена намѣса, никога не е подобрявала участъта на християнскитѣ си подданици?*

Може ли да се посочи поне единъ единственъ примѣръ въ историята на Турция, когато тя по *доброволенъ начинъ*, или же по *дипломатически натискъ* е облѣгчавала участъта на християнитѣ?

Да се твърди противното, слѣдъ толкова дълъгъ *исторически опитъ*, не значи ли да се кощунствува съ страданията на потиснатитѣ?!...

II. Македонски въпросъ. (1878—1893 г.)

I. Начало на македонския въпросъ. (1878 г.)

Македонския въпросъ до колко е старъ по своето минало, до толкова е и новъ по своето настояще. Като нераздѣлна частъ отъ великия източенъ въпросъ, до руско-турската война той минаваше като балкански и въ С.-Стефано, еднакво съ другитѣ въпроси, получи своето „щастливо“ разрѣшение.

Македонския въпросъ, като самостоятеленъ и новъ, изпъкна на политическата сцѣна незабавно слѣдъ Берлинския конгресъ, защото е негова *нещастна* рожба. Мъртвородения 23 членъ съ математическа точностъ насочи всички сѣдбоносни фази, прѣзъ които той трѣбаше да прѣмине, и всички кървави перипетии, които трѣбаше да приживѣе . . . .

Рѣшенията на Берлинския конгресъ прѣдизвикаха великъ потрѣсъ въ душата на християнитѣ въ Македония и Одринско. Ударътъ бѣ тѣй силенъ и шеметенъ, роговитѣ надѣжди тѣй разбити, щото само народъ, роденъ и израстналъ въ неволи и страдания, можеше да прѣнесе . . . . Нѣ слѣдъ всѣки душевенъ потресъ настѣпва и реакция, а слѣдъ нея — и окопитване. Подобенъ процесъ става и въ цѣлъ народъ. Измѣганъ въ надѣждитѣ си, нѣ гордъ въ своитѣ страдания, македонския християнинъ потърси опора въ собствената си мощъ. Още конгреса не бѣ закритъ и въ цѣлата страна се започна революционно брожение. Въ кѣсо врѣме vznikнаха тайни революционни комитети. На всѣдѣ се забѣлѣваше трѣскави приготовления за *вѣржженъ* протестъ. Онеправдания робъ вѣрваше, че *християнска* Европа, безчувствена къмъ молби, ще се потърси, може би, прѣдъ потоци *християнска* кървь и ще поправи великата неправда, която извърши въ Берлинъ.

Каква илюзия! . . . .

II. Крѣсененско възстание. (1878 г.)

Въ живописенъ планински ежтъ на сѣверо-источна Македония, по горното течение на рѣката Струма, въ сегашна Мелничка каза (Сърски санджакъ, Солунски вилаетъ), край стратегичната Крѣсенска клисура, прѣснати сѣ нѣколко селца, населени съ юначни християни. *Въ тоя ежтъ пушка първата пушка на македонския вѣржженъ протестъ.*

Въ втората половина на м. октомврий 1878 г., жителитѣ отъ с. с. Крѣсна, Ощава, Мечкулъ, Сѣнокосъ, Осиново, Врабча и др., вѣржжени първобитно, нападаха турския гарнизонъ край Крѣсенската клисура — и го заробиха, прибраха оржжието му, а аскера

пръснаха. Веднашъ влисурата завзета, командующото положение на възстаниците бѣ осигурено. Въ продължение на нѣколко дни всички турски отряди, които пазѣха струмскитѣ постове, бидоха избити или прогонени. По тоя начинъ, цѣлата мѣстность около влисурата, нарѣчена Крѣсна, попадна въ рѣцетѣ на възстаниците. Слѣдъ тия побѣди, възстаниците прѣгазиха р. Струма и навлѣзоха въ така нарѣчения „Каршиякъ“. При с. Моравска, слѣдъ кървопролитно сражение, прогониха всички турски гарнизони изъ тая мѣстность, която тоже остана подъ тѣхно владѣние. Повече отъ два мѣсеци възстаналия робъ бѣ господарь на огнищата си, безъ да бжде обезпечаванъ отъ турски налитания. Прѣзъ м. декемврий с. г. многобройни турски пълчища нахлуха въ възстаналитѣ мѣста, прогониха възстаниците и всячко обърнаха на пепелище. Възстанието биде потушено по най-жестокъ начинъ. Жителитѣ отъ възстаналитѣ мѣста дълго врѣме скитаха изъ планинитѣ и въ токо-що освободеното Княжество, и слѣдъ една амнистия, пакъ се върнаха на пепелищата си.

III. Разлошко възстание.

(1878 г.)

На сѣверо-истокъ отъ Мелничката вааза, смѣжна съ Джумайската, край днешната българска граница отгатыѣ Рила, простира се живописната Разлошката котловина, малка по обемъ, нѣ рѣдка по плодородие. Въ тоя живописенъ кѣтъ, отвсѣдѣ обграденъ съ македонскитѣ великани — Рила, Родопитѣ и Пиринъ, пръснати сж нѣколко села съ будно християнско население.

Възстанието въ Крѣсна зарази и тая котловина. На 8 ноемврий 1878 г. (Архангеловъ-день) и тукъ избухна възстание. Първата сполука на възстаниците бѣ прогонването на турския гарнизонъ отъ голѣмото и богато село Банско и селото Бана и завзиманието на цѣлото разлошко поле съ пръснатитѣ изъ него селца.

На 14 ноемврий пълчища аскеръ и башибозукъ отъ кѣтъ Неврокопско и Мехомия (казалийски центъръ на Разлога) нападнаха с. Бана и, въпрѣки юначния отпоръ на възстаниците, нахлуха въ селото и цѣлото изгориха. Християнскитѣ му жители (селото е смѣсено) избѣгаха къмъ Банско, а останалитѣ 36 души старци, жени и дѣца бидоха извлани. Турската побѣда при с. Бана всѣ панически страхъ между жителитѣ на Банско, които още сжщия день избѣгаха къмъ България. Аскера не захъснѣ да нахлуе въ изпразненото Банско и ограби всичко, каквото намѣри. Повече отъ 300 души старци, жени и дѣца, които останаха въ селото, бидоха извлани отъ аскера и башибозука. По такъвъ кървавъ начинъ биде потушено и Разлошкото възстание. Омоло десетъ хиляди бѣженци изъ тая котловина намѣриха прибѣжище въ България, нѣ слѣдъ дадената амнистия голѣма часть отъ тѣхъ се върнаха на опепеленитѣ и ограбени огнища.

IV. Правителственъ тероръ.

(1878—1880 г.)

Възстанието въ Крѣсенско и Разложко ни най-малко не интересува ония, за които бѣ прѣдначено. Европейската дипломация остана непоколебима въ своитѣ берлински рѣшения, и потоцитѣ човѣшка кървь, както прѣдполагаха възстаналитѣ християни, не трогнаха нейнитѣ сѣрдца . . .

Това възстание, обаче, стрѣсна турското правителство и му даде поводъ да подозира цѣлата страна въ революционенъ жаръ, толкозъ повече, че революционни мрѣжи се открияха на много мѣста. За да прѣдотврати по-нататѣшни катастрофи, то прибѣгна къмъ най-крути и жестоки мѣрки — къмъ повсемѣстенъ тероръ. Почти изъ цѣлата страна се почнаха щателни обиски; арестуваха се най-интелигентнитѣ и будни людѣе, както и ония,

които минаваха за съмнителни прѣдъ властѣта. Съ хиляди християни отъ третѣ македонски вилаети бидоха хвърлени по затворитѣ и жестоко малтретирани. Мнозина отъ тѣхъ бидоха осждени като политически прѣстѣжници и изпратени на заточение въ Мала-Азия, мнозина измрѣха по заданитѣ, а останалитѣ освободени срѣщу богати рушвети. Тоя правителственъ тероръ продължава цѣли двѣ години, прѣзъ което врѣме революционното движение, още незакрѣпнало, биде удушено по най-жестокъ начинъ.

V. Охридско съзаклятие.

(1880 г.)

Въ най-голѣмия разгаръ на правителствения тероръ, въ юго-западната часть на Македония, въ Охридско, бѣ запазено и закрѣпнало доста широко съзаклятие, което обгрѣщаше и една часть отъ Битолската кааза (Демиръ-Хисарско, Крушовско и Рѣсенско). Въ надвечерието, когато то щѣше да се прояви въ повсемѣстна народна буна противъ турското безправие (пролѣтъта на 1880 г.), биде издадено отъ игумена (грѣкъ) на Слѣпчанския манастиръ (Демиръ-Хисарско) и осуетено. Всички видни съзаклѣтници изъ тия мѣста бидоха изловени, мнозина осждени и изпратени на заточение.

Това съзаклятие бѣ послѣдния отблѣсъкъ на революционното брожение въ Македония, прѣдизвикано отъ извършената несправда на Берлинския конгресъ.

* * *

Дни на отчаяние и тежки неволи настанаха за християнитѣ въ турскитѣ европейски вилаети. Слѣдъ като ликвидира смѣткитѣ си съ Берлинския конгресъ и потуши по най-жестокъ начинъ революционното движение, турското правителство съсрѣдоточи всичкото си внимание върху пълното и всестранно съсипване на християнскитѣ населенія, които бѣха главнитѣ виновници за миналитѣ нещастія и прѣдставляваха нова опасностъ за бѣдѣщи осложнения и катастрофи. Тая задача на турското правителство се улѣсняваше до голѣма степенъ и отъ всецѣлото изчезване на интеллигенцията, една часть отъ която стана жертва на преслѣданията, а другата, заподозрѣзна въ неблагонадѣжностъ, емигрира въ свободнитѣ съседни държавици. По тоя начинъ, терена въ Турция бѣ очистенъ отъ всѣкакви спънки, които новата турска система и безправие биха могли да срѣщнатъ.

За достигане на тая пълнена задача, турското правителство прибѣгна до цѣлъ редъ мѣрки, които могатъ се резюмира въ слѣднитѣ четири точки:

- 1) *Спънки въ културното развитие;*
- 2) *Икономическо съсипване;*
- 3) *Физически гнетъ, и*
- 4) *Правителственъ тероръ.*

Обстоятелни бѣлѣжки върху тия мѣрки и тѣхнитѣ грозни послѣдници за населението даваме на друго мѣсто въ настоящето изложение. Тукъ само ще упоменемъ, че тѣ извършиха отлична своята служба, защото, подъ тежестѣта на тѣхнитѣ удари, християнското население биде всестранно смазано, безъ какво-годѣ облѣгчение и безъ перспектива на по-сносенъ животъ.

И заживѣ то своя робски животъ както и прѣди, усиленъ тоя пѣтъ съ драконовски, мѣрки противъ неговия културенъ напрѣдѣкъ и економически битъ, изложено на безброй неволи и страдания, произтекащи отъ безпримѣрното турско безправие.

Цѣли 15 години се продължи тая безпросвѣтностъ и безнадежностъ — дори до 1893 г. когато се появиха първитѣ надежни лѣчи на въ лицето на оформящата се тогава *Вжтрѣшна революционна организация*.

III

Революционно движение.

(1893—1903 г.)

I. Революционна организация.

(1893 г.)

Идеята за въоръжена саморазправа. — Поява на Вътрешната революционна организация, нейния произходъ, задачи, цѣль, съставъ и прѣчки. — Първи стъпки.

Слѣдъ дълъгъ периодъ на дивъ и безчовѣченъ режимъ, на тежки неволи и страдания, на безплодни очаквания и несбъжднати надѣжди, всрѣдъ християнското население въ Турция почна да се заражда и кристализира великата идея за *въоръжена саморазправа* — за *масова революция*. Тая нова идея, израстнала върху едно минало, пълно съ надѣжди и горчиви разочарования, намѣри своя изразъ въ основанието на *Вътрешната революционна организация*. Прочее, появата на тая организация не бѣ случайно и прѣходно явление, а единъ неминуемъ резултатъ отъ крайне поучителнитѣ исторически събития, едно наложително слѣдствие отъ характера и тенденциитѣ на сжщитѣ тия събития.

Такъвъ е *произхода* на Вътрешната революционна организация.

Задачитъ на тая организация се криятъ въ самото естество на нейния произходъ. Изникнала надъ една история, пълна съ достатъчно поука и бърворастящи и свѣрхчовѣшки неволи и страдания, революционната организация, едновременно съ рождението си, сложи и своитѣ задачи: *организиране на християнското население за едно въоръжено съпротивление срѣщу турската управа*.

Въ самитѣ тия задачи се крие и *цѣлта* на организацията: съ масово въоръжено съпротивление да се добере *до единъ гарантиранъ човѣшки животъ, до единъ гарантиранъ редъ и моралъ въ управлението на турската държава — до една политическа автономия*.

Тая цѣль се нагърби да постигне революционната организация, за тая цѣль се основа тя, отъ нея води своя произходъ и само за нея поддържа своето сжществуване.

Историята ни учи, че начело на всички обществени движения у свободнитѣ и несвободни народи; начело на всички обществени движения за политическо равноправие или економическа независимостъ, сж стоели винаги *най-събуденитѣ и най-прогресивнитѣ* елементи отъ широкитѣ народни маси. Една прогресивна идея, която се стрѣми къмъ *промяна* на дадена форма отъ човѣшкото общезитие, не може да обхване отведнажъ и изцѣло широката масса. Такава идея, ако и изникнала при естественитѣ условия, при които живѣе тая масса, не може, още съ изникванието си, да увлѣче слѣдъ себе всичко. Своето първо *оржие* такава една идея е намирала винаги и на всждъ въ лицето на ония елементи отъ народнитѣ маси,

които сж притѣжавали най-висока култура, най-развитъ умъ и най-възрастна психология. Тия елементи сж ставали отсетнѣ апостоли на новата идея срѣди широкитѣ народни слоеве и, съ своята дѣйность, съ своята агитация и пропаганда, сж давали постепенно сѣ повече и повече масовъ характеръ на общественитѣ движения.

Такава бѣ сждбата и на общественото движение въ Турция. Зароди се и въ тая страна идеята за *общо въоръжено съпротивление* срѣщу непоправимата турска управа. Кои трѣбваше да възприематъ първи тая идея? — Разбира се ония, които притѣжаваха психологическата сила да вникнатъ въ *дѣйствителността* и си я обяснатъ; ония, които можеха най-бързо и най-лесно да се убѣдятъ, че *въ масовото въоръжено съпротивление е лостътъ на спасението*.

И интеллигентния свѣтъ застава начело на новото движение. Вътрѣшната революц. организация пое браздитѣ на това движение, за да му даде она *масовъ характеръ*, който и съставлява сщщността на идеята за въоръженото съпротивление срѣщу турския режимъ.

Това по *съставтъ* на революционната организация.

Дѣятелността на всѣка организация се опредѣля и обуславя отъ задачитѣ и цѣлитѣ, които тя преслѣдва, и отъ условията, при които тя живѣе и дѣйствува. Следователно, и Вътрѣшната революционна организация не можеше да не зависи отъ *задачитъ и цѣльта*, които гони, и отъ *обстоятелствата*, които я окръжаватъ.

А задачитѣ и цѣльта на тая организация изискваха такава съответствена дѣятелность, която да върви направо къмъ прѣвръщание *массата* въ *съзнателенъ революционенъ елементъ*.

А именно:

Да се окуражатъ всички ония, които, отъ тежки и непрѣкъснати неволи и страдания, безъ ропотъ бѣха се отдали на *произвола на сждбата*.

Да се насърчатъ всички ония, които сж милѣли за свобода, но сж *очаквали напрасно*.

Да се въодушевятъ и съ вѣра горѣща надхатъ всички ония, които юнашки биха се счепкали съ тирана, або биха *отрвали въ побѣдата*.

Да се даде всѣкому онова, безъ което кръвь се не лѣе — всѣки да види на рамото си *отрната другарка* . . .

А да се окуражава, насърчава, въодушевява и въоръжава *въ границитѣ на турското царство* — могатъ ли се замисли по-тежки условия за една дѣйность?

Когато *обикновенъ* македонски гражданинъ бива мжченъ, обираенъ и затварянъ само защото е *християнинъ*, какъ биха гледали турскитѣ власти на ония християни, или християнски села и градове, които биха се уличили въ *измѣна* на падишаха? — Затворитѣ, бѣсилкитѣ и разоренията служатъ най-краснорѣчивъ отговоръ . . .

Да се окуражава, въодушевява и въоръжава при опасността всѣко начинание да бѣде отворито и *издадено* на врагѣтъ — може ли се замисли по-рискувана и по-грозна по послѣдствията си дѣйность?

Когато турчинтъ отерие и *отрдаде*; когато нѣкой чорбаджия, прѣдъ страданията на своитѣ брата, *отрпочете* хюкюматскитѣ почести; когато нѣкой шпионинъ съ интриги или прѣдательства *разорява* цѣли вѣщи, махли и села — съ какво може да отплати една революционна организация? — Единъ е сждтъ, една е присждата! Сждитѣ не могатъ да бѣдатъ *милосърдни*, защото *сами сж възъ отъ човѣшкитѣ закони* . . .

Всичко, което революционната организация върши, *налага се* отъ обстоятелства, при които живѣе, и *отправда се* отъ условията, при които дѣйствува.

Да се окуражатъ и насърчатъ робитѣ, да имъ се вдѣхне вѣра въ дѣлото и побѣдата и да се приготвятъ за послѣдния часъ — *това е тихата революционна дѣятелность*.

Да се държатъ въ трепетъ всички врагове на дѣлото, да се прѣмахватъ всички *доказани* прѣдатели и шпиони — *това е бурната революционна дѣятелность*.

И двѣтъ заедно съставляватъ *дѣятелността* на Вътрѣшната революционна организация.

Аво общата морална и материална неподготвеность на християнското население сама по себе бѣ една *отръчка* за бързото постигание на цѣльта, то масса други обстоятелства отъ

мѣстенъ характеръ сплзваха дѣйствието на революционната организация. Но най-главнитѣ и най-сжщественитѣ отъ всички прѣчки на тая дѣйностъ бѣха *националитѣ пропаганди въ Македония*.

Нищо друго не отива тѣй въ разрѣзъ съ революционната организация, както една пропаганда, която почива на национални начала; защото, подобна пропаганда, като прѣслѣдва съ всички срѣдства другитѣ враждебни ней пропаганди, внася разединение между христианинѣ; и още, защото въ прѣживяванитѣ врѣмена, та не е нищо друго, освенъ мощна подкрѣпка на турското владичество.

При своята поява, революционната организация срѣщна голѣми спжнки въ лицето на пропагандитѣ. Съ течение на врѣмето и съ дълбокото вкореняване на идеята за свобода, тия спжнки отслабнѣха.

Появяването на революционната организация на всѣкадѣ между христианинѣ въ Турция се посрѣщна съ открити обятия, защото тя бѣ отзвукътъ на тежкитѣ неволи и страдания, на безплоднитѣ очаквания, разбититѣ надѣжди и горчивитѣ разочарования; защото тя бѣ носителката на великия всенароденъ идеалъ — освобождението.

Появяването на революционната организация не можеше да остане тайна за турската власть и външния свѣтъ; поради туй, тя трѣбваше да настрои противъ себе не само турското правителство, но и всички ония фактори, които боравѣха и боравятъ съ великия исторически въпросъ, защото тая организация се яви като реакция на тия фактори, които, или *не можѣха*, или *не искаха* да извършатъ онова, за което тя бѣ прѣдзначена.

Разбира се, революционната организация и не разчиташе да разполага съ симпатитѣ на тия фактори, защото, въ противенъ случай, тя не можеше да има и *raison d'être* на сжществуване.

И Вжтрѣшната революционна организация започна своята тиха и безшумна дѣятелностъ. Въ скоро врѣме цѣлата страна се покри съ гжста мрѣжа отъ революционни комитети, въ редоветѣ на които влѣзоха всички измѣчени, онеправдани, потиснати, изстрадани — всички, на които живота бѣ адъ. А такива бѣха всички христиани въ Македония и Одринско.

Тая тиха и безшумна революционна дѣятелностъ проживѣ неуязвимо пълни четири години, когато при края на 1897 г. трѣбваше да издържи пѣрвия и най-силния ударъ чрѣзъ многошумната *Виничка афера*.

II. Движение прѣзъ 1895 година.

Политическа констипация на Европа и Турция. — Дезорганизация въ турския държавенъ строй. — Новъ турски политически курсъ. — Илдьзъ-Кюшъ — политически центръ. — Възстание и кланье въ Армения. — Намѣса на дипломацията. — Движение въ Македония. — Реформи за Армения и Европейска Турция. — Фияско на дипломацията.

При изникването на революционната организация въ Македония и Одринско, положението на работитѣ въ Европа и Турция съвсѣмъ се бѣ промѣнило. Всичкото внимание на европейскитѣ държави бѣ съсрѣдоточено въ африканскитѣ и азиатскитѣ колонии и на безрѣдията въ Истокъ глѣдаха като на досадно отвличание вниманието отъ важнитѣ имъ интереси. Турция хитро се възползува отъ това положение на работитѣ. Държавния строй не само не се развиваше по начертания пѣтъ, нѣ и самитѣ учрѣждения прѣстанаха правилно да функциониратъ. А всичко това се дължеше на новия политически курсъ, изходящъ отъ самия султановъ дворець, който правилното и самостоятелно функциониране на държавнитѣ учрѣждения намираще стѣснително за точното прокарване на дворцовата политическа система. „Може да се каже — пишеше по туй врѣме френския прѣдставителъ въ Цариградъ, г. Камбонъ, на своето правителство, — че прѣзъ послѣднитѣ четири години правителството мина отъ Портата въ двореца. Чиновницитѣ не се подчиняватъ вече на министритѣ; тѣ се сношаватъ направо съ секретаритѣ на султана; тѣ явно отказватъ да се подчиняватъ на визир-

екитѣ заповѣди и не веднажъ съмѣ констатираше, че Портата е безсилна да накара даже второстепеннитѣ чиновници да изпълняватъ нейната воля.“ По тоя начинъ, всичквата власт на турското правителство прѣмина въ Илдъзъ-Кьошкѣ и турскитѣ управници, които до тогава се ползуваха съ извѣстна самостоятелностъ въ държавнитѣ работи, се обърнаха въ пълна смисълъ на думата Илдъзъ-кьошки кулки . . .

Тоя новъ курсъ на лична султанова политика, поощрявана отъ невниманието на Европа, не закъснѣ да даде своитѣ резултати. При края на 1894 година въ потисната Армения станаха народни вълнения противъ жестокия султановъ режимъ. Епилога на тия вълнения на всички е извѣстенъ: повече отъ 300 хиляди арменци минаха подъ турския ятаганъ — кланье, извършено по заповѣдъ на Илдъзъ-Кьошкѣ. „Малоазиятското кланье — пише г. В. Берардъ въ книгата си „*La politique du Sultan*,“ — което се продължи двѣ години, опустоши пространство много по-големо отъ онова на Франция и издигна прѣдъ прага на XX-й вѣкъ една пирамида отъ 300 хиляди човѣшки глави — ще остане паметникъ отъ тая епоха“. Това безпримѣрно въ историята кланье повдигна цѣла буря въ европейската обществена съвѣсть. Намѣсата на дипломацията бѣ неминуема. Вѣчния въпросъ за реформитѣ изново се появи на сцѣната и изново прѣмина всички задължителни фазиси.

Вълненията и кланьето въ Мала-Азия не минаха безслѣдно и за Македония. Македонската емиграция въ България, която брой повече отъ 250 хиляди души, намисли да изкористи тоя моментъ за своето отечество и, възползувана отъ намѣсата на дипломацията въ Арменския въпросъ, надѣваше се да прѣдизвика подобна намѣса за рѣшението и на Македонския въпросъ, като издигне и него на сцѣната. И наистина, движението, което тая емиграция създаде въ нѣкои мѣста на Македония прѣзъ лѣтото на 1895 година, породило въ дипломацията извѣстенъ страхъ отъ сериозни осложнения на Балканския полуостровъ. Тогавашното българско правителство, ослонено на токо-що станалото помирение съ Русия, поиска да бждатъ направени извѣстни подобрѣния и въ Македония. Руския посланикъ въ Цариградъ, г. Нелидовъ, поддържа тия искания прѣдъ турското правителство въ смисълъ, щото токо-що изработенитѣ реформи за Армения да бждатъ разширени и върху европейскитѣ вилаети. Султана, изплашенъ отъ нови осложнения — отстъпи, и въ края на м. априлъ 1896 година издаде декретъ за „*Реформи въ Румелийскитѣ вилаети*.“

Тия султански реформи не заслужаватъ и името, защото не съдържаха въ себе нищо, което можеше да задоволи страната. Напр.: числото на членовѣтъ въ административнитѣ съвѣти се увеличаваше отъ четири — на шестъ; на валиитѣ се даваха помощници (християни или мухамедани — не се споменуваше); за всѣки двѣ провинции се прѣдвиздаше контролна комисия; за всѣка провинция — административни, финансови и сѣдебни инспектори, за да надзираватъ дѣятелността на надлѣжнитѣ вѣдомства; опредѣляше се срокъ за съграждане на нови черкви, безъ да се опредѣли такъвъ срокъ за разрѣшение отъ висшата инстанция; даваше се обѣщание да се назначатъ въ жандармерията 10% християни; говореше се за облѣгчения при събиране на данѣцитѣ, за консолидиране на десятъка, правото на повторна оцѣнка на поземелния налогъ и пр. и пр.

Между туй, систематическото изтрѣбление на арменцитѣ въ Мала-Азия продължаваше. По туй врѣме (20 августъ 1896 г.) стана и арменското покушение върху „*Ванше Ottomane*“ въ Цариградъ, а кланьето по цариградскитѣ улици надъ арменци, прѣдъ очитѣ на европейскитѣ прѣдставители, ржководено отъ Илдъзъ-Кьошкѣ — не можѣше да не сѣгне изново дипломацията. Послѣдва английския меморандумъ (21 октомври) и дипломатитѣ изново и по-строга заговориха. Въ резултатъ — султана издаде декретъ, съ който разпространяваше прѣдвиденитѣ за Армения реформи и върху *всички вилаети* на държавата (11 ноември). Нѣ за голѣмо очудване на всички, публикувания текстъ на „реформитѣ“ не съдържаше най-важнитѣ постановления на закона, издаденъ прѣди една година. Въ новия текстъ нищо не се говореше за допускание християни въ нѣкои длѣжности, за съвѣти при валиитѣ, мютесарифитѣ и каймакамитѣ и др. подобни; съ една дума, въ него

не се говореше даже за ония крайне мизерни подобрѣния, които бѣха дадени за Македония прѣзъ изтекшата година. По тоя начинъ, новия натискъ на европейската дипломация прѣдизвика единъ законъ, който сведе буквално на нула резултатитѣ на всички минали нейни усилия. И тъй, страдалческа Армения не получи никакви подобрѣния, а Македония биде облагодѣтелствувана съ фамознитѣ помощници на валии, вербувани измежду шпионския контингентъ на Илдъзъ-Кьошкѣ и испратени да играятъ ролята на валийски чибучечии . . . .

И всичко пакъ завърва по стария си редъ . . . .

Въ движението прѣзъ 1895 година революционната организация не взѣ никакво участие. Тя още не чувствуваше себе достатъчно силна, за да се нагърби съ прѣдприятие, което прѣдначаваше за *послѣденъ часъ*.

III. Виничка афера.

(1897 г.)

Въстание въ Критъ. — Гръцко-турска война. — Виничка афера: поводъ, разкрития, турски жестокости, звѣрства, арести и осъждания. — Послѣдствия.

Настѣпи бурната 1897 година. Критянитѣ, слѣдъ 25 годишна непрѣкъсната кървава, ала безуспѣшна борба противъ турското владичество, прѣзъ пролѣтѣта на сѣщата година пакъ възстанаха, нѣ тоя пѣть подпомогнати отъ голѣмъ отрядъ регулярна грѣцка войска. Тая официална намѣса на грѣцкото кралство въ критското възстание прѣдизвика известната грѣцко-турска война, която, макаръ да свърши печално за грѣцкото орѣжие, наложи благоприятно разрѣшение на критския въпросъ. Европейската въорѣжена намѣса, както е известно донесе на том изнуренъ отъ дълги борби грѣцки островъ пълна политическа автономия.

Благополучния край на критското възстание не можеше да не внесе бодростъ и надѣжда между христианитѣ въ другитѣ турски провинции. Революционната организация, възползувана отъ тая бодростъ, засили своята организаторска дѣятелностъ и тѣмо когато плуваше въ най-голѣмитѣ си надѣжди, получи единъ отъ най-силнитѣ удари — ударѣтъ, нанесенъ чрѣзъ многошумната на врѣмето си *Виничка афера*.

Върху тая афера ще се спрѣмъ по-дълъжко, защото е най-голѣма отъ всички станали афери (тя засѣгна почти цѣлия Скопски санджакъ,) и защото, може да послужи като иллюстрация на турекитѣ жестокости, които се извършиха при етотинитѣ послѣдующи афери.

На сѣверо-источния край на Скопския санджакъ, въ Кючанската каза, намира се голѣмото село *Виница*, което брой 170 христиански и 50 — мухамедански къщи. На 14 ноемврий 1897 г. прѣди полунощъ, една *разбойничка банда* отъ 15—16 души, облѣчена въ турска нивамска униформа, организирана въ Кюстендилъ (граниченъ градъ на Българското княжество), навлѣзе въ с. Виница, нападна домѣтъ на богатия бей-турчинъ, *Казимъ ага*, уби го, задигна отъ кассата му 7—800 турски лири — и пакъ се завърна въ България. На 15 с. м. заранѣта кочанския каймакаминъ, придруженъ отъ 150 души стражари, войници и единъ юзбашия, пристигна въ селото да разслѣдва случката. Слѣдъ жестокъ побой и изтесания надъ всички селени, можя да се установи, че разбойничката банда е дошла отъ вѣнъ и че нейни атаци сж синѣтъ на селския кметъ, Георги Ивановъ, и други 8 души селени. Покрай арестуванитѣ, биде задържана и една жена, съпруга на нощния селски пазачъ, който бѣ намѣренъ мъртавъ. Тая жена разкри съучастницитѣ въ тая банда и увѣдоми властѣта, че въ зимника на къщата имъ се намира цѣлъ орѣженъ складъ.

Направения обискъ въ домѣтъ на убития пазачъ напълно потвърди показанията на жената. Тоя сполучливъ обискъ прѣдизвика обискиране на всички къщи въ селото и, по тоя начинъ, бидоха открити отъ властѣта около 50 пушки, 20-на бомби, нѣколко газови сандѣци съ патрони и малко барутъ.

Тия разкрития смаяха мѣстната власт. Натоварена да разслѣдва едно криминално прѣстѣпление и да издирѣ виновнитѣ, тя се натъкна на едно строго организирано революционно сѣзаклятие. Потърсиха се инструкции отъ Скопския валия — пословичния християнски-ненавистникъ — *Хафѣзъ-паша* и, по изрична заповѣдь отъ Илджъзъ-Кьопшъ, разслѣдванисто на виничкитѣ разкрития се възложи на способния полицейски чиновникъ при Скопското Вилаетско Управление, *Дервишъ ефенди*, (по сетнѣ, прѣзъ 1901 г., убитъ отъ единъ свой подчиненъ въ самото помѣщение на Скопското руско консулство), снабденъ съ *carte blanche*. Тоя ревностенъ чиновникъ замина за Кочанско не тольова да издирва убийцитѣ на Кязимъ-ага, волкото да разкрие самата революционна мрѣжа, нишкитѣ на която бѣха хванати въ с. Винаца.

И се почна онова диво бѣснуване на турската властъ, което, по своята жесточина и изстѣпление, погнаси цѣль свѣтъ...

Не пишемъ история на Виничката афера, за да слѣдимъ стѣпкитѣ на Дервишъ ефенди. Ще поменемъ само, че той обиколи каазитѣ: Кочанска, Щипска, Кратовска, Паланечка, Радовишка, Кумановска и Малешевска и всждѣ, гдѣто стѣпи, прѣдизвика сълзи и кръвъ.

За характеристива ще отбѣлѣжимъ само нѣкои типични звѣрства, извършени отъ тоя звѣроподобенъ човѣкъ.

Въ с. *Винаца* (Кочанско): учителя Червенъ-Елековъ биде жестоко изтезаванъ и обезчестенъ по садомски отъ войници; главата на селския вметъ, Иванъ Петровъ, биде *стѣгана съ мокри вжжета*; селенина Христо Грънчаръ *24 часа биде държанъ увиснатъ съ глава на долу и битъ по гурдитъ*; младежа Ампо Захариевъ *умръ* отъ жестоки изтезания; войници *убиха* въ една оризова динка Атанасъ Петковъ, Глигоръ Медлининъ и двама работници отъ с. Галичникъ (Дебърско); *обезчестени* бидоха Катерина Митева (отъ чаушина на Дервишъ ефенди и единъ войникъ), Мария Гюрушова и Гина Иванова.

Попъ Никола отъ с. *Зърновци* (Кочанско), *е обѣсванъ съ главата надолу и държанъ въ такова положение цѣли 3 часа; държанъ е нѣколко часа въ замръзнала вода, горенъ е съ желязо по тѣлото и анис-а* и пр. Тасо Мишевъ отъ сѣщото село *е обѣсванъ съ главата надолу и горенъ съ желязо по тѣлото*.

Учителя въ с. *Спанчево* (Кочанско), Александъръ Беличевъ, *е мжченъ съ забивание спици подъ ногтетъ и държанъ дълго време надъ огнь*.

Коце Захариевъ отъ гр. *Кочани* *е държанъ нѣколко часа съ голи крака подъ силно угорѣнена печка*.

Учителя въ с. *Дедино* (Радовишко), Христо Георгиевъ, *е битъ петъ вечери нарѣдъ, обѣсванъ е съ главата надолу и езика му е хващанъ съ нагорѣнена маша...* Обезчестени сж въ сѣщото село: Спасена Георгиева и момитѣ: Катерина Янева и Зоя Илиева. И двѣтѣ първи *умрѣха отъ изнасилване...*

Именуемитѣ Кара-Тасе, Пане Пицоло, Василъ Лжската, Гьошо Икономски и Коце Бакалчето — всички родомъ отъ гр. *Щипъ*, слѣдъ като получиха по 40 кампици и динчици, *прѣзъ цѣли 24 часа бидоха държани по на единъ кракъ и бити, когато омалѣваха*. Василъ Лжската *умръ* отъ жестоки изтезания.

Свещеника попъ Диме отъ с. *Св.-Николе* (Щипско) *биде обезчестенъ* отъ войници.

Младия свещеникъ Ананий отъ с. *Кукушинъе* (Кумановско) *биде битъ по краката и горенъ по корема съ угорѣнено желязо*; учителя отъ сѣщото село, Арсеній Николовъ, *е битъ по краката и горенъ съ угорѣнено желязо по стѣдалището и дѣсниа кракъ*.

Учителя въ гр. *Кратово*, Йосифъ Даскаловъ, *е жестоко изтезаванъ, горенъ съ желязо въ устата и анис-а*.

Нѣвогапната испанска инквизиция блѣднѣе прѣдъ тия разновидности мжчения и звѣрства...

Слѣдната таблица нагледно показва броя на бититѣ, изтезаванитѣ, умрѣлитѣ отъ изтезания, убититѣ, изнасиленитѣ и арестуванитѣ християни въ Скопския санджакъ по поводъ на *тая афера*:

Разпределение на бититѣ, изтезаванитѣ, убититѣ и пр. по мѣсторождение:

№ по редъ	Каази	Наименование на селата и градоветѣ	Бити	Изтезавани	Умрѣли отъ изтезаване	Убити	Обезчестени	Отъ тѣхъ сѣ:			Забѣлѣжка
								Учителн	Духовни лица	Гражданн и селски занаятчии	
1	Кочанска . . .	с. Ванида	85	9	1	4	4	2	1	50	) и *) Основни женитѣ, изнасилени сѣ и двама учители. *) Умрѣлитѣ отъ изтезаване сѣ жени изнасилени. *) Обезчестеното е момиче на 18 години. *) Единъ отъ изтезаванитѣ полуѣ. *) и *) Двама отъ изтезаванитѣ останала сѣ недостатъкъ.
2		" Зърновци	20	2	1	—	—	—	1	22	
3		" Драгобраща	4	2	—	—	—	1	—	9	
4		" Секуларци	1	2	—	—	—	1	1	1	
5		" Спанчево	2	2	—	—	—	1	2	1	
6		" Блатецъ	2	1	—	—	—	2	1	—	
7		" Оризари	—	1	—	—	—	—	—	1	
8		" Вѣли	—	1	—	—	—	1	—	—	
9		" Лески	5	—	—	—	—	—	—	5	
10		" Якимово	6	—	—	—	—	—	—	6	
11	Малешевска . . .	" Трогерци	—	1	—	—	—	1	—	—	
12		г. Кочани	4	6	—	—	—	—	—	10	
18		с. Владимирово	7	6	—	—	—	3	—	10	
14	Радовишка . . .	" Берово	—	—	—	—	—	—	—	—	
15		" Смилянци	—	5	—	—	—	—	—	5	
16		" Вонславци	—	3	—	—	—	—	—	3	
17		" Яргюрци	—	2	—	—	—	—	—	2	
18	Щипска	" Дедяно	1	1	2	—	—	1	—	6	
19		г. Щипъ	5	6	1	—	1	4	1	8	
20		с. Св. Николе	—	2	—	—	—	—	1	1	
21	Кумановска . . .	" Горни-Балванъ	4	—	—	—	—	—	—	4	
22		" Неманци	2	—	—	—	—	—	—	2	
23		" Мечкувци	1	—	—	—	—	—	—	1	
24		" Карбинци	4	—	—	1	—	—	—	5	
25	Кратовска	г. Куманово	—	5	—	—	—	1	—	4	
26		с. Кукушияне	—	4	—	—	—	1	2	1	
27		" Градище	4	—	—	—	—	1	—	3	
28		" Павлишенци	—	6	—	—	—	1	—	5	
29		" Малино	—	4	—	—	—	1	1	2	
30	Скопска	" Жегнени	—	1	—	—	—	1	—	—	
31		г. Кратово	—	2	—	—	1	1	—	2	
32		с. Злетово	—	3	—	—	—	—	—	3	
33		" Шлегово	—	2	—	—	—	—	—	2	
34		" Лъсново	—	1	—	—	—	—	1	—	
35	Паланска	" Варбарово	—	1	—	—	—	—	1	—	
36		" Секулянда	—	1	—	—	—	—	—	1	
37		" Добрево	—	1	—	—	—	1	—	—	
38	Скопска	г. Паланка	8	—	—	—	—	2	—	1	
39		" Скопие	—	2	—	—	—	—	—	2	
Всичко въ Скоп. сан.			110	85	5	5	18	27	18	179	

И тѣй, въ осѣмтъ каази на Скопския санджакъ подложиха се на разни мъчении 218 души, отъ които: 111 души бити, 85 — изтезавани, 5 — умрѣха отъ изтезаваня, 5 — убити и 13 — обезчестени (жени и мъжѣ). По занятие, измъчванитѣ сѣ: 27 души учители, 13 — духовни лица и 179 — търговци, занаятчии, земледѣлци и др.

Най-голямъ е броя на пострадалитѣ въ каазитѣ Кочанска, Кумановска, Кратовска и Щипска.

Тая афера не се ограничи само съ мъчения, а напълни и затворитѣ съ стотини невинни хора.

Слѣдната таблица показва броя на арестуванитѣ по каази и разпределението имъ по затвори:

Арестуванитѣ по каази и затвори	Каази и казалийски затвори								Всичко
	Кочанска	Мајапска	Радвиша	Щипска	Буманска	Кратовска	Паланечка	Скопска	
Арестуванитѣ принадлежатъ на каазитѣ	140	60	75	60	40	50	100	8	528
Арестуванитѣ се намиратъ въ казалийскитѣ затвори	20	40	75	60	80	50	100	158	528

И тъй, общия брой на арестуванитѣ бѣ 528 души. Най-големъ бѣше броя на арестуванитѣ въ *Кочанско* и *Паланечко*, а най-малъкъ въ *Скопско* (*Скопската кааза* биде пощадена при тая афера).

Отъ арестуванитѣ най-много бѣха въ *Скопския* и *Паланечкия* затвори.

Слѣдната пѣкъ таблица показва броя на арестуванитѣ *по занятие*:

По занятие арестуванитѣ се разпредѣлятъ на:							
Управители на училища	Учители	Архирейски на-мѣстници	Егумени на манастири	Свещеници	Дякови	Граждани и селяни земледѣлци и др.	Всичко арестувани
8	80	2	1	8	1	483	528

Отъ арестуванитѣ най-много бѣха *граждани* — *трговци* и *занаятчи*, *селени* — *земледѣлци* и др. (483 души). Слѣдъ тѣхъ идатъ *учителитѣ*, *свещеницитѣ* и т. н.

Жестокитѣ и безмилостни преслѣдвания и арести, които станаха въ *Скопския санџакъ*, навароаха мнозина да напуснатъ огницата си и да търсятъ приюжище задъ граница.

Слѣдната таблица показва броя на тия *бѣжанци*, разпредѣлени *по занятие*:

Разпредѣление на избѣгалитѣ по занятие:					
Управители на училща	Учители	Егумени	Свещеници	Граждани и селяни земледѣлци и др.	Всичко
2	10	1	11	276	300

Броя на прокуденитѣ християни по поводъ на *Виничката афера* бѣ доста внушителенъ — 300 души. Отъ избѣгалитѣ най-много бѣха *трговци*, *занаятчи* и *земледѣлци* (276 души); слѣдъ тѣхъ идатъ *учители* (12 д.), *свещеници* (11) и т. н.

Тия масови преслѣдвания и арести прѣдизвикаха панически ужасъ между християнитѣ. Грознитѣ средневѣковни мѣчения, които официалната власть спойно вършеше, изтрѣгнаха изъ дълбочинитѣ на народната душа сърдцераздиращъ вопѣлъ, който се издигна възбогъ и отекна далече задъ границитѣ на изстрадала *Македония*. Възмутената общественна съвѣсть заговори, дипломацията се сѣгна и двумѣсечнитѣ вилнѣния намалѣха. Специални пратеници на *Цариградскитѣ посолства* и кореспонденти на видни европейски вѣстници пристигнаха въ *Скопския край* да видятъ съ очитѣ си страданията на християнитѣ. Пристигна и специална *турска военна комисия*, ad hoc да сѣди провиненитѣ. Изъ цѣлия *санџакъ* се стекоа въ *Скопие бититѣ*, *изтезаванитѣ* и *обезчестенитѣ*, за да покажатъ на европейцитѣ и консулитѣ

ранитѣ, окапалитѣ и изгорѣли мѣса и всички кървави бѣлѣзи, които турскитѣ жестокости имѣ причиниха. По онуй врѣме цѣлата преса се занимаваше съ извършенитѣ турски звѣрства и европейското общественно мнѣние се погнуся отъ търпеното турско варварство. Консулитѣ на Великитѣ Сили въ Скопие, които съ очитѣ си констатираха чрѣзмѣрнитѣ мжчения надъ християнитѣ, пишѣха дълги и обстоятелни рапорти до своитѣ правителства, за да пълнатъ прашнитѣ държавни архиви на тия Сили . . .

Прѣзъ втората половина на м. януарий 1898 г. военната комисија започна своята работа. Слѣдъ кратки разслѣдвания, тя освободи почти всички затворници, които властѣта бѣ арестувала по Виничката афера, а задържа само десетъ души, като организатори на възстание, които безапелационно осъди. Слѣдната таблица показва както строгостѣта на наложното наказание, така и мѣсторождението и занятието на тия влѣтници:

Осѣдени на затворъ		Всичко осѣдени	Мѣсторождение					Всичко осѣдени	Занятие				Всичко осѣдени	
101 год.	3 год.		Кочанска	Щипска	Белешка	Паланска	Кратовска		Сърска	Учители	Земледѣл.	Духовни лица		Дърводѣл.
8	2	10	3	3	1	1	1	1	10	6	2	1	1	10

И тѣй, отъ задържанитѣ десетъ души политически прѣстѣпници, 8-на бидоха осѣдени по на сто и една години (вѣченъ затворъ) и двама — по на три години.

По мѣсторождение, най-много сж отъ Кочанската и Щипската каази, и по единъ отъ останалитѣ четири каази.

По занятие, най-много сж учители, земледѣлци и по единъ отъ другитѣ занаяти.

Седемъ мѣсеци слѣдъ осъждането имѣ, на 23 августъ сжщата година, всички тия нещастници бидоха изпратени на заточение въ Мало-Азиатската крѣпостъ „Будрумъ-кале“.

Освѣнъ тѣхъ, бидоха задържани въ затвора и други дванайсе души, обвинени като убийци и съучастници въ убийството на Кязимъ-ага. На 28 февруарий и тѣ бидоха сѣдени отъ Скопското апелативно сѣдилище.

Слѣдната таблица прѣдставлява строгостѣта на наложното наказание, мѣсторождението и занятието на тия влѣтници:

Осѣдени на		Всичко осѣдени	Мѣсторождение		Всичко осѣдени	Занятие					Всичко осѣдени	
Смъртъ	15 год. затворъ		с. Виница	с. Янково		Земледѣл.	Ханджии	Бакали	Ковачи	Кондура.		Работници
1	1	12	8	4	12	5	2	2	1	1	1	12

Отъ задържанитѣ 12 души, като криминални прѣстѣпници, единъ биде осѣденъ на смъртъ, а 11 души — по на 15 год. затворъ

По мѣсторождение, всички осѣдени сж отъ Кочанската кааза и най-много отъ селото Виница.

А по занятие — всички сж отъ работната масса.

Тия дванайсе души, безъ вѣтка вина, до послѣдната амнистия лѣжаха въ Скопския затворъ „Курумъли ханъ.“ Казваме безъ вѣтка вина, защото сѣцинскитѣ убийци, които избѣгаха въ България, бидоха изловени отъ българскитѣ власти, сѣдени и осѣдени отъ военнo сѣдилище въ Кюстендилъ. Невинността имѣ бѣ явно доказана, нѣ въпрѣки всичко туй, тѣ до прѣди

единъ мѣсецъ гниха въ влажния и мръсенъ Скопски занданъ. Четирма отъ тѣхъ, по неизвѣстни причини, не засѣгна послѣдната амнистия. Тѣ продължаватъ да лѣжатъ въ тоя затворъ.

Тѣй се завърши многошумната и пакостна *Виничка афера*.

Европейската дипломация, която по туй врѣме рѣшаваше Критския въпросъ и се готвеше да осигорява въ Хага общеевропейския миръ, остана безчувствена къмъ извършенитѣ злодѣйства въ Скопския край. Единъ европейски държавенъ мъжъ, помоленъ тъкмо по туй врѣме отъ прѣдставителя на една балканска държавица да съдѣйствува прѣдъ другитѣ Сили за подобрѣние участъта и на македонцитѣ, каза буквално слѣднитѣ многознаменателни думи: *Pendant les dernière années les turcs ont été tellement diminiés à leurs propres yeux, et fatigués par la tutelle des Grandes Puissances qu'il faut leur laisser le temps de respirer avant de leur demander des nouvelles concessions.*... Безспорно, Турция бѣ унижена въ собственитѣ си очи, тя бѣ изморена отъ опекуството на В. Сили; нъ самитѣ тия Сили не бѣха ли унижени прѣдъ очитѣ на цивилизования свѣтъ поради търпениитѣ отъ тѣхъ свѣрхчовѣшки турски злодѣйства, не бѣха ли изморени отъ полвѣковнитѣ турски провакации и коварства, касателно подобрѣнието участъта на християнитѣ?...

Виничната афера нанесе чувствителенъ ударъ на революционната организация въ Скопския край. Покрай материалнитѣ загуби (заловено оружје и други припаси), тя разрѣдчи и революционнитѣ редове. Прѣдстоеше усилена дѣятелность, за да се попълнятъ всички тия загуби.

Виничката афера ознаменува съ себе и едно явление отъ важенъ характеръ: тя повдигна таинственото було, което покриваше съществуването на организацията и разкъса завѣсата на разкапалия турски режимъ — и свѣтътъ видѣ страховитото явление: *какъ потиснатия съ въкове християнски свѣтъ, дълго лжганъ въ надѣждитѣ, се организира въ революционно ядро, за да се добере до свободата чрезъ въоръженъ протестъ*... Въ това се състои и есенцията на Виничната афера.

Това страшно разкритие, ако за революционната организация бѣ пакостно, поради своята преждеврѣменность, за Турция то бѣ фатално и пагубно. Турското правителство, което никога не изпускате случая да *подчертава* прѣдъ свѣтътъ мирътъ и тишината въ държавата, чрезъ Виничката афера *подчерта* по най-официаленъ начинъ всичката разнебитенность на управлението, всичкия ужасъ на положението, както и оная велика опасность, която грозеше тѣй желанныя бѣдъщъ миръ на Балканитѣ. Чрезъ тия разкрития Турция сама на себе направи мечешка услуга, защото съ тѣхъ тя подрови прѣдъ Европа вѣрата въ държавната здравина и стабилностьта на вжтрѣшното положение. За да смаже организацията, турското правителство прѣдприе цѣла серия крупни и неподобни по жесточината си мѣрви. Но, същеврѣменно, и организацията не остана съ скръстени рѣцѣ прѣдъ грозящата опасность да бѣде смазана; и тя прибърза да се приспособи къмъ новитѣ условия и обстоятелства и прибѣгна къмъ редъ мѣропрятія, които не само биха я запазили отъ готващитѣ се удари, нъ и биха ѝ осигорили пълна сполука въ започнатото велико освободително дѣло.

Прѣдстоеше една неподобна ожесточена борба за съществуване между *официалната* турска власть и *неофициалната* революционна организация, борба гигантска между потисници и потиснати, между властелини и робѣе — борба на животъ или смъртъ!...

IV. Начало на борбата.

(1898 г.)

Начало на бурна революционна дѣятелность. — Мѣропрятія на организацията. — Поява на четитѣ. — Тѣхното главно прѣдзначение. — Задачи на четитѣ. — Мѣрки на турското правителство противъ революционното движение.

Вжтрѣшната революционна организация напускате вече *тихата* организаторска дѣятелность и встѣпяше въ периода на *бурната* революционна. Тая нова дѣятелность не

бѣ рожба на еволюционно развитие на нѣщата, а преждевременно прѣдизвикаха и наложиха новитѣ условия, които Виничката афера създаде.

Новитѣ условия, които революционната организация обграждаха, налагаха съответствени мѣрки. Тѣхното прѣдзначение трѣбваше да бѣде не само да я запазятъ отъ ударитѣ, които турската власть организираше за нейното погубване, но и да осигорятъ пълна сполука на почнатото освободително движение.

Една отъ най-важнитѣ задачи на Вътрѣшната революционна организация въ настѣпилитѣ критически моменти бѣ, да направи себе *неуязвима* за готвачитѣ се удари. Въ всѣки по-събуденъ македонецъ и одринецъ (гражданинъ или селенинъ), въ всѣки по-интелигентенъ младежъ, въ всѣки учителъ, свещеникъ, търговецъ, занаятчия, земледѣлецъ и пр., турската власть почна да вижда (а Виничкитѣ разкрития дадоха тоя поводъ) врагове на съществующия режимъ, съучастници на революционната организация. За тая власть, която разполагаше съ всички законни и незаконни сръдства, съвсѣмъ не бѣ трудно да направи безвредни тия елементи и, по тоя начинъ, да нанесе на организацията смъртоносенъ ударъ. Прочее, обличанието ѝ въ *неуязвима* броня бѣ повече отъ налѣжаще. А такава броня можѣха да бждатъ само *революционнитѣ чети*.

Веднажъ организирани четитѣ, тайната революционна организация, която живѣеше на легални начала, каквито удари и да получеше, освободителното движение не рискуваше да бѣде погубено, защото на четитѣ, които бѣха нелегални, прѣдстоеше да закрѣпятъ наченатото дѣло и *неуязвими* за ударитѣ отъ турската власть, успѣшно да го продължатъ. Последвавшитѣ събития враснорѣчиво доказаха неопѣнитѣ заслуги на четитѣ спрѣмо освободителното дѣло: когато почти цѣлата македоно-одринска интелигенция изпълни турскитѣ затвори и крѣпости, когато голѣма частъ отъ уцѣлѣлитѣ легални дѣйци се подложиха на систематическо преслѣждане и поставиха въ невъзможностъ да продължатъ своята работа, четитѣ се нагърбиха съ всичката организационна дѣятелностъ и *неуязвимо* я продължиха. И тѣй, *главното прѣдзначение* на четитѣ бѣ да *спасятъ* освободителното дѣло отъ подготвяното отъ властѣта погубване.

Веднажъ организацията напускате своята *тиха и безшумна* пропагандистична и организаторска дѣятелностъ и встѣпяше въ *бурната революционна*, на четитѣ, освенъ главното имъ прѣдзначение, и като *допълнителна частъ* къмъ организацията, се възложи цѣлъ редъ задачи, за постигането на които бѣха потрѣбни гигантски усилия. *Да се пропагандира между населението идеята за свобода; да се организира, закрѣпва, дисциплинира, ръководи, въоръжи и приготви това население въ боево отношение; да се организира изтънителна полиция, тайна поща; да се парализиратъ и посръщатъ неприятелски удари, да се наказватъ измѣнницитѣ, трѣдателитѣ, шпионитѣ и изтрѣбватъ разбойницитѣ (биле тѣ мухамедани или християни) и, най-сетнѣ, въ послѣдния часъ, да се поведе това население къмъ въоръжена саморазправа* — могатъ ли се замисли по-тешки задачи?

Съ създаването на тоя *допълнителенъ* институтъ, Вътрѣшната революционна организация встѣпи въ ролята на държава въ държава, притежаща всичко за неуязвимо, правилно, редовно и успѣшно функциониране.

Такива бѣха мѣрцитѣ, които организацията взе, за да направи себе неуязвима и да осигури за освободителното движение по-нататъшенъ развой и сполука.

Мѣрцитѣ, които турското правителство взе, за да спрѣ и погуби революционното движение, бѣха крайне разнообразни и насочени противъ всестранното съсипване на християнското население. Тия мѣрки могатъ се резюмира въ слѣднитѣ четири точки:

- 1) Гнетъ духовенъ.
- 2) Гнетъ економически.
- 3) Гнетъ физически.
- 4) Правителственъ тероръ.

Единъ мимолѣтенъ прѣгледъ на тия мѣрки и тѣхнитѣ послѣдствия, ще даде ясно прѣдставление не само за ужасното и безисходно положение, което тѣ създадоха, но и ще покаже, какви свѣрхчовѣшки усилия и жертви бѣха потрѣбни, за да стигне организацията до първата въоръжена саморазправа — ланското въстание.

Тоя прѣгледъ нѣма да бѣде хронологиченъ, а ще обгръща периода отъ 1898—1903 г., т. е., отъ денътъ, когато турското правителство взе *изключителнитѣ* мѣрки противъ революционното движение (слѣдъ Виничката афера) — до въстанието.

V. Гнетъ духовенъ.

Мѣрки противъ черковния успѣхъ на християнитѣ. — Преслѣдване на духовенството. — Отнижане автономнитѣ права на общинитѣ. — Спѣнки въ учебното дѣло. — Мѣрки противъ училищата. — Мѣрки противъ учителитѣ. — Преслѣдване на интеллигенцията.

Строгитѣ и изключителни мѣрки, които турското правителство взе противъ революционното движение въ Македония и Одринско, бѣха прѣдзначени да усилятъ до крайна степенъ духовния, економическия и физическия гнетъ надъ християнитѣ, да удушатъ въ тѣхъ всѣко човѣшко чувство, и, по тоя начинъ, да ги направятъ недостъпни за революционнитѣ проповѣди.

Първата турска мѣрка бѣ насочена противъ *черковния успѣхъ* на неблагоприятния християнски елементъ, съ цѣль да се възпре неговия духовенъ развой посрѣдствомъ раздухване на черковната борба. Съ тая мѣрка се гонеше пжкленната цѣль, да се усили враждата мѣжду християнитѣ екзархисти и патриархисти, да се раздѣлятъ тѣ на враждебни лагери и, по тоя начинъ, се отстрани всѣка благоприятна почва за революционни сѣмена.

Тая мѣрка, ако въ миналото би дала отлични резултати, въ врѣмето, за което е дума, остана почти безрезультатна, защото християнитѣ бѣха уморени отъ тая борба, па и революционнитѣ сѣмена на много мѣста бѣха вече почнали да никнатъ. Еднаквото участие на екзархисти и патриархисти въ миналогодишното въстание опровергава по найкатегориченъ начинъ цѣлесъобразността и наврѣменността на тая мѣрка. Напротивъ, това участие доказва, че идеята за свобода еднакво въ всички християни е пуспала дълбоки корени, и когато настѣпва борбата противъ общия врагъ, тѣ забравятъ междуособнитѣ крамоли, братски се прѣгръщатъ и братски умиратъ...

Втората мѣрка на турското правителство бѣ насочена противъ *духовенството*, което, намирайки се въ постоянно и прямо сношение съ народа, можеше да бѣде незамѣнимъ проводникъ и агитаторъ на революционнитѣ идеи. Виничката афера даде на турцитѣ поводъ да заподозрятъ това духовенство въ неблагоприятностъ. Всѣкога и при всички случаи на преслѣдване, поповетѣ въ Македония и Одринско първи биватъ арестувани, мъчени, истезавани и осжждани. Така: извѣстната солунска афера прѣзъ 1901 година брой 8 д. свѣщенници — всички заточени въ Мала Азия; отъ Одринско 7 д. свещеници гниятъ въ М.-Азиатскитѣ крѣпости; въ Битолския затворъ прѣзъ 1902 г. лѣжеха 9 д. свѣщенници и пр. и пр. А колцина отъ тѣхъ напуснаха огнищата си до въстанието и намѣриха подслонъ задъ граница, показва слѣдната таблица:

Мѣсторождение на свещеницитѣ бѣжанци по каази:														
Кочанска	Паланска	Досенградска	Разложка	Прилепска	Щанска	Тетовска	Охридска	Пявечка	Петричка	Г. Джулайска	Малешевска	Костурска	Неврокопска	Всичко свещеници бѣжанци
3	3	2	2	1	1	1	1	2	1	1	2	1	1	23

Значи, 22-ма свѣщеннива изъ всички краища на Македония и Одринско днесъ скитатъ изъ чужбина. А какъвъ е броя на тѣхнитѣ другари слѣдъ възстанието — ще говоримъ по-сетнѣ.

Третата мѣрка на турското правителство бѣ насочена противъ *общинитѣ*. Общинитѣ въ Турция, като одавна признати за официални единици съ широки автономни права, турската власть почна не само да игнорира, нѣ и да имъ отнима освѣтеното право да прѣдставляватъ народа. Въ много мѣста на Македония и Одринско тѣ нѣматъ свой прѣдставителъ *по право* въ мѣстнитѣ „Идаре-меджлиси“ (сѣвѣти), а на нѣкои мѣста нѣматъ такъвъ прѣдставителъ и *по изборъ*. Има общини, които съвсѣмъ не се признаватъ отъ властѣта.

Четвъртата мѣрка на турското правителство бѣ насочена срѣщу *училищата*. Като разсадници на наука и народно свѣстѣяване, училищата въ Македония и Одринско сж трѣнѣ въ учитѣ на турската власть. Успѣха на тия училища, който се изразява въ хиляди интеллигентни сили въ страната, задаваше на тая власть голѣми грижи. Затуй, сплжванието развоа на учебното дѣло бѣ налѣжаще. Властѣта направи опитъ да отнеме училищата отъ общинитѣ и да ги подведе като *частни*. Населението се опълчи, встѣпи въ борба и опита на правителството излѣзе несполучливъ. Нѣ за туй пѣкъ, откриването на нови училища съвсѣмъ се забрани.

Въ свѣрзка съ сплжнитѣ противъ успѣха на учебното дѣло е и мѣрката противъ *учителитѣ*. Учителитѣ, като най-интелигентенъ класъ отъ народа, сж прицѣлната точка за гонение при всички случаи. Тѣ се преслѣдватъ като най-голѣми врагове на държавата. Нѣма учителъ въ Македония и Одринско, който поне веднашъ да не е влизалъ въ затвора. Виничката афера, която брой 33 учители, силно компрометира тия народни просвѣтители. По-сетнѣ, когато се зарѣдиха безброй афери, броя на компромитираниѣ учители нарастна до неимовѣрностъ. Едно систематическо гонение се започна противъ тѣхъ и въ резултатъ се получи: голѣма часть отъ тѣхъ напълниха затворитѣ и крѣпоститѣ друга бѣ принудена да влѣзи въ редоветѣ на четитѣ, а трета потърси подслонъ задъ граница. Съжаляваме, че не можемъ за сега да дадемъ точна бѣлѣжка за арестуванитѣ и заточени учители, за избѣгалитѣ въ четитѣ и тия задъ граница, нѣ въ всѣки случай, общия имъ процентъ не е по-малкъ отъ 50%!

А какви драконовски мѣрки взе турската власть противъ упражняванието на учителската професия, краснорѣчиво говори едно *конфиденциално окръжно*, което прѣвъ м. февруарий 1901 година Великото везирство изпрати до всички валии въ Европейска Турция и спорѣдъ което: 1) *Учителъ може да стане само оня, който може да прѣдстави удостоверение отъ каймакамлъка на родното си мѣсто за своята благонадѣжностъ; това удостоверение се издава подиръ прѣдставяние на една гаранция отъ двама негови (на учителя) съграждани, които да сж познати на властѣта и приети отъ нея.* 2) *Учители, които сж ходили веднажъ въ България и не сж мѣстни подданици, не трѣбва да се допуцатъ да учителствуватъ, ако и да могатъ да прѣдставятъ нуждното удостоверение.* 3) *Всички учители, които не отговарятъ на тия условия, трѣбва да се интерниратъ въ роднитѣ имъ мѣста.* Цѣльта, която се гонеше съ това драконовско окръжно, бѣ: да се спрѣ развоа на учебното дѣло и окончателно да се закрияѣ училищата. Разбира се, това бѣ единъ смъртоносенъ ударъ за културното развитие на християнското население. Подъ външни давлени, обаче, и прѣдъ силния отпоръ на населението, правителството бѣ принудено да го отмѣниа *официално*, нѣ го остави въ сила *негласно* и го примѣняваше спорѣдъ нуждитѣ и обстоятелствата. Въ такива рамки и при такива непреодолими сплжнки трѣбваше да се развива и живѣе учебното дѣло въ Македония и Одринско.

Нѣ най-голѣми и най-безмилостни бѣха преслѣдванията противъ *интелигенцията*, изобщо. Една систематическа хайка се почна противъ всички ония млади хора, които стоеха по-високо отъ общия културенъ уровень. Свещеникъ, учителъ, търговецъ, занаятчия, грамотенъ селенинъ — всичко туй се подложи на едно жестоко преслѣдвание. Въ тоя по-събуденъ елементъ турската власть виждаше най-злия си врагъ, който, по единъ или другъ начинъ,

търбваше да смаже. И наистина, по цялата страна рѣдко остана интеллигентенъ човѣкъ, който да не отплати скъпа данъ за своята културностъ. Въ скоро време затворитѣ бидоха прѣпълнени съ интеллигентни хора. Съ тѣхното смазване турското правителство преслѣдваше адската цѣль окончателно да смаже оная многоглава революционна хидра, която заплаше ваше неговото съществуване, безъ, обаче, да познава свойството ѝ, че на мѣстото на всѣа отсѣчена глава, израства нова. . . .

VI. Гнетъ економически.

Богатства на Македония и Одринско и мизерното економическо положение на христианитѣ. — Причини на мизерията: изполичарството, надничарството, данъцитѣ, десетъкътъ, разнитѣ даждия, рушветчилка, поляцитѣ и пр.

Македония и Одринско сж богати въ всѣво отношение. Тѣ притѣжаватъ плодородни полета и долини; планини богати съ гори, пасбища и руди; езера и рѣки пълни съ вкусна риба, но все пакъ — *народа е крайно блденъ*. Всѣка година повече отъ 100 хиляди души напускатъ огнищата си и отиватъ по чужбина да изкаратъ поминъка си. Турското правителство, водимо отъ началото: „*нищета духа смиряетъ*“, употребява всички усилия и сръдства, за да държи христианското население въ крайна сиромашия. Народътъ въ централна Македония е доведенъ до просешка тояга: къщитѣ се състоятъ отъ четири кирпични дувари или сламени бурдели, гдѣто, вмѣсто завивки, служатъ нѣколко дрипели. Селянинътъ се храни съ ржженъ, ечмиченъ и овесенъ хлѣбъ. Освенъ празъ и бобъ, други гозби той не познава. Рѣдки сж случаитѣ, когато той яде месо, рѣдко сж и къщитѣ, дѣто може да се намѣри сирене, масло, млѣко и яйца; още по-рѣдко тия продукти виждатъ пазаритѣ, защото служатъ за храна на аскера, заптиитѣ и разбойницитѣ, които често посѣщаватъ селата.

Безъ брой сж причинитѣ на тая погъртителна сиромашия. Тукъ ще упоменемъ само нѣкои отъ тѣхъ:

Поминъчно-економическото състояние на селското христианско население въ Турция е най-мрачната страна на турското политическо устройство, което обрича на едно безпросвѣтено съществуване, на едно грозно неволничество най-производителната частъ отъ населението въ страната. Непосилния трудъ, който е единичия удѣлъ въ живота на селнина, е далечъ да обезпечи и най-скромното безбѣдно съществуване. Усилията на цѣли поколения, съединения трудъ на братя и сестри, на мало и голѣмо въ семейството — всичко това не дава друго, освенъ единъ нещастенъ, съ нищо незащитенъ покривъ и единъ черенъ, твърдѣ често оросяванъ съ сълзи залъкъ...

Условията, които сж създали това положение, сж отъ двояко естество: едни се дължатъ на самитѣ организационни наредби, или по-добрѣ, на липсата на подходящи таквива, които що-годѣ би намалили царяцитѣ злоупотрѣбления; а други сж отъ морално естество и произтичатъ отъ отношенията на владѣтеля къмъ неволника-робъ. И еднитѣ и другитѣ сж всѣкиму извѣстни, но за по-пълна иллюстрация, ще посвѣтимъ нѣколко реда за сегашното економическо положение на христианина селенинъ.

Главния поминъкъ на селското христианско население въ Турция се състои въ *земледѣлството*.

Скотовѣдството, като поминъчно сръдство, рѣдко се сръща.

Въ *правово* отношение, земледѣлицитѣ се раздѣлятъ на *собственици*, *изполичари* и *момци* (слуги). Първитѣ сж преимущественно владѣлитѣ на тѣй нарѣчениитѣ господарски (чифлишки) земи — беговетѣ, а останалитѣ сж селениитѣ христиани. Собственици има и христиани. Тѣ прѣдставляватъ дребната собственостъ, която не прѣвишави 200 дюлюма земя; по-горѣ отъ това — съставлява едрата собственостъ, главно, въ ржцетѣ на турскитѣ бегове.

Обработване на земята по хозийственъ начинъ е неизносно за собственика поради незначителната печалба, която се постигва. До него прибѣгватъ само християнитѣ — дребнитѣ собственици, които сами обработватъ земята си и економисватъ разноснитѣ за труда. Едритѣ собственици, беговетѣ, прибѣгватъ до изполичарството, което обгрѣща около $\frac{3}{4}$ отъ общото земледѣлческо ступанствование въ страната. Поради съ нищо необуздаваемитѣ своеволия и злоупотрѣбления, вършени отъ властнитѣ бегове, изполичарството е една отъ главнитѣ причини за черната економична неволя на селското християнско население въ Турция.

На теория, изполичарството сѣществва така: Бегътъ - собственикъ дава земята, която разпредѣля на късове, споредъ числото на семействата въ селото (всѣко семейство, спорѣдъ числеността на членовѣтъ си, обработва отъ 60 до 100 дюлюма земя), сѣмето и жилище на селянина срѣщу труда на послѣдния. Отъ полученитѣ произведения, слѣдъ като се изплати десетъка, останалото се раздѣля по равни части между собственика и изполичара. Такава дѣлба осигорява на собственика една печалба между 18 и 25%. Послѣдния, обаче, не се задоволява съ нея и, като пѣменъ властникъ надъ сѣдбата на изполичара християнинъ, чийто трудъ експлоатира по угодата си съ насилия и заплашвания, заграбя голѣма частъ отъ дѣла на изполичара.

Своеволията и беззаконията на беговетѣ въ тоя случай се възвеждатъ въ обичай и сега почти навредъ беговетѣ налагатъ на изполичаритѣ да *плащатъ отъ своя дѣлъ данъка за цѣлото производство*. Вънъ отъ това, изполичара има и слѣднитѣ задължения:

а) да прѣвози произведенията на бѣга тамъ, дѣто му бѣде посочено. Често пъти бега продава хранитѣ си на 80—100 км. далечъ отъ селото и изполичара е задълженъ да прѣвози храната до мѣстоназначението. Разбира се, че за работния добитѣкъ, както и за всички земледѣлчески сѣчива, трѣбва да се грижи изполичара;

б) всѣки изполичаръ е длъженъ да доставя на бега прѣзъ годината, най-малко, четири кола дърва;

в) изполичара е длъженъ да работи безплатно прѣзъ 10 дни въ годината на собственитѣ имѣния на бега, ако послѣдния има такива, находящи се вънъ отъ района на чифлишкитѣ земи, или въ нѣкое друго село;

г) ако бега притѣжава воденица, което се случва често, подържанието на послѣдната, както и всичкитѣ работи по прокарванието на водата, се извършватъ отъ изполичаритѣ срѣщу правото да мѣлятъ безплатно необходимитѣ за прѣхраната имъ произведения.

Тия и други подобни задължения, които вариратъ споредъ случая и разположенията на бега, изчерпватъ всичката производителностъ на селския трудъ въ изключителна бегова полза, и въ много чифлишки села селенитѣ изполичари, при всичката крайна ограниченостъ на своитѣ нужди, сѣ обвързани и съ дългове спрямо ненаситнитѣ бегове.

Но още по ужасно неволничество отъ това прѣдставлява положението на „момцитѣ“, които сѣ съ годишна заплата.

Момцитѣ сѣ економически най-злѣ стояще сѣсловие. Това сѣ парии въ социално отношение, лишени отъ покривъ, отъ постоянно мѣстожителство и отъ всичко, което може да наумѣва едно човѣшкѣ сѣществование. Тѣ прѣдставляватъ кочующа злочестина, която разнасятъ навредъ, гдѣто сѣдбата имъ, по-черна отъ земята, която браздятъ, ги хвърле... Тѣ не могатъ да бждатъ изполичари, защото не притѣжаватъ никакъвъ работенъ добитѣкъ; не могатъ, слѣдователно, да иматъ и другъ нѣвакъвъ дѣлъ отъ производството на своя денонощенъ трудъ, освенъ уговорения „хакъ“, който редко се получава напълно. А тоя „хакъ“ прѣдставлява за година 80—100 крини жито, (ржжъ, царевича и овесъ смѣсени), 100—120 гроша текущи пари, 3—6 оки петролъ и 10-на оки фасулъ — и всичко туй срѣщу труда на мъжа, главата на семейството, подпомаганъ отъ жена си и волкото малолѣтни дѣца има въ семейството, труда, на които въ нѣкой случай не се възнаграждава.

Това съставлява цѣлия поминѣкъ на семейството при изпълнени *задължения* отъ страна на бега. По нѣкогажъ, обаче, „момѣка“ бива изпѣжданъ преждевременно, безъ да получи заработеното, и тогава трѣбва да скита немилъ-недрагъ и съ подаяния да спаси отъ гладъ жената и дѣцата си, догдѣто намѣри ново мѣсто, сѣ тѣй черно като първото.

И тѣй, положението на селенина е мизерно. Той е робъ въ истинска смисълъ. Той нѣма нито къща, нито добитѣкъ, нито земя. Работи чуждата земя и всѣвога е длъженъ на господари си, и сѣ дългѣтъ е вързанъ за чифлика, отъ когото никога не може да се избави. Бегѣтъ, освенъ че е господаръ на трудѣтъ му, но още сѣ такѣвъ и на жена му и дѣщеритѣ му! Бегѣтъ свободно избира красивитѣ момичета и ги взима въ харема си. Робъ на царя, робъ на бея, робъ на всѣви, който носи името турчинъ!...

Данъцитѣ въ Турция сѣ примитивни. Тамъ всѣка къща, или всѣва душа се облага, защото тя е най-простата и най-лесна система и, поради туй, най-голѣмата тежестъ пада върху сиромашѣта. Всѣко новородено мжжко дѣте се облага сѣ „*беделъ*“ (воененъ данѣкъ); всѣко мжжко дѣте, по-старо отъ 15 години, се облага сѣ „*тиджаретъ*“ (данѣкъ върху занятията); всѣка сграда се облага сѣ „*емлякъ*“ (данѣкъ върху сградитѣ); всѣко мжжко дѣте отъ 18 години нагорѣ се облага сѣ „*йоль-пареси*“ (пѣтна повинностъ); всѣка селска къща плаща годишно извѣстна сума за *прѣхрана на турци*, които посѣщаватъ селото. Той плаща „*бегликъ*“ за всѣка овца, коза, свиня и пр.

Десетѣка е най-сѣсипателното даждие въ Турция. Десетѣкътъ се продава на прѣд-приемачи, които трѣбва да взиматъ 11½ на 0 отъ хранитѣ въ натура, а за овощията, лозята и сѣното — въ брой. Прѣкупци сѣ обикновено най-злитѣ турци и арнаути. Тѣ всѣвога сѣ ортаци сѣ каймакамитѣ, мютесарифитѣ, валиитѣ и, по тоя начинъ, се образува цѣла грабителска шайка. Прѣкупника всѣвога пѣтува сѣ 8—10 въоржжени арнаути, които, ведно сѣ него, даромъ се хранятъ отъ населението. Тая въоржжана банда всѣвога усгѣва да принуди селенина вмѣсто въ натура, да плаща десетѣка въ брой, и то по такива цѣни, щото безброй сѣ случаетѣ, когато селенина дава 25% отъ произведенията си. Селенинѣтъ вижда тая неправда и грабежъ — и търпи, защото нѣма кому да се оплаче: каймакамитѣ, мютесарифитѣ и валиитѣ сѣ ортаци сѣ грабителитѣ. Ако се оплаче, рискува да бжде убитъ като псе....

Сѣ *пѣтната повинностъ*, а главно сѣ *военния данѣкъ*, се вършатъ въ селата, както и въ градоветѣ, въпийощи злоупотрѣбления. Не сѣществуватъ списѣци въ сѣщинския смисълъ на думата, за да може да се сѣди за възрастѣта на данѣкоплатеца и, затова, малолѣтни и старци сѣ обложени сѣ данѣкъ. И всичко туй става на основание на личнитѣ „нуфузи“, дѣто възрастѣта на носителя нѣма никакво значение, при всичко че законѣтъ не допуска никакво двояко тълкуванне въ това отношение.

Като че всичко това бѣ малко, та напоследѣкъ турското правителство, за да отговори на своитѣ растящи и сѣ нищо неутолими нужди, прибѣгна до нови даждия, които наложи въ едно врѣме на общо изпитание, на общо бѣдствие и злочестина.

Думата е за „*доброволнитѣ пожертвования за войската*, които се разхвърлиха и събраха като извънреденъ данѣкъ; за *данѣка върху добитѣка*, който на много мѣста принуди селенитѣ да продадатъ за безцѣнѣкъ една частъ отъ добитѣка си, за да изплатятъ данѣка за другата.

Но освенъ тѣхъ, напоследѣкъ сѣ султанско ираде се наложи още единъ другъ данѣкъ — „*Шахси-верегиси*“, нѣщо като *право на гражданство* за мжжетѣ отъ 18 до 70 години.

Спорѣдъ тоя данѣкъ, махлитѣ се раздѣлятъ на части отъ по 100 мжжки нуфуза, които, споредъ състоянието си, се облагатъ, начиная отъ 50 нуфуза по 5 гроша до единъ нуфузъ по 150—1000 гроша.

Последнитѣ отъ всѣка стотица, т. е., тия, на които е опредѣлено да плащатъ отъ 150—1000 гроша, се събиратъ и отъ тѣхъ се прави друга данѣчна лѣстница, нагласена спорѣдъ състоянието на хората.

Въ градоветѣ, дѣто данъкоплатцитѣ отъ втората категория не могатъ да запълнятъ една стотица, се прибѣгва до процентово отношение.

За селата „шахси-вергиси“ е отъ 5 до 20 гроша на нуфузъ, безъ разлика на състояние.

Освенъ изброенитѣ до тукъ данъци, въ послѣдно врѣме се опредѣли, щото всѣки 60—80 къщи въ градоветѣ да доставятъ по единъ конъ за нуждитѣ на войската и по толкова отъ всѣки 80—120 къщи въ селата.

Като се прибави още, че всички улѣснения, прѣдвидени отъ самия законъ за срочно изплащане на данъцитѣ, за сега сж прѣмахнати и че на нѣкои мѣста данъцитѣ се събиратъ въ авансъ за цѣла година, ще имаме идея за тежестта на она данъченъ товаръ, който е въ удѣлъ на едно население, изложено на постоянни изпитни и бѣдствия, на рискъ за живота и имота си. Това допълва и картината, която прѣдставява това население въ политично-економично отношение.

Турция е класическа по *рушветитѣ*. Безъ рушветъ турския чиновникъ не може да живѣе. Рушветъ се взима за всичко и отъ всѣкого. Валии, каймаками, мюдири, садди, полицаи, писари, заптии — всички сж рушветчи. Единъ каймакамлъкъ струва отъ 200—300 лири, единъ мютесарифлъкъ — 500 лири. Въ миналитѣ години баща на рушветчилъка бѣ най-близкия султановъ събѣтникъ — маршала Дервишъ паша. Той имаше стотини чиновници въ вилаетитѣ, които редовно му внасяха данъкъ. А цѣлия тоя данъкъ се свличаше отъ крайно оголѣлия селянинъ, чрѣзъ грабежъ и рушвети.

Голѣмъ бичъ за християнското селско население сж *поляцитѣ*. Въ Македония всѣко християнско село трѣбва да има пазачи (поляци) за нивята и добитъка. Въ старитѣ врѣмена сами селенитѣ търсѣха и улавяха поляци, но слѣдъ войната тая власть присвоиха каймакамитѣ и мюдуритѣ, като вербуватъ професионални злодѣи, винаги мухамедани и прѣдпочтително арнаути, и срѣщу рушветъ ги назначаватъ. Отъ селски слуги, постепенно тѣ ставатъ селски господари, вжтрѣшни разбойници и расплавватъ цѣли окрѣзи. Тѣ се бърватъ въ семейнитѣ работи на селенитѣ, съдѣйствуватъ на беговетѣ да потурчватъ жени и рѣшаватъ воя мома за кого трѣбва да се омъжи. Най-жестови сж поляцитѣ въ мѣстата, съсѣдни съ Албания, защото тамъ всички поляци сж професионални разбойници — арнаути. Тѣ, обикновено, сж ортаци съ разбойническитѣ банди и тѣхни ятаци. Тѣ посочватъ, кои селени сж по-богати и кога е най-згодно врѣме да се ограбятъ. Голѣма частъ отъ тия поляци, дошли съ по една окъсана риза, днесъ сж първи богатаци — чифлиечии и владѣятъ най-плодороднитѣ мѣри и пасбища, заграбени почти всички отъ оголѣлата рая. Има случаи, когато цѣли села сж искали измѣстание на извѣстни злодѣи-поляци, но властта всѣкога ги закрила, защото сж нейнитѣ ордия за унѣтяване.

VII. Гнетъ физически.

а) Класическо разбойничество.

Разбойничество въ Дебърско, Кичевско, Охридско, Витолско, Прилѣпско, Гостиварско, Тетовско и Солунско. — Разбойнически шефове и тѣхнитѣ подвизи. — Правителствена толерантностъ спрѣмо тоя християнски бичъ.

Економическото робство и физическия гнетъ бѣха най-силнитѣ срдѣства, съ които турското правителство си послужи, за да убие всѣкакъвъ свободолюбивъ духъ въ християнското население, безъ, обаче, да подозира, че тия срдѣства бѣха и най-голѣмитѣ стимули за създаването и закрепяването на тоя духъ. Облаганieto съ нови и тепки данъци, протезиранieto на вършенитѣ при събиранieto имъ грабежи, протезиранieto и усилаванieto на разбойничеството, закрепяването на убийцитѣ, грабителитѣ, отнимачитѣ на семейна честь и пр. и пр. — всички тия срдѣства властта пушна въ ходъ, за да постигне пълнената си цѣль. Единъ краткъ преглѣдъ на послѣдствията отъ всички тия срдѣства ще ни нарисова картинно адѣтъ, въ каквото се обърнаха Македония и Одринско прѣзъ прѣдметния петъ годишенъ периодъ.

Турция е класическа страна по *разбойничеството*. Никъдѣ другадѣ на свѣтътъ нѣма толкова много разбойници, както въ нея. А това се дължи на отсъствието здраво и стабилно управление, на крайно деморализираното и подкупно чиновничество (отъ валията до стражарина) и, най-сетнѣ, на самото турско правителство, което съ тоя варварски институтъ си служи, за да държи християнитѣ въ вѣченъ тероръ поради политически цѣли.

Най-голямъ разбойнически контингентъ дава Дебърския санджакъ. Банди, съставени отъ по 10, 20, 50, а по нѣкога и 100 души отъ най-голыми злодѣи, начело съ своитѣ шефове, нападатъ християнскитѣ села и налагатъ разбойнишки данѣкъ. Тешко и горко на онова село, което откаже да плати исваната сума; то бива плѣнявано и изгаряно, по състоятелнитѣ селени отвлечани въ планината и тамъ държани, до като не се получи искания отгущъ; въ противенъ случай тѣ биватъ изкалани.

Най-много страдатъ отъ тия разбойнишки банди християнскитѣ села въ Дебърско, Кичевско, Охридско, Прилѣпско, Тетовско, и часть отъ Битолско. Нѣма да е безинтересно, ако посочимъ имената на нѣкои отъ първостепенитѣ главатаря на тия банди: *Байрамъ Гюна* отъ Калисъ, *Дикъ Топузъ* отъ Рѣчь, *Дикъ Джедико* и *Османъ Шира* отъ Дарда, *Ибрамъ Мена* отъ Люръ, *Ахмедъ Каца* отъ Муто, *Стафъ Люша*, *Асъ Калъошъ*, *Юсеинъ Таиръ* и *Таиръ Точъ* — отъ Кадина, *Амилъ Чела*, *Али Кроси*, *Азисъ Дацъ* и *Салъ Дема* съ *тримата си братя* — отъ Грика, *Таиръ Тола*, *Исмаилъ Гаранъ*, *Зулко*, *Ислямъ*, *Тафо*, *Бскиръ* и др. Нѣколко най-характерни подвизи на тия злодѣи ще илюстриратъ най-добрѣ беззащитното и безпросвѣтено положение на християнитѣ въ поменатитѣ вази.

Прѣзъ м. май 1902 г. разбойницитѣ Таиръ Тола и Ислямъ Гаранъ поискаха отъ с. *Галичникъ* (Дебърско) двѣ хиляди лири. Селенитѣ заявиха, че не могатъ да дадатъ повече отъ 250 лири. Разгневени отъ това, разбойницитѣ обградиха селото и почнаха да стрѣлятъ. Селенитѣ, оставени безъ защита отъ властѣта, сами се защитиха отъ тия арнаутски налитания. Разбойницитѣ, слѣдъ 10-часова обсада на селото, се оттеглиха съ люти завани къмъ селенитѣ. Тешко осѣрбени отъ тая си несполука, слѣдъ единъ мѣсець, разбойницитѣ, въ по-голямъ брой, пакъ нападнаха това село и изпратиха до селенитѣ слѣдното характерно писмо, което *дословно* прѣдаваме:

„Отъ мене Таиръ Тола до Васъ Галичани чорбаджии. Абре каури будали еве най-„после Ви важувамъ другаръ ми е Ислямъ Гаранъ ако не ми ги изпратите парите 2000 „две хиляди лири до що ве найдамъ човеъ ве сеча и коламъ жимѣ вера, Госпотъ Дерманъ „не ви править, иля до тебе Михале Чаловски, ясъ бехти пратилъ аберъ, селската планина „да я неземашъ потъ кирия, ти не си ме послушалъ ама мисли арно що ве ти дойдитъ на „главата, ете мислите сумъ съ 150 души прахъ и пепелъ ве правимъ“.

1 юни 1902 г.

(Печати):

(Таиръ Тола, Исмаилъ Гаранъ.)

Заслужава да се отбѣлѣжи, че при тая обсада въ селото квартируваше 80 души турска войска, нѣ тя нито се мръдна за да прогони разбойницитѣ, които, слѣдъ 10 дневна обсада на селото, получиха искания данѣкъ отъ 2.000 лири и спокойно си заминаха.

Прѣзъ лѣтото на 1902 г. извѣстния разбойникъ Билялъ Баланца съ 400 души арнаути нахлу въ Охридско и оплѣни съ десетки християнски села. Прѣзъ прѣбыванието си въ тоя край, между другитѣ ужаси, той избѣ слѣднитѣ християни:

№ по редъ	Име и прѣзвище на убития	Мѣсторождение	Дата на убийството
1	Иванъ Абрамовъ	с. Велмен	6 май
2	Димъ Размовъ	" Велгощи	18 май
3	Стефанъ Шулески	" Оядолеи	14 май
4	Тане Радичъ	" Вѣлчица	14 май
5	Вонса (невѣста)	" Враница	22 май
6	Димо Тутуде	" Мешенца	28 май
7	Станъ Дуковъ	" Велмен	28 май
8	Нове Дуковъ	" Велмен	28 май
9	Иосифъ ?	" Цървена-Вода	29 май
10	Илия Георгиевъ	" Велесто	2 юний
11	Димо ?	" Локочоре	10 юний
12	Христо Арманъ	" Жрбино	10 юний
13	Дуко Смилчевъ	" Жрбино	10 юний

Значи, въ продължение само на единъ мѣсецъ, бандата на тоя разбойникъ уби *тринайсе души* . . .

Въ *Кичевската* кааза върлуватъ бандитѣ на *Зулко, Ислямъ, Шабо* и *Бекиръ*. Всѣки единъ отъ тия разбойници има свои села, надъ които господарува въ пълна смисълъ на думата. Така, *Зулко* господарува надъ нѣколко села въ *Работинъ-Колу*. Слѣдната таблица показва наложения отъ него дангъкъ прѣзъ лѣтото на 1899 година:

с. Осон	с. Клежино	с. Добреневъ	с. Яровецъ	с. Лухтан	с. Попецъ	с. Ехловецъ	с. Иванчице	с. Поливъ	Всичко турски лири
10	20	25	10	30	40	20	25	30	210

Значи, прѣзъ това лѣто само отъ 9 *Кичевски* села тоя разбойникъ задигна 210 турски лири (5.250 лева)!

Разбойника *Бекиръ* върлува въ други нѣколко села. Слѣдната таблица показва наложения отъ него дангъкъ надъ други 6 християнски села:

Тръбница	Тажево	Витово	Растевъ	Волче	Тръбале	Всичко турски лири
50	50	35	50	20	30	285

А такгъвъ дангъкъ се налага *обязателно* всѣва година:

Разбойника *Ислямъ* обикаля *Кичевско* съ многобройна банда дълги години наредъ и жестоко мъчи християнитѣ. На 5 юлий 1899 г. *Ислямъ* съ бандата си влѣзе въ с. *Сланско*, взе отъ селенитѣ 95 лири, уби селенина *Лованъ* и обезчести *двѣтъ му дщери*. Прѣзъ сщия мѣсецъ той влѣзе въ с. *Локвица*, взе 100 лири и обезчести *жената и дщерицата* на най-интелигентния селенинъ *Сърбинъ Петровъ*. *Ислямъ* поиска откупъ и отъ с. *Латово*. Селянитѣ отказаха. На 29 юлий сщата година тоя разбойникъ запали *хранитѣ* по нивата и опожари цѣлогодшния трудъ на селенитѣ. До-като горѣха *хранитѣ*, той влѣзе въ селото и викаше на селенитѣ: „*Радвайте се, нѣма да плащате десетгъкъ!*“! Слѣдъ туй тоя първопиецъ съ *сикера състече главитѣ на шестима най-опорити селени*.

Други три разбойнички банди, подъ началството на *Изетъ Мехмедъ, Рашидъ Юсеинъ* и *Шефки Рашидъ* — и тримата отъ с. *Прибилци* (нахийски центъръ въ Битолската кааза) върлуватъ въ Демиръ-Хисарско. Прѣзъ м. декемврий 1902 г. тия трима злодѣи поискаха отъ християнското с. *Джванъ*, въ срокъ отъ 15 дена, 50 лири. Селенитѣ не бѣха въ състояние да изплатятъ тая сума. На 26 сѣщия мѣсецъ разбойниците влѣзоха въ селото, прѣоблѣчени въ стражарска униформа, и, подъ прѣдлогъ че изпълняватъ заповѣдта на Прибилскии мюдюринъ, задигнаха трима селени и вѣнъ отъ селото ги съсѣвоха на парчета. Това направиха разбойниците като *наказание*, за дѣто не се дадоха исканитѣ 50 лири! Прѣзъ сѣщата вечеръ сѣщитѣ разбойници отидоха въ с. *Слоещица* и влѣзоха въ къщата на селския свещеникъ. Послѣдния сполучи да избѣга, но за туй пѣкъ отмъщението бѣше ужасно: *вързаха попадията за единъ дирекъ и подпалиха къщата* . . .

Въ Прилѣпско върлува разбойника *Уско*, който свободно живѣе въ *Прилѣпъ* и върши ватадневни убийства. Прѣзъ м. септемврий 1899 г. той уби виднитѣ селени Митре Джигеровъ отъ с. *Мойно*, Тиле Карановъ и внукътъ му Митре отъ с. *Прилѣпецъ*. Прѣзъ м. октомврий сѣщата година той уби двама селени (баща и синъ) отъ с. *Лагоръ*. За характеристика може да послужи факта, че само прѣзъ първата половина на м. октомврий 1899 г. въ Прилѣпско сж извършени надъ християни *десетъ убийства!*

Въ Прилѣпската кааза върлува и другъ единъ разбойникъ, на име *Фейзула Байрактаръ*. Единъ отъ хилядитѣ подвизи на тоя разбойникъ ще бжде достатъченъ да го охарактеризира. На 2 априлъ (Врѣбница) 1900 г., когато всички селени на с. *Стровия* (Прилѣпско) бѣха въ черква, вмжана се въ нея и Фейзула, принуди свещеника да спрѣ литургията и поиска отъ селенитѣ да му броятъ 30 турски лири. Писъбъ и олелия се вдигна отъ женитѣ и дѣцата. Селенитѣ помолиха разбойника да ги пощади, понеже нѣмаха при себе такава сума. Турчина почна да бие и малтретира. Единъ старецъ, на име Тодоръ Савовъ, биде битъ до смъртъ. За да се избавятъ отъ тая бѣда, селенитѣ събраха измежду си всички пари, които имаха (610 гроша — 120 лева) и ги дадоха на разбойника. Послѣдния, увѣренъ че нѣма повече пари, напусна черквата и си отиде.

И Скопския вилаетъ не стои по-добрѣ по разбойничество. Измежду всички македонски каази на тоя вилаетъ, най-окаяна и ней-плачевна е участъта на християнитѣ въ Тетовската и Гостиварската каази, особено въ послѣдната, дѣто сж заселени голѣмъ брой арнаути и вършатъ ватадневни ужаси и зулуми. Въ тия двѣ каази върлуватъ безброй разбойнички банди подъ началството на ужасни кървопийци. Ще упоменемъ имената и нѣкои подвизи само на първостепеннитѣ шефове, т. е. на ония, които сж бичъ за населението.

Въ *Гостиварската кааза* върлуватъ:

Байрамъ отъ с. Бачища (Кичевско), бившъ старши стражаръ въ Кичево. Въ битността си на такъвъ, той бѣ най-голѣмъ врагъ на разбойниците, които съ геройска неустрашимость преслѣдваше и ловеше. Нъ неговото самолюбие не можя да понесе, че залавнитѣ отъ него разбойници властѣта освобождава. Това обстоятелство го наваара да захвърли мизерния стражарски мундиръ и да облѣче сърменитѣ дрѣхи на арнаутския разбойникъ. Байрамъ стана върлъ и неимѣющъ равенъ по жестокостѣта си разбойникъ. Той върлува въ южната планинска часть на Гостиварската кааза и е същински господаръ надъ християнскитѣ села въ тая мѣстность. На всички „подвѣдомствени“ села той налага годишенъ данъкъ, споредъ голѣмината на селото и състоянието на селянитѣ. Така, селото Маврово му плаща ежегодно 400 лири, Леуново — 600 лири, Нивифорово — 500 лири и т. н. Нѣколко само подвизи на тоя разбойникъ ще бждатъ достатъчни да обрисуватъ неговата физиономия.

Прѣзъ 1899 г. той уби селянина Филищъ отъ с. *Лъшница*.

Прѣзъ 1899 г. уби първенеца на с. *Лешново* — Давида и плѣни половината селски добитѣкъ. Прѣзъ сѣщата зима задигна добитѣка и на с. *Маврово*.

Прѣзъ 1900 г. Байрамъ отвлѣче въ планината три момчета отъ с. *Маврово* и ги освободи само срѣщу 60 лири откупъ.

Прѣзъ сжщата година той уби свещеника на с. *Никифорово*, попъ Коста, само по единъ капризъ: когато на млади години Байрамъ билъ говедаръ въ това село, попа му ударилъ единъ шамаръ. Значи, за единъ шамаръ се отплаща съ единъ животъ! . .

Прѣзъ сжщата година Байрамъ изгори три къщи и 6 купи сѣно въ с. *Маерово*. Сжщото направи и въ с. с. *Леуново* и *Никифорово*.

Прѣзъ м. Юний 1901 г. Байрамъ отвлѣче въ планината трима селяни отъ с. *Левково* и ги освободи само срѣщю 500 лири откупъ!

На 15 Юлий 1901 г. Байрамъ отвлѣче въ планината малкото дѣте на бѣдния Зафиръ отъ с. *Левково* и само срѣщю 80 лири откупъ го освободи. И пр. и пр.

Азиръ Юржушли е родомъ отъ арнаутското село Юржюшъ (Гостиварско). Ето нѣкои отъ подвизитѣ и на тоя разбойникъ:

Прѣзъ 1897 г. той уби свещеника на с. *Духъ* само за едно тесте патрони, които бѣ отказалъ да му купи.

Прѣзъ 1900 г. той наложи по 20 лири разбойнишки данѣкъ на всѣка къща въ с. *Духъ*.

Прѣзъ м. Юний 1901 г. Азиръ навлѣзе въ домътъ на убития отъ него прѣзъ 1897 г. свещеникъ на с. *Духъ*, отвлѣче 8-годишното му дѣте и го освободи срѣщю 50 лири откупъ.

Моаремъ Здуня е отъ с. Здуня (Гостиварско). Той е царъ на долната Гостиварска часть.

Прѣзъ 1900 г. той нападна и ограби стария и богатъ Лѣшочки мѣнастиръ въ Тетовско.

Прѣзъ м. Мартъ 1901 г. той навлѣзе въ с. *Зубовци*, залови свещеника Методи п. Теофиловъ и, съ измама, изкара изъ домътъ и свещеницитѣ Димитъръ и синъ му Василий. И тримата той отвлѣче въ планината, дѣто закла попъ Димитрия. Попъ Методий успѣ да избѣга, а младия попъ Василъ отвара въ Дебърско и едва слѣдъ 1½ мѣсець го освободи срѣщю 73 лири откупъ.

Нѣколко дена прѣди тоя подвигъ той влѣзе въ с. *Врабчица*, изгори четири къщи и тежко нарани трима селени.

Прѣзъ м. Августъ сжщата 1901 г. той изгори селото *Ново-село* и уби трима мъже и три жени.

Такива злодѣи сж тия трима Гостиварски царѣ, прѣдъ силата на които властѣта на султанъ Хаида блѣднѣе . . .

Въ *Тетовската кааза* върлуватъ трима първостепенни злодѣи. И тукуъ участѣта на христианиитѣ не е по-добра отъ тая на гостиварци. Тѣ облагатъ безъ изключение всички христиански села съ разбойнишки данѣкъ.

Най-дивъ и най-кърволоченъ измежду тримата е *Юсуфъ Байрактаръ* отъ с. Длобчица (Тетовско). Той е старъ разбойникъ (на 56-годишна възраст) и разбойнишката професия упражнява отъ 16-годишна възраст. Надъ главата му тѣжатъ повече отъ 70 убийства! До 18-тѣ си години той извърши *шестъ* убийства! На христианскитѣ села въ своя районъ той всѣка година налага данѣкъ и христианиитѣ съ подданическа покорностъ го изплащатъ. Той повече живѣе въ планината, а твърдѣ малко въ селото си.

Бакиа Байрактаръ отъ с. Яжинци (Тетовско), върлува тоже въ Тетовско. Той е прочутъ по своята храбростъ и безстрашностъ. Прѣзъ една ноць на 1901 г. той нападна едно съсѣдно (на нѣколко само минути) на Тетово христианско село и изгори нѣколко къщи. Повече отъ 1500 души аскеръ и башибозукъ отиде да го преслѣдва, нѣ той прѣдъ очитѣ на войската се изплъзна и избѣга. Слѣдъ два часа, когато всичката войска бѣ се прибрала обратно въ Тетово, той пакъ нападна сжщото село и изгори други нѣколко къщи. . . .

Реджентъ отъ с. Желино, Тетовско, въ голѣма степенъ се отличава отъ своитѣ събратия. Наистина, и той облага своитѣ „поданици“ съ разбойнически данѣкъ, но за туй пѣкъ ги пази като очитѣ си отъ налитанията на другитѣ разбойници. Прѣзъ всичкото врѣме на своя разбойнишки занаятъ той е убилъ мнозина, нѣ измежду убититѣ само единъ е христианинъ, (нѣкой си Ключуковъ отъ Тетово), — всички други сж мухамедани, които сж безповоили неговитѣ „поданици“. Дѣйствително, редѣкъ разбойникъ!

Освѣнъ тия първостепенни разбойници, въ Гостиварско и Тетовско върлуватъ и безброй други, повечето отъ които, обаче, сж на служба у първитѣ.

Ако ни позволяваше мѣстото бихме отбѣлѣвали съ хиляди случаи на грабѣжи, убийства и плѣнявания отъ разбойнишкитѣ банди въ тия каази. Нѣ и приведенитѣ ще сѣ достатѣчни да обрисуватъ положението. Турското правителство (колчемъ се касае за христианитѣ то е безгранично жестоко) се показва безсилно да удуши, да смаже тия разбойнишки вилнѣния, макаръ да притежава всички срдѣства за това. Слѣдния случай ще бѣде достатѣченъ да покаже, по какъвъ начинъ това правителство гони разбойницитѣ: прѣзъ м. мартъ 1901 година, когато разбойника Моаремъ Здуия отвлече въ планината тримата свещеници на с. Зубовци, Гостиварско (за които прѣди малко поменахме), по тоя случай въ Цариградъ бѣха направени сериозни постѣпки отъ нѣкои посланници, и отъ централното правителство биде натоваренъ скопския жандармерийски началникъ, Байрамъ Цура (бившъ Ипекски разбойникъ) да залови разбойника и освободи задържания младъ свещеникъ попъ Василий. Цура пристигна въ Гостиваръ съ своята 50-членно свита отъ бивши разбойници изъ Ипекъ и около 200 души войска, и една частъ изпрати да дири разбойника. Появяването на войска въ царството на разбойницитѣ бѣ оскърбление за послѣднитѣ, които незабавно се събраха на конгресъ („конгра“) и рѣшиха да нападнатъ Гостиваръ съ съединени сили (повече отъ 400 души разбойници), да избиятъ войската и изгорятъ града, който се осмѣлилъ да търси защита отъ властѣта. Байрамъ Цура научи за това рѣшение и влѣзе съ тѣхъ въ прѣговори, които се свършиха съ една срѣща между него и разбойницитѣ надъ Гостиваръ и въ резултатъ се получи: тридневна гощавка на христианска смѣтка на 400 души разбойници и 300 души аскеръ и 150 лири подарѣкъ на Цура отъ разбойницитѣ! . . . .

Слѣдъ това, което казахме за класическото разбойничество въ сѣднитѣ съ арнаутлука каази, съвсѣмъ безинтересно ще бѣде, ако сѣднемъ да говоримъ за разбойничеството и по другитѣ (вжтрѣшни) македонски каази, гдѣто въ всѣка една отъ тѣхъ господаруватъ по едно или двѣ царчета (повечето арнаути изъ Албания), чиито вилнѣния въ нищо не отстъпватъ на тия отъ тѣхнитѣ събрата въ току-що поменатитѣ каази. Тѣхнитѣ подвизи ще отбѣлѣжимъ когато ще говоримъ изобщо за убийствата, грабежитѣ, насилията и безчестията. Тукъ ще упоменемъ още за разбойничеството въ Солунския вилаетъ.

Въ Солунско върлуватъ нѣколко разбойнически банди подъ главатарството на първокачественни злодѣи и кървопийци.

Така:

Асанъ-Чаушъ обикаля околността на Солунъ съ 6 души другари, облѣчени въ стражарски дрѣхы. На всички христиански села той налага разбойнишки данѣкъ. Селото *Зарово* най-много страда отъ него. Той често обикаля пѣтищата и когото срѣдне обира.

Али-Куко тоже обикаля Солунско съ 5 души другари. Той ходи по стѣпкитѣ на Асанъ-Чаушъ. Щомъ послѣдния излѣзе отъ нѣкое село съ прибранъ данѣкъ, Куко го замѣсти и не напуска селото, докѣтѣ не прибере своя пай.

Мехмедъ-бей обикаля Кукушко съ 5-ма другари. Той редомъ обикаля христианскитѣ села и отврѣдъ събира разбойнишки данѣкъ. Прѣзъ м. декемврий 1901 г. той поиска отъ с. *Постоларе* 70 лири, и понеже не му се дадохъ, уби до селото едно младо овчарче. Поискъ 26 лири и отъ Димво кехаята отъ сѣщото село, но понеже паритѣ закъснѣха, той съсѣче Димва въ кошарата му.

Юсеинъ ефенди сѣщо обикаля Кукушко съ 4-ма другари. До самия гр. Кукушъ прѣзъ 1901 г. той залови двѣ момчета, когато се връщаха отъ пазаря за с. *Делово*. Едното отъ момчетата той съсѣче на парчета.

Али сѣщо ходи по Кукушко съ 6-ма другари. И той отъ всѣко христианско село събира разбойнишки данѣкъ. Въ началото на 1902 г. той уби Христо Трайковъ отъ с. *Александрово* по единствената вина, че, поради немотия, нѣмаше да му даде исканитѣ 8 лири турски.

Яшаръ-Чаушъ ходи изъ Петричко. Той е бивше заятие и обикаля всички христиански села съ отборъ катили и вредомъ събира разбойнишки данѣкъ. Най-много пострадаха отъ тоя разбойникъ с. с. *Гореме* и *Палатъ*. Въ тия двѣ села той извърши ужаси.

Мехмедиа обикала Дойранско съ 6-ма другари. Той е неограничен господар на живота, имота и честта на християнитѣ. Той годява и разгодава момитѣ и често се ползува съ правото на *първа ноцъ!*... Неговото име е плашило за християнитѣ. Прѣвъ 1901 г. той и другаритѣ му изнасилиха невѣстата Марча Мангова отъ с. *Николитъ*, и защото братъ ѝ Иванъ се оплава на властта, тия злодѣи тежко го раниха и живота му подариха срѣщу 30 лири откупъ!

Велмя върлува въ Демиръ-Хисарско (Сѣрска кааза). Той ходи съ двамина другари. Прѣвъ 1901 г. уби въ с. *Старошево* едновременно селския учителъ, селския бакалинъ и единъ ученикъ.

И пр. и пр.

Всичкитѣ тия разбойнически банди се туриха подъ пълно разположение на официалната властъ, когато тя прѣдприе смъртоносенъ походъ противъ християнитѣ.

Въ Одринско, както и въ централнитѣ каази на Македония, нѣма онова класическо разбойничество, каквото е въ каазитѣ, населени или съседни съ арнаути. И тукъ върлуватъ дребни разбойнички банди, за ужаситѣ на които ще говоримъ по-долу.

Такова е *класическото* разбойничество въ македонскитѣ крайнини, което турското правителство, било по нестабилностъ на управлението, било по политически цѣли, прѣобърна въ *държавенъ институтъ!* Нѣ покрай тоя жестокъ бичъ за християнитѣ, съществуватъ и цѣлъ редъ други срѣдства за економическо робство и физически гнетъ — срѣдства, които въ нищо не отстъпватъ на разбойничеството. Това сж: *убийствата, грабежитѣ, насилията, зулумитѣ, безчестията, потурчаванията* и пр. и пр., срѣдства, прилагани отъ безброй дребни царчета, злодѣи, професионални разбойници, крадци, па и отъ „мирното“ турско население — злодѣяния, често поощрявани, рѣдко преслѣдвани и наказвани, нѣ всѣкога протезирани отъ самата официална турска властъ.

б) убийства, грабежи, насилия, зулуми, безчестия, потурчавания и пр. и пр. въ Македония и Одринско.

Турскитѣ злодѣяния въ Македония и Одринско сж вржстници на самото турско владичество въ Европа. Отъ денътъ, когато това владичество започва, живота на християнитѣ на Балканския полуостровъ всѣкога е билъ беспросвѣтенъ адъ, нѣ се е прѣобръщалъ на прелѣстенъ рай въ ония щастливи мѣста, гдѣто турската властъ прѣстаяше да съществува. Това е една *историческа истина*, която вѣковетѣ краснорѣчиво потвърждаватъ. Следователно, когато се говори за турска властъ, за турско управление, всѣкога трѣба да се подравбиратъ и турски злодѣяния — и наопаки. Ако днесъ пакъ говоримъ за турски злодѣяния, това не правимъ за да дадемъ лишно потвърждение на одавна признатата историческа истина, а *по-дебело да подчертаемъ*, че послѣдния петъ-годишенъ периодъ (1898—1903 г.), който илюстрираме, е периодъ, когато тия турски злодѣяния прѣвбрачиха границитѣ на човѣшкото разбиране! Той е периодъ на всеобщо мухамеданско озлобление, на чудовишно мухамеданско изстѣпление, на дълбоко разпаленъ мухамедански фанатизъмъ, умислено раздуханъ отъ официалната турска властъ!... Той е периодъ на свѣрхчовѣшки мъки, страдания и изпитни, на широко разлѣти потоци съ христеанска кървь...

Не пишемъ мартирология на християнскитѣ неволи и страдания въ Македония и Одринско — тѣ сж тѣй многочислени и тѣй разнообразни, щото томове сто пѣти по-обемисти отъ настоящата книга не биха биле достатѣчни. Нашата задача е само да илюстрираме прѣдмѣтния периодъ съ най-характернитѣ турски злодѣяния, за да види свѣтътъ, че християнски адъ, който църквата е нарисувала, блѣднѣе прѣдъ тоя, що мухамеданския фанатизъмъ е *сздамъ* въ дѣйствителностъ.

Убийствата, грабежитѣ насилията, безчестията, потурчаванията и пр. и пр. злодѣяния, сж обикновенни работи въ Македония и Одринско. Турцитѣ свободно и безнаказано убиватъ и грабятъ по планини, гори, полета, патища, села, дори и по улицитѣ на градовѣтѣ и палан-

китѣ. Орачитѣ и овчаритѣ въ полето служатъ за мишени на турскитѣ куршуми — турцитѣ опитватъ пушкитѣ си на живо човѣшко мѣсо! . . Прѣди нѣколко години единъ турчинъ уби въ Гевгелийско двама орачи. Запитанъ, защо убива невинни хора, сповойно отговори: „*да опитамъ пушката си*“! . . Всѣки день въ всѣка кааза има по нѣколко убити, бити и ограбени христиани, по нѣколко семейства озлочестени, по нѣколко къщи ограбени и изгорени. Всичко туй е тѣй обикновено, щото властѣта не обрѣща никакво внимание: не дири крадцитѣ, не наказва убийцитѣ. Въ очитѣ на властѣта убийцитѣ и разбойницитѣ сж „*бабаити*“ (юнаци) и всѣко посѣгателство надъ тѣхъ се смѣта за нарушение на мухамеданския мораль! . . Въ всѣка кааза и нахия има по нѣколко такива „*бабаити*“, надъ чиито глави тѣжатъ най-вулгарни злодѣйства. Тѣ се ползватъ съ благоволенieto и покровителството на самата властъ, и, въ замѣна на туй, последната си служи съ тѣхъ да терроризира христианското население. Нивждѣ христианитѣ не сж стопани на хранитѣ си, имотитѣ си, добитѣка и всичко що притѣжаватъ. Разбойници посрѣдъ пладнѣ влизатъ въ селата, ограбватъ ежцитѣ и отварватъ добитѣка; турското „мирно“ население свободно отваря хамбаритѣ на христианитѣ и задига хранитѣ; турчина свободно влиза въ домѣтъ на христианина, обезчестява жена му, дѣщеритѣ му, а по красивитѣ безпрепятственно отвлича въ харема си. Ще бждемъ досущъ голословни, ако всичко туй не подерѣшимъ съ нѣколко най-характерни и достовѣрни данни, за да прѣдставимъ пълното беспросвѣтно и безнадеждно положение на христианина въ земята на съзитѣ и вѣрвитѣ . . .

1898 година.

На 6 февруарий седмъ души разбойници отъ мухамеданското село Стълпъ (Кичевско), влѣзоха посрѣдъ пладнѣ въ христианското с. *Вранещица* (тоже Кичевско) и всрѣдъ селото пронизаха съ 18 куршума селския свѣщенникъ Симеонъ.

На 10 февруарий вечерѣта турци влѣзоха въ воденицата край с. *Сърбани* (Кичевско) и тежко раниха едно 12-годишно дѣте — внуче на воденичаря.

Вечерѣта срѣщу „*Врѣбница*“, три жени и двѣ моми отъ с. *Щемница* (Кукушво), отидоха да миятъ селската черква за настѣпающия празникъ. Злодѣя Мехмедъ Пехливанъ съ нѣколко души достойни другари влѣзоха въорѣжени въ черквата, заключиха вратитѣ и *обезчестиха въ самата черква* момитѣ и женитѣ. На другия день всички селени отъ Щемница отидоха въ гр. Кукушъ и колективно се оплакаха на властѣта. Злодѣйцитѣ бидоха изловени и арестувани, нѣ слѣдъ нѣколко дена освобождени.

Прѣвъ м. априль единъ фанативъ турчинъ нападна момѣка Демиръ Златановъ отъ с. Мезекъ (Мустафа-Пашанско, Одрински вилаетъ) и съ ножъ го прободѣ въ корема. Момѣка слѣдъ нѣколко часа умрѣ.

На 15 юний вечерѣта турци влѣзоха въ воденицата край гр. *Кичево* и смъртоносно раниха воденичаря Славе Блажевъ отъ с. Малковецъ (Кичевско).

Прѣвъ лѣтото турски войници всрѣдъ града Мустафа-Паша нападнаха и изнасилиха жената на единъ учителъ и внуката на пошъ Стойко.

На 1 септемврий трима души селяни отъ с. *Ращани*, на връщание отъ Кичево за селото си (растоянието е единъ часъ), бидоха плѣвени отъ разбойници и, защото не-можаха да изплатятъ искания откупъ отъ 40 лири, двама отъ тѣхъ бидоха заклани, а третия успѣ да избѣга.

На 2 декемврий турци ограбиха и убиха при мѣстността „*Духче*“ (Прилѣпско), идящи отъ града Прилѣпъ за селото си, именуемитѣ Нивола Михайловъ и Билбилъ Миновъ отъ с. *Добреноциз* (Кичевско).

1899 година.

Прѣвъ м. януарий турски войници *обезчестиха* въ гр. Одринъ дѣтетото Димитро Янакевъ и женитѣ: на Ярмажди Янко, на брата му Маноль, на Анастасаки Караманлията и на Георги бавалтъ — всички отъ махлата „*Кайкъ*.“

Прѣзъ м. февруарий турски войници ограбиха, тежко нараниха и изнасилиха Панайотъ Тасевъ отъ гр. Мустафа-Паша (Одринско), когато се връщаше отъ с. Черменъ, гдѣто бѣше отишълъ по работа.

Прѣзъ м. мартъ двама войници *изнасилиха* малкия Костадинъ, синъ на общара Колю Пантовъ отъ гр. Мустафа-Паша (Одринско), връщайки се отъ полето.

Прѣзъ м. мартъ 11 души турски войници *изнасилиха* въ *Одринската махла „Каикъ“* дъщерята на Георги Дервентлията. Момата умрѣ.

Прѣзъ м. априлъ турци *обезчестиха* дъщерята на Георги Пенчевъ отъ с. *Гечкенли* (Одринско).

Прѣзъ м. май разбойника Бекиръ уби кмета Данаилъ Стойковъ и селенина Антонъ отъ с. *Битуше* (Кичевско).

На 15 августъ сщия Бекиръ съ другаритѣ си съ секира съсѣче на гумната Аврамъ Стойковъ и Миленко Цвѣтковъ отъ с. *Бече* (Кичевско).

На 15 августъ бидоха убити отъ разбойници, защото отказаха да имъ дадатъ пари, селенитѣ: Китанъ Здравевъ, Данаилъ Бошковъ, Максимъ Гьоревъ и Нове Стойчевъ — всички отъ с. *Костово* (Кичевско).

На 15 августъ разбойника Тафо съ шайката си влѣзе въ с. *Църъ* (Демиръ-Хисарска нахия, Битолска каза), залови овчаритѣ Петре, Илия, Юрданъ, Търпе и още двамина и поиска за тѣхъ откупъ. Овчара Петре още сщцата вечеръ даде 10 лири и биде освободенъ, овчара Илия биде изсѣченъ на парчета, а другитѣ овчари успѣха да избѣгатъ изъ рацѣтѣ на разбойниците.

На 23 августъ прѣзъ ноцта турци убиха Тале Цвѣтковъ Мувачтъ отъ с. *Алици* (Прилѣпско).

На 25 августъ разбойници турци убиха овчаритѣ Ставре и Ване отъ с. *Мързени-Орѣховецъ* (Прилѣпско).

На 27 августъ, *всрѣдъ Кичевската чаршия*, биде застрѣленъ отъ арнаутина Асанъ-Али Карагьозки градинара Коле Христовъ отъ Прилѣпъ, за гдѣто отказа да му даде безъ пари една ова фасуль!..

На 1 септемврий професионалниятъ разбойникъ Уско уби Митре Джигеровъ отъ с. *Мойно* (Прилѣпско).

Прѣзъ м. септемврий разбойниците шайки на Устре, Люманъ, Неджибъ и велешъ Байрамъ — всички отъ Рѣсенско, задигнаха отъ планината всички говеда на с. с. *Перово и Царедворъ* (Рѣсенско) и ги повърнаха на стопанитѣ имъ срѣщу една лира откупъ за всѣки чифтъ

Прѣзъ м. октомврий сщитѣ разбойници влезоха въ с. *Царедворъ* (Рѣсенско) и нападнаха домтъ на Коле Пърцуновски. Коле съ дѣтето си избѣга прѣзъ кумина. Разбойниците строшихи кащнитѣ врата, ограбиха всички скъпоцѣнности и отвлѣкоха въ планината жена му и брата му Иванъ. Когато биде изплатенъ искания богатъ откупъ, жената освободиха, а Ивана съсѣкоха на парчета.

Въ началото на м. октомврий арнаутина Артеръ Ибраимъ уби Кочо Тончевъ отъ с. *Горгопикъ* (Гевгелийско).

Прѣзъ сщия м. октомврий турчина Мале Шабединъ уби селенина Стефанъ Ладовски отъ с. *Дърмени* (Рѣсенско).

При края на м. октомврий, по рѣшението на турския терористически комитетъ въ *Велесъ*, биде убитъ отъ Бошнякъ Хасанъ, всрѣдъ чаршията, младия велешки гражданинъ Димче Шурковъ.

Прѣзъ м. ноемврий Талъо Дервишъ Ибраимъ отъ гр. Кичево *плъни и потурчи* момата Руска Гюрева отъ с. *Челопецъ* (Кичевско).

Прѣзъ сщия м. ноемврий поляка арнаутинъ, на име Реджо, извѣстенъ разбойникъ отъ с. *Дълбокъ-долъ* (Кичевско), плъни и потурчи жената на Стоянъ Данаиловъ отъ с. *Яорецъ* (Кичевско).

На 6 декемврий петъ души въоръжени турци влѣзоха въ домътъ на селенина Лазаръ отъ с. *Ортовица* (Гевгелийско), взеха му десетъ турски лири и съ смъртъ го заплашиха, въ случай че се оплаче на властѣта.

На 15 декемврий, между с. с. Мусу-Бейли и Димиръ-Ханли, турци убиха джелепи Илия отъ *Одринъ*.

На 24 декемврий турци задигнаха стадото на Кольо Апостоловъ отъ с. *Ахъръ-кьой* (Одринско).

На 30 декемврий, между с. с. Кара-Бунаръ и Вайсалъ, турци убиха говедара Райко отъ с. *Кьосе-Амза* (Одринско).

Една турска разбойнишка шайка, състояща отъ седмъ души изъ разни мухамедански села въ Кукушко и покровителствувана отъ Кукушкия каймакаминъ, наложи на християнскитѣ села нещществующъ данькъ „*Къръ-йолъ-пареси*“ (за междуселски пжтица) и извърши слѣднитѣ злодѣйства:

На 14 декемврий, на пжтя Кукушъ-Лагадина, нападна трима кукушани-опинчари, двамата отъ които избѣгаха, а третия — Дино Нисторовъ — убиха и ограбиха.

На 18 декемврий трима отъ сжщата шайка убиха Тано Ириклийски и сина му отъ с. *Ириклия* (Кукушко).

1900 година.

Прѣзъ м. февруарий турска шайка отъ с. с. Канатларци, Търновци, Пещерци, Десево и Житоше (Прилѣпско) нападнаха домътъ на Видинъ Паламидовъ отъ с. *Пусто-Алинци*, (тоже Прилѣпско) и раниха брата му Божинъ.

Прѣзъ сжщия мѣсець сжщата шайка уби овчарьтъ Найдо Божиновъ отъ с. *Веселчани* (Прилѣпско).

Прѣзъ м. априль турци обезчестиха на селската рѣка дщерята на селенина Димитъръ отъ с. *Зефберново* (Малко-Търновско).

На 15 априль жандармитѣ на извѣстния царски злодѣй Кемикъ-Къранъ изнасилиха една 60 годишна баба отъ с. *Леочезо* (Ахж-Челебийско).

Прѣзъ м. априль турска разбойнишка шайка нападна домътъ на първенеца Стою Шопанъ въ с. *Голтъмъ-Дервентъ* (Суфлийско) за обиръ. Стою не бѣ въ кжци, та жена му биде подложена на ужасни изтезания, за да покаже свривалицето на паритѣ. Тя биде бита, горена съ нажежено желѣзо, отрѣзаха ѝ цицитѣ, до като, най-сѣтнѣ, посочи 40-тѣ лири.

На 10 априль (втория день на Великденъ) турцитѣ Османъ Сали, Мустафа Абди и Юсуфъ Али — всички отъ Горни-Порой (Сѣрско), въоръжени нахлуха въ черквата на това село, силомъ измжгнаха младата невѣста Стойна Георгиева и я закараха въ харема на Поройския деребей Османаа.

На 13 май синоветѣ на Демиръ отъ с. *Мусинци* (Прилѣпско) убиха, идящъ отъ Прилѣпъ, Стойко Митревъ Пайовче отъ с. *Лопатица* (Прилѣпско). Стойко биде убитъ, защото прѣчеше на тия турци, като спяхии, да грабятъ сиромашьта.

На 19 май селени отъ с. *Витолица* (Прилѣпско), отиващемъ на пазаръ въ Прилѣпъ, бидоха пресрѣщнати на пжтя отъ турци, които всички ограбиха и убиха Стоянъ Тушевъ и П. Дреновецъ.

На 21 юний въоръжени турци-помаци нападнаха въ полето двѣтѣ момичета-сираци (безъ баща) на Димитъръ Рачевъ отъ с. *Баня* (Разлошко) и грабнаха красивата Магдалина. Малкото братче, защищавайки сестритѣ си, на нѣколко мѣста биде наранено отъ турцитѣ и четири пръсте отъ ржката му отсѣкоха. Магдалина отвлѣкоха въ харема на Анди Ибраимъ отъ сжщото село и потурчиха. Слѣдъ нѣколко мѣсеци тя успѣ да избѣга въ България.

На 14 августъ прѣзъ ноцъта професионалниятъ разбойникъ Кара-Кедикъ нападна въ дюгена му Коста Серезлиевъ въ с. *Чокманово* (Драмско) и го съсѣче.

На 11 септемврий, всрѣдъ града Охридъ, биде убитъ отъ единъ турчинъ Ставри Чинговъ отъ с. *Велгоци* (Охридско).

На 12 септемврий разбойници плъниха двѣ малки селенчета отъ с. *Стеблево*, (Охридско) и защото не получиха искания откупъ, дѣцата заклаха.

На 12 септемврий биде убитъ отъ турци Коста Хаджиевъ отъ с. *Ябланица* (Охридско), връщайки се отъ полето съ сина си.

На 24 септемврий синътъ на Муртеза бей уби всрѣдъ чаршията на *Охридъ* гражданина Петъръ Шельовъ.

На 14 октомврий шайката на Асанъ Сирвовски отъ Тиквешко, състояща отъ 7 души, уби селянина Иванъ отъ с. *Карасуле* (Гевгелийско).

На 18 октомврий сжщата шайка уби Ивана Купановъ отъ с. *Смоквица* (Гевгелийско).

На 26 октомврий разбойници отвлѣкоха въ планината Коста Марковски съ двѣтѣ му дѣца (на 12 и 15 години) отъ с. *Слатино* (Охридско) и ги освободиха слѣдъ получване на 150 лири откупъ.

На 28 октомврий турци убиха овчара Тане Огненовъ отъ с. *Ботунъ* (Охридско).

1901 година.

На 15 януарий, слѣдъ ноцна сѣденка, нѣколко младежи отъ с. *Баня* (Разлошко) бидоха нападнати отъ турска шайка въ селската баня, всички бити, а младежа Ив. Лазовъ убитъ.

На 1-й мартъ турци ограбиха и убиха стареца дѣдо Руско отъ с. *Чопъ-Кьой*, (Мустафа-Пашанско).

На 24 мартъ турци убиха край градъ Одринъ Георги Славовъ отъ Лозенградъ.

На 28-й мартъ трима въоръжени турци нападнаха кошарата на Василъ Ставревъ край с. *Тихомица* (Костурско), съ цѣль да отвлѣкатъ овцетѣ му. Василъ се възпротиви, нъ биде убитъ. Разбойницитѣ отвлѣкоха стадото му.

Прѣзъ м. мартъ 10 души турски войници, въ отсъствието на хазина, скриха се въ плъвната на попъ Стоиманъ отъ с. *Осиково* (Неврокопско), съ цѣль да обезчестятъ попадаията му. По проста случайность, вмѣсто насочената жертва, излѣзе въ дворѣтъ старата майка на попа, която биде завлечена въ плевната и обезчестена отъ царскитѣ войници.

На 4 априль куруджията Халилъ тешко нарани селенина Христанъ Стояновъ отъ с. *Кемалово* (Лозенградско).

На 16 априль 16 души селени отъ с. *Косинецъ* (Костурско), отивайки за чужбина, при мѣстността „Добра-Гора“ бидоха прѣсрѣщнати отъ четирма разбойници-турци, изпратени отъ Костурския дѣребей Юмеръ-ага, ограбиха ги, Недѣлко Костадиновъ тежко раниха, а Янаки Стояновъ убиха.

На 2-й май, по заповѣдъ на сжщия Юмеръ-ага отъ Костуръ, трима турци влѣвоха въ дюгена на Трайко Меловъ въ *Косинецъ* (Костурско) и го убиха.

Прѣзъ м. априль разбойници турци ограбиха шесть души селени отъ с. *Дере-Кьой*, идящи за Лозенградъ.

На 23 априль куруджията Ахмедъ отъ с. *Паша-кьой* (Одринско) уби съ куршумъ овчарътъ Ив. Петевъ отъ с. *Ташлж-Муселимъ* (тоже Одринско).

На 29 априль баща и синъ Мутушъ-олу отъ с. *Даровасъ* (Свечанско) грабиха и *потурчиха* момата Анастасия Калвачева отъ с. *Ени-кьой* (тоже Свечанско).

1902 година.

Прѣзъ м. февруарий извѣстния разбойникъ Сали-Динъ отъ с. *Заясъ* (Кичевско) уби селенина Марко отъ с. *Мидимци* (тоже Кичевско) по единственната причина, че послѣдния отказа да му даде исканата сума. Синътъ на убития, Гаврилъ, скоро слѣдъ това се върна отъ чужбина и подири правосъдие. Убиеца биде заловенъ и арестуванъ, нъ по ходатайство на влиятелни арнаути, скоро освободенъ. Сали-Динъ намисли да отмъсти. Събра дружина отъ подобни нему злодѣй и прѣзъ една ноцъ на м. юний с. година,

влѣзе въ селото Мидимци и запали домътъ на Гаврила. Гаврилъ успѣ да се спаси, нъ жена му и двѣтѣ му малки дѣчица станаха жертва на пламъцитѣ. Слѣдъ тоя повторенъ подвигъ властѣта не взѣ никакви мѣрки спрѣмо тоя злодѣй.

При края на м. февруарий турски войници убиха всрѣдъ чаршията на гр. *Охридъ* видния охридски гражданинъ Наумъ Фортомаровъ.

На 10 мартъ селенина Шенгеловъ отъ с. *Велгощи* (Охридско), отиващемъ на пазаръ въ Охридъ, до самия градъ биде убитъ отъ двама турци.

На 15 априлъ трима турски войници изнасилиха жената Дечевица Великинска отъ с. *Долно-Райково* (Ахж-Челебийско), отиващемъ за вода.

На 20 априлъ 45 годишната жена Мария Мунковна отъ с. *Чокманово*, (Ахж-Челебийско), отиващемъ за с. Райково (тоже Ахж-Челебийско), биде застигната отъ четирма войници и на пѣтя изнасилена.

Прѣзъ м. априлъ турски войници обезчестиха 16 год. дъщеря на селенката Камиевица отъ с. *Устово* (Ахж-Челебийско).

Прѣзъ м. априлъ турци нападнаха домътъ на 16 годишната хубавица Ефа Тимова отъ с. *Вирча* (Малешевско), съ цѣль да я грабать. Братъ ѝ, съ брадва въ рѣжа, геройски защити сестра си, нъ скоро биде поваленъ на земята, цѣль облѣнъ въ кърви. Слѣдъ туй похитителитѣ се нахвърлиха върху Ефа, която безстрашно се защитаваше, нъ когато ѝ биде отрѣзана дѣсната рѣжа — и тя се повали надъ братовия си трупъ полумжртва... Въ това състояние тя биде обезчестена отъ мржнитѣ злодѣи — и изоставена...

На 7 май турци убиха Стойко Барбудински отъ с. *Райково* (Ахж-Челебийско).

Въ началото на м. май двама турци отъ фамилията Юсеинъ-Арифовци отъ с. Прибилци (нахийски центръ на Демиръ Хисарско, Биголска кааза), убиха до с. *Мрънога* (Демиръ-Хисарско) двама селени отъ това село.

Прѣзъ м. май поляка на с. *Осой* (Кичевско), Салия, поиска отъ селенитѣ да му дадатъ 50 лири. Селенитѣ отказаха, нъ скъпо отплатиха. Сали събра 50 души другари-злодѣи, нападна селото и го запали. Изгорѣха 40 къщи.

На 30 май, по заповѣдъ на дребея Мефаилъ-ага отъ с. Лѣсковецъ (Охридско), биде убитъ отъ неговитѣ хора надъ самия гр. Рѣсенъ, въ Петринската планина, младия охридски гражданинъ, Иванъ Главинчевъ.

Прѣзъ м. май турски войници обезчестиха 15 год. момиче на Никола Митевъ отъ с. *Арда* (Ахж-Челебийско).

На 30 юлий нѣколко души младежи отъ гр. Струга (Охридско) излѣвоха на разходка съ ваикъ по Охридското езеро. Минавайки край турската махала, тѣ бидоха обсипани съ куршуми и падна убитъ младия VII класенъ ученикъ, Ефтимъ Шайновъ.

На 1 августъ сестритѣ-моми Стоянка и Злата Купенови, женитѣ Комне Димова и баба Милка — всички отъ гр. *Малко-Търново*, отиващемъ вѣнъ отъ града по полска работа, бидоха заловени отъ 10 души войници, отвлѣчени въ близката горичка и тамъ безчестени въ продължение на цѣли *петъ* часа.

На 2 августъ Малко-Търновския телеграфистъ, Ахж-Ефенди, обезчести момата Добра Манолева отъ с. *Дере-Кьой* (М.-Търновско).

На 6 августъ петъ души войници обезчестиха едно 15 годишно момиче отъ чифлика „*Папраковица*“ (Малко-Търновско).

На 9 августъ двама турци *изнасилиха* и слѣдъ туй *обезглавиха* едно 13 годишно дѣте отъ с. *Месимеръ* (Воденско).

На 17 августъ турци убиха край градъ Кавадарци (Тиввешко) двама дребни търговци чужденци, когато напускаха града.

На 19 августъ турски войници изсѣвоха на парчета въ градината му край гр. *Воденъ* градинара Георги Петковъ.

На 24 септемврий турски войници убиха край града *Шипъ* гражданина Христо Каратауковъ.

На 28 септември единъ мулязининъ и четирма турски войници обезчестиха 17 годишната мома Магдалина Тодорова отъ с. Оряховецъ (Серско).

Прѣзъ м. октомври, всрѣдъ града Охридъ, биде убитъ отъ турчинъ, за гдѣто отказа да даде хлѣбъ безъ пари, фурунджията Тасе Бѣлковъ.

На 5 декември таксилдирина на Малешевския спахия Кямилъ-ефенди, Кязимъ Уско, отиде въ с. *Чифликъ* (Малешевско) да прибере остатъка отъ спахилъка. Между многото селени, той повика и сѣтния сиромашъ Арсо Синдрановъ, отъ когото имаше да прибира недобори за 5 години. Арсо нѣмаше възможность да плати нито пара и молѣше таксилдарина да почака до жетва. Послѣдния настояваше да иска пари съ насочена пушка. При това положение испрѣчи се отпрѣдъ бремената жена на Арсо, съ цѣль да защити мжжа си, нѣ биде пронизана съ куршумъ въ корема. Слѣдъ нѣколко часа жената умрѣ въ ужасни мъки, като роди и мжртво дѣте, *тоже пронизано отъ куршума*. Задигна Арсо убитото дѣте и го занесе въ Скопие, показва го на валията и консулитѣ, нѣ властѣта, и слѣдъ това, не взѣ мѣрки да залови убиеца. На 12 декември Арсо стигна съ дѣтето въ Солунъ, за да дири правосъдие при „реформатора“ Хилими Пана, нѣ отъ тамъ подъ конвой биде върнатъ обратно въ селото си...

На 15-й декември правеше свадба въ с. *Клемя* (Дебърско) младия селенинъ Андрей Митревъ и щѣше да вземе мома отъ с. *Стеблево* (тоже Дебърско). Научи за това извѣстия по своитѣ зулуми Зулуфъ-ходжа, и, прѣди да взематъ невѣстата, извика бащата на момъка и му заяви, че безъ 15 лири откупъ той нѣма да позволи да взематъ невѣста. Щомъ Залуфъ взе искания откупъ, яви се братовчедътъ му Равитъ, който тоже взе четири лири. Само слѣдъ това младия Андрей можа да вземе невѣста отъ Стеблево.

Сщия тоя Зулуфъ взе 19 лири и отъ вдовицата Блажевица Дрѣнска отъ с. *Себища* (Дебърско), за да ѝ позволи да омжжи дщера си; а Арифъ Баловъ взе десетъ лири отъ Ристевица Гьокоска изъ с. Гиновецъ (тоже Дебърско), за да ѝ позволи да омжжи дщера си.

На 15 декември селени отъ с. *Цакони* (Воденско), отиващемъ да взематъ невѣста отъ с. Сжботско (тоже Воденско), посрѣдъ пжтя бидоха прѣсрѣщнати отъ турчина Сулейманъ, заплашени съ смъртъ и непропустнати, до като не му дадоха исканитѣ пари.

Слѣднитѣ двѣ таблици най-краснорѣчиво иллюстриратъ численностьта на убийствата надъ христиани въ Македония и Одринско прѣзъ 1902 г.

Списъкъ

на убити христиани въ Охридско прѣзъ м. май 1902 год.

№ по редъ	Дата	Име и прѣзвие	Мѣсто-рождение
			село или градъ
1	2/V	Илия Георгиевъ	с. Воино
2	10/V	Димо Йосифовъ	„ Локочери
3	„	Христо Кърмакъ	„ Трбино
4	„	Дуко Смалчевъ	„
5	13/V	Дяма селени	„ Лактинье
6	6/VI	Иванъ Аврамовъ	„ Велмси
7	13/VI	Якимъ Размовъ	„ Велгощи
8	15/VI	Стефанъ Шулевъ	„ Оздолен
9	„	Тане Радичъ	„ Вѣлчища
10	22/VI	Невѣстата Воиса	„ Вранища
11	„	Димо Тугеровъ	„ Мешеица
12	24/VI	Сямо Дуковъ	„ Велмси
13	„	Нове С. Дуковъ	„
14	29/VI	Иосифъ ?	„ Църв. вода
15	30/VI	Воденичаря въ с. Годивье	„ Върбяни

Списъкъ

на убити христиани въ Битолско прѣзъ м. май и юний 1902 год.

№ по редъ	Дата	Име и прѣзвие	Мѣсто-рождение
			село или градъ
1	2/V	Иванъ ?	с. Езерени
2	„	Йонче Главинчевъ	гр. Охридъ
3	3/V	Ставре Регата	с. Покарвеникъ
4	16/V	Риста Стойчевъ	„
5	25/V	Кръсте Георгиевъ Близнаковски	с. Джванъ
6	3/VI	Мицко Ив. Милески	„
7	„	Миле „ „	„
8	9/VI	Митре Георгиевъ Кочоски	„
9	16/VI	Георги Ивановъ	с. Лѣсково
10	„	Кузе Карафиловъ	„
11	18/VI	Ристе Лозановъ	„ Единakovци

И тъй, въ Охридската кааза само прѣзъ мѣсець май сж убити 15 души, а въ Битолската — прѣзъ мѣсець май и юний 11 души християни.

Когато само една кааза прѣзъ единъ мѣсець дава 16 жертви, то всѣки може да си прѣдстави общия брой на убититѣ християни въ Македония и Одринско прѣзъ 1902 година.

1903 година.

За турскитѣ звѣрства, за убититѣ и изклани християни, за турскитѣ зулуми, насилия и безчестия прѣзъ тая фатална година, говоримъ на друго мѣсто въ настоящето изложение — въ отдѣла за възстанието. Но понеже възстанието почна прѣзъ втората половина на 1903 г., то за иллюстрация на положението до 20 юлий сжщата година, може да послужи слѣдния велерѣчивъ

Списъкъ

на убити християни въ Прилѣпско отъ 26 февруарий до 15 мартъ 1903 год.

№ по редъ	Име и прѣзвие на убититѣ	Мѣсторождение	Дата на убийството
1	Ангелъ Николовъ	с. Селце	26 февруарий
2	Секула Атанасовъ	"	6 мартъ
3	Цвѣтанъ Секуловъ	"	"
4	Тр. Г. Богатиновъ	с. Бранково	10 "
5	Миленко Тренковъ	"	10 "
6	Богданъ Младеновъ	с. Долгарецъ	11 "
7	Мирче Вулкановъ	" Зарзе	11 "
8	Стефанъ Заревъ	"	11 "
9	Атанасъ Димковски	" Ропотово	11 "
10	Серафимъ Ристовски	"	11 "
11	Василъ Гьоревъ	" Капивно	11 "
12	Кочо Гьоревъ	"	11 "
13	Коне Димковски	" Небрѣгово	11 "
14	Христо Гляче	"	11 "
15	Богоя Тренковъ	" Секирци	5 "
16	Атанасъ Мойсевъ	"	5 "
17	Кръсте ?	"	5 "
18	Костадинъ Алексовъ	с. Дабяни	12 "
19	Тоде Хаджията	" Маргара	13 "
20	Кочо Велняно	" Новоселани	14 "
21	Нетко Трайковъ	"	14 "
22	Коле Ламбовъ	" Нсбрѣгово	15 "

И тъй, въ продължение само на 20 дена, въ Прилѣпската кааза сж убити 22-ма християни. Като се вземе за основа тоя брой, лѣсно може да се изчисли броя на невиннитѣ жертви, които Македония и Одринско дадоха прѣзъ първото полугодие на изтеклата 1903 г.

* * *

Тѣй безпросвѣтно и безнадежно бѣ положението на християнитѣ въ Македония и Одринско прѣзъ тоя петгодишенъ периодъ. Съ строгитѣ и изключителни мѣрки противъ черковния успѣхъ и учебното дѣло турското правителство се стрѣмеше да спже културното развитие на християнитѣ; съ жестокитѣ преслѣдвания противъ учителитѣ и интеллигенцията то искаше да смаже главата на революционната хидра — носителитѣ на великата освободителна идея; а съ протезиране на разбойничеството и поощряване на убицитѣ, грабителитѣ, похитителитѣ на семейната честъ и разни видове злодѣяния, то се стрѣмеше да държи християнитѣ подъ физически гнетъ и економическо робство, за да ги направи недостъпни за новитѣ свободолобиви проповѣди. А това бѣ една пълнена политическа система на разкапалъ режимъ, който иска да се крѣпи само върху робството на народитѣ.

Но да бѣше само туй! На християнското население въ Македония и Одринско бѣ урисано, едноврѣменно съ тоя духовенъ, економически и физически гнетъ, да преживѣе и по-грозни испитания, по-велики неволи и страдания, да изнесе на плѣщитѣ си едно бѣсно вилнение на самата власть — единъ неподобенъ и безпримѣренъ въ историята *правителственъ тероръ* . . .

VIII. Правителственъ тероръ.

Ефикасни мѣрки противъ християнитѣ. — Правителственъ тероръ и разнитѣ му форми. — Афера въ Македония и Одринско. — Афери въ Солунски, Витолски, Скопски и Одрински вилаети.

Едноврѣмено съ строгитѣ и изключителни мѣрки, които турското правителство взѣ за да сломи и удужи всѣко революционно движение между християнитѣ въ Македония и Одринско, то прибѣгна и къмъ една крайне ефикасна мѣрка, която даваше голѣма надѣжда за успѣхъ. Това бѣ неподобния по своята жестокость и мракобѣсие тероръ на самата официална власть — така нарѣчения *правителственъ тероръ*.

Незабавно слѣдъ Виничката афера, провинциалнитѣ турски власти получиха отъ Илджъз-Кьошекъ строгата и изрична заповѣдъ, зорко да слѣдятъ всички дѣйствия на християнитѣ и, при най-малкъ поводъ или съмнителенъ случай, да взиматъ спрѣмо тѣхъ най-сериозни и най-крути — законни и незаконни — мѣрки. Съ тая заповѣдъ тия власти се правѣха неограничени и безотговорни господари на районитѣ, които администрираха, и имъ се даваше *carte blanche* за всички мѣроприятия касателно християнскитѣ поданници. Съ една дума, централното правителство прогласяваше и валиитѣ, и заптиитѣ за самостоятелни царчета, а християнитѣ поставяше вѣнъ отъ законитѣ на страната. . . А това бѣ достатѣчно за турската некултурна и тираническа власть, за да си послужи съ она бѣсенъ тероръ, на който християнитѣ въ Македония и Одринско бѣха подложени прѣзъ цѣли петъ години. . .

Въ какво се състоеше тоя тероръ — ще попита, може би, незапознатия съ турския режимъ любознателенъ читателъ?

По-долу, когато ще говоримъ за аферитѣ, ний фактически ще илюстрираме тоя тероръ въ всичкия му ужасъ; сега само ще го нарисуваме въ кратки черти, за да станатъ обясними много работи, които ще слѣдватъ.

Така:

Християнитѣ на извѣстно село се оплакватъ противъ зулумитѣ на своя селски полякъ и искатъ отъ властѣта неговото изгонване (поляцитѣ назначава властѣта, а селенитѣ го плащатъ). Нъ това е признакъ на своеволие и скрити замисли! Хвърлятъ се въ затвора най-събуденитѣ селени, а на поляка се заповѣдва да продължава своето господаруване.

Въ района на извѣстно християнско село се намѣри трупѣтъ на нѣкой отчаянъ турски злодѣй, чиято глава на нѣколко пѣти е оцѣнявана отъ самата власть. Безброй потери трѣгватъ да дирятъ убиецъ на доказанія прѣстѣпникъ не по горитѣ и пѣтищата, а по християнскитѣ села и колиби. Залавятъ се най-богатитѣ и най-събудени селени, биятъ се, изтезаватъ се жестоко, къщитѣ се обискиратъ, скъпоценноститѣ грабятъ и женитѣ безчестятъ. . . И, слѣдъ нѣколко-дневна езекуция, вмѣсто единъ убиецъ, десетки клѣти християни, вързани на вериги, докарватъ се въ затвора и осждаатъ като убийци. . .

Професионална разбойнишка шайка напада християнско село да го ограби и да плѣни по-заможнитѣ селени за откупъ. Християнитѣ, оставени беззащитни, грабватъ кремъклии пушки, стари пищови, коси и брадви, правятъ юнашки отпоръ на разбойницитѣ и ги прогонватъ. Нъ това е бунтъ! — се привиква властѣта. Какъ смѣе християнинъ да се съпротивлява на турчинъ и да пази въ къщата си орѣжие! — Послѣдватъ обиски за орѣжие, грабежи, изтезания и арестувания. Съ десетки християни се хвърлятъ въ затвора и осждаатъ за бунтъ противъ дѣржавата! . . .

Селски поляк или турчинъ отъ съседно село хвърли око на селската хубавица, събира дружина, напада къщата и силомъ иска да я граби. Бащата или братътъ, дълбоко огорчени отъ това мръсно посѣгателство, грабва скритата пушка и убива единъ или двамина отъ нападателитѣ (щастие, ако и самъ не изгуби главата си). Незабавно пристига потеря и, ако е избѣгалъ отмъстителя на сестрината честъ, залавя десетки съвсѣмъ невинни селени, хвърля ги въ затвора и съдилището ги осъжда като убийци!

Извѣстенъ селски чорбаджия, който е натрупалъ богатството си отъ безбожни лихви и е оголилъ населението, единъ денъ се намѣри мъртавъ около къщата си, или въ полето. Като всѣки сиромашки изедникъ, той е дѣсно ухо на властѣта и зорко бди за благонадѣжността на своитѣ жертви. Въ неговото убийство властѣта съзира желѣзната рѣка на комитетитѣ — и всички селени прогласява за комити. Тогава цѣлото село се подлага на ужасна и жестока езекуция: съ стотини селени биватъ бити и изтезавани, мнозина се освобождаватъ срѣщу богати рушвети, а нѣколко десетки се хвърлятъ въ затворитѣ. Поне половината отъ тѣхъ съдилището осъжда като комити.

Доказанъ шпионинъ една заранъ се намѣри мъртавъ край града. Въ убийството властѣта съзира отмъстителната рѣка на комитетитѣ. Почватъ се побои, арести, изтезания и всички видове турски жестокости. Развръзката е: десетина най-интелигентни християни се осъждатъ като убийци.

Шпионско око издебна и издаде на властѣта, че въ еди-кое християнско село има чета комити. Потери отъ най-жестоки злодѣи въ царска униформа, подбрѣпени отъ всички разбойнички шайки въ околността, обграждатъ посоченото село и почватъ да стрѣлятъ. Четата, увѣдомена прѣдварително, незаблѣзано се измѣква изъ селото. Кръвожаднитѣ потери нахлуватъ по къщата, биятъ, убиватъ, грабятъ, безчестятъ и вършатъ каквото заблагорасъждатъ. Комити не намиратъ. Нъ все пъкъ, нѣколко вериги отъ човѣшки същества закарватъ въ града като трофеи на своята побѣда. Край на клѣтитѣ затворници е извѣстенъ: осъждатъ се като комити по на 10, 15 и 101 години затворъ . . .

Прѣдатель християнинъ увѣдоми властѣта, че въ еди-кое християнско село се крие комитетска чета. Потери обграждатъ селото, къщата и почва се прѣстрѣлка. Некадърни да погубятъ четата, тѣ убиватъ всѣкиго, който се покаже на улицата, запалватъ къщата и въ нѣколко часа цѣлото село обрѣщатъ въ пепелище. Често пѣти се докарватъ цѣли батерей топове и разрушаватъ селото. Съ стотини жени, старци и дѣца погиватъ въ пламъцитѣ, а уцѣллитѣ селени навръзватъ съ вжета и закарватъ въ затвора . . .

Между комитетска чета и турска потеря стане случайна срѣща. Четата, която държи само отбранително положение, успѣва да се изтръгне отъ турския обрѣчъ и се изгубва. Потерата, недоволна отъ резултатитѣ, нахлува въ близкото християнско село и съ яростъ се нахвърля надъ беззащитнитѣ и невинни селени. Цѣлото село бива подлагано на жестока езекуция: биятъ, изтезаватъ, убиватъ когато завърнатъ, грабятъ свѣщноститѣ, безчестятъ младитѣ жени и моми. Най-накрая, десетки селени биватъ хвърляни въ затвора и осъждани като съучастници въ комитетитѣ.

Най-сетнѣ, властѣта, за да нанесе послѣдния ударъ, прѣдприема блокади на десетки села, съ цѣлъ да издири и прибере скрито оръжие. Цѣлъ мравунякъ потери се разпрачатъ, блокиратъ насоченитѣ села и почватъ жестока езекуция. Нито единъ селенинъ не бива пощаденъ. Блокадата продължава по нѣколко дни, а често и недѣли нарѣдъ, до като окончателно се завърши опустошението. Резултатитѣ отъ подобни блокади сж: стотини селени бити, убити, изтезавани, осакатени и толкова хвърлени въ затвора.

Въ това се състои терора на турската властъ срѣмо поставения вънъ отъ законитѣ християнски елементъ въ Македония и Одринско — тероръ мракобѣсенъ, жестокъ, ужасенъ и неподдаващъ се на описание, дерижиранъ отъ върховната турска властъ, въ лицето на Султанъ-Хамида . . .

Всрѣдъ такива тежки условия трѣбваше да се движатъ организационнитѣ чети, за да изпълнятъ възложенитѣ тѣмъ задачи. Тия нови условия, наистина, до голѣма степенъ усложниха мисията имъ и постлаха пѣтя имъ само съ трѣне, ала сжщитѣ тия условия, въпрѣки очакванията на турското правителство, сжщеврѣменно създадоха благоприятна

почва за революционна работа. Подъ тежестта на духовния и физически гнетъ, подъ непосилното економическо робство и подъ жестокитѣ и немилостиви удари на мракобѣсния правителственъ тероръ, християнското население съ открити обятия посрѣщаше нелегалнитѣ апостоли, съ жѣдностъ слушаше тѣхната революционна проповѣдь и всецѣло се прѣдаваше на революционна работа. Въ лицето на тия нелегални свитници то виждаше първия священъ лжъ на надѣждата и утѣшението, виждаше залога на своето бѣдѣще щастие и благоденствие, виждаше оная сила, която ще сломи тешкия хомотъ на непосилното турско робство. Така щото, до колко новитѣ условия сплѣваха революционната дѣятелностъ, до толкова и създаваха благоприятна почва за нейното реализиране. Съ това само може да се обясни оная търпѣливостъ и упоритостъ, онова всеобщо себеприказание и самопожертвование, които качества християнското население прояви въ всички случаи, когато властта насочваше своитѣ смъртоносни стрѣли противъ революционното движение.

Аферитѣ, на които свѣтътъ бѣ свидѣтель прѣвъ послѣднитѣ петъ години — афери безподобни по своята жестокостъ и грозни по своитѣ послѣдствия, илюстриратъ, отъ една страна, всичкия ужасъ на правителствения тероръ, а отъ друга, утвърждаватъ по най-краснорѣчивъ и несъмненъ начинъ факта, че революционното движение въ Македония и Одринско не е движение искусствено и само на извѣстни слоеве отъ населението, както това твърдятъ заинтересувани людие, а дѣло на широката народна масса и коренитѣ му се таятъ въ дълбочинитѣ на изстрадалата народна душа . . .

Върху тия афери ний ще се спрѣмъ малко повече, за да илюстрираме съ тѣхъ она адръ, който самата турска официална властъ създаде.

Македония и Одринско броятъ толкова много афери, щото, въ дадения моментъ не се чувствуваме въ положение да прѣдставимъ тѣхния точенъ списъкъ. Подобна работа, при сегашнитѣ условия, е невъзможна за туй, защото нѣма градъ, паланка и село въ Македония и Одринско, които да не прѣживѣха по една, двѣ и повече афери. Нъ и тия, за които притѣжаваме точни данни, ще сж достатѣчни да илюстриратъ всичкия ужасъ на периода, за който е думата.

За да се избѣгне прѣтрупванието на настоящето изложение съ отежителенъ материалъ, ще прѣдставимъ тия афери въ таблици съ кратки бѣлѣжки, като ги класифицираме, за по-нагледно, по вилаети.

1. — Афери въ Солунски вилаетъ.

Валандовска афера. — Енидже-Вардарска афера. — Тивешка афера. — Демонстрация въ Мехомия. — Осждени по разни случаи. — Голѣмата Солунска афера (Солунска, Кукушка, Гевгелийска, Дойранска, Воденска, Тивешка). — Осждени и заточени по Солунската афера. — Афери въ Струмишко. — Афери въ Воденско. — Афера въ с. Волакъ (Драмско). — Старошевска афера (Барали-Джумайско). — Списъкъ на частъ отъ аферитѣ, станали въ разни врѣмена и разни мѣста на вилаета.

Измежду всички европейски вилаети, най-много афери станаха въ Солунски вилаетъ. Най-бѣлѣжити въ тоя вилаетъ сж аферитѣ: *Валандовска, Енидже-Вардарска, Солунска, Гевгелийска, Кукушка, Дойранска, Струмишка, Тивешка, Миссъ-Стонъ, Баничка, Балдевска и др.* Но най-голѣма измежду всички тия афери бѣ *Солунската*, която засѣгна почти цѣлия Солунски санджакъ.

Валандовска афера

(Дойранска кааза).

На 7 декемврий 1899 година, единъ прѣдатель отъ с. *Балинци* (Дойранско) увѣдоми властта въ Гевгелия, че комити се криватъ въ с. *Валандово* (тоже Дойранско). Силна потеря обгради на мржавание селото, прѣвъ цѣла ноцъ се водѣ прѣстрѣлка и паднаха убити две заптиета. На заранѣта потерата нахлу въ селото и извърши ужаси: бидоха бити и изтезавани много селяни. Да разслѣдва случката биде изпратенъ на мѣстопроизшествието солунския началникъ на жандармерията, извѣстния арнаутинъ-злудѣй Мехмедъ паша, родомъ отъ

Тетово. Чръвъ адски мъчения той застави единъ селенинъ да посочи имената на мнозина селени отъ околнитъ села, ужъ замъсени въ комитетскитъ работи. На всждъ бидоха разпратени потери да ловятъ посоченитъ лица. Тия потери извършиха ужаси тамъ, дѣто стъжиха, повечето отъ които ржководеше самъ Мехмедъ паша. Бидоха бити и изтезавани повече отъ 150, а арестувани 95 души. Тая афера засъгна много села отъ Дойранската, Енидже-Вардарската и Гевгелийската каази. Слѣдната таблица показва броя на бититъ, изтезаванитъ и арестуванитъ за всѣко село отдѣлно:

Разпредѣление на пострадалитъ по мѣсторожение (по кази и села):

Дата		Дойранска		Енидже-Вардарска								Гевгелийска								Тягвеш.		Всичко		Забѣлѣжка								
		с. Валандово	с. Балинци	с. Браилово	с. Консково	с. Гораварци	с. Орнаварци	с. Тумба	с. Тушилово	с. Гурчица	с. Раватъ	с. Войница	с. Петрово	с. Сехово	с. Смоквица	с. Горголицъ	с. Древено	с. Богданци	с. Изрждово	с. Изрждово												
Число и мѣсець	Година	Арестуванани	Изтез.	Арест.	Изтез.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.						
7 и 8 Декември	1899	13	5	10	—	—	—	—	—	—	—	20	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	10	10	10	22	11	52	*) Арестуванитъ сж и изтезаванитъ. Прѣвъ м. Ноември 1899 година арестуванани 21 души, обвинени въ убийството на единъ свещеникъ. Убити отъ шайката на Казимъ-ага прѣвъ врѣме на аферата: 4 отъ с. Войница, 1 отъ с. Дъбово, 1 отъ с. Тумба, 1 отъ Петрово — всичко 7 души. Освенъ туй, на 28/XII 1900 г. жандармерийски и-жъ, съ 60 души аскеръ, изтезавалъ е въ с. Валандово 5 души и е отворалъ въ Дойранския затворъ 20 души, а на 1/X с. г. арестуванани още 2 отъ с. Сехово и 3 отъ с. Стояново.		
Прѣвъ м. Мартъ	1900	3	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	15			
Отъ 16—26 IV	1900	—	—	—	5	5	30	4	10	10	*)	5	5	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	52	31		28	
Отъ 7/XII—26/IV	1899—1900	16	7	10	5	5	30	4	10	10	5	5	2	20	2	2	8	20	3	2	2	8	3	1	2	1	10	10	10		74	52

Тия вилѣтния на властѣта прѣдизвикаха страшна паника между християнското население. Името на Мехмедъ паша съ ужасъ се поменувахе. Цѣли тълпи отъ жени пристигнаха въ Солунъ и телеграфически се оплакаха султану. Копие отъ оплакванието вржчиха и на европейскитъ консули. Най-сетнѣ, биде назначена специална комисиия отъ висши чиновници да разслѣдва оплакванията, която констатира извършенитъ ужаси и арестуванитъ освободи като *невинни*. Това даде поводъ на консулитъ да искатъ чръвъ посолствата въ Цариградъ строго наказание на провиненитъ власти. Административния съвѣтъ при Солун. Вилаетско управление осъди Мехмедъ Паша и каймакамитъ на Гевгелия и Дойранъ за тѣхнитъ злодѣяния и незабавно бидоха уволнени, за да бждатъ повисени на други мѣста....

Не се измени нито мѣсець, Валандовската афера пакъ се поднови. Нѣкакви тайни разслѣдания на властѣта бѣха „установили“, че арестуванитъ по-рано, нъ освободени вече, сж виновни. Почнаха се нови арести и въ „Еди-Куле“ (солунски затворъ) бидоха хвърлени нови петъ жертви — трима отъ с. Валандово и двама отъ с. Балинци. И петимата тия влѣтници, скоро слѣдъ това, бидоха осъдени по на *петъ* годишенъ затворъ.

Въ свързка съ Валандовската афера сж и ареститъ въ Гевгелийскитъ села *Сехово* и *Смоквица*, извършени прѣвъ м. мартъ 1900 г., по поводъ доношението на единъ орженъ контрабандистъ-турчинъ отъ с. Маяда, че продалъ пушки на нѣвой си Ив. Петровъ отъ Сехово. По тоя случай наново се почна терора на властѣта и 10 нови жертви отъ тия села, слѣдъ жестоки изтезания, бидоха хвърлени въ солунския затворъ.

Енидже-Вардарска афера.

На 12 августъ 1900 г., между с. с. Тумба и Тушилово (Енидже-Вардарска каза), биде прѣсрѣщнатъ и тежко раненъ отъ една организационна четица внукътъ на Демиръ Субаша отъ с. Тумба — първокачественъ злодѣй и християнски потисникъ, отъ когото всичко

въ околнитѣ християнски села бѣ писнало. Това покушение прѣдизвика новъ походъ на потеритѣ, които се прѣснаха по селата не да дирятъ и ловятъ убийцитѣ, а да тероризиратъ мирното население. Отъ 15—21 августъ въ осѣмъ християнски села на Енидже-Вардарско, въ двѣ — на Гевгелийсво и едно — на Солунско бидоха извършени такива ужаси, каквито мъчно могатъ се и замисли. Бити сж хората до изгубване свѣсть, туряни сж въ солена вода и слѣдъ туй пакъ бити. Слѣдната таблица показва броя на изтезаванитѣ и арестуванитѣ за всѣко село отдѣлно.

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение (по вази и села):

Дата		Енидже-Вардарска								Гевгелийска		Солун.		Всичко		Забѣлѣна										
		с. Орizarци		с. Постога		с. Тушазово		с. Либазово		с. Баба-хвой		с. Грубевци					с. Герскарици		с. Лигово		с. Бойшица		с. Горгошица		г. Куфалово	
Число и мѣсець	Година	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	
		12/VIII	1900	7	7	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15 "	"	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
16 "	"	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17 "	"	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
18 "	"	—	—	—	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
19 "	"	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
20 "	"	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
21 "	"	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		7	7	6	5	5	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

При означенитѣ цифри изтезаванитѣ и арестуванитѣ сж единъ и сѣмъ.

Тая афера даде за резултатъ 35 души изтезавани и 21 души арестувани, а по сетнѣ, мнозина отъ тѣхъ и осждени.

Тиквешка афера.

Прѣзъ м. януарий 1900 год., въ Тиквешката кааза, почти едноврѣмено, бѣха убити единъ турчинъ и единъ християнинъ. По тоя поводъ станаха арести надъ християни въ гр. Неготинъ и въ с. Мързевъ-Орѣховець. Слѣдната таблица показва броя на арестуванитѣ по мѣсторождение и наложеното наказание:

Дата на аферата		Арестувани		Всичко арестувани	Осждени на смъртъ	Причина на аферата
		г. Неготинъ	с. Мързевъ-Орѣховець			
Число и мѣсець	Година					
20/I	1900	22	26	48	4	Убийство на единъ турчинъ и единъ християнинъ

Тия двѣ афери се завършиха съ осжданието 4-ма души на смъртъ: трима отъ гр. Неготинъ и единъ отъ гр. Прилѣць.

Демонстрация и арести въ Мехомия.

(Разложко).

На 21 юний 1900 год. турци грабиха отъ полето разложката хубавица Магдалина Рачева отъ с. *Бамя*. На 25 юний казалийския градецъ Мехомия бѣ прѣпълненъ съ селени

отъ цѣлото разлошка поле, дошли да протестиратъ прѣдъ властѣта за извършеното злодѣйство. Въмѣсто да се уважи справедливия протестъ и се отнеме похитената мома отъ турцитѣ, властѣта прѣдприе жестоко преслѣждане противъ дошлитѣ християни, отъ които повече отъ 30 души бидоха бити, а 33-ма, между които и 8 души отъ Мехомия, арестувани.

Осждени по разни случки.

Прѣвъ 1900 г. въ солунския затворъ лѣжаха повече отъ 50 души християни отъ разни мѣста на виллета, обвинени въ политически простѣпки. Прѣвъ същата година солунскитѣ сѣдилища разглѣдаха дѣлата на тия клѣтници. Слѣдната таблица показва броя на осжденитѣ по мѣсторожение, по обвинение и по строгостъ на наложеното наказание:

Осждени на затворъ				Всѣчко осждени	Осждени като:				Мѣсторожение на осжденитѣ					
15 години	6 години	5 години	3 години		Политически убийци	Украватели	Бунтовници	Гевгелийско	Кукушко	Солунско	Е. Вардарско	Струмичко	Дойранско	Велешко
5	1	2	3	11	5	4	2	3	2	2	1	1	1	1

И тѣй, по разни случки бидоха осждени 11 души по на нѣколко годишенъ затворъ.

Солунска афера.

Годината 1901 биде ознаменувана въ Солунъ съ една рѣдка по размѣръ и жестокостъ афера, която се разшири по цѣлия Солунски санджакъ.

На 23 януарий 1901 год. солунската полиция залови двама работници на организацията, единия отъ които, подъ тежестѣта на жестоки изтезания, разкри на властѣта много тайни работи, като посочи и извѣстни нему лица въ Солунъ и санджака, замѣсени въ организацията. Тия разкрития дадоха поводъ на турската властъ да арестува въ Солунъ 27 души учители, лѣкари, ученици, търговци и занаятчии. Едновременно съ туй, дадоха се строги заповѣди и до провинциалнитѣ власти да слѣдятъ строго християнитѣ и да се мжчатъ да откриятъ организационнитѣ разклонения. Малки и незначителни случки въ Кукушко, Гевгелийско, Дойранско, Воденско и Тивевешко дадоха поводъ на властѣта да извърши въпикющи жестокости и да хвърли въ затворитѣ съ стотина люде.

Слѣднитѣ таблици за аферитѣ въ солунския санджакъ, за поводъ на които послужи солунската афера, нагледно показватъ броя на бититѣ, изтезаванитѣ, убититѣ и арестуванитѣ, както и причинитѣ за всѣка афера отдѣлно:

а) Солунска афера.

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторожение и занятие:

Дата на аферата		Мѣсторожение на арестуванитѣ																Занятие на арестуванитѣ																Причина на аферата
		Солунъ	Кукушъ	Гевгелна	Кавадарци	Битола	Леринъ	Прилепъ	Ресенъ	Струга	Велестъ	Щипъ	България	Венчево арестувани	Свещеници	Учители	Лѣкари	Княжари	Търговци	Комисномери	Чиновинци	Ученици	Госталичари	Кафеѣжии	Арабаѣжии	Свотовѣлци	Четници	Венчево						
25,1	1901	3	6	2	1	2	1	5	1	1	2	1	2	27	1	4	2	1	1	2	2	3	4	1	1	1	4	27	Издательството на единъ организационенъ работникъ					

И тъй, въ Солунъ бѣха арестувани 27 души учители, гостилничаря, ученици и пр. Единъ отъ арестуванитѣ успѣ да избѣга изъ самия затворъ, нѣ слѣдъ нѣколко дена, когато се опита да напусне Солунъ, се самоуби, за да не попадне повторно въ ржцѣтъ на властѣта.

Отъ арестуванитѣ най-много бѣха кукушани, прилѣпчани, солунчани и т. н.

Повечето отъ тия затворници бидоха подложени на тежки изтезания.

б) Кукушка афера.

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение и занятие:

Дата на аферата		г. Кукушъ			с. Морарци		с. Калиново			с. Гавалинци		с. Крещово		Общъ брой на пострадалитѣ				Занятие на арестуванитѣ					Причина на аферата
		Арестувани	Изтезавани	Полудѣли	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Умрѣли отъ изтезание	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Полудѣли	Умрѣли отъ изтезание	Учителѣ	Свещеници	Търговци	Земледелци	Арабаджи	
I и II	1901	13	8	1	3	3	14	14	2	1	1	1	17	32	45	1	2	4	2	8	17	1	По прѣдательство отъ Солунъ и отариване на чета въ Кукушко.

Тая афера засѣгна освенъ града Кукушъ още и четири села. Арестувани бидоха 32, а изтезавани 45 души граждани и селени (по-голямата частъ отъ изтезаванитѣ сж и арестувани). А отъ какво естество бѣха изтезанията, говори факта, че единъ отъ изтезаванитѣ полудѣ, двамина умрѣха и двамина осакаатѣха (Хр. х. Поповъ, Хр. Заовъ, Нико Тикмишевъ, Гоно Продановъ и Манолъ Коджабашията). Арестуванитѣ бидоха докарани въ Солунъ и хвърлени въ задана „Еди-Куле“.

б) Гевгелийска афера.

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение (по каази и села):

Дата		Гевгелийска										Е. Вардарска		Всичко	Причини на аферата							
		с. Дабово		с. Тушичъ		с. Сърменица		с. Кованецъ		с. Смолянца		с. Бонница				с. Баялци		с. Валтаца				
Число и мѣсець	Година	Изгес.	Арест.	Изгес.	Арест.	Изгес.	Арест.	Изгес.	Арест.	Изгес.	Арест.	Изгес.	Арест.	Изгес.	Арест.	Изгес.	Арест.	Изгес.	Арест.			
Януарий	1901	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	15	При обиса на една екипа убити 3 жандарми отъ скрититѣ въ нея четници. Съ приотгледаната войска четницитѣ се орашавали, и били убити и самоубити 7, а отъ афера 30 души. Всѣждствие сражението на една чета отъ афера. Юбашия съ 15 воинска и 30 души нѣх. държалъ конята и оружие. Обвинени въ убийството на 1 арнаутинъ. Всѣждствие убийството на учителя въ селото.		
4/II	"	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2			
18/II	"	—	—	—	—	30	—	2	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	35		—	
25/II	"	1	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—		7	—
22-24/II	"	5	27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		6	27
		6	27	9	—	80	—	2	—	3	—	2	2	2	15	3	—	51	44			

Гевгелийската афера почна отъ с. Баялци, гдѣто биде открита една чета и бидоха убити трима суварий. Подъ разни поводи, тя се разшири и по другитѣ християнски села. Броя на изтезаванитѣ (51) най-краснорѣчиво говори, какви ужаси сж извършени въ Гевге-

лийската кааза. Отъ изтезаванитѣ двамина умрѣха. Между изтезаванитѣ има и жени. Арестуванитѣ 44 души бидоха изпратени въ Солунъ и тамъ сждени.

в) Дойранска афера.

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение :

Д а т а		с. Акънджали		с. Николитъ		Всичко		З а б ѣ л ѣ ж к а
Число и мѣсець	Година	Изтезав.	Арестув.	Изтезав.	Арестув.	Изтезав.	Арестув.	
10/III	1901	10	7	—	1	10	8	{ За участие въ революционната организация.

Поводъ за тая афера послужиха направенитѣ разкритията отъ свещеника на с. Акънджали подъ тежестъта на жестоки изтезания. Той посочи поименно главнитѣ стучастници въ организацията. Нѣколко души отъ арестуванитѣ бидоха осждени по на нѣколко годишенъ затворъ.

д) Воденска афера.

Прѣзъ 1901 г., по доносъ на шпиони, властѣта въ Воденъ изпрати потери да дирятъ комитетска чета по християнскитѣ села. Никаква чета не бѣ намѣрена, а като комити бидоха арестувани съвсѣмъ невинни селени. Слѣдната таблица показва броя на пострадалитѣ по мѣсторождение :

Дата на аферата		Арестувани		Всичко арестувани	Причина на аферата
Мѣсець	Година	с. Пожарско	с. Саракин.		
I	1901	25	20	45	{ За сношение съ бунтовни чети.

По тая афера пострадаха 45 души селяни. Голѣма часть отъ тѣхъ бидоха изпратени въ солунския затворъ.

е) Тиквешка афера.

Обискитѣ и преслѣдванята, прѣдизвикани отъ солунската афера, не оставиха спокойна и Тиквешката кааза. Дошло бѣ до знанието на властѣта, че комитетски чети обикалятъ християнскитѣ села. Потери, подъ началството на най-отчаяни тиквешки злодѣи, бидоха разпратени да ловятъ комити и да търсятъ оржие. Слѣдната таблица посочва селата, върху които се прострѣ турския тероръ, както и броя на пострадалитѣ:

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение :

Дата на аферата		И з т е з а в а н и								Всичко изтезавани	Арестуванни		Всичко арестувани	Причина на аферата	
		с. Ресово	с. Бегинца	с. Гърбавецъ	с. Мърванъ-Орфанъ	с. Черженъ	с. Сираково	с. Бошено	с. Галице		с. Болничца	гр. Кавадарци			с. Ресово
Мѣсець	Година														
23/III	1901	22	6	15	20	10	5	8	10	15	111	18	14	32	{ За заловено оржие и укриванне на бунтовнишки чети.

Тая афера засѣгна деветъ села на Тиввешката кааза, начело съ събуденото градче Кавадарци, които бидоха подложени на жестока екзекуция. Тридесетъ и двама души влѣзоха въ затвора, повече отъ които изтърпѣха ужасни мъчения. Единъ отъ изтезаванитѣ въ с. Ресово и двама отъ с. Мързень-Орѣховецъ издѣгнаха подъ страшни мъчения. Между изтезаванитѣ имаше и жени. Единъ селенинъ отъ с. Барово, дѣто тоже споходиха потеритѣ, прѣди да бѣде арестуванъ, се самоуби . . . Всички арестувани бидоха откарани въ Солунъ и хвърлени въ „Еди-Куле“, дѣто единъ, отъ най-тежко изтезаванитѣ, умрѣ.

И тъй, всичкитѣ тия афери — една отъ друга по-жестови, които Солунската афера прѣдизвива — всички вкупъ дадоха за резултатъ: 217 души изтезавани, нѣколко души умрѣли отъ изтезания и 188 — арестувани.

Процеситѣ по тия афери се разгледаха отъ специално сѣдилище въ Солунъ въ най-непродължително врѣме. Резултатитѣ сж крайно печални. Слѣдната таблица, която обгръща осъденитѣ по всички тия афери, ще даде най-ясно прѣдставление:

Разпредѣление на осъденитѣ по поводъ Солунската афера по строгостъта на наложеното наказание, мѣсторожение и занятие:

Наложено наказание							Всичко осъдени	Мѣсторожение на осъденитѣ													Всичко осъдени	Занятие на осъденитѣ						Всичко осъдени												
Смъртъ	Вѣчни окопи		Затворъ					Гевгелийско	Кукушко	Тиввешко	Добранско	Велешко	Битолско	Прилепско	Ресенско	Леринско	Струшко	Струмичко	Солунско	Щипско		Сърско	Воденско	Муст.-Пашан.	България	Свещеници	Учители		Книжари	Лекари	Ученици	Комисионери	Търговци и земледѣлци	Овчари						
	7 години	5 години	3 години	2 години	1, 9 години	1 година																																		
9	13	20	18	36	1	2	2	101	40	18	14	6	4	4	3	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	101	8	15	2	1	2	2	69	2	101

И тъй, отъ 188 души арестувани по тия шестъ афери, 101, т. е., по-вече отъ половината, бидоха осъдени, деветъ души отъ които *на смъртъ!* Отъ осъденитѣ най-много сж изъ Гевгелийско, Кукушко, Тиввешко и т. н. Между тѣхъ има 15 души учители и 8 души свещеници.

До м. юлий 1901 г. всички тия афери бѣха завършени и сѣдбата на всѣкиго отъ пострадалитѣ бѣ вече опредѣлена: смъртъ, вѣчни окопи, дългогодишенъ затворъ . . .

На 6 юлий с. г. една партида отъ тия затворници, на брой 40 души, бидоха товарени на единъ турски параходъ и изпратени въ Мало-Азиатската вѣрпость „Будрумъ-Кале“ да излѣжатъ наказанието си, далечъ отъ своето отечество, отъ най-близкитѣ на сърдцето . . . . .

Слѣдната таблица показва разпредѣлението на тия заточеници по мѣсторожение, занятие и по строгостъ на наложеното наказание:

Разпредѣление на заточениитѣ по																																
мѣсторожение													Всичко заточени	занятие										Всичко заточени	наказание							
Тиввешко	Гевгелийско	Добранско	Прилепско	Кукушко	Велешко	Солунско	Ресенско	Струшко	Щипско	Леринско	Воленско	Струмичко		Сърско	Муст. Паш.	Непоказано	Свещеници	Учители	Ученици	Инспектори	Книжари	Лекари	Земледѣлци и търговци		Вѣчни окопи	Несви джеза	7 години	5 години	3 години	2 години	Всичко заточени	
8	8	4	3	3	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3	40	8	15	2	1	1	1	1	12	40	10	2	13	7	7	1	40

На 8 августъ с. г. биде изпратена на заточение въ Мало-азиатската вѣрпость „Ахкиа“ и втора партида отъ тия затворници, на брой 44 души.

Слѣдната таблица показва разпредѣлението на тия заточеници по мѣсторожение, занятие и по строгостъ на наложеното наказание:

Разпределение на заточенитѣ по																												
Кукушко	мѣсторождение							Всичко заточени	занятие											Всичко заточени	наказание				Всичко заточени			
	Гевгелийско	Тиквешко	Струмичко	Ендр. Вард.	Малешевско	Леринско	Солунско		Велешко	Слещеници	Учители	Търговци	Комиснонери	Земледелци	Бакали	Земледелци	Т. леграф.	Овчари	Млъкари		Колари	Киралжи	Възчи окови	15 г. затворъ		10 г. затворъ	7 г. затворъ	5 г. затворъ
9	17	12	1	1	1	1	1	44	1	1	4	1	9	2	19	1	2	1	2	1	44	5	4	1	7	8	19	44

И тъй, отъ осъденитѣ по солунската афера 84 души бидоха изпратени на заточение въ Мало-азиатскитѣ крѣпости.

Тѣй се завърши тая голѣма по размѣри и печална по резултати Солунска афера. Но съ нея не се свършиха и страданията на християнитѣ въ Солунския вилаетъ. Напротивъ. Тя още повече развърва рждѣтъ на турската властъ въ преслѣдванията и, както ще видимъ по-долу, прѣдстоеше да се изредатъ още цѣла редица нови афери, не по-малко жестоки и грозни по послѣдствията си.

Афери въ Струмичко.

Измежду всички каази на Солунския вилаетъ, Струмичката кааза е единственната, която брой най-много афери и християнското население въ която най-много пострада отъ турския тероръ. Слѣдната таблица посочва брой на тия афери, мѣстата, които тѣ засѣгнаха и броя на пострадалитѣ християни:

Разпределение на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата	Мѣсець	Година	Струмичката кааза																							Иzteзавани	Всичко											
			г. Струмичко		с. Варваричка		с. Назимче		с. Бястрино		с. Бослазово		с. Мососкич.		с. Борново		с. Почечено		с. Ново-село		с. Кулманъ		арестувани															
			Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.																		
Септемврий	1897	9	—	3	—	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	80	6	—										
Априлий	1899	1	—	—	—	—	—	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	52	11	—									
Мартъ	1901	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	21	5	—									
Септемврий	1901	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—									
Октомврий	1902	20	310	4	19	140	7	43	4	58	46	50	50	84	28	3	170	112	10	49	26	4	84	16	13	44	24	7	84	2	18	8	13	16	13			

Броя на арестуванитѣ (741) и изтезаванитѣ (280) въ Струмичко е тѣй голѣмъ, щото самъ по себе говори и за турската жестокость.

Причинитѣ на тия петъ афери сж слѣднитѣ:

Прѣзъ м. септемврий 1897 г. една четица залови Струмичкия богатъ турчинъ *Назмъ-бей*. По тоя поводъ бидоха арестувани отъ властѣта 30 души селени, 14 отъ които откараха въ Солунъ. Отъ арестуванитѣ най-тежко бидоха изтезавани Атанасъ Цоневъ и Петре Кончелията (отъ с. Конче).

Прѣзъ м. априлъ 1899 г. една чета залови Струмичкия турчинъ *Дуранъ-ага*. По тоя поводъ бидоха арестувани 40 души отъ с. Костурино. Около 20 души отъ тѣхъ, начело съ селския учителъ, бидоха откарани въ Солунъ.

Прѣзъ м. мартъ 1901 г. (прѣзъ врѣме на Солунската афера), по показания на Миланъ Михайловъ отъ Солунъ, бидоха арестувани и изтезавани 20-на души селени отъ разни села, 12 души отъ които властѣта прѣпрати за сѣдение въ Солунъ, гдѣто единъ отъ тѣхъ, учителя Иванъ Илиевъ, жестоко изтезаванъ при залавянието, остави коститѣ си въ „Еди-Куле“.

Пръв м. септември 1901 година почва най-грозната афера въ Струмичко. Струмичкия каймакаминъ бѣ заставенъ отъ Солунъ да разкрие нѣкаква афера, за да се смаже чрѣзъ нея християнското население. Блѣдитѣ показаниѣ на Совдинъ Иванъ фурунджията отъ с. Ново-село, както и нѣкои частни селски междуособици, дадоха поводъ на разкрития. Бидоха разкрити двѣ политически убийства, движениѣ изъ каузата на бунтовнишки чети и агитацията имъ за въоръжаване и приготовления за възстание. Почти всички новоселци бидоха арестувани, а около 10-на души звѣрски изтезавани. Слѣдъ изтезанията, Стойче Куюмджията и Андрей Стояновъ дадоха най-точни показанія. Мите Гачевъ биде държанъ на крава и безъ сънъ цѣли 74 часа. Слѣдъ изтезанията, 67 души отъ арестуванитѣ бидоха заварани въ Солунъ и тамъ сждени.

Слѣдната таблица показва броя на откаранитѣ въ Солунъ и броя на осжденитѣ по мѣсторожение:

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторожение:

Откарани въ Солунъ										Осждени													
гр. Струмица	с. Ново-село	с. Барбарено	с. Босилово	с. Робово	с. Муржино	с. Кулинъ	с. Дабала	с. Монастигово	Всичко арестувани	Избѣгали	Прѣдени на смѣ	гр. Струмица	с. Босилово	с. Босилово	с. Дабала	с. Кулинъ	с. Попчево	с. Съчево	с. Три-води	с. Чанъ-Чифликъ	с. Монастигово	Всичко осждени	Залочни осждени
3	17	4	18	1	9	11	3	1	67	17	31	2	1	1	3	11	1	2	2	2	1	26	24

Тая афера, рѣдка по размѣръ, даде: 210 души арестувани, 28 души изтезавани, 17 души избѣгали и 26 души осждени.

На 15 октомври 1902 г. въ с. *Барнаво* властѣта отвори една организационна чета. Слѣдъ сражението аскера ограби селото. Грозни изтезания се извършиха надъ селенитѣ. Преслѣдваніята се разшириха и по много околни села. Тая афера даде 428 д. арестувани и 230 д. изтезавани.

Афери въ Воденско.

На 7 юний 1901 г. при селото *Зборско* (Воденско) стана сблъскване между една организационна чета и турски аскеръ, издадена отъ шпионско око. Това даде поводъ на властѣта да извърши арести въ провиненото село и града Воденъ и да подложи селенитѣ на изтезания.

На 9 май 1902 г., между с. с. *Зборско* и *Раниславци*, бидоха намѣрени труповѣтъ на двама помаци-турци (баща и синъ), родомъ отъ послѣдното село. Това двойно убийство властѣта отдаде на комитетскитѣ чети и прѣдприе редъ жестоки преслѣдванія и арести.

Слѣдната таблица показва броя на арестуванитѣ и изтезавани християни по двѣтѣ тия афери:

Дата на аферитѣ		Изтезавани			Всичко изтезавани	Арестувани		Всичко арестувани	Причини на аферитѣ
Число и мѣсець	Година	с. Сараяново	с. Зборско	гр. Воденъ		с. Зборско			
7/VII	1901	—	4	4	14	12	26	По поводъ сражение на чета.	
9/V	1902	1	—	1	—	8	8	По убийство на двама турци.	

Тия двѣ афери дадоха 34 души арестувани. Мнозина отъ тѣхъ бидоха осждени по на нѣколко годишенъ тъмниченъ затворъ.

Афера въ с. Волакъ.

(Драмско).

Вслѣдствие прѣдателство, на 11 юлий 1902 г. биде открита въ с. *Волакъ* (Драмска кааза) една организационна чета. Слѣдъ сблъскванието, аскера се нахвърли върху жителитѣ и извърши ужаси. Тая афера засѣгна и други двѣ драмски села, както и други двѣ, входящи въ района на Неврокопската кааза.

Слѣдната таблица показва броя на арестуванитѣ и изтезаванитѣ (арестуванитѣ и изтезаванитѣ сж едни и сжци) по мѣсторожение:

Дата на аферата		Драмско						Неврокопско			Всичко						Всичко пострадали	Причина на аферата	
		с. Волакъ																	
Мѣсець	Година	арест.	изтез.	убити	изгор.	изгор. кжци	бити с. Плевне	бити с. Просооченъ	арест.	изтез.	изтез.	арест.	изтез.	бити	убити	изгор.	изгор. кжци		
11/VII	1902	7	18	5	2	7	10	6	7	8	10	14	36	16	5	2	7	72	Сблъскванио между чета и аскеръ.

Общия брой на пострадалитѣ по тая афера възлиза на 72 души, между които петима убити и двама живи изгорени (свещеника Теофилъ и първенеца Янаки — и двамата отъ с. Волакъ — вързани съ вжжета за дирецитѣ на една кжца, полѣни съ газъ и запалени...) Изгорѣха въ с. Волакъ и 7 кжци. Всички тия арести, изтезания и звѣрства ржководеше драмския жандармерийски началникъ, Хюсеинъ Тефиковъ.

Старошевска афера.

(Паракли-Джумайско — Сърска кааза).

Шпионско око издаде на властѣта въ Съръ прѣбиванието въ с. *Старошево* на една бунтовна чета. Слѣдъ кратка прѣстрѣлка между дошлии аскеръ и четата, послѣдната успѣ да се измжкне изъ обсаденото село. Недоволенъ отъ резултатитѣ, аскера се нахвърли върху селенитѣ, извърши изтезания и много арести. По тая случка пострадаха и нѣволцина селени отъ близното село Дели-Хасанъ. Слѣдната таблица показва броя на арестуванитѣ и изтезанитѣ християни по тая афера:

Дата		Сърска кааза						Причина на аферата
		с. Старошево		с. Дели-Хасанъ		Всичко		
Число и мѣсець	Година	изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	арест.	
5/X	1902	—	9	—	—	—	9	} По поводъ откривание на бунтовна чета
28/X	"	7	3	—	—	7	3	
4/IX	"	—	—	2	1	2	1	
23/XII	"	—	12	—	—	—	12	
		7	24	2	1	9	25	

Изтезавани сж 9 души, а арестувани — 25. Между арестуванитѣ отъ Старошево имаше и 4 жени, една отъ които умрѣ въ Сърския затворъ вслѣдствие на изтезанията. Изтезанията извърши мулязимина Сали-Черкезъ.

* * *

Освенъ тия афери Солунския вилаетъ брой и други нѣколко десетки отъ политически характеръ.

Слѣдната таблица прѣдставлява една частъ отъ тия афери и случки, станали прѣвъ разни врѣмена и разни мѣста въ тоя вилаетъ:

Разпределение на пострадалигѣ по мѣсторождение (мази и села).

№ по редъ	Дата на аферата или случката	Година	Име на пострадалия												Всичко	Причина на аферата												
			Аребувани			Име на пострадалия			Разлошко			Малишко					Пер-рочно											
		Число и мѣсць		Аребувани			Име на пострадалия			Разлошко			Малишко			Пер-рочно		Всичко										
1	Юли	1900	1	Юли	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	По могокъ убиство на турцигѣ		
2	Августъ	1900	4	Августъ	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	заломени компрометер. книги	
3	Априлъ	1901	50	Априлъ	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	счунване на газонитѣ гроби.	
4	Юли	1901	12	Юли	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	сбѣсъ. между чета и аскеръ	
5	Юли	1901	2	Юли	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	Обвинени въ бунтовничество	
6	Юли	1901	19	Юли	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	По могокъ убиство на турцигѣ	
7	Августъ	1901	43	Августъ	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	аферата Мисъ-Сопъ	
8	Февруаръ	1902	16	Февруаръ	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	сбѣсъв. между чета и аскеръ	
9	Мартъ	1902	22	Мартъ	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	убиство на двама християни	
10	Мартъ	1902	5	Мартъ	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	сбѣсъв. между чета и аскеръ	
11	Юли	1902	18	Юли	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	убиство на волгѣ.	
12	Юли	1902	42	Юли	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	убиство на четаръ турци	
13	Октомври	1902	88	Октомври	88	88	88	88	88	88	88	88	88	88	88	88	88	88	88	88	88	88	88	88	88	88	машина на четаръ турци	
14	Януаръ	1903	23	Януаръ	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	облекъ на оружие	
15	Мартъ	1903	20	Мартъ	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	сбѣсъв. между чета и аскеръ	
15	Отъ VI/1900—III/1903 г.		54229	Отъ VI/1900—III/1903 г.	54229	54229	54229	54229	54229	54229	54229	54229	54229	54229	54229	54229	54229	54229	54229	54229	54229	54229	54229	54229	54229	54229	54229	По могокъ убиство на турцигѣ

Тая таблица, както и ония, които до тукъ помѣстихме за аферитѣ въ Солунския вилаетъ, нагледно показватъ, какъвъ бѣсенъ правителственъ тероръ вилѣеше въ тоя вилаетъ прѣзъ прѣдметния петъ-годишенъ периодъ, на какви страдания бѣ изложенъ християнския елементъ и какви човѣшки и материални жъртви той даде.

За жалость, тоя часъ не разполагаме съ точенъ списъкъ на осъденитѣ по всички тия афери; нѣ, все пакъ, съ положителность може да се утвърди, че *два третини* отъ всички арестувани бидоха и осъдени.

За аферитѣ прѣзъ 1903 г. ще говоримъ когато ще илюстрираме „реформаторската дѣятелность“ на Хилми-Паша.

2. Афери въ Битолски вилаетъ.

Костурски афери. — Кичевска афера. — Битолска афера. — Кадиноселска (Прилѣпско) афера. — Ракитничка (Демир-Хисарско) афера. — Търсенска (Леринско) афера. — Пжтелска (Леринско) афера. — Списъкъ на частъ отъ аферитѣ, станали прѣзъ разни врѣмена и разни мѣста въ вилаета. — Таблица на затворницитѣ въ Битоля прѣзъ 1903 год.

Еднакво нещастенъ съ афери е и Битолския вилаетъ. Най-бѣлѣжити по жестокость и размѣръ сж аферитѣ: *Кадиноселска* (Прилѣпско), *Търсенска* (Леринско), *Ракитничка* (Крушовско), *Пжтелска* (Леринско), *Иванчова* (Костурско), *Избишка* (Рѣсенско), *Жрбинска* (Охридско) и пр.

Костурски афери.

Измѣжду всички каази на Македония и Одринско, Костурската кааза брой най-много афери. И най-малката случка тамъ даваше поводъ на турската власть да предприема жестоки гонения и преслѣдвания противъ християнитѣ, да извършва масови арести, за да смаже, по тоя начинъ, всѣкакво проявление на свободолюбивъ духъ. За тоя край притежаваме данни за всички афери, станали отъ 1899 г. до ланското вѣвстание. Всички тѣхъ прѣдаваме въ слѣдната таблица, която нагледно прѣдставлява всичкия ужасъ, който турскиятъ правителственъ тероръ извърши. (Вижъ таблицата на стр. 61).

Християнитѣ на Костурската кааза изнесоха на плѣщитѣ си *четирнадесетъ* афери, една отъ друга по-жестоки, по-ужасни. Тия афери засѣгнаха *двадесетъ и осъмъ* християнски села и дадоха за резултатъ 234 души арестувани и 225 души изтезавани. Страницитѣ на настоящето изложение сж тѣсни даже за кратки бѣлѣжки за всѣка една отъ тѣхъ. Ще посвѣтимъ нѣколко реда само върху най-бѣлѣжитата — *Иванчовата* афера, която засѣгна *деветнадесетъ* села на Костурската кааза.

Иванчовата афера почна прѣзъ м. юлий 1901 г. и носи името на прѣдатели, който я създаде. Иванчо Кичевчанеца, родомъ отъ Кичевскитѣ села, (който сетнѣ стана мухамеданинъ подъ името *Османъ-бей*), дойде въ Костурско отъ Битоля, гдѣто бѣше убилъ другаря си за единъ симитъ . . . Гоненъ отъ турскитѣ власти, той се кри около три мѣсеци въ с. Лѣпчица, дѣто лѣжеше селенитѣ че убилъ турчинъ и, по тоя начинъ, спечели симпатитѣ и довѣрието имъ. Отъ тамъ той замина за Гърция, състави чета отъ 10 души и пакъ се върна въ Костурско. При една срѣща съ турската войска той биде раненъ, нѣ сполучи да избѣга въ Гърция. Въ Атина той се прѣдстави прѣдъ турския консулъ, комуто се и прѣдаде, съ условие, безнаказано да може се върне въ Костурско, за да прѣдательствува. И наистина, консула го прѣпрати въ Еласона и оттамъ се отзова пакъ въ с. Лѣпчица. Отъ селенитѣ въ това село той потърси петъ лири, за да ги не издаде че го укривали. Селенитѣ отказаха да му дадатъ исканитѣ пари. Отъ тамъ тоя извергъ замина за Битоля и Костуръ, дѣто прѣдстави на властѣта списъкъ на 400 души селени отъ разни села, като участници въ организацията. Съ списъци въ ржцѣ трѣгнаха по селата потери да ловятъ наклѣветенитѣ селени. Повече отъ 150 души избѣгаха въ планинитѣ, нѣколко десетки бидоха бити и изтезавани, а 78 души арестувани и пратени въ Корчанския затворъ.

Нѣколко реда, посвѣтени върху зулумитѣ на тия потери, ще прѣдставатъ всичкия ужасъ, който тѣ извършиха по селата.

Разпределение на пострадалиятъ въ Костурско по мѣстоорождение:

Дата на аферитъ	Мѣсецъ	Година	Всичко																				Наименование на аферитъ																				
			с. Шестово	с. Дъбени	с. Сжрдешъ	с. Хрувица	гр. Костуръ	с. Врѣшница	с. Конолади	с. Търново и Весниче	с. Косице и Лобница	с. Апокеицъ	с. Рула	с. Ушица	с. Желово	с. Ставица	с. Турне	с. Позанища	с. Дръновецъ	с. Вьшени	с. Вьшени	с. Вьшени		с. Кондороди	с. Загораница	с. Жегинъ	с. Нестрамъ	с. Черновица	с. Вачоръ	с. Врѣшница	Итсезавани	Итсезавани											
Септемврий	1899		4																														4	Даскалъ-Ганасова									
Декемврий	1899			2																													2	Лааръ п. Трайкова									
Септемврий	1900				24																											7	Сотирова										
Май	1901					2	4																									7	Нуреданова										
Юний	1901																															12	Търновска										
Юний	1901																															18	Търновска										
Юний	1901		20	12	7	5	1	2	8	3																						78	Иванцова										
Януарий	1902																																13	Загорница									
Януарий	1902																																10	Траилова									
Септ. и Октом.	1902																																22	Янаки Москова									
Септемврий	1902																																38	Бачорска									
Ноемврий	1902																																25	Ставица									
Ноемврий	1903																																28	Дъбненска									
Мартъ	1903																																9	Сжрдешка									
Май	1903																																50	Жельевска									
14 афери отъ ІХ/1899 — V, 1903 год.			24	44	11	41	24	2	6	8	14	7	2	62	13	5	6	16	1	4	6	2	2	91	10	3	20	1	1	1	8	4	10	13	2	9	8	1	20	13	8	284	225

Корчанския бинбашия, Мухтаръ-ага, е арнаутинъ и редъкъ злодѣй. Съ отбрана шайка отъ 100 души, тоже арнаути, придруженъ и отъ самия прѣдатель Иванчо, той трѣгна по селата и извърши въпиющи ужаси. Първото село, което изпита неговитѣ жестокости, бѣ с. *Джмбени* — голѣмо християнско село. Първитѣ хора, които Мухтаръ-ага излови въ това село, бѣха учителя, свещеника и 10 души първенци, 7 души отъ които подложи на жестоки изтезания. Отъ тѣхъ той прибра 70 лири. Отъ туй Мухтаръ-ага замина за с. *Косинци*. И тука, слѣдъ като изтезава трима, залови учителя и 10 души първенци, прибра отъ селото 50 лири откупъ и замина за с. *Смърдешъ*. Отивайки за това село, той не забрави и с. *Лобаница*, отъ гдѣто събра 30 лири. Въ Смърдешъ той трѣбаше да излови, спорѣдъ списъка, 60 души селени, нѣ намѣри селото почти празно — всички селени бѣха избѣгали. Все пакъ, той намѣри 5 души селени за да изтезава, задържа одного и успѣ да вземе 100 лири. На другия день тоя злодѣй посѣти с. *Бръзница*, задигна 40 лири, събрани съ бой и кръвъ, и замина за с. *Руй*, което оплѣни. По тоя начинъ, той посѣти и с. с. *Поздивица*, *Дръновени*, *Апоскешъ*, *Жельево*, *Руля*, *Търново Станица* и др. Въ всички села, прѣзъ които тоя царски усмиритель мина, извърши голѣми жестокости и отъ всички събра откупъ. Тая обиколка му донесе повече отъ 2500 турски лири.

Друга една шайка, подъ началството на единъ неговъ роднина, Асимъ-чаушъ, бившъ разбойникъ, обикаляше полскитѣ села. Той посѣти с. с. *Вишени*, *Блаца*, *Черешница*, *Олица* и *Загоричани*, които тежко изпатиха отъ неговитѣ зулуми. Тоя извергъ не остави неосквернена и мѣстната светиня — манастиря *Св. Врачъ*. Въ тоя манастиръ живѣять само грѣцки свещеници и монаси, нѣ и тѣхъ, слѣдъ като ги обтѣгна на два кола, заповѣда да ги биятъ по голи мѣса съ върбови прѣчки, до като кажатъ, кога били въ манастиря комититѣ.

По такъвъ звѣрски и грабителски начинъ се завърши езекуцията на християнскитѣ села въ Костурско — езекуции, прѣдизвикана отъ гнусното прѣдательство на еднѣ извергъ.

За останалитѣ афери въ Костурско нѣма да говоримъ, а ще отбѣлжимъ само поводитѣ, които ги прѣдизвикаха:

Даскалъ Танасовата, *Сотировата* и *Траяновата* афери прѣдизвикаха убийства на прѣдатели и турски шпиони.

Лазаръ Попъ Трайковата афера стана поради заловени компрометирующы князя.

Нюрединовата афера прѣдизвика убийството на извѣстния Костурски злодѣй, Нюрединъ-ага отъ с. *Св. Недѣля*. Въ едно отъ захвърленитѣ къпета отъ четата, която извърши това убийство, биде намѣрено писмото на Костурския рѣководитель, съ което се заповѣдваше убиванието на тоя злодѣй.

Търновската афера е вслѣдствие убийството при с. Търново на единъ турски бей отъ разбойници.

Загорицката, *Бабчорската* и *Джмбенската* афери прѣдизвикаха прѣдательства.

Янаки-Московата, *Смърдешката* и *Жельевската* афери прѣдизвикаха сражения между организационни чети и турска войска.

Станицката афера е вслѣдствие на заловено оржие.

При всичкитѣ тия афери турската официална власть прояви своята типична жестокость и звѣрщина.

Кичевска афера.

Тая афера прѣдизвика единъ разваленъ свещеникъ отъ гр. Кичево, който събщи на властта, че мѣстния революционенъ комитетъ взелъ рѣшение да го убие. Тоя „божий служител“ прѣдстави смъщевременно и списъкъ на людье отъ града и селата, които участвувать въ организацията, както и на такива по другитѣ градове въ вилаета, които той счита за неблагонадѣждни. Вслѣдствие на тоя гнусенъ доносъ, на 30 августъ 1900 г. едновременно бидоха извършени арести въ Кичево и други мѣста, отбѣлжани въ слѣдната таблица:

Разпределение на арестуванитѣ по мѣстожителство :

Дата на аферата	Число и мѣсець	Година	Кичевско									Причина на аферата	
			гр. Витола	гр. Охридъ	гр. Дебъръ	гр. Крушово	гр. Кичово	с. Монастирецъ	Б. Долени	с. Врапещица	с. Райчица		Всичко
			А р е с т у в а н и										
	30/VIII	1900	2	1	2	1	2	1	1	1	1	12	Доносъ на единъ свещеникъ.

И тъй, по поводъ на тоя доносъ бидоха арестувани 6 души отъ Кичево и селата и 6 души отъ отбѣлѣзанитѣ въ таблицата градове на вилета, повечето отъ които турскитѣ сѣдилища осѣдиха като политически прѣстѣпници.

Витолска афера.

Вслѣдствие на една свада между двама брата отъ Витолското село Букри, биде посоченъ на властѣта Иосифъ Петковъ отъ с. Жабени за човѣкъ на организацията и запознатъ съ комитетскитѣ работи. Последния, безъ никакъв натискъ, на 12 февруарий 1902 г., издаде на властѣта имената на десетки людие като членове на организацията и видни нейни дѣатели отъ Витолската и Леринската каази. По поводъ на това прѣдателство едновременно бидоха арестувани посоченитѣ лица въ мѣстата, отбѣлѣзани въ слѣдната таблица :

Разпределение на пострадалитѣ по мѣсторожение (каази и села):

Дата на аферата	Б и т о л с к а к а а з а												Л е р и н с к а к а а з а										Общо																
	Число и мѣсець	Година	Арестувани						Изтезавани						Арестувани	Изтезавани	Осѣдени	Арестувани			Изтезавани				Осѣдени														
с. Егри			с. Букри	с. Жабени	с. Варешани	с. Градешница	гр. Витола	гр. Крушово	гр. Журче	с. Вѣла-Църква	с. Егри	с. Букри	с. Жабени	с. Варешани				гр. Витола	с. Журча	с. Вѣла-Църква	Арестувани	Изтезавани	Осѣдени	с. Пополжани		с. Асаново	с. Лесково	гр. Леринъ	с. Росенъ	с. Арменоръ	с. Секулево	с. Борешница	с. Арменоръ	Арестувани	Изтезавани	Осѣдени	Арестувани	Изтезавани	Осѣдени
12/II	1902	5	2	9	5	1	9	6	1	3	5	2	9	5	4	1	3	41	29	23	12	6	1	2	1	3	1	1	12	6	1	1	3	27	23	23	68	52	46

Тая афера засѣгна деветъ села отъ Витолската и осѣмъ села отъ Леринската каази. Общия брой на арестуванитѣ по нея афера е 68 души, отъ които само 22-мина бидоха освободени. Останалитѣ 46 души битолското сѣдилище осѣди по на 3, 5 и 101 години затворъ. Осѣмъ души отъ тѣхъ бидоха осѣдени на *смъртъ!*

Нъ и прѣдателя получи своята награда. Скоро слѣдъ това той биде мъртавъ поваленъ отъ невидима желѣзна ржка...

Кадино-селска афера.

(Прилѣпско).

На 24-й мартъ 1902 година, въ старата кула при село *Кадино* (Прилѣпско), бѣ се спрѣла на почивка една малка организационна четница отъ осѣмъ души, подъ началството на видния организаторъ Методий Патчевъ, родомъ отъ Охридъ. Кмета на Кадино село, турски шпионинъ, издаде на властѣта мѣстопрѣбиванието на четата и още сѣщия день кулата биде

обсадена отъ стотини души пѣхота, кавалерия и башибозукъ изъ околнитѣ села. Прѣзъ два дена обсадената чета се бори юнашки, до като изчерпа всичкитѣ си боеви припаси. Ней прѣдстоеше: или да се прѣдаде жива, или да се погуби. И тя избра послѣдното: *цѣлата чета се самоизби!*... Това нечуто геройство порази турцитѣ, когато, слѣдъ утихване на стрѣлбата, нахлуха въ кулата и видѣха повалени като снопѣ безжизненитѣ трупове на осмина македонски революционери... При обиска на мъртвитѣ, намѣриха се въ дрѣхитѣ на Патчева княжя, които разкриваха много работи на мѣстната организация. Тия княжя, макаръ и шифровани, властѣта успѣ да прочете и да разкрие цѣлата революционна мрѣжа въ Прилѣпско. Незабавно бидоха разпратени по селата нѣколко потери, които извършиха нечути золуми и многобройни арести.

Слѣдната таблица показва броя на тия арести по мѣсторождение на пострадалитѣ:

П р и л ѣ п с к а к а а з а																Прилѣпска		Всичко							
гр. Прилѣпъ	с. Трояни	с. Плетваръ	с. Орбовецъ	с. Кръстоцъ	с. Леница	с. Присацъ	с. Небрѣгово	с. Запърчани	с. Дулячани	с. Доленци	с. Сяновостъ	с. Врагче	с. Новосел.	с. Койнари	с. Степанци	с. Царевикъ	с. Рагле			с. Толица	Моравско	Тивешко	с. Небрѣгово	с. Присацъ	гр. Прилѣпъ
А р е с т у в а н и																				изгезавани			арес.	изг.	
5	3	1	8	2	3	5	8	1	1	7	8	3	4	4	3	4	6	4	20	2	1	1	1	92	8

Тая афера засѣгна 18 села отъ Прилѣпското поле, 6 села отъ Мориховско, а не пощади и града Прилѣпъ. Тя хвърли въ затвора 92-ма души, които, слѣдъ нѣколко мѣсечно гниение въ Прилѣпъ, вързани на верига, бидоха откарани въ Битоля. Тамошното сѣдилище осѣди само 16 души отъ тия затворници, а останалитѣ освободи слѣдъ дълго излѣжавание въ затвора.

Една година слѣдъ тая кървава случка, верѣдъ прилѣпското пазарище, единъ революционеръ забодѣ нѣколко револверни куршуми въ гърдитѣ на Кадиноселския кметъ — прѣдателя и виновника на тая афера... За жалъ, това покушение излѣае несполучливо; прѣдателя оздравѣ отъ тѣжкитѣ рани и до днесъ живѣе, съ прѣстъ показванъ отъ цѣлото население — турци и християни... По това покушение бидоха арестовани осемъ души отъ Прилѣпъ.

Ракитничка афера,

(Демиръ-Хисарско.)

Много по-ужасна и по-кървава бѣ аферета въ с. *Ракитница* (Демиръ-Хисарска нахия, Битолска каза). На 10 юлий 1902 год. шпионско око съглѣда при това село една организационна чета, състояща отъ 15 души, и увѣдоми властѣта. Потера отъ 5—6 стотинѣ души обгради четата, която бѣ наставена въ непристъпни позиции надъ селото. Слѣдъ нѣколко часова сражение, прѣзъ нощѣта четата се изгуби. На заравѣта аскера нахлу въ селото, но биде посрѣщнатъ съ смъртоносни залпове отъ прѣсватата изъ къщѣта чета. Четницитѣ бѣха неуязвими за турскитѣ куршуми, до като къщитѣ не пламнаха. Въ една отъ тѣхъ двама четници живи изгорѣха. Отъ друга неврѣдими се измъкнаха и хванаха планината петима четници. Отъ трета къща други четирма водѣха кървава престрѣлка, до като изхарчиха всичкитѣ си патрони и слѣдъ туй — убити. Отъ четвърта къща безстрашно се борѣха други четирма четника, ала тѣхъ постигна най-тѣжката участъ: тѣшко ранени и омаломощени отъ дългата и упорита борба, безъ патрони, тѣ бидоха полу-живи заловени и още сѣщия денъ откарани въ Битоля. Тѣмко когато се привършваше тая кървава епонея, една чета отъ 80 души, събрани отъ околнитѣ села, яростно и ненадѣйно свърхлѣте на турската войска и направи голѣми опустошения въ нейнитѣ редове. За жалъ, помощѣта бѣ захъснѣла. Слѣдъ нѣколко-часова прѣстрѣлка, новодошлата чета се изгуби по сѣщия ненадѣсенъ и мистериозенъ

начинъ, както се бѣ и появила, като задигна и двамата свои ранени другари. Тогава турцитѣ се нахвърлиха върху невиннитѣ селяни. Слѣдната таблица показва извършенитѣ жестокости и зѣрства въ това село:

Дата		с. Ракитница							Крушово		Всичко				
Число и мѣсець	Година	арестувани	Убити		Ранени	Изгорени		ограбени вѣщи	арестувани	избѣгали	арестувани	убити	ранени	изгор. вѣщи	ограб. вѣщи
			четници	селяни		дѣца	вѣщи								
10/VI	1902	30	6	10	3	2	14	18	15	25	45	16	3	14	18

И тъй, убити и изклани сж въ това село 16 души — 6-ма четници и 10 души беззащитни, между които четири жени и двѣ дѣца. Изгорени сж 14 вѣщи, а ограбени — 18. Бидоха арестовани 30 души селяни и хвърлени въ битолския затворъ.

Тая афера засѣгна и града Крушово, дѣто бидоха арестовани 15 души учители и първенци, между които и главния учител Андрея Христовъ. Тоя нещастникъ биде подложенъ на нѣколко-дневни (подрѣдъ) жестоки изтезания. Избѣгаха въ планината 25 души, които властѣта подира като замѣсени въ комитетскитѣ работи.

Търсенска афера

(Леринско).

Тая афера стана на 17 май 1902 г. и за поводъ послужи сражение между турския аскеръ и една чета, която се бѣ настанила на почивка въ с. *Търсие* (Леринско) и я издаде на властѣта шпионинъ. Както всѣкога, слѣдъ сражението, аскера се нахвърли надъ селенитѣ и извърши ужаси.

Слѣдната таблица показва броя на пострадалитѣ отъ това село и съседното *Буфъ*:

Дата		Арестувани			Подведени подъ съдъ		
Число и мѣсець	Година	с. Търсие	с. Буфъ	Всичко	с. Търсие	с. Буфъ	Всичко
17/V	1902	118	30	148	80	10	40

Тая афера повлѣче подирѣ си преслѣдвания и въ с. с. Арменско, Петърско, Екши-Су, Церово, Зелениче, Айтосъ и Суровичево, гдѣто бидоха направени щателни обиски за оръжие и мнозина арестувани.

Пжтелска афера

(Леринско).

Въ първитѣ дни на м. юлий 1902 г., при с. *Пжтеле* (Леринска каза), стана покушение върху селския полякъ на това село — единъ злодѣй арнаутинъ. Това даде поводъ на властѣта да направи обиски въ селото и да застави селенитѣ да прѣдадатъ 10-на пушки. Строгия началникъ на районната чета, Марко (Георги Ивановъ), на 13 юлий с. г. слѣзе въ селото съ четата си да разслѣдва прѣдаването на пушкитѣ и да накаже виновнитѣ. Въ неговото влизанне не остана незабѣлвано отъ зорко блещи шпионски очи и още сжщия денъ турски аскеръ и башибозугъ обградиха селото. Два дни подъ редъ се

водѣ ожесточена прѣстрѣлка между четата и аскера, нѣколко души отъ четниците бѣха убити и десетина къщи изгорени. Обсадениятѣ, начело съ войводата, прѣдприеха единъ рискванъ излазъ, който се завърши съ убиванieto на самия Марко и нѣколко четника. Слѣдъ туй аскера се нахвърли надъ селениятѣ и извърши ужаси. Слѣдната таблица дава прѣдставление за турските изтѣпления:

Дата на аферата		Изгорени къщи	Изтѣпани	Умрѣли отъ изгет.	Арестувани	Арестуванитѣ обвинени въ			Причина на аферата
Число и мѣсець	Година					Неблагонадѣлностъ	Укриване на оръжие	Продажба на оръжие	
18/VII	1902	10	53	1	52	10	31	11	Сблъскване между чета и аскеръ.

Тая афера хвърли въ затвора 52-мина селени отъ това село, голѣма часть отъ които бидоха осждени отъ турските сѣдилища.

* * *

Тия сж по-блѣжититѣ афери, които станаха въ Витолския вилаетъ до 1903 г. Нѣ има и съ десетки други не по-маловажни, една часть отъ които прѣдаваме въ слѣдната таблица:

Разпределение на арестуванитѣ по мѣсторождение (каази и села):

№ по редъ	Дата на аферата		А р е с т у в а н и														Причина на аферитѣ									
	Число и мѣсець	Година	Вр. Витола	с. Крушевци	с. Сабаче	гр. Ресенъ	с. Чапрана	с. Дебрушето	с. Бѣлица	с. Вурѣданъ	с. Брацища	Шестъ села	с. Црво	с. Екин-Су	с. Песотина	с. Старо Велко		Оградска	Добърска	Мараголе	Мрабѣска	с. Раката	Калугрета	Вочко		
1	7/VII	1900																							4	По доношение на грѣцкия владика на извършено убийство
2	19/VIII	1900	20																						20	По убийството на Понъ Старе.
3	IV	1901																							6	Всѣдствие заловени два товара патрони.
4	V	1901																							14	По поводъ извършено убийство.
5	IX	1901			16																				16	Всѣдствие убийството на селския кметъ.
6	18/I	1902																							18	Всѣдствие прѣбиванieto на Дѣлчевата чета.
7	2/II	1902																							18	По поводъ на убийство.
8	10/II	1902																							12	По убийството на едно християнско отъ Оах. Вахтаръ.
9	III	1902	6	8																					14	По поводъ убийството на единъ шпионинъ.
10	IV	1902									40														40	Всѣдствие сражение край селото.
11	28/VI	1902									80														80	По убийството на турчина Рамазанъ-ага отъ с. Шуто.
12	VII	1902																							6	Всѣдствие сражението между чета и аскеръ.
13	?	1902				3																			3	По подозрѣние въ неблагонадѣлностъ.
14	6/I	1903				7																			7	По поводъ заловено съмнително писмо.
15	III	1903																							4	По прѣдательство че идвали чети въ селото.
16	25/IV	1903									7	6													13	Всѣдствие сражение и намирано оръжие.
17	IV	1903																							10	Всѣдствие връзка на оръжие.
17	VII.1900—IV.1903		28	8	16	10	4	2	7	6	40	80	14	83	1	12	4	18							285	

Всички тия афери хвърлиха въ затворитѣ 285 души християни, *дог третини* отъ които бидоха осждени отъ турските сѣдилища на тежки наказания.

До каква степенъ бѣха натѣпени затворитѣ въ Витолския вилаетъ съ такива нещастници, може да се види отъ слѣдната таблица, която показва броя на *политическитѣ затворници само въ Витолския вилаетски затворъ трѣзъ м. септември 1902 г.*:

Разпределение на затворниците по мѣсторождение (по казни), възраст, дата на арестуването и строгост на наказанието:

Мѣсторождение		Възраст								Дата на арестуването										Осждени на																												
										Мѣсеци										Затворъ																												
Прилѣско	Леринско	Витолско	Охридско	Демир-Хисарско	Католско	Радошико	Костурско	Титовско	Изъ другитѣ вилети	Всичко затворници	Отъ 10—20 год.	Отъ 20—30 год.	Отъ 30—40 год.	Отъ 40—50 год.	Отъ 50—60 год.	Отъ 60—70 год.	Отъ 70 нагорѣ	Наказана възраст	Всичко затворници	Януарий	Февруарий	Мартъ	Априлъ	Май	Юни	Юли	Августъ	Септемврий	Всичко презъ 1901 год.	Отъ 1901 год.	Отъ 1900 год.	Наказано отъ мѣс.	Всичко затворници	Смъртъ	15 год.	10 год.	8 год.	7 год.	6 год.	5 год.	4 год.	3 год.	2 год.	1 год.	Всичко осждени	Населени	Всичко затворници	
123	188	57	41	34	16	16	7	7	25	460	14	143	126	75	40	32	8	23	460	38	67	45	108	40	23	16	18	9	864	50	9	87	460	13	8	35	11	2	1	2	10	3	39	2	2	128	332	460

И тъй, презъ м. септемврий 1902 г. само въ Битолския затворъ се намираха 428 души политически затворници изъ разни мѣста на вилета и 32 — отъ другитѣ вилети.

По мѣсторождение, най-голямъ бѣ броя на затворницитѣ изъ Леринско и Прилѣпско; слѣдъ тѣхъ идатъ тия изъ Витолско, Охридско и т. н.

По възраст, най-голямъ бѣ броя на затворницитѣ отъ 20—30 и отъ 30—40 г., т. е. годинитѣ на пълна възмъжалостъ и цвѣтуция периодъ на човѣшкия животъ. Нѣ не липсватъ и непълнолѣтни младежи отъ 10—20 г., както и старци отъ 60—70 г. и нагорѣ...

По дата на арестуването, най-много отъ тия затворници бѣха хвърлени въ затвора презъ м. априлъ 1902 г., когато станаха ареститѣ по Кадино-селската, Битолската, Ракитничката и др. афери. Между затворницитѣ има и отъ аферитѣ презъ 1901, па и отъ тия презъ 1900 г. Значи, най-голыми арести станаха презъ 1902 г., когато турския правителственъ тероръ бѣ въ най-голыми разгаръ.

Отъ 460-тѣ затворници въ Битолския затворъ презъ м. септемврий 1902 г., само 128 души бѣха минали презъ сѣдилищата. Останалитѣ 332 души чакаха жестоката дума на турската Темида... Отъ първитѣ: 13 души бѣха осждени на смъртъ и 8 души на *вѣчни окови*, а останалитѣ 107 души на затворъ, най-много на 15 и 3 години.

По броя на затворницитѣ въ Битолския вилетски затворъ може да се сѣди и за броя на тия по казалийскитѣ затвори, които тоже бѣха прѣпълнени и натѣпени съ човѣшки сжщество.

3. — Афери въ Скопски вилетъ.

Дединска афера. (Радовишко) — Афера въ с. Кочче (Радовишко). — Ново-Селска афера (Щипъ). — Софларска афера. (Щипско). — Кумановска афера. — Радовишка афера. — Тероръ въ Радовишко. — Кочанска афера. — Списъкъ на частъ отъ аферитѣ, ставали презъ разни врѣмена и разни мѣста въ вилета.

Богатъ е съ афери и Скопския вилетъ, макаръ Виничката афера да остава непостижима и по размѣръ, и по брой на жертвитѣ. Слѣдъ тая афера изрѣдиха се цѣла редица други не по-малко жестоки. Най-бѣлѣжити измежду многото сж слѣднитѣ, които ще бждатъ достатѣчни да прѣдставятъ вѣчния ужасъ на периода, който илюстрираме:

Дединска афера

(Радовишка кааза).

Дединската афера прѣдшествува Виничката на два-три мѣсеци. Не я отбѣлѣжихме своевременно, защото, макаръ да имаше тя политическа подкладка, властѣта ѝ даде повече криминаленъ характеръ. Тая афера стана на 25 августъ 1897 година въ с. Дедино (Радовишко) и биде прѣдизвикана отъ убиванието на двама тютюнъ-болджии въ селото, които по

своитѣ зулуми бѣха станали нетърпими. Покрай ареститѣ, които станаха по поводъ на това двойно убийство, при обискитѣ властѣта залови въ домѣтъ на селския попъ Петъръ едно торбе съ патрони. Това откритие, както и заловенитѣ нѣколко стари пушки, послужиха за сериозенъ претекстъ да станатъ и масови арести. Аскера и жандармерията, които бѣха изпратени отъ Радовишъ, извършиха надъ населението неописуеми жестокости. Прѣдъ тия ужаси много отъ селенитѣ избѣгаха по планинитѣ и дълго врѣме не се рѣшаваха да слѣзатъ въ селото. Слѣдната таблица показва броя на арестуванитѣ и изтезаванитѣ отъ това село и съседното Инево, което тая афера тоже засѣгна, както и броя на осжденитѣ:

Разпределение на арестуванитѣ по мѣстожителство и по строгостѣта на наложеното имъ наказание:

Дата на аферата		с. Дедино		с. Инево		Всичко		Осждени на затворъ					Всичко осждени	Умрѣли въ затвора	Причина на аферата
Число и мѣсець	Година	арест.	изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	101 год.	15 год.	10 год.	5 год.	3 год.			
25/VIII	1897	116	128	4	4	120	127	6	1	2	5	9	23	6	Убийство на двама колджии и заловени патрони у попъ Петъръ.

Общия брой на арестуванитѣ (сжщо и изтезавани) отъ двѣтѣ поменати села възлиза на 120 души. Почти всички тия клетници бидоха откарани въ Скопие и тамъ хвърлени въ затвора. Дълги мѣсеци тѣ гниха въ влажния „Куршумли-ханъ“ и едва слѣдъ Виничката афера тѣхното дѣло биде разгледано, прѣзъ което врѣме умрѣха въ затвора шестима отъ тѣхъ. Скопското сѣдилище, както е отбѣлѣзано въ самата таблица, осжди 23-ма отъ тия затворници, шестима отъ които на вѣчни окови.

Афера въ с. Конче

(Радовишка кааза).

Една година слѣдъ Дединската афера, на 12 юний 1898 г., изникна въ сжщата кааза друга афера — въ с. Конче. Вслѣдствие на прѣдателство, въ ближния до това село и едноимененъ манастиръ, биде заловенъ единъ младъ момъкъ — апостолъ на свободата. Дошлата потера се нахвърли на селото и съседното Лубница, залови священницитѣ и първенцитѣ и ги подложи на жестоки мъчения. Младия апостолъ, както и селенитѣ до такава степенъ бѣха инквизиторски изтезавани, щото дълго врѣме се бориха между животътъ и смъртъта. Слѣдната таблица показва броя на арестуванитѣ (сжщо и изтезавани) по тоя афера, както и строгостѣта на наложеното имъ наказание:

Разпределение на арестуванитѣ по мѣсторождение и наказание:

Дата на аферата		с. Конче		с. Лубница		Осждени			Причина на аферата
Число и мѣсець	Година	арест.	изтез.	арест.	изтез.	6 год.	4 год.	3 год.	
12/VI	1898	9	9	3	3	1	1	7	Укривание на революционери.

Слѣдъ нѣколко мѣсечно излѣзване въ Радовишкия затворъ (до като заздравѣятъ ранитѣ отъ изтезанията), тия 12 души бидоха отведени въ Своине и тамъ сждени. Само трима отъ тѣхъ бидоха оправдани; останалитѣ деветъ души Скопското сждилище осжди по на нѣколко години тъмниченъ затворъ.

Ново-селска афера

(Щипъ).

Единъ раненъ работникъ на организацията, на име Сандо, прѣзъ послѣднитѣ дни на м. Декемврий 1899 година намѣри подслонъ въ Щипската махала, нарѣчена Ново-село. Една развалена жена случайно откри присѣтствието му и посочи на властѣта неговото мѣсто-прѣбивание. Незабавно къщата биде обсадена съ стотини аскеръ и стражари, употребиха се всички усилия да бѣде той заловенъ, нѣ ранения юнакъ нито имаше намѣрение да се прѣдава, нито се шегуваше: неговата пушка непогрѣшно лѣпеше куршуми въ множеството аскеръ и, въ продължение само на нѣколко часа, търколи около къщата 16 мъртви трупа.... Тия загуби озвѣриха властѣта която, най-сетнѣ, съ пожарна тулумба посипа къщата съ петролъ и я запали. Нѣ неустрашимия юнакъ незабѣлѣзано прѣскочи въ съсѣдната къща, отъ нея въ друга, трета и т. н., до като, най-сетнѣ, всрѣдъ най-силния студъ, се отзова на безопасно мѣсто въ града. Слѣдъ тежко болѣдувание отъ раната си, нѣколко дни слѣдъ това, той умрѣ въ пълно съзнание на изпълненъ дългъ....

Тая случка даде поводъ на властѣта да туре рѣка на нѣколко души видни граждани отъ махалата и града, както и на селени отъ двѣ села, прѣзъ които тоя работникъ бѣ миналъ. Слѣдната таблица показва броя на пострадалитѣ по мѣсторожение.

Разпределение на арестуванитѣ по мѣсторожение и наложено наказание:

Дата на аферата		гр. Щипъ	Ново-Село	с. Сушено	с. Карафак.	Велче	Помушли	Убити	З а т в о р ъ						Велче	Причина на аферата	
									101 г.	18 г.	12 г.	6 г.	6 г.	4 г.			8 г.
Число и мѣсець	Година	Арестувани							О с ж д е н и								
22/XII	1899	5	9	4	3	21	1	2	1	1	4	2	2	1	3	14	Сражение между раненъ четникъ и аскеръ.

Тая афера хвърли въ затвора 21 души. Умопобърканата е хазайка на къщата, гдѣто ранения четникъ бѣ намѣрилъ прибѣжище, а убититѣ сж двама граждани. Всичкитѣ арестувани, скоро слѣдъ това, бидоха откарани въ Своине и тамъ осждени по на нѣколко години тъмниченъ затворъ, единъ отъ които на вѣчни окови.

Софиларска афера

(Щипско).

Три мѣсеци слѣдъ Новоселската афера, прѣзъ м. Мартъ 1900 г., въ Щипско изникна нова афера. Поводъ за тая нова напасть послужи убийството въ близното до града с. *Софилари* на единъ бегъ, редкъ злодѣй. Това убийство извърши една малка четница. Потеритѣ, които бѣха прѣснати да дирятъ убийцитѣ, дѣто минаха, извършиха нечути волюми и жестокости. Разкритията по убийството направиха двѣ селенчета отъ с. Софилари, които бѣха задигнати отъ четата (съ цѣлъ да се прикрие убийството) и успѣха слѣдъ единъ мѣсець да избѣгатъ. Тая афера се разшири по селата на три каази (Щипска, Велешка и Скопска), както нагледно се види отъ слѣдната таблица:

Разпределение на пострадалитѣ по мѣсторождение (каази и села):

Дата на аферата		Щипска				Велешка		Скопска		Всичко	Причина на аферата
		с. Софларя	гр. Шипъ	с. Кардефово	с. Сармазлинно	гр. Велесъ	с. Ветарско	с. Брѣвница	с. Кошела		
Число и мѣсець	Година	А р е с т у в а н и									
III	1900	9	3	2	4	5	3	7	4	37	Убийство на единъ бегъ (чи-фликаръ) отъ чета.

По тая афера бидоха арестувани (сжцеврѣменно и жестоко изтезавани) 37 души отъ шесть села и два града (Щипъ и Велесъ), голѣма часть отъ които скопското сѣдѣнище осѣди по на нѣколко години тъмниченъ затворъ.

Кумановска афера.

Прѣзъ м. декември 1900 г. турски акцизни надзирателл, обикаляйки селата на Кумановската кааза да описватъ прѣдмѣтитѣ, подлѣжащи на акцизъ, намѣриха въ домътъ на Тасе Миленковъ въ с. *Павлишети* една пушка съ нѣколко стотинъ патрони. Това разкритие бѣ достатъченъ поводъ за властѣта да прѣдприеме редъ преслѣдвания и арести надъ християни. Повече отъ 60 души отъ селата и града бидоха арестувани, хвърлени въ затвора и обвинени за съучастници въ револ. организация. Слѣдната таблица показва броя на осѣденитѣ по тая афера по мѣсторождение, занаятие и строгость на наложеното наказание.

Дата на аферата		Мѣсторождение на осѣденитѣ							Занятие на осѣденитѣ			Наложено наказание						
		гр. Куманово	с. Байлова	с. Павлишети	Български м. востръ	с. Арбанашко	с. Дълбоцица	с. Бейловци	Учителл	Търговци	Земледѣлци	Смъртъ	Вѣчни окови	15 год. затв.	6 год. затв.	5 год. затв.	4 год. затв.	3 год. затв.
Декември	1900	5	1	2	1	1	1	1	6	2	4	1	4	3	1	1	1	1

Между 12-тѣ души осѣдени по тая афера има нѣколцина задочно осѣдени, които прѣзъ врѣме на преслѣдванията избѣгаха. Отъ осѣденитѣ най-много сж учители — почти всички осѣдени на смъртъ и вѣчни окови.

Радовишка афера.

Голѣмата Солунска афера, която стана въ началото на 1901 г., се отрази и върху Скопския вилаетъ. Слѣдъ ареститѣ въ Тиквешко, прѣдприеха се отъ властѣта такива и въ Радовишката кааза. Нѣколко потери, подъ началството на свирѣпи злодѣи, въ началото на м. априль с. г. бидоха прѣснати по селата да тероризиратъ християнското население и да ловатъ неблагонадѣжни людие. Всждѣ, дѣто тия потери минаха, извършиха нечути злодѣйства. Така: на М. Дураковъ отъ с. *Инево* истрошиха всички змби; заклаха Хр. Василевъ отъ с. *Врацици*, а снаха му гола съблѣгоха и изтезаваха . . . ; на Хр. Митевъ отъ сѣлото село съ тулумба вкараха чрѣзъ алув-а горѣща вода . . . ; Петра Здравковъ отъ с. *Габеръ* съ брѣсначъ рѣзаха по тѣлото и въ отворенитѣ рани забодяха остри клечки . . . Слѣдната таблица показва броя на изтезаванитѣ и арестуванитѣ:

Разпредѣление на пострадалиятѣ по мѣсторождение:

Д а т а		Мѣсторождение на пострадалиятѣ														Всичко							
		с. Дедино		с. Инево		с. Лубаница		с. Врацица		с. Габровци		с. Рамаши		с. Конче				с. Смилани		с. Липовникъ		гр. Радовишко	
Число и мѣсець	Година	изгез.	арест.	изгез.	арест.	изгез.	арест.	изгез.	арест.	изгез.	арест.	изгез.	арест.	изгез.	арест.	изгез.	арест.	изгез.	арест.	изгез.	арест.	изгез.	арест.
Отъ 30/III до 15/IV	1901	2	14	3	4	2	9	8	40	3	—	—	1	—	12	—	1	—	1	—	6	18	88

Поменатитѣ потери обиколиха повече отъ 15 села и докараха въ казалийския градецъ Радовишко 82-ма ватворници, при които се прибавиха и други шестима отъ самия градъ, начело съ главния учителъ Кралевъ. Скоро слѣдъ това, голѣма часть отъ тия арестанти бидоха откарани въ Скопие и тамъ седени като политически прѣстѣпници.

Тероръ въ Радовишко.

Вѣставанието прѣвъ лѣтото на 1902 г. на една малка организационна четица въ Радовишката кааза прѣдизвика жестоки репресии отъ страна на турската власть спремо християнското население. Нѣколко голѣми потери, подъ командата на Радовишкия юзбашия, Байрамъ, бидоха прѣснати по селата и извършиха неописуеми ужаси. Много села ободоха тия потери и всѣдѣ, дѣто стапи тѣхния кракъ, оставиха само сълзи и кръвъ. Слѣдната таблица посочва тия села и броя на пострадалиятѣ християни:

Разпредѣление на пострадалиятѣ по мѣсторождение:

Д а т а		Изтезавани въ Радовишката кааза														Всичко	
		с. Подрешъ	с. Папавница	с. Липовникъ	с. Негринов.	с. Лубница	с. Скоропа	с. Гарванъ	с. Загърци	с. Габровци	с. Д. Враш.	с. Г. Врацица	с. Дедино	с. Пагулево	с. Войсавци		с. Инево
Число и мѣсець	Година																
Юлий	1902	12	5	8	2	6	7	3	3	5	4	2	10	4	8	4	83

Въ тая хайка 83 души бидоха подложени на най-жестоки побои и изтезания. Много отъ изтезаванитѣ паднаха на легло и единъ даже умрѣ (Петре отъ с. Ракитецъ). Редовния аскеръ, който вършеше тоя тероръ, каквото намѣреше въ вѣщи ограбваше. Обезчестени бидоха много жени и моми (въ с. с. Армалица, Папавница, Дедино и др.). При селото Дедино потерата се натъкна на една чета, която, слѣдъ кратка прѣстрѣлка, се оттегли. Това даде поводъ да изпати жестоко селото Дедино, дѣто терора прѣмина всѣвакви граници. Отъ това село бидоха арестувани и откарани въ града повече отъ 60 души селени. Прѣвъ цѣлия м. юлий тия потери обиколяха Радовишкитѣ села и извършиха надъ християнското население безброй побоища, изтезания, грабежи и безчестия.

Кочанска афера.

По прѣдателство, на 8 юлий 1902 г. силни потери бидоха прѣснати по християнскитѣ села на Кочанската кааза да гонятъ комити, да правятъ обиски за оружия

и да ловятъ неблагонадѣжни селени. Тия потери обиколиха много села, извършиха нечути ужаси и арестуваха много селени, броя на които е отбѣлѣзанъ въ слѣдната таблица:

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Д а т а		с. Лѣски	с. Зърновци	с. Кучино	с. Припѣчани	с. Соколарци	с. Прибачево	Всичко	Причина на аферата
Число и мѣсець	Година	А р е с т у в а н и							
8 и 29/VII	1902	4	15	3	4	8	4	38	

Всички арестувани селени (33 души) сж изтезавани по най-звѣрски начинъ, за да посочатъ оржейнитѣ складове, както бѣ наклѣветилъ прѣдателя. Разбира се, никакво оръжие не се откри, освенъ намѣрената рждасяла пушка въ домътъ на кмета Иованъ отъ с. Прибачево. Всички тия нещастници дълго врѣме лѣжаха въ Кочанския затворъ, а нѣколко души отъ тѣхъ бидоха изпратени въ Скопие, дѣто сѣдлището осѣди като политически прѣстѣжници.

* * *

Освенъ тия афери, въ Скопския вилаетъ станаха и много други отъ политически характеръ — една частъ отъ които отбѣлѣзваме въ слѣдната обща таблица — афери тоже придружени съ кървь и сълзи и въ които турската жестокость се прояви въ всичкото свое грозно величие.

Разпредѣление на арестуванитѣ по мѣсторождение:

Дата на аферитѣ		гр. Скопие	гр. Щангъ	с. Магезево (Паланечко)	гр. Крагово	гр. Велешъ	с. Владимирово (Малешевско)	Всичко	Причини на аферитѣ
Число и мѣсець	Година	А р е с т у в а н и							
III	1899	—	2	—	—	—	—	2	
III	1899	2	—	—	—	—	—	2	Убийството на Ивановичъ
8, VIII	1899	—	8	—	—	—	—	8	Убийството на Поцъ Хр. Мачковъ
19 X	1899	—	—	—	—	23	—	23	Демонстрация по убийст. на Д. Шурковъ
V	1900	—	—	—	—	12	—	12	Убийството на мюдурна
X	1900	—	—	—	5	—	—	5	Убийството на Хаджи Попъ Иванъ
VI	1901	—	—	3	—	—	—	3	Сражение между чета и аскеръ
7/V	1902	—	—	—	—	—	8	8	Сражение между чета и аскеръ
Всичко . .		2	10	3	5	35	8	63	

Измежду всички тия афери най-бѣлѣжита е демонстрацията на Велешкитѣ граждани по поводъ убийството на интеллигентния младежъ Д. Шурковъ — демонстрация, която се изрази въ затваряние на цѣлата чаршия и за която велешани отплатиха съ три-мѣсечна грозна военна реквизиция.

И тъй, и Скопския вилаетъ не е по-щастливъ отъ другитѣ виласти, и турскиятъ правителственъ тероръ и тукъ се прояви въ всичката своя бѣснотия.

4 — Афери въ Одрински вилаетъ.

Ахъръ-Кьойска афера (Одринско). — Малко-Търновска афера. — Ахъ-Челебийска афера. — „Циганска“ афера въ Чокенско. — Дарж-Дерска афера (Ахъ-Челебийско). — Списъкъ на частъ отъ аферитъ, стадали прѣвъ разни врѣмена и разни мѣста въ вилаета. — Заточени християни изъ Одринско — Бѣлѣжка за аферитъ въ Македония и Одринско.

Одринския вилаетъ по афери е еднакво нещастенъ съ македонскитѣ вилаети. Той брой нѣколко десетки и, въ всѣки случай, не по-малко отъ *петдесетъ* афери, нѣкои отъ които, по размѣръ и жестокость, въ нищо не отстъпватъ на македонскитѣ. Нѣма да отбѣлѣзваме всички тия афери, защото не пишемъ мартирология на християнскитѣ страдания, а само иллюстрираме положението; затуй ще кажемъ по нѣколко думи само за по-бѣлѣжититѣ, а частъ отъ останалитѣ ще прѣдадемъ въ обща таблица.

Ахъръ-Кьойска афера

(Одринска кааза.)

Ахъръ-Кьойската афера изникна прѣвъ мѣсець мартъ 1900 г. Нея създаде единъ извергъ-християнинъ, на име Фоти Георгиевъ отъ с. Ахъръ-Кьой, който, за да избави себе отъ наказание поради убийството на жена си, събщи на Одринския валия, че въ селото му и съсѣднитѣ християнски села има скрито голѣмо количество оръжие и други припаси, и че християнитѣ трѣскаво се готвятъ за възстание. Тоя прѣдатель поименно посочи мнозина за неблагонадѣжни. Незабавно се прѣснаха по селата голѣми потери, които извършиха нечути зулуми и докараха въ Одринския затворъ десетки селени.

Слѣдната таблица показва пострадалитѣ села и броя на арестуванитѣ християни:

Д а т а		О д р и н с к а к а а з а								Причина на аферата
		с. Ахъръ-Кьой		с. Кемалово		с. Кайкъ-Кьой		Всичко		
Число и мѣсець	Година	арест.	избѣг.	арест.	избѣг.	арест.	избѣг.	арест.	избѣг.	
III	1900	9	3	4	22	10	8	23	33	Прѣдательство и намѣрени пушки.

Арести се извършиха само въ три села, по потеритѣ обходиха и съсѣднитѣ християнски — Дуванджиево, Кадъ-Кьой, Възгашъ, Марашъ, Хаскьой и др., гдѣто се задоволиха само съ изтезания. Прѣвъ глѣдката на жестокитѣ мъчения, 33 души селени избѣгаха по планинитѣ и въ България. Всички арестувани отъ отбѣлѣзанитѣ въ таблицата села, на брой 23 души, бидоха прѣдани на воененъ съдъ, който мнозина отъ тѣхъ осъди на вѣченъ затворъ.

Малко-Търновски афери.

Християнския елементъ въ Лозенградската и Малко-Търновската каази е по-компактенъ, и, като такъвъ, сериозно безпокоеше турската власть. Предлѣжеше, прочее, да се взематъ сериозни мѣрки за смазването му — които и не закъснѣха. Така: по поводъ убийството на единъ шпионинъ въ Лозенградското с. *Кара-Хадъръ*, бидоха арестувани и откарани прѣвъ м. мартъ 1900 г. въ Одринъ 24 души отъ това село. Прѣвъ м. априль с. г. бидоха арестувани други нѣколко души отъ с. *Велика* (М.-Търновско), обвинени въ сношение съ подозри-

телни лица. Прѣз м. юлий с. г. бидоха арестувани селени отъ с. *Стоилово* (М.-Търновско) вслѣдствие залавянето на нѣкакво съмнително писмо. Прѣзъ сѣция мѣсець, по просто подозрѣние, властѣта арестува по нѣколко души отъ с. *Сърмашикъ, Пенека и гр. Малко-Търново*.

Слѣдната таблица показва броя на арестуванитѣ по мѣсторождение:

Дата		Ловенградска кааза	Малко-Търновска кааза						Всичко	Причина на аферата
		с. Кара-Хадъръ	с. Велика	с. Карауково	с. Стоилово	с. Сърмашикъ	с. Велика	М. Търново		
Число и мѣсець	Година	А р е с т у в а н и								
III	1901	24 ¹⁾	—	—	—	—	—	—	24	1) Убийство на единъ шпионинъ. 2) Обвинени че прибирали подозрителни личности. 3) Вслѣдствие удовецъ съмнително писмо. 4) Всички други сж арестувани по подозрѣние.
IV	"	—	5 ²⁾	—	—	—	—	—	5	
19 - VII	"	—	—	7 ³⁾	4 ⁴⁾	6	4	6	27	
		24	5	7	4	6	4	6	56	

Правителствената хайка въ Малко-Търновско и Ловенградско донесе за резултатъ 56 души арестувани християни, обвинени като политически прѣстѣпници, голѣма часть отъ които Одринскитѣ сѣдилища осѣдиха на тежки наказания.

Ахж-Челебийска афера.

Въ центра на Родопитѣ е разположено едно гиздаво кѣтче, наречено Ахж-Челебийско, населено съ голѣмъ брой християни. Мухамеданското население въ тоя край се състои отъ помаци, които говорятъ езика на християнитѣ и които вършатъ надъ християнскитѣ си съжителни нечути зулуми. Отъ десетина години насамъ между тия помаци се слави *Салихъ-паша Сиврия*, извѣстенъ богатащъ, зулумитѣ на вогото сж пословични. Той подържа за тая цѣль специална шайка, чрѣзъ която крѣпи своето грозно величие и шири своята злудѣйска слава. Всичкото свое баснословно богатство той дължи на слѣднитѣ безчестни манипулации: 1) прѣкупва чрѣзъ свои хора десетѣка и прибира отъ християнитѣ повече отъ половината съ мѣка придобита храна; 2) чрѣзъ шайката си силомъ кара християнитѣ да му изработватъ вълна, ярица, да му приготвяватъ аби срѣщу ничтожна заплата, и силомъ ги заставлява да му купуватъ сѣщитѣ аби по опредѣлена отъ него цѣна; 3) съ многобройнитѣ си стада опропастява християнскитѣ имоти; 4) кара населението да му работи ангария; 5) въпрѣки волята на населението, постава за кметове свои хора и др. и пр. Всичко това правеше положението на християнитѣ крайне нетърпимо. Прѣзъ 1897 г. омразата противъ тоя паша се изрази въ несполучливо покушение надъ самия него, вслѣдствие на което пострадаха по-първитѣ хора въ тоя край. Тая омраза се прояви и прѣзъ мѣсець априль 1901 г. въ убийството на четирма злудѣи отъ шайката му и въ раняването на усиновеното отъ него турче. По тоя поводъ цѣлия край биде изложенъ на бѣсенъ тероръ както отъ стража на официалната властъ, така и отъ неговитѣ шайки. При все туй, убийцитѣ неможаха да се издиратъ и заловятъ. Отмъщението, обаче, на тоя злудѣи не се спрѣ до тукъ. Въ лицето на Чокмановския кметъ, свое протеже, той намѣри слѣпо оръдие на своята злоба. Прѣзъ м. юлий 1901 г., по негова заповѣдъ, тоя кметъ нахлѣвети съселенитѣ си и селенитѣ отъ други християнски села, че тѣ се занимаватъ съ бунтовнишки работи и се намиратъ въ сношение

съ недобри хора — т. е., комити. И аферата бѣ готова. Роякъ потери наводниха християнскитѣ села, извършиха ужаси надъ невинни хора и хвърлиха въ затвора десетки кѣтници. Слѣдната таблица показва селата, които тая афера засѣгна и броя на арестуванитѣ по мѣсторождение:

Разпредѣление на арестуванитѣ и избѣгалитѣ по мѣсторождение:

Д а т а		А х ж - ч е л е б и й с к а к а а з а										
		с. Чомаково	с. Рѣйково	с. Урзово	с. Лѣвочево	с. Фатехо	с. Караѣзово	с. Деревной	с. Чомаково	с. Аламанларе	Всичко	
Число в мѣсець	Година	а р е с т у в а н и							избѣгали	арест.	избѣг.	
2/VII	1901	5	5	9	2	2	1	2	12	8	26	16

Тая афера засѣгна *девет* села на Ахж-Челебийската кааза и 26 души нещастници бидоха хвърлени въ Одринския затворъ, между които и двѣ жени. Повече отъ арестуванитѣ Одринското сѣдилище осъди като политически прѣстѣпници, мнозина отъ които на вѣчни окови.

„Циганска“ афера въ Чокенсю

(Одринска кааза)

Тая афера достойно може да носи името „циганска“, защото нейни причинители сѣ фараоновни потомци . . . . Собствено, тѣ бѣха само орджие въ рцетѣ на турската официална властъ.

Тая афера се създаде по слѣдния начинъ:

Прѣвъ м. Юний 1902 година нѣколко души цигани, избѣгали отъ България, нѣ прѣди живуци околѣ с. с. Татарларъ, Ортагчи и Олпаша (мѣстность, нарѣчена „Човето“ — Одринско), грабиха една можа циганка и се свиха при с. Татарларъ. Съгледѣха ги турци отъ околнитѣ села, взеха ги за комити и съобщиха на властъта въ Одринъ. Доплитѣ потери заловиха мнимитѣ „комити“ и на въпроса, защо се приятъ, тѣ отговориха, че ги било страхъ да се върнатъ по домоветѣ си, защото софийския комитетъ ги записалъ за „комити“! Покамени да съобщатъ, кого отъ околнитѣ села познаватъ за лоши людѣе, тѣ посочиха по-заможнитѣ селени отъ с. с. Татарларъ, Ортагчи и Олпаша. Слѣдната таблица показва броя на арестуванитѣ по тѣхно показание:

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Д а т а		с. Татарларъ	с. Ортагчи	с. Олпаша	Всичко	Причини на аферата.
		а р е с т у в а н и				
Мѣсець	Година					
Юний	1902	3	2	3	8	Заловени отъ властъта цигани като „комити“, посочили първенцитѣ на отбѣлзанитѣ села за комити.

Всички тия нещастници, оковани въ желѣза, бидоха откарани въ Одринския затворъ, мнозина отъ които откупиха своя „комитлъвъ“ съ голѣми рушвети, а нѣкои бидоха и осждени. А циганитѣ „комити“, жалкитѣ орджия на властѣта, бидоха пуснати да продължаватъ своя „цигански комитлъвъ“ безпрепятствено...

Дарж-Дерска афера

(Ахж-Челебийско)

Въ началото на м. Юний 1902 година, въ помашето с. Каршилж, (Ахж-Челебийско), биде заловенъ отъ турската властъ революционера-апостолъ Александръ Филиповъ. Въпрѣки жестокитѣ изтезания, тоя младежъ не исказа нищо, съ което да даде възможность на властѣта да прѣдприеме арести. Ала намѣри се единъ самоволенъ шпионинъ, който написа едно лжжливо писмо съ компрометируще съдържание и въ което вмъкна имената на мнозина видни и интеллигентни людѣе изъ Ахж-Челебийско. Това писмо, главно, послужи за поводъ на властѣта да прѣдприеме строги преслѣдвания и бѣсенъ тероръ и да арестува посоченитѣ въ писмото и други лица. Слѣдната таблица показва броя на арестуванитѣ по тая нова афера въ Ахж-Челебийско по мѣсторожение:

Д а т а		Ахж-Челебийско		Гюмурджин.	Свечанско	Всичко	Причина на аферата
		с. Дарж-дере	с. Габрово, Еши-къой, Карлуково, Каушханлий				
Мѣсець	Година	Арестувани и изтезавани					
Юний	1902	18	15	4	1	38	Заловено лжжливо компрометируще писмо.

Тая афера хвърли въ затвора 33 души, между които и една жена отъ Дарж-Дере, Тя засѣгна и Гюмурджинско и Свечанско. Изтезанията бѣха тѣй жестоки, щото единъ отъ арестуванитѣ — Костадинъ Александровъ — полудѣ. Всички тия клетници, оковани въ тешки вериги, като най-вулгарни престѣпници, бидоха откарани въ Одринъ, гдѣто, скоро слѣдъ това, мнозина отъ тѣхъ сждилището осжди на тешки наказания.

* * *

Освенъ тия афери, както казахме, Одринския виляеть брой още нѣколко десетки. Една часть отъ тѣхъ прѣдаваме въ слѣдната таблица:

Въ таблицата прѣдаваме само 25 афери и случки въ Одринско, съ общъ брой на арестованитѣ по тѣхъ — 289 души! Безсѣмнено е, че $\frac{2}{3}$ отъ арестуванитѣ сж и изтезавани и, безпорно, поне половината и осждени. На какъвъ тероръ и мжчения бѣха изложени христиинитѣ въ Одринско прѣзъ 1903 г. до възстанието (6 августъ), говоримъ на друго мѣсто, нъ за иллюстрация тука ще отбѣлѣжимъ броя на една частъ отъ ония политически прѣстѣпници, които турскитѣ сждилища осждиха прѣзъ третѣ години (1899—1902 г.) и изпратиха на заточение въ далечнитѣ Мало-Азиатски вѣрности.

Разпредѣление на заточенитѣ по дата и мѣсто на заточение, броя имъ, тѣхното занятие и наложено наказание:

№ по редъ	Дата на заточението		Мѣстозаточение	Брой на заточенитѣ	Разпредѣление на заточенитѣ по занятие						Разпредѣление на заточенитѣ по наказание								
	Число и мѣсець	Година			Осждени на затворъ														
					земледѣлци	учители	свещеници	търговци	овчари	друга занатли	15 г.	10 г.	9 г.	8 г.	7 г.	6 г.	5 г.	4 г.	3 г.
1	14/VI	1899	Акия	6	5	—	—	—	1	—	—	3	—	—	1	—	1	—	1
2	22/II	1900	Неизвѣстно	4	4	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—
3	19/III	"	Паясь-кале	2	1	—	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—
4	"	"	Акия	5	5	—	—	—	—	—	—	2	1	—	1	—	1	—	—
5	20/IV	"	Синовъ	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
6	21/VII	"	Акия	8	8	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	—	5
7	16/X	"	Неизвѣстно	18	14	1	3	—	—	—	—	1	3	—	—	—	—	1	13
8	30/X	"	Паясь-кале	13	1	9	—	—	—	3	—	5	4	—	—	3	—	1	—
9	12/XI	"	Синовъ	4	3	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	3	—
10	"	"	Акия	14	14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	20/IV	1901	Синовъ	11	2	2	—	1	1	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12	22/V	"	Подрумъ-кале	5	4	—	1	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—
13	"	"	Акия и Паясь-кале . .	9	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14	14/VI	1902	Акия	7	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15	"	"	Синовъ	14	13	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
16	"	"	Разни затвори	16	5	8	3	—	—	—	—	—	—	1	—	5	—	9	—
16	Отъ 14/VI-1899—14/VI-1902		Всичко	138	97	21	7	2	3	8	15	15	1	2	24	1	16	1	22

Общия брой на всички заточеници отъ 1899—1902 г. изъ Одринския вилаетъ възлиза на крупната цифра 138 души. Всички тия клѣтници сж изпратени на 11 партиди: 1 — прѣзъ 1899 г., 7 — прѣзъ 1900 г., 2 — прѣзъ 1901 и 1 — прѣзъ 1902 г. — всички въ далечна Мала Азия. По колко души сж изпращани прѣзъ всѣка една отъ поменатитѣ години и по колко души се намиратъ въ всѣки отъ посоченитѣ затвори-кѣрности, показва слѣдната таблица:

Разпредѣление на заточенитѣ по година и по мѣстозаточение:

Брой на заточенитѣ по година				Всичко заточени	Брой на заточенитѣ по затворъ					Всичко заточени
1899 г.	1900 г.	1901 г.	1902 г.		Акия	Паясь-Кале	Синовъ	Будрумъ-Кале	Неизвѣстно	
6	70	25	37	138	45	19	31	5	38	138

Най-много сж заточени прѣзъ 1900 г. (70 — когато станаха най-много афери), и най-малко прѣзъ 1899 г. (6 — когато почнаха аферитѣ). Отъ заточенитѣ най-много сж въ Акия (45) и най-малко въ Будрумъ-кале (5 души). Има заточеници, мѣстозаточението на които не е извѣстно, а такива сж 38 души.

По занаятие, най-много отъ заточенитѣ сж земледѣлци (97 души) и учителя (21 души). Слѣдъ тѣхъ идатъ свѣщенницитѣ, овчаритѣ и пр. Значи, най-много сж отъ народната масса.

По строгостъ на наказанието, най-много сж осъденитѣ по на 7 години затворъ (24), слѣдъ тѣхъ идатъ ония по на 3 (22), 5 (16), 10 и 15 (по 15). Най-малко сж осъденитѣ по на 9 и 6 години (по 1). Останалитѣ 41 души (които не сж отбѣлѣзани въ таблицата) сж осъдени на смъртъ и вѣчни окови.

Тагъвъ е броя на жертвитѣ, които християнитѣ изъ Одринския вилаетъ, дадоха на бѣсния турски тероръ, — жертви значителни за единъ элементъ, който не брой повече отъ 550 хиляди души.

* * *

Тагъвъ бѣ жестокия и бѣсния турски правителственъ тероръ въ Македония и Одринско прѣзъ петъ-годишния периодъ слѣдъ Виничката афера. Бѣлѣжкитѣ, които дадохме за тоя тероръ само за илюстрация, не даватъ пълно понятие за онова, което бѣ въ дѣйствителностъ. Македония и Одринско прѣдставляваха отъ себе арена на диво и бѣсно турско вилиѣние до пълно изстѣпление . . . Стотини, една отъ друга по-жестоки, афери се струпаха върху населението; десетки човѣшки сѣщества погинаха подъ тяжестъта на най-инвизиторски мъчения; съ стотини жени и моми бидоха обезчестени и изнасилени. Въ тия многобройни афери хиляди души изтърпѣха жестоки истезания и побой; хиляди бидоха хвърлени въ мрачнитѣ турски задани и, най-сетнѣ, стотини клѣтници бидоха откъснати отъ земята, която ги бѣ родила, и пратени по мръснитѣ и влажни малоазиятски крѣпости на *заточение*. Не можемъ да подведемъ подъ общъ сборъ резултатитѣ на тоя турски тероръ — той би билъ чудовищенъ по своята численностъ. Но и онова, което до тукъ казахме, чини ни се, ще бѣде достатъчно да даде поне приблизително понятие за тоя тероръ и да прѣдизвика у свѣтътъ силно погнусявание и дълбоко възмущение.

IX. Бурна революционна дѣятелностъ.

Усилване на турския тероръ и неговитѣ резултати. — Високия подѣвъ на народния духъ. — Окончателното прѣвърщане на организацията отъ тайна на явна, отъ тиха на бурна. — Сражения. — Таблици на сраженията въ Солунски, Битолски, Скопски и Одрински вилаети.

Въ такъва прекомѣрно тежки условия трѣбваше да се движи Вътрѣшната организация въ своята революционна дѣятелностъ, ежечасно изложена на смъртоносни удари отъ турската власть и сплъвана на всѣва стѣпка отъ стотини прѣпятствия. Жестокиятъ правителственъ тероръ, безспорно, до голѣма степенъ разреди редовитѣ на легалнитѣ дѣйци, защото стотинитѣ афери погълнаха голѣма частъ отъ тѣхъ — напълниха затворитѣ и крѣпоститѣ. Па и незасѣгнатитѣ такъва, поставени подъ строжайши надзоръ, не можѣха да развиватъ оная дѣятелностъ, която нуждитѣ изискваха, и, поради туй, една частъ отъ тѣхъ напусна легалния животъ и прѣгърна нелегалния и бурния на четитѣ. Въ тия критически минути, четитѣ, вато спомагателна частъ на организацията, поеха върху си почти всичката революционна работа, продължиха я съ голѣма енергия и спасиха организацията отъ започнатата вече гибелъ. По тоя начинъ, революционната организация, подъ давление на събитията, незабѣлѣзано почна да губи своя таенъ и легаленъ характеръ и да прѣгръща нелегалния и явно бунтовния, наложенъ отъ новитѣ условия, които повсемѣстни правителственъ тероръ създаде.

Всрѣдъ тоя бѣсенъ и всераздушающъ тероръ, всрѣдъ ужасни лишения и мъки, всрѣдъ бури и кърви, организационнитѣ чети продължиха великото освободително дѣло, прѣодолявайки всички прѣпятствия, които турската официална власть издигаше на пътя имъ. Трѣбаше да се прѣдполага (както прѣдполагаше и самата власть), че турскиятъ тероръ ще заличи въ душата на християнина всѣкакъвъ зародишъ на свободолюбивъ духъ и ще го повърне къмъ онова робско състояние, на което се крѣпятъ всички деспотически режими. Ала тоя тероръ даде тъмно противоположни резултати. Въмѣсто студенина, четитѣ намѣриха въ народната масса широко разкрити обятия на изстрадала душа, готова на всички рискове и всѣ-

какви жертви. Четитѣ триумфално се движѣха изъ нейната срѣда (на масата), утѣшаваха пострадалиѣ, насърдчаваха падналиѣ духомъ, въдушсвяха изгубилиѣ вѣрата въ тържеството на правдата и трѣскаво подготвиха тая масса къмъ въоръжена саморазправа. И тъй, вмѣсто пълно поражение на организацията, турскиятъ тероръ създаде по-благоприятна почва за революционната дѣятелностъ и, въ противовѣсъ на ужаситѣ, които той донесе, до неимовѣрностъ издигна душевния подѣмъ на широката народна масса. По тоя начинъ, великото освободително дѣло, започнато отъ най-културнитѣ и интеллигентни люде въ страната, стана неотемливо достойние на народната масса и за погубванието му не можеше и дума да става. Само съ това може да се обясни оная упоритостъ, търпѣливостъ и издържливостъ, която народа показа при всички турски жестокости и звѣрства, при всички изпитни и неволи и при всички свѣрхчовѣшки страдания. Освободителното дѣло бѣ вече негово собствено дѣло и го пазѣше като зеницата на окоето си отъ всѣкакво посѣгателство; въ него той видѣ едиктото срѣдство за отгърсване отъ непосилното турско иго и въ него въплоти всички свои надѣжди за свѣтло и щастливо бждще.

По тоя начинъ, турския тероръ, вмѣсто да погуби организацията, спомогна до голѣма степенъ да разшири тя своята револ. мрѣжа дори въ най-затѣнитѣ кѣтчета на страната, да прибере въ своитѣ редове и ония заблудени елементи, които чуждото злато бѣ направило гнусни провокатори и безсъзнателни ордѣи на турския потиснички режимъ. Тоя тероръ се отрази върху организацията само въ туй, че тя прѣстана да бѣде легална и тайна, скѣса булото на нейната таинственностъ и, отъ такѣва, той я обърна въ нелегална и явна, която високо прокламира своето съществуване и демонстративно хвърли ржавицата въ лицето на официалната турска власть. По тоя начинъ, Вътрѣшната револ. организация напусна старата си мирна и легална дѣятелностъ и встѣпи въ бурната революционна.

И почна се борба жестока, исполинска, борба за животь или смъртъ. Както видѣхме, турското правителство немилостиво преслѣдваше всички, (а край тѣхъ и съвсѣмъ невиннитѣ), които се уличваха въ симпатия или сношение съ организацията. Безброй потери се прѣснаха изъ страната да ловятъ неблагонадѣжнитѣ люде и да гонятъ четитѣ. Послѣднитѣ, ослонени на широко разкрититѣ народни обятия, бѣха неуязвими за безпощадната турска власть, макаръ често пакти, случайно или по прѣдателство, успѣваше да разбие и даже унищожи цѣли чети. Прочее, организацията трѣбваше да газѣ прѣвъ кърви, да прѣскача труповѣтъ на отлични народни будители и организатори, за да продължи наченатото велико дѣло. Да илюстрираме само съ фрази тая борба днесъ, когато най-силнитѣ и най-изразителнитѣ станаха банални — считаме за недостатъчно. Ще си послужимъ и сега съ достовѣрни данни, които, комбинирани въ изразителни таблици, ще дадатъ пълна иллюстрация, както на самата борба, така и на всички кървави перипетии, прѣвъ които мина организацията, за да се добере до *първата* масова въоръжена саморазправа.

* * *

Сраженията, които тая борба прѣдизвика, сѣ най-ярката иллюстрация за бурната революционна дѣятелностъ на революционната организация за периода отъ 1898 до срѣдата на 1903 година. Длъжни сме да констатираме прѣдварително, че *деветъ десети* отъ тия сражения прѣдизвика турската власть. Въ тѣхъ четитѣ всѣкога държѣха отбранително положение. Това се дължи на обстоятелството, че тѣ нѣмаха прѣдназначение да *дѣйствуватъ*, а изключително да *организируютъ* и, поради туй, стараеха се да избѣгнатъ всѣкакѣвъ поводъ за срѣща и стѣлкновение, които всѣкога се отразяваха пагубно върху дѣлото. Все пѣкъ, както се види отъ слѣдващитѣ таблици, прѣвъ тоя периодъ организацията трѣбваше да изнесе на плѣцитѣ си *132 сражения* и да изгуби 512 отлични четнишки сили.

Въ таблицитѣ, които по-долу помѣстяме, отбѣлзани сѣ поименно и въ хронологиченъ редъ всички тия сражения (отдѣлно за всѣки виляеть), числото на сблѣсканитѣ сили, тѣхната пропорция, брой и процента на загубитѣ отъ двѣтѣ страни, както и имената на войводитѣ, подъ чиято команда се намираха организационитѣ чети.

1. — Сражения въ Солунски вилаетъ.

Име на	№ по редъ	Мѣстосраменне	Дата на сраженнето		Воици сили			Часове на сраженето	Убити и ранени				Самобити войници	Началници на четитѣ
			Число и мѣсець	Година	Четници	Аскеръ	Прочии войници		Четници	Аскеръ	Четници	Аскеръ		
I. Солунски санджакъ.														
Кукуня	1	с. Гавалица . . .	30 мартъ . . .	1898	7	301:	4:3	3	1	5	14:8	16:7	—	Болко Мажното. Ант. Касосто. Ив. Карасулски. Мих. Понето. Трайко Гьотева и Гоце Нисторовъ. Ерстѣо Асикова. Гоце Парадозъ. А. Ерстѣва. Младѣ Дѣлчевъ. Кр. Асикова и Т. Гьотева Алоскозъ. Хр. Чернопѣва. Алоскозъ. Понето.
	2	„ Калчино . . .	27 юний . . .	1901	8	301:	10:0	4	—	2	14	25:0	17:5	
	3	„ Мутудово . . .	8 априлъ . . .	1902	14	2001:	14:8	4	—	12	—	—	6:0	
	4	„ Чукуца . . .	21 мартъ . . .	1903	12	1801:	15:0	7	—	4	8	33:3	4:4	
	5	„ Дрогоньци . . .	12 юний . . .	1903	20	1501:	7:5	12	—	2	13	10:0	9:8	
Генгелйска	6	в. „Дювизъ“ . . .	18 юний . . .	„	68	1801:	2:8	3	—	3	4	4:5	2:2	Ерстѣо Асикова. Гоце Парадозъ. А. Ерстѣва. Младѣ Дѣлчевъ. Кр. Асикова и Т. Гьотева Алоскозъ. Хр. Чернопѣва. Алоскозъ. Понето.
	7	с. Мутудово . . .	16 „ . . .	„	10	1501:	15:0	1	—	—	—	—	2:0	
	8	„ Тодорци . . .	14 „ . . .	„	40	30001:	75:0	12	—	12	90	80:0	3:0	
	9	„ Нѣманя . . .	17 „ . . .	„	4	601:	15:0	1	—	2	5	50:0	8:3	
	10	Армански-голъ . . .	25 „ . . .	„	110	120001:	109:1	19 дни	—	3	160	3:7	1:8	
Воденска	11	с. Горгоня . . .	20 августъ . . .	1900	8	1801:	22:5	3	—	1	8	12:5	4:4	Ал. Ерстѣва. Мир. Ацевъ. Клифарова. П. Шруковъ. Карабиберовъ. Кос. Поповъ (Игуменецъ) Ал. Касосто. Дончо, Инферова, Чернопѣва, Дѣдо Вутруза Гоце Нисторовъ. Ив. Карасулски. Ив. Карасулски и М. Дѣлчевъ.
	12	„ Валци . . .	4 февруарий . . .	1902	13	5001:	38:5	12	—	8	70	61:5	14:0	
	13	„ Войница . . .	24 февруарий . . .	1903	8	12001:	150:0	1	—	4	14	50:0	1:2	
	14	„ Зеоросо . . .	7 юний . . .	1901	8	2501:	31:3	12	—	3	15	37:5	6:0	
	15	„ Гутуво (при м. Борада) . . .	6 априлъ . . .	1903	60	12001:	20:0	3	—	1	17	1:7	1:4	
Тивовска	16	„ Луковецъ . . .	26 априлъ . . .	1901	18	301:	16:7	2	—	—	—	—	40:0	Ал. Ерстѣва. Мир. Ацевъ. Клифарова. П. Шруковъ. Карабиберовъ. Кос. Поповъ (Игуменецъ) Ал. Касосто. Дончо, Инферова, Чернопѣва, Дѣдо Вутруза Гоце Нисторовъ. Ив. Карасулски. Ив. Карасулски и М. Дѣлчевъ.
	17	„ Улица . . .	8 септембарий . . .	1901	9	5501:	61:1	12	—	7	12	77:8	2:2	
	18	„ Кичново . . .	8 „ . . .	„	8	451:	5:8	5	—	1	4	12:5	8:9	
	19	„ Букачково . . .	30 май . . .	1903	22	251:	1:1	1	—	—	—	—	20:0	
	20	При с. Вѣгнаце . . .	4 юний . . .	„	50	501:	1:0	1	—	—	—	—	4:0	
Струмичка	21	„ Пашово . . .	19 „ . . .	„	24	3001:	12:5	4	—	17	21	70:5	7:0	Ал. Ерстѣва. Мир. Ацевъ. Клифарова. П. Шруковъ. Карабиберовъ. Кос. Поповъ (Игуменецъ) Ал. Касосто. Дончо, Инферова, Чернопѣва, Дѣдо Вутруза Гоце Нисторовъ. Ив. Карасулски. Ив. Карасулски и М. Дѣлчевъ.
	22	Ил. „Кожукъ“ (при с. Копривница) . . .	29 юний . . .	1901	18	301:	4:4	5	—	4	3	22:2	3:8	
	23	с. Раецци . . .	8 януарий . . .	1901	14	301:	2:1	4	—	—	—	—	100:0	
	24	„ Варбарово . . .	29 септембарий . . .	1902	40	351:	0:9	9	—	—	—	—	20:0	
	25	„ Варново . . .	26 „ . . .	„	10	41:	0:4	1	—	1	3	10:0	75:0	
Енидже-Вардарска	26	При Варбаровската планина . . .	18 май . . .	1903	120	1001:	0:8	3	—	—	—	—	10:0	Ал. Ерстѣва. Мир. Ацевъ. Клифарова. П. Шруковъ. Карабиберовъ. Кос. Поповъ (Игуменецъ) Ал. Касосто. Дончо, Инферова, Чернопѣва, Дѣдо Вутруза Гоце Нисторовъ. Ив. Карасулски. Ив. Карасулски и М. Дѣлчевъ.
	27	с. Орварци . . .	17 мартъ . . .	„	6	301:	13:3	2	—	2	4	33:0	5:0	
	28	„ Петрово . . .	21 „ . . .	„	21	1301:	6:2	3	—	1	37	4:8	23:5	
	29	в. „Падалица“ . . .	10 май . . .	„	20	4001:	20:0	10	—	5	36	25:0	9:0	
	30	„ Гьадатъ“ (в. Палъ) . . .	30 юний . . .	„	27	5001:	18:5	11	—	—	—	—	8:6	
30	Всичко въ Солунски санджакъ	20/III. 1898 — 30/VI. 1903	772	21719	1:	23:1	144 ч. — 19 дни	84	667	10:9	3:1	1		

II. Сърска санджакъ.

Горно-Джумайска	1	с. Жѣлѣница . . .	15 май . . .	1902	18	5101:	23:8	12	—	1	75	5:6	14:7	Хр. Чернопѣва. Свѣтъ, Леферова, Дончо (Ю. Стояковъ, Дончо, Леферова, Пашалията, в. Георги, Стефо, Свѣтъ, Нистова. Протогеровъ, Соф. Стояковъ, Валковъ, В. Огряновъ, В. Сугаревъ, Ил. Кевъ. Ю. Стояковъ. Дасалъ Иманъ. Г. Радевъ. Гоце Дѣлчевъ. Т. Д. Милчевъ. Яне Санджакъ. Алекси Поройлиата. Чернопѣва, Дончо, Валаковъ. Алекси Поройлиата. Вандарова. Алекси Поройлиата. Дѣдо Ильо Бърчовалиата Ю. Стояковъ. Талумевъ, Д. Камелията, Г. Славковъ, В. Тешовалията, Св. Филиповъ. Саракиновъ. Ю. Стояковъ. Ю. Стояковъ, Дончо, Дървинговъ.
	2	„ Тросъ-Куманица“ . . .	23 августъ . . .	„	50	2001:	4:0	12	—	4	60	8:8	30:0	
	3	„ Раскиново—Петковъ“ . . .	14 май . . .	„	135	4001:	2:9	7	—	—	—	—	—	
	4	в. Чафити“ . . .	24 февруарий . . .	1903	116	20001:	17:2	10	—	5	150	4:3	7:5	
	5	с. Сехице . . .	14 априлъ . . .	„	36	401:	0:5	2	—	—	7	—	1:8	
Драмска	6	в. „Габрово“ . . .	15 априлъ . . .	„	60	15001:	25:0	6	—	50	154	83:3	10:3	Ю. Стояковъ. Дасалъ Иманъ. Г. Радевъ. Гоце Дѣлчевъ. Т. Д. Милчевъ. Яне Санджакъ. Алекси Поройлиата. Чернопѣва, Дончо, Валаковъ. Алекси Поройлиата. Вандарова. Алекси Поройлиата. Дѣдо Ильо Бърчовалиата Ю. Стояковъ. Талумевъ, Д. Камелията, Г. Славковъ, В. Тешовалията, Св. Филиповъ. Саракиновъ. Ю. Стояковъ. Ю. Стояковъ, Дончо, Дървинговъ.
	7	„ Големъ“ . . .	12 май . . .	„	50	5001:	10:0	11	—	2	29	4:0	5:8	
	8	с. Волъкъ . . .	11 юний . . .	1902	6	9001:	133:3	24	—	2	15	33:3	1:9	
	9	„ Горно-Вроби . . .	30 февруарий . . .	1903	7	3001:	42:9	5	—	1	3	14:3	1:0	
	10	„ Валци . . .	21 априлъ . . .	„	16	10001:	62:5	17	—	6	25	2:5	19:0	
Мелишска	11	в. Басреца . . .	19 мартъ . . .	„	18	5001:	27:8	7	—	2	16	11:1	3:2	Ю. Стояковъ. Дасалъ Иманъ. Г. Радевъ. Гоце Дѣлчевъ. Т. Д. Милчевъ. Яне Санджакъ. Алекси Поройлиата. Чернопѣва, Дончо, Валаковъ. Алекси Поройлиата. Вандарова. Алекси Поройлиата. Дѣдо Ильо Бърчовалиата Ю. Стояковъ. Талумевъ, Д. Камелията, Г. Славковъ, В. Тешовалията, Св. Филиповъ. Саракиновъ. Ю. Стояковъ. Ю. Стояковъ, Дончо, Дървинговъ.
	12	с. Долни-Орманъ . . .	21 февруарий . . .	„	13	5301:	40:8	4	—	1	3	7:6	0:6	
	13	„ Сикларо . . .	? мартъ . . .	„	10	3001:	30:0	4	—	1	10	10:0	3:3	
	14	„ Огражденъ . . .	8 май . . .	„	75	4301:	5:7	1	—	—	—	—	—	
	15	„ Игуменецъ . . .	2 юний . . .	„	4	3001:	77:8	2	—	2	8	50:0	2:7	
Демир-Хисарска	16	До с. св. Петка . . .	11 априлъ . . .	„	10	3001:	30:0	2	—	1	15	10:0	5:0	Ю. Стояковъ. Дасалъ Иманъ. Г. Радевъ. Гоце Дѣлчевъ. Т. Д. Милчевъ. Яне Санджакъ. Алекси Поройлиата. Чернопѣва, Дончо, Валаковъ. Алекси Поройлиата. Вандарова. Алекси Поройлиата. Дѣдо Ильо Бърчовалиата Ю. Стояковъ. Талумевъ, Д. Камелията, Г. Славковъ, В. Тешовалията, Св. Филиповъ. Саракиновъ. Ю. Стояковъ. Ю. Стояковъ, Дончо, Дървинговъ.
	17	с. Голѣново . . .	23 априлъ . . .	„	5	8401:	169:0	4	—	—	—	—	0:5	
	18	При с. Горки-Порой . . .	? май . . .	„	9	4001:	44:4	4	—	1	8	11:1	2:0	
	19	в. „Големъ“ . . .	? „ . . .	„	18	3001:	16:7	4	—	—	—	—	1:3	
	20	„ Албутичъ“ . . .	8 „ . . .	„	56	3001:	5:4	8	—	—	—	—	2:0	
21	„ Големъ“ . . .	25 „ . . .	„	60	8001:	13:3	5	—	1	25	1:7	3:1		
Демир-Хисарска	22	Мѣсти „Пешъ“ — Кошичъ-Мандра . . .	10 юний . . .	„	48	5001:	10:4	6	—	—	—	—	6:0	Ю. Стояковъ. Дасалъ Иманъ. Г. Радевъ. Гоце Дѣлчевъ. Т. Д. Милчевъ. Яне Санджакъ. Алекси Поройлиата. Чернопѣва, Дончо, Валаковъ. Алекси Поройлиата. Вандарова. Алекси Поройлиата. Дѣдо Ильо Бърчовалиата Ю. Стояковъ. Талумевъ, Д. Камелията, Г. Славковъ, В. Тешовалията, Св. Филиповъ. Саракиновъ. Ю. Стояковъ. Ю. Стояковъ, Дончо, Дървинговъ.
	23	„Етница“ (Паритъ) . . .	15 августъ . . .	„	68	13001:	19:1	3	—	—	—	—	7:1	
	24	„Вѣ-Томоко“ . . .	19 „ . . .	„	68	9001:	13:2	11	—	—	—	—	0:6	
	25	„Георгиа“ . . .	20 „ . . .	„	60	6001:	8:8	11	—	—	—	—	0:8	
	25	Всичко въ Сърска санджакъ	15/VI. 1902—20/VIII. 1903	1074	15550	1:	14:5	178%	80	750	4:8	5:9	—	
53	Всичко въ Солунски вилаетъ	20/III. 1898—20/VIII. 1903	1846	37239	1:	20:2	323% ч. — 19 дни	164	1417	3:8	4:2	1		

Спорѣдъ тая таблица, отъ 1898 до срѣдата на 1903 година, т. е., за единъ периодъ отъ *петъ* години, въ Солунския вилаетъ станаха *педесетъ и петъ* сражения, отъ които 30 — въ солунския и 25 — въ сѣрския санджаки. Въ първия санджакъ най-много сражения станаха въ Кукушевата (10), а въ втория — въ Демиръ-Хисарската каази (10). Най-малко сражения станаха въ Драмската кааза (1).

По години, сраженията въ Солунския вилаетъ заематъ редътъ, отбѣлзанъ въ слѣдната таблица:

Разиредѣние на сраженията по години														
Солунски санджакъ						Сѣрски санджакъ			Всичко въ Солунски вилаетъ.					
1898	1900	1901	1902	1903	Всичко	1902	1903	Всичко	1898	1900	1901	1902	1903	Всичко
1	1	5	5	18	30	4	21	25	1	1	5	9	39	55

Значи, най-много сражения станаха прѣзъ 1903 година (18 — въ Солунския и 21 — въ Сѣрския) — и то за единъ периодъ само отъ *шестъ* мѣсеци, — и най-малко прѣзъ 1898 и 1900 години. Въ всѣки случай, не може и да става сравнение между броя на сраженията по години, понеже разликата не само между послѣдната (1903) и първата (1898), нъ даже между послѣдната (1903) и прѣдпослѣдната (1902) години е тѣй голѣма, щото бурността на 1903 година сама се увира въ очи. Когато годинитѣ 1898 и 1900 броятъ само по едно сражение, 1901 — 5 и 1902 — 9, сраженията прѣзъ 1903 година изведнашъ се възвзачватъ на 39 — и то само за *шестъ* мѣсеци! На какво се дължи това феноменално явление — ще говоримъ на друго мѣсто.

Броя на четниците въ всѣка чета е тѣй незначителенъ (особенно въ първитѣ години), щото самъ говори за организаторското прѣдзначение на четитѣ. Само въ послѣдната година (1903) той брой става по-голѣмъ — въ надвечерието на възстанието, когато четитѣ, вато кадри, попълняхъ редоветѣ си за настѣпающата борба.

Интересна е пропорцията между воюющитѣ сили, т. е., между четитѣ и турския аскеръ и башибозукъ. Напр.: рѣдко се срѣща еднаквостъ въ силитѣ на двѣтъ страни и въ всички сражения турскитѣ прѣвъзходствуватъ. Така: въ сражението при *Гаваянци* (Кукушко) на единъ четникъ се падатъ 4.3 войници, при *Чуеунци* (тоже Кукушко) — 15, при *Зборско* (Воденско) — 31.3, при *Аржанския гьолъ* (Кукушко) — 109.1, при *Боймица* (Гевгелийско) на единъ четникъ се падатъ 150 души войници! При все туй, четитѣ всѣкога успѣваха да се изплъзнатъ изъ ржцѣтъ на войскитѣ. Прѣзъ поменатия периодъ въ Солунския вилаетъ нито една чета не биде окончателно смазана; нъ има сражения, въ които тѣ биваха разбивани и малцина отъ четниците спасяваха главитѣ си (при *Уланци* и *Шешково* — Тиввешко, при върхътъ *Габрово* — Гор.-Джумайско и пр.). Общия брой на сблъскванитѣ сили въ 55-тѣ сражения прѣзъ цѣлия тоя периодъ се изразява въ: 1846 четнишки сили срѣщу 37269 турски, или *единъ четникъ — срѣщу 20 турски войници* (1: 20.2)!

Часоветѣ на сражението, до извѣстна степенъ, говорятъ за сериозността или незначителността на сражението. Въ Солунския вилаетъ рѣдко се срѣщатъ кратки сражения; повечето сж отъ по 2, 3, 5, 10, 17, 24 и повече часове. Има сражения, които траяха по 19 дни! (при Аржанския Гьолъ — Кукушко), нъ това сж продължителни обсади. Има сражения и кратковрѣмenni, нъ гибелни по резултатитѣ си, каквито сж, напр., при *Боймица* (Гевгелийско), върхъ „*Габрово*“ (Гор. Джумалийско), *Горно-Броди* и *Банци* (Сѣрско) и пр.

Кървопролитността на сражението се опредѣля отъ броя на жертвитѣ, които двѣтъ воющи страни даватъ. Въ това отношение сраженията въ Солунския вилаетъ могатъ да се

назоватъ доста кръвопролитни. Напр., сражението при *Тодораци* (Кукушко) е дало 12 четнишки и 90 турски жертви; това при *Бялци* (Гевгелийско) — 8 четнишки и 70 турски; при „*Чавкитъ*“ (Гор-Джумайско) — 5 четнишки и 150 турски; при *Аржанския-аюль* (Кукушко) — 3 четнишки и 160 турски... Общия брой на убититѣ четници въ тоя вилаетъ прѣвъ цѣлия периодъ възлиза на 164 души, или 8.9%, а броя на убититѣ турци — на 1582 души, или 4.2%. Годишния брой на четнишкитѣ жертви, които револ. организация даде въ Солунския вилаетъ, нагледно се вижда отъ слѣдната таблица:

Годишно разпредѣленне на убититѣ и ранени четници														
Солунски санджакъ						Оврски санджакъ			Всичко въ Солунски вилаетъ					
1898	1900	1901	1902	1903	Всичко	1902	1903	Всичко	1898	1900	1901	1902	1903	Всичко
1	1	13	13	56	84	7	78	80	1	1	19	20	129	164

Значи, най-малко четници паднаха прѣвъ годинитѣ 1898 и 1900 (по единъ), а най-много прѣвъ 1903 година (129 души) — и то *само за шестъ мѣсеци!*...

Много отъ тия сражения се отразиха пагубно върху населението. Тия отъ тѣхъ, които ставаха далече отъ селата, свършваха се само отъ вулуми отъ възвръщащата се войска и башибозукъ по мѣстата и домоветѣ си, въ ония, които ставаха край или въ селата, освенъ изтезания и арести, замръгляваха се и съ горение на къщи и, често пъти (главно прѣвъ 1903 год.), съ кланье надъ християни. *Балдево* (Неврокопско), *Баница* (Оврско), *Волакъ* (Драмско), *Смърдецъ* (Костурско) и пр. и пр. сж грозни паметници на турскитѣ вѣрства.

2. — Сражения въ Битолски вилаетъ.

(Вижъ таблицата на слѣдующата (84) страница).

По брой на сраженията, Битолския вилаетъ заема второ мѣсто слѣдъ Солунския. Първитѣ сражения въ тоя вилаетъ почнаха прѣвъ 1901 г. — много по-късно отъ тия въ Солунския. Прѣвъ тригодишния периодъ (1901—1903 г.) въ Битолския вилаетъ станаха 46 сражения. Най-много сражения станаха въ Костурската (13), Прилѣпската (11) и Битолската (10), а най-малко въ Кичевската (3) каази.

По години, сраженията въ Битолския вилаетъ заематъ редътъ, отбѣлѣзанъ въ слѣдната таблица:

Брой на сраженията по години			
1901	1902	1903	Всичко
2	20	24	46

Значи, и въ тоя вилаетъ най-много сражения станаха прѣвъ първото полугодие на 1903 г. (24) и най-малко прѣвъ 1901 г. Годината 1902 бѣ доста бурна за Битолския вилаетъ, защото прѣвъ нея година станаха 20 сражения (при 9 въ Солунския), придружени съ жестоки афери (*Кадино-селската* въ Прилѣпско, *Ижтелската* въ Леринско, *Ракитчишката* въ Битолско и пр.) Броя же на сраженията прѣвъ 1903 г. и въ тоя вилаетъ е поразителенъ (24) — обстоятелство, както отбѣлѣзахме, доста симптоматично за настъпащата буря.

Числения съставъ на четитѣ въ тоя вилаетъ е почти еднакъвъ съ она въ Солунския прѣвъ всичкитѣ години. Само прѣвъ 1903 г. тоя съставъ се вижда по численъ поради анархичното положение, което на всждѣ бѣ настъпило и, главно, поради приготвенията за приближащото възстание.

(Сражения въ Битолски вилаетъ).

Наим.	№ по редъ	Мѣсто сраженіе	Дата на сраженіе		Войски силъ			Часове на сраженіе	Убити и ранени				Самубити четници	Началници на четитѣ
			Число в мѣсецъ	Година	Четници	Аскеръ	Прочия войска		Четници	Аскеръ	На %			
											Четници	Аскеръ		
I. Битолска кааза.														
Крушовска	1	с. Пуста Рѣка . . .	20/IV	1901	30	1300	1: 43-3	48	7	80	28-3	6-2	—	Козло
	2	„ Чаирски . . .	15/VII	1902	9	300	1: 33-3	5	8	25	88-9	8-3	—	Т. Фурнаджизъ
Битолска	3	„ Цанари . . .	23/IV	1903	30	300	1: 10-0	12	15	30	50-0	10-0	—	Селани
	4	„ Могала . . .	8/V	1903	21	1800	1: 61-2	48	13	80	61-9	6-2	—	Црѣткова
Джиръ-Хисарска	5	„ Рамитица . . .	28/V	1902	1	180	1: 12-9	12	4	7	28-6	3-9	1	Вельо Марковъ
	6	„ Брѣзово . . .	15/XII	1902	13	200	1: 15-4	8	1	15	7-7	7-5	—	Юрд. Пашерката
Рѣсенска	7	„ Голѣмо-Илино . . .	5/I	1903	3	160	1: 53-3	2	1	—	33-3	—	—	„
	8	„ Навица . . .	9/I	1903	33	300	1: 9-1	19	3	40	9-1	13-3	1	Панчо
Д.-Прѣси.	9	„ Любичо . . .	9/II	1903	22	280	1: 12-7	19	2	10	9-1	3-6	1	Арсенъ, П. Стрѣловъ, Н. Козаревъ, Панчо Кото
	10	Край мѣст. „Завиръ“	15/VIII	1902	13	9	1: 0-7	1	—	8	—	88-9	—	„
Корчацка	10	Всичко въ Битолската кааза . . .	20/IV.1902—23/IV.1903		188	4329	1: 23-0	174	54	295	28-7	6-8	3	„
	II. Охридска кааза.													
Охридска	1	с. Велгоци . . .	5/I	1903	24	80	1: 3-3	4	3	15	12-5	18-8	—	Селена
	2	„ Кадисно . . .	15/I	1903	18	100	1: 5-6	3	4	17	22-2	17-0	—	Попъ Христово
Дебърска	3	„ Охридско . . .	15/III	1903	80	300	1: 5-6	2	1	4	1-3	0-8	—	Поручикъ Давидовъ
	4	„ Жрбино . . .	15/III	1903	10	250	1: 25-0	0	2	32	20-0	12-8	—	Делизъ
	4	Всичко въ Охридската кааза . . .	5/I—15/III.1903		182	930	1: 7-0	18	10	68	7-6	7-3	—	„
III. Кичевска кааза.														
Д.Кочани	1	с. Ковица . . .	7/IX	1902	13	100	1: 7-7	3	—	4	—	4-0	—	Юр. Пашерката
	2	„ Врѣждани . . .	25/IV	1903	14	180	1: 9-8	2	—	3	—	2-3	—	Арсенъ Мичковъ
Д.Кичево	3	„ Лагово . . .	18/IV	1903	15	60	1: 4-0	4	—	4	—	6-7	—	Васко Мичковъ
	3	Всичко въ Кичевската кааза . . .	7/IX.1902—25/IV.1903		42	290	1: 6-9	9	—	11	—	3-8	—	„
IV. Леринска кааза.														
Леринска	1	с. Търсно . . .	2/V	1902	13	86	1: 2-8	1	1	12	7-7	83-3	—	Марко
	2	„ Надъ с. Панадия . . .	20/VIII	1902	26	200	1: 7-7	8	7	—	26-9	—	—	Хр. Силановъ
Рудинска	3	с. Крушовица . . .	15/IX	1902	10	260	1: 26-0	5	5	15	50-0	5-8	—	Димитро
	4	„ До с. Песодери . . .	20/V	1903	85	50	1: 0-5	1	—	16	—	32-0	—	Чаналаровъ
	5	с. Пазичо . . .	14/VI	1902	68	1500	1: 22-7	60	4	100	6-1	6-7	1	Марко
	5	Всичко въ Леринската кааза . . .	2/V.1902—20/V.1903		200	2046	1: 10-2	79	17	143	8-5	7-0	1	„
V. Прилепска кааза.														
Прилепска	1	с. Бѣловодина . . .	1/IX	1901	6	40	1: 6-7	2	—	1	—	2-5	—	Никола Петровъ
	2	„ Кадисно-Село . . .	25/III	1902	7	880	1: 125-7	15	—	63	—	7-2	7	М. Пачевъ
	3	„ Никодиска-Гора . . .	20/VI	1902	20	840	1: 42-0	8	1	—	5-0	—	—	П. Ацевъ
	4	с. Заврѣчани . . .	6/IV	1903	23	2200	1: 95-7	12	—	60	—	0-8	—	Христо Попето
	5	„ Никодисъ . . .	10/V	1903	33	13	1: 0-4	5	2	3	6-1	23-1	—	„
	6	„ Топлица (Сувицъ ворта) . . .	25/V	1903	12	60	1: 5-6	5	8	4	66-7	6-7	—	Н. Вождевъ
	7	При мѣст. „Мукусъ“ . . .	7/VI	1903	19	40	1: 2-1	2	—	3	—	7-5	—	Ал. Василевъ
	8	„ Алпска курча . . .	8/VI	1903	23	150	1: 6-5	4	4	45	17-4	30-0	—	Хр. Ожковъ
	9	„ Мѣстност „Ливава“ . . .	6/VII	1903	50	180	1: 2-6	6	4	10	8-0	7-7	—	П. Ацевъ и Н. Петковъ
	10	с. Димитро (Д.-рѣка) . . .	6/VII	1903	40	150	1: 3-8	6	7	30	17-5	20-0	—	Ал. Василевъ
	11	„ Броничкиятъ дола . . .	9/VII	1903	13	80	1: 6-2	2	1	3	7-7	3-8	—	Ив. Смичковъ
	11	Всичко въ Прилепската кааза . . .	1/IX.1901—9/VII.1903		246	4583	1: 18-6	62	27	222	11-0	4-8	7	„
VI. Костурска кааза.														
Пиноло	1	с. Шестево . . .	11/II	1902	6	70	1: 11-7	2	1	8	16-7	11-4	2	Куманъ Стефановъ
	2	„ Високи . . .	3/VIII	1902	2	150	1: 75-0	10	1	1	50-0	0-7	1	К. Московъ
	3	„ Загорчани . . .	9/IX	1902	18	60	1: 8-3	3	—	8	—	13-3	—	П. Гайковъ
	4	„ нд. Врѣбца . . .	18/IX	1902	14	100	1: 7-1	3	5	13	35-7	18-0	—	„
	5	„ Турковска моност. . .	15/XI	1902	8	70	1: 8-8	3	—	—	—	—	—	Степно Тамковъ
	6	„ „ . . .	7/IX	1902	8	30	1: 3-8	1	1	3	12-5	10-0	—	Янаки Московъ
Корчацка	7	с. Свѣрдомъ . . .	15/IV	1903	70	300	1: 4-3	—	—	—	—	—	—	В. Сарфовъ, Чанал., Каш. и др.
	8	„ „ . . .	9/V	1903	20	1200	1: 60-0	2	—	—	—	—	—	Чаналаровъ, А. П. Трайковъ
	9	„ Джибелска планина . . .	31/V	1903	60	700	1: 11-7	11	20	115	33-3	16-4	1	Чанал., А. П. Трайковъ, Каш., Дучо Кото
	10	с. Руля . . .	22/V	1902	9	60	1: 6-7	4	—	4	—	6-7	—	„
Качуверска	11	„ Жалово . . .	21/V	1903	85	170	1: 2-0	8	3	7	3-5	4-1	—	Чанал., Каш., А. Трайковъ, М. Роз.
	12	„ Вобанинъ стѣна . . .	7/IX	1902	40	70	1: 1-8	4	1	60	2-5	8-6	—	Попковъ, Янковъ, Гайковъ и Кото
	13	с. Вобаница . . .	8/XI	1902	6	200	1: 3-3	1	5	130	33-3	65-0	—	П. Гайковъ
	18	Всичко въ Костурската кааза . . .	11/II.1902—21/V.1903		346	3180	1: 9-2	60	37	349	10-7	11-0	4	„
	46	Всичко въ Битолската вилаетъ . . .	20/IV.1901—9/VII.1903		1154	15368	1: 13-3	398	145	1088	12-6	7-1	15	„

Пропорцията между воюющитѣ сили и въ Битолския вилаетъ е тоже поразителна. Сществува само единъ единственъ случай (въ сражението при Никодимъ — Прилѣпско), дѣто броя на четниците прѣвшава броя на турците (1:04); при всички други сражения броя на четниците е незначителенъ спрямо числеността на турците (*Крушоради* — Леринско, *Никодинска гора* — Прилѣпско, *Смърдениш* (9/V) и *Вишени* — Костурско, *Кадино село* (1:125!) — Прилѣпско и пр.) Общия брой на сблъсканитѣ сили въ 46-тѣ сражения на тоя вилаетъ се изразява въ: 1154 четнишки срѣщу — 15368 — турски сили, или, единъ четникъ срѣщу 13 турци (1:13.3) — съ 7 единици по-слабо отъ Солунския вилаетъ.

Продължителността на сраженията въ Битолския вилаетъ е еднаква съ тая въ Солунския, съ разликата, че тукъ липсватъ продължителни обсади (като при Аржаяския Гьолъ). Измежду всички сражения най-продължителни сж тия при *Кадино село* (Прилѣпско), *Избища и Любойно* (Рѣсенско), *Пуста-Гьрка* и *Могила* (Битолско) и *Пжтеле* (Леринско) — 60 часа!

Броя на убититѣ и ранени четници е по-значителенъ отъ тоя въ Солунския вилаетъ, особно като се вземе впрѣдвидъ обстоятелството, че въ Битолския вилаетъ сраженията почнаха едва къмъ срѣдата на 1901 г. и че броя имъ е сравнително по-малъкъ (съ 9). Най-много четници паднаха въ сраженията при *Чаирлий* и *Могила* (Битолско), *Топлица* (Прилѣпско), *Дъмбенската планина* и *Бобища* (Костурско) и др. Сществува само единъ единственъ случай на окончателно унищожена чета — тоя въ кулата при *Кадино село* (Прилѣпско) прѣзъ 1902 г., гдѣто 7-тѣ души четници, подъ войводството на Методий Патчевъ, слѣдъ като изхарчиха всичитѣ си патрони, се самоубиха, за да не паднатъ живи въ рацѣтѣ на неприятеля!... Общия брой на убититѣ и ранени четници въ Битолския вилаетъ прѣзъ цѣлия прѣдвѣзстанишки периодъ възлиза на 145 души (12.6%), разпредѣлени по години, както слѣдва:

Годишно разпредѣление на убититѣ и ранени четници			
1901	1902	1903	Всичко
7	45	93	145

И въ тоя вилаетъ броя на убититѣ и ранени четници е най-голямъ прѣзъ 1903 (93), и най-малъкъ прѣзъ 1901 г. (само 7). Прѣзъ 1902 г. же тоя брой е по-значителенъ (45) сравнително она въ Солунския вилаетъ прѣзъ сщщата година (20). А това се обяснява съ факта, че прѣзъ нея година въ Битолския вилаетъ станаха най-много сражения и, при туй, доста кървопролитни. Въ сраженията прѣзъ тоя периодъ и турцитѣ дадоха доста голѣми жертви — 1088 души убити и ранени (7.1%).

8. — Сражения въ Скопски вилаетъ.

(Вижъ таблицата на слѣдующата (86) страница.)

По брой на сраженията, Скопския вилаетъ заема трето мѣсто. Собственно, сраженията, отбѣлѣзани въ таблицата, станаха само въ Скопския санджакъ. Сравнително съ вилаетитѣ, за които говорихме, въ скопския станаха малко сражения и то само прѣзъ послѣднитѣ двѣ години (1902 и 1903 г.).

Общия брой на сраженията въ тоя вилаетъ е 21. Най-много сражения станаха въ *Кочанската*, *Радовишката* и *Малешевската* каази (по 5), а най-малко въ *Кумановската* и *Щипската* (по едно). Разпредѣлени по години, тия сражения заематъ слѣдния редъ:

1902 г. — 5 сражения
1903 „ — 16 „

Значи, и въ Скопския вилаетъ най-много сражения станаха прѣзъ 1903 г. (16).

(Сражения въ Скопски вилаетъ).

И м е н а	№ по редъ	Мѣстоположеніе	Дата на сраженіята		Воицки сили			Убито за сраженіята	Убити и ранени				Самобити четници	Началници на четитѣ
			Число и мѣсецъ	Година	Четници	Асовци	Пропорция		Четници	Асовци	На %			
											Четн.	Асовц.		
Кумановска	1	Жидимарци	26 мартъ	1902	38	90	1:1.7	18	2	8	6.9	13.2	—	Войв Стойчанъ, Селеки и Сандо Георгиевъ.
	2	с. Бушишъ	15 "	1903	38	50	1:1.3	1	—	—	—	—	—	
Кратовска	3	Църин-Върхъ, при с. Огубецъ	10 априлъ	"	37	1300	1:35.1	9	5	123	13.4	9.6	—	Войв и Сандо Георгиевъ, С. Атанасовъ.
	4	Клинтъ, до с. Луново	26 "	"	14	1100	1:78.6	10	8	20	21.4	2.7	—	
	5	При с. Радковица, мѣстность "Радковица"	29 май	"	55	2000	1:36.4	14	13	100	23.6	5.0	—	
Кочанска	6	с. Вигла	6 януарий	1902	12	250	1:20.8	1/4	10	—	38.8	—	—	С. Атанасовъ и Димо Стойковъ, Коце Пейковъ, Ив. Савровъ, Ангелъ Виличичи, Съединени четн: Чернопевъ, Вайчевъ, Желковъ, Самарджиевъ, Съединени четн: Чернопевъ, Дочевъ, Т. Ангеловъ, Манойловъ, Брѣваревъ, Ал. Кьосето, Мандревъ, Н. Желковъ, Или Дедичевъ, Станковъ, В. Сарфовъ и Кр. Астиковъ, Т. Савровъ, Съединени четн: Чернопевъ, Дочевъ, Т. Ангеловъ, Лештеровъ, Манойловъ, Ал. Кьосето, Максимъ.
	7	Гардени	12 февруарий	"	10	230	1:11.0	2	7	20	70.0	3.2	—	
	8	Драгобраща	13 октомри	"	13	600	1:46.2	6	7	90	53.8	15.0	—	
	9	Ново-Село	5 февруарий	1903	250	600	1:24.0	12	20	300	10.4	5.0	—	
	10	При с. Лѣски	1 априлъ	"	150	900	1:6.0	10	7	90	4.7	10.0	—	
Щипска	11	с. Карбинци	14 мартъ	"	32	1500	1:68.2	30	21	150	95.5	10.9	—	
	12	Асанли	3 февруарий	"	25	85	1:3.4	3	4	9	16.0	10.5	—	
Радковска	13	Кедино	11 май	"	22	400	1:18.2	2	2	—	9.1	9.5	—	
	14	Негриновци	11 "	"	20	150	1:7.5	2	3	45	15.0	80.0	—	
	15	Сврдонцигъ	18 "	"	15	1000	1:66.7	2	5	2	33.0	0.2	—	
	16	Симлянци	21 "	"	12	200	1:17.7	2	5	45	41.7	22.5	—	
	17	Владкирово	12 февруарий	"	70	150	1:2.1	3	11	60	15.7	40.0	—	
Малешевска	18	При "Чавки"	24 "	"	85	150	1:4.3	2	11	50	31.4	83.3	—	
	19	в. "Готевъ"	6 априлъ	"	170	1700	1:10.0	12	25	250	14.7	14.7	—	
	20	Щербевски колиби	7 май	1902	25	900	1:12.0	2	6	20	20.4	6.7	—	
21	Голакъ ил.	20 "	1903	50	900	1:18.0	18	12	125	24.0	13.6	—		
Всичко въ Скопски санджакъ			6/I. 1902 — 29/V. 1903		1080	19015	1:17.6	154%	185	1501	17.1	7.8	—	

Продължителността на сраженията и туку е както при тия въ другитѣ вилаети. Най-продължителни бѣха сраженията при Готевъ (12 ч.) и Голакъ (18 ч.) — Малешевско, Карбинци — Щипско (30 ч.) и пр.

Въ сравнение съ малкия брой на сраженията и по краткия периодъ, прѣвъ който тѣ станаха, броя на убититѣ и ранени четници въ Скопския вилаетъ е най-голямъ сравнително съ тия въ другитѣ вилаети. Най-вървопролитни бѣха сраженията при Радковица (Кратовско), Карбинци (Щипско), Готевъ (Малешевско) и Новосело (Кочанско). Общия брой на убититѣ и раненитѣ четници въ тоя вилаетъ възлиза на 185 души, които, разпредѣлени по година, ще се получи:

Прѣвъ 1902 г. — 32 четника } убити и ранени.
 „ 1903 „ — 153 „ }

Значи, прѣвъ 1903 г. паднаха най-много четници. И турскитѣ загуби сж значителни. Въ всичкитѣ сражения тѣ изгубиха (убити и ранени) 1151 души — цифра доста крупна, за да могатъ се направи лестви заключения за турската армия . . .

4. — Сражения въ Одрински вилаетъ.

(Вижъ таблицата на слѣдующата (87) страница).

Одринскиятъ вилаетъ брѣмъ най-малко сражения въ прѣдвѣзстанишня периодъ (10). Почти всички отбѣлѣзани въ таблицата (съ изключение само на едно сражение прѣвъ 1901 г.) станаха прѣвъ първото полугодие на 1903 г. (9 сражения) — въ периода, който прѣдшествуваше възстанието и който бѣ периодъ на турска блокада на християнски села.

Съ изключение на сражението прѣвъ 1901 г., въ което 11 души четници се сражаваха срѣщу 2.000 души турска войска, пропорцията на воицитѣ сили въ сраженията

(Сражения в Одрински вилаетъ).

Име на вилаета	№ по редъ	Мѣстосражение	Дата на сражението		Воюващи сили			Часове на сражението	Убити и ранени					Началници на четитѣ
			Число и мѣсець	Година	Четници	Аскеръ	Пропорция		На %				Самоубити четници	
									Четници	Аскеръ	Четници	Аскеръ		
Чоковско (Одринско)	1	с. До Одринъ	4 юни	1901	11	2000	1:181.8	8	11	150	100-0	7-5	—	Мерджановъ и Солозовъ Маджаровъ Л.
	2	с. Козво	20 априлъ	1903	4	8	1: 2-0	1/4	—	—	—	—	—	
	3	с. Гор. Кадиево	5 май	—	10	90	1: 2-0	1	1	4	10-0	20-0	—	
	4	с. Тасъ-Топо	10	—	30	50	1: 1-7	1	—	5	—	6-0	—	
Лозенградско	5	Градищата	12	—	40	20	1: 0-5	1/4	—	—	—	—	—	Солени Т. Станковъ Солени Маджаровъ Л.
	6	с. Кочази	13	—	20	50	1: 2-5	1/4	4	11	20-0	22-0	1	
	7	с. Виджия	21	—	30	200	1: 6-7	5	—	—	—	—	—	
	8	с. Пагокъ	25	—	30	25	1: 1-2	2	—	7	—	28-0	—	
	9	с. Ахметово	27	—	12	30	1: 1-7	3	—	8	—	15-0	—	
М. Търново	10	с. Сърманинъ	21 мартъ	—	5	200	1: 40-0	3 1/4	3	24	60-0	12-0	—	П. Ангеловъ и Равашова
	10	Всичко въ Одрински вилаетъ	4/VI. 1901—27/V. 1903	—	182	2593	1: 14-2	21	19	202	10-4	7-8	1	

прѣвъ 1903 г. не е голѣма сравнително съ тая въ македонскитѣ сражения. За отбѣлѣзване е само пропорцията въ сражението при *Сърманинъ* (Малко-Търновско), гдѣто единъ четникъ се пада на 40 души турски войници. Въ останалитѣ сражения пропорцията се движи между 1:1—6. Въ Одринския вилаетъ сж сблъскани 182 четника срѣщу 2593 турски сили, или, 1:14.2.

Продължителността на сраженията, съ изключение онова прѣвъ 1901 г. (8 часа) тоже е незначителна. Най-продължително е сражението при *Ениджия* — Лозенградско (5 часа). Всички останали сражения се движатъ отъ 1—3 часа.

И по брой на жертвитѣ, Одринския вилаетъ заема послѣдно мѣсто. Прѣвъ 1903 г. само въ три сражения паднаха убити и ранени; другитѣ сражения не броятъ нито по една жертва. Но за туй пѣкъ, той, подобно на Битолския вилаетъ, брой едно сражение, редко по своитѣ ужасни послѣдствия. Това е сражението прѣвъ 1901 г. близо до Одринъ, въ което цѣлата чета биде погубена — 7 души убити на мѣстосражението, а четирма живи заловени и сетѣ обѣсени всрѣдъ града Одринъ.

Рекапитуляция

на сраженията въ Македония и Одринско отъ 20/III. 1898—20/VIII. 1903 г.

Брой на сраженията	Наименование на вилаета	Дата на сражението		Воюващи сили			Часове на сражението	Убити и ранени				Самоубити четници
		Число и мѣсець	Година	Четници	Аскеръ	Пропорция		На %				
								Четници	Аскеръ	Четници	Аскеръ	
46	Солунски	20/III—20/VIII	1898—1903	1846	37269	1: 20-2	778 1/4	164	1582	8-9	4-2	1
55	Битолски	20/IV—9/VII	1901—1903	1154	15358	1: 13-3	393	145	1088	12-6	7-1	15
21	Скопски	6/I—29/V	1902—1903	1080	19015	1: 17-6	154 1/4	185	1501	17-1	7-8	—
10	Одрински	4/VI—27/V	1901—1903	182	2593	1: 14-2	21	19	202	10-4	7-8	1
132	Всичко въ 4-тъ вилаети	20/III 1898—20/VIII 1903	—	4262	74235	1: 17-4	1346 1/4	512	4878	12-0	5-9	17

Всички сражения, които станаха въ Македония и Одринско отъ 1898—1903 г. (съ изключение на 19-тъ сражения прѣвъ време на Джумайското движение въ 1902 г.), възлизатъ на 132. Най-много сражения станаха въ Солунския вилаетъ (55) и най-малко въ Одринския (10).

Разпредѣлени по години, тия сражения заематъ слѣдния редъ:

прѣзь 1898 г.	—	1	сражение
прѣзь 1900 "	—	3	"
прѣзь 1901 "	—	8	"
прѣзь 1902 "	—	34	"
прѣзь 1903 "	—	86	"

Всичко 132 сражения.

Тоя редъ нагледно показва ежегодния ръстъ на сраженията и тѣхното усиление прѣзь първото полугодие на 1903 г, което тоже бѣ възстаническо, но безъ официаленъ прогласъ.

Интересно въ тая рекапитуляция е общото число на сблъсканитѣ сили прѣзь тоя периодъ, което се изразява въ характеристичната пропорция: *единъ четникъ срѣщу 17 души турци* (1:17.4)!

Броятъ на убититѣ и ранени четници прѣзь тоя периодъ е доста голѣмъ — 512 души, *тридѣсетъ четирѣ* отъ които, ако не и повече, сж *убити*. Разпредѣлени по години, тѣ заематъ слѣдния редъ:

1898	1900	1901	1902	1903	Всичко
1	1	31	97	382	512

Значи, и четнишкитѣ жертви вървѣха по сжция редъ, както и сраженията. Тия жертви прѣзь първото полугодие на 1903 година се възвзачиха на 382! Нѣ и турскитѣ не бѣха по-малки. Прѣзь цѣлия прѣдмѣтенъ периодъ турцитѣ дадоха приблизително 10 пжти повече жертви — 4373 души убити и ранени!

Убити и самоубити четници.

Бѣлѣжкитѣ ни за сраженията прѣди възстанието ще завършимъ съ слѣднитѣ четири таблици за убититѣ и самоубити четници въ Македония прѣзь врѣме само отъ *осъмъ мѣсеци* на 1901—1902 години (IX. 1901 — IV. 1902) — които таблици помѣстѣми само за иллюстрация.

Разпредѣление на убититѣ и самоубити четници по мѣсторождение и дата на сражението:

Брой на убититѣ или самоубититѣ	Мѣсторождение		Дата	
	Село	Канза	Мѣсець	Година
2	с. Калиново . . .	Кукушка	Септемврий . .	1901
1	Зборско	Воденска	"	
9	" Уланци	Велешка	"	
1	" Калнянъ	Тузвешка	Октомврий . . .	
10	" Бигла	Плянечка	Декемврий . . .	
2	" Добри-Лакъ . . .	Петричка	"	
7	" Гърляни	Кочанска	Февруарий . . .	1902
4	" Шестово	Костурска	"	
7	" Кадяно-село . . .	Прилѣпска	Мартъ	
1	" Владимирово . . .	Малешевска	"	
2	" Чугунци	Кукушка	"	
1	" Желѣзница	Г. Джумайска	"	
2	" Мартянци	Велешка	Априлий	
49			IX. 1901 — IV. 1902	

Значи, прѣзъ тоя осѣмъ-мѣсеченъ периодъ сж убити въ Македония 49 четници. Най-много четници паднаха въ сраженията при *Бигла, Улаци, Гърляни, Кадиносело, Шестево* и пр., и то прѣзъ мѣсецитѣ септемврий, декемврий, февруарий и мартъ.

Слѣдната таблица показва мѣсторождението на убититѣ и самоубититѣ.

Разпределение на убититѣ и самоубити четници по мѣсторождение:

Охридска	Ираѣйска	Тиввешка	Тетовска	Велешка	Щипска	Скопска	Костурска	Геделѣйска	Кукушка	Кочанска	Струмишка	Радовиска	Дойранска	Битолска	Кичевска	Одринска	България	Неизвестно	Всичко
3	2	1	2	8	4	1	8	2	1	4	5	1	1	8	1	1	5	1	49

Отъ убититѣ, 44 души сж изъ разни мѣста на *Македония*, а само 5 души сж изъ *България*. Отъ първитѣ най-много сж изъ *Велешко*, (8) *Струмишко*, (5) *Щипско*, *Кочанско*, (по 4) и др. и по единъ изъ *Скопско*, *Кукушко* и др. Значи, въ грамадното си мнозинство четниците сж синове на робската земя.

Слѣдната таблица отбѣлѣзва занятието на тия жертви:

Разпределение на убититѣ и самоубити четници по занятие:

Земледѣлци	Учителн	Търговци	Касапи	Чиновници	Ученици	Шивачи	Южери	Мл. унт-оф.	Златари	Файтонджий	Овчари	Телеграф.	Занаятчи	Неизвестно	Всичко
14	11	4	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	8	5	49

Тая таблица най-краснорѣчиво демонстрира масовия характеръ на революционното движение и показва, че по брой първо мѣсто въ четитѣ заематъ, главно, людѣето отъ народната масса — земледѣлцитѣ (14) и слѣдъ тѣхъ идатъ занаятчинитѣ, учителитѣ и т. н.

А слѣдната и послѣдна таблица показва възрастта на тия нещастници:

До 20 г.	Отъ 20—30 г.	Отъ 30—40 г.	Отъ 40—50 г.	Всичко
1	34	9	5	49

Най-голѣмъ е броя на четниците отъ 20—30 годишна възраст (34 д.), т. е., отъ възмжжала и цвѣтуца възраст; слѣдъ тѣхъ идатъ ония отъ най-зрѣла възраст — отъ 30—40 години (9 души) и т. н.

Тия таблици доказватъ по най-краснорѣчивъ начинъ слѣднитѣ три положения:

1) Че, въ грамадното си мнозинство, ако не и абсолютно, четниците не сж вербувани отъ вънъ, както злоумишленно твърдятъ заинтересувани людѣе, а сж синове на сжщата робска страна, за която умираатъ.

2) Че, въ голѣмото си мнозинство, четниците не сж авантюристи и недоволници, които се готвятъ за сжкло плащани служби при свободенъ въ страната режимъ, а сж рожба на оная масса, която храни службашитѣ; и най-сетнѣ

3) Че, въ абсолютното си мнозинство, четниците не сж хлапетии, а людѣе отъ възмужала възраст, които ясно схващатъ всичкия ужасъ на положението и дълбоко съзнаватъ своитѣ длѣжности къмъ своята родина, за което жертвуватъ живота си.

* * *

Прѣзъ такива бурни и кървави перипетии прѣмина Вътрѣшната организация въ своята революционна дѣятелностъ прѣзъ тоя петъ-годишенъ периодъ. Ожесточената борба, която турската официална власть отвори противъ нейното съществуване, както видѣхме, бѣ борба жестока, борба на животъ или смъртъ, и организацията я издържа съ чудна твърдостъ и рѣдка устойчивостъ. Тая борба, която се изрази въ стотина и повече кървави сражения, изрови съ стотини прѣсни гробове на млади и надѣжни борци, между които и цѣла плеяда *безсмъртни* герои и подложи на единъ ужасенъ тероръ цѣлото християнско население. Тая борба костувѣ извънредно сѣжпо на населението, нѣ все пѣкъ, побѣдата не бѣ на турска страна. Революционната хидра не само не биде униожена, нѣ, напротивъ, тая кървава борба още по-здраво закрѣпи въ сърцата на народната масса идеята за свобода, вдѣжна въ тая масса още по-силна вѣра въ побѣда и свѣтло бъдаще и изпълни цѣлата атмосфера съ електричество, готово при най-малкия случай да се разрази въ всичката своя стихийна яростъ . . . .

Х. Движение прѣзъ 1902 година.

Движение въ Джумайско. — Причини. — Сражения. — Таблица на сраженията. — Турски звѣрства. — Списъкъ на пострадалитѣ села. — Екзекуция. — Списъкъ на обезчестенитѣ жени въ Джумайско и Разложко.

Въ сѣверо-источния край на Македония, смѣжно съ Българското княжество, простира се плодородната *Горно-Джумайска* кааза, населена съ трудолюбиво и юначво християнско население. Непосрѣдствения допиръ на това население съ свободнитѣ брата въ България прѣдизвикваше въ него благородна завистъ, поради което апостолитѣ на революционната организация намѣриха въ тая кааза благоприятна почва за революционна дѣятелностъ. Горно-Джумайската кааза бѣ една отъ най-подготвенитѣ въ революционно отношение; въ нѣколко години нарѣдъ духътъ се бѣше закалил и бѣха се доставиле значително количество боеви материали. За туй, турското правителство положи всички усилия за нейното разнебитване. Глутница потери сновѣха отъ село на село и тероризираха населението. Прѣзъ лѣтото на 1902 година терорътъ се бѣ усилилъ до такава степенъ на християнското население, въпрѣки съвѣтитѣ, щото организационнитѣ ръководители, подири исходъ въ крайноститѣ. На 23-й септемврий сщщата година пукна първата възстаническа пушка. Първия актъ на бунтовницитѣ се разигра въ селото *Желъзница*, гдѣто бидоха убити трима омразни спахи. Два дни слѣдъ туй избухване, станаха сериозни сблъсквания между разбунтувалото се население и турска войска при с. с. Сърбиново и Градево. Въ тия сражения населението се би съ рѣдка екзалтираностъ. Тия сблъсквания се послѣдваха и отъ други по разни мѣста въ каазата.

Движението въ Джумайско зарази и съсѣднитѣ християнски села, разположени околостратегичната Крѣсенска влисура (Мелничко), както и нѣкои села отъ Петричката кааза. Въ тия мѣста и около тия села тоже станаха кървави сблъсквания.

Въ това движение зеха участие и мнозина отъ македонската емиграция въ България. Организираны въ отряды, тѣ, въпрѣки строгитѣ мѣрки на българското правителство, прѣхвърлиха границата и се отзоваха въ помощъ на борящитѣ се.

Въ слѣдната таблица сж отбѣлѣзаны всички сражения, които станаха прѣзъ врѣме на това движение по разни мѣста на Джумайската кааза и съсѣднитѣ ней мѣстности:

Итали	№ по ред	Мѣстосражение	Дата (1902 год.)	Воюващи сили			Продължителност на сражението в часове	Убити и ранени				Началници на отрядитѣ
				Въз- станици	Аскеръ	Про- порция		Възстапници	Аскеръ	На %		
										Въз- станици	Аскеръ	
Горно-Джумайска	1	с. Сърбиново . . .	28/IX	120	90	1: 0-8	3	1	29	0-8	32-2	Павло Давковъ, св. Илиа отъ с. Сѣменовъ.
	2	Сърбиново, мѣсти.	28/IX	48	900	1:16-7	8	—	65	—	8-1	Ю. Стояковъ. Свезъ и Лефтеровъ.
	3	„Марзова-скала“		184	400	1: 2-8	12	3	30	1-6	7-5	
	4	с. Желѣзница . . .	2/X	180	400	1: 2-2	12	1	40	0-6	10-0	Ю. Стояковъ, П. Давковъ, Т. Градевецъ, Ат. Ягъзовъ.
	5	„Прикратъ“ . . .	3/X									
	6	„Сърбино-Градево“	23/IX—10/X	350	2500	1: 7-2	—	43	108	12-6	4-8	Ю. Стояковъ, Протогеровъ, Стояковъ, Балтовъ, Танушевъ. Кавиталъ Дмитровъ.
	7	Вистрица . . .	19/X	200	2400	1:14-0	3	1	15	0-5	0-6	
	8	в. Чаталъ . . .	19—20/X	40	800	1: 7-5	6	—	5	—	1-7	
	9	в. Чаталъ . . .	20/X	200	1200	1: 6-0	3	—	10	—	0-8	
	10	„Факър-Тепе“	20/X	200	1200	1: 6-0	3	4	15	2-0	1-3	
	11	в. Чаталъ . . .	2/X	25	150	1: 6-0	2	—	2	—	1-3	
Мелничка	12	с. Вистрица, мѣсти.	26/X	25	150	1: 6-0	2	—	1	—	0-7	Николаевъ, Протогеровъ, Стояковъ.
	13	„Ибрахимъ“ . . .	26/X	25	150	1: 6-0	2	—	1	—	0-7	Ю. Стояковъ, Балтовъ, Хр. и Андрѣевъ.
	14	„Езерецъ“ . . .	3/XI	48	800	1:16-7	10	6	65	12-5	8-1	Ю. Стояковъ, Балтовъ, П. Давковъ.
Петричка	15	с. Влахи, мѣсти.	26/IX	250	500	1: 2-0	7	—	10	—	2-0	Ю. Стояковъ.
	16	„Ваба“	1/XI	110	720	1: 6-5	10	18	150	16-4	20-8	Ю. Стояковъ, Балтовъ, П. Давковъ.
Малешевска	17	с. Кръсна	22/IX	50	200	1: 4-0	12	3	15	6-0	7-5	Минката, Юрдановъ, Николовъ.
	18	Гореме	27/IX	50	400	1: 8-0	4	2	42	4-0	10-5	Ив. Пашалията.
Струмишка	17	Буднирци	29/IX	30	200	1: 6-7	3	8	26	10-0	13-0	Васе Пехливанкиа.
	18	Варбарово	29/IX	400	1000	1: 2-5	5	4	21	1-0	2-1	Ив. Водушановъ, М. Янковъ, Юрдановъ, К. Поповъ.
Разлошка	19	в. Вилца, мѣсти.	26/IX	70	550	1: 7-9	5	6	80	8-6	14-5	Свезъ, Настовъ, Лефтеровъ.
	19	„Семково“										
	19	Всичко	23/IX—3/XI	2580	13960	1: 5-5	110	95	729	3-7	5-8	

Прѣвъ това движение станаха 19 сражения въ разни мѣста на Горно-Джумайско, Мелничко, Петричко и другагѣ. Най-много сражения станаха въ Горно-Джумайската кааза, по нѣколко въ Мелничката и Петричката и по едно въ Малешевската, Струмишката и Разлошката.

Възстанишкитѣ отряди бѣха доста числени, въ турскитѣ сили при всѣко сражение прѣвъзходствуваха, както се види и отъ пропорцията на воюцитѣ страни. Единственъ е случая, когато броя на възстанниците прѣвъзходствуваше турскитѣ сили (при Сърбиново на 23/IX). При всички други сражения пропорцията е отъ 1: 2—1: 16, т. е., единъ възстанникъ срѣщу 16 турски войници! Общата пропорция на сблъсканитѣ сили прѣвъ цѣлото това движение се изразява въ 1: 5.5.

Сраженията между възстанниците и турската войска бѣха доста продължителни. Рѣдко сж сражения отъ по 2 часа. Има сражения, които траеха по 10—12 часа (при Кръсна, Езерецъ, Желѣзница и пр.) Тая продължителностъ ясно говори за устойчивостъта на възстанниците срѣщу грамаднитѣ турски пълчища.

Общия сборъ на убититѣ и ранени възстанници при всички сражения възлиза на 95 души, срѣщу такива 729 турски. Най-жървопролитни бѣха сраженията при Кръсна и Сърбиново-Градево, гдѣто паднаха (при послѣдното мѣсто) 43 д. възстанници и 108 д. турци.

Едноврѣменно съ сраженията, турската войска извърши ужасни звѣрства. Слѣдъ всѣко сражение тя нахлуваше въ християнскитѣ села, грабѣше, палѣше имотитѣ, безчестеше, убиваше и, въобще, вършеше всичко присяще на турчина. Подложени на жестокости и ужаси, каквито анализитѣ не помнятъ, християнитѣ отъ тия мѣста прѣвъ най-лютия и остъръ студъ напуснаха огнищата си и потърсиха подслонъ въ негостоприемнитѣ пещери, гори и планини. Часть отъ тѣхъ, верѣдъ снѣгове и студъ, сполучи да прѣмине въ България. Между избѣгалитѣ има моми, жени и дѣца обезчестени и жестоко мъчени. Има жени, моми и дѣца до такава степенъ *изтезавани и изнасилвани*, щото много отъ тѣхъ *изджанаха въ ржиптъ на мъчителитѣ си* . . . Свѣщенникитѣ Стефанъ Стоименовъ отъ с. Падежъ и Атанасъ отъ с. Ораново *бидоха объсени съ главата надолу надъ запалена слама и въ това положение горени съ желѣза* . . . Извършенитѣ звѣрства отъ турцитѣ не

се подават на описание. Българитѣ отъ тия звѣрства десетки кореспонденти и благородни европейци видоха съ очитѣ си по голитѣ мѣса на избѣгалитѣ влѣтници въ България...

Турцитѣ не пощадиха и християнскитѣ светини. Черквата „Св. Иванъ“ въ с. Бистрица е осквернена и обрната въ яхъръ; естественнитѣ си нужди турцитѣ вършатъ въ о.тара...; иконитѣ сж осквернени и издупчени, а очитѣ на светцитѣ издълбани. Черквата „Св. Илия“ въ с. Желѣзница тоже е осквернена и обрната въ яхъръ. Въ с. с. Падезъ, Тросово, Сърбиново и пр. черквитѣ сж разрушени. Селото Бистрица цѣло е опустошено; махалитѣ: „Рѣвата“, „Михало“ и „Дъбово“ сж обрнати въ развалини — отъ 96 сѣмейства останаха само 4—5. И пр. и пр. и пр. Разполагаме най-подробни данни за всички подвизи, които турцитѣ извършиха въ тия мѣста, нъ страницитѣ на настоящето изложение сж тѣсни за хилядитѣ подробности. Само една часть отъ тѣхъ прѣдаваме въ слѣдната таблица:

Каази	№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ села	Изнасилени жени	Изгесавани		Ограбени къщи	Освоетва, на които почина добитъ е отгаражъ	Изгорени къщи	Убити		Ограбени изрѣнци
				Мъже	Жени				Мъже	Жени	
Г.-Джумайска	1	с. Годлево	8	—	12	14	—	—	—	—	—
	2	„ Бачево	8	38	21	—	—	2	1	—	—
	3	„ Вѣлица	—	6	—	—	1	—	—	—	6
	4	„ Долно-Драглище	4	16	11	85	4	—	—	—	2
	5	„ Елешница	40	66	49	40	17	—	—	—	2
	6	„ Горно-Драглище	—	5	—	—	—	—	—	—	—
	7	„ Нелобръдско	7	8	4	1	3	—	—	—	2
	8	„ Тросово	—	6	—	30	—	—	—	—	—
	9	„ Долна и Горна-Сушица	—	33	9	85	7	—	—	—	—
	10	„ Желѣзница	4	—	—	200	150	20	18	3	—
	11	„ Дувагичево	5	—	—	—	—	—	—	—	—
	12	„ Сърбиново	15	42	18	310	47	86	7	3	10
	13	„ Градово	12	20	8	80	200	9	9	—	5
	14	„ Ораново	10	23	2	12	4	—	2	—	2
	15	„ Бистрица	8	41	—	—	—	—	—	2	—
15	Въ 15 села на Разлош. и Г.-Джум. каази:		111	304	134	807	433	67	37	8	29

Цифритѣ въ тая таблица сж поразителни. Въ Джумайската и Разлошката каази пострадаха 15 християнски села, най-много отъ които Желѣзница, Сърбиново, Градово и др. — въ Джумайско и Елешница, Долно-Драглище и др. — въ Разлошко. Общитѣ сборове въ тая таблица най-краснорѣчиво говорятъ за характера на турскитѣ звѣрства и злодѣйства.

И така, локалното движение въ тоя край на Македония биде потушено съ всичката жестокость, присъща на турцитѣ въ подобни случаи. Оная часть отъ християнското население, което бѣ избѣгало по планинитѣ и жилищата на което бѣха ограбени или изгорени, потърси прибѣжище въ България, дѣто броя му прѣвиши цифрата три-хиляди души.

Нъ и на останалитѣ по домоветѣ християни положението не бѣ завидно. Преслѣдванята и ужаситѣ слѣдваха своя редъ. Прѣснатата по селата войска и жандармерия продължаваха да вършатъ своитѣ традиционни зулуми и безчестия. Тѣ упражниха надъ усмирения край единъ видъ негласна екзекуция въ най-грозна форма и отъ най-мръсно естество. Слѣдния списъкъ на изнасилениитѣ жени и мъже въ Джумайско и Разлошко прѣзъ зимата — отъ мѣсець ноемврий 1902 г. до края на мѣсець януарий 1903 г. — най-краснорѣчиво подтвърждава това:

№ по редъ	Име и прѣзвие	Мѣсторождение		Забѣлѣжка	№ по редъ	Име и прѣзвие	Мѣсторождение		Забѣлѣжка
		село	кааза				село	кааза	
1	Анастасия Николова .	с. Лѣшко	Горно-Джумайска	Обезчестени сѣ отъ Отъ аскера и по-лицейскитѣ чино-новци: Абединъ и Елюбъ.	15	Анастасия Алексан-дрова	с. Добринище	Обезчест. отъ Елюбъ и Абединъ	
2	Дъщерята на Гоше Гро-ановъ	" "			16	Катерина Тодипа . .	" "		Обезч. отъ Абединъ
3	Дафина Георгиева . .	" "			17	Тодора Юрданова . .	" "		
4	Яна Стоянова	Падежъ			18	Елена Вабева	Банско	Обсч. отъ редифатъ	
5	Магда Величкова . . .	" "			19	Галина Двортова . .	" "		
6	Дъщерята на Стоялко Стойменовъ	" "			20	Магда Кърпачева . . .	" "		
7	Елена Донега	с. Добринище			21	Мара Попова	" "	Обезчест. и разсѣчена	
8	Варвара Адвова Го-нева	" "			22	Катерина Милчевица	" "		
9	Юрдана Димитрова . .	" "			23	Ана Анастасова Ра-щникова	Елошница		Обезчестени отъ полицейскитѣ чино-новци
10	Вара Мартинова	" "			24	Ана Кръстева	" "		
11	Вара Бозова	" "			25	Кадифа Сребренова . .	" "		
12	10 год. момиче на Коле Кврашовъ	" "			26	Магда Иванова	" "	Обезчестени отъ полицейскитѣ чино-новци	
13	Снахата на п. Травда-филовъ	" "			27	Яна Георгиева	" "		
14	Варвара Петрова . . .	" "			28	Парашкева Иванова .	" "		
				29	Мария Митрева	" "	Възрастни маже из-насилени		
				1	Кръсте Рашинковъ . .	" "			
				2	Атанасъ Болчевъ . . .	" "			

Значи, съждъ движението, въ продължение само на три мѣсеца, въ Джумайската и Разлошката каази (особенно въ последната) бидоха обезчестени и изнасилени отъ султановата войска и жандармерия *двайсе и деветъ* жени и моми и *двама* възрастни маже . . . Тоя списъкъ, макаръ непълнъ, най-краснорѣчиво илюстрира както грозния характеръ на езекуцията, така и турскитѣ нрави и морала на турската официална власть . . .

XI. Руско-Австрийски „реформи“.

Трѣвога въ дипломацията отъ нови осложнения на Балканския полуостровъ. — Намѣса. — Султанско ираде за реформи. — Руско-австрийски реформенъ проектъ и главнитѣ му точки. — Глѣдището на македонскитѣ населения. — Фияско на дипломацията.

Движението прѣвъ 1902 г., коелото и нагледъ незначително, прѣдизвика сериозна тревога и загриженостъ въ европейската дипломация. Мотивитѣ на тая тревога и на тая загриженостъ не се криеха нито въ свѣрхчовѣшкитѣ страдания на християнитѣ, нито въ потоцитѣ християнска крѣвъ, нито въ въпиющата нужда отъ сериозни реформи въ турското управление — подобни мотиви не сѣ присѣщи на дипломацията. Тия мотиви бѣха отъ съвсѣмъ друго естество: многожеланныя балкански миръ, тѣй скѣпъ за материалнитѣ европейски интереси и за политическитѣ изглѣди на извѣстни Велики сили, сериозно се заплашваше отъ една всеразрушающа революционна хала, която най-малко искаше да знае за тия интереси и тия изгоди, ако не, до извѣстна степенъ, и насочена противъ тѣхъ . . . Веднажъ тоя миръ нарушенъ, само една стѣпка остана до нарушението и на европейския миръ, тѣй грижливо крѣпенъ върху острието на байонетитѣ . . .

Кървавитѣ събития, които трѣсваво се развиваха въ Македония и Одринско прѣвъ последното петилѣтие и се засилиха прѣвъ 1902 г., не можеха да не обърнатъ сериозното внимание на заинтересуванитѣ въ балканскитѣ работи Велики сили, чиито агенти въ Турция, очевидци на тия събития, въ обстоятелни рапорти рисуваха всичката гровота на положението и всичкия ужасъ отъ приближающата революционна буря. Движението прѣвъ есенята на 1902 г., макаръ локално и неподкрѣпено отъ Вътрѣшната организация, сѣ дебела линия подчerta

тая грозота и тоя ужасъ и прѣдизвика въ дипломацията оная тревога и загриженостъ, за която токо-що поменахме.

Прочее, една дипломатическа намѣса бѣ неминуема.

По силата на едно политическо съглашение между Русия и Австрия отъ 1897 г. прѣдизвикано отъ настапащитѣ осложнения на Балканския полуостровъ, и главния прѣдметъ на което бѣ запазване *status-quo*-то въ Турция и балканскитѣ държавици, както и трѣбваше да се очаква, първи възѣх думата, като най-заинтересувани, тия двѣ държави.

Движението въ Джумайско още не бѣ потушено, когато руския прѣдставителъ въ Цариградъ биде извиканъ отъ Царя въ Ялта и получи заповѣдъ да изработи единъ проектъ за насъщни реформи въ Турция и настойчиво да изиска отъ Портата тѣхното приложение, та, по тоя начинъ, да се пресѣватъ причинитѣ на недоволството между християнитѣ. Въ сжщата смисль Царя говори и на Турханъ-паша, който бѣ изпратенъ отъ султана да го поздравя въ климатическата му резиденция.

Султанъ Хамидъ, деспотъ лукавъ и прѣдугадливъ, почувствува всичката сила на царскитѣ думи и, за да прѣдупрѣди единъ реформенъ проектъ, който би дошълъ отъ вѣнъ, нѣколко дни слѣдъ това (м. ноемврий 1902 г.) публикува ираде за реформи въ европейскитѣ вилаети. За всички сж паметни реформитѣ, които това султанско ираде прѣдвиждаше. Тѣ не съдържаха въ себе нищо сжщественно, освенъ голи фрази за „редъ“, „законность“ и „равноправность“ и се завършваха съ учрѣдяването на специаленъ инспекторатъ за тритѣ македонски вилаети. Незабавно слѣдъ обнародването на тия султански „реформи“, на инспекторския постъ биде назначенъ днешния „реформаторъ“ Хилми-паша, комуто се и възложи тѣхното прилагане. Тая султанска усърдность прѣдизвика смѣхъ у всички. При сѣ това, европейската дипломация изглеждаше доволна отъ тая „султанска милость“ къмъ християнитѣ и съ благодушно търпѣние очакваше отъ нея благотворни резултати.

Но, вмѣсто подобрѣние, положението въ Македония и Одринско се влошаваше *screscendo*!... Сражения между чети и турска войска не бѣха рѣдкость и прѣзъ зимата, и турския тероръ, деризиранъ отъ новоизпечения „реформаторъ“ Хилми-паша, се усили до висока степенъ. Нова катастрофа стоеше на прагътъ... Двѣтѣ най-заинтересувани Сили въ балканскитѣ работи, Русия и Австрия, рѣшиха да направятъ една стъпка напредъ. Но прѣди да сторятъ това, тѣ намѣриха за потрѣбно да осигорятъ за по-нататъшнитѣ си планове съдѣйствието и неутралитета на България и Сърбия — особено на първата, която се считаше за огнище на размирията. Дохожданието на руския министъръ на външнитѣ работи въ София и Бѣлградъ, до волко може да се знае, имаше това главно прѣдназначение. Въ Виена, която той тоже посѣти, се установиха главнитѣ начала, които трѣбваше да лѣгнатъ въ основитѣ на новоскроения проектъ за реформи въ тритѣ македонски вилаети. Усвоената нова програма между двѣтѣ правителства въ началото на м. януарий 1903 г. биде съобщена на тѣхнитѣ прѣдставители въ Цариградъ и натоварени да изработятъ подробенъ проектъ за реформи.

Слѣдъ единъ мѣсець новия проектъ бѣ готовъ и, въ първитѣ дни на м. февруарий 1903 г., врѣченъ султану съ подробно изложение на мотивитѣ, които го прѣдизвиваха, придруженъ даже съ малки „заплашвания“... Впрочемъ, послѣднитѣ бѣха излишни, защото тоя проектъ не съдържаше нищо, което би накърнило неговото султанско достолѣние и суверенни права. И султанъ Хамидъ съ широко разтворени обятия прие тоя русско-австрийски проектъ...

Главнитѣ точки на тоя проектъ се свеждатъ въ слѣдующето: реорганизиране на полицията и жандармерията чрѣзъ чуждестранни инспектори на *турска служба*; създаване отдѣленъ бюджетъ за всѣки вилаетъ, контролиранъ отъ *Отоманската Банка*; замѣняване на десетъкъа съ поземеленъ налогъ; смѣняване на поляцитѣ-турци въ християнскитѣ села съ християни и учредяване за тритѣ македонски вилаети специаленъ инспекторатъ, който постъ, впрочемъ, бѣ учреденъ съ ноемврийското ираде за реформи и на него назначенъ Хилми паша.

Тоя проектъ бѣ само по име европейски, а по форма и съдържание — *турски*. А той бѣ такъвъ, защото му липсуваше най-характерната черта, която отличава разумнитѣ европейски проекти — *европейски контролъ*, като *гаранция* за приложение на реформитѣ.

Липсата на тия съществени нѣща прѣдрѣче още при създаването на тоя проект *мъртво-рожденност* . . .

Такъвъ бѣ февруарския русско-австрийски проектъ, прѣдначенъ да „ощастливи“ македонцитѣ.

Можѣха ли македонскитѣ населенія да се задоволятъ съ тия *мизерни* трохи, които „християнска“ и „великодушна“ Европа имъ подхвърли като *велико* благодарение?

Глѣдището на тия населенія е ясно и открито. Определено отъ вѣковнитѣ страдания на массата, това глѣдище се крѣпи и развива безъ опуртюнизъмъ: македонскитѣ населенія знаятъ вече отъ исторически опитъ, че замѣняването на турската власть съ свободенъ политически животъ е невъзможно безъ борба, безъ проливание на кръвъ . . Изглежда, че за Европа това е необходимото доказателство, което всѣки отъ подвластнитѣ на Турция народи трѣбва да даде за своята зрѣлостъ. А македонскитѣ населенія сж одавна въ своята зрѣла възраст. Трѣбваше да изминатъ само 2 — 3 мѣсеца слѣдъ врѣчанieto на тоя фамозенъ проектъ, за да се дадатъ на Европа *първитѣ* кървави доказателства на това . . . Прочее, проекти за реформи отъ типътъ на февруарския русско-австрийски само ускоряваха фаталнитѣ минути . . . Заплашванията, които придружаватъ официалнитѣ комюникета, ни най-малко не отрѣзватъ народнитѣ масси. Увлечението на послѣднитѣ стои по-горѣ отъ хладнитѣ смѣтки на дипломатията . . .

И тѣй, русско-австрийскитѣ „реформи“ съ нищо не задоволиха християнското население въ Македония, защото, независимо отъ обстоятелството че тѣ не подобряваха неговата участъ, нѣ още и послужиха на „реформатора“ Хилми паша, прикритъ задъ тѣхъ и въ тѣхно име, да прѣдприеме едно грозно изтрѣбление на християнитѣ — прѣдмѣтъ на слѣдващата глава.

Македонското население твърдѣ духовито нарѣче тия „реформи“ — *пядарски* . . .

XII. „Реформаторска дѣятелностъ“ на Хилми-паша.

Хилми паша въ Македония и неговата официална мисия. — Хилми паша мандаторъ на Султана и Европа. — Тайната мисия на Хилми паша и пълнения плавъ на султана. — Мърки противъ християнитѣ. — *Първа мърка*: блокади на християнскитѣ села. Звѣрства. Официални документи за тия звѣрства. Афера въ Кояско (Охридско). Жрбинска афера (Охридско). Избишка афера (Рѣсенско). Тероръ въ Драмско. Тероръ въ Новрокопско. Зеленградска афера (Кратовско). Ужаси въ Одринско. Бяпестъ и Яновевъ за турскитѣ звѣрства. Пожарище и кланье въ с. Балдево. (Новрокопско). Вомбардиране и опожаряване на с. Ваница (Сѣрско). Човѣшка касашица при с. Ениджия (Лозенградско). Пожарище и кланье въ с. Сжрденъ (Костурско). — *Втора мърка*: тероръ надъ християнитѣ отъ аскера. Официални документи за аскерскитѣ изстъпления. — *Трета мърка*: материално съсипване на християнитѣ чрѣзъ арести, заточвания, интернирания, въдворяване и ограничаване на мѣстожителство и пр. — *Четвърта мърка*: дискредитиране на турско-европейскитѣ „реформи“. Оплаквания на християнитѣ. Заплашвания на дипломатията. Отчаяние на християнското население. — *Кланье въ Солунъ*: В. Берардъ за кланьето. Атенгати. Кланье. Поименъ списъкъ на изклани. Убиты атенгатори. Арести въ Солунъ и провинцията. Осждени. Заточени. Дипломатията и кланьето. — *Кланье въ Битоля*: Страхъ отъ повторение на атенгатитѣ изъ цѣлата страна. Атенгатитѣ като сигналъ за въстание. Кланье. Причинитѣ. Брой на изкланитѣ. Арести. Сражение въ с. Цапари.

„Реформаторската дѣятелностъ“ на Хилми-паша е единствения виновникъ на крайне размирното положение, което настѣпи въ Македония и Одринско прѣзъ първото полугодие на 1903 година — дѣятелностъ, която ускори фаталния часъ на народното негодувание и на Илинъ-день (20 юлий) се изрази въ широко масово въстание. Прочее, по-обстоятелно разглѣждане на тая дѣятелностъ се налага отъ самото естество на настоящето изложение.

Хилми-паша дойде въ Македония въ първитѣ дни на м. декемврий (8/XII) 1902 г., придруженъ отъ сонмъ помощници, секретари, чиновници и пр. Той бѣ изпратенъ отъ султанъ Хамидъ да заеме инспекторския постъ надъ тритѣ македонски вилаети, създаденъ съ ноемврийското (с. г.) султанско ираде за „реформи“ въ Турция. Официалната мисия на новия инспекторъ се състоеше „буквално“ да приложи току-що даруванитѣ султански „реформи“ и да надзирава за тѣхното „точно“ изпълнение. Руско-австрийския проектъ за „реформи“, който се яви три мѣсеци слѣдъ турския и прѣдвиждаше подобенъ инспекторски постъ, санкционира създадения вече, и Европа, подобно на султанъ Хамида, възложи на Хилми

паша прилаганието и на своитѣ „реформи“. По тоя начинъ, Хилми-паша имѣ рѣдкото щастие да бѣде мандатарь и на Хаида, и на Европа, и да прилага едновременно, и турски, и европейски „реформи“! . . .

Отъ каква стойностъ бѣха и еднитѣ и другитѣ реформи — говорихме по-горѣ. Даже при добросъвестното имѣ приложение и изпълнение, тѣ ни на йота нѣмаше да подобратъ участъта на християнското население. И понеже тая важна и трудна мисия се възложи на Хилми-паша — най-вѣрния и прѣданъ слуга на султанъ Хаида, то и дума не можеше да става за какво и да било подобрене въ управлението. А това обстоятелство най-браснорѣчиво говори за несериозността на руско-австрийскитѣ реформи. Сѣщинската мисия на Хилми-паша, обаче, не бѣ да реформира турското управление и да подобри участъта на християнитѣ, а да тури въ изпълнение пълнения планъ на своя господарь, който планъ, подъ закрилата на европейската санкция, обѣщаваше блѣскави резултати. Тоя планъ се състоеше въ *смазването и изтрѣблението на християнския елементъ*.

Съ редъ мѣрки, които нѣматъ нищо общо съ реформитѣ, той прѣдприе една безпощадна и изтрѣбителна война противъ християнското население и прѣобърна страната въ арена на лудо турско бѣснувание, на диво и фанатизирано турско изстъпление.

Мѣрkitѣ, съ които тоя турски реформаторъ си послужи, бѣха безброй и разнообразни. Ний ще отбѣлѣжимъ само най-главнитѣ и най-характернитѣ.

* * *

Първата мѣрка на Хилми-паша се състоеше да блокира християнскитѣ села, махли и волиби въ четиритѣ вилаета (Солунски, Битолски, Скопски и Одрински) съ войска и башибозукъ, подъ прѣдлогъ да се издири скрито оръжие и да се очистятъ селата отъ размирни и подозрителни елементи. Тия блокади бѣха ужасни и живота на населението се обърна въ сѣщински адъ. Жителитѣ на блокиранитѣ села се събираха отъ аскера изъ къщата, нивята и полето всрѣдъ селото и, въ присѣдствието и по личната заповѣдъ на каймакамитѣ и полицейскитѣ чиновници на респективнитѣ каази, подлагаха се на жестоки мъки и изтезания, за да кажатъ скрито оръжие и посочатъ имената на царскитѣ душмани. И се почваха такива ужасни и сѣрдцераздирателни сѣѣни, които перото не е въ състояние да прѣдаде . . . На една страна наслагани по земята селени и всѣвѣго група войници отъ по 4—5 души биятъ до умора; когато жертвата прѣмре и изгуби съзнание, поливатъ я съ вода, свѣстятъ и отново изтезятъ . . . На друга страна, други селяни висятъ обѣсени съ глава надолу, съ очи кървасали и излѣзли изъ арбититѣ . . . На трета страна, жестокосѣрдечни мъчителитѣ съ ножчета рѣжатъ мѣсата на стенащи обесени . . . На четвърта — царски войници съ газъ поливатъ прѣмрѣлъ отъ бой и истезания селянинъ, готови да драснатъ кибритъ и го запалятъ, ако не посочи скритото оръжие . . . На пета . . . та потрѣбно ли е да изрѣждаме всички форми на мъчения, съ които официалната власть си служеше? . . . Много отъ тия кѣѣтници издѣхваха въ рѣцѣтѣ на мъчителитѣ си . . .

Слѣдъ тия звѣрства и безчовѣчия почваха се обиски по къщата. Разбира се, рѣдко се залавяше оръжие. Като резултатъ винаги бѣ грабежъ на всичко сѣжпоцѣнно и сѣжтано за черни дни.

Слѣдъ обискитѣ, слѣдѣваха гощавки. Изкаляха се всички кокошки въ селото, събираха се изъ къщата всички яйца, масло и други хранителни продувти и се приготвяше богатата трапеза на „сѣжпитѣ“ царски гости . . .

Слѣдъ гощавкитѣ почваха оргиитѣ . . . Силомъ и съ бой се измѣвяха изъ къщата красивитѣ момѣ и млади невѣсти, събличаха голи и караха да играятъ хоро и веселятъ царскитѣ пратеници . . .

Тия ужаси и безчинства на официалната турска власть продължаваха по нѣколко дни наредъ, а често и съ недѣли, и мѣсеци. Това бѣ езекуция рѣдка по родѣтъ си! Най-сетнѣ, „царскитѣ гости“ напускаха езекутираното и смазано село, задигаха съ себе най-виднитѣ и по-интелигентни селени и се упѣтѣваха къмъ други села, за да повторятъ сѣжитѣ звѣрства, ужаси и безчинства.

Бихме били обвинени въ голословие, ако венчю туй не подкрепимъ съ достовѣрни данни. Въ архивитѣ на Солунското и Битоляското Вилаетски управления се съхраняватъ дѣли купница вѣвжа отъ родътъ на слѣднитѣ документи, вопия отъ които сж връчени и на европейскитѣ консули въ поменатитѣ градове:

(Прѣводъ отъ турски).

„До Негово Прѣвосходителство Асанъ Физми Паша, Солунски валия.

„На насъ, селенитѣ отъ с. Ново-село (Струмичко), вѣрни поданици на Н. И. В. Султанъ, в отнега вече *остава сигурностъ* за животъ при огницата на нанитѣ дѣди и прадѣди. *Животъ, имотъ и честъ не се намиратъ вече въ нашитѣ рѣчи.* Ний треперимъ отъ ужаситѣ, които се вършатъ надъ насъ; ний треперимъ при мисльта, че тѣ могатъ още повече да нарастнатъ и да ни завлекатъ въ гробоветѣ, а дѣцата ни да останатъ голи, боси, гладни и безъ страхъ подъ открито небе, както почти се намираме и сега.

„Ваше Прѣвосходителство! *Чуйте гласа ни, осканията ни, последните ранитѣ по тѣлата ни — тѣ сж трѣтъ васъ и турете ржката си, олъкчете страданията ни и дайте ни възможностъ и ние да живѣемъ като хората и да изпълняваме своитѣ задълженія къмъ царя, къмъ родители, къмъ невѣстни дѣца и слаби жени!* Ний се обръщаме за помощъ къмъ васъ, защото вѣрваме, че само вие можете да ни помогнете! Иначе, ний изгубваме всѣка надежда за животъ. Отъ нѣколко дни насамъ въ селото ни е настаненъ царски аскеръ, който е дошелъ да ни пази. Но той именно ни докара до *положението, въ което ни виждате.* Изпърво дойдоха около 800 войника съ бинбашия и *колааси* начело, разположиха се на чадъри всрѣдъ селото и почнаха да търсятъ оружие отъ насъ. Пушки и цицове кремълки, рѣддясали и изноразвалени, каквито имахме, прѣдадохме. Вие можете да ги потърсите и видите. Бинбашията остана недоволенъ, защото той не искаше отъ насъ танива пушки, а нѣкакви си *капакли*, каквито ние нѣмаме. Той ни даде срокъ три дена да му дадемъ капакли пушки, а ние, като нѣмахме, изпратихме коджабашинитѣ си — Атанасъ Илиевъ и Тодоръ Георгиевъ, авата Атанасъ пощъ Николовъ и свѣденика Василь Петровъ да му яватъ това. Въ отговоръ на това бинбашията се разпорѣди да ни *биятъ* съ тояги до тогава, до като прѣдадемъ исканитѣ пушки. Авата Атанасъ П. Николовъ като не можа да изтърпи болкитѣ, сполучи да се отърве, като обѣща и даде на *колааси 12 лири подкупъ.* Тоя царски аскеръ се дигна и дойде другъ, до 1000 души, подъ *началството на каймакамина.* Каймакамина се разпорѣди да *отстѣпимъ къщитѣ си на аскера.* На заповѣдта му не можехме да се противимъ и обѣхме принуденъ да *отстѣпимъ къщитѣ си* и да стоимъ по 5—6 фамилии въ една къща, а голѣма частъ и *подъ открито небе всрѣдъ зимнитѣ студове.* Нашето село има 170 къщи и вие можете сами да си прѣдставите, какъ сме могли да живѣемъ, слѣдъ като сме дали мѣсто на 800—1000 войника. Вие можете да си прѣдставите и въ какво положение се намира и нашата покъщнина, *храна и облѣкло, оставени на чужди рѣцѣ.* Но това бѣше нищо въ сравнение съ *изтезанията и мъкитѣ,* на които отпослѣ ни подхвърли каймакамина. *Три поиска пушки и, като не можехме да му прѣдставимъ, прѣдаде ни на аскера за баи и изтезания.* Нашитѣ болки сж неописуеми, Ваше Прѣвосходителство. *Докара ни вързване по единъ кажъкъ отъ по 20—25 оки и така ни караше да стоимъ на единъ кракъ и въ това положение ни биеха съ тояги отпърдъ и отзадъ, и, когато единъ войникъ се наситваше, дохождаше другъ да бие; слѣдъ това ни караха да колѣничимъ, а между ницалитѣ и къщитѣ ни туряха дървета, на по единъ отъ странитѣ заставахме, а трети, като ни навеждаше главата, биеше ни по задницата и по гърба.* Ранитѣ сж по тѣлата ни и вие можете да ги видите и да се увѣрите. А ние, като нѣмахме оружие, какво можехме да дадемъ и се отървемъ? Сами войничитѣ, които ни биеха или глѣдаха страданията, казваха ни: *„ако нѣмате, купете и дайте, иначе каймакаминитѣ нѣма да ви остави живи“.* Това ни и отгърва отъ мъкитѣ. *Понскахме срокъ дамо да намѣримъ и купимъ пушки и да ги прѣдадемъ.* Нѣвои намѣриха: Анастасъ

„*п. Николов за 3¹/₂ лири купи една пушка отъ Хасанъ Налбантъ отъ с. Борисово; Лазаръ Гоневъ купи отъ с. Шушица, Иванъ Гнасовъ — отъ с. Мокриево, Коле Цветановъ даде на юзбашията 3 лири и се оттърва отъ бой. Каймакамътъ слѣдъ това замина за Петричъ, като остави дума, че ние всички трѣба да му прѣдадемъ по една пушка.* „Вие сами виждате, Ваше Прѣвосходителство, че намъ е невъзможенъ живота въ селото безъ вашитѣ бързи распорѣждания. Ний тукъ ви наброяваме нѣкои отъ изтезаванитѣ и бититѣ: „Смилянъ Илиевъ 55 г., Лазаръ Гоневъ 35 г., Коле Цветановъ 25 г., Стойко Гоневъ 40 г., „Мите Илиевъ 45 г., свещеникъ Никола Анастасовъ 25 г., Иванъ Гвозовъ, Атанасъ Георгиевъ 27 г. На Велика, Ристоманова жена, е турянъ горъциъ вършникъ на главата, за да каже пушката на сина си — 18 годишно момче. А момата Ана Куюмджиева — 18 годишна, „грабнаха я трима войника и искаха да я изнасятъ. Благодарение на това, че братъ ѝ „Колю на часа успѣ да се яви прѣдъ каймакамина и да се оплаче, послѣдния даде бърза „помощъ и момата биде отгървана отъ рѣцѣтъ на войницитѣ. Войницитѣ прѣзъ своето стоение „въ къщитѣ ограбиха ризи, обуца, чорапи, храна; изгориха, каквото имъ попаднеше, даже и нѣкой „нѣща отъ повѣщината; а на Мите Илиевъ единъ войникъ грабна кесията съ около 200 гроша.

„Слѣдъ заминаването на каймакамина, гражданската власть, оставена въ рѣцѣтъ на „Махмудъ онбаша съ 7 жандари, ни заплашва съ нови изтезания. Махмудъ онбаша явно „ни заяви, че трѣба да му представимъ по една пушка, или да му дадемъ по 2 лири, въ „противенъ случай щѣлъ да ни изпраща единъ по единъ въ Петричъ при каймакамина да „ни бие. Мите Ристомановъ, 18 годишенъ, даде на онбашията 3 лири да го освободи отъ „задължението.

„Такъво е сегашното ни положение.

„Като донасяме до ваше знание горѣказаното, апелиреме къмъ високо-хуманнитѣ „ви чувства (?!) и ви молимъ най-покорно за улечавание на злата ни участь. Знайте, „Ваше Прѣвосходителство, че безъ вашата вѣрпка помощъ нашия животъ е невъзможенъ въ „селото. Царската сила и власть е голѣма! Ние се надѣваме, че вие, прѣдставителъ на тая „власть, ще ни помогнете, ще отстраните теглото, което виси надъ главитѣ ни и ще ни „дадете възможность да живѣемъ мирно, да хранимъ дѣцата си и да плащаме царскитѣ „данъци, както сме плащали винаги.

„Остаеме съ пълна надѣжда и почитание.

„Солунъ 25/XII 1902 г.

За селенитѣ:

(Селския печатъ)“.

(Прѣводъ отъ турски).

„До Негово Прѣвосходителство Битолския Валия.

„На 4-й януарий т. г., въ сѣбота, царска войска дойде въ селото ни и слѣдъ много „обиски, подѣ прѣдлогъ, че въ селото ни се намиратъ лоши хора, *когото срѣцнаха били* „и изтезаваха крайно. Освенъ това, погѣтъ отъ с. Збѣджи е сѣщо свѣщенникъ и въ на- „шето село. На денъ Богоявление той трѣбваше да служи въ нашата черква, но офицерина „му запрѣти да излиза вънъ отъ селото си и, по тая причина, бѣхме лишени тоя денъ отъ „черковна служба. А гѣкъ Орханъ, жандаринъ отъ Охридъ, *зтъ би* нашия първенецъ Траянъ „Негре. Молимъ да заповѣдате на каймакамлъка въ Охридъ да забрани на Орхана да отива „по селата и да не се повтара случката, изложена по-горѣ за черквата.

„Битоля, 12 Януарий 1903 г.

„Ваши поворни рай: с. Присовяни (Охридско)“.

(Пръводъ отъ турски).

„До Негово Пръвосходителство Битолския Валия.

„На 2 т. м., въ четвъртъкъ, двама офицери, чиито имена не знаемъ, дойдоха отъ Охридъ съ 70 души войници, влѣзоха въ селото ни Присовани и цѣли 24 часа правиха обиски, нъ като не намѣриха нищо, уловиха честнитѣ селени Апостоль Петковъ, Петре Апостоловъ, Иванъ Треновъ, Нове Димовъ, Трайче Апостоловъ — и ги отвараха въ Охридъ съ нечисти мжки и изтезания, а пъкъ Наумъ Търповъ, Силянъ Яковъ, Траянъ Христовъ и Иванъ Талевъ биха до смъртъ и оставиха въ селото. Освѣнъ това, съсѣдното ни село Мислодожда е мухамеданско, жителитѣ на което ни забраниха да оремъ, съемъ нивитъ си и да жънемъ ливадитъ си. Освѣнъ това, жандарина Орханъ отъ с. Крушица много пъти се изпраша отъ Охридъ по селата, кѣтъто всичко граби и трѣпа. Молимъ да му се забрани ходението по селата. Отъ вѣщата на Ив. Треновъ е взето единъ вилимъ, на стойностъ една лира, а отъ вѣщитѣ на Наумъ Христовъ, Ив. Треновъ и Спасе Христовъ — по три чифта чорапи. Искаме да ни се повърнатъ ограбенитѣ вещи и да се заплати обезщетение за гостуванетоъ два дена на жандаритѣ.

„Битоля, 12 Януарий 1903 г.

„За селенитѣ на с. Присовани: (Селския печатъ)“.

(Пръводъ отъ турски).

„До Н. В. Пръвосходителство Битолския Валия.

„Мюдурината на Крушово, мулязиминая и чаушина съ дружината имъ, увеличени отъ нѣколко башибозука отъ с. Вирбукче, слѣдъ като прѣтърсиха с. Горно-Диваци, дойдоха въ нашето село, прѣтърсиха всичкитѣ ни вѣщи и не намѣриха нищо. Слѣдъ това викаха ни при себе, биха ни ужасно съ гърбачи и сопи и ни питаха, вѣдъ и у кого има оружие. Женитѣ и дѣцата ни, като видоха нашитѣ мжеи, почнаха да плачатъ и викатъ. Разсърдени заплететата, впуснаха се по тѣхъ и съ вондацитѣ почнаха да удрятъ, да псуватъ, да ругаятъ, да кжсатъ ризитъ имъ и да вършатъ работи, за които е срамно да се говори. Отъ плачѣтъ и викатъ на нещастнитѣ ни жени и дѣца, осрамени, пуснаха ни и ни казаха, че други път, като дойдатъ, исчатъ оружие, иначе ще ни прибиятъ — и си отидоха. Отъ страхъ, че ще ни биятъ повторно, не можемъ да се върнемъ въ село. Молимъ ви се да дадете заповѣдъ на Крушовския мюдуринъ да не прави още еднажъ такива работи и да ни платятъ 40-тѣ товари дърва, що ни ги изгориха и за напръдъ да ни плащатъ цѣната на вѣщата, които ни зиматъ.

„Битоля, 13 януарий 1903 г.

„Ваши поворни ран: За селянитѣ на с. Пуста-Рѣка (селския печатъ)“.

(Пръводъ отъ турски).

„До Н. В. Пръвосходителство Битолския Валия.

„На 3 януарий, въ сѣбота, двама офицери съ 70 души войска дойдоха отъ Охридъ въ селото ни Зблждие, заобиколиха го, направиха много обиски и биха мже и жени и кого срѣщнаха. Като не намѣриха нищо, повикаха се отъ страна на жандарина Орханъ първенцитѣ ни Стоянъ Марковъ, Петко Стояновъ и Танаско Стояновъ и злѣ бидоха бити. Въ врѣме на обискитѣ, отъ Сотира Траяновъ, Гьорги Божиновъ, Ристовица и отъ Иваница Ивановата сж земени по единъ чифтъ чорапи. Въ чорапитѣ, земени отъ Ристовица, се намираше и единъ герданъ отъ 10 алтилжа. Освѣнъ това, принудиха ни да подпишемъ и единъ сенетъ, съ който се задължаваме, щото въ десетъ дена да добараме всичкитѣ бѣглеци. Ко-

„кошки, пѣтли и др. за ядене нищо не оставиха, и женитѣ ни искуваха и биха, за да имъ „правятъ гозби. Особено золумитѣ на Орхана нѣматъ край. Слѣдъ като се оплакахме на Охридския каймаканинъ и не се обърна внимание, молимъ въ Орханъ да се уволни, да ни се дадатъ паритѣ за храната на солдатитѣ и да не се повтарятъ тия беззакония.

„*Битоля*, 13 януарий, 1903 г.

За селенитѣ: (селския печатъ).*

Тия документи сѣ жалби, отправени до респективнитѣ валии, въ които населението самолично рисува адѣтъ, който новия пълненъ пламъ на султанъ Хамида създаде. Не трѣба да смѣствува и съмнѣние, че всички жалби (а такива се подаваха отъ всички христмански села) останаха безъ послѣдствие, въпреки даже обстоятелството, че копия отъ тѣхъ самото население връчваше на европейскитѣ консули.

Картичката нѣма да бѣде пълна, ако тоя новъ султански курсъ не обрисуваме съ по-ярки и очебийни картини.

Афера въ Койнско

(Охридско).

На 13 януарий 1903 г., въ христманско с. *Койнско* (Охридска каза, Битолски вилаетъ), турска потера откри революционна чета и край сѣщото село имѣ съ нея сражение. Ядосана отъ несполуката, потерата нахлу въ близнитѣ с. с. *Койнско*, *Елшани* и *Велгоци* и извърша неописуеми ужаси. Слѣдната таблица показва резултатитѣ на турския вандализъмъ.

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата на аферата		с. Койнско				с. Елшани				с. Велгоци		В с я ч к о			
Число и мѣсець	Година	арест.	изтез.	убити	избѣг.	арест.	изтез.	убити	избѣг.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	убити	избѣг.
18/1	1903	22	22	2	4	6	15	1	3	1	6	29	43	3	7

Тая таблица най-враспорѣчиво и сама по себе говори за турскитѣ ужаси, за да се нуждае отъ коментарии.

Жрбинска афера

(Охридско).

На 15 мартъ 1903 г. турска потера откри революционна чета въ с. *Жрбино* (Охридска каза, Битолски вилаетъ) и, край селото, стана кърваво сражение. Въ помощъ на обсадената чета се стехоха въоръжени селени изъ всички околни села, на брой повече отъ 700 души, и слѣдъ 18 часово сражение отблъснаха турцитѣ. Послѣднитѣ оставиха на полесражението 29 души ранени и 38 — убити! Още сѣщия день стигнаха многобройни потери, прѣснаха се по христманскитѣ села и извършиха неописуеми жестокости. Слѣдната таблица посочва поименно езекутиранитѣ села и броя на пострадалитѣ христмани:

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата на аферата		с. Жрбино				с. Мраморець				с. Сливово			с. Врѣбани			с. Годиѣе			с. Лактиѣе			с. Слатино				
Число и мѣсець	Година	арест.	изтез.	избѣг.	арест.	изтез.	избѣг.	умр.	арест.	изтез.	избѣг.	умр.	арест.	изтез.	избѣг.	умр.	арест.	изтез.	избѣг.	умр.	арест.	изтез.	избѣг.			
15/III	1903	14	40	18	12	22	14	5	8	12	5	2	9	4	6	10	11	17	1	12	18	16	3	15	14	26

(Слѣдва).

с. Оздолени				с. Бѣлчица			с. Злести				с. Велмен				с. Брежани				с. Лешани				с. Ботунъ			Селце		Всичко				Изгубени безъ гроба
арест.	изгуб.	убити.	умр.	арест.	изгуб.	убити.	арест.	изгуб.	убити.	умр.	арест.	изгуб.	убити.	умр.	арест.	изгуб.	убити.	умр.	арест.	изгуб.	убити.	умр.	арест.	изгуб.	убити.	арест.	изгуб.	убити.	арест.	изгуб.	убити.	
6	15	8	1	16	36	31	6	40	5	1	18	26	15	2	4	6	18	7	41	7	2	3	33	9	2	147	318	195	17	145		

И тъй, 15 села отъ Охридската кааза — цялата мѣстность, нарѣчена *Дебърца*, биде подложена на екзекуция. Общия брой (318 души) на изтезанитѣ краснорѣчино говори за размѣритѣ на зѣрствата. Отъ изтезанитѣ 145 души бидоха хвърлени въ затвора и слѣдъ шесть дни — на 22 мартъ, *всички безъ присѣда*, изпратени на заточение въ Мала Азия. Отъ изтезанитѣ 17 души умрѣха изъ пѣтя и на самото мѣстозаточение — *Димаръ-Бекиръ* (Божинъ Наумовъ, Петре Николовъ, Мицко Дамяновъ, Мойсо Христовъ и Апост. Ивановъ — отъ с. *Мраморецъ*; Георги Ивановъ и Ник. Лазаровъ — отъ с. *Славо*; Димко Николовъ — отъ с. *Годице*; Иванъ Десковъ — отъ с. *Злести* и пр. и пр.).

Избишката афера

(Рѣсенско).

На 18 мартъ 1903 г. при селото *Избица* (Рѣсенска нахия, Битолска кааза) стана сражение между революционна чета и турски аскеръ. Слѣдъ сражението аскера нахлу въ близнитѣ села *Избица*, *Боуно* и *Леорѣка* и надъ невиннитѣ селяни изсипа всичката си яростъ. Слѣдната таблица показва резултатитѣ на турския вандализъмъ по тоя поводъ:

Разпределение на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата на аферата		с. Боуно		с. Леорѣка				с. Избица				Всичко			
Число и мѣсець	Година	арест.	изгуб.	арест.	изгуб.	убити	ранен.	арест.	изгуб.	убити	ранен.	арест.	изгуб.	убити	ранен.
18, III	1903	11	18	3	8	1	1	1	2	2	1	15	28	3	2

Измежду пострадалитѣ има и трима убити (съ куршумъ) и двама ранени, между които и една жена.

Тероръ въ Драмско.

При края на м. мартъ 1903 г., жѣлзнопътния мостъ при с. Анжиста (Драмска кааза, Солунски вилаетъ) биде разрушенъ съ динамитъ отъ революционна чета. По тоя поводъ, безброй потери се прѣснаха по християнскитѣ села въ Драмската кааза и извършиха ужаси. Слѣдната таблица посочва екзекутиранитѣ села поименно и броя на пострадалитѣ християни.

Разпределение на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата на аферата		с. Просеченъ		с. Плевна		с. Гурѣжикъ		с. Косовъ		с. Сяръ		с. Ири		с. Горенци		с. Кърлуково		с. Висо		с. Бомакъ		Всичко	
Мѣсець	Година	арест.	изгуб.	арест.	изгуб.	арест.	изгуб.	арест.	изгуб.	арест.	изгуб.	арест.	изгуб.	арест.	изгуб.	арест.	изгуб.	арест.	изгуб.	арест.	изгуб.	арест.	изгуб.
Априлий	1903	12	12	28	43	6	6	10	12	72	72	10	10	2	10	5	5	4	6	3	6	152	182

Тоя походъ на потеритѣ въ Драмско даде за резултатъ: 152 души арестувани и 182 — изтезавани.

Тероръ въ Неврокопско.

Прѣзъ сѣщия мѣсець априль подобни ужаси се извършиха и въ Неврокопската кааза, които почнаха отъ селото *Горно Броди* (Сърска кааза) и за поводъ на които послужи бървата афера въ с. *Баница* (тоже Сърско).

Слѣдната таблица посочва поименно селата, които бидоха подложени на жестока военна екзекуция, както и броя на пострадалитѣ християни.

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата на аферата		Серска		Н е в р о к о п с к а												Всичко					Всичко пострадали					
		с. Г. Броди		с. Тарлясъ		с. Старчища			с. Караньой		с. Либхово			с. Дол. Броди		с. Вѣлут.	с. Ливади.	с. Бугимъ	с. Череш.	с. Лжи						
Мѣсець	Година	арест.	изгес.	арест.	изгес.	арест.	изгес.	умрѣл.	изгес.	арест.	изгес.	арест.	изгес.	убитъ	арест.	изгес.	изтезавани					арест.	изгес.	умрѣл.	изгес.	убити
Априль	1903	70	70	17	17	20	20	1	40	40	24	30	1	17	20	7	7	5	7	10	188	233	1	1	438	

Резултатитѣ на тая хайка противъ християнитѣ въ Неврокопско бѣха: 233 души изтезавани, единъ умрѣлъ отъ изтезания, единъ убитъ и 188 души арестувани!...

Зеленградска афера

(Кратовско).

Прѣзъ м. май 1903 г., въ Кратовското село *Зелениградъ* (Скопски санджакъ), бидоха заловени нѣколко пушки. По тоя поводъ обиски станаха и въ други шестъ християнски села. Слѣдната таблица посочва поименно екзекутиранитѣ села, както и броя на пострадалитѣ християни.

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата на аферата		с. Зеленигр.	гр. Кратово	с. Лѣсново	с. Злетово	с. Радковци	с. Луково	с. Ямище	Всичко	гр. Кратово	с. Лѣсново	с. Ямище	Всичко	с. Лѣсново	с. Ямище	Всичко	с. Ямище	Полудѣли	Всичко пострадали
		арестувани									избѣгали				умрѣли отъ изтезание				
Число и мѣсець	Година																		
V	1903	8	2	12	4	3	2	2	33	4	20	2	26	2	1	3	1	63	

Зеленградската афера даде 33 души арестувани, трима умрѣли отъ изтезания и единъ умопобърканъ. Послѣднитѣ жертви краснорѣчиво говорятъ за жестокия характеръ на екзекуцията.

Ужаси въ Одринско.

Не бѣ по-щастливъ въ това отношение и Одринскиятъ край. Още въ началото на 1903 г. тамъ се почнаха блокади, съпровождани съ грозни жестокости. Единъ кратъкъ преглѣдъ на по-главнитѣ отъ тѣхъ ще бѣде достатъченъ да обрисова положението на християнитѣ и въ тоя вилаетъ.

Въ първитѣ дни на мѣсець януарий 1903 г. войска окупира селото *Ташлж-Мюселимъ* (Одринска кааза) и въ продължение на десетъ дни екзекутира селенитѣ. Сѣщата войска,

начело съ единъ бинбашия, обиколи селата: *Провадия, Курудчи-Кюй, Буюклия, Паша-Кюй, Татарларе, Акбунар, Иникюй, Суфуларь, Мурадчали, Адъраа, Селиолю, Гичкамли и Арначь* — всички Одринска кааза. Въ всички тия села християнитѣ бидоха подложени на жестоки изтезания, за да прѣдадатъ оръжие. Изтезанията почваха отъ учителитѣ, свещеницитѣ и по-виднитѣ селени. Обѣсваха съ главата надолу „виновнитѣ“, подклаждаха подъ тѣхъ огнь, биеха ги до прѣмиране, съ щипци късаха мѣсата имъ и ги държѣха въ такова положение до като не посочатъ оръжието си. Прѣдъ ужаса отъ тия изтезания, мнозина отъ жителитѣ на тия села избѣгаха задъ граница.

Въ Лозенградския санджакъ ужаситѣ датиратъ отъ 25 януарий 1903 г. Тѣ почнаха отъ с. *Ениджа*, гдѣто потеритѣ извършиха нечути ужаси. Отъ това село избѣгаха задъ граница 22-ма селени.

На 18 априль с. г. при с. *Кара-Кочь* биде заловено едно момче съ два спуска отъ кримкова пушка. Изтезавано да каже отъ гдѣ ги е взело, то посочи едно лице въ с. *Коево*. Селото незабавно биде блокирано, селенитѣ жестоко истезавани и мнозина арестувани. Избѣгаха задъ граница 8 души. Момчето биде убито.

По туй врѣме, до с. *Раклица* войската залови единъ селенинъ съ ловджийска пушка. Селенинътъ биде пребитъ отъ бой, а селото блокирано, обискирано, селенитѣ истезавани и 13 души арестувани. Мнозина избѣгаха задъ граница.

Сжщитѣ ужаси се повториха и въ с. *Кара-Кочь*. Отъ това село бидоха арестувани 6-ма селени, а 70 души избѣгаха задъ граница.

На 27 априль аскеръ обсади селото *Българско-Кадиево*. Още прѣди това селенитѣ избѣгаха. Намѣренитѣ въ селото 25 души бидоха подложени на ужасни мъчения и всички откарани въ Лозенградския затворъ.

Когато войската върлуваше въ *Кадиево*, турцитѣ отъ с. *Ериклеръ* самовлоно прѣтърсваха къщита на своитѣ християнски съжителци и дирѣха оръжие. Християнитѣ изплашени — избѣгаха задъ граница. Прѣвъ мѣсець май войска обсади сжщото село, излови незабѣгналитѣ, подложи ги на ужасни мъчения и ги освободи срѣщу 40 лири откупъ!

На 29 априль с. г. войска обсади с. *Пиргосъ*, но населението избѣга единъ день по-рано. Къщитѣ и черевата бидоха ограбени до игла, а старцитѣ звѣрски мъчени.

На 2 май войска обсади селото *Терзи-Дере*, но населението по-рано избѣга задъ граница. Аскерътъ залови само седмина селени и жестоко ги измъчи. Отъ тѣхъ четирма бидоха арестувани.

На 8 май войска обсади с. *Кулата* и, подъ прѣдлогъ, че дири оръжие — всичко ограби. На 16 май селото пакъ биде обсадено и наново обискирано. Селенитѣ по-рано избѣгаха въ планината.

На 18 май войска обсади селото *Куюнъ-Дере*, съ цѣль да издири оръжие. Вънъ отъ селото бидоха заловени и жестоко истезавани 40 души селени, които, за да се избавятъ отъ по-нататъшни мъчения, бидоха заставени да купятъ отъ войската три пушки за 15 лири и да ги прѣдадатъ на властта. Войската не напусна селото, до като не взѣ 80 лири откупъ.

И пр. и пр. и пр.

Додохме тия кратки бѣлѣжки само за иллюстрация на първата мѣрка (блокадитѣ), която Хилми паша взѣ, за да осъществи изстребителния планъ на Илдъзъ-Кюшкѣ. Тия бѣлѣжки не отбѣлѣзватъ и стота часть отъ ония ужаси, звѣрства и изстъпления, които официалната власть извърши надъ християнитѣ по заповѣдъ на македонския „реформаторъ“.

„Споредъ свѣденията, които получихъ и които съвпадатъ съ ония на другитѣ посолства — пише по туй врѣме г. Бапсгъ, управляющиятъ френското посолство въ Цариградъ, на г. Делкасе — *грабежитѣ и зулумитѣ, вършени отъ жандармерията и редовната войска, никога не сж биле тъй многобройни, както сега* (к. н.). Потери връстосватъ цѣлата страна, за да търсятъ оръжие; тѣ квартируватъ по селскитѣ къщи, на които правятъ обиски и се ползватъ отъ случая да ги ограбятъ. Рускиятъ посланикъ тоже ми говори за това усиление

на преследванията против македонските населения. Той констатира, че турските насилие са докарала македонското население до полуда...!..**)

Този официален документ, който не може да се обвини в тенденциозност, най-тържествено потвърждава настъпващите ужаси в Македония и Одринско.

Но този род блокади бяха „най-обикновените“ и „най-невинните“ сравнително с ония, в които турският ятаган и турският топ играха първостепенната роля... Пепелищата на цъфтущите някога християнски села Балдево (Неврокопско), Ваница (Сърско), Смърдеш (Костурско), Могила (Битолско), и др., както и потоците християнска кръв в сжщите села и Ениджия (Одринско) и др. — са живи паметници на „реформаторската дейтелност“ на Хилям паша. Няколко само образци от този род блокади ще дадат най-ясно прѣдставление за ония турски звѣрства, които се извършиха в Македония и Одринско.

Пожарище и кланѣ в с. Валдево

(Неврокопско).

На 16 април 1903 година християнското село Балдево (Неврокопска кааза, Сърски санджакъ) биде блокирано от войска и башибозукъ, начело съ неврокопския каймагаминъ, под прѣдлогъ, че въ него село било донесено оружие. За наказание на компрометираното село, по заповѣдъ и въ присъствието на каймакамина, къщата бидоха напргскани съ газъ по срѣдствомъ нарочно донесени отъ града тулумби, и запалени. Въ продължение на няколко часа цѣлото село, състояще отъ 63 къщи, биде обърнато на пепелище... Къщи, плевни, вошари, храни, покъщина — всичко стана жертва на пламъцитѣ! Само шестъ крайни и острани къщи, въ това число селската черква и училището, уцѣлѣха. Петдесетъ и осемъ души мъже и жени отъ Балдево и околнитѣ села, които не успѣха да избѣгатъ, бидоха изклани отъ аспера и башибозука. Следната таблица дава приблизително понятие за извършенитѣ турски звѣрства:

Разпределение на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата на аферата		Убити и изклани								Арестувани				Обждени				Изгорени къщи въ с. Валдево			
		с. Балдево	с. Ючъ-Дурукъ	с. Дахъ-Чифликъ	с. Срдна	с. Феговица	с. Лѣбахово	с. Осиково	с. Сребратно	Всичко убити и изклани	с. Балдево	с. Дахъ-Чифликъ	с. Ючъ-Дурукъ	с. Лѣзи	Всичко арестувани	с. Балдево	с. Дахъ-Чифликъ		с. Ючъ-Дурукъ	с. Лѣзи	Всичко обждени
16/IV	1903	22	7	11	7	2	1	2	6	58	15	13	20	5	50	6	12	8	1	27	57

Най-много са изклани отъ с. с. Валдево, Дахъ-Чифликъ, Ючъ-Дурукъ, Срдна и Сребратно. Ето имената на някои отъ изкланитѣ:

Отъ с. Балдево: Георги Байковъ, Коста Банаръ, Георги Гансовъ, Спасю Петровъ, Мито Спасовъ, Митю Митковъ, Ангелъ Велкинъ, Ружа Тасева, Марко Тасевъ, Петю Темелковъ и др.

Отъ с. Ючъ-Дурукъ: Ив. Апостоловъ, Илия Тодоровъ, Илия Миховъ, Георги Илиевъ, Ив. Атанасовъ, Ангелъ Ивановъ и Петръ Марковъ.

Отъ с. Дахъ-Чифликъ: Атан. Стояновъ, Стоянъ Смилковъ, Стаменъ Митревъ, Петко Недѣлчовъ, Кост. Стояновъ, Георги Велчовъ, Апостолъ Димитровъ и др.

Отъ с. Срдна: Атан. Спасевъ, Илия Тодоровъ, Смелянъ Николовъ, Иванъ Илиевъ Трънъ, Дим. Тодоровъ, Никола Димитровъ и Стоименъ Ангеловъ.

*) Френската жълта книга по Македонския въпросъ отъ 1903 г. Документъ № 47.

Отъ с. *Фотовица*, заловени въ лозята, откарани и заклани въ Балдево: Стоилъ Апостоловъ Ковачевски и Анчо Апост. Баздевъ.

И нр. и пр. и пр.

Независимо отъ тая човѣшка касаница, бидоха арестувани отъ тия села и хвърлени въ затвора 56 души селени, 27 души отъ които получиха тешка присъда отъ турскитѣ съдилища.

Бомбардиране и опожаряване на с. Баница

(Сърско).

Петъ дни слѣдъ пожарището и касаницата въ с. Балдево, въ сѣщия Сърски санджакъ, въ селото *Баница* (Сърска кааза), стана друго пожарище и друга човѣшка касаница. Биде открито въ това село присѣтствието на видния македонски революционеръ *Георги Дрълчевъ*, главата на когото султанъ Хамидъ бѣ оцѣнилъ съ хиляди лири. На 21-й априлъ още у тъмни зори, селото биде обсадено отъ хилядна пѣхота, башибозуи и артилерия, подъ началството на известния Тефиковъ, заналено отъ всички страни и бомбардирано съ токове... *Сто двайсе и четири къщи отъ това село бидоха разрушени и опожарени...* Слѣдната таблица показва броя на пострадалитѣ жители отъ Баница и съседнитѣ села, които тая афера засѣгна:

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата на аферата		с. Баница					с. Долно-Фрацани				с. Горно-Фрацани			с. Мертаево		с. Ореховецъ		с. Лакосъ		с. Дугла		с. Кулата		Всичко								
		Изгорени къщи	Изгор. жители	Убити селени	Арестувани	Убити четници	Убити	Изтезавани	Арестувани	Осѣдени	Изтезавани	Арестувани	Осѣдени	Изтезавани	Арестувани	Осѣдени	Убити	Изтезавани	Арестувани	Убити	Изтезавани	Арестувани	Изгорени къщи	Изгор. жители	Убити	Изтезавани	Арестувани	Осѣдени				
21/IV	1903	124	5	4	24	6	3	5	16	6	5	9	9	5	9	3	2	5	22	1	5	4	14	2	6	12	124	5	18	35	106	18

Тая таблица нагледно показва извършенитѣ ужаси отъ турската войска. Освенъ разрушенитѣ и опожарени 124 къщи въ с. Баница, петъ души старци и жени, между които и шестгодишния Аврамъ Димитровъ, намѣриха смъртта въ пламъцитѣ, а селенитѣ Ст. Поповъ, Божилъ Димитровъ (слѣпъ), Михалъ Бибовъ (тоже слѣпъ) и Дим. Паланковъ — терзия отъ Горно-Бради — бидоха *изклани*. Слѣдъ изгарянието на Баница аскера се прѣсна по съседнитѣ християнски села (отбѣлзани въ таблицата) и извърши неокачествими звѣрства. Отъ убититѣ въ тия села известни сж имената на Ив. Илиевъ, Хр. Теулоевъ, Димитръ Липедаревъ — всички отъ с. *Долно-Фрацане*; Дим. Поповъ, и селенитѣ Иванъ и Савва — отъ с. *Ореховецъ*; Савва — отъ с. *Лакосъ* и др. Общия сборъ на убититѣ по тая афера възлиза на 18 души, на изтезаванитѣ — 35 души, на арестуванитѣ — 106 души и на осѣденитѣ отъ турскитѣ съдилища — на 18 души.

Въ награда за тоя „геройски подвигъ“ офицерина Тефиковъ получи полковнишки чинъ и високи отличия!.. Султанъ Хамидъ умѣе да награждава злодѣитѣ!..

Човѣшка касаница при с. Ениджия

(Лозенградско).

На 20-й май сѣщата 1903 година, войска обсади селото *Ениджия* подъ прѣдлогъ да издирва скрито оръжие. Слѣдъ безрезультатенъ обискъ, започнаха се арести и изтезания надъ селенитѣ. Ония отъ тѣхъ, които още въ тъмни зори бѣха отишли по работа въ полето, аскера гонеше изъ нивята, залавяше ги и убиваше. По тоя начинъ, повече отъ 40 души селени бидоха избити, изклани и заровени отъ аскера въ пѣска

край рѣката Теке-Дере. Тая човѣшка касалница ужаси европейскитѣ консули и на 24 сѣщій мѣсець пристигна въ селото замѣстника на руския консулъ въ Лозенградъ, Д. Секилариди, за да анкетира случката. Тоя господинъ самъ изрови изъ пѣсьва край рѣката 16 човѣшки трупа, а други 18 трупа изровиха женитѣ на Ениджия. Войската откара въ Лозенградския затворъ 70 души отъ това село.

Пожарище и кланье въ с. Смирденъ

(Костурско).

На 9 май сѣщата 1903 година, въ юго-западния край на Македония, въ Костурската кааза, „реформаторската“ дѣятелность на Хилми паша се прояви въ всичкото си кърваво величие... При голѣмото християнско село *Смирденъ* стана кървопролитно сражение между една революционна чета и пълчища турска войска съ артилерия. Слѣдъ сражението, аскера нахлу въ селото, уби и извела 87 души мъже, жени и дѣца, нарани 50 души и селото запали отъ четиритѣ страни: *сто шестдесетъ и шестъ кѣщи бидоха обурнати на пепелище!* Въ това село аскера извърши неоважествимо безчестие: повече отъ 35 жени и моми бидоха обезчестени!.. Прѣдъ тоя ужасъ цѣлото население избѣга въ планината.

Казаното до туйъ, струва ни се, достатъчно иллюстрира „реформаторската“ дѣятелность на Хилми паша чрѣзъ блокадитѣ, за да има нужда да говоримъ за пожарищата и кланьетата и въ с. с. *Чуричино* — Петричко, *Могила*, Битолско, *Карбинци*, *Трогерци* и *Наманици* — Щипско, *Горно-Броди* — Сърско и пр.

* * *

Втората мѣрка на Хилми паша се състоеше въ усиленъ и грозенъ тероръ надъ християнското население посредствомъ малки войсковы команди, настанени по християнскитѣ села. Тая мѣрка бѣ грозенъ бичъ за населението и повече приличаше на постоянна военна езекуция. Тия военни команди, веднашъ настанени по квартири, прѣобръщаха се въ пълноправни и безотговорни господари на честъта, живота и имота на християнското население. За тѣхнитѣ прищевки и желаня не сѣществуваха никакви прѣпятствия: биеха, изтезаваха, грабѣха, безчестиха и, въобще, безнаказано вършѣха всичко, каквото пожелаеха. Моми, жени, па даже дѣца и мъже ежедневно се безчестѣха и изнасилваха. Нѣволко само факти ще бждатъ достатъчни да иллюстриратъ адътъ, който съ тая мѣрка създаде Хилми паша:

Въ с. *Страцинъ* (Кратовско) само въ единъ день (1 априль 1903 г.) сѣ обезчестени отъ квартируция аскеръ 20 жени и моми.

Въ с. *Чуричино* (Петричко), мъжетѣ бидейки прокудени и арестувани, квартируция аскеръ безнаказано разполагаше съ честъта на всички жени и моми. Женитѣ Диея Стоева, Стефанка Пасхова и Султана Тонова, най-сетнѣ, се оплаваха на властѣта въ Петричъ противъ *всестранното и пълно господаруване на аскера* и търсѣха милость. Ала, вмѣсто защита, тѣ подъ конвой бидоха повърнати въ селото и прѣдадени изнова на аскерската *немилость!* . .

Миланъ Миленковъ, момъкъ на 25 години, родомъ отъ с. *Сопотъ* (Щипско), биде обезчестенъ отъ трима войници и селския полякъ Шабанъ.

Божа Иванова, 20 годишна мома отъ с. *Елешница* (Петричко) биде извардена и грабена отъ тѣла войници, и наредъ изнасилена! . .

Слѣднитѣ жалби, подадени на респективнитѣ валии отъ християнитѣ противъ золумитѣ и своеволията на тия военни команди и вопия отъ които се вржчиха на чуждитѣ консули, най-краснорѣчиво говорятъ за ужаснитѣ послѣдствия отъ тая мѣрка:

(Прѣводъ отъ турски).

„До Негово Високо Прѣвосходителство Асанъ Фехми Паша, Солунски Валия.

„На васъ е извѣстно вече за *грабанието и нападанието на честъта* ми отъ страна на „Ея бегъ, Сюлиманъ Чаушъ, Арнаутъ Шабанъ и Неджи бей, отъ които пѣрвитѣ трима, по „ваша заповѣдъ, сѣ арестувани, а послѣдниятъ забѣгна. По ваша заповѣдъ и азъ си зами-

„нахъ за родното мѣсто Воденъ, като ме увѣрихте, че вече никой не ще дръзне да ме без-
„покои и нито косъмъ отъ главата ми нѣма да падне. Обаче, на слѣдния денъ отъ замина-
„ването ми, на 5-й декемврий 1902, въ 10 часа слѣдъ обѣдъ, на връщане отъ фурна, съ
„хлѣбъ въ рѣцѣ, ме срѣщна Рефикъ Ефенди Кель-Мехмедовъ съ револверъ и кама въ рѣ-
„цѣтѣ и съ гнусни думи се спусна да ме улови. Благодарение на Бога, азъ сполучихъ да
„избѣгна изъ рѣцѣтѣ му. Вечерята подадохъ чрѣзъ градския протогеръ телеграма до Ваше
„В. Прѣвосходителство, съ която търсѣхъ вашата защита. Сжщата вечеръ телеграмата ми
„стана достойние на каймакамина, който ме повика и съ *най-мръсни думи ме изхока и за-*
„*плаши, защо да се отправя до васъ, а не до него, макаръ вече нему това да съмъ напра-*
„*вила отдавна.* Прѣзъ ноцта, отъ 6 ч. до 10 сутринята, ме държа и послѣ освободи, като
„ми потърси свидѣтели по нападанието отъ Рефикъ Ефенди. Азъ ви отправихъ втора теле-
„грама на другия денъ. Слѣдъ 4—5 дена полицейския Кямилъ Ефенди ме взе отъ дома
„и заведе въ укомата да ме изслѣдва, като ми каза, че имало телеграма отъ васъ. На другия
„денъ изслѣдва и свидѣтелитѣ ми Костадинъ Ваневъ Корона и Гуше Нушевъ, които под-
„твърдиха думитѣ ми. На 21 декемврий съ призовка бидохъ повикана на сѣдъ, дѣто ме
„изслушаха наново, изслушаха и свидѣтелитѣ прѣдъ лицето на Рефикъ Ефенди, който отгаза
„всичко. Сѣдътъ постанови, щото Рефикъ Ефенди да плати сѣдебнитѣ разноски и да бѣде
„спрѣвъ 15 дена въ затвора. Послѣдния, безъ да обръща внимание на това, си излѣзна и ме
„посрѣщна на пѣтя въ чаршията заканително, ала множеството хора му отнѣ възможността
„да каже нѣщо.

„Ваше В. Прѣвосходителство, азъ съмъ недоволна отъ сѣдебното рѣшение въ Воденъ,
„защото моя животъ бѣ изложенъ на косъмъ и само щастieto ме спаси. Азъ искамъ строго
„наказание на виновника, който посѣгна на честта и живота на една слаба жена. Освенъ това,
„азъ търся отъ васъ прибѣжище, защото, както виждате, животътъ ми е въ опасност и жи-
„вѣнието ми въ родното мѣсто е положително невъзможно. А таково е то и за родителитѣ ми.

„Като Ви долагамъ това, моля отъ Васъ справедливостъ и защита.

„Солунъ, 5 Януарий 1903 г.

„Ваша покорна, родомъ отъ гр. Воденъ: Катерина Вангелова.“

(Прѣводъ отъ турски).

„До Негово Високо Прѣвосходителство Асанъ Фехми Паша, Солунски Валия.

„Въ с. Падежъ квартируващитѣ войници нападнаха дъщеря ми Яна, съ цѣль да я изна-
„силатъ. Въ съпротивлението ѝ тя е *изпромушена* отъ войницитѣ съ щикветѣ имъ и надъ
„*корема разпорена, а слѣдъ това изнасилена* и захвърлена почти мъртва, като непо-
„трѣбна вещь. Извѣстенъ за страшното и вънчовѣчно прѣстѣпление, Миралая на войската
„въ с. Покровникъ дойде и обѣща да изцѣри нещастната жертва. И истина, благодарение
„на бързата медицинска помощъ, голѣмитѣ родителски грижи и старания, Господъ запази жи-
„вота на промушената и разпорена жена; но тя и до днесъ се намира на постеля и не е въ
„състояние да изпълнява своитѣ домашни работи.

„Като донасямъ до ваше знание тоя повѣртенъ фактъ отъ страшенъ произволъ надъ
„живота и честта ѝ, прося отъ васъ правосѣдие и защита, безъ които живѣнието ѝ тукъ
„е невъзможно.

„Солунъ, 8/1 1904 г.

„Вашъ покоренъ слуга отъ с. Лѣшко: Стоица Манчовъ.“

Тия документи, оригиналитѣ на които се съхраняватъ въ турската архива, сами за себе говорятъ, за да се нуждаятъ отъ коментари.

Сжщата мѣрка още по-усилено се приложи и въ Одринския вилаетъ, главно въ Лозенградския санджакъ. Нейнитѣ послѣдствия бѣха масово изсѣлване на христианитѣ задъ граница.

* * *

Третата мѣрка на Хилми папа преслѣдваше материалното съсипе на всички търговци, занаятчи и по-имотни християни. Срѣдствата, които се употрѣбиха за това, бѣха различни, нѣ на първо мѣсто стоѣха *ареститѣ, заточенията, интерниранията, въдворяване и ограничаване на мѣстожителство* и др.

Съ ареститѣ се преслѣдваше двоявата цѣль — да се отнеме здравието и да се съсипатъ материално християнитѣ. Арестуванитѣ християни обязательно се подлагаха на жестоки побоища и изтезания, било при самото имъ арестуване, било въ самия затворъ. Прѣдъ опасността да бждатъ прѣбити до смъртъ, имотнитѣ откупваха свободата си срѣщу голѣми рупшети, ала не за винаги. Слѣдъ двѣ или три недѣли тѣ пакъ биваха арестувани, отново бити и изтезавани и пакъ освобождавани срѣщу откупъ. Има масса людѣе затваряни по нѣколко пѣти. Що се отнася до бѣднитѣ, то тия клѣтници, нѣмайки ступена пара да се откупятъ, отплащаха съ здравието си, па даже и съ живота си. Поменика на умрѣлитѣ въ затвора отъ бой и изтезания е доста дълъгъ, за да го отбѣлѣзваме подробно. Ще констатираме тукъ само факта, че прѣзъ 1903 година умрѣха: въ Битолския затворъ 32-мина, а въ Солунския — 44 души!.. Броя на арестуванитѣ прѣзъ туй врѣме надминаваше цифрата — *5 хиляди души!*..

Съ заточенията официалната властъ гонѣше още по пълнената цѣль: живи да се погрѣбятъ съ стотини християни въ мрачнитѣ и влажни Мало-Азиатски крѣпости. Достатъчно е нѣколко годишно прѣбивание въ тия крѣпости, за да изгуби човѣкъ живота си.

Интерниранията и въдворяванията на мѣстожителство се употрѣбляваха не само да се разтрои материалното положение на търговцитѣ и имотнитѣ християни, нѣ и да се отнеме на работницитѣ всѣкакво срѣдство за прѣхрана. Търговци, които отъ 20 и повече години бѣха установени на постоянно мѣстожителство въ извѣстни градове и притѣжаваха недвижими имоти, властѣта ги грабаше и силомъ изпращаше на мѣстожителство въ роднитѣ имъ мѣста, които бѣха напуснале още отъ дѣтинство. На всички сж паметни масовитѣ интернирания на християни отъ Цариградъ, Солунъ и другадѣ. Прѣзъ пролѣтъта на 1903 година параходитѣ, идящи отъ Цариградъ, ежедневно стоваряха въ Солунъ стотини такива клѣтници изъ Битолско, Рѣсенско, Кичевско, Охридско, Костурско, Байларско, Леринско и другадѣ, които властѣта прѣпращаше по роднитѣ имъ мѣста. Отъ града Съресъ бидоха интернирани по домоветѣ имъ всички християни. Властѣта въ Скеча изгони всички работници, които не сж родомъ отъ града; въ единъ само день въ с. Ени-къой (Скечанско) бидоха изпратени 200 д. селени-работници изъ града. И въ Солунъ стана сжщото: търговци, комисионери и работници, засѣдени отъ 30 и повече години, бидоха интернирани по роднитѣ имъ мѣста.

По селата пѣкъ бѣ още по-злѣ. На селенитѣ строго се забраняваше да излизатъ отъ селото слѣдъ заходъ слънце. Ония, които закѣснѣваха, биваха арестувани като комити, а често пѣти и убивани. На селенитѣ не се позволяваше да отиватъ на работа по други мѣста и ония отъ тѣхъ, които не притѣжаватъ полски имоти, бѣха принудени да мрѣтъ отъ гладъ.

Тая мѣрка бѣ чудовищно жестока. Тя съсипа материално десетки хиляди търговци, имотни хора и работни людѣе, и ги хвърли въ ужасна мизерия и крайно отчаяние.

* * *

Четвъртата мѣрка на европейския мандаторъ Хилми папа бѣ прѣдначена да убие у християнитѣ всѣка вѣра въ прокламиранитѣ турско-европейски „реформи“ и да угаси, по тоя начинъ, у тѣхъ всѣка надѣжда за по-добра участь; защото тия „реформи“ не само не бидоха приложени, нѣ даже и ония мизерни точки, съ които се направи опитъ, употрѣбиха се, главно, да се тероризира населението и да се пронизира съ неговото добродушие и лѣтновѣрие. Така: жителитѣ на християнскитѣ села *Павлишенци, Винци, Тръстеникъ, Младо-Нагоричино и Пчиње* — всички въ Кумановската кааза, ослонени на прогласенитѣ султански реформи, назначиха си християни за поляци. Това дълбоко възмути властитѣ въ Куманово и полицейския Юсинъ-ефенди трѣгна да накаже селенитѣ въ помнатитѣ села за дързката имъ постѣпка. Начело съ 80 души конни стражари, той стигна въ Павлишенци и силомъ накара селенитѣ да му дадатъ писменна декларация, че за на-

прѣдъ ще иматъ за полякъ арнаутина Сулейманъ, когото бѣ довелъ съ себе и чията заплата самъ опредѣли. Нѣкои наивни селени се одързостиха да му напомнятъ за царскитѣ реформи, нѣ скъпо отплатиха: полицейския чиновникъ яростно се нахвърли върху тѣхъ, заповѣда да ги биятъ и изтезаватъ и вързани ги изпрати въ Кумановския затворъ! Сжщата история се повтори и въ другитѣ поименовани села. А въ с. с. *Градцице, Кукушинъе, Сопотъ, Дрп-ножъ* и др. — сжщата кааза, тоя царски чиновникъ съ бой и изтезания накара селенитѣ да подпишатъ написаното отъ самия него прошение до каймамина, въ което се говори, че тѣ не искатъ да имъ се назначаватъ за поляци християни, а турци и арнаути!

Турскитѣ и русско-австрийскитѣ реформи прѣдвиждаха извѣстенъ процентъ християнп въ жандармерията. Християнското население горчиво се изсмѣ и не пожела да се възползува отъ това „благодѣяние“. Все пѣкъ, намѣриха се охотници (измежду най-разваленитѣ елементи), които постѣпиха въ „реформираната“ жандармерия, нѣ скъпо отплатиха за тая си дързость. Така: въ гр. Тетово, всрѣдъ чаршията и посрѣдъ бѣлъ день, бидоха убити отъ фанатици турци двамата християни, които бѣха се осмѣлили да облѣватъ стражарска униформа. Въ Куманово пѣкъ турския запасъ (иляве) усърдно диреше изъ града „реформитѣ“ (подразбирайки стражаритѣ-християни), ва да ги *реформира* както трѣба...

Тия нѣколко факти сж най-ярката иллюстрация за начина, по които Хилми паша „реформираше“ страната. Прочее, за всестранното дискредитиране на прословутитѣ турски и австро-руски реформи не е виновно населението, както твърди турското правителство и заинтересувани вржгове, а единственно европейския мандатѣоръ Хилми паша — вѣрния и прѣданныя слуга на султанъ Хамида!

* * *

И тѣй, четиритѣ тия мѣрки, които Хилми паша взѣ, за да осжществи пѣвления планъ на своя господарь, съвмѣстно дадоха за резултатъ: хиляди затворници, безброй убити, изклани, изтезавани, малтретирани и обезчестени; стотини разрушени и опожарени вѣщи, хиляди интернирани, вдворени на мѣстожителство и економически опронастени люде; повсемѣстенъ бѣсенъ и всеразрушающъ тероръ, пѣлна и непредѣлва анархия и пѣлно фiasco на „реформитѣ“. Всичкия тоя ужасъ лѣгна исклучително върху християнското население и го довара до полуда — както бѣ се изразилъ г. Зиновиевъ прѣдъ г. Балста. Отчаянието бѣ неопи-сваемо!... Населението се оплака. Европа му отговори съ русско-австрийска нота и го заплаши съ лудата ярость на султанъ Хамида, ако не мирува. Населението нарѣче прѣдателска и вѣроломна тая нота, защото Европа, която му отне свободата на Берлинския конгресъ, прѣзъ цѣло четвъртъ столѣтие сама го обучи и възпита въ революцията, и за туй, най-малко имаше нравственното право да го съвѣтва да стои съ наведена глава подъ издигнатия атаганъ на султанъ Хамида, да признава тоя деспотъ за свой законенъ и неограниченъ господарь и да се покорява на всичкитѣ му лудории... Чашата на гърѣшението бѣ се вече прѣпълнила! Отчаянието встѣпи въ своитѣ права!... Експлозията въ парахода „*Гвалдаквиръ*“ бѣ първия протестъ срѣщу Европа, *Солунскитѣ бомби* — първия визовъ къмъ султанъ Хамида.....

Кланье въ Солунъ.

„Въ Солунъ се извърши грозно и безразборно кланье на хора. Никакви оправдания и протести не сж въ състояние да го поправатъ. И азъ, който вная цѣната на кръвта, съжялявамъ и проклинямъ това повече отъ всѣкого. Но азъ запазвамъ възмущението си за сжщияскитѣ автори на атентатитѣ — за ония, които отъ 50 години насамъ непрѣстанно тикаха македонцитѣ къмъ тая слѣпа улица. Колвото се отнася до изпълнителитѣ на атентата, азъ не мога да забравя, че тѣ, носѣйки бомбата, съзнаваха, че отиватъ да мрѣтъ! Тѣ пролѣха кръвта на другитѣ безъ двоумѣние, безъ скрупули; но безъ колебание тѣ дадоха и своята! Тѣхното прѣстѣпление е, може би, неизкупимо, но и тѣхния куражъ е, безсъмнено, героиченъ!“(2*)

*) *Victor Bernard*. — „La Macedoine“ (*La Revue de Paris*, книга 12 отъ 15 яний 1903 год.) Вижъ българския прѣводъ отъ Д-ръ Н. Маренинъ въ „Лѣтописи“, кн. 8, 1903 г.

Такава присжда чете за солунските атентати синът на революционна Франция, Виктор Берардъ. Прѣдъ тая присжда ние се прекланяме и само добавяме: тия атентати бѣха изразъ на наболѣлата и изтрадала душа на християнското население, гръмовенъ протестъ срѣщу освирѣпелата турска управа, първия избликъ на всенародното отчаяние...

На 14 априлъ 1903 г. слѣдъ пладне, единъ младъ момъкъ, скромно облѣченъ и съ паветъ подъ мишца, плахо се изкачваше по стѣпалата на френския параходъ „Гвадалевиръ“, пусналъ котва въ солунското пристанище и бѣ разтоварилъ мунициия за турската армия. Не бѣха изминали нѣколко минути и... ужасенъ еготъ разтърси залива! „Гвадалевиръ“ цѣлъ горѣше въ пламъци... Съ изплашенитѣ пасажери и младия момъкъ напусна парахода — тоя пътъ безъ паветъ — и благополучно стигна на брѣга. На другата заранъ „Гвадалевиръ“ стърчеше въ залива като праздно корито...

На 15 с. м., въ 10 часътъ вечерята, тренътъ, идящъ отъ Цариградъ, до солунската гара нагази динамитенъ патронъ... Пострадаха само локомотива и прозорцитѣ на вагонитѣ.

На 16 с. м. вечерята, цѣлиятъ Солунъ бѣ потъналъ въ мракъ. Градскитѣ газопроводни трѣби бѣха скжсани...

Едновременно съ това, подземенъ адски пукотъ стрѣсна града... Помѣщението на „Вапче Оттомшане“, находяще се въ „френската махала“, бѣ вдигнато на въздуха посрѣдствомъ подземни мини и цѣло пламтѣше... Вsrѣдъ настѣпилия ужасъ, фйтонджийски коли съ млади ездачи като вихъръ се носѣха изъ главната солунска улица, и изъ тѣхъ, сжщо като прѣвъ „Праздника на цвѣтата“ (Fête des fleurs) въ Парижъ, хвърчѣха по опредѣлени направления нѣкакви „топки“, които при паданнето си издаваха страшенъ пукотъ и се прѣвобръщаха на стотини парчета... Колитѣ съ младитѣ ездачи минаха край банеата, изгубиха се въ тъмнината и своро се показаха край солунския вей — „Моллото“, бълвайки изъ себе адски топки...

Това бѣла бомбитѣ на македонскитѣ революционери...

Тѣкмо по туй врѣме, другъ младъ момъкъ влизаше въ голѣмитѣ врата на правителствения домъ, съ цѣлъ да го разруши; но още на самата врата той биде убитъ.

Паниката бѣше всеобща, уплахата неописуема! Цѣлиятъ Солунъ трѣпна...

За единъ мигъ адскиятъ пукотъ спрѣ, за да се замѣсти съ гърмежитѣ на полицията, жандармерията и войската, които, вцѣпенени отъ панически ужасъ, силомъ се мжчѣха да се ободрятъ. И изведнажъ всички солунски улици се изпълниха съ крѣпителитѣ на Хамидовия тронъ, озвѣрени до полуда. Вартоломеевската нощъ встѣпи въ своитѣ права... Войската колѣше кого гдѣ завърне. Населението, облададено отъ новия ужасъ, стремглаво бѣгаше, за да се натъкне въ други улици на аскерскитѣ байонети и куршуми. Кланѣто бѣ насочено противъ християнитѣ безъ разлика на нация. Аскерътъ колѣше по улицитѣ, ханицата, хотелитѣ, бирариитѣ и жилищата. Човѣшки трупове като снопѣ се търкаляха по улицитѣ, потънали въ кървъ и тѣпчени отъ аскерскитѣ ботуши... Ужасътъ бѣ неописуемъ! При „Вардаръ-капия“ аскера застигна двама революционери, които хвърляха бомби. Единия отъ тѣхъ падна мъртавъ на главната улица при черевата „св. Димитъръ“, а другия сполучи да се отърве и, слѣдъ като хвърли нѣколко бомби въ кафенето „Алхамбра“, гоненъ отъ войската, прибра се въ квартирата си. Тукъ той, обграденъ, изхвърли отъ прозорцитѣ 36 бомби, осъмъ килограма динамитъ и всички револверни патрони, съ единъ отъ които тури край и на своя животъ... Гърмежитѣ и кланѣто траяха прѣвъ цѣлата нощъ и едва у зори поутихнаха.

Съмна се.

Солунъ прѣдставляваше ужасна гледка. По улицитѣ още се търкаляха труповетѣ отъ пощната човѣшка касапница. Ловви отъ човѣшка кървъ, още не засъхнали, личеха на всѣка стѣпка. Боклукчийски кола, конвоирани отъ стражари, изнасяха къмъ гробищата труповетѣ на избититѣ и изкланитѣ. На всѣки жгълъ и кръстопъжъ стърчѣха патрули, а по улицитѣ обикаляха войскови команди. Никакъвъ гражданинъ не се показваше по улицитѣ.

Солунския валия, вонвоиранъ отъ цѣль ескадронъ кавалерия, самодоволно обикаляше всрѣдъ трофеитѣ и ванѣше гражданитѣ да отворятъ магазинитѣ и да гледатъ работата си. Мнозина послушаха съвѣтитѣ му, ала скъпо отплатиха. Тъкмо прѣди обѣдъ нови гърмежи оглушиха Солунъ. Единъ революционеръ, обграденъ на улицата отъ войска, хвърляше бомби. Слѣдъ това той се самоуби. Другъ революционеръ, каченъ на файтонъ, обикаляше улицитѣ и хвърляше адски топки. При руското консулство той биде убитъ отъ войската. Ужаситѣ и кланѣто пакъ започнаха. Войската и жандармерията измъкваха изъ дюгенитѣ и къщата христианиитѣ и ги волѣха и застрѣлваха всрѣдъ улицата. Нѣкои отвеждаха въ затворитѣ въ полумрътво състояние отъ бой съ сопи или мушкание съ байонети и тамъ, или ги затваряха, или убиваха. Особено войската бѣ най-озвѣрена: мнозина отъ ония, на които се падна участъта да бждатъ карани отъ войската къмъ затвора, бидоха застрѣлани или съсѣчени по улицитѣ. Най-много пострадаха Вардарската и Куфалската махали. Слѣдъ като заклаха попъ Димитрия, единъ руски монахъ и още нѣколцина въ самия дворъ на Вардарската черква, войници нахлуха въ черквата и я ограбиха. Бащата на учителката при Вардарското училище. Аспасия Николова, биде закланъ прѣдъ очитѣ ѝ и цѣлата къща ограбена. Въ тия махали се ограбиха стотини къщи. Бидоха ранени и много жени. Тая хайка противъ христианиитѣ се продължи прѣзъ 17 и 18 априлъ. На 18 с. мѣсець единъ революционеръ се вмъкна въ турската поща и хвърли бомба. На излизание той биде убитъ. Сжщия денъ слѣдъ пладне топовнитѣ салюти на токо-що пристигналата австрийска флота стрѣснаха освиръпелата официална турска властъ и кланѣто моментално прѣстана. Пристиганиято на австрийската и други флоти успокоително подѣйствува на изплашеното и разтревожено христианско население.

Точния брой на избититѣ и изклани христиани прѣзъ първата нощъ и послѣдующитѣ, два дена, и до днесъ дори, още не е установенъ. Въ всѣки случай, той брой не е по-малкъ отъ 200 и по-голямъ отъ 300 души!

Слѣдния поимененъ списъкъ на двайсетина души убити и изклани даваме само за характеристива:

Разпределение на убититѣ и изклани христиани по мѣсторождение, занятие и пр.

№ по редъ	Име и прѣзвие	Мѣсторождение	Занятие	Възраст	Забѣлѣжка
1	Свещ. Димитъръ	с. Драгомир. (Кук.)	Свещеникъ	46	} Убити въ двора на Вардар. черква.
2	Руски монахъ	Св.-Гора	Монахъ	50	
3	Петъръ Т. Клевъ	с. Ватилъкъ (Сол.)	Бакалинъ	48	
4	Андонъ Афонджията	гр. Щипъ	Кърпачъ (чехли)	36	} Убитъ въ участъка (Тахта-кале) прѣдъ очитѣ на полицейскитѣ. Убитъ на улицата.
5	Никола Г. Дремийовъ	с. Ватилъкъ (Кук.)	Чинovníкъ при ж. ст. (Сол.-Скоп.)	40	
6	Дино Елмазовъ	гр. Кукушъ	Бакърджия	30	Убитъ въ къщи.
7	Иванъ Нисторовъ	" "	Бакалинъ	50	Убитъ въ бакалницата и паритѣ му задигнати.
8	Атанасъ Бладиевъ	с. Морарци (Кук.)	Касанинъ	50	} Убитъ въ правителствения домъ. Изпърво сж му взели всички пари.
9	Ив. Петровъ	с. Галичницъ (Деб.)	Млѣкаръ	33	
10	? зеть и	} Битола	Кондурадѣя	27	} Дюлличетата имъ бѣха между Чокуръ ханъ и Мутавчи ханъ.
11	? шуръ		Берберинъ	22	
12	Дѣтѣ момчета на Лазо		—	19	
13	Пановъ	гр. Щипъ (търгов.)	—	16	Убити въ къщата имъ.
14	Димитро Фурка	гр. Солунъ	Кондурадѣя	39	} Убити заедно на Вардарската порта срѣщу герман. училище.
15	Христо	" "	Желѣзаръ	22	
16	Кочо	" "	"	25	
17	Янко	с. Балджа (Солун.)	"	42	
18	?	" "	Градинари	30	
19	?	" "	"	27	Убити въ градинитѣ имъ -- Букушевата махала.

Отъ атентаторитѣ погинаха слѣднитѣ шестима:

- 1) *Цетъко* — убитъ въ правителствения домъ;
- 2) *Ладо Пинговъ* — убитъ при черквата „Св. Димитъръ“;
- 3) *Ильо Тръчковъ* — самоубитъ въ квартирата си;
- 4) *Иорданъ п. Иордановъ* — самоубитъ на улицата;
- 5) *Диме Мечето* — убитъ прѣдъ руското консулство; и
- 6) *Костадинъ Кирковъ* — убитъ въ турската поща.

Послѣднитѣ петима сѣ родомъ отъ Велесъ.

Слѣдъ кланъето и ужаситѣ почнаха ареститѣ.

Броя на арестуванитѣ въ Солунъ бѣ грамаденъ. Повече отъ 1000 души бѣха натъпкани по затворитѣ и дворницата на правителствения домъ, държани прѣзъ цѣли двѣ нощи безъ снъ, безъ храна и подъ отворито небе.

Едновременно съ ареститѣ въ Солунъ, въ свързка съ атентатитѣ, станаха арести и изъ цѣла Македония и Одринско — главно по градоветѣ. Турското правителство прѣдполагаше (и европейскитѣ консули вѣрваха), че солунскитѣ атентати сѣ сигналъ за подобни атентати по всички градове и, главно, сигналъ за повсемѣстно народно въстание. За туй, съ масовитѣ арести властѣта мислѣше да осуети планътъ на революционеритѣ. Понятие за броя на арестуванитѣ християни въ Македония и Одринско по поводъ солунскитѣ атентати ще дадатъ слѣднитѣ двѣ таблици:

Брой на арестуванитѣ християни въ Солунски санджакъ (безъ Солунъ):

Мѣсторождение на арестуванитѣ						Всичко арестувани
Дойрѣзъ	Водевъ	Гевгелия	Каваларци	Енидже-Вардаръ	Струмица	
20	50	30	40	30	40	220

Брой на арестуванитѣ християни въ Битолски вилаетъ:

Мѣсторождение на арестуванитѣ по вилаетъ						Всичко арестувани
Битолска	Леринска	Прилепска	Охридска	Китевска	Костурска	
20	70	18	16	16	10	150

Общия брой на арестуванитѣ християни въ Македония и Одринско по поводъ солунскитѣ атентати (ведно съ Солунъ) прѣвѣши цифрата — 2.000 души! Всички затвори въ страната бѣха натъпкани съ християни, изложени на „милостѣта“ на озвѣрената власт.

Слѣдъ първитѣ впечатления отъ преживѣлитѣ ужаси, Солунъ, полетка-легка, почна да се окопитва, ала не можѣ да заживѣе стария животъ. Всѣкаква търговия спрѣ. Християнитѣ, които даваха най-голямъ импулъсъ, още пълнѣха затворитѣ, а отъ провинцията никой не се рѣшаваше да дойде по търговски работи.

Слѣдъ нѣколко седмици властѣта почна да освобождава задържанитѣ въ солунския затворъ. Въ първитѣ дни на м. юлий броя на арестуванитѣ по атентатитѣ намалѣ на 353 души. Тоя брой арестувани бѣ изпрѣченъ прѣдъ специалното военно сѣдилище.

Слѣдната таблица показва броя на осъденитѣ отъ това сѣдилище, както и сѣдбата на останалитѣ задържани.

Разпределение на осъденитѣ по строгостта на наложеното наказание :

Смъртъ	О с ъ д е н и н а :							Всичко осъдени	Оправдени	Изпратени дѣлата за разглеждане въ обикнов. сѣдилища	Признало се некомпетентно да гледа дѣлата на	Всичко поведени по дѣ съдѣ
	З а т в о р ъ						8 г. заточене въ о-въ Радостъ					
	въ вѣчъ	15 г.	10 г.	6 г.	5 г.	3 г.						
4	2	4	6	2	7	5	3	33	25	29	266	353

И тъй, на 33 души отъ арестуванитѣ военното сѣдилище наложи тежки наказания. Оправдателенъ вердиктъ получиха само 25 души. Дѣлата на 29 души бидоха прѣпратени за разглеждане въ обикновенитѣ сѣдилища, а за останалитѣ 266 поменатото сѣдилище се призна за некомпетентно да съди.

При края на сѣщия м. юлий турски параходъ товари отъ солунското пристанище 59 души затворници отъ „Еди-куле“, осъдени по Солунскитѣ атентати и друго политически случаи и ги откъра на заточение въ Мало-Азия.

Слѣдната таблица показва броя на тия заточеници по мѣсторождение (села и градове) :

М ѣ с т о р о ж д е н и е н а з а т о ч е н и т ѣ																		
К у к у ш к а к а а з а										с. Егри-Дере (Зхненско)	с. Фрашане (Сърско)	с. Петрово (Енидже-Вардарско)	гр. Орхидѣ	гр. Прилѣпъ	гр. Велесъ	гр. Солунъ	гр. Стара-Загора (България)	Всичко заточени
с. Хърсово	с. Чугунци	с. Рашлево	с. Дельово	с. Казалово	с. Калново	с. Мутугово	с. Маловци	гр. Кукушъ	Всичко									
2	4	1	2	1	2	1	3	2	18	18	10	3	4	2	2	1	1	59

Най-много отъ заточенитѣ бѣха изъ Кукушкю, Зхненско и Сърско — повечето търговци и работни хора.

Солунскитѣ атентати до голѣма степенъ разтревожиха европейската дипломация. Тя нито подозираше, че нейнитѣ „реформа“, тъй „*ерижливо*“ прилагани отъ Хилми паша, ще доваратъ-работитѣ до тоя край и ще дадатъ такива плачевни резултати. Прѣзъ врѣме на смутоветѣ тя изпрати ескадри не да накаже озвѣрената турска власть, а да защити своитѣ *сжни* интереси, които бомбитѣ и динамита на революционеритѣ заплашваха, като побърза още веднажъ да сплани съ русско-австриска нота потиснатитѣ християни съ лудата яростъ на султанъ Хамидъ . . . .

Кланье въ Витоля.

Страхътъ отъ повторение на солунскитѣ атентати и по другитѣ градове на Македония и Одринско, и, главно, страхътъ отъ едно повсемѣстно възстание на християнитѣ, като грозенъ призракъ витаеше надъ цѣлата страна въ пѣрвитѣ дни слѣдъ тия атентати и не даваше покой на турскитѣ власти. Повсемѣстнитѣ арести на християни по тоя поводъ, до извѣстна степенъ, намалиха тоя страхъ, а безнаказанното кланье въ Солунъ даже окуражи тия власти и до крайна степенъ възбуди фанатизма у мухамеданското население. Инструкциитѣ, които централното правителство, незабавно слѣдъ атентатитѣ, изпрати до провинциалнитѣ власти, задължаваха послѣднитѣ зорко да слѣдятъ дѣйствиата на християнитѣ

и, при най-малко подозрѣние, да взематъ спрѣмо тѣхъ най-строги мѣри. Безсъмнено, тия инструкции прѣдоставяха на властитѣ най-широка и неограничена свобода на дѣйствие и восвѣнно ги подбуждаха къмъ кървави репресии, отъ родътъ на солунскитѣ. А за една не-културна, дива и фанатизирана власт, каквато е турската, тия инструкции бѣха достатѣчни, за да прѣдприеме тя, даже безъ всѣкакъв поводъ, това, що извърши въ Битоля една седмица слѣдъ солунската крѣвнина.

Наврѣдъ сѣществуваше убѣдението, че солунскитѣ атентати сѣ сигналъ за всемѣстно възстание на християнитѣ, или, най-малко, за сигналъ на подобни атентати и по другитѣ градове въ страната — единъ видъ прелюдия на възстанието. Свѣрхъ това, турскитѣ (официални и неофициални) вѣржове сериозно безпокоеше подозрѣнието, че „Гюргѡвъ-денъ“ (23 априлъ) е урѣчения день за възстание. Събитията, които се развиха едва слѣдъ три мѣсеци отъ тая дата (20 юлий), опровергаха най-категорично и общото прѣдположение, и турското подозрѣние. Нѣ „у страхаъ очитѣ сѣ голѣми“ — казва народната поговорка, та лѣснообяснима става тая турска подозрителностъ.

Поводъ за Битолското кланье християнитѣ не дадоха. Кланьето устрои самата официална турска власт, съ цѣль, да осуети прѣполагаемото отъ нея за него день възстание. Тоя фактъ още на врѣмето биде констатиранъ отъ европейскитѣ консули въ Битоля.

На 23-й априлъ прѣди пладне, турски шайки, съставени отъ професионални злодѣи и крѣвопийци, слѣдвани отъ полицейски чиновници и жандарми, безъ всѣкакъв поводъ и изненадѣйно, съ бѣсна яростъ се нахвърлиха на християнитѣ изъ битолската чаршия и когато срѣщнаха убиваха или раняваха. Панически страхъ обзе всички християни и въ единъ мигъ цѣлата чаршия запустѣ. Всички потърсиха прибѣжище по домоветѣ си. Шайкитѣ, а слѣдъ тѣхъ и полицията триумфално обходиха всички градски улици, стрѣляха по прозорцитѣ на къщата и на всѣки християнинъ, когото срѣщнаха или видѣха. Цѣлия градъ трѣпна. Паниката бѣ ужасна, неопикуема! Забарикадирани по домоветѣ си, християнитѣ ежеминутно очакваха смъртта. Официалната власт бѣ нема зрителва на това злодѣйско вълнение, и едва слѣдъ три часа, и то вслѣдствие сериознитѣ постѣпки на консулитѣ, тури край на кланьето. Войскови отряди се прѣснаха изъ цѣлия градъ, завѣзѣха всички улици и къшета и спрѣха вилѣнието на побѣсенитѣ шайки, които безпрепятствено и отъ никого необезпокоявани, се прѣснаха по домоветѣ си. Резултатитѣ на това диво вилѣние бѣха *14 души убити и изклани и повече отъ 40 души ранени*. Между изкланитѣ сѣ и слѣднитѣ лица: стареца Ангелъ Пажевъ, Баше Гроздановъ, Иованъ Буковецъ, Веле Милевъ, Богое Ивановъ, Христо Митревъ — всички отъ Битоля, Диме Калайджиевъ отъ с. Логоарди, Велянъ Ангеловъ отъ с. Цѣръ и други шестима.

Слѣдъ кланьето, почнаха ареститѣ. Повече отъ 20 души бидоха арестувани като „прѣдизвикатели“ на смущенията и почти всички подложени на жестоки мъчения. Шестима отъ тѣхъ умрѣха въ затвора.

Едновременно съ кланьето въ Битоля, въ близкото до града с. *Цанари* се водѣше ожесточено и крѣвопролитно сражение между селени и войска. Още въ тъмни зори това село биде обсадено отъ нѣколко стотини души аскеръ, изпратенъ отъ Битоля да издирва оружие. Имѣющитѣ оружие селени грабнаха пушкитѣ си и спрѣха нахлуването на войската въ селото и, по тоя начинъ, дадоха възможностъ на голѣма частъ отъ населението да избѣга въ планината. Сражающитѣ се селени не бѣха въ състояние да устоятъ на турския напоръ, затуй напуснаха селото и засѣднаха вѣнъ отъ него въ непримѣтливи позиции, отъ гдѣто прѣвъ цѣли 12 часа водиха сражение. Войската нахлу въ селото и извърши ужаси. Около 40 души селени, които не успѣха да избѣгатъ, бидоха заловени и подложени на гровани мъчения. Двама отъ тѣхъ умрѣха. Изтезанитѣ бидоха отгварани въ Битоля като трофеи и хвърлени въ затвора. По сетитѣ, 18 души отъ тѣхъ бидоха осѣдени на тежки наказания. При сражението селенитѣ дадоха 11 души убити, а турцитѣ — 30 души.

Тая случка още повече усили тревогата въ Битоля. Мажаръ да спрѣ кланѣто, нѣ християнитѣ прѣвъ цѣли двѣ недѣли не се рѣшаваха да се покажатъ въ чаршията, въпрѣки увѣренията на властѣта.

Битолското кланѣ прибави още единъ диамантъ къмъ декорациитѣ, съ които султанъ Хамидъ обсипа своя вѣренъ слуга, Хилми паша . . . .

ХІІІ. Прѣдъ бурята.

Македония и Одринско прѣдъ страшни изпитания. — Засилване на сраженията. — Таблици на сраженията, разпредѣлени по мѣсеци, прѣвъ I-то полугодие на 1903 год. и на тия отъ 1898—1903. — Крайната размиристь прѣвъ 1903 г. — Поведението на дипломатиата. — Положението на организациата. — Организациата прѣдъ страшна дилема. — Общъ погледъ на царцето положение. — Наложителността на масова въоръжена самоотбрана. — Рѣшението на централния конгресъ за въстание. — Рѣшение за масово въстание само въ Битолски и Одрински вилаети и четнишко движение въ Солунски и Скопски. — Кратки извлѣчения отъ рѣшенията на конгреса и изъ позива за въстание. — Декларация на централния Македоно-Одрински Революционенъ Комитетъ до Великитѣ Сили по поводъ въстанието.

Мрачни облаци надвиснаха надъ македоно-одринския небосклонъ. Всестранния турски тероръ, деризиранъ отъ „реформатора“ Хилми паша, до крайна степенъ влоши положението на християнитѣ и подложи послѣднитѣ на безгранични и свърховѣшки изпитания. Аво до солунскитѣ атентати тоя тероръ бѣ вече прѣкрасилъ крайнитѣ предѣли на турската жестокость, слѣдъ тѣхъ той се прѣвърна въ безспирна и непредѣлна всеразрушающа и всепогядяюща хала . . . .

Безнаказаното кланѣ въ Солунъ окончателно развърза рцдетѣ на официалната турска власт да продължи още по-яростно истрѣблението на християнитѣ безъ всѣвакъвъ страхъ отъ въшна намѣса. Султанъ Хамидъ, ненаказанъ за солунската касапница, до неимовѣрность засили срѣдствата на своя пъкленъ планъ. Пожарищата и кланѣтата, които незабавно слѣдъ тая касапница се извършиха въ страната; повсемѣстнитѣ арести, убийства, безчестия, грабежи и разни звѣрства надъ християнитѣ, които се удесеториха — всичко туй най-краснорѣчиво говорѣше за новата и ужасна фаза, въ която встѣпи грозния турски тероръ. Прочее, смазването и истрѣблението на християнския елементъ въ Македония и Одринско получаваше официална санкция и стрѣмително вървѣше къмъ своя ужасенъ край!

Прѣдъ такава грозна напасть осъмнаха Македония и Одринско слѣдъ солунската кръвнина — напасть, която грозѣше да ги прѣвърне въ необитно пожарище и страховита човѣшка касапница. Още не бѣ изпарена християнската кръвъ изъ солунскитѣ улици, когато подобни кръвнини, придружени съ грозни пожарища, официалната власт извърши и въ с. с. *Балдово, Банница, Битоля, Сажрдеш, Емиджия* и по много други села изъ четиритѣ вилаети. Освирѣцѣлата турска войска, подпомагана отъ безброй фанатизиранѣ башибозукѣ, като глутница се навърли по християнскитѣ села и колиби и, подъ благовидния прѣдлогъ да преслѣдва четитѣ, извърши ужаси, които човѣшкия езикъ не е въ състояние да прѣдаде: та грабѣше всичко по-цѣнно, горѣше жилищата, колѣше въ нищо непроинени християни, безчестеше женската челядь и, въобще, вършеше всичко присяще на освирѣцѣла турска войска. Адътъ на Данте блѣднѣе прѣдъ тоя, що официалната власт създаде за християнското население. Турскитѣ звѣрства и изтѣпления бѣха стигнали кулминационната си точка! Населението, докарано до полуда, обезумѣло напуснаше ограбениѣ или оложарени огнища и търсѣше подслонъ въ недостъпнитѣ усои и непроходими джбрани.

Свърхъ това, и сраженията между четитѣ и турската войска до такава степенъ се засилиха, што само м. май наброява *тридесетъ и едно*, — обстоятелство, което най-краснорѣчиво говори и за дървостѣта на турскитѣ налитания, и за настѣпшилото размирно и анархично коложение въ страната. Слѣдната таблица на станалитѣ сражения прѣвъ първото полугодие на 1903 г. служи за най-ярка иллюстрация на това положение:

Разпределение на сраженията въ Македония и Одринско прѣзъ I-то полугодие на 1903 г. по мѣсеци:

Наименование на вилаетитѣ	Януарий	Февруар.	Мартъ	Априлъ	Май	Юний	Юлий	Всичко
Солунски	—	4	4	7	9	11	1	36
Битолски	4	1	2	5	9	1	3	25
Скопски	—	4	2	4	6	—	—	16
Одрински	—	—	1	1	7	—	—	9
Всичко	4	9	9	17	31	12	4	86

Тая таблица нагледно отбѣлѣзва мѣсечния ржстъ на сраженията и тѣхното засилване до крайна степенъ прѣзъ м. м. априлъ и май — незабавно слѣдъ солунското кланье. Отъ сравнението между помѣсечния брой на сраженията прѣзъ тоя шесть-мѣсеченъ периодъ и ония прѣзъ изтеклитѣ години (1898—1903 г.), ще изпъкне още по-релефно всички ужась на положението прѣзъ прѣдмѣтния периодъ.

Разпределение на сраженията въ Македония и Одринско отъ 1898—1903 г. по години и мѣсеци:

Наименование на вилаетитѣ	1898 г.		1900 г.		1901 година					1902 година										Всичко отъ 1898—1903 г.				
	Мартъ	Всичко	Августъ	Всичко	Януарий	Априлъ	Юний	Юлий	Септемврий	Всичко	Януарий	Февруарий	Мартъ	Априлъ	Май	Юний	Юлий	Августъ	Септемврий		Октомврий	Ноемврий	Декемврий	Всичко
Солунски	1	1	1	1	1	—	1	1	2	5	—	1	—	2	2	1	—	1	11	8	2	—	28	35
Битолски	—	—	—	—	—	1	—	—	1	2	—	1	1	—	3	2	1	3	5	1	2	1	20	22
Скопски	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—	5	5
Одрински	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Всичко	1	1	1	1	1	1	2	1	3	8	1	3	2	2	6	3	1	4	16	10	4	1	53	63

Отъ сравнението на тия двѣ таблици става ясно: 1) когато цѣлия петъ-годишенъ периодъ (1898—1903 г., ведно съ сраженията прѣзъ есенешното движение на 1902 г.) брой *едва* 63 сражения (53 отъ които прѣзъ 1902 г.), първото полугодие на 1903 г. *само* брой 86 сражения! и 2), когато първото тримѣсечие отъ това полугодие брой *само* 22 сражения, второто му тримѣсечие (м. м. априлъ, май и юний) брой *три-пѣти* повече — 60 сражения! Това послѣдното обстоятелство само говори, и за крайне размирното и анархично положение, и за оня ужась, който настѣпи слѣдъ солунскитѣ атентати; защото, не трѣба да се забравя, грознитѣ послѣдствия отъ тия сражения лѣгнаха изключително върху измъченото християнско население и живота му обърнаха въ скъщински адъ! Впрочемъ, тоя шесть-мѣсеченъ периодъ бѣ тоже *възстаннически*, макаръ и бѣзъ официаленъ прогласъ, създаденъ такъвъ отъ „реформаторската дѣятелность“ на европейския мандаторъ Хилми паша . . .

Това адско положение, разбира се, не бѣ тайна за дипломацията. Европейскитѣ прѣдставители въ турската столица, особенно тѣхнитѣ консули и агенти по цѣлата страна, бѣха очевидци на бѣсното турско вилѣние и въ километрически рапорти съ най-мрачни бои рисуваха грозната участь на християнитѣ. Съ очитѣ си тѣ виждаха пожарницата и човѣшкитѣ касапници, сами разравяха изъ пѣсцитѣ труповетѣ на изкланитѣ, съ собственитѣ си ржцѣ пишаха ранитѣ и окапали мѣса на жестоко измъчванитѣ — и, въпрѣки всичко туй, ония, за които тѣ пишѣха рапортитѣ си, останаха безчувствени къмъ адтъ, който тѣхния мандаторъ създаде въ „облагодѣтельствуваната“ страна, не направиха нищо, за да турятъ край на дивото и безпредѣлно турско бѣснувание. И обяснимо е това поведение на дипломацията. Ангажирана около руско-австрийския реформенъ проектъ, тя, въпрѣки даже категоричния

езикъ на фактитѣ и събитията, остана непоколебима въ своя ангажментъ, не пожела да константира даже пълното фiasco на тоя проектъ и да произнесе присъда на собственитѣ си илюзии... Напротивъ, тя прѣдостави на събитията широкъ просторъ на развитие до... пълна катастрофа!

Новитѣ и чудовищно тешки условия, които „реформаторската дѣятелность“ на Хилми паша създаде въ Македония и Одринско слѣдъ солунскитѣ атентати, поставиха революционната организация въ извънрѣдно трудно положение. Съ една бруталность, присъща на врѣмето, тия условия издигнаха прѣдъ нея она *сждбоносенъ* въпросъ, съ рѣшението на който тя още не мислѣше да се занимава. Нѣщо повече даже. Тия нови условия поставиха организацията прѣдъ страшната дилема: *или да обрѣче своето дѣло на бащо, но сигурно погубване, или же да прибѣгне къмъ послѣднитѣ средства за самозащита*. Тая дилема бѣ тѣй категорична, щото на организацията остана само да избира!

Единъ мимолѣтенъ поглѣдъ на царяцето положение въ страната ще истъгне всичката неумолимость на тая дилема.

Така:

Слѣдъ солунскитѣ атентати, официалната власть прѣдприе една безпощадна гонидба противъ християнското население. Затворитѣ се оказаха тѣсни за грамадния брой на ония, които тя считаше неблагонадѣжни, между които и всички интеллигентни и по събудени люде въ страната, които не бѣха избѣгали въ четитѣ, или емигрирали задъ граница. Общия брой на затворницитѣ не бѣ по-малкъ отъ *двайсе хиляди души*! Преслѣдванията и ареститѣ бѣха масови и, да бѣ възможно, властѣта би обърнала цѣлата страна въ обширенъ затворъ... Населението трѣпна прѣдъ тая чудовищна мѣрка и почувствува всичката сждбоносность на прѣживяванитѣ минути...

Интерниранията и въдворяванията на мѣстожителство на ония християни, които отъ десетки години бѣха настанени по голѣмитѣ градове на империята като търговци, занаятчи и работници, изпълниха паланкитѣ и селата съ грамадна *гладна* армия. Откъснати отъ работата, която имъ даваше поминѣкъ, съсипани материално и ограничени на постоянно мѣстожителство по домоветѣ си, всички тия нещастници бидоха обрѣчени на ужасна мизерия, на гладна смърть! Тая гладна масса, брой на която прѣвипаваше *десетъ хиляди души*, усили още повече общото недоволство въ страната и даде на революционното брожение още по-силенъ тласкъ. По-сетнѣ, когато почна възстанишкото движение, тая гладна масса изпълни възстанишкитѣ редове и даде най-добритѣ и най-безстрашни борци.

Грозния и всестраненъ правителственъ тероръ, пожарицата, кланшетата и всевъзможнитѣ видове турски звѣрства, принудиха грамаденъ брой християни да напуснатъ огнищата си, да избѣгатъ по планинитѣ и да се поставятъ подъ защита на организационнитѣ чети. Изложени на всички незгоди, които скитническия и бездоменъ животъ налага; изгубили домоветѣ, покщцината, имотитѣ, близкитѣ си и, свѣрхъ това, останали безъ кора хлѣбъ — цѣлата тая масса отъ здрави и работни ржцѣ, неджгави старци, слаби жени и невръстни дѣца, бато тежѣвъ товаръ лѣгна върху четитѣ, които трѣбваше не само да пазятъ отъ турски налитания, но още и да се грижатъ за нейната прѣхрана! Тия масови бѣгания до такава степенъ направиха положението критическо, щото нищо не бѣ въ състояние да прѣдотврати грозящитѣ бѣдствия и страховитата катастрофа...

Безбройнитѣ войскови отряди, които властѣта прѣсна по цѣлата страна, за да одушатъ революционното движение и изтрѣбятъ размирнитѣ елементи, до голѣма степенъ сплзнаха дѣятелностьта на организационнитѣ чети. Срѣщитѣ между послѣднитѣ и потеритѣ до такава степенъ се зачестиха, щото рѣдки бѣха случантѣ, когато четитѣ, обикаляйки селата, оставаха незабѣлзани. Обстоятелството, че само м. май наброява *тридесетъ и едно* сражения, е достатъчно да прѣдстави всичката размирность на положението. Тая хайка противъ четитѣ застави организацията да увеличи броя имъ и усили тѣхнитѣ редове, за да могатъ устоя срѣщу дързкитѣ и чести турски налитания.

Прѣдъ таа безпредѣлна всеразрушающа и всепогълщающа хала, която грозѣше да обърне цѣлата страна въ обширенъ затворъ, да опепели безброй цвѣтущи села, да обездоми и изложи на гладна смъртъ десетки хиляди сщщества, да ороси земята съ потоци кръвь, съ една дума, да убие *цѣль единъ народъ* — прѣдъ такава грозна и страховита напасть, една революционна организация, плътъ и кръвь отъ тоя народъ, изъ него изникнала, на него ослонена, която за него сщществува и за свободата му се бори — можеше ли да обрѣче великата и свѣтоварна идея що олицотворява и цѣль народъ на самопогубване? — Единъ бѣ изборътъ, единъ бѣ изходътъ: *масова въоръженъ отпоръ, масова въоръжена самозащита, масова въоръжена саморазправа!* . . .

Конгреса отъ делегати на всички революционни окръжи въ страната, свиканъ прѣвъ врѣме на кръвнинитѣ и пожарницата, подъ неумолимото давление на събитията, окончателцо разрѣши страшната дилема: *масова въоръжена саморазправа съ грозното турско безправие.*

Жребия бѣ хвърленъ.

Борбата започваше.

Султанъ Хамидъ и неговия вѣренъ слуга, „реформатора“ и мандатьора Хилми паща, могатъ да се гордѣятъ, че успѣха да доведатъ цѣль единъ народъ до такова крайно рѣшение . . .

* * *

Прѣди да говоримъ за оная епична и величественна борба между потиснати и потисници, на която свѣтътъ бѣ свидѣтель прѣвъ изтекшата година, намираме за необходимо да направимъ прѣдварително слѣднитѣ пояснителни бѣлѣжки:

На централния Македоно-Одрински конгресъ въ Солунско, свиканъ да се провѣнесе върху *самоносния въпросъ*, взѣ се рѣшение да се направи *масово въстание* само въ два вилаети — Битолски и Одрински, като се повикатъ подъ революционнитѣ знамена послѣднитѣ боеви прививки. За останалитѣ два македонски вилаети — Солунски и Скопски — конгреса прѣдвиде само *четнишко движение*, което за диверсия, безъ да се ангажира масата въ въоръжена саморазправа. Това рѣшение конгреса взѣ до съображения, оповѣстванцето на който счѣтаме прѣждеврѣменно.

Между рѣшенията на сщщия конгресъ, дословно усвоени и отъ окръжнитѣ конгреси въ *Битолско* (на 22 априлъ) и *Одринско* (на 28 юний), сщществуваатъ и слѣднитѣ три точки (точ. 4, 5 и 6), които подчертаватъ високия мораль, който лѣгна въ основитѣ на възстанническото движение:

„4) *Нападение, споредъ обетовѣлствата, на всяка турска въоръжена команда, била тя войска или башибозукъ;*

„5) *Бранение християнското население, включая и чуждитѣ поданници, отъ турски нападения;*

„6) *Заирѣцава се да се напада мирното турско население и да се постѣа на турски жени, дѣца и старци.*“

А пъкъ въ позива за възстание, отправенъ къмъ населението, стоятъ слѣднитѣ високохарактерни редове:

„*Ние вземаме оружие срещу тиранията и безчовѣчието; ние ратуваме въ името на свободата и човѣчината; прочее, нашето дѣло стои по-високо отъ всякакви национални и плѣмненни различия. Поради това, ний трѣба да нарѣчемъ свои братя всички страдащи въ тъмното царство на султана. Днесъ страдатъ всички християнски населения, включая и самитѣ турци селени. Нашъ врагъ е само турското правителство и оня, който излъзе съ оружие или съ доносъ противъ насъ, или отиде да се разправа съ беззащитнитѣ старци, жени и дѣца, вмѣсто съ насъ — съ него ние ще се биемъ, нему ще отмижцаваме!* . . .“

Тия редовце най-краснорѣчиво говорятъ за оная широка почва, на която бѣ поставено възстанието.

Едновременно съ прогласяване на възстанието, Централния М. О. Революционенъ Комитетъ разпрати до В. сили чрезъ своитѣ прѣдставители въ странство слѣдната декларация:

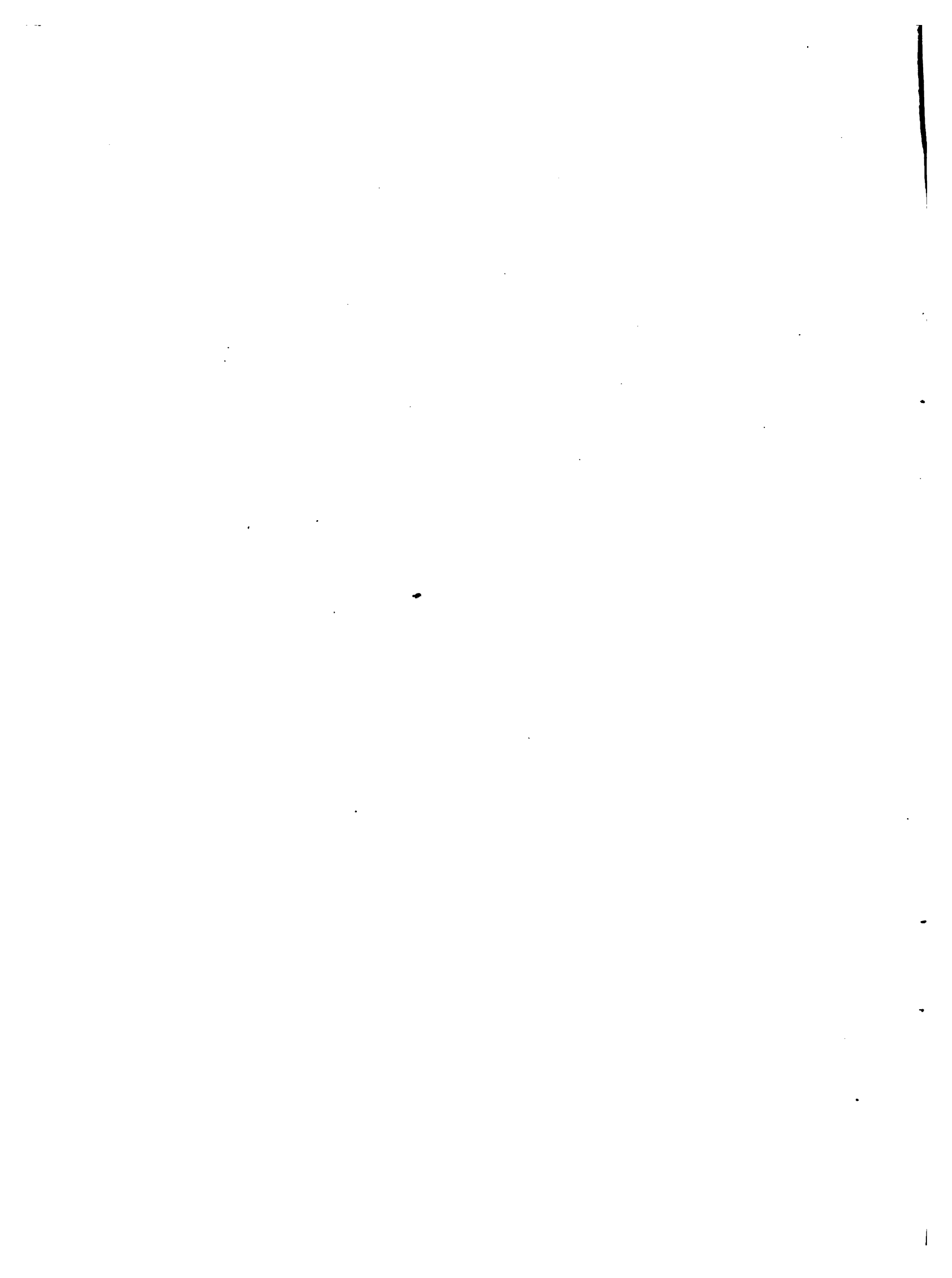
„Безнаказанитѣ насилия на мухамеданитѣ и систематическитѣ преслѣдания на администрацията, докараха христианиитѣ отъ Македония и Одринско до необходимостта да прибѣгнатъ до една масова въоръжена отбрана. Тя прѣгърнаха тая крайностъ, слѣдъ като изчерпаха всички мирни срдства, за да докаратъ намѣсата на Европа въ духтъ на договоритѣ, които уреждатъ положението на тия населенія. Тия намѣса, остава и до сега още като единственно срдство, за да се отстрани злото и за да се спре проливанието на кръвъ. Понеже безрезултатнитѣ постѣпки, предприемани до сега отъ Европейския концертъ, за да се подобри съ палиативни мѣрки турския режимъ, доведоха само до едно усиление на мухамеданския фанатизъмъ и на държавния натискъ — то става очевидно, че тая намѣса може да бжде ефикасна само, ако би имала за прѣдварителенъ и непосредственъ резултатъ:

„1) Назначението, съ согласие на Великитѣ Държави, на единъ главенъ управителъ христианинъ, който не е принадлежалъ никога на турската администрация и независимъ отъ Високата Порта при изпълнение на неговитѣ длѣжности;

„2) Установяването на единъ международенъ контролъ колективенъ, постояненъ и пользующъ се съ широки права на санкции.

„Като довежда до знание причинитѣ, които прѣдизвикаха отчаяния актъ на възстаналитѣ населенія, както и мѣрките, които могатъ да спратъ послѣдствията му, Вътрѣшната Организация отхвърля отъ себе си всичката отговорностъ, и заявява, че тя ще поддържа борбата до всецѣлото постигане на своята цѣль, като черпи енергия въ съзнанието на своя дългъ и въ симпатиитѣ на цивилизования святъ“.

Дадохме тия кратки пояснителни бѣлѣшки за да истъбнемъ широкитѣ принципи, които лѣгнаха въ основитѣ на възстанническата борба, причинитѣ, които я прѣдизвикаха и исканията на борящето се население.

IV. Възстание.

I. Възстание въ Битолски виляеть.

Сигнални знаци за възстание. — Първи акции на възстанниците. — Възстание въ кьазитѣ: *Битолска, Леринска, Костурска, Охридска и Кичевска.* — Заключителна бѣлѣжа.

Илинъ-день — 20 юлий 1903 година.

Всрѣдъ тържественната полунощна тишина, когато цѣлата природа почива въ непробуденъ и безгриженъ сънъ, гръмоветъ екъ процѣпи югозападна Македония, разнесе се прѣвъ поля и гори, одекна въ далечнитѣ възнебесни висини и бавно се изгуби въ необятното и неизмѣримо пространство. Екътъ не бѣ още утихналъ, и огненни езици озариха околорвръстъ небосклона, пронизаха тъмния полунощенъ фонъ и съ ослѣпително зарево изпълниха дълбоко спящата земя . . . Всичко трѣпна прѣдъ тоя страховитъ екъ, прѣдъ това невидено зарево. Цѣлата природа се пробуди отъ дълбокия сънъ и трѣпетно прѣдугади всичката злобностъ на страховита буря . . . .

Какъвъ бѣ тоя гръмоветъ екъ, това ослѣпително зарево, що внесоха дисонансъ въ величественната полунощна хармония?

Съ вѣкове потиснати подъ единъ дивъ и безчовѣченъ режимъ; вѣчно терзани отъ едно неподобно безправие; постоянно изложени на единъ безжалостенъ всестраненъ гнетъ; ежеминутно подложени на всички видове жестокости и звѣрства, които тиранията е измислила, за да държи народитѣ въ покорность — христианитѣ въ юго-западна Македония, паритѣ въ турската държава, вѣчно лѣгани въ надѣждитѣ си, на 20-й юлий вечерта високо заявиха тирану, че прѣставатъ вече да сж негови роби, не признаватъ вече неговата върховна тираническа власть и на царящето безправие отговарятъ съ въоржжена саморазправа! Гръмовния екъ, що пробуди дълбоко спящата природа, бѣ гръмовно „ура!“, изтрѣгнато изъ дълбочинитѣ на изстрадалата народна душа — гръмоветъ избликъ на народното негодование. Огненнитѣ езици, що се издигаха високо въ небесата и изпълниха робската земя съ ослѣпително зарево, бѣха сигналнитѣ огньове за въоржжена саморазправа — символа, емблемата на възстаналитѣ робе . . . .

Възстанието бѣ прогласено, кървавата саморазправа започна!

Първитѣ акции на възстаналитѣ христиани въ Битолския виляеть се изразиха въ скъсване на всички държавни и желѣзно-пътни телеграфни жици; въ разваляние на желѣзния пътъ и държавнитѣ шосета на голѣмо пространство; въ изгаряние на всички бейски кули и войскови караулници; въ изтрѣбване и прогонване на повечето отряди, които пазѣха главнитѣ пътища и стратегични проходи; въ демонстрации прѣдъ нѣкои градове въ виляета и, най-сетнѣ, въ пълно завладяване на нѣкои отъ тѣхъ.

Тия първи възстаннишки акции прѣдизвикаха неопикуема трѣвога и паническа уплаха въ турската официална власть. Изолирана въ градоветѣ, паланкитѣ и нахийскитѣ центрове, поставена въ невъзможност да се сношава помежду си, тая власть, въ първитѣ дни на възстанието, бѣ съвършено парализирана и всичката си грижа съсредоточи въ собственото запазване отъ налитания на възстанниците. Едва слѣдъ изтичанието на нѣколко трѣвожни дни, когато сношенията тукъ-тамъ бидоха възстановени, тя дойде на себе, можа да си състави приблизително понятие за настѣпилата буря и да помисли за съответствени мѣрки.

Масово възстание едновременно избухна почти въ цѣлата македонска часть на Битолски вилаетъ, съ изключение на каазитѣ Прилѣпска, Дебърска и Кайларска, на едно пространство отъ 10 хиляди кв. километра, заселено отъ 300 хилядно християнско население.

За да дадемъ по-пълна картина на ожесточената и кървава борба, която възстаналото население водѣ за свободата си прѣзъ цѣли три мѣсеца, ще очертаемъ на кратко възстаннишкото движение въ всѣка кааза по-отдѣлно, а общъ обзоръ ще направимъ при края на настоящия отдѣлъ.

1. — Битолска кааза.

Възстаннишко движение въ Битолската кааза. — Възстаннишки райони: Буфъ-Колу, Битолско-поле, Гяватъ-Колу, Демиръ-Хисарско, Крушовско, Рѣсенско и Долина Прѣспа — и движението въ тѣхъ. Таблица на сраженията въ Битолската кааза и общи бѣлѣжки по тѣхъ.

Възстаннишкото движение въ Битолската кааза, като най-голѣма измежду всички каази въ вилаета, се прояви въ слѣднитѣ *седемъ* пункта, за база на които служѣха множеството планински разклонения:

- а) *Буфъ-Колу* съ цѣлата източна часть на Суха-гора и сѣверо-източната часть на Баба пл. съ върха „Пелистръ“;
- б) *Битолско-поле* съ Селичката планина;
- в) *Гяватъ-колу* съ Стругова и Бигла планини;
- г) *Демиръ-Хисарско* съ Илинска, Протайска и Крушка планини;
- д) *Крушовско* съ Баба и Бушева планини;
- е) *Рѣсенско* съ юго-западната часть на Бигла и планинитѣ Петринска, Галичица и Куру-Дагъ (цѣлото западно протяжение на Прѣспанското езеро); и
- ж) *Прѣспанско* съ цѣлата западна часть на Суха-Гора и Гърбець планина (цѣлото източно протяжение на Прѣспанското езеро).

На 20 юлий вечерята възстаннишкитѣ дѣйствия въ Битолската кааза почнаха едновременно въ всички *седемъ* пункта.

а) *Буфъ-Колу.*

Възстаннишки районъ „*Буфъ-Колу*“, по име на голѣмото планинско християнско село (на границата между Битолската и Леринската каази), е най-близкия районъ до Битоля. Границитѣ му начеватъ отъ селото Бруснигъ (до Битоля), обхващатъ сѣверо-източното разклонение на Баба планина, нарѣчено „Аланджикъ“ съ върха „Пелистръ“, слизатъ на югъ по източнитѣ клонове на Суха-Гора, прѣсичатъ Буфската планина при с. Буфъ (Леринско), слизатъ въ полето при с. Каленикъ и върватъ по шосето Леринъ—Битоля. Тоя районъ обгрѣща около 25 християнски села съ твърдѣ незначителенъ мухамедански примѣсъ.

На 20 юлий, около 10 часътъ вечерята, възстанниците запалиха, като сигналъ, купитѣ сѣно при с. Боримечка ($\frac{1}{2}$ часъ до Битоля). Същата вечеръ, на $\frac{1}{2}$ часъ до града, тѣ свксаха държавнитѣ и желѣзнопътни телеграфни жици на разстояние отъ два километра. Слѣдъ тия първи акции, възстанниците се оттеглиха въ планината необезпокоявани отъ турска страна. До 29 юлий тѣ изгориха и разрушиха при с. Бистрица петъ бейски кули, три турски воденици и една брашнена фабрика. На 1 августъ нападнаха кулата при с. Раково и я изгориха. Тогава за първъ пътъ се показа въ тоя районъ турска войска, на брой повече отъ три хиляди души, и между с. с. Раково и Буфъ възстанниците издържаха 10 часово ожесто-

чено сражение. Следъ сражението войската изгори с. с. Раково и Битуше и пакъ се прибра въ Битоля, гдѣто страхътъ отъ едно възстанишко нападение на града още не бѣ изчезналъ. По тоя начинъ, възстаницитѣ пакъ останаха господари на района. До 16 августъ тѣ не бидоха обезпокоявани, макаръ често да слизаха въ полето и да нападаха проходящитѣ турски отряди. На тая дата пълчища войска се прѣсна изъ Буфския районъ. Възстаницитѣ бидоха принудени да се оттеглятъ въ Пелистерскитѣ висини, една часть отъ които прѣхвърли въ Прѣспанско, а другата остана до край на движението и често обезпокояваше оставенитѣ турски постове край селата и стратегичнитѣ пунктове.

И тъй, отъ 20 юлий до 16 августъ цѣлия Буфски районъ остана въ пълно владѣние на възстаницитѣ.

б) Битолско поле.

Битолското поле заема едно пространство отъ 450 квадратни километра (на ширъ 15 и на дължъ 30). Отъ изтокъ то се загражда съ Селичката планина (западно Мориховско) и часть отъ Нидже пл., на югъ граничи съ Леринското поле (при с. Кенали), на сѣверъ — съ Прилѣпското поле (при с. Тополчани) и на западъ — съ Пелистерската и Крушовската планински вериги. Това поле, ведно съ селата, разположени въ пазвитѣ на Селичката планина, съставляваше тоже възстанишки районъ, съ база връхлѣстата Селичва планина.

Възстанишкото движение въ Битолското поле, като негодно за възстанишки операции, бѣ съвсѣмъ слабо. Массово възстание въ тоя районъ не стана, а отъ всѣко подско село излѣзоха по извѣстенъ брой възстаници и се установиха въ Селичката планина, отъ гдѣто постоянно слизаха въ полето и горѣха бейскитѣ вули и имоти.

Първитѣ дѣйствия на възстаницитѣ въ тоя районъ се проявиха шесть дни следъ прогласяване на възстанието. Така: на 26 юлий тѣ изгориха кулитѣ въ с. Вранѣвци; на 27 — кулитѣ въ с. с. Скочивиръ и Гърбалово; на 28 — кулитѣ въ с. с. Бродъ, Рибарци, Новаци и др. На 7 августъ тѣ издържаха петъ часово ожесточено сражение при с. Паралово — при самитѣ поли на Селичката планина. Възстаницитѣ често правѣха подобни набѣги въ полето и пакъ се връщаха въ планинската база. Едва къмъ 13 августъ тѣ бидоха принудени да се измѣстатъ по на втрѣ въ Мориховско, когато грамадни войски отъ къмъ Битоля и Прилѣпъ нахлуха въ Селичката планина.

И тъй, отъ 20 юлий до 13 августъ цѣлата Селичва планина (Западно Мориховско) остана въ пълно владѣние на възстаницитѣ.

в) Гяватъ-Колу.

Гяватския районъ, носящъ името на голѣмото християнско село въ стратегичната тѣснина на пътя Битоля—Рѣсенъ, е планински съ централенъ пунктъ селото Смилево. Тоя районъ граничи: на югъ — съ Буфския районъ, на изтокъ — съ Битолското и Прилѣпско полета, на сѣверъ — съ горното течение на р. Църна и на западъ — съ Стругова и Бигла планини.

На 20 юлий вечерята възстаницитѣ нападнаха квартирующия въ Смилево турски гарнизонъ, състоящъ отъ 85 души, избиха около 60 души, а останалитѣ прогониха.

Сжщата вечеръ тѣ изгориха всички вули и ханища по шосето Рѣсенъ—Битоля, развалиха всички мостове, скъсаха телеграфната жица на дълго разстояние. Единъ възстанишки отрядъ нападна турското село Доленци, само за сплашване, безъ да причини поврѣди.

На другия день вечерята, 21 юлий, единъ турски табуръ отъ 400 души, идящъ отъ къмъ с. Облаково, напада укрѣпения възстанишки пунктъ Смилево, нѣ биде отблъснатъ съ голѣми загуби.

На 22 юлий турцитѣ съ нови сили нападнаха Смилево и, следъ голѣми жертви, успѣха да влѣзатъ въ него. Тѣ ограбиха селото и изгориха 34 къщи. Верѣдъ пламъцитѣ възстаницитѣ нападнаха аскера и го прогониха.

На 23 юлий нови турски сили, придружени от башибозукъ изъ турското с. Обедникъ, пакъ нападнаха Смилево, нъ съ залпове бидоха прѣсрѣщнати отъ възстанниците и прогонени съ голѣми загуби.

До края на мѣсеца ниваква войска не се показа въ тоя районъ.

На 31 юлий единъ турски отрядъ съ башибозукъ отъ турскитѣ села Кажени и Доленци нападна селото Гявато. Турцитѣ бидоха отблѣснати и като луди бѣгаха отъ възстанниците. Въ рѣцѣтъ на послѣднитѣ останаха четири товара муниции и други припаси. Слѣдъ пладне отъ Битоля дойде силно турско подврѣпление съ нѣколко топа. Селото наново биде нападнато и бомбардирано. Възстанниците отстѣпиха. Цѣлото село биде изгорено.

Слѣдъ това сражение аскера пакъ се върна въ Битоля и до половината на мѣсець августъ не прѣдприе нивакъвъ походъ къмъ тоя районъ.

На 15 августъ грамадна турска армия изпълни Гяватския районъ. Осъмъ-хиляденъ отрядъ съ артилерия нападна главния възстаннишки станъ при с. Смилево, навлѣзе въ селото и цѣлото изгори. Възстанниците не можахъ да устоятъ срѣщу тая грамадна сила и отстѣпиха къмъ Демиръ-Хисарско.

Слѣдъ прѣвзиманието на тоя районъ, около 20 августъ, цѣлата тая армия замина къмъ Демиръ-Хисарско, по стѣпките на възстанниците, като останаха само 200 души въ влашкото с. Гопешъ.

Слѣдъ оттеглянието на войскитѣ, възстаннишки отряди пакъ се появиха въ опустошения районъ и издържахъ още нѣколко сражения.

Гяватския районъ стоя въ пълно владѣние отъ 20 юлий до 15 августъ.

г) Крушовско.

Крушовския районъ, съ центръ християнското градче Крушово, е тоже планински и граничи: на югъ — съ Гяватския районъ (р. Църна), на изтокъ — съ Прилѣпското поле, на сѣверо-западъ — съ Крушка планина и р. Велика, и на сѣверо-изтокъ — съ посето Прилѣпъ—Кичево.

Планинското разположение на тоя районъ спомогна до голѣма степенъ на оная величественна и епична борба около града Крушово, която всички очуди.

Най-важната акция на възстанниците въ тоя районъ, е, безсѣмнено, прѣвзиманието на града Крушово и владѣнието му прѣзъ цѣли 10 дена.

На 20 юлий вечерята, 750 души възстанници отъ Крушово и селата бѣха разположени близу до града. Разпредѣлени на осъмъ отряда, прѣди съмване, на 21 сѣщи, шестъ отъ тѣхъ обсадиха околорѣстъ Крушово, а два отряда незаблѣзано се вмъкнаха въ самия градъ.

Токо-що се бѣ зарачило, възстанниците обсадиха правителствения домъ и казармата. Безъ противодѣйствие отъ находящитѣ заптии, тѣ подпалиха укюмата и го изгориха. Обсадата около казармата трая дори до 4 часътъ слѣдъ пладне поради съпротивлението на находящия се въ нея гарнизонъ отъ 60 души войници. Най-сетнѣ, възстанниците съ тулумба напрѣскаха зданието съ газъ и спиртъ — и го подпалиха. Казармата цѣла изгорѣ, много войници паднаха мъртви, а голѣма частъ успѣха да избѣгатъ.

Тѣкмо когато сражението между обсаденитѣ войници и възстанниците бѣ въ разгара си, около 300 души асверъ, придруженъ и отъ башибозукъ изъ Прилѣпскитѣ села Врѣбани и Кривогащани, се показа по посето Прилѣпъ—Крушово. При спилитѣ, обаче, вѣнъ отъ града, той биде прѣсрѣщнатъ отъ възстаннишки куршуми и заставенъ да се повърне обратно.

Незначителни турски отряди прѣзъ сѣщия день направиха и други опитвания да навлѣзатъ въ града, нъ тоже бидоха отблѣснати.

За да се избѣгнатъ всѣвакви неприятности, семействата на турскитѣ чиновници бидоха настанени въ една къща и пазени отъ специална стража. Прѣзъ цѣли десетъ дена, до като градътъ бѣ въ владѣние на възстанниците, тия семейства редовно получаваха храна и всички потреби и, при отстѣпванието, оставени непожтнати.

Пръвъ нощта срѣщу 22 юлий градътъ бѣ пазенъ отъ всички възстанници и въоръжени граждани, настанени околовръстъ града.

На 22 заранята, на разсѣмване, аскеръ и башибозукъ се показаха отъ къмъ Прилѣпъ, нъ бидоха отблъснати отъ отрядитѣ при калето.

Слѣдъ изгрѣвъ слънце, пълчища башибозукъ се опита да нападне града отъ къмъ с. Норово, нъ при мѣстността „Бѣла-Вода“ биде отблъснатъ и прѣснатъ. Подобни башибозушки опити прѣвъ тоя день още дваждъ се повториха пакъ отъ къмъ с. Норово (при „Муратова-Чешма“), нъ и въ двата случая останаха безрезультатни.

Сѣщия день около обѣдъ, горското началство влѣзе въ Крушово, посрѣщнато отъ цѣлия градъ. Слѣдъ обѣдъ бидоха свикани около 60 души първенци отъ всички народности, за да избѣратъ врѣменни градски управници. Слѣдъ кратки съвѣщания за такива се избраха по двама отъ всѣка народностъ (шестъ души), на които се възложи устройството на полицията, грижата за продоволствие на възстанниците, пазение рѣдѣтъ и тишината въ града и пр. и пр. На тоя съвѣтъ се прѣдостави правото да обложи гражданитѣ съ врѣмененъ налогъ, да прибира храни по реквизиционенъ начинъ, да наказва провиненитѣ граждани и, въобще, да изпълнява службата на врѣменно правителство.

Тоя съвѣтъ, съставенъ отъ прѣдставители на тритѣ народности, които насѣлвяватъ Крушево, блѣскаво и добросвѣстно изпълни мисията си бѣвъ какво-годѣ недоволство отъ ничия страна.

На 23 юлий станаха двѣ нови башибозушки нападения отъ къмъ с. Арильево и калето, нъ и въ двата случая безрезультатни.

Впрѣдвидъ честитѣ башибозушки нападения на града, на 24 юлий горското началство разпрати писма до старѣитѣ въ околнитѣ турски села, съ заповѣдъ да мируватъ, да не придружаватъ аскера при нападенията и да не беспокоятъ християнското население, защото, въ противенъ случай, строго ще бждатъ наказани.

Нѣколко часа слѣдъ разпращанието на тия писма, получи се отговоръ отъ старѣитѣ на турското с. *Арданци*, подпечатано съ печата на селския кметъ *Синанъ*. Тоя отговоръ е тѣй характеренъ, щото неможемъ избѣгна изкушението да го не приведемъ изцѣло:

„Отъ писмата ви разбрахме, че вие не сте лоши хора; че сте напуснали домоветъ „си не да нападате мирното население (като насъ), а сте противъ лошитѣ хора и укюмата „(правителството), който ги защитава. Нъ ония, които вие търсите, не сж между насъ, „а избѣгаха въ градоветъ. Колкото се касае до насъ, обѣщаваме ви, че ще мируваме. Ако „искате да убивате невинни хора, елате. Богъ да помогне на оная страна, която търси „правдата. Другитѣ писма изпратихме до съседнитѣ села, които сжко сж съгласни съ насъ“.

(Печатъ) Кметъ *Синанъ*.

Отъ 24—30 юлий Крушово не биде обезпокоявано. Никакво нападение, било отъ войска, или башибозукъ, не стана. Крушевяне плуваха въ щастие и бързаха да се нарадватъ на свободата, за да отплатятъ за нея слѣдъ нѣколко дена прѣскжпо . . . .

Благодарение на уплахата и липсата на достатъчно войска, която би била въ състояние да парализира възстаннишкитѣ дѣйствия, въ първитѣ десетъ дни на възстанието властѣта буквално бездѣйствувахе, като се ограничаваше въ разпращание противъ възстанниците незначителни потери, повечето отъ които се връщаха разбити. Трѣбаше, прочее, да се съсрѣдоточатъ голѣми военни сили, за да се противостои на възстанниците. Съ това само се обяснява обстоятелството, че прѣвъ цѣли шестъ дена нарѣдъ Крушово не биде обезпокоявано отъ турски нападения.

На 27 юлий и въ тритѣ Крушовски черкви бждоха отслужени тържественни панахиди за падналитѣ борци. Слѣдъ панахидата цѣлия градъ се стече на гробищата и отгупа новоизрититѣ гробове съ живи цвѣта.

На 29 юлий цѣлия градъ бѣ развълнуванъ. И имаше защо. Прилѣпското поле бѣ почернѣло отъ войска. *Десетъ хилядна армия* съ една полска батарея, начело съ Бахтияръ-паша, бѣ разположена около селото Кривогащани — въ самитѣ поли на Крушовскитѣ висини. Една часть отъ тая войска, около двѣ хиляди души, взѣ посока къмъ сѣверъ и по рѣката Блаторъ се изкачи надъ Крушово при с. с. Норово и Селце. Останалата войска се упѣти прѣзъ с. с. Върбовци и Тръстеникъ на югъ отъ Крушово. Другъ четири-хиляденъ отрядъ отъ Прибилци, раздѣленъ на двѣ, тръгна къмъ Крушово прѣзъ с. Острилецъ и по единъ отъ притоцитѣ на р. Църна, къмъ с. Кочища (юго-западъ на Крушово). Четвърти турски отрядъ отъ петъ-хиляди души и една горска батарея, идящъ отъ Кичевско, показа се отъ къмъ „Бушева чешма“ (сѣверо западъ отъ Крушево). Всички тия отряди, идящи отъ четири посоки, бѣха прѣдзначени да обградятъ околорѣстъ Крушово. Възстанниците съзрѣха всичката опасностъ и побързаха да се настанатъ около града. Бавно и методично се движеше прѣзъ цѣлия денъ войската къмъ Крушово и постепенно стѣсняваше обрача си.

30 юлий ще остане за Крушевяни паметенъ на вѣчни врѣмена . . . .

Още не бѣ се съмнало, войската бѣ около града и чакаше заповѣдъ за нападение. Полската батарея бѣ настанена надъ яските съ обрнати топове къмъ града. Възстанниците, залостени около града, зорко наблюдаваха неприятеля. Разстоянието между еднитѣ и другитѣ бѣ съвсѣмъ незначително. Ожесточената и кървава борба бѣ неминуема!

Слънцето изгрѣ. Отъ къмъ главния турски станъ се зададе парламентѣоръ, носящъ устна заповѣдъ отъ Бахтияръ паша до възстанниците да сложатъ оружие и се прѣдадатъ. На пашата се отговори, че възстаналия робъ нѣма да сложи оружието си, до като не се добере до свобода . . .

Около 10 часѣтъ прѣди пладне сражението започна. Първа заговори артилерията, стрѣлки право въ възстаннишкитѣ позиции. Раздвижи се и пѣхотата и бавно тръгна къмъ града. Съ непрѣкъснати „ура!“, възстанниците отговориха. Канонадата и стрѣлбата отъ турска страна се усили. Възстанниците бидоха обсипани съ картечь и куршуми и, поради туй, слабо отговаряха. Турския обрачъ се стѣсняваше и войската усилено приближаваше възстаннишкитѣ позиции. Турския напоръ бѣ извънрѣдно силенъ. Възстанниците изгубиха надѣжда и почнаха да отстъпятъ. Войската приближи града и завзе изпразненитѣ позиции. Най-продължително и кървопролитно бѣ сражението при Биринския пунктъ, гдѣто паднаха 34 души възстанници, начело съ юначния началникъ Питу Гули (влахъ).

Стрѣлбата поутихна, а само топовната канонада продължаваше, нѣ не вече срѣщу отстъпилитѣ възстанници, а по посока къмъ града. Започна се бомбардирането на Крушово и трая прѣзъ цѣли два часа. Града биде подпаленъ и изгорени и разрушени 159 къщи. Благодарение на обстоятелството, че повече отъ жителитѣ бѣха избѣгали въ близката курия още заранѣта — малцина пострадаха отъ турскитѣ гранати. Бомбардировката спрѣ и аскера нахлу въ града. За извършенитѣ турски звѣрства и ужаси говоримъ на друго мѣсто. Тукъ само ще отбѣлѣжимъ, че Крушевяни съжпо отплатиха за 10-дневното си царуване . . .

Измѣстени отъ Крушово, възстанниците отстъпиха въ непристъпнитѣ планини. Може да се каже, че, съ паданieto на Крушово, и възстаннишкото движение въ тоя районъ утихна, макаръ още дълго врѣме да сновѣха изъ него възстаннишки отряди и да издържаха още нѣколко сражения.

Епичната борба около Крушово, макаръ и кратковрѣменна, очуди свѣтътъ по дързостѣта си и издигна възстаннишкото движение на недосѣгаема висота.

д) Демиръ-Хисарско.

Демиръ-Хисарския районъ е сжщо планински и граничи: на истокъ — съ Крушевския и Гяватски райони, на югъ — съ Биглата, на западъ — съ Илинска планина и на сѣверъ — съ Крушка и Баба планини. Прѣзъ тоя районъ минава главното шосе и единственния пътъ Битола-Кичово.

На 20 юлий вечерята възстаницитѣ съсѣаха телеграфната жица по цѣлото посеино протяжение; разрушиха и изпоразвалиха всички мостове и шосета; изгориха кехайскитѣ кули при турскитѣ чифлици Утово, Стругово, Джванъ, Загориче и др.; нападнаха турския гарнизонъ въ нахийския центъръ Прибилци; избиха аскера въ Брѣзовската кула, а послѣдната изгориха; направиха демонстрация прѣдъ турското с. Мургашево, нападнаха аскера, квартирующъ въ християнското село Цѣръ, който, прѣдизвѣстенъ, избѣга, като остави шинели, патрони и разни припаси. По тоя начинъ, цѣлия Демиръ-Хисарски районъ биде очистенъ отъ турски гарнизони и остана въ пълно владѣние на възстаналото християнско население.

Слѣдъ ужаситѣ въ Крушово, единъ голѣмъ турски отрядъ, прѣдначенъ за Кичевско, напусна тоя градъ, прѣмина прѣзъ Баба планина и изгори с. Цѣръ.

До половината на м. августъ никаква войска не се показва въ тоя районъ.

Между 15—20 августъ Демиръ-Хисарско биде наводнено отъ 30 хилядна армия, идяща отъ разни посоки и прѣдначена да очисти тоя планински край отъ възстаницитѣ.

Двѣ-хилядна колона, идяща отъ къмъ Смилево, обходи цѣлата Стругова планина и южната частъ на Демиръ-Хисарско. При с. Слѣпче тя се натъкна на единъ възстанишки отрядъ и имѣ съ него сражение.

Друга три хилядна колона, идяща отъ къмъ Гявато, обходи цѣлата Бигла, частъ отъ Илинската планина и при с. Базерникъ се натъкна на възстанишки отрядъ. Сжщата колона при с. Бабино се натъкна на другъ отрядъ.

Трета колона отъ 12 хиляди души се показа по шосето Битоля-Кичево и обходи цѣлото плоскогорие край шосето.

Четвърта колона отъ осѣмъ хиляди души, идяща отъ къмъ Кичевско, отзова се при с. Бѣлица.

Тая *тридесетъ хилядна* армия прошари цѣлия Демиръ-Хисарски районъ, безъ да нанесе чувствителни удари на възстаницитѣ и при турското с. Слѣпъ се съедини ведно. На 21 августъ почти цѣлата тая армия се оттегли къмъ Битоля и Кичево и само при нахийския центъръ Прибилци остана малкъ гарнизонъ.

Слѣдъ тая войскова ревизия, възстаницитѣ пакъ останаха господари на Демиръ-Хисарско и прѣзъ цѣлъ единъ мѣсець не бидоха обезпоявани отъ турски налитания.

Нъ скоро тоя планински край стана арена на едно грандиозно сражение, единствено по родътъ си прѣзъ цѣлото възстание.

Понеже въ Крушовско и Гяватъ-Колу движението бѣ вече потушено, то въ Демиръ-Хисарско бѣха се струпале много възстаници, броя на които, независимо отъ мѣстнитѣ отряди, възлизаше на около хилядо души. Тукъ се бѣ прибралъ и главния възстанишки щабъ. Съсрѣдоточванието на толкова голѣми възстанишки сили не остана незабѣлъзано отъ властѣта, която не закъснѣ съ единъ сериозенъ походъ.

На 17 септемврий, още у тъмни зори, *два* табура редовна войска съ *четири* горски топа и около 400 души башибозукъ минаха край с. Обедникъ, навлѣзоха прѣзъ Смилево въ Биглата и се отзоваха при манастиря Св. Петъръ. Сжщеврѣменно, други *два* табури съ *четири* горски топа се настаниха на Лѣсковската рудина, срѣщу с. с. Лѣсково, Боица (Стругава планина), Цѣрово и Вирова (Биглата). Още на 16 вечерята другъ *единъ* табуръ, идящъ отъ къмъ Рѣсенъ (прѣзъ Биглата), бѣ се закрилъ при горнитѣ разклонения на „Църни-връхъ“. Други *три* табури съ *шестъ* горски топа и множество башибозукъ, дошли изъ Охридско, се разположиха по сѣвернитѣ разклонения на Илинската пл., задъ Голи-връхъ“, отъ къмъ с. Плакъе. Други пакъ *два* табури съ *два* топа, които прѣнощуваха при с. Бабино, още у зори се появиха на Плоещичкия прѣслабъ. Всѣки единъ отъ тия отряди се придружаваше отъ по единъ ескадронъ кавалерия. Общия брой на турскитѣ сили възлизаше на *двамайсе хиляди* души пѣхота и башибозукъ, *четиримайсе* горски топа и *четири* ескадрона кавалерия.

Когато тия грамадни сили стѣгаха своя обрачъ, главния щабъ на Битолския революционенъ окръгъ, съ 300 души възстаници, се намираще въ центра на обрѣча — въ Бигла планина. Други 250 души възстаници, подъ командата на началника на Битолския револ.

районъ, Г. Сугаревъ, заемаха южната част на Бигла. Други пъкъ 420 души възстанници, подъ началството на Демиръ-Хисарскитъ войводи, заемаха Вировско и Слоещица. Курнери сновъха между главния щабъ и възстанишкитъ отряди и донасяха за движенията и намъренията на неприятеля. По тактически съображения, главния щабъ завзе срѣднитъ командующи позиции на Бигла, като пое същевременно и командата надъ всички възстанишки сили, чиито фронтъ се простираше отъ с. Боища до с. Слоещица, на едно продължение отъ 15 километра. Общия брой на възстанниците възлизаше на 970 души.

Около три часътъ по турски прѣди пладне, турскитъ сили настѣпиха къмъ възстанишкитъ позиции. Първи откриха огънь възстанниците. Тѣ оставиха турцитъ да наблизатъ на 300—400 крачки и ги посрѣцнаха съ друженъ залпъ. Завърза се яростна битва едновременно по цѣлото продължение на Бигла. Слѣдъ дву-часово упорито съпротивление, лѣвния възстанишки флангъ, обстрѣлванъ отъ силенъ артилерийски огънь и заплашванъ въ тила отъ двата табура, които настѣпиха отъ къмъ Лѣсково, напусна позициитъ си и се прѣсна на верига изъ гората, за да пази центровия тилъ. Прѣзъ туй врѣме огъня срѣщу дѣсния възстанишки флангъ бѣ въ най-голѣмъ разгаръ. Тритъ Охридски табури и башибузука продължаваха да настѣпватъ къмъ дѣсното крило, което същевременно бѣ атакувано и отъ войскитъ отъ Плоещичкия прѣслабъ. Рѣсенскиятъ пъкъ табуръ продължаваше да настѣпва къмъ центра. Честата стрѣлба на възстанниците, придружена съ непрѣкъснати и грѣмовни „ура!“, стрѣсна турцитъ; тѣ спрѣха настѣпването и отново откриха адски огънь. Дълго възстанниците упорствуваха и неотстъпваха позициитъ си. Около седемъ часътъ турцитъ премѣстиха артилерията и почнаха отъ три страни съ шарпнели да обстрѣлватъ възстанниците. Куршуми като градъ се сипѣха върху послѣднитъ. Яви се неизбежна нужда да се отстапи на по-необстрѣлвани позиции. Двѣсте души възстанници, подъ прикрытие на огъня отъ другаритъ си, отстапиха и завзеха каманяцитъ въ Церовската гора; слѣдъ малко ги послѣдоваха и останалитъ възстанници, едни отъ които отстапиха къмъ Вирово, а други въ Боишкитъ гори. Тогава турцитъ съсрѣдоточиха силитъ си и дружно нападаха закрѣпилитъ се възстанници въ Цѣровскитъ каманяци, нѣ позицията бѣше непристъпна. Възстанниците се държаха до 12 часа вечерята, макаръ и да бѣха обсипени отъ безброй гранати, които безвредно се прѣскаха по каманяцитъ. Когато настѣпи вечерния мракъ, възстанниците съ „ура!“ се нахвърлиха върху турцитъ и невредимо си пробиха пѣтъ прѣзъ гѣститъ имъ редове.

Резултатитъ отъ това сражение, което трая прѣзъ цѣлия день, сж: 78 турци убити и много ранени, а отъ възстаницитъ — 17 души убити и 11 ранени.

Слѣдъ сражението войската се разотиде по мѣстата си, а възстанниците въ пленъ порядъкъ отстапиха въ непристъпния Демиръ-Хисаръ.

До паданието на първия снѣгъ никаква войска не се показа вече въ тоя районъ, който до край запази своята пълна независимостъ. Когато възстанишкото движение спрѣ поради настѣпилата зима, възстанниците се прѣсваха по домоветъ си.

И тѣй, Демиръ-Хисарския районъ прѣзъ всичкото врѣме на възстанието (отъ 20 юлий до 20 октомврий) остана въ владѣние на възстанниците.

е) Рѣсенско.

Рѣсенскиятъ районъ, или така нарѣчената Горна Прѣспа, съ едноименно езеро, граничи: на истокъ — съ Демиръ-Хисарския и Гяватски райони (западната частъ на Бигла планина), на сѣверо-истокъ — съ Илинската планина, на западъ — съ планинитъ Петрино и Галичица по цѣлото западно крайбрежие на Прѣспанското езеро, и на юго-западъ — съ Суха гора дори до Звѣзда — южната окончателностъ на езерото.

На 20 юлий вечерята възстанието въ Рѣсенския районъ се изрази едновременно въ слѣднитъ акции:

Единъ възстанишки отрядъ напада и окончателно изтрѣби караула при Крушевскитъ ханища. Съ новопристигналия аскеръ възстанниците имаха сражение.

Другъ отрядъ напада квартирующия аскеръ въ с. Подмочани.

Трети отрядъ имá схватка съ турски башибовуць въ с. Царедворь.

Четвърти отрядъ нападна и запали Шурленскитѣ ханица. Ведно съ ханицата изгорѣха и находящитѣ се тамъ 10-на души войници.

Едноврѣменно съ тия акции, нѣколко възстанишки отряди, на брой 150 души, наближиха до Рѣсенъ и демонстрираха прѣдъ самия градъ съ гърмежи. Тукъ се завърва и кратка прѣстрѣлка съ турския гарнизонъ.

Прѣвъ сѣщата вечеръ бидоха свѣсани всички телеграфни жици, разрушени много мостове и разваленъ шосейния пътъ Битоля—Корча и Битоля—Охридъ на голѣмо пространство.

Тия възстанишки акции силно сплахиха турскитѣ караули и гарнизони, прѣснати по селата, които въ панически страхъ побързаха да се прибератъ въ Рѣсенъ.

На другия денъ зараньта (21 юлий), нѣколко турски отряди излѣвоха изъ Рѣсенъ и се ухътиха къмъ възстаналитѣ християнски села. Прѣвъ тоя денъ станаха сражения на разни мѣста и бидоха изгорени отъ войската нѣколко села. Сжщото се повтори и на 22, 23, 24, 26 и 28 юлий. Голѣма частъ отъ семействата избѣгаха въ планинитѣ. До 5 августъ не стана никакво турско нападение. Прѣвъ тоя денъ стана ожесточено сражение при с. Ехла, гдѣто 250 души възстанници се сразиха съ 2000 души редовна войска. Слѣдъ тая дата сраженията се зачестиха и оволо 11 августъ цѣло Рѣсенско се наводни отъ безброй войска. За база на възстанницитѣ служѣха ближнитѣ планини, гдѣто тоже нахълта войската. Послѣдно сражение стана на 8 септемврий въ Крушеската планина (надъ с. Круше).

Почти цѣло Рѣсенско стоя въ ржцѣтѣ на възстанницитѣ до 11 августъ — до нахълтание на войскитѣ. До 30 августъ възстанницитѣ бѣха господари на цѣлото западно крайбрѣжие на Прѣспанското езеро — отъ Стенье до Звѣзда. На 20 септемврий възстанието окончателно биде прѣустановено.

ж) Долна Прѣсна.

Долно-Прѣспанскиятъ районъ обхваща цѣлото источно протяжение на Прѣспанското езеро и граничи: на сѣверъ — съ Рѣсенския районъ, на истокъ — съ западнитѣ разклонения на Баба планина, Суха гора и Сорбичъ планина, на югъ — съ шосето Костурь-Корча и на западъ — съ езерото.

Почти цѣлия тоя районъ е планински — обстоятелство, което до голѣма степенъ спомогна за продължителността на възстанишкото движение.

На 20 юлий вечерьта 200 души възстанници демонстрираха прѣдъ нахийския центръ Наколецъ и съ квартирующия тамъ гарнизонъ имаха сражение.

Сжщата вечеръ възстанницитѣ свѣсаха телеграфнитѣ жици, развалиха мостоветѣ и пѣтищата.

Прѣвъ слѣдующитѣ дни, до 11 августъ, тѣ имáха сражения на разни мѣста въ района. Около това врѣме нахълта голѣма войска, която почна да преслѣдва възстанницитѣ даже изъ планинитѣ. На 20 августъ станаха сражения при с. с. Германъ и Рудари, а на 27 сжщия мѣсець стана кървопролитно сражение въ Щърбовската планина между 150 д. възстанници и шестъ хилядна армия. При това сражение възстанницитѣ изгубиха 50 души. На 30 августъ стана послѣдното сражение при с. Германъ — слѣдъ която дата възстанишкото движение окончателно биде прѣустановено.

Цѣлия тоя районъ възстанницитѣ владѣха до 11 августъ — до нахълтание на войскитѣ. Слѣдъ тая дата, до 30 августъ, тѣ бѣха господари само на частъ отъ планинскитѣ мѣста.

* * *

Горнитѣ кратки бѣлѣжки за възстанишкото движение въ Битолската кааза по райони даватъ приблизително понятие и за общия му вървежъ въ цѣлата кааза. Нъ по-пълна картина за това движение ще даде слѣдната таблица на сраженията, станали прѣвъ цѣлото врѣме на възстанието:

(Сражения въ Битолската кааза)

№ по реда	Мѣстосражение	Дата на сражението	Войски сили				Убити и ралени				Началници на въстанишките отряди
			Въстаници	Асскеръ	Пролорция	Часове на сражението	Въстаници	Асскеръ	На %		
									Въстаници	Асскеръ	
Г я в а т ъ - к о л у .											
1	с. Смилево	20 юли	150	80	1 : 0.50	19	3	58	2.00	72.50	Д. Груевъ, В. Сарафовъ, А. Лозанчевъ
2	" (Гъревъ-гробъ)	21 "	200	600	1 : 3.00	3	1	11	0.50	1.80	Стоянъ Донскъ
3	"	22 "	200	560	1 : 2.80	4	—	8	—	1.40	
4	Гавато	4 августъ	230	2300	1 : 23.00	12	6	20	2.60	0.90	Георги Сугаревъ
5	Лера	4 "	45	250	1 : 5.60	8	—	3	—	1.20	Ив. Илиевъ
6	Омилево-Метимиръ	14 "	400	13250	1 : 30.60	12	35	85	0.90	0.70	Д. Груевъ, Г. Сугаревъ и II сед. войводи
7	Облаково	21 "	150	700	1 : 4.70	3	1	5	0.70	0.70	Ив. Илиевъ
8	Воща	20 септември	480	9060	1 : 21.00	10	3	20	0.70	0.20	Д. Груевъ, В. Сарафовъ, Лозанчевъ и др.
9	Цапари	20 "	200	6000	1 : 30.00	20	45	250	22.50	4.10	Аце Козаръ, Ян. Магарѣцанецъ и др.
	Всичко въ Гаватъ-колу	20/VII—23/IX	2005	31820	1 : 15.90	91	94	462	4.70	1.10	

Витолско поле и западно Морновско.

10	с. Витолица	2 августъ	250	120	1 : 0.60	4	—	16	—	13.30	Н. Петровъ и Ацевъ
11	Паралово	7 "	250	400	1 : 1.60	5	2	24	0.80	6.50	Н. Петровъ и Желѣзаровъ
12	Дюноско	12 "	350	7000	1 : 20.00	6	20	160	5.70	2.30	Г. Петровъ, Т. Ивановъ и др.
13	Будимиръ	14 "	60	20	1 : 0.30	1	—	3	—	15.00	Н. Петровъ, Анте и др.
14	Вѣловодца	3 септември	300	3000	1 : 30.00	6	18	147	6.00	4.90	Н. Петровъ, Петковъ и Златковъ
15	в. в. Маргара и Орле (при с. Чаница)	20 октомври	113	5500	1 : 48.70	8	3	84	2.60	1.40	Г. Петровъ, Т. п. Трайковъ и др. (Костурски отряди).
	Всичко въ Витолско поле и Морновско	2/VIII—20/X	1328	16040	1 : 12.10	30	43	436	3.30	2.70	

К р у ш о в с к а н а х и я .

16	Крушово	21 юли	50	60	1 : 1.20	13	6	18	12.00	30.00	Ив. Оровчанецъ
17	"	21 "	50	30	1 : 0.60	5	—	16	—	63.80	Андрей Димковъ
18	Крушовско кале	21 "	60	300	1 : 5.00	15	—	12	—	4.00	Марко Христовъ
19	Норово („Бѣла-вода“)	22 "	50	17	1 : 0.30	2	—	9	—	58.00	Гюрѣчъ
20	" („Муратовъ-чешма“)	22 "	50	20	1 : 0.40	3	—	5	—	25.00	Коста Димитровъ
21	"	22 "	50	100	1 : 2.00	1	—	3	—	3.00	
22	с. Арвалово („Дѣни-камень“)	23 "	50	70	1 : 1.40	3	1	2	0.50	3.00	Гюрѣчъ
23	Крушовско кале	23 "	60	100	1 : 1.70	1	—	—	—	—	Марко Христовъ
24	Крушово („Оливъ“)	30 "	50	300	1 : 60.00	1	7	—	14.00	—	Георги Стояновъ
25	с. Норово	30 "	50	2500	1 : 50.00	1	1	—	0.50	—	Коста Димитровъ
26	с. Ростоца	30 "	50	2000	1 : 40.00	1	2	—	4.00	—	Христо и Ташко Каревъ
27	Бярино	30 "	55	3000	1 : 54.50	2	34	10	61.80	0.30	Питу Гули (влахъ)
28	Крушово	30 "	—	8000	—	—	—	—	—	—	Бомбардираше на града
29	с. Бръзово	4 августъ	55	3000	1 : 36.40	1	4	—	7.30	—	Марко Христовъ
30	Дръново	21 "	55	500	1 : 9.00	1	1	—	2.00	—	Ив. Оровчанецъ
31	Замле	26 септември	23	2000	1 : 87.00	3	3	—	18.00	—	К. Димитровъ
	Всичко въ Крушовска нахия	21/VII—26/IX	755	23697	1 : 44.40	53	59	75	7.80	0.10	

Д е м и р ъ - Х и с а р с к а н а х и я .

32	с. Приблѣца	20 юли	150	170	1 : 1.10	3	1	5	0.70	3.00	Д. Дечевъ, Ст. Митревъ, П. Ивановъ
33	Цѣръ	5 августъ	70	400	1 : 5.70	2	—	—	—	—	Велко и Злато
34	Цѣрѣво	7 "	70	120	1 : 1.70	4	4	20	5.70	16.60	Юрдѣкъ Пинѣрѣта
35	Бабинко	15 "	15	70	1 : 4.70	2	1	—	6.60	—	Борисъ Сарафовъ
36	Вазернякъ	15 "	80	70	1 : 2.30	3	2	5	6.60	7.10	Д. Дечевъ
37	Слънце	20 "	100	5000	1 : 50.00	3	35	7	35.00	0.14	Пинѣрѣта, Вошнякъ и 4 сед. войводи
38	Слоещца (Бигъ-платина)	17 септември	970	12000	1 : 12.40	12	28	163	2.90	0.90	Д. Груевъ, В. Сарафовъ, Лозанчевъ, Д. Дечевъ, Сугаревъ и др.
39	Бръзово	15 октомври	50	10000	1 : 200.00	2	15	—	30.00	—	Лозанчевъ, Остриъ и Матаневъ.
	Всичко въ Демиръ-Хисарско	20/VII—15/X	1455	27630	1 : 19.10	31	86	143	5.90	0.50	

(Слѣдва)

Отъ тая таблица става ясно, че послѣдния дециумъ на м. юлий (първитѣ дни на възстанието) е най-обиленъ съ сражения (35), най-много отъ които станаха въ Рѣсенско (14) и Крушовско (13), и нито едно въ Битолско поле. Прѣзъ тоя дециумъ най-много сражения станаха на 20 юлий вечерята — въ първия день на възстанието (9), и най-малко на 28 юлий (само едно). Има дни, прѣзъ които не станаха никакви сражения (25, 27 и 29 юлий). Изобщо, засилени въ първитѣ дни на възстанието, въ послѣдующитѣ на тоя мѣсець сраженията постепенно намаляваха и само въ послѣдния день (30 юлий) пакъ се засилиха (паданието на Крушово).

Прѣзъ м. августъ въ Битолската кааза станаха, сравнително, доста сражения (27). Най-много сражения станаха на 4, 18 и 20 августъ (по три), сетнѣ на 5, 7, 12, 14 и 15 августъ (по двѣ) и най-малко прѣзъ други осѣмъ дена (по едно). Изобщо, въ тая кааза всѣки втори день има сражения.

Прѣзъ м. септемврий възстанишкото движение почна да намалява. Независимо отъ обстоятелството, че много отъ възстанишкитѣ райони бѣха завзѣти отъ турски войски (Буфски, Гяватски, Крушевски и др.), нѣ, изобщо, и самитѣ възстанници избѣгваха сраженията съ грамаднитѣ турски пълчища, които изпълниха възстаналия край. Прѣзъ тоя мѣсець въ Битолската кааза станаха само шесть сражения, между които и онова на Бигла планина.

Прѣзъ м. октомврий станаха само двѣ сражения. Поради настъпилия студъ въ планинскитѣ мѣста, възстанишкото движение, обязательно, трѣбваше да бѣде прѣустановено. Около 20 октомврий бидоха спрѣни всѣкакви възстанишки дѣйствия и възстанницитѣ разпуснати по домоветѣ имъ.

И тъй, въ седѣмъ-тѣ възстанишки райони на Битолската кааза, сравнително съ другитѣ каази въ виляета, станаха най-много сражения (70) — обстоятелство, което само говори за бурността на възстанишкото движение въ помнатата кааза.

Съставътъ на възстанишкитѣ отряди въ Битолската кааза, по размѣръ, до голѣма степенъ се отличава отъ тоя на организационнитѣ чети въ прѣдвъзстанишкия периодъ. До като послѣднитѣ бѣха прѣдзначени изключително за организаторска цѣль, на първитѣ (възстан. отряди) прѣдстоеше да изнесатъ на плѣцитѣ си цѣлата възстанишка борба противъ единъ неприятель, разполагающъ съ грамадни регулярни сили и башибузушки пълчища. Все пакъ, състава на възстанишкитѣ отряди не бѣ по-малкъ отъ 15, и по-голѣмъ отъ 70 души — обстоятелство, което говори и за партизанския хѣрактъръ на възстанишкитѣ дѣйствия. Въ общата таблица на сраженията въ Битолската кааза, въ графата на воющитѣ сили, наистина, фигуриратъ отряди отъ по нѣколко стотинѣ души, нѣ това сж съединени отряди, било за съвмѣстно нападение на голѣми турски гарнизони, било за отблъсване налитанията на грамадни турски пълчища. И всѣкога, слѣдъ сраженията, тия съединени отряди пакъ се раздробяваха на съставенитѣ си части и се прѣсваха по мѣстата си. Така, съединени отряди унищожиха и прогониха Смилевския гарнизонъ, прѣвзеха Крушово, нападнаха Прибилци, демонстрираха прѣдъ Рѣсенъ, издържаха турскитѣ нападения при с. Ехла и Ехленската планина, нападнаха с. с. Наколецъ и Пѣпле и пр. и пр. Нѣ най-голѣмъ съединенъ възстанишки отрядъ бѣ тоя при Бигла планина, гдѣто 970 души възстанници издържаха прѣзъ цѣли 12 часа напорътъ на 12-хилядна турска армия. Изобщо, възстанишкитѣ отряди не бѣха многочисленни и дѣйствуваха всѣки отдѣлно по партизански начинъ и само въ врѣме на голѣма нужда се съединяваха по нѣколко ведно. Безсѣмѣнно, тоя начинъ на дѣйствие затрудни до голѣма степенъ многочисленната турска армия и я направи безсилна да потуши възстанишкото движение.

Сравнително съ малобройния съставъ на възстанишкитѣ отряди, турскитѣ сили, прѣдзначени да потушатъ възстанието въ Битолската кааза, при всички случаи прѣвъзходствуваха. Като се изключатъ първитѣ два дена на възстанието, въ послѣдующитѣ дни числеността на турскитѣ отряди се усиляше постепенно, а слѣдъ 10 августъ тая численостъ стана прѣкомѣрно голѣма. Въ първитѣ дни на възстанието турското правителство не разполагаше съ голѣми войски въ Битолския вилаетъ. На 20 юлий вечерята то биде поразено

отъ възстанишкия ураганъ. Малкитѣ гарнизони по селата и стратегичнитѣ пунктове бидоха унищожени, или прогонени. По-голѣмитѣ войскови сили, които квартируваха въ Битоля и казалийскитѣ градове, то ги пазеше за евентуална отбрана отъ възстанишки нападения на градоветѣ. Сегизъ-тогизъ се прѣскаха по нѣколко отряди изъ околността, колкото да горятъ селата, нѣ на мръвване пакъ се прибираха по мѣстата си. Това положение трая само прѣзъ първитѣ десетина дена. Нѣ когато пристигнаха грамадни войски изъ другитѣ вилаети и изъ Азия, многочисленни отряди (отъ по нѣколко хиляди души), подъ строго опредѣленъ планъ, се прѣснаха на всждѣ и се почнаха блокади дори на цѣли планински мѣстности. Слабитѣ възстанишки отряди, които отначало държѣха нападателно положение, измѣниха тактиката си и избѣгваха сраженията поради безсилието си да устоятъ срѣщу грамаднитѣ турски пълчища, или же, както помѣнахме, въ случай на нужда, по нѣколко се съединяваха ведно за самоотбрана.

Пропорцията между воющитѣ сили въ Битолската кааза прѣзъ врѣме на възстанието е чудовищна! Твърдѣ незначителенъ е броя на сраженията (12 отъ 70), въ които възстанищитѣ сили прѣвъзходствуваха турскитѣ (въ сраженията при Смилево, Витолица, Будимирци, Подмочани, Шурленски ханъ, Наколецъ, Шаовци и пр. — 1:0.2—1:0.80). Ала всички тия сражения станаха въ първитѣ дни на възстанието, когато възстанниците въ съединени отряди нападаха турскитѣ гарнизони и караули по селата и стратегическитѣ пунктове. Въ всички други сражения (58) прѣвъзходството на турскитѣ сили бѣ поразително. Така: въ сраженията при Смилево-Метимиръ, Цапари, Бѣловодица и пр. единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу *тридесетъ* души турски войници; въ сраженията при Ростойца, Ехленската и Щърбовската планини и др. — единъ срѣщу *четиридесетъ*; въ сраженията при Норово, Слѣпче, Подмочанска пл. и др. — единъ срѣщу *петдесетъ*; въ сраженията при Крушово (Слива) — единъ срѣщу *шестдесетъ*; при Боуно (на 22/VIII) — единъ срѣщу *седмдесетъ*; при Зешле — единъ срѣщу *осмдесетъ и седмъ*; а въ сраженията при Брѣзово и Рудари *единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу двѣстѣ души турски войници!* Пропорцията между воющитѣ страни е тѣй неравномѣрна, и прѣвъзходството на турскитѣ сили почти при всички сражения тѣй неимовѣрно, щото дързостта на възстанниците изглѣжда чудовищна. Изобщо, въ Битолската кааза прѣзъ врѣме на възстанието сж облъскани 8.527 възстанишки сили срѣщу 133.542 турски, или, общо, *единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу 15 души турски войници* (1:15.60)! Все пакъ, въпрѣви това турско прѣвъзходство, възстанишкото движение въ Битолската кааза проживѣ пълни три мѣсеци и, безсѣмѣнно, щѣше да проживѣе тройно повече, ако суровата зима не попрѣчеше на това.

Продължителността на сраженията говори и за упоритостта на възстанниците. Наистина, има доста сражения, които сж продължавали само по нѣколко часа; нѣ значителенъ е и броя на сраженията, които траяха по цѣли дни, денонощия и даже повече. Така: сраженията при Боица, Ехленската и Подмочанската планини траяха по *десетъ* часа; сраженията при Стеньски ханъ и Шаовци — по *двайсе и четири* часа; а сражението при Рѣмби трая *четиридесетъ и осмъ* часа! Нѣ най-продължителна бѣ обсадата на с. Пѣгле (Долна-Прѣспа), която трая цѣли *дванайсе денонощия!* Изобщо, сраженията въ Битолската кааза, по своята продължителность, както ще видимъ, заематъ първо мѣсто — обстоятелство, което по най-краснорѣчивъ начинъ говори и за сериозността на възстанишкото движение въ тая кааза.

Кървопролитността на сраженията се опредѣля отъ загубитѣ на воющитѣ страни. Въ това отношение Битолската кааза заема първо мѣсто. Твърдѣ незначителенъ е броя на сраженията (12), които се свършиха бѣзъ човѣшки жертви, нѣ и тѣ сж кратки прѣстрѣлки отъ по нѣколко часа. Обаче, повечето отъ сраженията броятъ голѣми загуби отъ двѣтѣ страни, и най-много отъ турска страна. Най-кървопролитни бѣха сраженията при Смилево, Смилево-Метимиръ, Цапари, Дюнско, Бѣловодица, Бирино, Слѣпче, Слоещица, Ехла, Щърбовска планина и др. Най-много възстанници паднаха въ сраженията при Смилево-Метимиръ (35), Цапари (45), Бирино (34), Слѣпче (35), Слоещица (28), Щърбовска планина (50) и др.

Колко и да сж голѣми загубитѣ на възстанниците въ тия сражения, нѣ не съществува нито единъ случай на окончателно унищожень отрядѣ. Турскитѣ же загуби сж несравнено по-голѣми. Най-много турци паднаха въ сраженията при Смилево (58), Смилево-Метимиръ (75), Цапари (250), Дюнско (160), Бѣловодица (147), Маргара и Орле (84), Слоещица (160) и др. Общия брой на загубитѣ (убити и ранени) въ Битолската кааза прѣзъ цѣлото възстание възлиза на 376 д. възстанници (4.30%) и 1.314 души турци (1%). Значи, турскитѣ загуби сж *три пѣти по-голѣми* отъ тия на възстанниците.

Горнитѣ кратки бѣлѣжки за възстанишкото движение въ Битолската кааза даватъ достатъчно прѣдставление за оная величественна и епична борба между потисници и робе, която, въпрѣки очакванията на всички, успѣ да проживѣе пѣлни три мѣсеци. За спиранието на тая борба, безсѣмнено, до голѣма степенъ спомогнаха грамаднитѣ турски военни сили, които изпълниха цѣлата кааза и извършиха нечути ужаси; нѣ безсѣмнено е сжщо, че на това спирание най-много повлия настапванието на зимата, която прѣзъ м. октомврий се появи въ планинитѣ въ всичката си суровость. Около 20 октомврий възстанишкото движение въ Битолската кааза окончателно биде прѣустановено, орѣжието прибрано, а възстанниците разпуснати по домоветѣ имѣ.

2. — Леринска кааза.

Възстанишко движение въ Леринската кааза. — Възстанишки райони. — Движение въ *Старо-Нередски* районъ. — Сражение въ Псодерскитѣ тѣсени. — Прѣвзимане на Невѣска. — Господствување на възстанниците. — Прѣкратявање на движението. — Движение въ *Нидже* районъ. — Първи акции и разни сражения. — Владѣнието му отъ възстанниците и прѣустановявање на движението. — Таблица на сраженията въ Леринската кааза. — Общи бѣлѣжки за сраженията.

Възстанишкото движение въ Леринската кааза се прояви едноврѣменно въ два пункта, за база на които служѣха Старо-Нередската и Нидже планини, раздѣлени една отъ друга съ плодородното Леринско поле.

Старо-Нередскиятъ възстанишки районъ обхваща цѣлата планинска мѣстность на сѣверо-западъ и юго-западъ отъ казалийския градъ Леринъ съ планинитѣ Бухска и Нередскъ, и граничи: на сѣверъ съ Буфѣ-колу, на западъ съ Долно-Прѣспанския районъ, на юго-западъ съ Костурската кааза и на изтокъ съ Леринското поле. Тоя районъ обгрѣща около 20 голѣми села, населени съ чисто християнско население.

Възстанишкото движение въ тоя районъ започна на 20 юлий вечерята и се изрази въ слѣднитѣ акции:

Единъ съединенъ възстанишки отрядъ, състоящъ отъ 200 души, нападна прѣзъ ноцята желѣзно-пѣтната станция при с. Екши-Су, разруши съ динамитъ маказа, изби залпнитѣ, които пазѣха станцията и скѣса телеграфа на нѣколко мѣста. Съ доплата отъ Суровичево (нахийски центъръ) войска възстанниците имѣха сражение и съ незначителни загуби пакъ се прибраха въ планинската си база.

Други нѣколко възстанишки отряди скѣсаха на много мѣста държавната телеграфна жица Леринъ—Невѣска, Леринъ—Суровичево и Леринъ—Битоля и развалиха нѣколко шосейни мостове и желѣзно-пѣтния мостъ при турското с. Кенали.

Слѣдъ тия акции, въ послѣдующитѣ дни, станаха въ тоя районъ редъ сражения между възстанниците и турскитѣ войски — при с. Търсие, между с. с. Раково-Бухъ, при Секулево, чифликътъ Ориовско, надъ Прѣкопана и др. Съ изключение на единъ малъкъ турски гарнизонъ, който квартируваше при мѣстность „Езерцата“ въ Бигла планина (надъ с. Арменско), цѣлата планинска часть бѣ очистена отъ турска войска и се намираше въ рѣцѣтѣ на възстанниците. Тоя гарнизонъ (250 души), настаненъ на извънредно стратегиченъ пунктъ (Псодерскитѣ тѣсени), командуваше надъ главното и единствено шосе Леринъ—Костуръ и до голѣма степенъ сплѣваше дѣйствиата на Леринскитѣ възстанници. Прочее, прогонванието му отъ тоя пунктъ се явяваше наложително. Сраженнето, което стана при „Езерцата“ между 300 души възстанници и 2000 души войска съ артилерията, е най-сериозното сражение въ Леринско и, за туй, заслужва да му посвѣтимъ нѣколко редовце.

Залостенъ въ Псодерскитѣ тѣснини около непристъпни командующи чуки, турския гарнизонъ бѣ неуязвимъ отъ къмъ Леринско. Прочее, трѣбваше той да бѣде нападнатъ и отъ къмъ Костурско, за да бѣде изтиканъ изъ тоя стратегиченъ пунктъ. Слѣдъ прѣдварително споразумѣние между Леринското и Костурско горски начальства, опредѣли се деньтъ 4 августъ за съвмѣстно нападение на тоя гарнизонъ отъ отряди на двѣтѣ съсѣдни възстанали каази — Леринска и Костурска.

Четири Лерински възстанишки отряди (Търсенски, Арменски, Передски и Лагенски) още на 3 августъ вечерьта завзѣха височинитѣ отъ къмъ Търсие и Арменско и се настаниха по върховетѣ „Старъ-Рундзеръ“, „Младъ-Рундзеръ“, „Кирвова-голина“ и мѣстността „Властна орвица“. Едноврѣменно съ тѣхъ, отзоваха се и Костурскитѣ отряди отъ къмъ с. с. Псодери и Статица и се установиха при мѣстността „Влашки колиби“.

Едно непрѣдвидено обстоятелство до голѣма степенъ усложни задачата на възстаницитѣ. Нѣкои Псодерски чорбаджии узнаха плана на възстаницитѣ и увѣдомиха турския гарнизонъ за грозицата го опасность. Вечерьта на 3 юлий, когато възстаницитѣ се наставяваха по върховетѣ, два табура турска войска съ артилерия пристигна отъ Леринъ въ тѣснинитѣ. Нѣщо повече даже. Турскиятъ комендантъ поиска подкрѣпление и отъ Костурско. Писмото му, обаче, съ което искаше подкрѣпление, попадна въ ржцѣтѣ на възстаницитѣ (курьерътъ бѣ за ловенъ), които случайно откриха опасността да бѣдатъ нападнати отъ къмъ гърба. И тѣй, вмѣсто съ незначителенъ гарнизонъ, възстаницитѣ (около 300 души) трѣбваше да се борятъ съ двѣ-хилядна турска армия.

На 4 августъ зараньта, още у тъмни зори, нѣколко Костурски отряди се ухватиха да завзематъ околнитѣ чуки, за да наблюдаватъ неприятеля. При приближаванieto имъ, обаче, тѣ се натъкнаха на турски отрядъ, изпратенъ да завземе сщитѣ чуки. Слѣдъ кратка прѣстрѣлка турцитѣ отстъпиха въ други позиции, като продължаваха да стрѣлятъ, а възстаницитѣ успѣха да се добератъ до чукитѣ и да се укрѣпятъ. Останалитѣ Костурски отряди побързаха да завзематъ върха „Гьоргова глава“ и мѣстноститѣ „Езерцето“ и „Копанката“.

При изрѣвъ слънце сражението започна.

Една турска колона усилено настѣпи къмъ „Езерцата“, изтика изъ тая мѣстность възстаницитѣ и завзе позициитѣ имъ. Тукъ турцитѣ поставиха двѣ горски оръдия, отъ дѣто обстрѣлваха всички възстанишки позиции. Изтвиванитѣ възстаници се присѣдиниха къмъ Леринскитѣ отряди.

Друга една турска колона съ непрѣкъсната стрѣлба нападна възстанишката позиция при „Гьоргова глава“, съ заповѣдъ да я прѣвземе. Убийственния огънь, който възстаницитѣ отъ всичитѣ позиции откриха съ развѣто знаме и непрѣкъснато „урра“! стрѣсна турцитѣ. Сигналиста събра прѣснатитѣ войски на почивка. Слѣдъ единъ часъ послѣдва ново нападение, тоже безуспѣшно.

Около пладне пристигна отъ Леринъ ново турско подкрѣпление отъ два табура войска и два горски топа съ много припаси. Тая войска завзѣ мѣстността „Влашеката плоча“ и осигори турския гърбъ отъ евентуално възстанишко нападение.

Благодарение на добритѣ си позиции, възстаницитѣ *шестъ* пѣти наръдъ отблъснаха турскитѣ налитания, безъ особенни жертви отъ своя страна. Въ това отношение до голѣма степенъ спомогна възстанишкия сигналистъ, който извусно даваше на турцитѣ противорѣчиви сигнали.

Едва около четири часътъ слѣдъ пладне турцитѣ съзнаха измамата и съ по-голѣми сили настѣпиха къмъ върха „Гьоргова глава“. Слѣдъ дву-часово ожесточено сражение нахляснатитѣ се възстаници на тая позиция бидоха припудени да отстъпятъ въ пленъ порядъкъ къмъ „Влашкитѣ колиби“. Турцитѣ завзѣха тоя връхъ срѣщу голѣми жертви. Понеже приближаваше да мржкне, възстаницитѣ се оттеглиха по вѣтрѣ въ непристъпнитѣ планини, а цѣлата турска войска се опѣти къмъ Леринъ, безъ да остави гарнизонъ въ тоя стратегиченъ пунктъ. Ожесточена отъ несполуката си, на връщанье за града тя нахлу въ християнското село Арменско, цѣлото ограби, съ стотина души мѣжъе, жени и дѣца извела и всички къщи

изгори. Въ това сражение, което трая цѣли 10 часа, паднаха убити и ранени 6 души възстанници и 32 турски войници.

Слѣдъ напусканieto тоя стратегиченъ пунктъ отъ турския гарнизонъ, възстанниците въ Передския районъ станаха пълни господари на цѣлата западно-Леринска планинска частъ.

Освѣнъ това крупно сражение, въ Леринската кааза стана още една бѣлѣжната акция, за която заслужва да посвѣтимъ нѣколко редовце. Това е нападението на турския гарнизонъ въ Невѣска, изгонването му отъ тамъ и прѣвзимането на тоя градецъ отъ възстанниците.

Невѣска е чисто християнско градче, населено изключително отъ куцо-влашко население. То брои 450 къщи и е нахийски центъръ на купъ християнски села въ Леринската кааза. Въ първитѣ дни на възстанието въ Невѣска квартируваха само 70 д. войници. Въ първитѣ дни на августъ тоя гарнизонъ се увеличи на 250 души отъ избѣгали и прогонени турски отряди изъ разни мѣста на Костурско и Леринско и настанени въ казармата и палатки около градеца.

Нѣколко дни слѣдъ сражението при „Езерцата“ на 12 августъ, съединени Костурски и Лерински отряди прѣдприеха нападение на Невѣска. На брой около 600 души (повечето Костурчани) и разпредѣлени на отряди, възстанниците отъ разни посоки трѣгнаха къмъ това градче. Около пладне всички възстаннишки отряди бѣха около Невѣска, прикрити въ околнитѣ горки и чакащи заповѣдъ за нападение. Тъкмо по туй врѣме отъ къмъ градеца засвири турския гарнизонъ за сборъ. Трѣбваше да се прѣдполага, че турцитѣ сж открили близостта на възстанниците и бързо се готвѣха. Обаче, опасенията на възстанниците излѣзоха неоснователни: една частъ отъ войската трѣгна къмъ Леринъ и скоро се изгубиха отъ очитѣ. Около 5 часѣтъ слѣдъ пладне възстанниците приближиха къмъ Невѣска и стѣсниха обрача си. Пукна първата сигнална пушка. Отговориха гърмежи по цѣлата линия околорѣстъ града и възстанниците съ грѣмовни „ура“! потеглиха къмъ Невѣска. Аскера въ палаткитѣ, зашемаденъ отъ изненадата, удари на бѣгъ по разни посоки. Възстанниците почнаха да гонятъ войнитѣ и живи да ги ловятъ. Позорното бѣгание на аскера до голѣма степенъ ободри възстанниците; сражението се обърна въ бѣгание и гонитба и само тукъ-тамъ се чуваха единични гърмежи. Поради забѣсяване на Леринскитѣ отряди аскера избѣга отъ источната страна къмъ с. Зелениче. Възстанниците приближиха турскитѣ палатки, а нѣкои влѣзоха и въ града, като прибираха изоставенитѣ отъ аскера маузерки и разни припаси.

Привечеръ всички възстаннишки отряди влѣзоха въ Невѣска. Въ хукюматския хамбаръ тѣ откриха и живи изловиха деветъ души войници, между които и едно заптие, на име Сульо, сжщия, който бѣ изгорилъ с. Прѣвопана — и го убиха. Въ телеграфното помѣщение изпотрошиха всички телеграфни апарати и изгѣсаха жицитѣ. Казармата бѣ празна — аскера прѣдварително бѣ избѣгалъ. Тукъ тѣ намѣриха голѣмо количество боеви и хранителни припаси, шинели и пр. За да не навлѣкатъ върху населението грозната турска отмѣстителностъ, около полунощъ възстанниците напуснаха града, като прѣдварително запалиха турската казарма и палаткитѣ край града и се оттеглиха къмъ Прѣвопана. Съ себе тѣ завлѣзоха и заробенитѣ турски войници, около 40 маузерки, четири хиляди патрона, шинели и пр.

Два дни слѣдъ тая случка грамадни турски войски изпълниха Леринската кааза, навлѣзоха въ планинскитѣ възстаннишки бази и щателно ги прѣтърсиха. Възстанниците, безсилни да противостоятъ срѣщу тия грамадни пълчища, отстъпиха къмъ Емборската планина. На по-важнитѣ пунктове турцитѣ оставиха гарнизони, нъ, при все туй, възстанниците пакъ обикаляха каазата и имѣха съ войската още нѣколко сражения. Възстаннишкото движение въ Передския районъ се прѣкрати едва въ началото на м. октомврий, когато послѣдва общо прѣкратяване на дѣйствиата въ цѣлия вилаетъ.

Передския районъ стоя въ пълно владѣние на възстанниците отъ 20 юлий до 15 августъ.

Нидженския възстаннишки районъ обхваща цѣлата юго-западна частъ на Нидже планина (на истокъ отъ Леринъ) и граничи: на сѣверъ съ Селичката планина (Мориовско), на западъ съ Леринското поле, на югъ съ Сарж-Гьолската котловина, и на истокъ съ Воденската кааза и Островското езеро. Тоя районъ обгрѣща около 20-на християнски села, разположени въ политѣ на Нидже планина.

Възстанишкото движение въ Нидженския районъ започна на 20 юлий вечерта и се изрази съ изгаряние на нѣколко бейски кули въ турскитѣ чифлици. Първото сражение възстаницитѣ имаха при с. Горничево съ 800 д. турска войска, гдѣто паднаха 65 д. аскеръ. Слѣдующитѣ дни тѣ се сражаваха съ аскера при с. с. Неокази, Сетинье и Секулево. Около 15 августъ и тоя районъ биде изпълненъ съ голѣми турски пълчища, които прѣбродиха цѣла Нидже планина, безъ да срѣцнатъ възстанници. На много мѣста въ тоя планински катъ турцитѣ оставиха гарнизони и движението на възстаницитѣ става затруднително. Прѣз м. септемврий въ тоя районъ прѣхвърлиха нѣколко Костурски възстанишки отряди, изтѣснени изъ Костурско отъ грамаднитѣ турски сили. Тукъ тия отряди издържаха нѣколко бървопролитни сражения.

Тоя районъ стоя въ владѣние на възстанниците до 15 августъ, безъ, обаче, да бжде спрѣно възстанишкото движение. То се прѣустанови едва прѣзъ мѣсець октомврий — едновременно съ другитѣ мѣста въ вилаета.

Леринското поле, като непригодно за възстанишки дѣйствия, не взѣ активно участие въ възстанието. Обаче, подобно на Битолското, и то изпрати свои отряди въ двѣтѣ планински бази, които дѣйствуваха до послѣднитѣ дни на възстанието.

Слѣдната таблица на сраженията въ Леринската кааза по райони дава по-ясно прѣдставление за бървежа на възстанишкото движение:

(Сражения въ Леринската кааза).

№ по редъ	Мѣстосражение	Дата на сражението	Воющи сили			Часове на сражението	Убити и ранени				Началници на възстанишкитѣ отряди
			Возстанници	Аскеръ	Пропорция		Возстанници	Аскеръ	На %		
									Возстанници	Аскеръ	
Н е р е д с к и р а й о н ъ .											
1	Станицата при с. Екши-Су . . .	20 юлий . . .	200	60	1 : 0.30	2	1	4	0.50	6.60	Г. п. Христовъ, Ж. Чековъ, А. Турунджовъ
2	с. Търсене (мѣстн. „Плоча“) . . .	22 „	200	500	1 : 2.50	8	—	20	—	4.00	Кочо и Хр. Търсенски
3	Между с. с. Раково и Буфъ . . .	1 августъ . . .	60	3000	1 : 50.00	10	3	20	5.00	0.90	Г. п. Христовъ, Хр. Настевъ, Ферманъ и Наумъ
4	с. Оршовско	4 „	200	4000	1 : 20.00	10	—	40	—	1.00	Г. п. Христовъ, Настевъ, Кочо, Христо, Фоте и Илия
5	Прикопански ридъ	4 „	100	7000	1 : 70.00	5	—	18	—	0.30	Поповъ и Ц. Кокомладски
6	„Езарцата“ Вигла	4 „	300	2000	1 : 6.60	10	6	32	2.00	1.90	Л. п. Трайковъ, Чекаларовъ, Елашевъ (Костур. отряди) и Лерински отряди
7	Невѣска	12 „	600	450	1 : 0.70	2	2	15	0.30	3.30	Сажитъ и Лерински отряди
8	Горичката при с. Екши-Су . . .	28 „	30	5000	1 : 166.60	2	2	16	6.60	0.30	Г. п. Христовъ, Хр. Настевъ, Чековъ и Ц. Поповъ
9	с. Негованъ (Качевъ-Мачъ) . . .	28 „	60	4000	1 : 66.60	3	8	23	13.30	0.60	А. Турунджовъ, М. Васовъ и Н. Петровъ
10	с. Любетино (блатото)	2 септемврий . . .	50	4500	1 : 90.00	3	—	—	—	—	Г. п. Христовъ, Настевъ, Чековъ, Лечо и други
11	с. Буфъ	28 „	60	4800	1 : 80.00	6	3	20	5.00	0.40	В. Сарафовъ, Г. п. Христовъ, Фермановъ и Фоте
12	При с. Лагенъ	8 октомврий . . .	106	70	1 : 0.60	1	6	2	5.00	3.00	Л. п. Трайковъ и др. (Костурски отряди)
12	Всичко въ Нередски районъ . .	20/VII—8/X . . .	1966	35380	1 : 18.00	62	31	216	1.60	0.60	
Н и д ж е н с к и р а й о н ъ .											
13	с. Горничево	25 юлий	250	800	1 : 3.20	6	3	65	1.20	8.10	Тане, Лечо Церовски и Лечо Банлички
14	с. Неокази	28 „	10	600	1 : 6.00	2	—	18	—	3.00	Лечо Банлички
15	с. Сетинье	30 „	200	800	1 : 4.00	3	9	23	4.50	3.00	Лечо Церовски и Лечо Банлички
16	с. Секулево	2 августъ	10	50	1 : 5.00	2	—	16	—	32.00	
17	Лѣничка рѣка	7 „	40	150	1 : 3.80	6	6	22	15.00	14.30	Н. Петровъ и Анте
18	с. Думегубецъ	28 „	100	14000	1 : 140.00	6	2	40	2.00	0.30	Н. Петровъ, Л. Церовски и Л. Банлички
19	Върхъ „Сомле“	4 септемврий . . .	468	800	1 : 1.70	8	—	45	—	5.60	Л. п. Трайковъ и пр. (Костурски отряди)
20	в. в. Начо-Варбешъ (Пол. колиби)	22 „	230	450	1 : 2.00	6	25	35	10.80	0.80	Н. Петровъ, Тане, Лечо Банлички и Лечо Церовски
21	с. Понадъ	23 „	70	400	1 : 5.70	4	27	45	38.60	11.30	Лечо Церовски
22	Надъ с. Сетинье	3 октомврий . . .	170	550	1 : 1.20	3	2	65	0.70	12.00	Л. п. Трайковъ и др. (Костурски отряди)
10	Всичко въ Нидженски районъ . .	25/VII—3/X . . .	1938	18600	1 : 9.60	46	74	374	3.80	2.00	
22	Всичко въ Леринска кааза . . .	20/VII—8/X . . .	3904	53980	1 : 13.80	108	105	590	2.60	1.00	

Въ Леринската кааза прѣвъ врѣме на възстанието станаха *двайсе и две* сражения, отъ които дванайсе въ Передския районъ и десеть въ Нидженския. Ужаситѣ и звѣрствата, които турскитѣ войски извършиха въ тая кааза надъ 'християнитѣ (за които говоримъ на друго мѣсто), безсъмнено, до голѣма степенъ повлияха върху възстанишкото движение; нѣ въпрѣки, това, то непрѣривно проживя пълни три мѣсеци и биде прѣустановено едва прѣвъ м. октомврий, когато планинитѣ побѣлѣха отъ първия снѣгъ.

Съставътъ на възстанишкитѣ отряди въ Леринската кааза е почти еднакъвъ съ тоя въ Битолската, съ тая само разлика, че въ сраженията въ прѣдметната кааза участвуваха всѣкога почти съединени отряди и рѣдко отдѣлни отряди. Това се дължи на обстоятелството, че турскитѣ сили тукъ бѣха всѣкога многобройни и рискувано бѣ за отдѣлни възстанишки отряди да влизатъ съ тѣхъ въ сражения. Разбира се, не липсватъ случаи, когато малки възстанишки отряди се одървостяваха да се сражаватъ съ хилядни турски войски (при Раково-Буфѣ, Негованѣ, Любетино, Буфѣ и др.). За забѣлѣзване е, че и тукъ (съ изключение въ три сражения) турскитѣ сили всѣкога прѣвъзходствуваха и пропорцията между сражающитѣ се въ всички случаи е неравномѣрна. Така: въ сражението между с. с. Раково-Буфѣ единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу *петдесетъ* души турски войници; на Прѣкопанския ридъ — единъ срѣщу *седмдесетъ*; при с. Буфѣ — единъ срѣщу *осмдесетъ*; при с. Любетино — единъ срѣщу *деветдесетъ*; а въ сражението при Екши-Су (въ горичката) единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу *сто шесдесетъ и шестъ* турски войници! При такава неравномѣрностъ на силитѣ обяснимо е съединяванието на нѣколко възстанишки отряди за общъ отпоръ. Общия брой на сблъсканитѣ сили въ Леринската кааза се изразява въ 3904 възстанишки срѣщу 53980 турски сили, или *единъ възстанникъ срѣщу четиринайсе турски войници!*

Подобно на Битолската кааза, и тукъ сраженията сж доста продължителни. Наистина въ Леринско липсватъ дълготрайни обсади, обаче, не липсватъ сражения, които сж траяли по цѣль день — обстоятелство, което говори за устойчивостта на възстанницитѣ. Измежду всички сражения въ Леринската кааза най-дълготрайни сж тия при Раково-Буфѣ, Ориовско и Езерцата (по 10 часа).

Загубитѣ и отъ двѣтѣ воющи страни сж внушителни. Нѣ сравнително съ тия на възстанницитѣ, турскитѣ загуби сж *петъ пѣти по-гольми*. Само едно сражението — това при Любетино, — е минало безъ човѣшки жертви. Всички други сж ознаменовани съ повече или по-малко жертви (убити и ранени) и почти всѣкога турскитѣ прѣвъзходствуваха. Измежду всички сражения въ Леринската кааза най-крѣвопролитни сж тия при Ничо-Барбешѣ (върхове на Нидже пл. — 25 д. възстанници и 35 д. турци), при с. Попадия (27 д. възстанници и 45 д. турци), при с. Сетинье (2-ма възстанника и 65 д. турци) и пр. Общия брой на убититѣ и раненитѣ отъ двѣтѣ страни въ поменатата кааза възлиза на 105 д. възстанници (2.60%) и 590 д. турци (1%).

Изобщо, възстанишкото движение въ Леринската кааза, при всички незгоди, които трѣбваше да прѣодолѣе, проживя до м. октомврий. До 15 августъ възстанницитѣ бѣха господари на всички планински мѣста. Едва слѣдъ тая дата почнаха настѣпленията на грамадни турски войски, които, макаръ да изтикаха възстанницитѣ изъ планинскитѣ имѣ бази, все пѣкъ не успѣха да потушатъ възстанишкото движение. То се прѣустанови едноврѣменно съ онова въ другитѣ каази на виляета — слѣдъ настѣпвание на зимата и по заповѣдъ на възстанишкия щабъ.

3. — Костурска кааза.

Въстание въ Костурската кааза. — Планински бази. — Възстанишко движение въ Пополето, Корещата и Клисурско. — Прогонване на турскитѣ гарнизони. — Завладѣване на цѣлата сѣверна часть отъ каазата. — Пълно господаруване на възстанниците. — Нахлуване въ възстаналитѣ мѣста голѣми турски войски. — Редъ сражения. — Изгаряне на селата. — Врѣменно оттегляне на възстан. отряди вѣнъ отъ районитѣ. — Възвръщаване на тия отряди. — Нови войскови нахлувания. — Прѣустановяване на възстанието. — Таблица на сраженията въ Костурската кааза. — Кратки бѣлѣжки.

Костурската кааза съставлява най-южна оконченостъ на юго-западна Македония. Почти цѣла покрита съ планински вериги, тя е доста пригодна за възстанишки дѣйствия.

Възстанишко движение туку избухна, главно, въ сѣвернитѣ части на каазата, въ така нарѣченитѣ Пополѣе, Кореща, Клисурско и часть отъ Нестрамско — по една права линия, теглена посрѣдъ каазата отъ изтокъ къмъ западъ край казалийския градъ Костуръ, вѣлючително съ сѣверната половина на едноименното езеро.

За база на възстанниците въ Костурската кааза служѣха слѣднитѣ четири планински пункта, отъ гдѣто направляваха всички свои дѣйствия:

Въ *Пополето*:

- 1) Планината Върбица (надъ с. Елеово), съ върха „Барбешъ“, и
- 2) Планината Вичъ.

Въ *Корещата*:

- 3) Смърдешката, Джмбенската и Габрешката планини съ върховетѣ: „Бучье“, „Тиза“, „Вълканова чешма“ и „Костолата“, и

- 4) Планинскиятъ гребенъ „Ротицето“ съ върха „Лисецъ“, между с. с. Жервени и Кономлади.

И четиритѣ тия планински пункта съставляваха главнитѣ бази на възстанниците и, по своята стратегичность, командуваха надъ Пополето, Клисурско и Корещата.

Възстанишкото движение въ Костурската кааза започна на 21 юлий и се изрази въ цѣлъ редъ акции по разни мѣста на каазата. А именно:

Въ *Пополето*:

На 21 юлий 150 души възстанници нападнаха квартирующия аскеръ въ с. Вишени, който, слѣдъ три-часово сражение, бѣ принуденъ да напусне селото и да отстъпи въ безпорядкъ. Той се спаси отъ съвършено погубване благодарение на нощта. Въ рѣцѣтѣ на възстанниците паднаха голѣмо количество патрони, храни и други припаси.

На 26 юлий единъ възстанишки отрядъ отъ 60 души прѣсрѣцна въ Шестовскитѣ буки голѣмъ турски отрядъ, който бѣ подпалилъ с. Шестово. Слѣдъ нѣколко часове прѣстрѣлка възстанниците се видѣха принудени да отстъпятъ прѣдъ числеността на неприятеля.

Въ *Клисурско*:

На 22 юлий възстанишки отрядъ отъ 130 души нападна гарнизона въ нахийския градецъ Клисурса (Влахо-Клисурса), въ отстъпи съ нѣколко жертви. На другия день стана ново нападение на тоя градецъ отъ 500 души възстанници, разпредѣлени на отряди, които настѣпиха отъ разни посоки. Единъ възстанишки отрядъ, който пазѣше главното шосе за Клисурса, издебна 150 души аскеръ, идящъ отъ Суровичево, и го прѣсна. Аскера остави въ рѣцѣтѣ на възстанниците цѣлия си обозъ. Другъ възстанишки отрядъ отъ 300 души настѣпи направо къмъ Клисурса, прѣсна 50-тѣ турски войници, които бѣха на отбранителна позиция вѣнъ отъ градеца и удари въ гърба на аскера, който се сражаваше съ възстанниците. По тоя начинъ, всички аскеръ, който пазѣше Клисурса, биде прѣснатъ и градеца завѣтъ отъ възстанниците. Послѣднитѣ унищожиха всички намѣрени книжа въ мюдурския конакъ, а прѣсекътъ „Даула“ съвсѣмъ закриха за турцитѣ и пощата. Клисурса стоя въ владѣние на възстанниците до 15 августъ, когато грамадна турска армия нахълта въ каазата.

Въ *Корещата*:

На 23 юлий съединени възстанишки отряди, на брой 400 души, нападнаха помашкото (турско) село Жервени, което даваше най-голѣмия контингентъ башибузушки сили

и до голѣма степенъ прѣчеше на възстанишкитѣ движения, като донасяше за всичко на властѣта. Слѣдъ кратка прѣстрѣлка съ турцитѣ селени, възстанниците нахлуха въ селото и го изгориха.

На 28 юлий съединени възстанишки отряди, на брой 600 души, нападаха турския нахийски градецъ Билища, арнаутски центъръ въ Деволта и с. Капещица. Турцитѣ, прѣдизвѣстени за нападението, добрѣ се бѣха укрѣпили. Слѣдъ петъ часово ожесточено сражение, възстанниците отстъпиха, безъ да успѣятъ въ задачата си. Това нападение възстанниците прѣдприеха като наказание на турскитѣ жители, които, при изгарянieto на голѣмото християнско село Смърдешъ (9/V 1903), бѣха се отличили съ своята жестокость и звѣрщина.

На 29 юлий 800 души аскеръ слѣдъ като изгори с. Джмбени, биде прѣсрѣщнатъ въ планината при „Ловбата“ отъ 500 души възстанници. Слѣдъ шестъ-часово ожесточено сражение аскера отстъпи и избѣга въ безпорядѣкъ обратно къмъ запаленото село, гоненъ прѣвъ цѣли два часа отъ възстанниците.

Тия възстанишки нападения на турскитѣ гарнизони по селата на Пополъето, Клисурско и Корещата сплашиха и другитѣ гарнизони въ Костурско (Загоричани, Кономлади, Поздивища, Габрешъ, Руля, Косинецъ, Нестрамъ, Кондороби и др.), и почти всички избѣгаха къмъ Костуръ въ пълнѣ безпорядѣкъ, носейки съ себе небивала уплаха и панически ужасъ. По тоя начинъ, цѣлото Пополъе, Клисурско и Корещата бидоха очистени отъ турски гарнизони и при края на м. юлий възстанниците бѣха вече господари на цѣлата сѣверна часть на Костурската кааза.

Тия успѣхи на възстанниците до висока степенъ издигнаха духътъ у християнското население, което почна даже да живѣе съ самооболщението, че се е отърсило вече отъ турското робство. . . . Възстанниците безпрѣпятствено вече обиваляха селата, на всѣдѣ посрѣщани триумфално отъ населението, което плуваше въ щастие и не знаеше какъ да се изнарадва на свободата си. Цѣли 21 дена християнитѣ бѣха самовластни господари и нито веднажъ не бидоха обезпокоявани отъ турски нападения. Само между 29 юлий и 4 августъ се появиха малки турски башибузущки отряди въ сѣверо-западно Костурско — по крайнитѣ на „Дѣволта“ (съсѣдна съ арнаутлука), които, обаче, слѣдъ като опустушиха нѣколко християнски села, пакъ напуснаха възстаналитѣ мѣстности. Това нещастие, разбира се, до извѣстна степенъ, помрачи всеобщото народно ликувание, нѣ не бѣ тѣй крупно, за да се не забрави. Вѣчно потиснатитѣ и дълбоко изстрадали християни продължаваха да плуватъ въ неизмѣримо щастие и да се намиратъ въ едно опиянено душевно състояние, безъ да подозиратъ, каква страшна участь имъ готви бждщето. . . .

Денътъ 13 августъ бѣ послѣдния на това щастие.

На 14 августъ заранѣта шестъ-хилядна турска армия се появи въ възстаналитѣ мѣста, носейки съ себѣ смъртъ и опустошение. Тая армия навлѣзе въ Пополъето, разби единъ възстанишки отрядъ на „Кайнакътъ“ при с. Черешница, опожари това село и Кондороби, а вечерѣта при с. Прѣкопана, въ прѣгрѣдѣитѣ на Вичъ планина, се срази съ другъ възстанишки отрядъ. На другия денъ сжщата войска изгори с. с. Бобища, Загоричани, Бѣмбоки и Мокрени, установи се въ Клисура, завзе височинитѣ на Вичъ и изтика възстанниците изъ „Върбица“ — най-укрѣпената планинска база. Тая турска армия биде послѣдвана и отъ друга, която, на брой повече отъ *петнайсе хиляди*, прѣдприе вече по-сериозни настѣпления на вѣтрѣ въ каазата.

Голѣма часть отъ тая армия около 23 августъ прѣхвърли въ Корещата и изгори с. с. Черновища, Горно-Дрѣновени, Поздивища, Долно-Дрѣновени и Въмбелъ и изтика възстанниците изъ укрѣпенитѣ имъ планински бази. Турскиятъ напоръ бѣ тѣй силенъ, турската вълна тѣй широко разлѣта, щото много възстанишки отряди бѣха принудени да се отстранятъ врѣменно отъ районитѣ си. Така: единъ отрядъ отъ 450 души, начело съ трагично погиналия Л. п. Трайковъ, замина къмъ Морюовско, гдѣто издържа нѣколко ожесточени сражения съ турската войска; другъ отрядъ отъ 125 души, начело съ Чекаларова, трѣгна къмъ Колонята (юго-западно Костурско) и напада арнаутскитѣ села, които бѣха пратили голѣми башибо-

зушки пълчища въ Корещата и вършеха най-грознитѣ ужаси надъ християнското население. Тая диверсия на Чекаларова накара башибозука да очисти страната и да се прибере въ разрушенитѣ си жилища. Другитѣ възстанишки отряди останаха въ районитѣ си, обаче, не бѣха въ състояние да попрѣчатъ на онова неподобно, диво и безчовѣчно турско бѣснуванис надъ християнитѣ, за което говоримъ на друго мѣсто.

Около 27 августъ турската армия, слѣдъ като извърши неописуеми безчовѣчия и звѣрства, почна да се оттегля къмъ съседнитѣ каази, гдѣто ѝ прѣдстоѣха нови подвизи. Въ Пополето остана само 1000 души аскеръ, разквартируванъ по разни мѣста; въ Клисура остана само единъ табуръ, а Корещата съвсѣмъ бѣ очистена отъ турски войски. Въ послѣдната възстаницитѣ пакъ завзѣха своитѣ планински бази и станаха пакъ пълновластни господари.

Къмъ 15 септемврий се възвърнаха по мѣстата си възстанишкитѣ отряди изъ Колонята и Мориовско. Съ появяването на тия отряди въ Костурско нахлу нова нѣколкохилядна турска армия, която изново завзѣ важнитѣ и стратегични пунктове и парализира до голѣма степенъ движението на възстаницитѣ, толкозъ повече, че и настѣпилия студъ по планинитѣ дойде въ помощъ. Слѣдъ двѣ ожесточени сражения при с. с. Кономлади и Турне, възстанишкитѣ началници, обезсилени отъ студътъ, голѣмата армия и липсата на храна, рѣшиха да прѣустановатъ дѣйствиата.

Около 1 октомврий движението въ Костурската кааза окончателно биде прѣустановено, оржието прибрано, а възстаницитѣ разпуснати по домоветѣ имъ.

Слѣдната таблица на сраженията въ Костурската кааза, станали прѣзъ врѣме на възстанието, ще даде по-ясно прѣдставление за епичната борба, която шѣпа възстаници издържаха срѣщу грамадни пълчища турска войска:

(Сражения въ Костурската кааза).

Наим или мѣстности	№ по редъ	Мѣстосражение	Дата на сражението	Воющи сили			Часове на сражението	Убити и ранени				Началници на възстанишкитѣ отряди
				Возстаници	Аскеръ	Проворция		Возстаници	Аскеръ	На %		
										Возстаници	Аскеръ	
Пополето	1	с. Вишени	21 юлий	150	80	1 : 0.5	5	—	0	—	7.5	Чекаларовъ, Клашевъ и Митре Влацето Н. Филиповъ и Т. Трайковъ М. Палеорски, М. Бабгарски, Н. Желнски, В. Черноски Ръководителитѣ и 9 д. селски войводи Чекаларовъ, Клашевъ, А. Киселинчевъ, Търновски, Стерйовски, К. Добродитски Ст. Стерйовски, Бакаловъ, Зръловъ, Георгиевъ, Дамовъ, Саровъ, Кенчевъ, Пановски, Христовъ Л. и Трайковъ, Чекаларовъ, Клашевъ, Поповъ, М. Влацето, Стерйовски, Кономладски, Киселинчевъ Возстаници Чекаларовъ, Стерйовски, Клашевъ, Ташковъ, К. Добродитски, П. Сидовъ, К. Зръловъ П. Андръевъ Чекаларовъ, Клашевъ, Поповъ, Томковъ, Добродитски, Палеорски, Погоичевъ, Сидовъ, Рамайковъ, Желнски, Бакаловъ, Бобици, Яне Шестовски Чекаларовъ, Стерйовски, Ташковъ, Добродитски, Сидовъ, К. Зръловъ
	2	Шестовска бука	26 "	60	300	1 : 5.0	5	—	—	—	—	
	3	Черешнички ридъ	14 августъ	200	7000	1 : 35.0	6	33	64	16.5	0.9	
	4	пл. Върбица (Загорич.)	14 "	340	7000	1 : 20.0	1	—	67	—	0.9	
	5	с. Аносковъ (Ковачо)	30 "	480	4000	1 : 8.3	4	2	200	0.4	5.0	
Корема	6	с. Жервени	23 юлий	400	80	1 : 0.2	11	1	40	0.3	50.0	
	7	с. о. Билица и Канещица	8 юлий	600	500	1 : 0.8	5	2	23	0.3	4.6	
	8	Дамбонска планина	20 "	500	1000	1 : 2.0	6	1	1	0.2	0.1	
	9	Вамбелска планина	24 августъ	15	5000	1 : 333.3	2	15	—	100.0	—	
Клисура	10	с. Кономлади	18 септемврий	180	909	1 : 5.0	5	1	—	0.6	—	
	11	с. Турне	19 "	180	900	1 : 5.0	1	—	—	—	—	
	12	Св. Илия (Блисурско)	22 юлий	130	300	1 : 2.3	2	5	10	3.8	3.3	
	13	Клисура	23 "	500	300	1 : 0.6	6	—	26	—	8.6	
	14	Врабчанско езеро (при Мокрени)	18 августъ	75	2000	1 : 26.7	6	22	57	29.3	2.9	
	15	с. Нестрамъ	1 септемврий	120	200	1 : 1.7	2	—	1	—	0.5	
	16	с. Ливади (около Грам.)	2 "	120	300	1 : 2.7	2	—	—	—	—	
	17	Грамошъ пл.	4 "	120	500	1 : 4.2	6	1	20	0.8	4.0	
Колония	17	Всичко въ Костурската кааза	21/VII—19/IX	4170	30860	1 : 7.3	75	83	513	2.0	1.7	

И тъй, прѣзъ врѣме на възстанието въ разни мѣста на Костурската кааза станаха 17 сражения, отъ които: *петъ* въ Пополето, *шестъ* въ Корещата, *три* въ Клисурско, *едно*

въ Нестрамско и *дет* въ Колонята. (Въ скоби казано, на Костурскитѣ отряди се дължатъ и други *седмъ* сражения вънъ отъ Костурския районъ — *шестъ* въ Леринско и едно въ Битолско).

И тукъ, подобно на Леринско, поради голѣмата численность на турскитѣ войски, въ сраженията участвуваха съединени възстаннишки отряди отъ по нѣколко стотинѣ души. Измежду всички сражения само четири сж, въ които броя на възстанниците бѣ по-голѣмъ отъ турския (при Вишени, Жервени, Капещица и Клисуре); въ всички останали сражения (13) турцитѣ прѣвъзходствуваха. Така: въ сражението на пл. Върбица единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу *двайсе* души турски войници; въ сражението при Врачанското езеро — единъ възстанникъ срѣщу *двайсе и шестъ* (1 : 26.70) турски войници; въ това на Черешнички ридъ — единъ срѣщу *тридесетъ и петъ* (1 : 35); а въ сражението на Вѣмбелската планина единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу *триста тридесетъ и три* (1 : 333.30) турски войници! Разбира се, при такава неравномѣрность на воюцитѣ страни участието въ сраженията на съединени възстаннишки отряди бѣ повѣлительно. Общия брой на сблѣсканитѣ сили въ Костурската кааза възлиза на 4170 възстаннишки срѣщу 30.360 турски сили, или, единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу *седмъ* души турски войници (1 : 7.30).

По продължителность, сраженията въ Костурската кааза не се отличаватъ отъ тия въ Леринско. Твърдѣ малкъ е броя на кратковрѣменнитѣ сражения (отъ по единъ или два часа). Повечето сражения сж траяли по петъ или шестъ часа. Най-продължително е сражението при турското с. Жервени, което трая цѣли *единайсе* часа.

Загубитѣ на воюцитѣ страни въ прѣдмѣтната кааза тоже сж голѣми — обстоятелство, което говори и за сериозностьта на борбата. Само три сражения сж приключени безъ човѣшки жертви. Останалитѣ 14 сж повече или по-малко кръвопролитни. Измежду всички сражения най-крѣвопролитни сж тия на Черешничкия ридъ (33 възстанника и 64 души турци), при Врачанското езеро (22 възстанника и 57 души турци), и пр. Нѣ най-крѣвопролитно и пагубно за турцитѣ бѣ сражението при с. Апокепъ, гдѣто паднаха 200 души турски войници! Сжществува само единственъ случай на окончателно смазанъ възстаннишки отрядъ — въ сражението при Вѣмбелската планина, гдѣто 15 души четници се самоизбиха въ една пещера. Изобщо, загубитѣ (убити и ранени) на двѣтѣ воющи страни въ Костурската кааза прѣвъзврѣме на възстанието възлизатъ на 83 души възстанници (2%) и 513 души турски войници (1.7%). Значи, турскитѣ загуби сж *шестъ пѣти по-голѣми* отъ тия на възстанниците.

Вѣпрѣки звѣрствата и опустошенията, които турската армия извърши въ Костурската кааза, възстаннишкото движение проживя цѣли два и половина мѣсеци, безъ да бѣде потушено и се прѣустанови слѣдъ 1 октомврий по заповѣдъ на главния възстаннишки щабъ.

4. — Охридска кааза.

Возстаннишко движение въ Охридската кааза. — Возстаннишки райони: *Малесия, Горна и Долна-Дебърца и Орта-волъ*: районни граници, начало на движението, първи акции и продължителность на движението. — Таблица на сраженията въ Охридската кааза. — Заключителна бѣлѣжка.

Охридската кааза съставлява юго-западна оконченость на Македония, граничи непосредственно съ планинската и полу-дива Албания и е бѣлѣжита по своето безподобно едноименно езеро. Въ по-голѣмата си часть тая кааза е планинска и доста пригодна за възстаннишки дѣйствия.

Возстаннишкото движение въ Охридската кааза започна едноврѣменно съ това въ другитѣ каази на вилета (20 юлий) и се разшири почти въ цѣлата кааза, съ изключение на „Дримъ-колу“ (мѣстность, разположена по западното протяжение на рѣката Дринъ) и на така нарѣчения Езерци край (източното крайбрѣжие на Охридското езеро, на югъ отъ Охридъ). Фактически възстанали мѣста бѣха така нарѣченитѣ Малесия, Горна-Дебърца, Долна-Дебърца и Орта-волъ — мѣстности, изпълнени съ високи планински вериги.

За да изтъкнемъ по-релиефно възстанишкото движение въ Охридската кааза, ще дадемъ кратки бълъжки за вървежа му въ всѣка една отъ тия мѣстности.

а) *Малесия.*

Малесията е мѣстность изключително планинска, разположена на сѣверъ отъ градчето Струга. Тя граничи: на югъ съ Стружкото поле, на западъ съ рѣката Дримъ, на сѣверъ съ Дебърската кааза (Жупата) и на истокъ съ Горна и Долна-Дебърца (источнитѣ разклонения на Малесийскитѣ планини). Тая мѣстность наброява десетина села, населени отъ християни и мухамедани.

Възстанишкото движение въ Малесията започна на 20 юлий вечерята и се изрази въ слѣднитѣ акции:

Единъ възстанишки отрядъ отъ 50 души на 21 юлий заранята нападна турскитѣ бачила при мѣстността „Млака“, до селото Локово, съ цѣль да завладѣе стадата, принадлежаци на извѣстни арнаутски злодѣи отъ Жупата. Турцитѣ овчари показаха въоръжено съпротивление на възстанниците, нъ всички бидоха избити и стадата задигнати. На съмване пристигнаха отъ къмъ Жупата башибозуци, нъ, поради малобройността имъ, не се рѣшиха да нападнатъ възстанниците. Подиръ изгрѣвъ слънце пристигна 300 д. редовенъ аскеръ и се започна сражение. Слѣдъ кратка прѣстрѣлка възстанниците отстъпиха къмъ Жржанската рѣка, а по-сетнѣ и къмъ мѣстността „Църни-камень“. Потерата, подпомогната и отъ новодошълъ аскеръ, преслѣдваше възстанниците. Послѣднитѣ, обаче, увеличени отъ новодошли отряди, нападнаха аскера отъ нѣколко посоки, който отстъпи и удари на бѣгъ къмъ Дебъръ и скоро се изгуби отъ очитѣ. Прѣзъ ноцята на 21 юлий пристигна отъ Дебъръ цѣль табуръ войска съ 20 товари муниции. Още у тѣмни зори турцитѣ нападнаха възстанниците въ позицитѣ имъ на мѣстността „Умица“ (между с. с. Жржано и Локово). Турския напоръ бѣ извънредно силенъ и около два часътъ слѣдъ пладне, слѣдъ нѣколко часово съпротивление, възстанниците бавно и въ пълненъ редъ отстъпиха къмъ Кара-Ормана, а по-сетнѣ и къмъ мѣстността „Славей“. Слѣдъ като прѣброди планината, войската се върна обратно къмъ Дебърско и по пътя ограби с. с. Збжжи и Жржано и изкла отъ тия двѣ села около 30 души мъжъе, жени и дѣца.

Другъ единъ отрядъ отъ 45 души възстанници на 23 заранята нападна турския гарнизонъ въ мухамеданското село Велеще. Гарнизона, прѣдизвѣстенъ прѣдварително за нападението и подпомогнатъ отъ 3—400 души башибузукъ отъ сщщото село и Джоваяни, посрѣщнаха възстанниците въ позиции вѣнъ отъ селото. Послѣднитѣ попаднаха подъ ужасенъ турски огънь; тѣ едва успѣха да избѣгнатъ опасността и завързаха съ аскера и башибозука ожесточено сражение. Нъ турския напоръ бѣ извънредно силенъ, за да го издържатъ една шѣпа възстанници, които, най-сетнѣ отстъпиха къмъ християнското с. Ташъ-Моруница. Залостени задъ зидицата и междитѣ, тѣ нѣколко часа нарѣдъ не позволиха на турцитѣ да доближатъ къмъ селото. Жителитѣ, прѣдвиждайки участъта, що очаква тѣхнитѣ огнища, избѣгаха въ ближната планина. Около 5 часътъ слѣдъ пладне пристигна отъ Охридъ ново турско подкрѣпление отъ 300 души войници. На възстанниците прѣдстоеше да се сражаватъ съ единъ неприятель *седмнайсе пжти по-гольмъ*. Въпрѣки това, тѣ юнашки стояха въ позицитѣ си и ги изпразниха едва на мръкване. Обсадени отъ всждѣ, тѣ съ „урра!“ пробиха гжститѣ турски редове и по течението на р. Дримъ се прибраха въ Глобочанската планина, гдѣто ги чакаше другъ възстанишки отрядъ, изпратенъ прѣдварително да запази прохода. Слѣдъ оттеглянието на възстанниците, аскера и башибозука навлѣзе въ селото, ограби го, изгори всички къща и изкла много старци и жени, които не бѣха успѣли да избѣгатъ. Трина селени, скрити въ черкватѣ, убиха нѣколко души войници, нъ и тѣ отплатиха съ главитѣ си. Загубитѣ въ това сражение сж доста голѣми и за двѣтъ страни. Отъ възстанниците паднаха 24 души убити и 4-ма ранени, а отъ турцитѣ — около 44 души убити и ранени.

Слѣдъ изгарянето на Ташъ-Моруница, турската войска, поддрѣпена и отъ новодошла изъ Охридъ, прѣброди цѣлата Малесия, безъ, обаче, да срѣщне възстанници. Послѣднитѣ, както и другаритѣ имъ, участващи въ сражението при „Църни-каменъ“ и „Умища“, изтѣснени отъ грамадния турски напливъ, слѣдъ нѣкой день напуснаха Малесията и прѣхвърлиха въ съседната Горна-Дебърца, като оставиха въ тоя районъ малки и подвижни отряди отъ по-нѣколко души.

Възстанишкото движение въ Малесията, макаръ да прѣтърпя силенъ ударъ още въ първитѣ дни на възстанието, нѣ не биде окончателно потушено. Слѣдъ прѣбродяване на планинскитѣ мѣста, турската войска пакъ се върна въ Охридъ и само тукъ-тамъ останаха незначителни гарнизони. Голѣма часть отъ възстанниците, които бѣха прѣминали въ Горна-Дебърца, слѣдъ кратко врѣме пакъ се върнаха въ района си и прѣзъ всичкото врѣме на възстанието свободно се движѣха изъ планинскитѣ мѣста. Пѣти Охридъ—Дебъръ, който минава прѣзъ Малесията, бѣ непроходимъ за турцитѣ до 17 августъ, когато грамадни турски пълчища повторно нахлуха въ тая мѣстность и оплѣниха и изгориха мноо християнски села. Даже и слѣдъ тия ужаси възстанниците се запазиха въ планинскитѣ си бази и нѣколко пѣти разбиха и прогониха башибозушки пълчища, които идѣха да грабятъ християнскитѣ села.

Възстанишкото движение въ Малесията биде прѣустановено едва при края на м. септемврий, едноврѣменно съ това въ другитѣ мѣста на каазата.

б) Горна и Долна Дебърца.

Името *Дебърца* носи цѣлатата планинска мѣстность на сѣверъ отъ Охридъ, начиная отъ планинитѣ Копарница и Плакѣнска, дори до Турянската планина (най-сѣверенъ край на каазата). Дебърцата граничи: на истокъ съ Протайска планина и часть отъ Илинската (Демиръ-хисарско), на западъ съ Малесията и непроходимия Кара-Орманъ, на сѣверъ съ Турянската планина (Кичевска кааза) и на югъ съ Копарница и Плакѣнската планини (съ тава нарѣчения Орта-волски районъ).

Цѣлата тая планинска мѣстность се дѣли на двѣ части — на Горна и Долна Дебърца, съ нахийски центъръ християнското селце Издеглавѣе, разположено при горното течение на Сутисевската рѣка, на самия връстопжтъ Охридъ — Кичево и Охридъ — Демиръ-хисаръ и което селце, по своето положение, командува надъ цѣлия боазъ, що образува рѣката въмъ югъ.

Горна Дебърца обгрѣща цѣлата сѣверна часть на тая планинска мѣстность. Съ сѣвернитѣ си краища тя граничи съ Кичевската кааза, на истокъ съ Протайска планина, на западъ съ сѣверната часть на Малесията и на югъ съ Долна Дебърца — по права линия, теглена отъ западъ въмъ истокъ подъ с. с. Издеглавѣе, Сошани и Брѣжани — отъ Малесия до Демиръ-Хисара.

Долна-Дебърца обхваща южната половина на тая мѣстность до планинитѣ Копарница и Плакѣнска и граничи: на сѣверъ съ Горна-Дебърца, на истокъ съ Илинската планина (Демиръ-хисарско), на западъ съ Кара-Ормана (мѣчно-проходимъ орманъ край источнитѣ граници на Малесията) и на югъ съ Орта-волъ.

Цѣлата тая планинска мѣстность бѣ централна база на възстанниците въ Охридската кааза прѣзъ всичкото врѣме на възстанието, отъ гдѣто направляваха всички свои дѣйствия.

Възстанишкото движение въ Дебърцата започна на 20 юлий и се изрази въ слѣднитѣ акции:

На 21 юлий, още у тъмни зори, съединени възстанишки отряди, на брой 200 души, отъ разни посоки нападнаха нахийския центъръ Издеглавѣе, съ цѣль да завладѣятъ тоя стратегиченъ пунктъ. Турския гарнизонъ, състоящъ отъ 140 души асверъ и башибозукъ, побърва да напусне чадъритѣ си вънъ отъ селото и се прибра въ нахийското управление (здрава и

непристъпна бейска кула). Възстанниците обсадиха селото и откриха огън на затворения въ кулата аскеръ. Поканенъ на нѣколко пѣти да се прѣдаде, той категорично отказа. Отъ друга страна, камената кула бѣ непристъпна, така щото, не можеше и да се мисли за подпалване. Прѣстрѣлката между възстанниците продължи прѣзъ цѣлия день, нѣ безрезультатно. Около пладне нѣколко души турски войници успѣха да се измъкнатъ изъ кулата и слѣдъ два часа се върнаха въ тѣща башибозукъ, който възстанниците прѣснаха. На другия день (22 юлий) прѣди пладне пристигна въ помощ на обсаденитѣ 900 души аскеръ и башибозукъ. Започна се ожесточено сражение и трая до заходъ слънце, когато пристигна ново турско подкрѣпление и възстанниците бѣха принудени да отстъпятъ.

Прѣзъ сѣщия день малъкъ възстанишки отрядъ нападна тритѣ бейски кули въ с. Оздолени, избѣи находящитѣ се въ тѣхъ заштѣта, а кулитѣ опожари.

Слѣдъ несполучливото нападение на Издеглавѣе, въ първитѣ дни на възстанието въ Дебърца станаха редъ сражения. Така: на 25 юлий стана сражение при с. Лѣшани, на 26 — при с. Слатино, на 28 — при с. с. Лактинѣе и Врѣбяни, на 29 — при с. Ботунъ, а на 30 юлий станаха *шестъ* сражения на разни мѣста (при с. с. Брѣжани, Лѣшани, Бѣчища, Цървена-вода и пр.). Изобщо, въ първитѣ десетъ дена въ Дебърца се наброяватъ 12 ожесточени и кървопролитни сражения.

Отъ 1—6 августъ въ тая планинска мѣстность бѣ тихо. Възстанишитѣ отряди се оттеглиха въ по-запазенитѣ планински мѣста, за да попълвятъ мунициитѣ си и се приготвятъ за сериозенъ отпоръ срѣщу нови турски нападения, които неминуемо трѣбаше да послѣдватъ, толкозъ повече, че и турскитѣ гарнизони въ с. Издеглавѣе и на Сирулски ридъ (както ще видимъ по-долу), въпрѣки усилията на възстанниците, не само се запазиха непокътнати, нѣ и увеличиха броя си, макаръ възстанниците да господаруваха на цѣлата мѣстность.

Отъ 6 августъ започнаха нахлувания въ Дебърца на голѣми турски отряди, идящи отъ разни посоки — отъ Демиръ-Хисарско, Кичевско и Дебърско. Сраженията, които станаха слѣдъ тая дата между възстанниците и аскера се отличаватъ съ мощно прѣвъзходство на турскитѣ сили надъ възстанниците и съ грозни ужаси надъ християнското население. Единъ голѣмъ турски отрядъ, състоящъ отъ 4500 д. пѣхота и артилерия, навлѣзе въ Дебърца отъ вѣкъ Демиръ-Хисарско и на 9 августъ нападна селото Мраморецъ. Находящитѣ се въ селото 79 души възстанници юнашки се съпротивиха на това нападение, нѣ слѣдъ двучасово ожесточено сражение отстъпиха вѣкъ с. Турие. Слѣдъ изгарянието на с. Мраморецъ, аскера трѣгна по слѣдитѣ на възстанниците. При с. Турие между сѣщата войска и сѣщитѣ възстанници (увеличени тоя пѣтъ на 135 души) стана ново ожесточено сражение. Войската изгори и това село и замина за с. Слиново, което постигна сѣщата участь.

Нѣколко такива турски отряди прѣбродиха на ширъ и дължъ цѣла Дебърца, опожариха съ десетки християнски села и имѣаха съ възстанниците редъ сражения. Прѣзъ врѣме на това войсково нашествие, възстанишкитѣ отряди, безсилни да противостоятъ, отстъпиха въ по-непристъпнитѣ планински мѣста, а слѣдъ оттегляние на войскитѣ, пакъ завзѣха старитѣ си мѣста. По тоя начинъ, въпрѣки всички турски усилия, възстанишкото движение въ Дебърцата проживя до края на м. септемврий, когато настѣпи студъ въ планинитѣ и почна да се чувствува липса отъ храна.

И тѣй, отъ 20 юлий до края на м. септемврий възстанниците бѣха господари на цѣла Горна и Долна Дебърца, безъ с. с. Издеглавѣе, Оздолени, Ново-село и Пѣсочанъ, гдѣто турскитѣ гарнизони останаха неврѣдими до край на възстанието.

в) *Орта-Колъ.*

Мѣстностьта, нарѣчена *Орта-Колъ*, въ грамадната си часть е тоже планинска (съ изключение на Охридското поле). Тя граничи: на сѣверъ съ Долна Дебърца, на юго-западъ съ Струшкото поле и сѣверната часть на езерото, на истокъ съ Илинската и Петринската планини, а на югъ съ езерецкия край (източното крайбрѣжие на Охридското езеро). Въ тоя районъ спада и града Охридъ.

За база на възстаницитѣ въ тая мѣстность служѣха планината Конарница и стрѣмнитѣ ребра на Илинската и Петринската планини.

Възстанишкото движение въ Орта-колѣ започна също на 20 юлий и се прояви въ слѣднитѣ акции:

На 21 юлий съединенъ възстанишки отрядъ отъ 140 души още у тъмни зори нападна турския гарнизонъ на Сурилски ридъ, съ цѣль да го прогони и да завземе командующата му позиция. Нъ шпионско ово още на 20 юлий увѣдоми аскера за намѣрението на възстаницитѣ и, когато послѣднитѣ доближиха до тоя ридъ отъ разни посоки, бидоха посрѣщнати съ страшенъ огънь. Намѣрението да прѣвзематъ тоя стратегиченъ пунктъ биде осуетенъ и възстаницитѣ се завърнаха по своитѣ мѣста.

Сѣщия день зараньта незначителенъ възстанишки отрядъ нападна Охридския тавладаръ, който бѣ излѣзълъ изъ с. Куратица съ 30 души аскеръ. Въ тая схватка паднаха убити около 15 души войници.

Подобни нападения станаха още нѣколко въ тоя районъ прѣзъ първитѣ дни на възстанието и до крайна степенъ спласиха Охридскитѣ власти, които, поради липса на достатъчно войска, задоволяваха се съ разпращане въ възстаналитѣ мѣстности на малки войскови отряди, съ прѣдзначение не да преслѣдватъ възстаницитѣ, а да горятъ християнскитѣ села. Тия турски отряди имаха чести срѣщи съ възстаницитѣ и на мръкване пакъ се връщаха по своитѣ мѣста.

На 30 юлий възстаницитѣ издържаха при с. с. Плакѣ и Куратица, двѣ ожесточени сражения съ голѣми турски отряди. Отъ 1 до 6 августъ и туъж не стана никакво сражение поради обстоятелството, че турскитѣ войски се прѣготовляваха за сериозно нахлувание въ тая планинска мѣстность. На 6 августъ станаха двѣ ожесточени сражения при с. с. Свиница и Куратица, безъ жертви отъ страна на възстаницитѣ и безъ никакви резултати за войскитѣ. На другия день, 7 августъ, стана сражение на мѣстността „Бигла“ (Велгошво). И въ тритѣ тия сражения турцитѣ бѣха многобройни. Слѣдъ тая дата Орта-Колѣ биде изпълненъ съ грамадни турски пълчища, които прѣбродиха цѣлия край и извършиха нечути ужаси. Прѣзъ всичкото това врѣме възстанишкитѣ отряди, безсилни да противостоятъ, оттеглиха се въ безопаснитѣ и непристъпни планински мѣста.

На 31 августъ между с. с. Куратица, Рѣчица и Свиница, на мѣстността „Марково-долче“, стана кървопролитно сражение между нѣколко възстанишки отряди и деветъ-хилядна турска армия. Това сражение е отъ най-ожесточенитѣ и кървопролитни въ Охридската ваза, за туй заслужва да му се посвѣтатъ нѣколко редовце.

Слѣдъ изгарянието на с. с. Рѣчица, Куратица и Свиница отъ турскитѣ войски на 6 и 8 августъ, семействата отъ тия християнски села, на брой около *двѣстѣ*, избѣгаха въ планината и се бѣха прикриле въ мѣстността, нарѣчена „Марково-долче“. На това мѣсто бѣ прѣнесена всичкиа уцѣлѣла отъ опожаренитѣ села покъщнина, храна и други хранителни продукти. Тамъ бѣха направени фурни, готварници и всички приспособления за прѣхрана на повече отъ *хилядо* души четници и бѣженци. Слѣдъ нахлувание въ Орта-колѣ на голѣми турски отряди, на това мѣсто, като добръ запазено и доста стратегично, бѣха се прибрали и нѣколко възстанишки отряди. За да прѣдпазатъ семействата отъ евентуално турско нападение и изтрѣбление, възстаницитѣ се разположиха по околнитѣ високи и командующи чуки: три малки отряди се окопаха до самото шосе Рѣсенъ — Охридъ и никого не пропуснаха да мине по него; другъ отрядъ се разположи на мѣстността „Високо-дърво“ и наблюдаваше за неприятеля, който би дошълъ отъ къмъ Охридъ прѣзъ мухамеданското село Расино; трети отрядъ завзѣ „Висока-чука“, или така нарѣченото „Кюле“ — най-високия върхъ надъ „Марково-долче“, отъ гдѣто можеше да се наблюдава за движението на неприятеля къмъ три страни: с. Буково, Сирулски ридъ и Димиръ-Хисарско; други два отряда се разположиха по високитѣ ридове отъ къмъ с. с. Плакѣ и Рѣчица. Съ това разположение на възстаницитѣ „Марково-долче“ бѣ обградено отъ всички страни и запазено отъ евентуално турско нападение. Нѣщо повече даже: между „Високо-дърво“ и „Висока-чука“, малко по на югъ (между

с. с. Сируля и Куратица) бѣ разположенъ единъ малъкъ отрядъ; още по на югъ бѣха настани други три незначителни възстанишки отряди; на сѣверъ отъ тѣхъ, при върха „Вишеслоецъ“, бѣ окопанъ другъ отрядъ, а на истокъ отъ него бѣха разположени други нѣколко групи възстанници. Прѣдзначението на послѣднитѣ отряди бѣ авангардно и изгълняваха служба на мъртви стражи. Така разположени, семействата и възстанниците проживѣха въ тая мѣстность повече отъ 20 дена (отъ 6—31 августъ) и, навѣрно, още дълго врѣме нѣмаше да бждатъ обезпокоявани, ако единъ извергъ, на име Великъ Славковъ отъ с. Речица, не издадеше на турцитѣ мѣстопрѣбиванието имъ.

На 30 августъ прѣзъ нощта грамадна турска армия, на брой повече отъ *деветъ хиляди* души съ горска артилерия, се показа отъ разни посоки по направление къмъ станътъ на семействата и възстанниците. Една часть отъ войската се разположи на шосето Рѣсенъ — Охридъ, друга се яви отъ къмъ с. Буково и се спрѣ до с. Плакъе, трета часть се отзова отъ къмъ с. Суруля до върха „Вишеслоецъ“, четвърта — отъ къмъ селото Расино и с; настани до „Високо-дърво“, пета часть се появи отъ къмъ Свиница, а шеста бѣ слѣзла въ с. Куратица; артилерията бѣ искачена на върха „Мазано“, между „Високо-дърво“ и „Високачука“. По тоя начинъ, семействата и възстанниците отъ всички страни бѣха обсадени и всѣ какъвъ излазъ бѣ закритъ. Появяването на неприятеля и разположението му околоръстъ станътъ не избѣгна отъ зоркото око на възстанниците отъ първитѣ и най-далечни позиции, които побързаха да увѣдоматъ другаритѣ си за настѣпающата опасность. Нъ какво можеха да сторятъ шъна възстанници срѣщу такава грамадна армия? За отстъпление не можеше и да се мисли. Борбата бѣ неминуема!

На другия денъ, 31 августъ, още у зори, турската войска, по даденъ сигналъ, настѣпи по цѣлата линия къмъ първитѣ възстанишки позиции. Първи отериха огънь възстанниците, които, подпомогнати отъ другаритѣ си изъ вторитѣ позиции, нѣколко пѣти нарѣдъ отблъснаха турскитѣ налитания. Сражението бѣ жестоко, отчаянно. Възстанниците, окопани здраво, бѣха неуязвими, ала не за дълго. Турскитѣ отряди, усиленни отъ резервитѣ, неспираха напора и, слѣдъ два часа, успѣха да изтикать възстанниците изъ първитѣ имъ позиции. Аскера стѣсни обръча на обсадата, безъ особени затруднения завѣ и вторитѣ позиции и доближи до самия станъ. Положението на семействата и възстанниците бѣ отчаянно. Нѣкои отъ крайнитѣ отряди, изтѣснени отъ турския напоръ, успѣха да сжсать обръча и да се измъкнатъ изъ обсадата. Останалитѣ се прибраха около центра при семействата, които, прѣдъ настѣпилата опасность, бѣха обзети отъ панически ужасъ. „Марково-долче“ бѣ оглушено отъ писъка на дѣцата, отъ плачътъ на женитѣ... Сѣчъта бѣ неминуема! Възстанниците побързаха да обградятъ семействата и окопаха се на бърза рѣка, за да направятъ послѣденъ отпоръ на турскитѣ пълчища, които стоѣха вече по височинитѣ надъ долчето. По това врѣме единъ голѣмъ турски отрядъ се показа въ долчето и върѣше по направление къмъ семействата. Отъ височинитѣ почнаха да слизать и другитѣ войски. Възстанниците лѣвски защищаваха позицитѣ си и дълго врѣме държаха турцитѣ на далечно разстояние. Слѣдъ нѣколко атаки, най-сетнѣ, турскитѣ войски приближиха възстанишкитѣ позиции и съ пристѣпъ ги завзѣха. Настана моментъ, който трудно се прѣдава... Войската стрѣлише отъ всички посоки и дъждъ отъ куршуми падаше на семействата. Майки, натоварени съ дѣцата си, бѣгаха въ панически страхъ. Други прѣгърнали дѣцата си, умираха съ ужасъ по лицата. Голѣма часть отъ възстанниците успѣха да си пробиятъ пѣтъ и избѣгаха. Ала и мнозина сложиха коститѣ си на това мѣсто. Слѣдъ малко стрѣлбата спрѣ и войскитѣ навлѣзоха въ долчето, заробиха всички семейства, находящи въ долната му часть, и ги закараха въ селото Коселъ, въ кулата на извѣстния дѣревей Мефаялъ-ага. За щастие, по-голѣмата часть отъ семействата бѣха се закрили въ горната часть на долчето и не бидоха съглѣдани отъ неприятеля. Слѣдъ малко цѣлата войска напусна долчето и се оттегли.

Това сражение е отъ най-кървавитѣ въ Охридската вааза. Въ него паднаха убити и ранени 32-ма възстанника и около 40 жени и дѣца. Разбира се, и турцитѣ сждно откупиха тая побѣда: тѣ изгубиха 22-ма убити и ранени.

Сражението въ „Марково-долче“ е последно въ Орта-колъ прѣзъ врѣме на възстанието. Слѣдъ поражението, голѣма часть отъ възстанниците прѣхвърлиха въ Дебърцата и, не слѣдъ много, пакъ се върнаха въ района си и стояха до край на възстанието.

Независимо отъ честитѣ турски нахлувания, до 30 августъ възстанниците въ тоя районъ бѣха господари на цѣлата му планинска часть, съ изключение на Сирулски ридъ и Охридското поле, което, ведно съ Струшкото поле, като не пригодни за дѣйствиа, не развѣха възстанишко знаме, нъ попълниха възстанишкитѣ редове въ другитѣ райони съ отлични боеви сили.

И тѣй, въпрѣки страшнитѣ незгоди и жертви, възстанниците въ Охридската кааза прѣзъ всичкото врѣме на възстанието бѣха господари на цѣлата планинска часть, съ изключение на Дринъ-колу, Струшкото и Охридско полета и Езерецкия край. Пята Охридъ — Дебъръ, който минава прѣзъ Малесията и Джуца, тѣ държаха закритъ до 17 августъ; пята Битоля—Охридъ бѣ непроходимъ до 30 августъ, а пята Охридъ—Кичево прѣзъ Дебърцата възстанниците владѣха до край на възстанието и по него можѣха да се движатъ само голѣми турски отряди.

Слѣдната таблица (вижъ стр. 149) на сраженията, разпредѣлени по дата и райони, ще даде по-ясно прѣдставление за ходътъ на възстанишкото движение въ Охридската кааза:

Отъ тая таблица се вижда, че въ разни мѣста на Охридската кааза прѣзъ врѣме на възстанието станаха 31 сражения, отъ които: *три* въ Малесията, *деветъ* въ Горна-Дебърца, *единайсе* въ Долна-Дебърца, *седмъ* въ Орта-колъ и *едно* въ Дримъ-колъ. Най-много сражения станаха въ Горна и Долна Дебърца (20) — обстоятелство, което говори за сериозността на възстанишкото движение въ тая планинска мѣстность.

Както поменахме, възстанието въ Охридската кааза биде прогласено на 20 юлии, нъ дѣйствиата почнаха на слѣдующия день и се състояха въ нападения на турскитѣ гарнизони изъ каазата, въ разваляние на пѣтищата и мостоветѣ, въ скѣсване на телеграфнитѣ жици и пр. и пр. Въ пѣрвитѣ дни дѣйствиата на възстанниците бѣха извънредно засилени. Обстоятелството, че до 31 юлии, (само за 10 дена) въ цѣлата кааза се наброяватъ 18 сражения, краснорѣчиво говори за бурността на възстанишкото движение въ пѣрвитѣ дни, разбира се, независимо отъ нападенията и изгарянията на много бейски кули по селата и избиването на прочути турски злодѣи и потисници. Съ настѣпването на м. августъ сраженията намалѣха. Въ пѣрвитѣ дни на тоя мѣсець не станаха никакви сражения; тѣ започнаха едва около 6 августъ, когато въ Охридско почна да приижда войска отъ Дебъръ и Кичево. Прѣзъ тоя мѣсець въ цѣлата кааза станаха 11 сражения. Прѣзъ последния мѣсець на възстанишкото движение (септемврий) станаха най-малко сражения (само двѣ), защото, поради голѣмия напливъ на турски войски, рискувано бѣ отъ страна на възстанниците да влизатъ въ стълкновения съ единъ неприятель, прѣвъзходящъ ги въ всѣко отношение.

Състава на възстанишкитѣ отряди и тукъ е почти еднакъвъ съ тоя въ другитѣ каази на виляета. Когато прѣдстоеше да се нападатъ турски гарнизони, или же да се отблѣсватъ нападенията на многобройни турски войски, и тукъ дѣйствуваха съединени възстанишки отряди отъ по нѣколко десетки и даже стотини души. Най-много отряди участвуваха въ сражението при „Мраморъ“, гдѣто 250 души възстанници се сразиха съ четири хиляди турски аскеръ. Нъ и тукъ, подобно въ Битолската кааза, издържяха значителенъ брой сражения и отдѣлни отряди (на пята Охридъ—Кичево, при с. Ботунъ, въ Лѣшанско и пр.). Въ противовѣсъ на малкитѣ възстанишки отряди, турскитѣ сили въ всички сражения прѣвъзходствуваха. Само въ едно сражение (това на „Високо дърво“ при с. Опейнца) броя на възстанниците прѣвѣшаваше тоя на турцитѣ. Въ останалитѣ же сражения пропорцията между воюющитѣ сили бѣ поразителна! Така: въ сражението при с. Ташъ-Моруница единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу *осмнайсе* турски войници; при с. Мраморець — единъ срѣщу *петдесетъ* и *седмъ* души; въ Лѣшанско — единъ срѣщу *осмдесетъ* и *деветъ* души;

(Сражения в Охридската кааза).

№ по ред	Мѣстосражение	Дата на сражението	Воюващи сили			Часове на сражението	Убити и ранени				Началници на възстанишките отряди
			Възстаници	Аскеръ	Пропорция		Възстаници	Аскеръ	На %		
а) Малесија											
1	Мѣст. „Црни-камень“ (надъ с. Зблаци)	21 юли	118	200	1 : 1.70	9	—	32	—	16.00	Цв. Христовъ и двама селски войводи
2	Мѣст. „Уница“ (между Бржано и Локонъ)	22 „	80	600	1 : 7.50	11	11	18	13.80	3.00	
3	с. Тамъ-Морунца	23 „	45	800	1 : 17.80	13	28	41	62.20	5.60	
Всичко въ Малесија			243	1600	1 : 6.60	33	39	94	16.00	5.80	
б) Горна-Дебърца											
4	с. Издоглаво	21 юли	200	140	1 : 0.70	33	—	18	—	12.90	Смиле Войдиновъ, Попъ Георги Слатинецъ и К. Ивановъ
5	„ Слатико	26 „	80	2000	1 : 25.00	8	2	13	2.50	0.60	
6	„ Лавтинце	28 „	35	500	1 : 14.30	2	—	4	—	0.60	Попъ Георги Слатинецъ Алексо Стояковъ } селски войводи
7	„ Върбаки	28 „	60	500	1 : 8.30	3	1	7	1.70	1.40	
8	Мѣст. „Горца“ (Сливоско)	8 „	150	600	1 : 4.00	3	17	61	11.30	10.10	Пандели, М. Павловъ, Цв. Тасевъ, Лаз. Димитровъ и Ц. Узуновъ (сел. войвода)
9	с. Мраморецъ	9 августъ	79	4800	1 : 57.00	2	2	12	2.50	0.30	К. Ивановъ и Кирило Силановъ
10	„ Турне	9 „	185	4508	1 : 33.80	3	—	11	—	0.30	
11	Мѣст. „Мраморъ“ (между Мраморецъ и Турне)	12 „	250	4000	1 : 16.00	4	1	12	0.40	0.30	Ванчо Турнаецъ, Т. Христовъ, К. Силановъ, Ст. Караджа и С. Войдиновъ
12	Пл. Охридъ — Качево (при с. Мраморецъ)	19 „	12	5000	1 : 416.70	3	—	14	—	0.80	Кирило Силановъ
Всичко въ Горна-Дебърца			1001	22040	1 : 22.00	56	23	52	2.20	0.20	
в) Долна-Дебърца											
13	с. Лѣшани	25 юли	40	600	1 : 15.00	2	2	31	5.00	5.20	Деянъ Димитровъ и М. Ивановъ
14	„ Ботушъ	29 „	25	200	1 : 8.00	7	—	1	—	0.50	
15	„ Лѣшани	30 „	96	900	1 : 10.50	0	2	18	2.20	2.00	Деянъ Димитровъ
16	„ Бржани	30 „	160	850	1 : 5.70	5	3	25	2.00	3.00	Вор. Сарфовъ, Н. Анастасовъ, Хр. Узуновъ и Аз. Чапъротъ
17	„ Лѣшани	30 „	52	700	1 : 15.40	2	2	13	4.00	1.80	Деянъ Димитровъ и М. Ивановъ
18	„ Вѣршица	30 „	28	2500	1 : 96.00	3	—	2	—	0.10	Селски войвода
19	„ Цървена-вода	30 „	32	800	1 : 9.40	2	—	7	—	2.30	Пане Иосифовъ (селски войвода)
20	Мѣст. „Вучица“ (Велмейско)	30 „	24	190	1 : 8.00	1	—	2	—	1.00	Деянъ Димитровъ и Хр. Узуновъ
21	Пл. Коарница (при с. Ботушъ)	6 августъ	25	450	1 : 18.00	3	1	2	4.00	0.40	Пане Ивановъ
22	Ушамско	14 септември	12	1050	1 : 89.00	2	2	11	17.00	1.00	М. Ивановъ и Ст. Опенчанецъ
23	с. Старо-Велешъ	28 „	60	2000	1 : 33.30	6	4	—	6.70	—	Деянъ Димитровъ и Ст. Сташковъ
Всичко въ Долна-Дебърца			582	9740	1 : 18.30	39	16	112	3.00	1.10	
г) Орта-коля											
24	с. Плакво	30 юли	50	550	1 : 11.00	2	—	14	—	2.50	Петъръ Чаневъ
25	„ Куратица	30 „	30	300	1 : 10.00	4	—	16	—	5.80	Нове Сърбиновъ (селски войвода)
26	„ Свиница	6 августъ	31	500	1 : 16.30	3	—	3	—	0.60	„ „ „
27	„ Куратица	6 „	30	1000	1 : 33.30	6	—	15	—	1.50	Нове Сърбиновъ
28	Мѣст. „Вигла“ (Велешко)	7 „	26	850	1 : 32.70	9	4	12	15.40	1.40	Нив. Ешманецъ и Гр. Скандеровъ
29	с. Онеица („Високо-дърво“)	29 „	30	18	1 : 0.40	2	—	7	—	64.00	Аргиръ Мариновъ и Гр. Скандеровъ
30	Марково-долче (между с. Рѣчица, Куратица и Свиница)	31 „	85	9000	1 : 105.00	13	32	22	37.6	0.80	Наумъ Златаревъ, Н. Анастасовъ, Цв. Ябланичъ, Аргиръ Мариновъ, Нв. Шокаревъ и Деянъ Димитровъ
Всичко въ Орта-коля			272	12213	1 : 45.00	39	36	89	13.20	0.70	
д) Дримъ-коля											
31	с. Ябланица	28 юли	43	800	1 : 7.00	1	4	—	0.90	—	Гьоре Будинковъ (селски войвода)
31	Общо въ Охридската кааза	21/VII—28/IX	2091	45898	1 : 22.00	168	118	347	5.60	0.80	

въ „Марково-долче“ — единъ срѣщу *сто и шестъ* души, а въ сражението на пътя Охридъ — Кичево при с. Мраморецъ единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу *четирстотинъ и седмнайсе* души турски войници! Естествено, че при тая неравномѣрностъ на силитѣ, дѣрзостъ на възстанникитѣ при всички сражения е поразителна. Общия сборъ на сблъсканитѣ сили въ Охридската кааза се изразява въ чудовищнитѣ цифри 2091 възстаннишки срѣщу 45893 турски, или, единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу *двайсе и двама* турски войници.

По продължителността си, сраженията въ Охридската кааза въ нищо не се различаватъ отъ тия въ другитѣ каази. Най-продължителни сж сраженията при „Умища“ (11 часа), „Марково-долче“ и Ташъ-Маруница (по 13 часа), и Издеглавѣ (обсада отъ 33 часа); най-кратковрѣменно е сражението на мѣстн. „Бучица“ (само единъ часъ). Всички други сражения вариратъ между 2—9 часа. Като се взѣме въ съображение нееднакъвостъ на силитѣ, тая продължителностъ говори изключително въ полза на възстанникитѣ.

Загубитѣ на воюцитѣ страни въ Охридската кааза сж доста внушителни. Сравнително съ загубитѣ на възстанникитѣ отъ другитѣ каази, Охридската кааза заема второ мѣсто (слѣдъ Битолската), когато по турскитѣ загуби заема послѣдно мѣсто. Въ поменатата кааза нѣма нито едно сражение, което да е свършило бѣзъ жертви (отъ едната или другата воюща страна). Когато възстанникитѣ наброяватъ 13 сражения безъ жертви турцитѣ наброяватъ само едно — това при с. Ябланица. Въ всички останали сражения турцитѣ платиха скъпа данъ. Ако за кървопролитността на сраженията се сѣди по жертвитѣ, то най-кървопролитни бѣха тия при „Умища“ (11 д. възстан. и 18 д. турци), при Ташъ-Маруница (28 д. възстан. и 44 д. турци) и въ „Марково-долче“ (32 възстан. и 22 д. турци); нѣ най-кървопролитно бѣ сражението на мѣстността „Горица“ (Сливовско), гдѣто паднаха (убити и ранени) 17 души възстанници и 61 д. турци! Общия брой на убититѣ и ранени прѣзъ цѣлото възстание въ Охридската кааза възлиза на 118 души възстанници (5.60₀ /⁰) и 347 д. турци (0.80₀ /⁰), т. е., турскитѣ загуби *три пкти прѣвишаватъ* тия на възстанникитѣ.

И тѣй, възстаннишкото движение въ Охридската кааза, при всичкитѣ незгоди, които трѣбаше да прѣодолѣе, можя неуязвимо да проживѣе пълни два и половина мѣсеци и се прѣустанови едва къмъ края на м. септември, когато въ планинскитѣ мѣста падна първия снегъ и когато, вслѣдствие на турскитѣ опожарявания и опустошения, започна да се чувствува нужда отъ храна. Тогавя именно бидоха разформирани възстаннишкитѣ отряди, орѣжието прибрано, а борцитѣ разпуснати по опечеленитѣ имъ огнища.

5. — Кичевска кааза.

Возстаннишко движение въ Кичевската кааза. — Начало на движението. — Демонстрация прѣдъ Кичево — Възстаннишки районя: *Копачка* (Горна и Долна). — Нападение на „Изворъ“. — Сражение въ с. Карбуница. — Прогонване на турскитѣ гарнизони. — Господаруване на възстанникитѣ. — Сражение при „Лопушникъ“ — *Рабетинъ-Колъ*. — Първи акции. — Разни сражения. — Господаруване на възстанникитѣ. — Войскови нахлувания. — Прѣустановяване на движението. — Таблица на сраженията въ Кичевската кааза. — Заключителна бѣлѣшка.

Кичевската кааза съставлява най-сѣверна крайнина на Битолския вилетъ, почти цѣла е изпълнена съ високи и трудно достѣпни планини и гори, чудесно пригодни за възстаннишки дѣйствия.

Въ Кичевската кааза възстание избухна само въ два пунета — въ така нарѣченитѣ *Копачка* (Горна и Долна) и *Рабетинъ-Колъ*. Въ Долно-Кичево, като съпредѣлно съ Демиръ-Хисарската нахия (Битолско), станаха незначителни възстаннишки акции отъ възстанникитѣ на послѣдната нахия. Останалитѣ мѣстности въ поменатата кааза (Горно-Кичево, Горно и Долно Поречье), по важни причини, не бидоха ангажирани въ възстаннишкото движение, нѣ дадоха на възстаналитѣ мѣстности достатъчно боеви сили, които до край подкрѣпиха възстаннишкото движение.

Возстаннишкото движение въ Кичевската кааза започна на 20-й юлий вечеръта — едноврѣменно съ това въ другитѣ каази на вилета. За база на възстанникитѣ служѣха високитѣ планини съ недостѣпнитѣ имъ върхове, отъ гдѣто направляваха всички свои дѣйствия.

Първата изразителна акция на възстаниците въ Кичевската кааза бѣ демонстрацията прѣдъ казалийския центъръ Кичево, прѣдприета съ цѣль да се маскиратъ първитѣ възстанишки дѣйствия въ вътрѣшността, дѣто главнитѣ стратегични пунктове бѣха заети отъ турски гарнизони, и, още, съ заплашването на самия градъ, прѣснатитѣ войски изъ каазата да бждатъ заставени да се съсрѣдоточатъ оволо него.

На 20 юлий вечерята, около полунощъ, нѣколко съединени възстанишки отряди, на брой около 600 души, отъ разни посоки приближиха до Кичево и го обсадиха. Когато цѣлия градъ ночиваше въ дълбокъ сънъ, по даденъ сигналъ, грѣмивно „урра!“ процѣпи въздуха. Единъ отрядъ нахлу всрѣдъ града и нападна на войскитѣ, които се намираха подъ „Калето“ (всрѣдъ Кичево се издига една могила отъ стари развалени укрѣпления, нарѣчени „Кале“). Другъ отрядъ нападна войската въ лагера до самия градъ, на мѣстността „Юриа“. Това ненадейно нападение, придружено съ гърмежи, прѣдизвика страшна паника. Войската въ неопикуемъ безпорядкъ бѣгаше изъ градскитѣ махали, гонена отъ възстаницитѣ. Слѣдъ четвъртъ-часова прѣстрѣлка и суматоха, възстаницитѣ споконно напуснаха града и се разнесоха по опредѣленитѣ си мѣста въ каазата. Единъ отрядъ замина за Поречье; другъ трѣгна къмъ прохода „Трула“ при с. Вранещица, за да пази единствения пътъ отъ Кичевско за Демиръ-Хисарско; трети отрядъ замина къмъ с. Карбуница, за да държи главния пътъ за вътрѣшността на района; четвърти отрядъ остана въ близкитѣ до града села Рацани, Осои и Кнежино, за да наблюдава движението на войскитѣ въ града; а пети отрядъ, състоящъ отъ 100 души, се упшти къмъ мѣстността „Изворъ“ (до едноименното село), еждѣто, както ще видимъ по-долу, единъ възстанишки отрядъ обсаждаше турския гарнизонъ на тая мѣстность.

а) Копачка (Горна и Долна).

Мѣстността, нарѣчена *Копачка*, заема западната половина на Кичевската кааза, почти цѣла е изпълнена съ високи планини и планински хребети. На изтокъ тя граничи съ Горно Кичево (източнитѣ разклонения на Дрѣновския балканъ) и Долно-Кичево (шосето Кичево-Битоля); на сѣверъ — съ високитѣ върхове на Буковикъ планина и Сува-Гора (отъ дѣто и започва Гостиварската кааза въ Свояския вилаетъ); на западъ — съ планинитѣ Яма-Бистра и Стогова (отъ дѣто започва Дебърската кааза), а на югъ — съ планината Турие (Охридска кааза). Оградена отъ три страни (сѣверъ, западъ и югъ) съ високи планински възвишености, тая планинска мѣстность, засѣлена съ двѣ десетки чисто християнски села, бѣ една отъ най-здравитѣ възстанишки бази въ Битолския вилаетъ. Рѣката Изворъ, която извира изъ върховетѣ на Стогова планина и се втича въ р. Велика при самия градъ Кичево, дѣли Копачката на двѣ части: на сѣверна или Горна Копачка, и на южна или Долна Копачка. Въ южната частъ на Горна Копачка, при селото Душегубица, се намира единствения проходъ отъ къмъ Дебърско, нарѣченъ „Лопушникъ“, който, поради своята стратегичность, прѣзъ врѣме на възстанието бѣ арена на ожесточена борба между възстаници и аскеръ.

Първа акция на възстаницитѣ въ Копачката бѣ нападението на турския гарнизонъ (отъ 150 души войници), настаненъ въ кулата и хантъ на мѣстността „Изворъ“ (до едноименното село). На 20 юлий вечерята, едноврѣменно съ демонстрацията прѣдъ Кичево, единъ възстанишки отрядъ отъ 120 души обсади гарнизона при тая мѣстность. На другия день заранята, още у тъмни зори, между аскера и възстаницитѣ се започна ожесточено сражение. Послѣднитѣ на нѣколко пшти атакуваха обсадения гарнизонъ, който, настаненъ въ кулата и въ хантъ, бѣ неуязвимъ. Това положение трая нѣколко часа, когато възстаницитѣ бидоха изненадени отъ една страшна напасть. Единъ турски отрядъ отъ 450 души, на 20 юлий вечерята, прѣди демонстрацията прѣдъ Кичево, напусна тоя градъ, навлѣве въ Копачка, обсади селото Подвисъ и прѣзъ цѣлата нощъ гърмя въ ежщата, гдѣто бѣха останали само женитѣ и дѣцата. Когато единъ възстанишки отрядъ отъ 100 души, прѣдначенъ въ помощъ на възстаницитѣ при „Изворъ“, напусна Кичево слѣдъ демонстрацията и усилено вървѣше къмъ прѣдначеното мѣсто, при с. Лахчани чу гърмѣжитѣ въ Подвисъ и се упшти къмъ това село. Вече зазоряваше, когато аскера въ Подвисъ, прѣдизвѣстенъ отъ избѣгали войници за

нападението при „Изворъ“, напуснаше това село и бързаше въ помощъ на обсаденитѣ. Нѣ подѣ селото Лахчани той биде прѣсрѣщнатъ отъ възстанниците, които тоже бързаха къмъ Подвисъ и се завърза прѣстрѣлка. По цѣлия пътъ отъ Лахчани до „Изворъ“ тѣ се сражаваха, старави се всѣка една отъ странитѣ по-скоро да стигне при „Изворъ“, гдѣто сражението бѣ вече въ най-големия си разгаръ. Възстанниците, изморени отъ дългия пътъ, бидоха изпрѣварени отъ войската. Последната, щомъ доближи до „Изворъ“, веднага се развърза въ верига, атакува първитѣ двѣ възстанишки позиции, що пазѣха главния пътъ, проби рѣдовстѣ имъ и успѣ да се съедини съ обсаденитѣ. Обсаденитѣ, ведно съ новодошлата войска, излѣзоха отъ кулата и ханѣтъ и се окопаха вѣтъ отъ тѣхъ въ дълбоки ровове, изровени за евентуални случаи. И се започна между двѣтъ страни ожесточено и кървопролитно сражение, което трая нѣколко часа непрѣкъснато. Прощпѣтъ, обаче, който новодошлия аскеръ направи въ възстанишката обсада, поради силния турски огнѣ, остана незапълненъ отъ възстанниците. Прѣвъ той именно прощпѣ турската войска, изложена на явна гибель, успѣ да се промъкне и да избѣга къмъ Кичево, гонена дълго врѣме отъ възстанниците. Слѣдъ избѣгването на турския гарнизонъ кулата и ханѣтъ бидоха изгорени и обрнати въ пепелаще. Въ това сражение възстанниците не дадоха никакви загуби; отъ турска страна, обаче, паднаха около 30 души убити и ранени.

Когато това ставаше при „Изворъ“, 200 души башибозукъ отъ мухамеданскитѣ села Лисичани и Пласница (Долно Кичево) нападнаха съсѣдното християнско село Вранещица. Селенитѣ юнашки се съпротивиха на башибозука и слѣдъ кратка прѣстрѣлка притече имъ се въ помощъ единъ възстанишки отрядъ отъ 150 души, който бѣ наблизу (надъ с. Корбуница). Изъ пътя той отрядъ се натъкна на 200 души аскеръ, който бѣ излѣзълъ отъ Кичево и тичаше въ помощъ на башибозука. Едно отдѣление отъ възстанниците, бѣвъ да спре стрѣмителния си ходъ, замина за Вранещица, а останалитѣ нападнаха аскера, който изненаденъ, почна да бѣга въ безпорядѣкъ къмъ с. Староецъ. Нѣ още не бѣ влѣзълъ въ последното село, той биде нападатъ отъ другъ възстанишки отрядъ и прѣслѣдванъ до самия градъ Кичево. Въ Вранещица же сражението между башибозука и селенитѣ още продължаваше, когато се показаха възстанниците. Отчаянъ отъ участъта на аскера, башибозука избѣга въ пленъ безпорядѣкъ къмъ селата си.

Така се завърши 21 юлий въ Копачката.

На другия день, 22 юлий, 150 д. възстанници, съсрѣдоточени въ с. Карбуница, бидоха нападнати отъ цѣль табурѣ войска и много башибозукъ, които, слѣдъ нѣколко часово ожесточено сражение, успѣха да навлѣзатъ въ селото и да го завладѣятъ. Около пладне на възстанниците пристигна помощъ. Подобна помощъ, обаче, пристигна и на войската. Въпрѣки това, възстанниците рѣшиха наново да нападатъ неприятеля. И започна се едно ужасно, безподобно сражение. Мъртви и ранени и отъ двѣтъ страни се търкаляха като снопѣ. По едно врѣме гърмежитѣ прѣстанаха. Аскеръ и възстанници бѣха се хванали за гуша и работѣха само съ прикладитѣ и бойнетитѣ... Тая схватка не трая много — турцитѣ отстъпиха — въ тя рѣши сѣдбата на цѣла Копачка. Слѣдъ това сражение турцитѣ не се осмѣлиха вече да се показатъ въ тоя районъ дори до 20 августъ. Въ това сражение паднаха убити и ранени 30 души възстанници и *четири пкти повече турци* — 120 души! Тукъ паднаха убити и мнозина турски злодѣи, отъ които Кичевско бѣ пропищяло, между които и прочутия Сеферъ отъ с. Заясъ (Горно-Кичево).

На 25 юлий 150 души арнаути-башибозукъ, придружени отъ 200 души аскеръ, стрѣмително минаха отъ Дебърца (Охридско) прѣвъ Копачка за Дебърско и пѣтъомъ изгориха селото Иванчица. Единъ възстанишки отрядъ нападна тая зганъ и сполучи да отнѣме много добитѣкъ и нѣколко товари кѣщни потрѣби, задигнати отъ християнскитѣ села въ Дебърцата.

Слѣдъ тия първи акции, турскитѣ гарнизони, които се намираха въ Копачката (Горна и Долна), избѣгаха къмъ Кичево и до 17 августъ възстанниците не бидоха обезпечовани отъ никакви турски нападения.

Почти прѣзъ цѣль мѣсець Копачка живѣ свободенъ животъ. Прѣзъ това врѣме християнското население безпрепятствено събра хранитѣ отъ нивята, а малки възстанишки отряди зорко пазѣха стратегичнитѣ проходи и важни пунктове отъ евентуални турски нахлувания. Нѣ и тукъ свободата бѣ кратковрѣменна.

На 17 августъ турскитѣ гарнизони отъ Дебърскитѣ села Лазарополе и Галичникъ, подпомогнати отъ 200 души аскеръ отъ нахийския центъръ Жерноница (Дебърско), на брой около 600 души, посрѣдъ пладне нападнаха християнското село Душегубица, съ цѣль да завладѣятъ стратегичния проходъ „Лопушникъ“, находящъ се до самото село. Душегубчани, подпомогнати отъ женитѣ си, сами, въ продължение на три часа, удържаха напора на аскера. Въ най-голѣмия разгаръ на сражението пристигнаха имъ на помощ около 100 души възстаници, които удариха на лѣвия турски флангъ. Скоро слѣдъ тѣхъ пристигна и втора помощ отъ други 100-на души възстаници изъ с. с. Елховецъ, Иванчица, Попоецъ и др., които нападнаха десното турско крило. Слѣдъ четире-часово сражение аскера напусна полесражението и избѣга къмъ Дебърско, като остави около 30 души мъртви и тежко ранени. Прѣзъ сѣщата вечеръ пристигна въ Душегубица единъ възстанишки отрядъ и изъ Дебърца (Охридско). Възстанниците, опасявайки се отъ ново турско нападение, прѣзъ ноцѣта замнаха къмъ Лазарополе, за да прѣсрѣцнатъ неприятеля върѣдъ самия проходъ, гдѣто, на брой около 500 души, се настаниха въ здрави позиции.

На другия денъ заранѣта, 18 августъ, около 800 души аскеръ, идящъ отъ къмъ Лазарополе, се показа надъ прохода. Възстанниците, скрити въ позициитѣ си, чакаха приближаванieto на сто крачки, за да почнатъ стрѣлбата. По невнимание, обаче, грѣмна една възстанишка пушка когато войската бѣ на 6—700 крачки отъ позициитѣ. Турцитѣ заподозрѣха близостта на възстанниците, стрѣмително отстъпиха и се укрѣпиха въ Лазарополе. За мигъ възстанниците бѣха рѣшени да нападнатъ аскера въ това село, нѣ обстоятелството, че ще пострадатъ семействата (мжетѣ отъ това село повечето живѣятъ въ чужбина) отмѣниха го и се прѣснаха изъ селата, като останаха близо до с. Душегубица (надъ с. Лахчани) само 60 души, колкото да пазятъ прохода отъ ненадѣйно турско нападение.

Нѣ тъмо тогава се получи извѣстие за готвяще се ново и сериозно турско нападение на Копачка. Бързо бидоха разпратени куриери до прѣснатитѣ възстаници за помощ и, когато послѣднитѣ получаваха извѣстието, на 20 августъ, още у тъмни зори, *дѣтъ хиляди* турска войска се показа по голината „Домовица“ (надъ самия проходъ), идяща отъ къмъ Дебърско. Разгнната въ двѣ колони, тя нападна едноврѣменно и селото Душегубица, пазено отъ 40 души възстаници, и позицията при самия проходъ, пазенъ отъ 16 души възстаници. Сражението бѣ ожесточено. Възстанниците се сражаваха лѣвски, нѣ, поради малочислеността си, не можяха да устоятъ на страшния турски напоръ. Тѣ отстъпиха отъ селото и прохода и се присѣдиниха къмъ новопристигналия възстанишки отрядъ въ с. Кленоецъ. Турцитѣ и тукъ атакуваха възстанниците, които тоже неможяха да издржатъ турския напоръ и отстъпиха къмъ с. Лахчани, гдѣто се намираха вече други 100 души новопристигналия възстаници и бѣха се укрѣпили на лѣво отъ селото. Тукъ възстанниците рѣшиха да не отстъпятъ отъ позициитѣ си срѣщу каквато и да е цѣна и да не позволятъ на турцитѣ да влѣзатъ въ селото, което остана по срѣдата. Войската нѣколко пѣти наредъ се опита да доближи селото и да го запали, нѣ всичкитѣ ѣ усилия биваха осуetyавани отъ възстанниците. Това положение трая около единъ часъ. Прѣзъ туй врѣме с. Душегубица, запалено отъ войската, горѣше въ пламъци. Турцитѣ биха били отблѣснати, ако нова и неочаквана напасть не свърхлѣтѣ надъ възстанниците: отъ къмъ Кичево се зададе новъ турски отрядъ, на брой повече отъ 1500 души, който удари въ гърба имъ. Поставени между два огньове, възстанниците рискуваха да бждатъ живи изловени, или до единъ избити. Затуй, ново отстъпление бѣ неминуемо — което и стана къмъ с. Подвисъ. Слѣдъ като опожариха и Лахчани, турцитѣ се оттеглиха къмъ Лазарополе и Кичево, безъ да преслѣдватъ възстанниците, които, увеличени отъ новопристигналия другари, здраво бѣха се окопали при с. с. Кленоецъ и Подвисъ.

До 5-й септемврий въ Копачка не се вѣстиха нивакви турски войски и възстанниците пакъ останаха господари на тая планинска мѣстность. Около това врѣме нѣколко табура аскеръ, идящъ отъ къмъ Дебъръ, Кичево и Демиръ-Хисарско, пакъ навлѣзе въ Копачка, прѣброди цѣлата мѣстность, безъ, обаче, да срѣщне възстанници, които, раздѣлени на малки отряди, бѣха се прѣснале изъ планинитѣ, за да избѣгнатъ турскитѣ нападения. Слѣдъ два дена (на 7 септемврий) тоя аскеръ напусна района съ чиста съвѣсть, че го е очистилъ отъ комити . . . На 20-й септемврий нови нѣколко табура отъ къмъ Дебъръ и Кичево пакъ навлѣзоха въ Копачка, на 25 изгориха с. Юдово и до 1-й октомврий преслѣдваха възстанниците, които, на малки групи (споредъ заповѣдта на главния възстанишки щабъ), отбѣгваха сраженията. Около 1-й октомврий войската пакъ замина за Дебъръ и Кичево, като тоя пътъ бидоха оставени малки гарнизони на разни мѣста въ района.

Настѣпилия студъ въ планинитѣ попрѣчи за понататѣшно продължение на възстанишкото движение, което около 10-й октомврий окончателно биде прѣустановено, орѣжието прибрано, а възстанниците разпустнати по домоветѣ имъ.

б) Рабетинъ-колъ.

Мѣстността, която носи това име (по име на християнското селце Рабетино), е изключително планинска и се намира въ центра на ваазата, на сѣверо-истокъ отъ казалийския градъ Кичево. Въ пазвитѣ на тая планинска мѣстность се таятъ десетина християнски села, съ твърдѣ незначителенъ мухамедански примѣсъ.

Рабетинъ-колъ граничи: на истокъ съ Долна Дебърца, на сѣверъ съ Горна Дебърца на югъ съ Долно Кичево и на западъ съ Горно Кичево. Последната мѣстность, бидейки населена съ голѣмъ брой мухамедани, отдѣля Рабетинъ-колъ отъ Копачка, — обстоятелство, което до голѣма степенъ попрѣчи на задружни дѣйствия между възстанниците отъ тия двѣ възстанали мѣстности.

За база на възстанниците въ Рабетинъ-колъ служѣха планинитѣ Чальоица и Разнегище съ високитѣ имъ върхове „Песякъ“, „Кула“, „Кяфа“, „Разбоище“ и пр., отъ гдѣто напращаваха всички свои дѣйствия.

Возстанишкото движение въ тая мѣстность започна едновременно съ онова въ Копачката. На 21 юлий заранѣта, слѣдъ връщание на възстанниците отъ демонстрацията прѣдъ Кичево, единъ възстанишки отрядъ прѣхвърли въ Долно Поречье, нападна турското теке (манастиръ) Хайдаръ-Баба (разбойнишко гнѣздо), находяща се при чифлика Девичъ, изгори една кула и изби 5—6 души войници отъ квартирующи тамъ гарнизонъ.

На 22-й юлий, на мѣстността „Разбоище“, при с. Рабетино, стана сражение между башибозукъ и възстанници. Слѣдъ 5-часово сражение башибозукътъ биде прѣснатъ, като остави нѣколко мъртви тѣла.

Прѣзъ слѣдующитѣ четири дена въ тоя районъ не станаха никакви сражения.

На 27 юлий четири табура турски войски навлѣзоха въ тая мѣстность и нападнаха единъ възстанишки отрядъ, разположенъ въ Рабетинска рѣка (при едноименното село). Сражението трая около 7 часа и на мръкване възстанниците отстъпиха въ планината. Слѣдъ сражението аскера ограби с. с. Орланци, Рѣчани, Ижица и Миокази, а Рабетино изгори.

На 29-й юлий, на върхътъ „Кула“ (пл. Чальоица), до селото Дуяни, стана друго сражение между възстанници и войска. Възстанниците отстъпиха безъ жертви.

Слѣдъ тия сражения турската войска напусна тая мѣстность и възстанниците останаха пълни господари прѣзъ цѣлъ мѣсець, необезпокоявани отъ турски нападения.

На 27 августъ грамадна турска армия, идяща отъ четири посоки, навлѣзе въ Рабетинъ-колъ, запади планината и нападна възстанниците въ укрѣпената имъ база на върха „Песякъ“, въ Чальоица планина. Слѣдъ 15-часово ожесточено и кървопролитно сражение, възстанниците бидоха принудени да отстъпятъ, мнозина се прѣснаха по домоветѣ си, а го-

лѣма часть прѣхвърли въ Копачка. Слѣдъ това сражение войската прѣброди цѣлата мѣстность и като ограби и изгори много християнски села, напусна тоя районъ.

Слѣдъ това войсково нахлувание, движението въ Рабетинъ-колъ окончателно биде прѣустановено, макаръ по-сетнѣ и да бродѣха изъ него малки отряди.

Тоя районъ възстанниците владѣха само до 27-й августъ.

Другитѣ мѣстности въ Кичевската кааза макаръ и да не възстанаха, нѣ дадоха голѣмъ брой боеви сили на възстаналитѣ райони.

Слѣдната таблица на сраженията, станали прѣзъ врѣме на възстанието, ще даде по-ясно прѣдставление за вървежа на възстаннишкото движение въ Кичевската кааза:

(Сражения въ Кичевската кааза).

Райони или мѣстности	№ по редъ	Мѣстосражение	Дата на сражението	Воющи сили			Часове на сражението	Убити и ранени				Началници на възстаннишкитѣ отряди
				Возстанници	Аскеръ	Пропорция		Возстанници	Аскеръ	Возстанници	Аскеръ	
Копачка (Гор. и Дол.)	1	Кудата при с. Изворъ . . .	21 юлий . . .	120	600	1 : 5.00	7	—	30	—	5.00	Кл. Грубчевъ, Ст. Ханджията и Л. Джеровъ
	2	с. Карбуница	21	150	800	1 : 5.30	5	30	120	20.00	15.00	Ароо Мидковъ
	3	Проходъ „Лопушникъ“ . . .	17 августъ . . .	56	600	1 : 10.70	7	—	30	—	5.00	Кл. Грубчевъ и Ст. Ханджията
	4	„	20	190	3200	1 : 17.00	3	1	9	0.50	0.30	„ . . . . .
	5	Мѣст. „Разбойца“ (при с. Рабетно)	22	56	300	1 : 5.40	5	—	8	—	2.70	Кочо Куршума
Рабетинъ колъ	6	Рабетинска рѣка	27 юлий	80	6000	1 : 75.00	24	13	80	16.30	1.30	Ванчо Сърбаковъ
	7	в. „Буха“ (пл. Чалънца) . . .	29	100	1000	1 : 10.00	2	—	14	—	1.40	Панчо Радевъ и Ст. Илиевъ
	8	в. „Песякъ“ („Чалънца) . . .	27 августъ . . .	180	16000	1 : 89.00	24	15	19	8.20	0.10	К. Куршума, В. Сърбаковъ, П. Радевъ и М. Йосифовъ
Долно Кичево	9	Латовска гора	21 юлий	30	60	1 : 2.00	6	5	13	16.60	21.70	Михаилъ Йосифовъ
	10	с. Сълпъ	21	200	400	1 : 2.00	6	—	—	—	—	Юрданъ Пиперката
	10	Всичко въ Кичевската кааза	21/VII—28/VIII	1169	28960	1 : 25.00	89	64	323	5.50	1.10	

Спорѣдъ тая таблица, въ Кичевската кааза прѣзъ врѣме на възстанието станаха десетъ сражения, отъ които по четири въ Копачка (Горна и Долна) и Рабетинъ-Колъ, и два въ Долно Кичево. Сраженията въ послѣдната мѣстность издържаха възстанници отъ Демиръ-Хисарската нахия, съсѣдна съ тая мѣстность. Селото Сълпъ е чисто мухамеданско, разположено край шосето Битоля-Кичево, на самия синоръ между Битолската и Кичевската кааза. Това село дава най-голѣмъ разбойнишки контингентъ за Демиръ-Хисарско и трѣбаше да бѣде наказано. Обаче, нападението му на 21 юлий заранята излѣзе несполучливо, защото Сълпчани, прѣдизвѣстени, посрѣщнаха възстанниците въ позиции около селото и ги отблъснаха.

Най-много отъ сраженията въ Кичевската кааза станаха въ първитѣ дни на възстанието (7). Прѣзъ м. августъ станаха само три сражения, а прѣзъ септемврий нито едно. Въ послѣдния мѣсець възстанниците, безсилни да противостоятъ на грамадната турска армия, която на нѣколко пѣти навлѣзе въ каазата, избѣгнаха сраженията.

И тукъ, подобно на нѣкой отъ другитѣ каази, въ станалитѣ сражения участвуваха съединени възстаннишки отряди, защото трѣбаше да се борятъ съ неприятель многочисленъ, за което най-краснорѣчиво говори и пропорцията между воюшитѣ сили. Така: въ сраженията при „Изворъ“, Карбуница, Разбойца и пр. единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу петъ души турски войници; въ второто сражение при „Лопушникъ“ — единъ срѣщу седмнайсе; при Рабетинска рѣка — единъ срѣщу седмдесетъ и петъ; а въ сражението на върха „Песякъ“ единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу осмдесетъ и деветъ турски войници! Общата пропорция на сблъсканитѣ сили (1:25) показва съ какъвъ многочисленъ неприятель е трѣбвало да се борятъ възстанниците.

По продължителность, сраженията въ Кичевската кааза не се отличаватъ отъ тия въ другитѣ каази. Най-продължителни бѣха сраженията на Рабетинска рѣка и на „Песякъ“

(по 24 часа), гдѣто възстанниците е трѣбвало да се борятъ срѣщу многочисленъ неприятель — обстоятелство, което краснорѣчиво говори за тѣхната упоритостъ.

Загубитѣ и отъ двѣтѣ страни, сравнително съ тия въ другитѣ каази, тукъ сж по-незначително (64 д. възстанници и 323 д. аскеръ); нѣ като се вземе, впрѣдвидъ малкия брой на сраженията, тия загуби сж доста внушителни. Измежду всички сражения въ Кичевската кааза най-крвопролитно бѣ това въ с. Карбуница, дѣто сложиха главитѣ си 30 д. възстанници и 120 д. войници. Въ петъ сражения възстанниците не дадоха никакви жертви, когато за турцитѣ само едно се свърши безъ жертви (това въ с. Сълпъ). По брой на загубитѣ, турскитѣ *петъ пжти* прѣввишаватъ възстанникитѣ.

Въпрѣки тѣшкитѣ условия, въ които бѣ поставено, възстанишкото движение въ Кичевската кааза, подобно въ другитѣ каази на вилаета, успѣ да просъществува приблизително три мѣсеци (20 юлий — 10 октомвр.) и биде прѣустановено съ паданието на първия снѣгъ въ планината

* * *

Слѣдъ краткитѣ бѣлѣшки които дадохме за възстанишкото движение въ Битолския вилаетъ по каази и райони (или мѣстности), единъ общъ и мимолѣтенъ поглѣдъ върху това движение ще изтъкне още по-релѣфно всичката негова грандиозностъ и епичностъ.

Въстанието въ Битолски вилаетъ бѣ неминуемо слѣдствие, единъ видъ реакция на ония грозни и потрѣсающа събития, които го прѣдшествуваха и които грозѣха да обърнатъ страната въ необятно пожарище и страховита човѣшка касапница. Безподобния правителственъ тероръ, дерижиранъ отъ „реформатора“ Хилми папа, суспендира за християнското население условията даже за единъ *скотски* животъ и постави това население прѣдъ страшната дилема: или самò, като говедо, да подложи главата си подъ ножътъ на официалния палачъ, или же да се опълчи противъ грозящата го смъртна опасностъ съ всички сили. И едно население, което въ продължение на цѣло десетилѣтие, срѣщу цѣната на безброи жертви и потоци кръвь, се е готвило за рѣшителна борба противъ своя потисникъ и у което духътъ за свобода бѣ дълбоко пронивналь, можеше ли да живѣе повече съ робски инстинкти? Единъ бѣ за него пжта, единъ бѣ изхода: *революцията!* . . .

Прѣдизвикано до висока степенъ отъ събитията, що го прѣдшестуваха, Илинденското възстание избухна при обстоятелства доста благоприятни за една възстанишка акция. Турската официална власть, компрометирана въ всичката си „реформаторска дѣятелностъ“ прѣдъ обществената съвѣсть чрѣзъ ужаснитѣ и чудовищни афери, пожарища и кланьета, ала не обезпокоявана вече отъ дипломацията съ нови „реформени програми“, започна да живѣе съ иллюзията, че е успѣла, посредствомъ безпредѣлния тероръ, окончателно да смаже революционната хидра, толкова страшна за потисничкиѣ режими. Привидното затишие, което настъпи въ навечерието на възстанието по цѣлата страна (м. м. юний и юлий броятъ само 18 сражения отъ 86 прѣзъ цѣлото първо полугодие на 1903 година — 13 прѣзъ юний и 5 прѣзъ юлий), аво за сериозния наблюдател бѣ прѣдвѣстникъ за приближающа страховита буря, за турската власть то послужи само като лишно доказателство, че блѣскаво е завършила своята „усмирителна“ задача въ страната — иллюзия, която чрѣзъ хитрувания успѣ да наложи и на самата дипломация. Само по тоя начинъ може се обясни оная страшна изненада, която 20 юлий донесе, и за официалната турска власть, за европейската дипломация.

Илинденското възстание бѣ шеметенъ ударъ за турскитѣ правителствени кржгове. Дълбоко вѣрващи въ иллюзията си, това възстание ги завари съвсѣмъ непригответни да посрѣщнатъ първитѣ му удари. Македонската часть на Битолския вилаетъ въ тоя моментъ не разполагаше повече отъ *петнайсе-хилядна* редовна войска, прѣсната на малки гарнизони и отряди по цѣлия възстаналь край — армия, твърдѣ недостатъчна за операции на едно пространство (въ по-голѣмата си часть планинско) отъ *десетъ хиляди* кв. километри противъ едно *триста-хилядно*, неприятелски настроено, християнско население. Първитѣ акции

на възстаниците пръвизвикаха у правителственните сфери небивала тръвога, която не закъснѣ да се обърне въ панически страхъ съ пристиганието въ градоветѣ разбититѣ и прѣснати отряди изъ разнитѣ пунктове. Изолирана съ прѣкъсването на всички съобщения, турската власть въ административнитѣ центрове бѣ обрѣчена въ тия критически минути на абсолютно бездѣйствие. Страхътъ отъ възстанишко нападение на казалийскитѣ центрове, па даже и на града Битоля (прѣвзиманието отъ възстаниците на Крушово, Клисуре и Невѣска, демонстрациитѣ при Кичево и Рѣсенъ, нападението на Прибилци, Наколець, Билища Издеглавѣе и пр. — усили тоя страхъ), караше тая власть да държи почти всички войски въ градоветѣ и само незначителни отряди разпращаше въ околноститѣ имъ, колкото да грабитѣ и горитѣ християнскитѣ села. Това крайне критическо и незавидно положение на турската официална власть, разбира се, не бѣ дълготрайно. Такова то бѣ само прѣзъ първитѣ дни на възстанието — до началото на м. августъ, когато стигнаха първитѣ военни подкрѣпления изъ другитѣ вилаети.

Прѣзъ цѣлото това врѣме възстанишкия ураганъ буйствоваше въ всичката си стихийность и обхвана цѣлия Битолски край. Слѣдъ изтрѣбванието и прогонванието на голѣма часть отъ турскитѣ гарнизони, които пазѣха проходите и стратегичнитѣ пунктове; слѣдъ скъсването на цѣлата почти телеграфна мрѣжа и развалянието на мостоветѣ, шесетата, а на нѣкои мѣста и желѣзно-пътното съобщение; и слѣдъ завладяванието на най-важитѣ стратегични пунктове — възстаниците станаха още въ първитѣ дни на възстанието господари почти на цѣлия възстаналъ край, съ изключение само на градоветѣ и полетата (първитѣ добри пазени отъ войскитѣ, а вторитѣ като непригодни за възстанишки дѣйствия). Цѣлата планинска мѣстность отъ Ботунския проходъ (въ Дебърца — Охридска) до Прилѣпското поле, и отъ прохода Лопушникъ (между Дебъръ и Кичево) до Струшкото, Рѣсенското, Битолското и Леринското полета, включително и сѣверната половина на Костурската кааза, — съ планинитѣ: Яма-Бистра, Турие, Чельоца, Протайска, Галичица, Крушка, Бигла, Стругова, Баба, Суха-Гора, Буфска, Нередска, Върбица, Вичъ, Нидже, Селичка и почти всички планинска вериги, които прѣплитатъ петъ-тъ възстанали каази на Битолския вилаетъ — цѣлата тая планинска мѣстность възстаниците завладѣха още въ първитѣ дни на възстанието. Тѣ завзѣха и се укрѣпиха въ всички стратегически проходи, прѣвзѣха и господаруваха въ градоветѣ Крушово, Клисуре, Невѣска и други второстепенни паланки, затвориха и командуваха на всички пътища и пътеки, които кръстосватъ планинскитѣ мѣста и не пропускаха по тѣхъ никакви турски отряди. Послѣднитѣ можѣха да се движатъ само въ полетата, често пати и тукъ обезпокоявани отъ възстанишки налитания.

Такова бѣ, въ кратки черти, положението въ Битолския вилаетъ въ първитѣ дни на възстанието — положение, господари на което бѣха, главно, възстаниците и твърди критическо за турската власть, отъ която бѣ останало само сѣнка... Изолирана въ градоветѣ отъ всѣкакви външни сношения, подъ натиска на постояненъ страхъ отъ възстанишки нападения, тая власть, поради липса на достатъчно войска, не можеше да прѣдприеме нищо сериозно противъ възстанишкия ураганъ безъ външна помощъ. Незначителнитѣ отряди, които тя разпращаше въ околнитѣ мѣста, не бидейки въ състояние да преодолѣятъ свѣрхлѣтѣлото зло, служѣха само за успокоение на съвѣстѣта и за признакъ на мизерно съществуване... А това положение трая повече отъ 20 дена.

Първата незначителна военна помощъ пристигна въ Битоля изъ Скопския вилаетъ пѣшкомъ прѣзъ Скопие—Прилѣпъ едва при края на м. юлий, която войска (около 10 табури пѣхота), ведно съ часть отъ Битолски гарнизонъ, на брой около 18 хиляди души, биде ангажирана около града Крушово, дѣто възстаниците господаруваха и отниманието му отъ тѣхъ бѣ въпросъ на честь за турския престижъ. Слѣдъ паданието на Крушово, въ продължение на една седмица, пристигнаха въ Битоля по желѣзницата прѣзъ Солунъ и други 32 дружини изъ Скопско. Цѣлата тая армия, заедно съ находящата се вече въ възстаналия край 25-хилядна, плусъ ново-повиканитѣ 12 дружини отъ мѣстни редифи и илавета, съ двѣ бригади кавалерия и шесть полка артилерия — тая *осъмдесетъ-хилядна армия*, командувана отъ Омеръ

Ружди паша, слѣдъ паданието на Крушово не прояви почти никаква дѣятелностъ. Нейния главнокомандующъ се задоволяваше само съ разпрацане на войскови отдѣления да преслѣдватъ възстанниците тамъ, гдѣто биха се откриле, безъ, обаче, да вземе общи мѣрки за потушване на възстанието. Това обстоятелство, разбира се, до голѣма степенъ спомогна на възстанниците да господаруватъ по дълго врѣме по цѣлата планинска мѣстностъ въ вилаета, макаръ възстаналия край да бѣ прѣпълненъ съ грамадна армия.

Некадърността на Омеръ Ружди паша прѣдизвика смѣняванието му. Назъръ паша, който го наслѣди, веднага приспособи новъ и систематиченъ планъ за потушване на възстанието. Той подраздѣли възстаналия край на секции, въ всѣка една организира грамадни потери, които, отправени отъ разни посоки, трѣбваше да се слѣятъ въ опредѣленъ пунктъ. Съ други думи, плана на Назъръ паша бѣ да огради възстаналитѣ мѣстности съ военни кордони, който, движейки се бавно постѣпенно, да стѣсняватъ обрѣча си и, при центра, съ единъ само замахъ да съкрушатъ възстанниците. Безспорно, тоя планъ би билъ чудесенъ при други топографически условия, ала, приспособенъ къмъ планинския Битолски вилаетъ, гдѣто даже регулярни пѣлчица сж безсилни прѣдъ най-незначителни възстанишки отряди, стратегията на новия македонски „усмиритель“ нѣмаше да даде никакви резултати, ако не бѣ поддрѣпена отъ традициония турски начинъ на усмиряване — опожарявания, кланѣта, грабежи и всевъзможни звѣрства . . . .

Около 12 августъ започна пълното приложение на тоя планъ:

Четири дружини отъ Битоля и *по два* отъ Рѣсенъ, Охридъ и Прибилци, подпомогнати отъ голѣмъ брой башибозукъ, едновременно трѣгнаха отъ тия мѣста къмъ сѣверъ отъ Битоля и атакуваха възстанишкия станъ при с. Смилево (въ пл. Бигла). Слѣдъ ожесточеното и кървопролитно сражение при това село, както е извѣстно, възстанниците, за кратко врѣме, прѣхвърлиха въ Демиръ-Хисарско, а войскитѣ, като ограбиха и опожариха нѣколко християнски села, пакъ се разнѣсоха по мѣстата си съ дълбока вѣра въ блѣскаво завършена задача. . . .

Деветъ дружини (5 отъ Битоля и 4 отъ Леринъ) прѣбродиха и прѣтърсиха планинската мѣстностъ между Битолското поле и Прѣспанското езеро (планинитѣ Баба и Сухагора — Буфски районъ), ала нигдѣ възстаници не срѣщнаха. (Както е извѣстно, часть отъ послѣднитѣ се засѣгна въ Пелистерскитѣ висини, а другитѣ прѣхвърлиха въ Прѣспанския районъ).

Двайсе дружини, идящи отъ разни посоки, прѣбродиха южната планинска часть на вилаета — Костурския край. Така: *шестъ дружини* отъ Янинския гарнизонъ настѣпиха въ възстаналата часть на каазата отъ къмъ Костуръ (юго-западъ); отъ западнитѣ крайнини — отъ Колонята — навлѣзоха грамадни *пѣлчица башибозукъ*; *петъ дружини* се движѣха на югъ отъ Леринъ къмъ Клисурско; *шестъ дружини* настѣпиха отъ Суровичево къмъ Зелениче и *три дружини* отъ Кайляри трѣгнаха къмъ Врѣчанското езеро. Тия *двайсе дружини* регулярна войска, подпомогнати и отъ башибозукъ, образуваха единъ кръгъ, който все повече и повече стѣсняваше обрѣча си и, трѣбваше да се прѣдполага, (както е прѣдполагалъ и самия Назъръ паша), че възстанишкото движение въ тая планинска мѣстностъ ще бѣде безвъзвратно удушено и възстанниците окончателно съкрушени. Обаче, както видѣхме, турската съкрушителностъ се изрази само въ ограбване и опепеляване на нѣколко десетки християнски села, въ изкаляние на голѣмо множество невинни людѣе, ала малко засѣгна възстанишкото движение. Голѣма часть отъ възстанниците, изтѣснени изъ Костурскитѣ планини, прѣхвърлиха въ Нидже планина и Колоня, отъ гдѣто, слѣдъ кратко врѣме, пакъ се върнаха въ района си и продължиха борбата

Осѣмъ дружини, идящи отъ Дебъръ, Кичево и Охридъ, прѣбродиха Кичевскитѣ планини, завзѣха прохода Лопушникъ и изтѣсниха възстанниците въ по-недостѣпнитѣ планински мѣста, безъ, обаче, да потушатъ възстанишкото движение.

Осѣмнайсе дружини, идящи отъ Охридъ, Рѣсенъ, Кичево, Прибилци и Дебъръ, прѣбродиха почти всички планински мѣстности въ Охридско, ограбиха и опожариха четири десетки християнски села, изклаха много невинни старци и жени, имѣха съ възстанниците

редъ сражения, ала не можяха да потушатъ възстанишкото движение. Възстанишките отряди, прѣдъ страшния напоръ на нахълталата войска, отстъпиха въ недостъпнитѣ планински мѣста и, слѣдъ оттегляние на войскитѣ, пакъ заѣха старото си положение и продължиха борбата дори до края на м. септемврий.

Тоя турски планомѣренъ походъ, въ който взѣха участие около *седмдесе* пѣхотни дружини съ нуждната кавалерия и артилерия и много башибозушки пълчища, безсъмнено, нанесе чувствителенъ ударъ на възстанишкото движение въ Битолския виляеть, обаче, не успѣ да го потуши. И слѣдъ тоя походъ движението, макаръ по-слабо, продолжи своето съществуване и само настъпилата ранна зима въ планинитѣ, както и нови нѣколко подобни походи, придружени съ страшни изстѣпления на войскитѣ, наложиха неговото прѣустановяване.

Отвѣдната таблица (вижъ стр. 160), за движението на сраженията въ Битолския виляеть по мѣсеци и дни, най-краснорѣчиво говори за безуспѣшността на тоя турски походъ да потуши възстанието и до най-несъмнѣнъ начинъ установява неговата продължителность дори до половината на м. октомврий, въпрѣки неимовѣрно тѣшкитѣ условия, въ които то бѣ поставено.

Тая таблица по най-нагледенъ начинъ прѣдставлява движението на сраженията (сжщеврѣменно и ходътъ на възстанишкото движение) въ Битолския виляеть прѣзъ врѣме на възстанието. Спорѣдъ нея, цѣлокупния брой на сраженията въ петъ-тѣ възстанали каази на тоя виляеть възлиза на кръглата сумма *сто и петдесетъ* — цифра доста крупна за единъ тримѣсеченъ възстанишки периодъ.

Разпредѣлени по *мѣсеци и дни*, тия сражения заематъ слѣдния интересенъ и характеренъ редъ:

Прѣзъ послѣднитѣ *десетъ* дена на м. *юлий* (първитѣ дни на възстанието) въ Битолския виляеть станаха *седмдесе и два сражения* — обстоятелство, което само говори за бурния характеръ на възстанието. Прѣзъ тия десетъ дена най-много сражения станаха въ Битолската (35) и Охридската каази (18), по еднакво число (по 7) въ Костурската и Кичевската и най-малко (5) въ Леринската кааза. По *дни*, най-много сражения станаха на 21, 30 (по 14) и 20 юлий (10), и най-малко на 27 юлий (само едно). Отъ станалитѣ сражения на 21 юлий най-много се числятъ къмъ Битолската (7) и Кичевската каази (4); отъ тия на 30 юлий най-много станаха въ Охридската (8) и Битолската каази (5). Изобщо, възстанишкото движение прѣзъ м. юлий бѣ бурно въ всички възстанали каази, и успѣхитѣ на възстанниците бѣха чудовищни!

Прѣзъ м. *августъ* въ Битолския виляеть станаха *петдесетъ и шестъ* сражения. Сравнително съ тия прѣзъ изтеклия мѣсець, броя на сраженията прѣзъ м. августъ е неособенно голѣмъ. За обяснения на това служи обстоятелството, че въ първитѣ дни на движението възстанниците трѣбаше да държатъ нападателно положение, а прѣзъ м. августъ обязательно трѣбаше да измѣнатъ тактиката си не само поради достигнатитѣ вече резултати, нъ още и, главно, поради грамадния напливъ въ възстаналия край на турска войска — трѣбаше да държатъ само отбранително положение и да не се ангажиратъ въ рискувани акции, освенъ въ крайна нужда. Иначе, планътъ на Назъръ паша щѣше да достигне блѣстящи резултати и възстанишкото движение ще бѣше потушено въ разцвѣта си. Прочее, отбранителната тактика на възстанниците и, изобщо, отбѣгванието на сраженията, спаси възстанишкото движение отъ ранна смъртъ. Отъ 56-тѣ сражения въ Битолския виляеть прѣзъ тоя мѣсець, най-много станаха пакъ въ Битолската (27), Охридската (11) и Леринската (10) и най-малко въ Кичевската (3) каази. По *дни*, най-много сражения се наброяватъ на 4, (по три въ Битолската и Леринската каази), 6, 7, 14 и 20 (по четири), 12, 19 и 28 августъ (по три) и пр. Спасени отъ страшния погромъ, който Назъръ паша приготвяваше прѣзъ тоя мѣсець, послѣдующия м. септемврий завари възстанниците въ Битолския виляеть доста бодри и силни, за да продължатъ борбата доста успѣшно и прѣзъ тоя мѣсець.

Прѣзъ м. *септемврий* въ Битолския виляеть станаха само *о гмнайсе* сражения. На първъ погледъ тоя незначителенъ брой прави впечатление на голѣмъ упадѣкъ въ възста-

нишкото движение. Намстина, прѣзъ тоя мѣсець движението на много мѣста въ вилаета бѣше вече потушено (Крушовско, Буфѣ-Колѣ, Долна-Прѣспа и пр.), нѣ въ повечето райони то продължаваше да живѣе въ вълния си разцѣтъ. Малобройността на сраженията, обаче, не бѣ вслѣдствие на упадѣкъ въ движението, а на новоусвоената тактика отъ възстаницитѣ, които, раздѣлени на малки отряди, избѣгваха стълкновенията съ голѣмитѣ турски сили. Нѣщо повече даже: при края на мѣсеца въ много планински мѣста настѣпна студѣ и, въпрѣки всички усилия, възстанишкото движение въ тия мѣста трѣбаше да се прѣкъсне. Отъ 18-тѣ сражения прѣзъ тоя мѣсець най-много станаха въ Битолската (6—между които и онова на Бигла пл.), Леринската и Костурската (по 5) и Охридската (2) каази. Въ Кичевската кааза прѣзъ тоя мѣсець не стана никакво сражение, макаръ възстанишкото движение и да не бѣ прѣустановено. Най-много отъ тия сражения станаха на 2, 4, 23 и 28 септемврий (по двѣ).

Мѣсець *октоморий* завари възстанишкото движение на много мѣста вече прѣустановено (Костурската и Охридската каази), за това и брой на сраженията е почти нищоженъ — само *четири* (по двѣ въ Битолската и Леринската каази). Въ планинскитѣ мѣста (възстанишкитѣ бази) бѣ настѣпилъ силенъ студѣ; отъ друга страна, вслѣдствие на озожаряванията и грабежитѣ, почна силно да се чувствува и липса на храна; отъ трета, широкитѣ обѣщания на дипломатията да подобри положението влѣха малка надѣжда въ борцитѣ — всичко туй накара главния възстанишки щабъ да се распореди за прѣкрѣпяване на движението до нова нужда. На 20 октомврий възстанието бѣ вече прѣустановено въ цѣлия вилаетъ, орѣжието прибрано, а борцитѣ разпуснати по домоветѣ си.

Бѣлѣжкитѣ ни върху възстанието въ Битолския вилаетъ ще завършимъ съ слѣдната *рекапитуляционна* таблица на сраженията, която ще даде по-общо понятие за водената гигантска и епична борба прѣзъ цѣли три мѣсеци между едно потиснато и измъчено християнско население и една неподобна тираническа властъ:

(Рекапитуляция на сраженията въ Битолски вилаетъ).

Брой на сраженията	К а а з и	Продължителност на възстап. движение	Сръбски сили			Продължителност на сраженията въ часове	Убити и рапени			
			Возстанишки	Турски	Пропорция		Возстаници	Аскеръ	На %	
									Возстаници	Аскеръ
70	Битолска	20/VII—20/X	8527	133542	1:15-60	706	376	1914	4-30	1-00
22	Леринска	20/VII—8/X	3904	58980	1:13-80	108	105	590	2-60	1-00
17	Костурска	21/VII—19/IX	4170	30360	1:7-30	75	83	513	2-00	1-70
31	Охридска	21/VII—28/IX	2091	45893	1:22-00	168	118	347	5-60	0-80
10	Кичевска	21/VII—27/VIII	1160	28960	1:25-00	89	64	328	5-50	1-10
150	Общо въ Битолски вилаетъ	20.VII—20/X	19852	292735	1:14-70	1146	746	3087	3-30	1-10

Тая *рекапитуляционна* таблица — сборъ на всички сражения по каази, дава по-общо понятие за възстанишкото движение въ Битолския вилаетъ. Споредъ нея (както и по-горѣ помѣнахме), общия брой на сраженията въ поменатия край прѣзъ врѣме на възстанието възлиза на кръглата цифра — 150. Почетно мѣсто по брой на сраженията заема Битолската кааза (70), слѣдъ нея идатъ Охридската (31), Леринската (22), Костурската (17) и, най-сетнѣ, Кичевската (10). Внушителния брой на сраженията въ Битолската кааза произтича както отъ голѣмината на самата кааза (Битолската кааза минава за най-голѣма въ цѣла Македония и брой 150-хилядно население), така и отъ водената въ нея възстанишка борба на нѣколко пункта. Разбира се, това обстоятелство не намалява сериозността на борбата, напр., въ Кичевската кааза, гдѣто движението трая прѣзъ цѣли три мѣсеци, макаръ въ нея да се наброяватъ едва десетъ сражения. Битолската кааза, като най-близка до вилаетския центъръ, най-много бѣ изложена на войскови нападения.

Въстанишкото движение въ Битолския вилаетъ започна и въ петтъ каази едновременно. По мѣстни прѣчки, въ нѣкои райони то закъснѣ съ нѣкой день (напр., въ Нидженския на 25 юлий, въ Битолско поле на 2 августъ), ала, изобщо, на опредѣления день въ всѣка една отъ възстаналитѣ каази то се прояви въ извѣстни акции.

Ако първитѣ сражения опредѣлятъ началото на едно движение, то послѣднитѣ не всѣкога говорятъ за неговия край. Така, послѣдното сражение въ Кичевската кааза стана на 27 августъ, обаче, движението въ нея трая дори до 10 октомврий. Така щото, продължителността на движението се опредѣля, главно, отъ присѣтствието въ извѣстна мѣстность на възстаннишки отряди, които, по една или други причини, избѣгватъ сраженията (какъвто е случая въ Битолския вилаетъ прѣвъ послѣднитѣ дни на септемврий и началото на октомврий). Спорѣдъ таблицата, най-рано спрѣха сраженията въ Кичевската кааза (27/VIII) и най-късно въ Леринската (8/X) и Битолската (20/X).

Сбора на сблъсканитѣ сили въ Битолския вилаетъ, както показва и самата таблица, е чудовищенъ. Разбира се, тоя сборъ не опредѣля броя на воюцитѣ сили. Най-голѣмъ е сбора на сблъсканитѣ сили въ Битолската кааза, и най-малкъ — въ Кичевската, макаръ пропорцията въ послѣдната кааза да е по-голѣма (1: 25) нежели въ първата (1: 15.60). Измежду всички каази на Битолския вилаетъ най-трудна бѣ борбата въ Кичевската кааза, гдѣто единъ възстанникъ е трѣбвало да се противопостави срѣщу *двайсе и петъ* (1: 25) души турски войници. Въ това отношение тая кааза заема първо мѣсто и слѣдъ нея слѣдватъ Охридската (1: 22), Битолската (1: 15.60), Леринската (1: 13.80) и, най-сетнѣ, Костурската (1 : 7.30). Изобщо, цѣловкупния сборъ на сблъсканитѣ сили въ цѣлия възстаналъ край е грамаденъ (19,852 възстаннишки и 292,735 турски) и *единъ възстанникъ е трѣбвало да се противопостави приблизително срѣщу петнайсе турски войници!* Безспорно, тая пропорция говори *изключително* въ полза на възстанниците.

Загубитѣ на воюцитѣ страни въ Битолския вилаетъ краснорѣчиво говорятъ за въропролитността и ожесточеността на борбата. По загуби Битолската кааза заема първенствующе мѣсто (376 д. възстанници и 1314 д. турски войници), а Кичевската — послѣдно (64 д. възстан. и 323 д. турски войници). Въ всички каази, обаче, турскитѣ загуби прѣвипшаватъ възстаннишкитѣ — обстоятелство, обяснимо отъ самия характеръ на борбата. Най-голѣмъ е процента на падналитѣ възстанници въ Охридската и Кичевската каази (5.60 %) и най-малкъ въ Леринската и Костурската (2.60 %). По процентъ на загубитѣ, Битолската кааза заема трето мѣсто (4.30 %). Турския же процентъ на загубитѣ, поради многобройността на войскитѣ, е твърдѣ незначителенъ (най-голѣмъ е въ Костурската кааза — 1.70 % и най-малкъ въ Охридската — 0.80 % (макаръ, изобщо, турскитѣ, загуби да сж прѣкомѣрно голѣми. Общия сборъ на загубитѣ (убити и ранени) отъ двѣтѣ страни въ Битолския вилаетъ се изчислява на 746 д. възстанници и 3087 д. турски войници. Значи, турскитѣ загуби *четири пѣти* прѣвипшаватъ тия на възстанниците!

По своя широкъ массовъ характеръ, възстанието въ Битолския вилаетъ изтъкна по най-демонстративенъ начинъ всичката величина на дълбоко събудения духъ за свобода у християнското население, както и твърдото и безвъзвратното му рѣшение да извоюва за себе, макаръ срѣщу цѣлата на чудовищни жертви, по-сносенъ човѣшки животъ.

II. Възстание въ Одрински вилаетъ.

Начало и размѣри на възстанишкото движение. — Първи акции. — Кратки бѣлѣжки за движението по участъци (I—XII), — Прогонване на турскитѣ гарнизони изъ възстаналата мѣстность и господаруване на възстанниците. — Първото движение и нахлуване на турски войски. — Сражения съ войскитѣ и постепенното оттегляне на възстанниците. — Таблица на сраженията. — Движение на сраженията. — Общи бѣлѣжки.

На изтокъ отъ рѣката Мѣста, съпредѣлено съ Солунски вилаетъ, разтила се на едно продълговато пространство отъ около 12 хиляди кв. километра (дори до историческитѣ Анастасиеви стѣни) обширния Одрински вилаетъ, обгрѣщащъ въ себе недогледната и

плодородна южно-тракийска равнина и омиванъ отъ водитѣ на три чудни южни морета — Черно, Мраморно и Бѣло.

Населенъ съ повече отъ полу-милионно християнско население, участъта на което никога не е била по-завидна отъ тая на македонскитѣ му едновѣрци, недоволството противъ турската управа и въ тоя вилаетъ се изрази въ една широка масова въоръжена саморазправа.

По мотива отъ секретенъ характеръ, въ Одрински вилаетъ избухна въстание само въ сѣверо-източната му частъ и обхвана цѣлата мѣстность, по която се разтила величественната и гориста Странджа планина — цѣлата сѣвера половина на Лозенградския санджакъ съ каазитѣ: Малко-Търновска, Ахтоболска и по частъ отъ Лозенградска и Визенска. Цѣлата тая мѣстность бѣ раздѣлена на *двадцетъ* възстанишки участъци, въ които дѣйстваха отдѣлни отряди, поставени подъ главната команда на единъ възстанишки шабъ. За база на възстанниците въ всички участъци служѣха множеството върхове, съ които изобилствува Странджа планина и въ прѣгърдвитѣ и политѣ на която се таятъ живописно прѣснати прелѣстни селца и чифлици съ жестоко измъчено и вѣчно потиснато християнско население.

Общитѣ възстанишки дѣйствия въ Одрински вилаетъ започнаха 15 дена по-късно отъ тия въ Битолски вилаетъ по чисто тактически съображения. Първитѣ акции на възстанниците бѣха насочени да парализиратъ цѣлата дѣятелность на властѣта и да очистятъ страната отъ всички гарнизони, които, въ послѣдне врѣме, бѣха настанени въ много главни села и важни пунктове.

На 5 августъ слѣдъ полунощъ, срѣщу Прѣображение, започнаха възстанниците дѣйствия и въ 12-тѣ участъци на тая мѣстность. Едноврѣменно бидоха скѣсани всички телеграфни жици, изсѣчени всички телеграфни стълбове, развалени главнитѣ шосета и мостове, нападнати и прогонени или унищожени всички гарнизони, които квартируваха по селата, пунктоветѣ, въ пограничитѣ на България постове и въ всички малки паланки и градчета, съ изключение на казалийския центъръ Малко-Търново. Тия едноврѣменни дѣйствия въ всички участъци всѣха въ турскитѣ гарнизони небивалъ ужасъ и всички въ панически страхъ избѣгаха къмъ близкитѣ центрове — Малко-Търново, Виза, Бунаръ-Хисаръ и Лозенградъ, носейки съ себе ужасъ и трѣпетъ. Още прѣзъ сщцата вечеръ почти цѣлата възстанала мѣстность бѣ очистена отъ всѣкаква турска властъ и само градеца Малко-Търново остана като островъ верѣдъ развълнувано море . . .

За да дадемъ по-ясно прѣдставление за възстаниската борба въ Лозенградския санджакъ, ще посвѣтимъ по нѣколко реда за първитѣ акции въ всѣки единъ отъ възстанискитѣ участъци.

I Участъкъ (с. с. Пенска, Ятросъ, Сергенъ и др. — Лозенградска кааза). — Възстанниците въ тоя участъкъ скѣсаха всички телеграфни жици между Мидия—Лозенградъ—Бунархисаръ—Виза—Самоковъ; нападнаха стражаритѣ въ с. Пенска и ги прогониха. Слѣдъ тия акции тѣ останаха господари на цѣлия участъкъ и го владѣха прѣзъ цѣли 15 дена, необезпокоявани отъ никакви турски нападения.

II Участъкъ (с. с. Урумъ-Бегли, Куру-Дере, Велика, Маглавидъ, Ениджекьово и др. — Лозенградска кааза). — Възстанниците, прикрити прѣдварително въ най-високия връхъ на Странджа — „Маяда“, на 5 августъ прѣзъ нощта заградиха голѣмото християнско село Ениджекьово и нападнаха квартирующия въ казармата турски гарнизонъ. Сражението трая до съмване. Отъ турска страна паднаха убити около 30 души. Прѣдъ страхътъ отъ повторно нападение, тоя гарнизонъ на другия денъ напусна селото и замина за Бунаръ-Хисаръ. — Аскера же, който квартируваше въ с. Куру-Дере, самоволно замина за Лозенградъ. Възстанниците владѣха тоя участъкъ до 25 августъ, когато започна навлизанието въ възстаналия край на голѣми войсковы маси.

III Участъкъ (с. с. Маджура, Рѣзово, Енеяда, Пиргопуло и др. — Ахтоболска кааза). — Възстаниското движение въ тоя участъкъ избухна два дена прѣди урѣчения денъ по една проста случайность. На 4 августъ дойде въ Рѣзово бирникъ съ нѣколко стражари и за-

почна да затваря ония селени, които не бѣха платили царския данѣкъ. Слѣдъ това почна да подлага затворенитѣ на всевъзможни изтезания, за да посочатъ лицата, у които се намира оръжие. Участковата чета, находяща се наблизо, не можя да остане спокойно прѣдъ тия ужаси, и то въ навечерието на самото въстание. Тя влѣзе въ селото, загради къщата, въ която се намираще бирника съ стражаритѣ и имъ прѣдложи да се прѣдадатъ. Слѣдъ послѣдвалия отказъ, четата навлѣзе въ домътъ и изби цѣлата тайфа. На другия день пристигна въ с. Маджура отъ Василико половинъ рота войска да преслѣдна четата и, подъ прѣдлогъ, че тя се укрива въ околността на това село отъ самитѣ селени, започна да ги арестува и изтезава. Сщеврѣменно аскера нахълта по къщата, които ограби и подпали. Прѣдъ тая гледка, укриваната наблизо чета навлѣзе въ селото и нападна аскера, който, изплашенъ отъ страшния пукотъ на хвърленитѣ нѣколко бомби, укри се въ една къща, отъ гдѣто продължаваше да стрѣли. Сражението продължи непрѣкъснато прѣвъ цѣли 5 часа и се свърши съ изгаряние на самата къща. Резултатитѣ бѣха: 16 души войници убити, двама ранени, а останалитѣ живи изгорени. Слѣдъ първа медицинска помощъ, раненитѣ бидоха товарени на ковѣе и изпратени отъ възстанниците на лѣчение въ Василико.

На 5 августъ вечерята, въ самия день на въстанието, единъ възстанишки отрядъ обсади разбойнишкото село Корфо-Колиби и поиска отъ мухамеданскитѣ му жители да прѣдадатъ оръжието, което прѣди нѣколко дена бѣ имъ раздава самата властъ. Селенитѣ турци, насърдени отъ едно малко отдѣление аскеръ, който по това врѣме се намираще въ селото, почнаха да стрѣлятъ на възстанниците и, по тоя начинъ, се завърза ожесточено сражение. На край, слѣдъ хвърляние на нѣколко бомби, възстанниците нахълтаха въ селото и го запалиха. Въ тая схватка паднаха убити и ранени повече отъ 30 души войници и башибузукъ. Останали аскеръ успѣ да избѣга.

Турски гарнизонъ въ тоя участѣкъ бѣ останалъ още въ Черно-морското пристанище Енеяда, въ водитѣ на което, по туй врѣме, бѣ хвърлила котва руската ескадра, дошла да поддържа исканията на Русия по поводъ убийството въ Битоля на консула и Ростовски. Присѣтствието на ескадрата въздържа възстанниците отъ нападение на гарнизона въ това пристанище, нъ щомъ тя напусна турскитѣ води, на 11 августъ, голѣмъ възстанишки отрядъ се опжти къмъ тоя Черноморски пунктъ, за да изпълни задачата си. Възстанниците обсади селото и поканиха турското население да прѣдаде оръжието си. Слѣдъ отказа, тѣ се вмъкнаха въ селото, нападаха и разрушиха жандармерийската казарма и телеграфо-пощенската станция и вдигнаха съ динамитъ нѣколко тютюнени склада. Турското население непрѣкъсваше своята неприязненостъ и продължаваше да стрѣля върху възстанниците изъ къщата си. Пожарътъ, който бѣ обхваналъ цѣлото село, тури край на тая неприязненостъ: цѣла Енеяда се обърна въ пепелище. Населението избѣга по море къмъ Мидия. Единъ малък възстанишки отрядъ разруши съ динамитъ и скоро-построения фаръ при самото пристанище.

Когато възстанниците се връщаха къмъ Балкана, многоброенъ башибузукъ се опита да имъ прѣсече пътя, но биде разбитъ и прѣснатъ. На другия день тѣ приближиха до с. Корфо-Колиби, гдѣто, слѣдъ изгарянието му, се съсредоточваше войска и башибузукъ, за да нападатъ християнскитѣ села. Възстанниците нахълтаха въ пепелището, хвърлиха нѣколко бомби въ настанения около зидинитѣ аскеръ — и го прогониха.

Слѣдъ тия акции цѣлия III участѣкъ биде очистенъ отъ турски гарнизони и възстанниците господаруваха въ него до 25 августъ, когато стана първия турски десантъ отъ къмъ море.

IV Участѣкъ (Ахтоболъ, Василико и др. — Ахтоболска кааза). Първитѣ акции на възстанниците въ тоя участѣкъ се изразиха въ скъсване телеграфната жица между Василико — Ахтоболи — Малко-Търново, въ разваляние мостовѣтѣ и нападение на гарнизонитѣ въ Василико, Ахтоболъ и Потурняково.

На 5 августъ прѣвъ ноцята, възстанишки отрядъ отъ 100 души отъ три страни наближи до казалийския центъръ на Ахтоболската кааза, градчето Василико, разположено на самия Черноморски брѣгъ, съ цѣлъ да го завладѣе. Двѣ отдѣления незабѣлвано се

вмъкнаха въ градеца и съ бомби нападнаха и разрушиха правителствения домъ, двѣтъ казарми, телеграфо-пощенската станция и режнето, като същевременно третото отдѣление запаля нѣколко къщи въ турската махала. Това ненадѣйно нападение прѣдизвика неопикуема паника между жителитѣ. Слѣдъ кратка прѣстрѣлка съ гарнизона, послѣдния, както и мухамеданското население, избѣгаха по море къмъ Мидия, а въ градчето останаха само християнскитѣ му жители. Възстанниците успѣха да хванатъ въ плѣнъ началника на порта, началника на телеграфо-пощенската станция и единъ полицейски приставъ, които, по тѣхва молба, прѣпратиха въ Бургазъ, а отъ тамъ заминаха по море за Цариградъ, безъ, обаче, да стигнатъ до турската столица: по заповѣдъ отъ централното правителство, тѣ бидоха издавени въ морето, за да се прикрие позора . . . . . Слѣдъ окончателното прогонване на турската власть, управлението на Василико се прѣдаде въ рѣцѣтъ на християнитѣ, а възстанниците се оттеглиха въ ближния балванъ. Това градче проживя свободенъ животъ до 24 августъ, когато пристигнаха отъ къмъ Енезда първитѣ турски десанти.

На другия день слѣдъ нападението на Василико, малкъ възстанишки отрядъ завладѣ, безъ съпротивление, и край-морското градче Ахтоболъ, чийто гарнизонъ и турскитѣ му жители още прѣзъ миналия день бѣха избѣгали по море и по суша къмъ Мидия и Виза. И тукъ, по подобие на Василико, биде създадено християнско управление, косто проживѣ еднакво време съ това въ казалийския центъръ.

Едновременно съ тия акции, другъ възстанишки отрядъ нападна гарнизона въ мухамеданското село Потурняково, жителитѣ на косто се отличаваха съ страшна омраза спрѣмо християнитѣ и които даваха най-големъ башибозушки контингентъ. Слѣдъ отказа имъ да прѣдадатъ оржжето си, възстанниците запаляха селото, избиха голѣма частъ отъ гарнизона, а останалата прогониха.

Слѣдъ тия нѣколко акции, IV участъкъ биде очистенъ отъ всички турски гарнизони и остана въ владѣние на възстанниците до 24 августъ, когато станаха първитѣ турски десанти отъ къмъ море.

V Участъкъ (с. с. Граматиково, Мързово, Вургари и др. — Малко-Търновска кааза) — На 5 августъ прѣзъ ноцта голѣмъ възстанишки отрядъ нападна квартирующия аскеръ въ с. Граматиково. Обсаденъ въ казармата, прѣзъ цѣли 4 часа той издържа напора на възстанниците, и когато, най-сетнѣ, се опита да избѣга, даде голѣми жертви. Прѣзъ време на сражението едно малко отдѣление отъ сѣщия отрядъ разруши моста при Малко-Търново, съсѣче повече отъ 60 телеграфни стълбови и съвса цѣлата телеграфна жица Малко-Търново—Гьокъ-Тепе и Граматиково — Малко-Търново.

Едновременно съ това нападение, други възстанишки отряди нападнаха турскитѣ погранични постове Мусаево и Атъ-Лиманъ, прогониха стражата, а кулитѣ опожариха.

Слѣдъ тия акции, V участъкъ окончателно биде очистенъ отъ турски гарнизони и възстанниците останаха господари въ него прѣзъ цѣли 15 дена.

VI Участъкъ (с. Кладъра съ чифлицитѣ — Малко-Търновска кааза). — Въ тоя участъкъ въ първитѣ дни на възстанието не станаха никакви акции, понеже въ него не квартируваха никакви турски гарнизони

VII Участъкъ (с. с. Цикнихоръ, Камилитѣ, Керациново, Мегалово и др. — Малко-Търновска кааза) — На 5 августъ прѣзъ ноцта, възстанишки отрядъ навлѣзе въ християнското село Цикнихоръ, обсади казармата, въ която квартируваше турски гарнизонъ и повани аскера да се прѣдаде. Послѣдния отговори съ стрѣлба върху възстанниците и се завърза ожесточено сражение, което трая прѣзъ цѣли 11 часа. Най-сетнѣ, възстанниците сполучиха съ бомби да запалятъ казармата. Аскерътъ въ неопикуемъ ужасъ почна да бѣга и свършено биде разбитъ: 24 войника бидоха убити и около 10-на ранени. Трина отъ послѣднитѣ (легко-раненитѣ), слѣдъ първа медицинска помощъ отъ възстанишкия фелдшеръ, бидоха прѣпратени, по тѣхно желание, въ България. Между убититѣ е и единъ бимбашия. Слѣдъ сражението възстанниците прибраха 34 маузерови пушки съ пълни патронташи и разни други муниции и провизии.

Едновременно съ това, другъ възстанишки отрядъ навлѣзе въ селото Керадиново, обсади двѣтъ къщи, въ които квартируваше турския гарнизонъ и откри огънь. Това сражение трая прѣвъ цѣлия денъ (6 августъ). Слабитѣ къщи не бѣха въ състояние да издържатъ обсадата и, на мръвване, когато биде убитъ мулязимица, единъ раненъ войникъ и двама други сложиха оръжието. Другаритѣ имъ, обаче, продължаваха стрѣлбата, но скоро всички бидоха избити. Слѣдъ сражението възстанниците прибраха 30 маузерови пушки съ пълни патронташи и разни припаси.

Слѣдъ тия двѣ акции, VII-ия участъкъ биде окончателно очистенъ отъ турски гарнизони и възстанниците останаха господари въ него прѣвъ цѣли 20 дена.

VIII Участъкъ (с. с. Стоилово, Забернево, Калово и др. — М. Търновска кааза). — На 5 августъ прѣвъ нощта възстанишки отрядъ нападна квартирующия аскеръ въ с. Стоилово. Слѣдъ 6-часово сражение аскера биде принуденъ да изгори палаткитѣ си и да избѣга. Въ това сражение паднаха около 20 души войници.

Едновременно съ това, другъ отрядъ нападна турската казарма въ Визица, гдѣто квартируваше аскеръ. Слѣдъ кратко сражение аскера избѣга, като остави нѣколко души убити. Възстанниците изгориха казармата.

Подобно нападение, същевременно, стана и на аскера въ с. Калово, който избѣга въ панически страхъ къмъ граничната линия. И тукъ възстанниците изгориха казармата.

Слѣдъ тия едновременно нападения, VIII участъкъ окончателно биде очистенъ отъ турски гарнизони и възстанниците останаха въ него неограничени господари.

IX Участъкъ (с. с. Гюкь-тепе, Кунакъ, Сърмашикъ — М. Търновска кааза). — На 5 августъ слѣдъ полунощъ възстанишки отрядъ нападна квартирующия аскеръ въ с. Гюкь-тепе и слѣдъ кратковременно сражение успѣ да го прогони.

Същевременно другъ отрядъ нападна турския гарнизонъ въ с. Кунакъ, когато също прогони.

Трети отрядъ нахлу на самия пограниченъ постъ Босна, прогони аскера, а поста изгори.

Съ тия акции всички аскеръ отъ тоя участъкъ биде прогоненъ и възстанниците прѣвъ цѣли 25 дена останаха негови господари.

X Участъкъ (с. с. Мокрешево, Паспалево, Кара-Дере — М. Търновска кааза). — Най-сериозната акция въ тоя участъкъ бѣ нападението на гарнизона въ с. Паспалево. На 5 августъ прѣвъ нощта възстанишки отрядъ отъ 100 души незабѣлѣзано огради това село и тъкмо когато се готвѣше да нахлуе въ него и да нападне спящия аскеръ, силни гърмежи отъ къмъ Стоилово (гдѣто тоже ставаше нападение) събудиха послѣдния и го накараха да се окопа вънъ отъ казармата. Едно възстанишко отдѣление бързо нахълта въ селото, обгради казармата и откри силенъ огънь на аскера. Започна се ожесточено сражение, което трая непрѣкъснато нѣколко часа. Аскера бѣ тѣй добръ обграденъ, щото участъта му бѣ най-незавидна. Обаче, трима войници, скрити въ една къща вънъ отъ обсадата (които и убиха войводата Кондоловъ), успѣха незабѣлѣзано да излѣзатъ изъ селото, стигнаха въ Малко-Търново и се върнаха съ помощъ отъ 150 души войници. Около пладне новодошли аскеръ приближи селото, въ отъ три страни биде посрѣщанъ отъ силни залпове и прѣснатъ. Слѣдъ тая безрезультатна помощъ, обсадения аскеръ, въ настѣпилата суматоха, успѣ да се измъкне отъ обсадата и удари низъ една долинка къмъ рѣката. Почна се гонитба. Войниците, отчаяни отъ положението си, нахвърлиха се въ рѣката безъ пушки и патронташи, преслѣдвани отъ възстанишкитѣ куршуми. Много отъ тѣхъ намѣриха гроба си въ рѣката и само малцина успѣха да достигнатъ отсрѣщния брѣгъ. Числото на турскитѣ загуби въ това сражение мъчно може да се опредѣли, въ, въ всѣкой случай, твърдѣ малцина изнесоха главитѣ си здрави, между които и самия мулязимица, който едва слѣдъ три дена можа да се довлѣче до М.-Търново. Слѣдъ сражението възстанниците разрушиха казармата и съ почести погрѣбаха своя обиченъ войвода.

Два дни слѣдъ тая акция, същия възстанишки отрядъ нападна мухамеданското село Сазара. Турското население въ това село, въпрѣки нееднократнитѣ прѣдупрѣждения отъ четитѣ, не прѣставаше да образува башибозушки чети, които, подъ прѣдлогъ че дирятъ комити, грабѣха и безчинствуваха изъ околнитѣ християнски села. Прочее, едно обезоръж-

вание на това село бѣ навѣщаще — поне за обезвѣдяване въ бѣдѣще. Обаче, слѣдъ каторичния имъ отказъ да прѣдадатъ оржжіето си, възстанниците, раздѣлени на четири отдѣления, навлѣзоха въ селото, дѣто бидоха посрѣщнати отъ въоръженитѣ сазарци съ силенъ огънь изъ къщата. Възстанниците се оттеглиха на край селото, запалиха нѣколко крайни къщи и се спотаиха въ една долчинка. Слѣдъ два часа, сазарци, увѣрени въ заминаването на нападателитѣ, спокойно излѣзоха изъ къщитѣ си и се заловиха съ потушване на пожара. Ала въ тоя моментъ възстанниците изникнаха като издънъ земя и убиха около 10-на души. Слѣдъ това тѣ напуснаха селото и се прѣснаха по мѣстата си.

Слѣдъ тия първи акции, възстанницѣ станаха господари на цѣлия X участъкъ и господаруваха въ него прѣвъ цѣли 20 дена.

XI Участъкъ (с. с. Чеглакъ, Пирокъ, Ковчазъ и др. — М.-Търновска кааза). — Въ първитѣ дни на възстанието и въ тоя участъкъ, подобно на VI-ия, не станаха никакви акции, защото и въ него не квартируваха никакви турски гарнизони.

XII Участъкъ (с. с. ДЕРЕ-КЪОЙ, Курията, Тапъ-тепе и др. — М. Търновска кааза.) — На 5 августъ прѣвъ ноцта, възстаннишки отрядъ отъ 80 души нападна турския гарнизонъ въ селото ДЕРЕ-КЪОЙ. Двѣ отдѣления отъ тоя отрядъ настѣпиха къмъ казармата, друго се опѣти къмъ телеграфната станция и жандармерийския каушъ, а други четири отдѣления блокираха околорѣстъ селото. По дадепъ сигналъ (хвърляние на бомби) първитѣ двѣ отдѣления нападнаха казармата и завързаха сражение съ изненадания аскеръ, а третото отдѣление се нахвърли върху жандармерията. Слѣдъ кратковрѣменно сражение частъ отъ аскера биде избитъ и оржжіето му прибрано, а другия се прѣсна на разни посоки. Бидоха избити и всички жандарми. Слѣдъ това, едноврѣменно, бидоха разрушени казармата, кауша и станцията. Броя на убититѣ турци въ това нападение възлиза на около 15 души.

• Съ прогонването на гарнизона отъ това село, XII участъкъ биде очистенъ отъ всѣкаквъ аскеръ и възстанницѣ останаха въ него неограничени господари, ала не за дълго врѣме, защото още на 10-ия день тоя участъкъ, като най-близкъ до Лозенградъ, биде превзѣтъ отъ турцитѣ.

Слѣдъ тия първоначални и сполучливи акции, извършени едноврѣменно въ всички възстаннишки участъци още въ първия день на възстанието, цѣлата възстаналата мѣстность бѣ очистена отъ турски гарнизони и възстанниците станаха господари на цѣлата сѣверна половина отъ Лозенградския санджакъ. Въ цѣлата тая планинска мѣстность остана само едно малко кѣтче, гдѣто турската власть бѣ запазила само сѣнката си... Това бѣ казалийското и чисто християнското градче М.-Търново. Съединени възстаннишки отряди биха могли да завладѣятъ и тоя административенъ пунктъ, макаръ да бѣ пазенъ отъ нѣколко табури войска, ако страхътъ отъ поголовно кланье надъ християнскитѣ му жители, а, може би, и окончателното му разрушение, не ги възпрѣ отъ подобна мисль. Впрочемъ, въ положението на изолиранъ и осамотенъ островъ всрѣдъ развълнувано море, на чиито бѣсни талози той не можеше да служи за прѣграда, тоя турски оазисъ, поради обсадното си положение, въ което се намираше прѣвъ първитѣ дни на възстанието, не застрашаваше достигнати успѣхъ на възстанниците. По-късно, обаче, когато грамадни турски сили отъ изтокъ, югъ и западъ навлѣзоха въ възстаналата мѣстность, гарнизона въ тоя казалийски пунктъ, удвоенъ отъ разбититѣ и прогонени турски отряди изъ вътрѣшността, както ще видимъ, прослужи добра служба на турското правителство.

Очистена отъ всѣкаква турска власть, възстаналата и завладѣна планинска мѣстность още въ първитѣ дни на възстанието заживя съврѣшено свободенъ животъ. Слѣдъ вѣковенъ гнетъ, християнското население за прѣвъ пѣтъ се видя отърсено отъ жестоката власть на турскитѣ султани, за прѣвъ пѣтъ почувствува всичката лѣчезарность на свободата. Прѣдадено пакъ на катадневнитѣ си мирни занятия, които врѣменно бѣ захвърлило, новото му положение на независимъ господаръ го бѣ довело до захласть и перспективи, една отъ друга по-съ блазнителни за свѣтълъ животъ, се носѣха прѣдъ неговитѣ духовни очи и цѣлѣха цѣлото му

сщество... Прѣзъ първитѣ 10—12 дена на тоя плувналъ въ необятно щастие живогѣ, никаква сѣнка не го омрачи, изключая нѣкои малки и незначителни сблъсквания съ турски башибозукъ, който, привикналъ да властвува, не можеше да се примири съ новонастъпилото положение. Нѣ това бѣха сѣнки, които се изгубиха при самото появяване. Християнското население продължаваше да плува въ неизмѣримо щастие, безъ да подозира, каква грозна участъ му готви близкото бѣдѣще...

Прѣзъ всичкото това врѣме положението на турската власть бѣ отъ най-плачевнитѣ, най-незавиднитѣ. Първитѣ възстанишки акци, извършени съ редка стрѣмителностъ, прѣдизвикаха у нея неопикуема тревога, която, съ пристиганieto на разбититѣ и прогонени гарнизони изъ вътрѣшността, се обърна въ панически ужасъ! Въ първитѣ дни тя живѣеше подъ вѣчния страхъ отъ нови нападения и, безсилна да противостои на грозни възстанишки урагани, нито помисляше да се опълчи противъ него. Нѣ най-плачевно бѣ положението на турската власть въ казаийския градецъ Малко-Търново. Изолирана отъ всѣкакви външни сношения, изоставена на собствената си съдба, тя прѣдставляваше отъ себе мизерна сѣнка отъ минало величие, безъ перспектива да запази даже себе отъ ограждающата я опасностъ, която ежеминутно можеше да свърхлѣти. Рисувайки собствената участъ съ най-мрачни краски, макаръ да разполагаше съ достатъчно войска за сериозна самоотбрана, въ първитѣ дни на възстанието тая власть не се рѣши да прѣдприеме нищо, което би могло да ѝ осигури даже педа земя вънъ отъ градътъ...

Това положение, разбира се, не трая дълго врѣме и първитѣ проблески на пробудена моцъ не закѣснѣха да се появятъ у турската власть, толкозъ повече, че страхътъ отъ възстанишко нападение на градътъ излѣзе иллюзоренъ. На 16 августъ излѣзоха отъ М.-Търново единъ табуръ пѣхота, единъ ескадронъ кавалерия и една горска батерей и се упѣтиха къмъ с. Стоилово. Тоя отрядъ нападна възстанниците край селото, разби ги, нахлу въ него и съ топоветѣ си го обърна въ пепелище. Слѣдъ два дена, на 18 августъ, другъ отрядъ навлѣзе въ с. Дерекъ, ограби го до игла и извърши неопикуеми ужаси. И тѣй, първата опасностъ за възстанниците дойде отъ тамъ, отъ гдѣто най-малко очакваха и пощадяването на Малко-Търново се оказа една капитална грѣшка отъ най-сериозно естество.

Едноврѣменно съ окопитването на турската власть въ Малко-Търново, заблѣза се движението на турски войски и отъ къмъ южнитѣ граници на възстаналата мѣстностъ. Така: голѣмъ турски отрядъ, излѣзълъ изъ Бунаръ-Хисаръ, навлѣзе въ горицата подъ с. Куру-Дере и на 15 августъ, при мѣстността „Лѣскитѣ“, имѣ сражение съ възстанници. Другъ отрядъ, идящъ отъ Лозенградъ, прѣзъ сщия денъ нападна с. Едига, нѣ биде отблъснатъ. Слѣдъ тия сражения турскитѣ войски пакъ се оттеглиха на югъ и не прѣдприеха вече никакви нападения до 20 августъ.

Нѣ това бѣ само началото. Положението, което шѣпа възстанници бѣха създали въ сѣверо-източната частъ на Одринския вилетъ, дълбоко загрижи централната турска власть. Тя не можеше да стои съ скръстени рѣцѣ прѣдъ това новосъздадено възстанишко царство въ такава близостъ на самата султанова столица, и за туй се прѣдаде на трѣскави приготовления. Грамадни войски, докарани изъ разни мѣста на държавата, бидоха сконцентрирани въ Одринъ, Лозенградъ, Бунаръ-Хисаръ и Виза, а други, товарени на параходи, бидоха упжтени по море къмъ Мидия, Енеяда и Ахтоболи. Всички тия войски отъ тритѣ рода оружје, броя на които прѣвишаваше *четиредесетъ хиляди* души, отъ разни посоки (изтокъ, югъ и западъ) трѣбаше да навлѣзатъ въ възстаналата мѣстностъ и съ огънь и мечъ да наложатъ раята, която се бѣ осмѣлила да възстане противъ „законната власть“ на турскитѣ султани.

Първото движение на войскитѣ къмъ възстаналата мѣстностъ започна около 20 августъ най-напрѣдъ отъ къмъ Мидия и Виза (юго-изтокъ). Голѣми турски отряди едноврѣменно навлѣзоха въ I-ия възстанишки участъкъ, нападнаха възстанниците при с. Мтростъ и го опожариха. Сщцата участъ сполетѣ и с. Пепека. Възстанниците, изтѣснени изъ южнитѣ и източни части на тоя участъкъ, отстъпиха къмъ сѣвернитѣ му граници и, при с. Труля, на 24 августъ, дадоха на неприятеля още едно сражение.

Едновременно съ това, турски отряди излъзоха и изъ Малко-Търново (изъ центра на възстаналата мѣстность) и се уштиха по направление къмъ сѣверо-западъ (VIII, IX и XI участъци) и юго-изтокъ (X и VII участъци). Сѣверозападния отрядъ на 20 августъ нападна възстанниците при с. Сърмашиевъ, изтѣсни ги изъ позициитѣ имъ и изгори с. с. Чеглаикъ, Кулата, Кунакъ и др. Юго-источния же отрядъ навлѣзе въ най-населената мѣстность къмъ с. Паспалово и опепели много села и чифлици.

Около 23-ий августъ многочисленни турски отряди едновременно навлѣзоха въ възстаналата мѣстность отъ къмъ Лозенградъ и Бунаръ-Хисаръ. Безъ да срѣцнатъ особено съпротивление отъ възстанниците (които не бѣха въ състояние да имъ се противопоставятъ), тия войски извършиха страшни опустошения и въпшиючи ужаси въ южнитѣ участъци (II, X и XII).

Около 23 августъ биде стоварена на Черно-морскитѣ брѣгове и десантната армия отъ нѣколко хиляди души. На другия день тя атакува възстанниците на върха „Копрець“ (IV участъкъ), който командува надъ града Василиво. Войската настѣпи къмъ възстанникитѣ позиции отъ къмъ с. Потурняково и Василиво съ непрѣкъсната артилерийска стрѣлба. Възстанникитѣ юнашки посрѣцнаха това турско нападение и, слѣдъ четири-часово ожесточено сражение, бидоха принудени да отстъпятъ къмъ по-непристъпнитѣ върхове. На 25 августъ сѣщия аскеръ нападна възстанникитѣ позиции на другия близосѣденъ връхъ „Голешъ“. Слѣдъ петъ-часово ожесточено сражение възстанникитѣ и отъ тоя връхъ отстъпиха къмъ сѣверъ и се съединиха съ другаритѣ си отъ „Копрець“.

Около 25 августъ турскитѣ десанти въ Енеяда навлѣзоха въ възстаналата мѣстность, изтѣсниха възстанникитѣ изъ III участъкъ и обърнаха въ пепелище много християнски села.

Цѣлата тая *четиридесетъ хилядна армия*, която отъ разни посоки навлѣзе въ възстаналата мѣстность и, подвѣрвена отъ безброй башебозушки пълчища, бавно настѣпи къмъ центра, изтикайки прѣдъ себе всички възтанишки отряди съ грамадна частъ отъ християнското население, а оставяйки слѣдъ себе само пожарища и рѣбки кърви . . . . Около центра, въ най-гъсто населената частъ на Малко-Търновската кааза, слѣдъ като изравни съ земята всички християнски села и извърши ужасенъ поколъ надъ беззащитни старци, жени и дѣца тя взе направление къмъ сѣверъ. Прѣдъ тоя страшенъ напоръ положението на възстанникитѣ стана отчаянно. Не бидейки въ състояние да му се противопоставятъ, голѣма частъ отъ тѣхъ успѣха да се прикриятъ изъ недостъпнитѣ разклонения на Странджа планина, а другитѣ придружиха обзетото отъ панически ужасъ християнско население къмъ границитѣ на България, преслѣждани отъ движущата се въ това сѣщо направление грамадна турска армия.

Около 28 августъ цѣлата почти възстанала мѣстность бѣ изпълнена съ турски войски. Звѣрствата, ужаситѣ и опустошенията, които тия султанови войски извършиха въ тоя край, сѣ вънъ отъ човѣшкото разбиране! Върху тѣхъ говоримъ обстоятелно на друго мѣсто, обаче, не можемъ да не отбѣлѣжимъ и тукъ мимоходомъ, че тѣ обърнаха въ пепелище цѣли мѣстности, задигнаха цѣлия имотъ на християнитѣ и пролѣха кръвта на хиляди беззащитни сжщества. Традиционната турска кръвожадность тукъ се прояви въ всичкото свое грозно величие! . . . . Слѣдъ тоя грамаденъ наливъ отъ войски и слѣдъ извършенитѣ опустошения и ужаси, безпорно, акцията на възстанникитѣ бѣ съвършено изгубена; нъ, въпрѣки това, тѣ още дълго врѣме — прѣзъ цѣлия м. септемврий и, даже, прѣзъ първата половина на м. октомврий — продължиха борбата (сраженията при с. с. Тасъ-Тепе, Акматово, Мусакево, Кладъра, Сазара и пр.) и само настѣпалата зима и липсата на храна ги накара да я прѣустановатъ.

Въ първитѣ дни на възтанието незначителни възтанишки отряди се появиха и въ каазитѣ Одринска и Мустафа-Пашанска, обаче, поради непригодността на мѣстото, неможяха да се задържатъ за дълго врѣме и, слѣдъ извѣстни нападения, пакъ се оттеглиха въ планинскитѣ мѣста.

Така:

На 9 августъ вечерята възтанишки отрядъ, състоящъ отъ 40 души, нападна турското село Хаджи-Талашманъ — нахийски центръ въ Одринската кааза, 20 километра да-

леть отъ вилетския градъ Одринъ. Това нападение бѣ насочено противъ квартирующия въ това село турски гарнизонъ (отъ 200 души), както и противъ самата нахйиска власть, която бѣ твърдѣ жестока спрѣмо околното християнско население. Възстанниците, раздѣлени на три отдѣления, стрѣмително навлѣвоха въ селото, нападнаха аскера и го прогониха къмъ Одринъ. Слѣдъ това разрушиха и опожариха казармата и телеграфо-пощенската станция и убиха съпротивляющитѣ се нѣколко души стражари и башабозукъ. Огъня обхвана и другитѣ къщи и до съмване цѣлото село биде обърнато въ пепелище. Слѣдъ тая акция възстанниците побрзаха още прѣвъ сщцата нощ да прѣхвърлятъ въ М.-Търновско и се укриха въ Странджа.

Други два малки възстанишки отряда прѣвъ м. м. августъ и септември се появиха въ Мустафа-Пашанско и при с. с. Мезекъ и Куртукуво имаха сражения съ турски войски. Ала и тия отряди, слѣдъ това, се оттеглиха въ по-безопасни мѣста.

Слѣдната таблица на сраженията (Вижъ стр. 171), станали прѣвъ врѣме на възстанието, ще даде по-ясно прѣдставление за вървежа на възстанището движение въ Одринския вилаетъ.

Спорѣдъ тая таблица, общия брой на сраженията въ Одринския вилаетъ прѣвъ врѣме на възстанието възлиза на *триесе и шестъ*, къмъ които, обязательно, трѣба да се прибавятъ още десетина сериозни стички, станали въ първитѣ дни. Отъ тѣхъ най-много станаха въ Малко-Търновската кааза — 16, 8 — въ Ахтоболската, 7 — въ Лозенградската, по 2 — въ Мидянската и Мустафа-Пашанската и едно — въ Одринската кааза. Голѣмия брой на сраженията въ М.-Търновската кааза се обяснява съ обстоятелството, че въ нея, като изключително населена съ християни, бѣха настанени много турски гарнизони, за прогонването на които бѣха потрѣбни доста нападения.

Разпредѣлени по дата, сраженията въ Одринския вилаетъ прѣдставяватъ слѣдния характеренъ редъ:

(Движение на сраженията въ Одрински вилаетъ).

Наименование на каазитѣ	Разпредѣленне на сраженията по мѣсеци и дни														Общо въ вилаета						
	А в г у с т ъ													Септември		Октомври					
	4	6	8	9	11	12	15	16	18	20	24	25	Всичко	5		10	15	23	Всичко	12	28
Лозенградска	—	2	—	—	—	—	2	—	—	—	—	4	1	—	1	—	2	—	1	1	7
Мал.-Търновска	—	8	1	—	—	1	—	1	—	1	1	14	—	—	—	1	1	1	—	1	16
Ахтоболска	1	3	—	—	1	—	—	—	—	1	1	7	—	—	1	—	1	—	—	—	8
Одринска	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Мидянска	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Мустафа-Пашанска	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—	1	—	—	—	2
Общо въ вилаета:	1	13	1	1	1	1	2	1	1	2	3	29	1	1	2	1	5	1	1	2	36

Мѣсець *августъ* е най-обиленъ съ сражения (29), — обстоятелство, което говори за бурния характеръ на възстанието прѣвъ тоя мѣсець. По дни, най-много сражения (13) станаха на 6 августъ — първия денъ на възстанието. Въ послѣдующитѣ дни до 20 августъ (когато започна нахлупването на грамадна турска войска) тоже станаха сражения въ разни мѣста на вилаета (най-много (3) въ М.-Търновската кааза), нъ тѣ сж повечето възстанишки нападения на турски гарнизони (с. с. Калово, Гюкь-Тепе, Енеяда, Хаджи-Талашманъ, Мезекъ, и др.) и само три аскерски (с. с. Едига, Стояново и на мѣстността „Лѣскитѣ“). Съ навлизане на турскитѣ войски въ възстаналата и владѣна мѣстность (около 20 августъ) сраженията зачестяха и вече за три дни (20, 24 и 25 августъ) се наброяватъ *седмъ*. Отъ 25 августъ до 5 септември въ Одринско не станаха никакви сражения. Изгѣснени отъ страшния напоръ на турскитѣ войски, възстанниците прѣвъ тия 10 дена бѣха заняти изключително съ конвоиране на бѣжанци къмъ България, та не се ангажираха въ никакви сражения.

(Сражения въ Одрински вилаетъ).

№ по редъ	Мѣсто сраженіе	Дата на сраженіето	Войска силъ			Часове на сраженіето	Убити и ранени				Началници на възстановишкитѣ отряди
			Възстановици	Аскеръ	Пропорція		Възстановици	Аскеръ	На %		
									Възстановици	Аскеръ	
Л о з е н г р а д с к а к а а з а .											
1	с. Ендржешово	6 августъ . .	80	50	1 : 0-80	2	2	18	2.50	36.00	С. Икономовъ
2	с. Савара	6	80	180	1 : 1-60	5	8	25	3.80	19.20	Серафимъ
3	Мѣст. Тѣснѣтъ (Куду-Дерево)	15	20	300	1 : 15-00	12	—	35	—	11.70	Хр. Вълчезъ
4	с. Едига	15	30	500	1 : 16-70	3	1	25	3.30	5.00	Николовъ
5	с. Ахлатово	6 септември . .	40	150	1 : 3-70	3	—	25	—	16.70	К. Стоиловъ
6	с. Тъсъ-Тене	15	10	50	1 : 5-00	2	—	10	—	20.00	Селинъ
7	с. Савара	28 октомври . .	40	190	1 : 2-50	5	2	15	5.00	15.00	Д. Джелебовъ.
	Всичко въ Лозенградска кааза	6/VIII—28/X	800	1280	1 : 4-30	32	8	153	10.60	12.00	
М а л к о - Т ѳ р н о в о с к а к а а з а .											
8	с. Паспазово	8 августъ . .	50	40	1 : 0-80	4	2	7	4.00	17.50	Г. Кондоловъ
9	с.	8	40	100	1 : 2-50	2	—	7	—	7.50	Наск. Ивановъ
10	с. Мезлавадъ	6	15	25	1 : 1-70	2	2	16	13.30	64.00	Додо Желѣзно
11	с. Цивилхоръ	6	50	32	1 : 0-60	5	2	32	4.00	—	Ст. Вълчезъ и Г. Калканджиевъ
12	с. Дерезово	6	80	100	1 : 1-3	5	2	14	2.50	14.00	Т. Маджаровъ
13	с. Стоилово	6	80	150	1 : 1-90	6	2	25	2.50	16.70	Д. Джелебовъ
14	с. Грамагово	6	100	150	1 : 1-50	6	5	14	5.00	9.30	Шаваровъ
15	с. Гюль-Тене	6	80	150	1 : 1-90	5	1	25	1.30	16.70	Юрд. Георгиевъ
16	с. Калово	8	40	150	1 : 3-80	3	—	15	—	10.00	Г. Джелебовъ
17	с. Гюль-Тене	12	60	500	1 : 3-30	4	1	25	1.70	5.00	К. Стоиловъ
18	с. Стоилово	16	80	1000	1 : 12-30	2	0	12	—	1.20	К. Джелебовъ
19	с. Сърманикъ	20	15	200	1 : 13-30	5	4	27	26.70	13.50	К. Димитровъ
20	с. Велика	24	80	1900	1 : 12-30	4	4	8	5-00	0.80	Ст. Петровъ
21	с.	25	80	1500	1 : 18-80	4	—	12	—	0.80	
22	с. Мусалово	23 септември . .	200	40	1 : 0-20	2	—	10	—	5.00	М. Гурджиковъ и С. Икономовъ
23	с. Кладъра	12 октомври . .	40	150	1 : 3-80	2	—	40	—	26.70	Ив. Варналицевъ
	Всичко въ М.-Търновска кааза	1/VIII—12/X	1090	5287	1 : 4-80	64	25	289	2.30	5.50	
А х т о б о л с к а к а а з а .											
24	с. Маджара	4 августъ . .	80	40	1 : 1-30	5	—	18	—	45.00	У. Куртевъ
25	гр. Василково	6	90	50	1 : 0-60	5	4	16	4.40	32.00	М. Гурджиковъ
26	с. Покрушиново	6	80	50	1 : 1-00	4	—	25	—	31.30	Г. Костадиновъ
27	с. Корфо-Калиби	6	40	60	1 : 1-50	5	2	30	5.00	50.00	П. Ангеловъ
28	с. Клежда	11	50	40	1 : 0-80	4	—	25	—	62.50	П. Ангеловъ и Куртевъ
29	с. Копрець	24	30	800	1 : 26-60	4	1	25	3.30	31.20	Шаваровъ
30	с. Големъ	25	50	600	1 : 12-00	5	1	20	2.00	3.30	Стефанъ
31	с. Каландже	15 септември . .	40	200	1 : 5-00	2	—	10	—	5.00	Ив. Варналицевъ.
	Всичко въ Ахтоболска кааза	4/VIII—15/IX	410	1870	1 : 4-60	34	8	169	2.00	9.00	
О д р и н с к а к а а з а .											
32	с. Хаджи Талашинъ	9 . г у т	40	200	1 : 5-00	4	—	30	—	15.00	Кр. Вългарята.
М и д я н с к а к а а з а .											
33	с. Ятровъ	20 августъ . .	20	500	1 : 25-00	3	2	5	3.30	1.00	Фотави
34	с. Труля	24	60	1000	1 : 16-70	2	2	6	1.00	0.60	Ст. Вълчезъ
	Всичко въ Мидянска кааза	20—24/VIII	80	1500	1 : 18-80	5	4	11	5.00	7.30	
М у с т а ф а - П а ш а н с к а к а а з а .											
35	с. Мезежъ	18 августъ . .	80	400	1 : 13-30	2	1	10	3.30	2.50	К. Аврамовъ
36	с. Куртуково	10 септември . .	20	50	1 : 2-50	1	—	2	—	4.00	АриAUDOVъ.
	Всичко въ Муст.-Пашанска кааза	18/VIII—10/IX	50	450	1 : 9-00	3	1	12	2.00	2.70	
36	Общо въ Одрински вилаетъ	4/VIII—28/X . .	1970	10587	1 : 5-40	142	46	664	2.30	6.30	

Пръв м. септември въ Одринско станаха само *пет* сражения най-много — въ Лозенградската кааза (2). Пръв тоя мѣсець възстаналата мѣстность бѣ вече изпълнена съ *четиресе-хилядна* армия, ала това не попрѣчи на възстанниците да се задържат въ недостъпнитѣ планински мѣста на Странджа и, при удобни случаи, да нападат на отдѣлни турски отряди.

Пръв м. октомври станаха само *дѣт* сражения. Въ началото на тоя мѣсець, поради настъпилъ студъ въ планинскитѣ мѣста и по липса на храна, голѣма часть отъ възстанниците бидоха принудени да се прѣснатъ по опепеленитѣ си или ограбѣни жилища и само незначителна часть отъ тѣхъ, при неимовѣрни незгоди, продължиха борбата. Ала при края на мѣсеца и тѣ бѣха принудени да спрѣтъ дѣйствиата, понеже Странджа планина бѣше вече покрита съ снѣгъ и бѣ станала негостоприемна за и тѣи изморенитѣ борци. Тогава биде окончателно прѣустановено възстанишкото движение въ цѣлия вилаетъ.

По състава си, възстанишкитѣ отряди въ Одринския вилаетъ, до извѣстна степенъ, се различаватъ отъ тия въ Битолския. Тукъ тѣ сж по численни, — обстоятелство, което имъ спомогна повечето сражения да издържатъ всѣми по отдѣлно и само въ извънредни случаи да прибѣгватъ до съвмѣстность. Даже при тая численность на отрядитѣ (отъ 10—100 души), само въ шестъ сражения възстанниците прѣвшаваха турцитѣ (при с. с. Ениджекьово, Паспалово, Цивнихоръ и др.), когато въ останалитѣ тридесетъ численно турцитѣ прѣвсходствуваха. Така: въ сражението при „Лѣскитѣ“ единъ възстаникъ се е сражавалъ срѣщу *петнайсе души* турски войници; въ сражението при с. Ятросъ — единъ срѣщу *двайсе и петъ*, а въ сражението на върха „Копрецъ“ единъ възстаникъ се е сражавалъ срѣщу *двайсе и шестъ души* турски войници! Общия брой на сблѣсканитѣ сили въ Одринския вилаетъ се изразява въ 1970 възстанници и 10587 турски, или, общо, на единъ възстаникъ се падатъ *петъ и половина* турски войници!

По продължителность, сраженията въ Одринско не се отличаватъ отъ тия въ Битолския край. И тукъ тѣ вариратъ между 2—12 часа. Най-продължително бѣ сражението при „Лѣскитѣ“, което трая цѣли 12 часа.

Загубитѣ на воюцитѣ страни въ Одринско не сж голѣми — особено тия на възстанниците. Най-кръвопролитни бѣха сраженията при с. с. Сазара, Цивнихоръ, „Лѣскитѣ“ и други. Въ всички тия сражения възстанишкитѣ загуби, сравнително съ турскитѣ, сж съвсѣмъ незначителни. Най-много жертви отъ двѣтѣ страни паднаха въ Малко-Търновската кааза (28 д. възстанници и 314 д. турци). Общия брой на убититѣ и ранени въ Одрински вилаетъ се опредѣля въ 46 души възстанници (2.30%) и 664 души турски войници (6.30%). Съ други думи, *турскитѣ загуби сж четиринайсе пѣти по-голѣми отъ тия на възстанниците!*

Возстанишкото движение въ Одринския вилаетъ, при грамаднитѣ незгоди, които трѣбаше да прѣдолѣе, успѣ да проживѣе цѣли *два и половина мѣсеци* и се прѣустанови едва пръвъ втората половина на м. октомври, когато въ планинскитѣ мѣста падна първия снѣгъ и гористата Странджа стана негостоприемна за изморенитѣ борци.

III. Четнишко движение въ Солунски вилаетъ.

Рѣшението на централния конгресъ за четнишко движение въ Солунския и Скопски вилаети. — Участие въ борбата на тия два вилаета. — Четнишко движение въ Солунски вилаетъ и неговото прѣдназначение. — Първи акции. — Таблица на сраженията и таблица на тѣхното движение. — Общи бѣлѣшки.

На централния конгресъ, свиканъ въ началото на 1903 година отъ делегати на всички революционни окрѣзи на Македония и Одринско, както поменакме и въ прѣдидущия отдѣлъ, взѣ се рѣшение, щото масово възстание да се направи *само* въ вилаетитѣ Битолски и Одрински, а въ останалитѣ два македонски вилаета — Солунски и Скопски — да се дѣйствува *изключително* съ партизански отряди, безъ да се ангажира въ борбата народната масса. Съ участието въ общата борба на послѣднитѣ два вилаета само по партизански

начинъ, конгреса се ръководеше отъ важни мотиви и се стрѣмеше да отнѣме възможността на турското правителство да сконцентрира въ възстаналитѣ вилаети всичкитѣ си налични военни сили, а като се привлѣче голѣма частъ отъ тѣхъ въ Солунския и Скопски вилаети, по косвенъ начинъ да се улѣсни и поддрѣпи масовата борба за по-дълго врѣме. Тая тактика, както видѣхме, излѣзе доста пригодна и, благодарение ней, възстанишкото движение въ Битолския и Одрински вилаети, въпрѣки очакванията, можл да проживѣе до късна есенъ.

Четнишкото движение въ Солунския и Скопски вилаети започна почти едновременно съ възстанишкото движение въ Битолския и Одринския. Безъ да ангажиратъ въ борбата народната масса, малобройни партизански отряди, прѣснати въ голѣмъ брой изъ двата вилаета, трѣбаше да държатъ въ постоянна трѣвога турското правителство, да разрушаватъ желѣзно-пжтнитѣ и телеграфни съобщения, да прѣчатъ на войсковитѣ движения, да нападатъ малкитѣ турски отряди и, въобще, съ своитѣ дѣйствия, като направятъ положението трѣвочно, да привлѣкатъ около си голѣма частъ отъ турската армия, която, при нормално положение, би изпълнила възстаналитѣ вилаети. Слѣдващитѣ кратки бѣлѣжки за това движение доста ясно ще обрисуватъ ролята, която то изигра въ общата борба прѣвъ миналата 1903 година.

* * *

По просторъ и население, Солунския вилаетъ заема първо мѣсто между Европейскитѣ турски вилаети. Планинитѣ Пиринъ, Али-Ботушъ, Шарлия, Бѣласица, Огражденъ, Кожухъ и множеството вериги, които пълнятъ почти цѣлата му сѣверна половина, го правятъ доста пригоденъ за всѣкакъвъ родъ движения.

Съгласно рѣшението на централния конгресъ, кадритѣ на организационнитѣ чети още прѣвъ първата половина на м. юлий бѣха развърнати въ партизански отряди, състава на които се опредѣляше отъ топографическата пригодностъ на мѣстноститѣ. Прѣдначени да дѣйствуватъ изключително по партизански начинъ, безъ да ангажиратъ въ борбата народната масса, задачата на тия отряди бѣ да държатъ вилаета въ постоянна трѣвога и да парализирватъ всички правителствени мѣроприятия, насочени противъ възстанишкото движение въ Битолския и Одрински вилаети.

Четнишкото движение въ Солунски вилаетъ започна почти едновременно съ възстанишкото движение въ двата вилаети. То не се прояви повсемѣстно, а само въ ония мѣстности, които бѣха потребни за цѣльта. Така, отъ 24-тѣ каази на Солунски вилаетъ, само въ половината се развиха партизански дѣйствия (петъ въ Солунския и седмъ въ Сѣрския санджаки); въ останалитѣ каази положението остана спокойно прѣвъ всичкото врѣме на движението, макаръ въ много отъ тѣхъ да се таѣха незначителни отряди.

Първитѣ дѣйствия на партизанскитѣ отряди въ тоя вилаетъ се изразиха въ скѣсване на много мѣста телеграфнитѣ жици, въ разваляние на мостове (шосейни и желѣзнопжтни), въ нападение на малки турски гарнизони, поставени да пазятъ извѣстни стратегични мѣста и важни пунктове, въ динамитни покушения противъ желѣзно-пжтното съобщение и пр. и пр. Тия първични дѣйствия на партизанскитѣ отряди силно стрѣснаха турското правителство, което, за да прѣдвари прѣдполагамъ, възстанишки ураганъ и въ тоя вилаетъ, голѣма частъ отъ войскитѣ, които бѣ прѣдначени за възстаналитѣ вилаети, задържа въ Солунско. Тия войски то прѣсна изъ цѣлия вилаетъ съ прѣдначение да преслѣдватъ и съкрушатъ смутителитѣ на рѣдътъ и спокойствието. Голѣма частъ отъ войскитѣ то ангажира по цѣлото протяжение на желѣзнопжтната линия, тоже сериозно застрашавана отъ четитѣ.

Тоя напливъ отъ войски, разбира се, не закъснѣ да даде своитѣ резултати. Преслѣданията противъ четитѣ започнаха по единъ твърдѣ планомѣренъ начинъ. Тамъ, гдѣто тѣ биваха откривани, войски се стичаха отъ разни посоки, ображдаха ги, сражаваха се съ тѣхъ дълго врѣме, безъ, обаче, да ги унищожатъ — четитѣ все успѣваха да се измъкнатъ изъ обсадата и да станатъ невидими. . . . Ясно прѣдставление за четнишкото движение ще даде слѣдната таблица на сраженията въ Солунски вилаетъ, станали прѣвъ всичкото врѣме на възстанишкото движение въ Македонии и Одринско.

(Сражения въ Солунски вилаетъ)

№ по редъ	Мѣсто сраженіе	Дата на сраженіето	Войски сили			Часове на сраженіето	Убити и ранени				Началници на партизанскитѣ отряди
			Възстаници	Аскеръ	Препорази		Възстаници	Аскеръ	На %		
									Възстаници	Аскеръ	
I. Солунски санджакъ.											
Воденска кааза.											
1	с. Г. Родено (при Горени колиби)	28 юли	60	4000	1: 66.60	2	—	30	—	0.80	Атанасъ Кръстевъ Георги Тоцевъ
2	При с. Тезово	30	40	90	1: 2.30	1	—	7	—	7.80	
3	„ „ Нисла („Св.лата“)	4 августъ	36	200	1: 5.60	4	2	18	5.60	8.50	Лазо Родичевъ
4	„ „ Месимиръ („Кьеларче“)	8	6	70	1: 10.00	1	—	—	—	—	
5	„ „ Месимиръ (Фиделии колони)	12	6	7	1: 1.30	1	—	2	—	28.60	
6	Владово-Месимиръ (при „Фурна“)	14	6	60	1: 10.00	2	1	9	16.70	15.00	
	Всичко въ Воденска кааза	28/VII—14/VIII	154	4417	1: 28.6	11	3	61	1.90	1.40	
Букунска кааза.											
7	с. Постуларъ	16 юли	70	3000	1: 42.90	120	4	40	5.70	1.80	Кр. Асѣновъ, Тр. Гьотевъ и Нистеровъ Гоце Нистеровъ
8	Арманена-Гьолъ	18 августъ	71	1200	1: 16.90	108	5	100	7.04	9.90	
	Всичко въ Букунска кааза	16/VII—18/VIII	141	4200	1: 30.00	228	9	140	6.40	3.80	
Енидже-Вардарска кааза.											
9	Тумецидже	28 юли	127	110	1: 0.90	1	—	65	—	59.10	Апостолъ и Тр. Гьотевъ Гоце Нистеровъ
10	в. Гьамдагъ (ил. Палъ)	27 августъ	67	140	1: 2.10	12	—	37	—	26.40	
11	с. Рамно	9 септември	63	110	1: 1.70	2	1	1	1.60	9.10	Апостолъ Апостолъ и Ив. Карасулата Апостолъ
12	в. Гьамдагъ (ил. Палъ)	12	103	1900	1: 11.70	16	1	180	1.00	15.00	
13	Голъ-Чука (ил. Палъ)	14	6	80	1: 13.80	2	—	4	33.30	5.00	
	Всичко въ Енидже-Вард. кааза . . .	28/VII—14/IX	366	1640	1: 4.50	33	4	287	1.10	17.50	
Гевгелийска кааза.											
14	с. Клеура	24 августъ	70	800	1: 11.40	8	9	30	12.90	3.80	Савва Михалевъ и Арг. Манасковъ
15	Башъ-Бунаръ (Опанско)	25 септември	180	300	1: 1.70	8	1	15	0.60	5.00	
	Всичко въ Гевгелийска кааза . . .	24/VIII—25/IX	250	1100	1: 4.40	6	10	45	4.00	4.10	
Тиквешка кааза.											
16	Рѣка „Изгореница“ (при с. Драгошегъ)	8 августа	24	80	1: 3.30	6	—	5	—	6.30	П. Хр. Юрковъ
16	Общо въ Солунски санджакъ . . .	16/VII—25/IX	935	11437	1: 12.20	284	26	538	2.80	4.70	
II. Сѣрски санджакъ.											
Сѣрска кааза.											
1	с. Горно-Фрацани	3 октомври	11	200	1: 18.20	8	—	70	—	85.00	Николаевъ и Дивата
2	Мерталовска поляна (Фрацани)	3	22	300	1: 13.60	11	3	50	9.10	16.60	
	Всичко въ Сѣрска кааза	3 октомври	33	500	1: 15.20	19	3	120	6.10	24.00	
Драмска кааза.											
3	Презагъла (Калапотъ-Горенца)	3 септември	12	330	1: 27.50	10	2	2	16.70	0.60	Мирчо Кидравъ Гьрчето
4	При с. Калапотъ	16	8	250	1: 31.20	12	4	4	37.50	1.60	
	Всичко въ Драмска кааза	31—6/IX	20	580	1: 29.00	22	6	6	25.00	1.00	

(Слѣдва.)

(Продължение).

№ по ред	Мѣстосражение	Дата на сражението	Воюващи сили			Часове на сражението	Убити и ранени				Началници на партизанските отряди
			Възстановили	Аскеръ	Пропорция		Възстановили	Аскеръ	На %		
									Възстановили	Аскеръ	
Неврокопска каза.											
5	с. Обидия	14 септември	200	150	1 : 0.70	24	5	20	2.50	20.00	Груйциъ, Мълчиновъ, Чанковъ и Нв. Даскала
6	При с. Кременъ	15 "	200	250	1 : 1.20	3	—	5	—	2.00	
7	" "	16 "	200	350	1 : 1.70	6	—	20	—	5.70	
8	При с. Доспатъ	25 "	120	250	1 : 2.10	4	1	12	0.80	4.80	Стоянковъ, В. Гечковъ, Дѣдо Ильо, Московъ Атанасъ Тешовалията
9	с. Узрелово	26 октомври	20	200	1 : 10.00	12	4	20	20.00	10.00	
	Всичко въ Неврокопска каза	14/IX—26/X	740	1200	1 : 1.60	49	10	87	1.40	7.30	
Демиръ-Хисарска каза.											
10	Мѣст. Славовци (Голѣшево)	26 августъ	80	100	1 : 3.20	1	—	4	—	4.00	Нв. Савевъ Л. Стоянковъ, Дѣдо Ильо
11	Лизидата	9 септември	120	300	1 : 2.50	2	—	6	—	2.00	
12	Малки Прѣселъ (Къртево)	12 "	90	900	1 : 10.00	9	7	40	7.80	4.40	
	Всичко въ Демир-Хисарска каза	26/VIII—12/IX	240	1300	1 : 5.40	12	7	50	2.90	3.80	
Мелнишка каза.											
13	Оброчнице „Св. Троица“ (Ширки)	31 августъ	150	800	1 : 5.20	12	3	70	2.00	8.70	Сандански, Д. Стефановъ, Чанковъ, Ю. Стоянковъ, Мълчиновъ Нв. Цонковъ, А. Янковъ, Маневъ, Парталевъ и др. Оспро Петровъ, К. Настевъ
14	с. Паричъ	1 септември	250	300	1 : 1.20	12	7	50	2.80	16.60	
15	в. „Будилитъ“ (Паричко)	4 "	26	1000	1 : 38.60	7	15	70	57.70	7.00	
	Всичко за Мелнишка каза	31/VIII—4/IX	426	2100	1 : 4.90	31	25	190	5.90	9.10	
Разложка каза.											
16	с. Бачево	14 септември	400	200	1 : 0.60	20	3	16	0.80	4.00	Нв. Цонковъ, Лазаровъ, Янковъ, Мелнировъ Янковъ, Милковъ, Герджински, Зографовъ, Стефановъ, М. Лазаровъ, В. Голевъ, Т. Фурнаджиявъ, К. и М. Кочалкови, Николовъ, Ботушановъ Камизиревъ, Радонъ Д. Лазаровъ
17	„Вълица“	17 "	320	500	1 : 1.50	6	10	42	3.00	8.40	
18	Годжене	22 "	70	600	1 : 8.60	4	20	90	28.60	15.00	
19	Мѣст. „Смаката“ (Надъ Банско)	30 "	120	700	1 : 5.40	6	—	30	—	4.30	
	Всичко за Разложка каза	14—30/IX	930	2050	1 : 2.20	36	33	172	3.50	8.40	
Горно-Джумайска каза.											
20	Бистрица-долина (с. Бистрица)	28 септември	65	250	1 : 3.80	4	—	4	—	1.60	К. Настевъ, Св. Костовъ Ю. Стоянковъ, Дървинговъ и др. Николовъ, Саракинковъ, Валтовъ
21	Мѣст. „Прудѣта“	28 "	65	300	1 : 4.60	10	—	3	—	10.00	
22	Мѣст. „Добро-Поле“	8 октомври	90	600	1 : 6.70	2	1	12	1.10	2.00	
	Всичко въ Горно-Джумайска каза	28/IX—8/X	220	1150	1 : 5.20	16	1	19	0.60	1.70	
23	Общо въ Сѣрски санджакъ	26/VIII—26/X	2209	8880	1 : 3.40	188	83	644	3.20	7.30	
38	Общо въ Солунски вилаетъ	16/VII—26/X	3544	20317	1 : 5.70	472	109	1182	3.10	5.80	

И тъй, цѣлющия брой на сраженията въ Солунски вилаетъ възлиза на 38, отъ които 22 въ Сѣрски санджакъ и 16 въ Солунски. Разпредѣлени по дати, тия сражения ще представятъ слѣдния интересенъ редъ:

(Движение на сраженията въ Солунски вилаетъ).

Санджакъ	Наименование на кааитѣ	Разпредѣлъ на сраженията по мѣсеци и дни																																Общо въ вилаетъ		
		Ю л и й				А в г у с т ъ							С е п т е м в р и й							О к т о м в р и й																
		16	28	30	Всѣчко	3	4	8	12	14	18	24	26	27	31	Всѣчко	1	3	4	9	12	14	15	16	17	22	25	28	30	Всѣчко	3	8	26		Всѣчко	
Солунски	Воденска		1	1	2			1	1	1	1					4																			6	
	Кукушка	1			1						1					1					1	1	1												5	
	Енидже-Вардарска		1		1							1					1																		2	
	Гевгелийска										1					1																			1	
	Тиввешка																1																		1	
	Сърска																																			2
	Драмска																																			2
	Неврокопска																																			2
	Демир-Хисарска																																			2
	Мелнишка																																			2
Разлошка																																			1	
Джумайска																																			1	
Общо въ Солунски вилаетъ	1	2	1	4	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10	1	1	1	2	3	1	2	1	1	2	2	1	20	2	1	1	4	38		

Първитѣ сблъсквания въ Солунски вилаетъ почнаха отъ Кукушко четири дена прѣди прогласиване възстанието въ Битолско — на 16-й юлий. Прѣзъ тоя мѣсець, употребенъ повечето въ прѣвѣсване на съобщенията, станаха само четири сражения (по едно въ Кукушко и Енидже-Вардарско и двѣ въ Воденско) — всички въ Солунски санджакъ и нито едно въ Сърски. Прѣзъ м. августъ сраженията се засилиха — стигнаха до десетъ (по едно въ Кукушко, Енидже-Вардарско, Гевгелийско, Тиввешко, Демир-Хисарско и Мелнишко и четири въ Воденско), осъмъ отъ които въ Солунски санджакъ и само двѣ въ Сърски. Мѣсець септемврий е най-обилепъ съ сражения — двайсе! Отъ тѣхъ най-много станаха въ Сърски санджакъ — шеснайсе (по четири въ Неврокопско и Разлошко и по двѣ въ Драмско, Демир-Хисарско, Мелнишко и Джумайско) и само четири въ Солунски (три въ Енидже-Вардарско и едно въ Гевгелийско). Значи, четитѣ въ Сърски санджакъ засилиха дѣйствиата си прѣзъ тоя мѣсець. Най-обилни съ сражения сж днитѣ 14 (три), 9, 12 16, 25 и 28 септемврий (по двѣ). Прѣзъ м. октомврий, паралелно съ утихване на възстанието въ Битолско и Одринско, и четнишкото движение въ Солунския край почна да намалява. Прѣзъ тоя мѣсець станаха само четири сражения (два въ Сърско и по едно въ Неврокопско и Джумайско) — всички въ Сърски санджакъ. Послѣдното сражение стана въ Неврокопско на 26 октомврий. То е и послѣдния отзвукъ на движението въ Солунски вилаетъ.

Състава на четитѣ въ Солунски вилаетъ, като прѣдзначени за партизански дѣствия, не бѣ многоброенъ (отъ 10—30 души), нъ въ повечето сражения участвуваха съвмѣстно по нѣколко отряди било поради числеността на неприятели, или же при рискувани нѣкои нападения. Подобно на тѣхъ, и турскитѣ отряди, които участвуваха въ сраженията, бѣха лѣтко-подвижни, най-численния отъ които не прѣвѣшаваше хилядо души. Поради това и пропорцията между воуцитѣ въ повечето сражения не е особено голѣма. Най-голѣма тая пропорция е въ Солунски санджакъ, гдѣто на единъ четникъ се падат дванайсе души войници. Общия сборъ на сблъсканитѣ сили въ Солунски вилаетъ възлиза на 3544 четници и 20317 турски, или, на единъ четникъ се падат приблизително шестима войници (1: 5.70).

По своята продължителность, сраженията въ Солунски вилаетъ досущъ приличатъ на тия въ Битолско. Наистина, тукъ има доста кратковрѣмни сражения, нъ има и такива, които траяха по цѣли дни и дори по нѣколко деноноция нарѣдъ (сраженията при с. с. Бачево, Обидимъ, обсадитѣ при с. Постоларъ и Аржанския Гьолъ). Изобщо, по упоритость, и четницитѣ въ Солунско не отстъпваха на другаритѣ си въ възстаналитѣ вилаети.

Сраженията въ Солунски вилаетъ заслужватъ отбѣлзване и по своята кървопролитность. Отъ 38-тѣ сражения само едно (и то кратковрѣменно) е минало безъ проливание на кървь; всички останали сж завършени съ доста значителни, а нѣкои даже и чудовищни жертви — повечето отъ турска страна. Така: въ сражението при Гумендже паднаха 65 души

турски войници; при с. с. Горно-Фрацане, Куклитъ и Пиринъ — по 70 души; при с. Годлево — 20 д. четници и 90 д. турци; при Аржанския-Гьолъ — 5 д. четници и 100 д. турци, а на върха Гъндагъ паднаха единъ четникъ и 180 души турски войници! Общия брой на падналитъ (убити и ранени) отъ двѣтъ страни прѣзъ цѣлото движение възлиза на 109 души четници и 1182 д. турски войници. Значи, турскитъ загуби въ Солунски вилаетъ сж *единайсе пжти по-голъми* отъ тия на възстаницитъ.

Четнишкото движение въ Солунски вилаетъ, започнато едноврѣменно съ възстанишкото движение въ Битолско и Одринско, въпрѣки всички незгоди, проживѣ цѣли три мѣсеци и се прѣустанови едва при края на м. октомврий, — едноврѣменно съ онова, на което бѣ поставено въ служба. Това движение, поради голѣмия страхъ, що прѣдизвика у турското правителство, ангажира около себе голѣми турски военни сили, които обязательно щѣха да изпълнятъ възстаналитъ вилаети, и, по тоя начинъ, спаси възстанишкото движение отъ по-ранна смъртъ.

Движението въ Солунски вилаетъ, макаръ да не ангажира въ борбата народната масса, все пѣкъ стовари върху ѣ всичката турска жестокость и кървожадность (за които говоримъ на друго мѣсто), разбира се, не въ такива грозни размѣри, както въ Битолско Одринско.

IV. Четнишко движение въ Скопски вилаетъ.

Четнишко движение. — Размѣри и начало — Таблици на сраженията и движението имъ. — Общи бѣлъжки. — Край на движението.

По просторъ и население, Скопски вилаетъ, нареченъ още и Косовски (по името на историческото Косово поле), заема трето мѣсто между македонскитъ вилаети. Той се състои отъ санджацитъ Скопски, Призренски, Прищепски, Новопазарски и Ипекски и, въ голѣмата си часть, е планински, — особено сѣверо-западната му половина, така наречената Стара-Сърбия или Сѣверна Албания.

Македонската часть на тоя вилаетъ се състои отъ цѣлия Скопски санджакъ и часть отъ Прищипския — Тетовската и Гостиварската каази. Планината Шаръ отдѣля Македония отъ Сѣверна Албания и съставлява естествена нейна граница.

Четнишко движение въ Скопски вилаетъ се прояви само въ Скопския санджакъ, чиято сѣверна половина, въ по-голѣмата си часть, е планинска. Планинитъ Малешъ, Осогово, Руинъ, Плачковица и Черна-гора правятъ тоя санджакъ, до извѣстна степенъ, пригоденъ за възстанишки дѣйствия и могатъ да служатъ за добри възстанишки бази.

Четнишкото движение въ Скопски санджакъ започна почти едноврѣменно съ това въ Солунско и съ възстанишкото въ Битолско и Одринско. И тукъ, подобно на Солунско, то не обхвана цѣлия санджакъ, а само ония каази (*седѣмъ* отъ дванайсе), които бѣха потрѣбни и пригодни за задачата, която преслѣдваше. Първичнитъ дѣйствия на партизанскитъ отряди и тукъ бѣха насочени, главно, противъ желѣзно-пжтнитъ съобщения. Сполучливия атентатъ противъ трена при с. Кофла до града Велесъ (по желѣзно-пжтната линия Скопие—Солунъ) возящъ войски отъ Албания за Битоля прѣзъ Солунъ, застави турското правителство да изпраца, поне на първо врѣме, първитъ военни помощи за възстаналия Битолски вилаетъ по сухо прѣзъ Прилѣпъ — обстоятелство, което спомогна на възстанниците въ тоя вилаетъ да дѣйствуватъ въ първитъ дни по-свободно. Прѣдъ опасността, която четнишкото движение прѣдставляваше за съобщенията и спокойствието на санджака, турското правителство бѣ принудено и въ тоя вилаетъ да задържи голѣма часть отъ наличнитъ си военни сили, които готвѣше да изпрати въ възстаналитъ вилаети, и да ги разквартирува изъ цѣлия санджакъ — особено край желѣзно-пжтната линия. Безсъмнено, прѣдъ наличността на тия грамадни войски, движението на партизанскитъ отряди стана по-трудно и сблъсканията бѣха неминуеми.

Слѣдната таблица на сраженията въ Скопски вилаетъ ще даде по-ясно прѣдставление за четнишкото движение прѣзъ всичкото врѣме на възстанишкия периодъ:

(Сражения въ Скопски санджаѣ).

№ по редъ	Мѣстосражение	Дата на сражението	Воющи сили			Часове на сражението	Убити и ранени				Началници на партизанскитѣ отряди
			Въстаници	Асвѣръ	Пропорция		Въстаници	Асвѣръ	На %		
С к о п с к а к а а з а .											
1	с. Кофла (на р. Вардаръ, до ливката)	1 августъ	23	46	1 : 2-00	4	-	10	-	43-50	Пушкаревъ
2	При Гюринския манастиръ	4 "	23	600	1 : 26-10	17	4	80	17-40	13-30	
	Всичко въ Скопска кааза	1-4 августъ	46	646	1 : 14-10	21	4	90	8-70	13-90	
П р ѣ ш о в с к а к а а з а .											
3	Пл. Вилчъ	21 септември	18	2000	1 : 111-10	2	12	5	66-70	0-80	Поруч. Тодоръ Христовъ
М а л е ш е в с к а к а а з а .											
4	При с. Митрошица (мѣстность "Обозка")	1 септември	2	40	1 : 20-00	1	1	-	50-00	-	
В е л е ш к а к а а з а .											
5	При Вѣтренинския манастиръ	2 августъ	23	200	1 : 8-70	6	-	10	-	0-50	Пушкаревъ
6	Пл. "Кѣла" (При с. с. Скатенци, Дворница и Крайнци	17 октомври	80	500	1 : 16-70	6	4	65	13-30	13-00	Ант. Ёсето
7	Между с. с. Сълъз и Хвърлецъ	23 "	65	150	1 : 2-30	1	1	-	1-50	-	Б. Сарафовъ
8	При с. Сълъз на р. Вардаръ	6 ноември	30	50	1 : 1-70	1	1	-	3-30	-	Ант. Ёсето
	Всичко въ Велешка кааза	2/VIII-6/XI	148	900	1 : 6-10	14	6	75	4-10	8-30	
Щ и п с к а к а а з а .											
9	с. Долно-Трогерци	15 августъ	9	200	1 : 22-20	2	9	-	100-0		Георги Даневъ
К р а т о в с к а к а а з а .											
10	с. Луково	25 августъ	102	7000	1 : 68-70	15	81	8	30-40	0-10	Дечевъ, Мурджевъ
11	Пл. Плавица (до Кратово)	29 "	90	1500	1 : 16-70	14	3	12	3-30	0-80	Сл. Ковачевъ и Бабага
	Всичко въ Кратовска кааза	25-29 августъ	192	8500	1 : 44-30	29	34	20	17-20	0-20	
К о ч а н с к а к а а з а .											
12	с. Витома	5 септември	270	6	1 : 0-02	1	-	5	-	83-30	Черноплевъ, Жековъ, Байчевъ, П. Самарджиевъ, Д. Коцевъ и Треневъ
13	с. Ново-Село	6 "	250	6000	1 : 24-00	12	-	120	-	2-00	Черноплевъ, Жековъ, Байчевъ, П. Самарджиевъ и др.
14	При в. "Султанъ-Теле"	7 "	26	5000	1 : 192-30	12	26	15	100-00	3-00	Заблудени четници
15	в. "Китка"	20 "	81	4000	1 : 40-40	10	1	65	1-20	1-3	Константиновъ
	Всичко въ Кочанска кааза	5-20 септември	627	15000	1 : 23-90	36	27	205	4-30	1-40	
16	Общо въ Скопски санджаѣ	1/VIII-6/XI	1042	27292	1 : 26-20	104	93	395	9-00	1-40	

Сравнително съ другитѣ вилаети, Скопския брой най-малко сражения — само *петнайсе*. Разпрѣдѣлени по дата, тия сражения прѣдставляватъ слѣдния редъ:

(Движение на сраженията въ Скопски санджакъ).

Наименование на каазитѣ	Разпределение на сраженията по мѣсеци и дни														Общо въ вилаета					
	А в г у с т ъ							С е п т е м в р и й					О к т о м в р и й			Н о е м в р .				
	1	2	4	15	25	29	Всѣчко	1	5	6	7	20	21	Всѣчко		17	28	Всѣчко	6	Всѣчко
Скопска	1	—	1	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Прѣшовска	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	1
Малешевска	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Велешка	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2	1	1	4
Щипска	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Кратовска	—	—	—	—	1	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Кочанска	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	—	4	—	—	—	—	—	4
Общо въ Скопски санджакъ . .	1	1	1	1	1	1	6	1	1	1	1	1	1	6	1	1	2	1	1	15

И тъй, въ Скопски санджакъ станаха сражения само въ *седѣмъ* каази (отъ 12) въ останалитѣ же петъ каази (Паланечка, Радовишка, Тетовска, Гистиварска и Кумановска) положението остана неизмѣнно, макаръ и тѣ да бѣха изпълнени съ войски и волумитѣ имъ безпрѣдѣлни.

Първото сражение между войскитѣ и четницитѣ стана на *1 августъ* въ Скопската кааза при селото Кофла, до самата желѣзно-пътна линия на р. Вардаръ. Прѣзъ тоя мѣсець въ Скопския санджакъ станаха *шестъ* сражения, *по два* отъ които въ Скопско и Кратовско и по едно въ Велешко и Щипско. Мѣсець *септември* брой сжщо *шестъ* сражения — *четири* въ Кочанско и по едно въ Прѣшовско и Малешевско. Прѣзъ мѣсець *октомври* станаха само *два* сражения — и двѣтѣ въ Велешко. Последния отзвукъ на четнишкото движение въ Скопския край бѣ на 6 ноември въ Велешко — сражението при с. Сълпъ на р. Вардаръ.

Състава на партизанскитѣ отряди въ Скопския санджакъ е почти еднакъвъ съ тоя въ Солунски вилаетъ. Повечето сражения тукъ издържаха отдѣлни отряди и само въ тия, които станаха въ Кочанската кааза и при с. Луково, въ Кратовската, дѣйствуваха по нѣколко съвмѣстно. Турскитѣ сили, обаче, тукъ, въ повечето сражения, се отличаватъ по своата многобройность: въ сраженията при с. с. Луково, Ново-село и при върховетѣ „Султанъ-тепе“ и „Китва“ тѣ наброяваха по нѣколко хиляди, когато най-голѣмия партизански отрядъ (сѣдиненъ) не прѣвишаваше 270 души. Така щото, пропорцията между воюцитѣ сили и тукъ е неравномѣрна и прѣвъзходството е на турска страна. Най-малката пропорция е въ сражението при с. Витоша, Кочанско (1:0.02), а най-голѣма — въ тоа при в. „Султанъ-Тепе“, гдѣто единъ четникъ се сражавалъ срѣщу *сто деведесетъ и два* (192:30) турски войници! Общия брой на сблъсканитѣ сили въ Скопския санджакъ се изразява въ 1042 четнишки и 27292 турски, или на единъ четникъ се падатъ *двайсе и шестъ* (1:26.20) турски войници!

По продължителността си, сраженията не се различаватъ отъ тия въ Солунско. Тукъ даже има сражения отъ по *единъ* часъ (кратки прѣстрѣлки), нѣ има и такива отъ по 10, 12, 15 дори 17 часа (в. в. „Китва“ и „Султанъ-тепе“, план. „Плавица“, при Гюришкия манастиръ и др.). А тая продължителность по безсѣмненъ начинъ говори за упоритостта и издържливостта на възстанницитѣ.

Загубитѣ (убити и ранени) отъ двѣтѣ страни въ Скопския санджакъ сж доста значителни. Възстанницитѣ тукъ наброяватъ *петъ* сражения безъ жертви отъ своя страна, а турцитѣ само *три*, ала нито едно сражение не е завършено безъ кръвопролитие. Най-крѣвопролитно бѣ сражението при с. Ново-село (Кочанско), гдѣто паднаха 120 д. турски войници. Общия брой на жертвитѣ възлиза на 93 д. възстанници и 395 турци; значи, турскитѣ загуби въ Скопския санджакъ сж *четири пѣти по-голѣми* отъ тия на възстанницитѣ.

Четнишкото движение въ Скопския санджакъ, започнато едновременно съ онова въ Солунско и възстанишкото въ Битолско и Одринско, въпреки неблагоприятнитѣ топографически условия (голѣмитѣ полета и голи рѣтлинни) успѣ да проживѣе прѣзъ цѣлия възстанишки периодъ и биде прѣустановено едва прѣзъ м. ноемврий, когато планинитѣ бѣха вече покрити съ голѣмъ снѣгъ — едновременно съ прѣустановяване на борбата въ цѣла Македония и Одринско. Движението въ Скопския вилаетъ, който, поради непрѣстаннитѣ албански вълнения, бѣ прѣпълненъ съ войски (особенно сѣвернитѣ му части), до голѣма степенъ улѣсни възстанишкото движение въ Битолско и Одринско не само съ ангажиране около си голѣми военни сили, нѣ и съ рискуванитѣ си атентати замедляваше движението на онии военни маси, които правителството прѣдзначаваше за Битоля и Одринско.

V. Атентати.

Атентати въ Македония и Одринско. — Разпредѣлението имъ по виляети. — Таблица на движението имъ по дата. — Рольта имъ въ общата борба. — Достигнати резултати.

Бѣлѣжитѣ ни за възстанишката борба нѣма да бждатъ пълни, ако не поменемъ на кратко и за атентатитѣ, които станаха въ Македония и Одринско прѣзъ врѣме на тая борба.

Прѣзъ бурната 1903 година въ Македония и Одринско станаха повече отъ *двайсе* динамитни атентати и покушения, насочени, главно, противъ желѣзно-пѣтното съобщение. Като едно отъ срѣдствата въ борбата противъ турския режимъ, тия атентати до голѣма степенъ улѣсниха възстанишкото движение и прѣдизвикаха у турскитѣ правителствени крѣгове неопикуема трѣвога.

Разпредѣлени по виляети, тия атентати и покушения заематъ слѣдния редъ:

Въ Битолски вилаетъ:

1. — На 20 юлий вечеръта (първия денъ на възстанието), възстанишки отрядъ нападна желѣзно-пѣтната станция при селото Екси-Су, Леринско (по линията Солунъ—Битоля), разруши съ динамитъ маказитѣ и измѣсти релситѣ на далечно разстояние.

2. — На 31 юлий прѣзъ ноцъта технически отрядъ нападна желѣзно-пѣтния 15-метровъ мостъ при станцията Кенали, Леринско (по линията Солунъ—Битоля), разруши го съ динамитъ и отвинти релситѣ на дълго разстояние.

Въ Солунски вилаетъ:

3. — На 10 мартъ вечеръта терористически отрядъ разруши съ динамитъ голѣми желѣзнопѣтенъ мостъ при селото Анжиста, Драмско, по линията Солунъ—Дедеагачъ.

4. — На 14 априлъ биде вдигнатъ на въздуха и окончателно разрушенъ въ Солунското пристанище търговския параходъ „Гвалдаквиръ“, който донесе муниции за турската армия.

5. — На 15 априлъ вечеръта, близу до Солунската гара, трена, идящъ отъ Цариградъ, нагази динамитенъ патронъ. Пострадаха локомотива и ближния вагонъ.

6. — На 16-ий априлъ вечеръта станаха въ Солунъ извѣстнитѣ динамитни атентати противъ Отоманската Банка и други официални учреждения.

7. — На 24-ий юлий, между станциитѣ Острово и Владово (Воденско), по желѣзно-пѣтната линия Солунъ—Битоля, при 132 километъръ, възстанници разрушиха съ динамитъ единъ малѣкъ мостъ.

8. — Прѣзъ сѣщия денъ, по сѣщата линия, при 139 километъръ, възстанници разрушиха съ динамитъ една кантониерка и развинтиха релситѣ на дълго разстояние.

9. — На 28 юлий партизански отрядъ нападна моста по желѣзно-пѣтната линия Солунъ—Скопие при с. Боймица, Гевгелийско, и слѣдъ като прогони пазящия го аскеръ, разруши го съ динамитъ и развали пѣта на половинъ километъръ.

10. — На 2-ий август революционери съ бомби нападнаха турската казарма въ градеца Гумендже (Енидже-Вардарско) разрушиха я и убиха нѣколко души войници.

11. — На 4 август вечерята, между станциитѣ Алатово-Карасули (Гевгелийско) възстаници изскараха релситѣ по желѣзно-пѣтната линия Солунъ-Скопие. Тренѣтъ, идящъ за Солунъ, дераилира безъ жертви. Поврѣдиха се нѣколко вагони.

12. — На 15-ий септемврий революционери съ динамитъ разрушиха турската казарма въ гр. Мехомия (Разлошко). Погнанахъ нѣколко души войници.

13. — На 5-ий октомврий, при Сари-Гьолъ, Кукушко, по линията Солунъ-Дедеагачъ, трена патрулъ (съ два вагона) нагази на динамитенъ патронъ. Слабо биде поврѣденъ цѣлия тренъ.

14. — На 10-ий октомврий, при с. Смоквица, Гевгелийско, по желѣзно-пѣтната линия Солунъ—Скопие, стана динамитно покушение. Разрушенъ единъ вагонъ.

Въ Скопски вилаетъ:

15. — На 27 юлий биде разрушена съ динамитъ турската митница при станцията Зибеще, до самата сърбска граница, по линията Скопие—Нишъ.

16. — На 1 август, по желѣзно-пѣтната линия Скопие—Солунъ, близу до селото Кофла (Скопско), на рѣката Вардаръ, партизански отрядъ вдигна на въздуха съ динамитъ тренѣтъ съ 32 вагони, носящъ войски за Битоля прѣзъ станцията Градско, Разрушени бидоха нѣколко вагони, 4-ма души убити и 3-ма ранени.

Въ Одрински вилаетъ:

17. — На 20 февруарий, по желѣзно-пѣтната линия Одринъ—Цариградъ, при мѣстността „Червезъ-Кьоево“, терористически отрядъ извърши динамитно покушение противъ тренѣтъ. Атенатата излѣзе несполучливъ.

18. — На 13 мартъ революционери разрушиха съ динамитъ моста „Черменски“, по желѣзно-пѣтната линия Мустафа-Паша — Одринъ.

19. — На 11 юлий, при мѣстността „Мандра“, по желѣзно-пѣтната линия Одринъ—Дедеагачъ, революционери извършиха динамитно покушение противъ тренѣтъ. Атенатата излѣзе несполучливъ.

20. — На 13 август, на станцията Кулели—Бургазъ, по линията Одринъ—Цариградъ, биде извършенъ динамитенъ атентатъ противъ тренѣтъ, отиващъ за Цариградъ. Разрушени бидоха два вагона, петима убити и дваесе души ранени.

21. — На 19 август, при селото Кърва, Дедеагачко, по желѣзно-пѣтната линия Дедеагачъ—Солунъ, революционери извършиха динамитенъ атентатъ противъ тренѣтъ. Четири вагони бидоха разрушени, трима убити и седмина ранени.

Тия сж атентатитѣ, извършени въ Македония и Одринско прѣзъ 1903 година, главно, прѣзъ възстанишкия периодъ. Разпредѣлени по дата, тия атентати заематъ слѣдния редъ:

(Движение на атентатитѣ въ Македония и Одринско прѣзъ 1903 г. по дни и мѣсеци).

Наименование на вилаетитѣ	Разпредѣление на атентатитѣ по мѣсеци и дни																Общо въ Македония и Одринско										
	Февр.		Мартъ		Априль			Ю л и й					А в г у с т ъ			Септ.		Октомвр.									
	20	Всичко	13	Всичко	14	15	16	Всичко	11	20	24	27	28	31	Всичко	1		2	4	13	19	Всичко	15	Всичко	5	10	Всичко
Битолски	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Солунски	—	—	—	1	1	1	1	3	—	—	2	—	1	—	3	—	1	1	—	—	2	1	1	1	1	2	12
Скопски	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	2
Одрински	1	1	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	1	2	—	—	—	—	—	5
Общо въ Мак. и Одр.	1	1	1	1	2	1	1	1	3	1	1	2	1	1	7	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	2	21

Броя на атентатитѣ и покушенията въ Македония и Одринско възлиза на *двайсе и единъ*, *шестъ* отъ които станаха до 20 юлий, а *петнайсе* — прѣзъ врѣме на възстанието. Най-много атентати станаха прѣзъ м. м. *юлий* и *августъ* — въ най-голѣмия разгаръ на възстанишката борба. Най-голѣмъ брой атентати броятъ въ Солунски (12) и Одрински, и най-малко (по 2) — останалитѣ два виляети.

Всички тия атентати, насочени, главно, противъ желѣзно-пѣтнитѣ съобщения въ Турция, улѣсняюци движението на войскитѣ, бѣха най-ефикаснитѣ срѣдства на възстанишката борба и до голѣма степенъ спомогнаха за нейната продължителность. Тѣ отлично изпълниха своята служба и на възстанишката борба придадоха още по-буренъ и епиченъ отпечатъкъ.

* * *

Рекапитуляционна таблица на сраженията въ Македония и Одринско. — Таблица за движение на сраженията по дни и мѣсеци. — Общи бълѣжки.

Бълѣжитѣ ни за възстанието ще завършимъ съ слѣдната *рекапитуляционна* таблица за сраженията въ Македония и Одринско, която още по-релефно ще изтъкне всичката грандиозность, величественность и спичность на възстанническата борба прѣзъ изтекшата година.

(Рекапитуляция на сраженията въ Македония и Одринско прѣзъ възстанието).

Брой на сраженията	Наименование на виляетитѣ	Продължителность на движението	Сблъскани сили			Убити и ранени			
			Возстанишки	Турски	Пропорция	Возстанишки	Аскеръ	На %	
								Возстан-ници	Аскеръ
150	Битолски	20/VII — 20 X	19850	292785	1 : 14.70	746	3087	8.80	1.10
33	Солунски	16/VII — 26/X	8544	20317	1 : 5.70	109	1182	3.10	5.80
15	Скопски	1/VIII — 6/XI	1042	27292	1 : 26.20	93	395	9.00	1.40
36	Одрински	4 VIII — 28 X	1970	10587	1 : 5.40	46	661	2.80	6.80
289	Общо въ Македония и Одринско	16/VII — 6/XI	26408	350931	1 : 13.30	994	5328	8.80	1.50

Цѣлокупния брой на сраженията прѣзъ цѣлата възстанишка борба въ Македония и Одринско възлиза на *двѣстѣ тридесетъ и деветъ* — цифра, извънредно крупна за единъ краткъ периодъ. *Извънредно* мѣсто по броя на сраженията се пада на Битолския виляетъ (150), гдѣто възстанишкото движение бѣ най-силно и борбата най-ожесточена. Слѣдъ него идатъ Солунски (33), Одрински (36) и, най-сетнѣ, Скопски (15). Понягис за движението, изобщо, на тия сражения по мѣсеци и дни ще даде слѣдната твърдѣ характерна и интересна таблица:

(Движение на сраженията въ Македония и Одринско прѣзъ врѣме на възстанието).

Наименование на виляетитѣ	Разпредѣленіе на сраженията въ																																											
	Ю л и й										А в г у с т ъ																																	
	16	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	Всичко	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
Битолски	—	10	14	9	6	3	2	4	1	6	3	14	72	1	2	—	6	2	4	4	1	2	1	3	4	2	—	1	3	1	4	3	1	1	1	—	2	3	1	2	1	56		
Солунски	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	4	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	
Скопски	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	
Одрински	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	29	
Общо	1	10	14	9	6	3	2	4	1	6	3	15	76	1	2	—	6	2	4	4	1	2	1	3	4	2	—	1	3	1	4	3	1	1	1	—	2	3	1	2	1	101		

(Слѣдва).

(Продължение)

Македония и Одринско по месеци и дни																																	Общо въ Македония и Одринско																	
септември																		октомври												ноември																				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	Всего	3	8		12	15	17	20	23	26	28	Всего	6	Всего							
1	2	1	2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	1	1	1	1	—	1	2	—	1	2	—	1	2	—	1	18	1	1	—	1	—	1	—	—	—	—	4	—	—	150					
1	—	1	1	—	—	—	2	—	2	3	1	2	1	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	2	—	—	38						
—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	15						
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	36					
3	2	2	3	2	1	1	1	2	1	2	4	3	2	2	1	1	2	1	2	3	2	1	4	1	—	—	—	—	—	—	—	49	3	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	12	1	1	239

Първата възстанишка пушка въ Македония и Одринско пукна на 16 юлий въ Солунския вилаетъ — четири дена прѣди официалния прогласъ на възстанието, а послѣдната на 6 ноемврий — 15 дена слѣдъ окончателното му прѣустановяване. Значи, възстанишката борба проживѣ цѣли 3 и половина мѣсеци.

Прѣвъ м. юлий въ Македония и Одринско станаха *седмьдесет и шест* сражения — и то само за десетъ дена. Това изобилие на сражения самó говори за бурния характеръ на възстанишката борба въ първитѣ дни, главно въ Битолски вилаетъ, който самъ брой 72 сражения. Въ Скопския и Одрински вилаети прѣвъ тоя мѣсець не станаха никакви сражения. Въ днитѣ на тоя мѣсець най-много сражения станаха на 30 (15), 21 (14), 20 (10), 22 (9), 28 (8) и пр. юлий. Изобщо, отъ 20 юлий (първия денъ на възстанието) до 1 августъ нито единъ денъ не мина безъ сражение.

Мѣсець *августъ* е най-обилень съ сражения — *сто и едно*, най-голѣма часть отъ които се падатъ пакъ на Битолския (56) и Одринския (29) вилаети.

Прѣвъ м. *септемврий* броя на сраженията намаля на половина — само *четиридесет и деветъ*. Това намаляване, както имáхме случай да говоримъ и на друго мѣсто, не се дължеше на упадъкъ и утихване на възстанишката борба, а на тактиката на възстанниците да избѣгватъ сраженията съ грамаднитѣ военни сили, които изпълниха страната, — като безсилни да имъ противостоятъ. По брой на сраженията, първенствующе мѣсто прѣвъ тоя мѣсець заема Солунски вилаетъ (20) и, слѣдъ него, Битолския (18). Тоя мѣсець наброява само *петъ* дена безъ сражения (11, 13, 24, 27 и 29 септемврий); всички останалитѣ дни сж ознаменувани съ повече или по-малко сражения и вариратъ между 1—4.

Прѣвъ м. *октомврий*, като послѣденъ на възстанишката борба, сраженията значително намалѣха — само *дванайсе*, най-много отъ които станаха въ Битолски и Солунски (по четири) и най-малко въ останалитѣ два вилаета (по двѣ). Прѣвъ тоя мѣсець на много мѣста възстанието бѣ вече прѣустановено или потушено, па и рѣшението, да се прѣустанови борбата въ цѣлата страна, караше възстанниците да избѣгватъ всѣкаквъ поводъ за сражение и да не даватъ лишни жертви. Все пъкъ и прѣвъ тоя мѣсець има дни, въ които станаха по нѣколко сражения (3 октом. — 3 сраж., 8—2 и пр.) Около 20 число на тоя мѣсець възстанишката борба изъ цѣлата страна бѣ вече прѣустановена, а сраженията, които станаха слѣдъ тая дата, както и онова на 6 ноемврий, бѣха само послѣденъ отзвукъ на тая борба.

Общия сборъ на *сблъсканитѣ сили* въ Македония и Одринско прѣвъ цѣлия възстанишки периодъ е чудовищно грамаденъ. Разбира се, тоя сборъ не опредѣля числеността на воюцитѣ страни, нъ характеризира грандиозността на борбата. Графата на пропорцията въ рекапитуляционната таблица е най-характерната и опредѣля по най-безсѣмненъ начинъ упоритостта на възстанниците. Най-голѣма тая пропорция е въ Скопския вилаетъ (1:26.20), и най-малка въ Одринско (1:5.40). Общата же пропорция на сблъсканитѣ сили въ Македония и Одринско — единъ възстанникъ срѣщу *тринайсе* турски войници — е най-ярката характеристика на оная упоритостъ и безстрашность, съ които цѣлни качества се отличаватъ македоно-одринскитѣ борци.

Човешките жертви (убити и ранени), които двѣтѣ воющи страни (преимущественно турцитѣ) дадоха прѣз цѣлия възстанишки периодъ, сж доста значителни за една партизанска борба въ единъ три-мѣсеченъ периодъ. Първенствующе мѣсто по жертви (възстанишки и турски) заема Битолски вилаетъ (746 д. възстан. и 3087 турци) — обстоятелство, което се обяснява отъ голѣмия брой на сраженията (150). Въ останалитѣ вилаети загубитѣ сж по-незначителни и най-малко сж въ Одринския. Цѣлокупния брой на жертвитѣ отъ двѣтѣ страни възлиза на 994 д. възстанници (3.80%) и 5328 д. турски войници (1.50%), или, турскитѣ загуби сж *петъ и половина пети по-големи* отъ тия на възстанниците.

По своята грандиозность и епичность, възстанието прѣзъ 1903 година извоюва за Македония и Одринско една свѣтла страница въ всесвѣтската история. Въ историята же на македоно-одринското освободително движение то ще заеме най-почетното мѣсто и ще служи за грядущитѣ поколения вдѣхновителъ въ борбата за правата кауза...

V.

Турски звѣрства и опустошения.

Общи бѣлѣжки за турскитѣ звѣрства и опустошения. — Последнитѣ като най-ефикасно срдѣство за потушване на възстанията. — Образци отъ най-характерни турски изстъпления въ Македония и Одринско.

Отъ едно столѣтие насамъ, откакъ се води ожесточената борба противъ турското владичество на Балканския Полуостровъ, свѣтътъ не е прѣставалъ да слуша за *турски звѣрства*. Самия изразъ е вече тѣй общеизвѣстенъ, щото одавна е получилъ пълна гражданственностъ и е станалъ синонимъ на най-грознитѣ, най-жестокитѣ, най-мръснитѣ и най-чудовищнитѣ людски прѣстѣпления. Освободителната история на балканскитѣ народи е история и на тия турски звѣрства, които като въ каледоскопъ сж се повтаряли въ разни врѣмена прѣвъ цѣло едно столѣтие, колчимъ тия народи сж начевали борба за своето освобождение. Слѣдователно, да обясняваме понятието за тѣхъ днесъ, слѣдъ толкова повторения, ще рѣче да говоримъ лишно и да рискуваме даже да имъ намалимъ она грозенъ ореолъ, съ който людското въображение ги е обградило...

Днесъ, слѣдъ четвъртъ столѣтие, въ много по-грозна форма и въ несравнено по-голѣми размѣри, традиционнитѣ турски звѣрства изново се явяватъ на сцѣната. Тѣхна арена тоя пжтъ сж двѣ най-прелѣстни провинции на Балканския Полуостровъ, чиято участь е много по-окайна отъ нѣкогашната съвкупна участь на ония, които днесъ се радватъ на широка свобода. Прѣди четвъртъ столѣтие историята е отбѣлѣзала въ анализѣ си само единъ „*Батакъ*“, днесъ тя има да отбѣлѣжи безброй... и свѣтътъ, който едно врѣме се потрѣсе прѣдъ извършенитъ ужаси, днесъ е невзмутимъ зритель на най-чудовищнитѣ прѣстѣпления, каквито историята помни...

Историята на освободителнитѣ борби на всички почти балкански народи е отдѣлила най-широко мѣсто на турскитѣ звѣрства. Нито едно възстание противъ турското владичество на Балканския Полуостровъ не е избѣгнало да не плати скъпа данъ на турската кръвожадность и опустошителностъ. А такава данъ, много по-голѣма, *обязателно* трѣбваше да платятъ и християнскитѣ населения въ Македония и Одринско, когато прѣвъ миналата (1903) година, подъ давлението на най-чудовищния правителственъ тероръ, бѣха принудени да възстанатъ.

Най-ефикаснитѣ срдѣства, съ които турското правителство си послужи противъ възстанишвото движение въ Македония и Одринско, безспорно, бѣха пакъ потрѣсающитѣ звѣрства и опустошения. Безсилно да сломи упоритостъта и твърдостъта на шѣпа възстанници, макаръ да разполагаше съ *двѣстѣ-хилядна* армия, това правителство, вдѣхновявано отъ „*Великия убиецъ*“ — както го нарѣче покойния Гладстонъ, пакъ прибѣгна къмъ традиционното срдѣство за усмиряване. Отъ всичко се види, че традициитѣ у турцитѣ се тачатъ за светини, макаръ да сж платили за тѣхъ скъпа данъ.... И разбира се, получиха се чудовищни резултати! За тѣхъ по-долу говоримъ доста обстоятелно, тукъ, обаче,

не можемъ избѣгна изкушението да не ги илюстрираме съ нѣколко картинки отъ най-грозно и потрѣсающе естество...

На 31 августъ, слѣдъ ожесточено сражение между единъ въстанишки отрядъ и *трихилядна* турска войска при с. с. Раково — Буфъ (Леринско), послѣдната, озлобена отъ несполуката си и вѣрна на традициитѣ си, съ гърмежи се ухъти къмъ християнското с. Буфъ, съ цѣль да сплани и така изгубило ума си християнско население. Послѣдното, прѣдвиждайки участъта си, въ панически ужасъ прѣсна да бѣга въ разни посоки, за да спаси живота си. Между бѣгацитѣ бѣ и младата вдовица Мария Трайкова, мъжътъ на която погина въ едно прѣдидущо сражение. Тя бързаше да стигне сестра си, на която него денъ бѣ новѣрила петгодишното си дѣтенце Георги — едничката си рожба, едничката утѣха слѣдъ смъртъта на мъжа си! Още не бѣше искачила първата рѣтлива, когато силни пламъци се показаха отъ къмъ селото. То горѣше отъ четири страни!... Неописуемъ ужасъ овладѣ нещастната жена. Едно страшно подозрѣние се въраде въ нейната душа и въ смъртенъ страхъ се изписа на младото ѝ лице... — „Ако сестра ми е останала въ селото... ако тя не е видѣла рожбата ми въ послѣдния моментъ?...“ — Тия подозрѣния жестоко терзаеха душата на младата жена и караха сърдцето ѝ болѣзнено да се свива. Тя ускори стѣпкитѣ да стигне сестра си, за да се избави отъ страшния кошмаръ, що я душеше. Тя я съзрѣ въ първитѣ рѣдове на бѣгацитѣ и слѣдъ нѣколко секунди бѣ вече до нея. Нъ, о, ужасъ! — дѣтето ѝ нѣмаше... Домъчнѣло на малкия Георги да стои цѣль денъ у лелини и бавно се упътилъ за дома си. Какво е станало по-нататъкъ съ дѣтето, сестра ѝ не знаеше... Ранена дълбоко въ сърдцето отъ това страшно извѣстие, вдовицата изпиця като ранена лъвица... Мисълъта, че рожбата ѝ въ тоя ужасенъ моментъ се намира въ горящото село, я доведе до полуда, и тя, верѣдъ градътъ куршуми, като вихъръ се понесе къмъ селото и за нѣколко само минути се намѣри при него. То горѣше отъ всички страни. Всички улици бѣха обзети отъ пламъци и за мигъ горката жена се спрѣ, безъ да знае къмъ коя посока да трѣгне. Изведнашъ до ушитѣ ѝ долѣта отчаянъ дѣтски писъкъ. Кръвта замръзна въ жилитѣ ѝ... Тя трѣгна по посока на гласътъ ѝ, на жгъла на улицата, видя дѣтето си, отчаяно викаше своята мама... Съ единъ скокъ тя бѣ вече при него, сграбчи го съ рацѣтѣ си, притисна го о туптящето си сърдце и покри челото му съ горѣщи майчини цѣлувки... Дѣтето ѝ е вече спасено, то е при нея и никакви сили не сж въ състояние да го изтрѣгнатъ изъ нейнитѣ прѣгрѣдки... Горката майка! Въ своитѣ майчини милувки тя бѣ изпаднала въ захлестъ и бѣ забравила, че тукъ не трѣбва да стои дълго врѣме... Тя се съпна и трѣгна обратно по сжщата посока, отъ която бѣ дошла, нъ, уви!... бѣ закѣснѣла... Пятя ѝ бѣ задрѣстенъ отъ войници, които бѣха заблѣжли нейното идване. Тя прѣдугади всичката опасностъ, която застрашаваше нея и милата ѝ рожба и, съ коси разрошавени, като лъвица, кога пази рожбитѣ си, се опита да избѣга... Обаче, войницитѣ я стигнаха, хванаха и изтрѣгнаха изъ прѣгрѣдкитѣ ѝ дѣтето... *Подъ ударитѣ на нѣколко ножове, тя падна разкървавена и въ безсъзнание на земята, а зѣтроподобнитѣ войници се изръдиха надъ нея...* Тя още лѣжеше въ нсвѣсть, въ мисълъта за дѣтето ѝ скоро я свѣсти и, въ своята отчаяна безпомощностъ, *тя видя, какъ двама озвирени войници държеха едничката ѝ рожба за двѣтъ крачета съ главата надолу и се готвеха да го разсѣкатъ...* Прѣдъ тая потрѣсающа глѣдка ужасъ обзѣ нещастната майка. Съ свѣрхчовѣшки усилия тя тласна осквернителитѣ си, скочи на крака и, съ яростъ на разярена тигрица, се хвърли върху двамата азиатци. *Тя се борѣ съ тяхъ, мжнѣ се да отнѣме дѣтето си, а тѣ я мушкаха съ ножоветѣ си...* Обилна крѣвъ потече тѣ нанесениетѣ рани, нъ *тя не успѣваше никакви болки...* Омаломощена, *тя се моляше и едвамъ държеше на краката си, нъ продължаваше да се борѣ!* *Най-сетнѣ, едно мушване право въ сърдцето тури край на живота ѝ — и тя се повала като спонъ на земята...* *Султановитѣ войници на дрѣбни късове изсѣкоха трупа на петгодишния Георги, както и она на майка му и ги окачиха по пѣтищата!*... Когато слѣдъ два дни въстанишки отрядъ влѣзе въ селото, намѣри късоветѣ мѣсо отъ тия двѣ невинни и клѣти създания, прибра ги и погрѣба въ единъ гробъ...

Денътъ 21 августъ бѣ фаталенъ за Костурско, защото прѣвъ него день се тури край на още нѣколкото уцѣлѣли, като оазиси всрѣдъ необятна пустиня, прелѣстни християнски села, между които и *Вишени*. Одавна аскера сѣърцаше жѣби на това селце. Населението добрѣ знаеше това, за туй, още при пѣрвитѣ далѣчни залпове на приближащата се войска, всрѣдъ отчаяни и сѣрдцераздирателни писъци, напусна огнищата си и побѣрза къмъ гората за прибѣжище. Всѣки бѣгаше вѣдѣто му очи виждатъ, за да спаси живота. Бѣгаше и 70-годишния Гиле Гилевъ съ дѣщеря си, снаха си и дѣтѣ си внучета и бѣрзаше да избѣгне поглѣдитѣ на турския войникъ, чиято кръвожадность добрѣ познаваше... Бавно и трудно се движѣха старческитѣ крака на дѣдо Гиле по стрѣмния баиръ. Аскера бѣ вече въ селото, което запади отъ четиритѣ страни... Дѣдо Гиле употреби неимовѣрни усилия по-скоро да изкачи баира и да укрие дѣцата си въ гората, която считаше за сигурно прибѣжище и скривалище. Нъ, уви!... Аскера е извънредно опитенъ при сатанинскитѣ си прѣдприятія. Той отъ далѣчъ още съглѣда бѣгашитѣ безпомощни жители и бѣ се прѣсналъ въ дълга верига, за да не може никой избѣгна негови звѣрски гнѣвъ... Още стареца и семейството му не бѣха влѣзли въ горичката, когато отъ лѣво се изпрѣчиха зловѣщитѣ фигури на трима войници и единъ чаушъ. Изненадата бѣ неопикуема!... Смъртенъ потъ облѣчслата на дѣдо Гилево семейство и всички се притиснаха около вѣамѣнения старецъ, гаче-ли той бѣ въ състояние да прѣмахне страшната напасть... Слѣдъ минутно свѣстѣвание, стареца, седмдесетъ годишния дѣдо Гиле колѣнички прѣдъ чаушина, облѣчс краката му съ старческитѣ си сълзи и го молѣше за милость!... Единъ ритникъ въ главата бѣ достатѣченъ да повали стареца полумъртавъ на земята. — *„Нѣма милость за комити“!* — изрѣва освирипелия чаушъ и даде знакъ на единъ отъ войницитѣ да привѣржа влѣтия старецъ о единъ пѣнь, на другитѣ двама повѣри снаха му, която всрѣдъ сѣрдцераздирателни писъци *отвѣткова нѣколко стѣпки на страна... а самъ чауша завѣче дѣщеря му... Нещастнитѣ дѣчица, въ своата безпомощность, тичаха ту при майка си, ту при вѣрзания дѣдо, много по-безпомощенъ отъ тѣхъ... И горкия старецъ видя, какъ мръснитѣ звѣрове, крѣпителитѣ на султановия тронъ, се гаврѣха съ честѣта на дѣщеря му и снаха му... И, въ неопикуемото си отчаяние, той пакъ почна да моли, нъ не вече за милость, а... за смъртъ!... Той не можеше да понесе тоя позоръ надъ близкитѣ му сѣщества и молѣше съ сълзи на очи да турятъ край на живота му... Нъ тираина е изобрѣтателенъ и въ мѣченията си спрѣмо райта. Той не се задоволява само съ ятаганъ или куршумъ, а изобрѣтѣва ужасни начини на умѣртѣвание. Вмѣсто ятаганъ, чаушина, вѣзъ *пила* и, съ тоя страшенъ инструментъ, слѣдъ вато удовлѣтвори скотскитѣ си страсти, пристѣпи къмъ вѣрзания и безпомощенъ старецъ. *Той сложи пилата на вратѣтъ му и почна да рѣже... При свѣрхчовѣшки страдания, изразѣвани въ дълбоки старчески стѣпнания, дѣдо Гиле мѣжеше безпомощенъ на пѣнѣтъ, а страшния инструментъ равномерно се движѣше напредъ и назадъ по старческия му вратъ, облѣчъ цѣлъ въ крѣви... Ала никой не чу сѣрдцераздирателнитѣ му викове: дѣщеря му и снаха му, нѣколко стѣпки далѣчъ отъ него, мѣжѣха въ безсѣзнание, а внучетата му... още при пѣрвото движение на пилата паднаха като повосени на земята... Само крѣвожадния и звѣроподобния мѣчителъ, достоенъ синъ на своето плѣме, остана до край невѣзмутимъ!... Когато падналитѣ въ безсѣзнание жени се свѣстѣиха, тѣ видѣха страшния призоръ: отъ едната страна на пѣнѣтъ се тѣркаляше отрѣзаната глава на стареца, а отъ другата... окрѣваения страшенъ инструментъ...**

На 4-й августъ, слѣдъ ожесточено сражение на мѣстностьта „Езерцето“, голѣма войска навлѣзе въ с. Арменско (Леринско), ограби го и подпали отъ всички страни. Изплашенитѣ му жители се разбѣгаха на разни посоки, мнозина се спасиха, ала и мнозина бидоха извлани. Между бѣгашитѣ бѣ и 17 годишната Таса Стойчева — най-красивата мома въ селото, едничка на родителитѣ си. Тя тичаше като луда отъ улица въ улица, дано намѣри изходъ, ала селото цѣло горѣше и отъ всички страни бѣ обградено съ аскеръ. Положението на Таса бѣ отъ най-отчаянитѣ. Нейната хубость не можеше да не привлѣче скотскитѣ поглѣди на аскера, а това обстоятелство я правеше да трѣпери и да прѣдпочете смъртъта прѣдъ по-

зора!.. Горвата, като че ли прѣдвиждаше какво я очаква... Спотаена край зилицата и плѣтищата, най-сетнѣ, тя се извлѣче вѣнъ отъ селото незабѣлѣзана отъ ничии очи. Остатъше ѝ да прѣскочи още единъ плѣтъ, за да бѣде спасена. Нѣ... въ тоя моментъ залпъ отъ гѣрмѣжи повали Таса на земята; тя бѣ ранена въ единия кракъ и неможеше да мръдне отъ мѣстото... Скоро тя се видя заобиколана отъ озвѣрени войници, смаяни и възбудени отъ рѣдката ѝ красота... *Тя биде безчестена няколко часа наредъ....* Цѣла облѣна въ кърви, тя лѣжеше въ дълбоко безсъзнание... Едва на мръкване се свѣсти, съ голѣмъ трудъ си спомни станалото и неопикуемъ ужасъ я облада... До ушитѣ ѝ долѣтѣха отчаянни викове, може би, на подобни ней клѣтници, а това още повече усили душевнитѣ ѝ болки. Тя очакваше смъртта съ разкрити обятия, нѣ смъртта не идеше! Страхътъ отъ повторение на позора замързваше кръвта въ жилитѣ ѝ... Въ това положение тя прѣвара цѣлата нощъ, безпомощна, обезсилена, опозорена... На другия день, още у тъмни зори, селото биде изпълнено съ нови турски войски, дошли да довършатъ опустошението. Тя почна изново да пали недогореното и озвѣрена да дири нѣкоя жива душа, надъ която да излѣе своята кръвожадна мѣсть. Ний-сетнѣ, нѣколко войници намѣриха хубавицата Таса прострѣна на земята и плувнала въ кърви, нѣ това не смути звѣроветѣ... Въ тоя трупъ, въ който едва дишеше животъ, тѣ съзрѣха още запазени предлѣсти и *присѣгнаха къмъ ония мръсни сѣпъци, които човѣшкия езикъ е безсиленъ да прѣдаде...* Нито сърдцераздирателнитѣ писъци на нещастната, нито прѣдсмъртнитѣ конвулсии не бѣха въ състояние да умилостиватъ оскоутѣлитѣ войници... Таса бѣ вече безчувствена, тя одавна не показваше признаци на животъ, *нѣ аскерскитѣ мръсотии непрѣстанаха и надъ вкочанясалия Тасинъ трупъ!...*

Селото *Загоричани* бѣ най-голѣмо и най-заможнo християнско село въ Костурско. Интелигентността на жителитѣ му (тѣ повече работатъ въ чужбина) бѣ трѣнъ въ очитѣ на турскитѣ власти, които търсѣха благовиденъ прѣдлогъ за да излѣятъ върху имъ всичката своя злоба и отмѣстителностъ. Възстанието и въ тоя край бѣ най-добрия такъвъ. Прѣзъ нощта срѣщу 15 августъ това село бѣ обградено отъ *четири-хилядна* войска, а запаленитѣ огньове околорѣсть по всички чуки караха населението да отгадае участъта си. На 15 заранѣта селото бѣ запалено отъ четиритѣ страни и пламъцитѣ му се губѣха у небеснитѣ висини. Почти всички кадърни напуснаха селото, а останаха у него само нѣкои безпомощни старци, между които бѣ и ранения въ кракътъ 35-годишенъ четникъ Алексо Вановъ съ семейството си, състояще отъ стара майка, сестра, жена и малкото му дѣтенце. Страшни болки въ кракътъ бѣха приковали тоя юнакъ къмъ лѣглото и не му даваха да мръдне отъ мѣстото. Съ слъзи на очи той молѣше близкитѣ си да избѣгатъ, а него да оставатъ на произволъ на сѣдбата. Той имаше при себе револверъ и, ако стане нужда, самъ ще тури край на живота си. Нѣ кое майчино сърдце ще се рѣши да презрѣ сина си въ подобенъ моментъ? Какъвъ смисълъ ще има живота на жена му безъ него? Всички рѣшиха заедно да мрѣтъ... Събрани около леглото му, тѣ ридаѣха изгласъ и оплакваша сѣдбата му. Аскера бѣ въ селото и вече палѣше къщята. До слухътъ на Алекса долѣтѣха отчаянитѣ писъци на безпомощни хора, убивани или горящи въ пламъцитѣ... Той чу чупение на съсѣдни врати и прѣдъ духовнитѣ му очи се изпрѣчи подобна страховита сѣна съ собственния му домъ... Какво да прави? Да търси ли милостъ отъ тирана той, който носи слѣди отъ неравната борба, или же да се бори до край, макаръ и раненъ? — Дилемата бѣ неразрѣшима: нито на милостъ не можеше да се надѣва нито пъкъ бѣ въ състояние да се бори... Нѣ можеше ли той, най-сетнѣ, самъ да тури край на живота си и спокойно да затвори очи прѣдъ неизвѣстната участъ на окръжащитѣ го близки сѣщества? Какво ще стане съ тѣхъ?... Подъ наплива на тия мисли, измѣчената душа на борецътъ Алексо, най-сетнѣ, се поутоложи. Той бѣ намѣрилъ рѣшение на дилемата!... Скръцанието на въцнатата врата подъ силнитѣ удари на войнитѣ му напомни, че трѣбва да побърза съ изпълнение на страшното рѣшение... И тоя неподвиженъ трупъ, чието най-малко шаванне прѣдизвикваше неопикуеми болки, съживи се, за да изгълни послѣдното си прѣдначение... *Съ револверенъ вистрѣлъ право въ сърдцето той повали жена си мъртва, а съ другъ — скъпата си рожба... Съ трѣпти*

легко рани сестра си въ рамената, която падна въ безсъзнание . . . Най-сетнѣ, насочи револвера и срѣщу майка си, нз . . . при видѣтъ на оня образъ, що му бѣ далъ животъ, силитѣ го напустнаха и смъртоносното оръжие падна изъ ржцѣтъ му . . . Да би ималъ още една жена, още една рожба, още една сестра ржвата му нѣмаше да трѣшне, нз — съ майка си! . . . За мигъ той остана вѣдпененъ, ала послѣднитѣ скръщания на падащитѣ вече врата отново го накараха да се свърже. Рѣшението е вече безвъзвратно! И той, безъ най-малко колебание, пушна още два куршума — единия въ сърдцето на майка си, а другия въ собствената си уста . . . Когато аскера нахълта въ стаята, намѣри петъ облѣни въ крѣви трупове . . . А когато гжстия димъ отъ горящата кжца върна съзнанието у сестра му, тя се потрѣсе прѣдъ страшния призоръ: труповетѣ на най-близкитѣ и най-мили сжщества плуваха въ крѣви, а по мъртво-блѣдното лице на единъ отъ тѣхъ тя съзрѣ една самодоволна усмивка — усмивка на чувство за изпълненъ дълъ! . . . Това бѣ Алексо . . .

На 23 августъ, при мѣстността „Бѣли-Кладенци“, два километра отъ с. Смърдешъ, Костурско, турски войници заловиха 80-годишния старецъ отъ това село, дядо Стоянъ Вурженко. Тѣ го съблѣкоха голъ, спрострѣха на жельзна скара надъ накладенъ огнь и — живъ изгорѣха! . . .

На 24 августъ войници заловиха и разсѣкоха корема на 25-годишната непраздна невѣста Пандовица Аличева отъ с. Руля, Костурско.

На 23 августъ войници заловиха 28-годишната невѣста Пандовица Близнакова (родена Гроза Бекиричина) отъ с. Джмбени, Костурско, и слѣдъ като я обезчестиха, задържаха я да потурчатъ. При опитванието си да избѣга, тя биде ранена съ куршумъ, а сетнѣ жива разпрана отъ гушата до дѣтороднитѣ органи! . . .

На 31 августъ войници заловиха свещеника Мишо и селенина Лазо Лузаровъ отъ с. Апоскепъ, Костурско, и, ожесточени отъ несполучливото сражение прѣзъ миналия день — живи ги одраха! . . .

На 24 августъ войници заловиха 70-годишния старецъ Сотиръ Орлиновъ отъ с. Косинецъ, Костурско, извадиха очитѣ му и, сетнѣ, на кѣсове съсѣкоха! . . .

Мѣстността „Бигорѣтъ“ се намира два часа на сѣверо-изтокъ отъ казалийския градецъ Малко-Търново (Одринско). Когато зулумитѣ на турския гарнизонъ въ тоя градецъ станаха извъредно заплашителни за самия животъ на християнскитѣ му жители, тридесетъ души роднини и съсѣди отъ „Кукузеловата“ махала, на 10 августъ напустнаха домоветѣ си и се прикриха въ тая гориста мѣстность. Слѣдъ три дена, обаче, тѣ бидоха открити отъ военнитѣ копои (кучета) и, когато на другата заранъ (14 августъ) се събудиха, съ ужасъ се видѣха заобиколени отъ редовна войска. Войницитѣ вързаха мжжѣтъ и, прѣдъ очитѣ имъ, обезчестиха женитѣ и дѣщеритѣ имъ . . . Слѣдъ туй, прѣдъ очитѣ на послѣднитѣ и дѣцата имъ, изклаха мжжѣтъ, а слѣдъ тѣхъ женитѣ и дѣцата! . . . Отъ погубенитѣ на тая мѣстность извѣстни сж имената само на Недѣлко Кировъ съ петитѣ си дѣца, Кирю Георгиевъ, Стоянъ Курупчевъ, Димитъръ Махалката и Коста Тодоровъ съ третитѣ си дѣца.

На 10 августъ сутринята 80-годишния старецъ Киро Рашевъ отъ Малко-Търново, връщайки се отъ воденицата „Кукузакъ“ съ едно товарно добиче, на мѣстността „Габрака“, биде прѣсрѣщнатъ отъ турски войници, които съ ножоветѣ си извадиха очитѣ му! . . .

И пр. и пр. . . .

Отбѣлѣвахме горнитѣ нѣколко случки само за характеристика на онаи турска кървожадность и жестокость, които качества съставляватъ отличителната черта на турския войникъ и които сж му извоювали свѣтовна слава! Безъ да говоримъ повече съ общи фрази за извършенитѣ ужаси надъ християнското население въ Македония и Одринско прѣзъ миналата кървава година, ще пристѣпимъ направо къмъ фактитѣ, езика на които е много по краснорѣчивъ и убѣдителенъ отъ всѣкакви фрази.

I. Турски звърства и опустошения въ Битолски виляеть.

Съставъ на Битолски виляеть. — Македонска часть на виляета. — Брой на селата, кѣщитѣ и жителитѣ. — Процентъ на християнското население. — Турски звѣрства и опустошения въ каазитѣ: *Битолска, Леринска, Костурска, Охридска и Кичевска*. — Общи бѣлѣжки.

По просторъ и население, Битолския виляеть заема второ мѣсто между европейскитѣ турски виляети (първото принадлежи на Солунския) и се състои отъ санджацитѣ: *Битолски, Дебърски, Селфидженски, Корчански и Елбасански* — разпредѣлени на *двайсе и дов* каази. Той обгрѣща 18 градове и 2081 села съ 152510 домове и приблизително единъ милионъ население. Християнитѣ въ тоя виляеть съставляватъ 60% отъ цѣлото му население. Това общо за Битолски виляеть.

Обаче, не цѣлия виляеть влиза въ състава на Македония, а по-голѣмата му часть, състояща:

а) Отъ *цѣлия Битолски* санджакъ, съ каазитѣ — *Битолска, Прилепска, Леринска, Охридска и Кичевска*;

б) Отъ *дов* каази на *Дебърския* санджакъ — *Дебърска и Рѣканска*;

в) Отъ *една* кааза на *Корчанския* санджакъ — *Костурска*;

г) Отъ *три* каази на *Селфидженския* санджакъ — *Кайлярска, Кожанска и Населичка*.

И така, отъ 22-тѣ каази на Битолския виляеть, само *единайсе* влизатъ въ състава на Македония. Останалитѣ се числятъ къмъ така нарѣчената Албания.

Въ състава на македонската часть влизатъ 10 градове, 1220 села съ 105474 домове и 663027 души жители.

Всички градове сж населени съ смѣсено население, най-голѣмия процентъ отъ което съставляватъ християнитѣ.

Отъ селата: 734 сж християнски, 289 мухамедански и 198 смѣсени;

Отъ кѣщитѣ: 63705 сж християнски, 39169 мухамедански и 2600 иновѣрни.

Отъ жителитѣ: 442.457 души сж християни, 204.144 души мухамедани и 16426 души иновѣрци (цигани, евреи и др.).

Християнитѣ въ македонската часть на Битолския виляеть съставляватъ 67% отъ цѣлото му население, мухамеданитѣ — 31% и иновѣрцитѣ — 2%.

Даваме горнитѣ кратки статистически бѣлѣшки, за да направимъ по-ясно онова, което ще слѣдва.

Размѣритѣ на турскитѣ звѣрства и опустошения въ Битолския виляеть сж чудовищни! Броя на опустошенитѣ християнски села, на опожаренитѣ домове, на изкланитѣ жители, на обезчестенитѣ и отвлѣчени жени и моме и на останалитѣ безъ имоти и покривъ християни е тѣй голѣмъ, щото само по-обстоятелни бѣлѣжки ще дадатъ ясно прѣдставление.

Това и правимъ въ слѣдвацитѣ страници.

1. — Битолска кааза.

Съставъ на каазата. — Брой на селата, кѣщитѣ и жителитѣ. — Процентъ на християнското население. — Поимененъ списъкъ на опепеленитѣ християнски села, брой на изгоренитѣ кѣщи, обездоменитѣ жители, изкланитѣ християни, обезчестенитѣ и плѣнени жени и моме, разпрѣдѣлени по пахии или мѣстности. — Таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения въ каазата. — Общи бѣлѣжки.

Битолската кааза е най-голѣмата въ виляета и се състои отъ нахитѣ: *Битолски* (Гивать-колу и полето), *Демиръ-Хисарска, Крушовска, Рѣсенска, и Долно-Прѣспанска*. Тя обгрѣща три градове (Битоли Крушово и Рѣсенъ) и 265 села съ 25252 кѣщи и 154910 души жители.

Отъ градоветѣ: единъ е чисто християнски (Крушово), а останалитѣ смѣсени;

Отъ селата: 198 сж християнски, 21 мухамедански и 46 смѣсени;

Отъ кѣщитѣ: 18286 сж християнски, 6399 мухамедански и 567 иновѣрни;

Отъ жителитѣ: 116615 сж християни, 35315 мухамедани и 2980 иновѣрци.

Християнитѣ въ тая кааза съставляватъ 75% отъ цѣлото население.

Въ Битолската кааза пострадаха слѣднитѣ християнски села, разпредѣлени по нахии или мѣстности:

а) Въ Битолската нахия.

Битолската нахия, по просторъ, броя на селата, кжцитѣ и жителитѣ, е най-голѣма въ Битолската кааза. Тя обгръща 148 села (включително и града Битола) съ 15141 кжци и 97286 д жители. *Отъ селата*: 107 сж християнски, 17 мухамедански и 14 смѣсени. *Отъ кжцитѣ*: 9850 сж християнски и 4711 мухамедански. *Отъ жителитѣ*: 68261 сж християни и 26135 мухамедани.

Християнитѣ въ тая нахия съставляватъ 70% отъ цѣлото население.

Въ Битолската нахия пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Гявато* е християнско село отъ 240 кжци и е разположено въ самитѣ прѣградки на пл. Бигла — въ стратегическия проходъ подъ щцото име, водящъ за Рѣсенската котловина. На 28-й юлий, слѣдъ кървопролитно сражение между възстанишки отрядъ и турска войска при с. Цапари, послѣдната навлѣзе въ селото, ограби го до игла, *бомбардира съ топове и цѣлото опожари. Убити сж и живи изгорѣли 24 души мжжѣ, жени и дѣца, между които сж: Коле Гулабъ, Грозданъ Бѣлевъ, Хр. Гешевъ, Мише Юруковъ, Доста Йошева, Полсвица Цвѣта, Таса Търцева и др. Отатъчени сж по харемитѣ нѣколко красиви жени и моми. Обезчестени сж отъ аскера 43 жени и моми, между които Мара Колева, Сафка Димцова и др.*

2) *Метимиръ* е християнско село отъ 25 кжци, разположено въ *Бигла пл.*, близу до с. Смилево. На 14-й августъ, слѣдъ кървопролитно сражение между възстанишки отрядъ отъ 400 души и 12 хилядна турска армия, послѣдната нахлу въ селото, ограби го и *22 кжци изгори. Убити и изклани сж отъ аскера 45 души мжжѣ, жени и дѣца. Обезчестени сж повече отъ 60 моми и жени. Уцѣлѣлитѣ семейства, около 50 души, прѣдъ цѣлото лѣто скитаха изъ планината.*

3) *Смилево* е отъ най-голѣмитѣ християнски села въ цѣлата Битолска кааза То брой 393 кжци (ведно съ Старо-Смилево състояще, отъ 12 кжци), и е разположено въ планинскитѣ разклонения на Бигла пл. На 14-й августъ, слѣдъ кървопролитно сражение при това село и Метимиръ, едновременно съ изгорянието на послѣдното село, 12 хилядната армия на Назъръ-Папа навлѣзе въ селото, ограби го до игла, покъщнината и храната задигна, добитъка отвара и *цѣлошо опожари. Отъ това село уцѣлѣха само 5 крайни кжци. Грабежитѣ, опожаряванията и кланьетата продължаваха прѣзъ цѣли три дена. Избѣгалитѣ семейства бидоха гонени изъ планината, която биде запалена отъ нѣколко страни, съ цѣль да се изловятъ укрититѣ. Въ това село се извърши безподобна сѣчь надъ мирнитѣ жители. Убити и изклани сж отъ аскера 42-ма души мжжѣ жени и дѣца. Между тѣхъ сж:*

Мжжѣ и момчета: Андрей Димитровъ (старець), Косто Стояновъ, Христо Ивановъ и други осѣмъ души;

Жени: Жената на Ангелъ Банде (слѣпа), Менда Тринчева (слѣпа), Минда Георгиева и други седѣмъ;

Дѣца: четиритѣ дѣца (отъ 2—8 години) на Илинка Гинова (ведно съ майката); двѣтѣ малки дѣца (едното бовайниче, а другото на 3 год.) на Нале Сажовъ (ведно съ майката); двѣтѣ малки дѣца на Йоле Донева (ведно съ майката). Всички тия дѣца сж грабани отъ майкитѣ и закаляни или разсичани като пилци! . . .

Намѣрени сж *захвърлени въ гората* труполетѣ на слѣднитѣ *изклани дѣца*: Христо Стояновъ (11 г.), Хр. Долевъ (12 г.), Даме Стойчевъ (13 г.) и *дѣв-годишното* момиче на Павле Сафовъ.

Нъ турската жестокость не се задоволи само съ кланье; тя се прояви въ нѣщо още по-ужасно: *върлу накладенъ огънь хвърлени и опечени сж слѣднитѣ дѣца*: Слобода Кочева

(6-недѣлна), Павле Стояновъ (на 1 недѣля), Иоле Георгиевъ (на 7 мѣс.), двѣ малки непознати дѣца и двѣ дѣчица (по на 1 год.), избѣгали съ родителитѣ си отъ опожареното Гявато.

Ранени сж шестима мъжъе и десетъ жени: Хр. Долевъ, Стойче Тасевъ, жената на Павле Дѣлевъ, жената на заклания Андрей Димитровъ и др.

Обезчестени сж повече отъ 40 жени и моми.

Прѣвъ днитѣ 14, 15 и 16 августъ *убити сж въ Смилево* четири мъжъе и двѣ момичета отъ с. *Гявато*, избѣгали на подслонъ въ това село, между които: Тасо Христовъ, Стефо Савовъ и др.; Василеа Стоянова и Сарма Петрова — моми.

Ранени сж двама мъжъе и шестъ жени, между които: Кръсте Танчевъ, Христина Наумова и други.

Освенъ горнитѣ села, ограбени сж отъ войската и башибозука и селата *Боица*, *Лера*, *Цанари* и др.

Тия сж най-пострадалитѣ села въ Битолската нахия. Ала грабежитѣ и аскерскитѣ зулуми се прострѣха и надъ всички останали.

И тѣй, въ Битолската нахия *изгорени* сж три християнски села съ 650 къщи (6.60% отъ всички христ. къщи); *убити и изклани* сж 111 мъжъе, жени и дѣца, *обезчестени* 143 жени и моми, а *останаха безъ имотъ и безъ покривъ* 3659 души (5.30% отъ християнското население).

б) Въ Демиръ-Хисарската нахия.

Демиръ-Хисарската нахия обгръща 34 села съ 2199 къщи и 13.404 д. жители. *Отъ селата*: 31 сж християнски, 2 мухамедански и 1 смѣсено. *Отъ къщитѣ*: 2099 сж християнски и 100 мухамедански. *Отъ жителитѣ*: 12.564 сж християни и 850 мухамедани. Християнитѣ въ тая нахия съставляватъ 91.40% отъ цѣлото население.

Въ Демиръ-Хисарската нахия пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Църъ* е християнско село отъ 245 къщи. На 5 августъ, слѣдъ кървопролитно сражение до селото между 70 д. възстанници и 400 д. аскеръ и башибозукъ, послѣднитѣ нахлуха въ селото, ограбиха всичко, откараха добитъка и селото подпалиха. *Опожарени сж 225 къщи*. *Убити и изклани* сж отъ аскера 17 д. старци и нѣколко жени и дѣца, между които сж: архимандритъ Спиридонъ (*извадени очитъ* и слѣдъ туй живъ *изгоренъ*), Кочо Буревъ (*тоже извадени очитъ и закланъ*), Ст. Врушковъ, Иосифъ Колевъ (слѣпъ) и др. *Обезчестени* сж отъ аскера 15 жени и моми.

2) *Сопотница* е християнско село отъ 80 къщи. На 13 августъ аскеръ и башибозукъ нападна това село, ограби го до игла, добитъка откара и *цѣлото село изгори*. *Убити* сж селянитѣ: Георги Симеоновъ и Стоянъ Велчевъ.

3) *Ракитница* е християнско село отъ 48 къщи. На 20 августъ аскеръ и башибозукъ нападна това село, ограби го, храната задигна, добитъка откара и *13 къщи изгори*. *Убити* сж трима селяни. *Обезчестени* сж четири жени и моми.

4) *Бълче* е християнско селце отъ 9 къщи. На 16 септемврий аскеръ нахълта и въ това селце, ограби всичко и *изгори 8 къщи*. *Убити* сж 4-ма д. селени.

5) *Базерникъ* е християнско село отъ 54 къщи. На 15 августъ, слѣдъ нѣколко часово сражение между 30 д. възстанници и 70 д. аскеръ, послѣдния нахлу въ селото и го ограби до игла. *Убити* сж 15 души мъжъе, жени и дѣца. *Обезчестени* сж 15 жени и моми. На 20 септемврий, слѣдъ кървопролитно сражение при Слоещица, *цѣлото село биде изгорено*.

6) *Слоещица* е християнско село отъ 95 къщи. На 19 септемврий, слѣдъ кървопролитно сражение между 970 д. възстанници и 15-хиладна турска войска, послѣдната нахълта въ селото, ограби всичко и *цѣло опожари*. *Обезчестени* сж 20 жени.

7) *Бабино* е християнско село отъ 80 къщи. На 15 августъ, слѣдъ ожесточено сражение между 15 д. възстанници и 70 д. аскеръ, послѣдния навлѣзе въ селото и го ограби.

Изклани сж двама селени. *Умръха* отъ изтезание 10 души. *Обезчестени* сж 10 жени и моми. На 20 септемврий селото пакъ биде нападнато и *цъло изгорено*.

Освенъ тия опепелени села пострадаха и слѣднитѣ:

8) *Църско* (Голѣмо и Малко) е чисто християнско село отъ 120 къщи. На 7 августъ, два дни слѣдъ изгарянието на съседното с. Църъ, нѣколко хилядна войска прѣмина прѣзъ него и го ограби до игла. *Убити* сж Мате Треневъ и Кост. Здравевъ. *Обезчестени* сж 50-годишната Догуденца и младата невѣста Мара Богданица.

9) *Слъпчанския манастиръ* е стара християнска светиня, разположенъ въ разклоненията на Бигла пл. — единъ часъ надъ с. Слъпче. На 20 августъ, слѣдъ кървопролитно сражение между 100 д. възстанници и 5-хилядна турска армия, послѣдната го ограби и *голяма частъ изгори*. Мнозина отъ служащитѣ и ратаитѣ, както и живущитѣ въ него недѣгани хора — *бидоха изклани*. Между тѣхъ сж: Лазаръ Петревъ отъ с. Мрѣнога, Ефтимъ отъ Охридъ, Диме говедаря отъ с. Градище, Толе калугерина отъ Битоля, Ташо отъ Битоля, Спасе отъ Битоля и майсторъ Тирчо отъ с. Смилево. Отварани сж отъ аскера и башибозука 217 глави овце и вози. Всички скъпоцѣнности на черквата сж задигнати отъ аскера.

10) *Бръзово* е християнско село отъ 103 къщи. На 15 септемврий, слѣдъ кървопролитно сражение между 50 д. възстанници и 10-хиляденъ аскеръ, селото биде нападнато и ограбено. *Убити* сж 4-ма селени. *Обезчестени* сж повече отъ 60 жени и моми.

Сжщата участъ постигна и християнскитѣ села *Боица, Църво, Вирово, Льсковецъ* и *Жельзнецъ*.

И тѣй, отъ 31-тѣ християнски села въ Демиръ-Хисарската нахия пострадаха 15, *седмъ* отъ които сж *обърнати въ пепелище!*... *Опожарени* сж 555 къщи (26.40% отъ всички христ. къщи), *убити и изклани* сж 66 души, *обезчестени* 126 жени и моми, а *обездомени* сж 3520 души християни (28% отъ християн. население)!

в) Въ Крушовската нахия.

Крушовската нахия се състои само отъ 7 християнски села съ нахийския центъръ града Крушово.

Тя брой 3160 къщи съ 14080 жители *изключително християни*.

Въ Крушовската нахия пострадаха слѣднитѣ населени мѣста:

1) *Крушово* е чисто християнски градецъ съ 2800 къщи и 12500 д. жители. На 21 юлий заранъта, 750 д. възстанници (около 650 д. отъ самия градъ) навлѣзоха въ Крушово и, слѣдъ нѣколко часово сражение съ заптиитѣ въ правителствения домъ и съ 60-тѣ войници въ казармата — *завзѣха града*. Въ продължение на 10 дена — до 30 юлий, възстанницитѣ бѣха цѣлни господари на положението, сегизъ-тогизъ обезпоявани отъ малки башибозушки отряди и малки войскови отѣления. На 30 юлий заранъта цѣлата околностъ около града биде завзета съ цѣхота, башибозукъ и артилерия (на брой около 18 хиляди души). Слѣдъ кратка прѣстрѣлка, безсилни да противостоятъ на несмѣтнитѣ турски пълчища, възстанницитѣ се видѣха принудени да изпразнатъ града и да се оттеглятъ въ планинскитѣ недостъпни височини. Тѣхъ послѣдваха и много семейства. Около обѣдъ почна се усилената бомбардировка на града, която трая приблизително два часа. Слѣдъ туй аскера нахлу въ града и се прѣдаде на луди изтѣпления. Той споходи всички къща, ограби всички скъпоцѣнности и колѣше и убиваше всѣкого, който се изпрѣчваше на пътя му. Слѣдъ грабежа и кланьето започна гореньето на къщата и дюгениитѣ. *Разрушени и изгорени* сж 159 къщи и 210 *дюгени* — почти цѣлата чаршия. Между изгоренитѣ згради сж и черквата „св. Никола“, гръцката митрополия, болницата, градския съвѣтъ, грамадната и масивна къща на Ничотовци (състояща отъ 62 стаи), къщата на известния Дим. Ингилиявъ, къщитѣ на Янаки и Гушо Такови, къщитѣ на Икономовци, Фундовци и др.

Убити, изклани и живи озгорени сж 117 души мъже, жени и дѣца, между които сж: Д-ръ Баталъ (съсѣченъ съ секира), Теохаръ Нешковъ (изгоренъ), гръцкия дивонъ Ставре, видния търговецъ Гика, Аргиръ Мартиновъ, Веле Секуловъ, Лозанъ Самарджиевъ (съ двамата

му синнове), братята Кирилъ и Миту Ангелови, 8-годишното дѣте Ванчо Н. Джаджо, 70 год. Кираца Петрашинкова (жива изгорена), Коневца Фурнаджийвата, Зоица Т. Ничотова, 12-годишното момиче на Унчо Веляновъ (живо изгорено), Ките Кираджията и жена му, 18-годишната мома Кякуша К. Бацария, Наки Наневъ, Митревица Трайкова, Стана Смилева и др.

Ранени сж 9 жени, между които: Велевица Секулова, Ленка Пецанова, Вета П. Монгорова (съ дъщеря си Кита) и др.

Обезчестени и изнасилени сж повече отъ 150 жени и моми, между които сж и 20-годишната невѣста Зография Халчу-Тахчиева, дъщерята на Купу-Баца и почти всички жени и моми отъ Черешъ-Махале.

Буйствата, грабежитѣ, бесчестията, опожаряванията и вланъето траяха прѣзъ цѣли три дена — до 2 августъ. Прѣдъ тия луди изстъпления всички почти жители избѣгаха въ курията, а нѣкои и по далечъ. Дълго врѣме човѣшви лѣшове се търкаляха изъ улицитѣ, влѣчени и глождани отъ кучетата... Изобщо, „славната“ армия на Султанъ-Хамидъ блѣскаво завърши възложената миссия отъ своя господарь...

Загубитѣ на Крушово (кѣщи, магазини, стока, пари, сѣжпоцѣвности и кѣщии принадлежности), спорѣдъ най-подробна и вѣрна оцѣнка отъ компетентни лица, възлиза на 80 хиляди турски лири (около 2 милиона лева).

2) *Селце* е християнско село отъ 55 кѣщи. Въ самия денъ на навлизанието турския аскеръ въ Крушово — 30 юлий, 3 хиляденъ аскеръ нападна и това селце, ограби всички кѣщи и *цѣлото изгори*. Убити сж 9 души селени. *Обезчестени* сж 2 жени.

3) *Ростоица* е християнско село отъ 32 кѣщи. На 30 юлий, слѣдъ паданието на Крушово и оттеглянието на четата на Ташко Каревъ и Христо отъ позицитѣ при селото, послѣдното биде нападнато отъ 2 хиляди души аскеръ, ограбено до игла и *8 кѣщи изгорени*. Убити сж 3-ма души селени. *Обезчестена* е една жена.

4) *Журче* е християнско село отъ 58 кѣщи. На 22 августъ, два дни слѣдъ изгарянето на с. Равятница (Демиръ-Хисарско), аскеръ и башибозукъ навлѣзе въ това село, ограби го и *5 кѣщи изгори*. Ограбенъ и оскверненъ е сѣщеврѣменно и селския манастиръ подъ сѣщото имѣ. Убити и *изклани* сж 10 души мъже, жени и дѣца. *Обезчестени* сж 12 жени и моми.

И тѣй, отъ седѣмтѣ населени мѣста въ Крушовската нахия пострадаха *четири*. *Изгорени* сж 217 кѣщи (6·80%) и 210 магазини (въ Крушово), *убити и изклани* сж 139 души, *обезчестени* сж 165 жени и моми, а *обездомени* 1171 души християни (830%).

г) Въ Рѣсенската нахия.

(Горна-Прѣспа).

Рѣсенската нахия обгръща 32 села съ 4208 кѣщи и 22455 д. жители. *Отъ селата*: 21 сж християнски, едно мухамеданско и 10 смѣсени. *Отъ кѣщитѣ*: 3691 сж християнски и 517 мухамедански. *Отъ жителитѣ*: 19765 души сж християни и 2690 мухамедани.

Християнитѣ въ тая нахия съставляватъ 88% отъ цѣлото население.

Въ Рѣсенската нахия пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Крушье* е християнско село отъ 60 кѣщи. На 21 юлий, слѣдъ 9 часово стражение между 27 души възстанници и 300 души аскеръ и башибозукъ, послѣднитѣ навлѣзоха въ селото, ограбиха го, храната задигнаха и *56 кѣщи изгориха*. На 5 августъ 6 хиляденъ турски отрядъ *наново* нахълта въ опожареното село, *изгори* уцѣлѣлитѣ 4 кѣщи и *закла* неподвижния вече 90 годишенъ старецъ, дѣдо Тасе. На 18 августъ другъ турски отрядъ, подъ началството на офицерина *Редженъ-сфенди*, на връщание отъ опожареното вече Охридско за Рѣсенъ, нападна скрититѣ въ Крушьеската планина семейства, ограби спасеното имущество, *изгори* двѣ воденици до селото ведно съ стопанитѣ имъ Цвѣтко и Ефтимъ и *изкла* 9 души отъ Крушье и 7 души отъ Леорѣка старци, жени и дѣца. Сѣщия аскеръ залови 40 леорѣчанки и 20 крушьсянки, *разпра предницитѣ на ризитѣ имъ, обезчести ги и изостави*. Заловени бидоха и други 18 жени, *обезчестени*, слѣдъ това *затворени въ една плевна и живи изгорени!*... Слѣдъ тоя безчовѣченъ подвигъ, началника на отряда задигна сѣжпоцѣвнитѣ,

подкара 1000 овце и кози и триумфално влѣзе въ Рѣсенъ. Отъ 8—25 септемврий почти всѣкдневно дохождѣ въ това село войска, прибираше запазената храна и на конѣ прѣнасяше въ турското село Буково. Изгонени изъ запалената на нѣколко мѣста планина, спасенитѣ семейства се прибраха на подслонъ въ с. с. Кривени, Избища и Янковецъ.

2) *Леорѣка* е християнско село отъ 45 къщи. На 21 юлий, слѣдъ едно сражение между възстанници и турски аскеръ, послѣдния навлѣзе въ селото, ограби го и *41 къщи изгори*. *Изгорена* и ограбена е и селската черква. Семействата прѣдварително избѣгаха въ Крушевската планина, гдѣто, ведно съ крушевци, пострадаха отъ нападението на *Реджебъ-ефенди Убитъ* е въ полето Тасе Иосифовъ. Отъ 8—15 септемврий аскера на нѣколко пати идва въ опожареното село и издига всичката запазена храна.

3) *Боуно* е християнско село отъ 80 къщи. На 23 юлий то биде нападнато отъ аскеръ и башибозукъ, ограбено до игла и *73 къщи изгорени*. Голѣма частъ отъ имота селенитѣ прѣдварително изнесоха въ планината. *Убити сж*: Наумъ Минчевъ и Тасе Маджаръ. *Изгорени сж живи* женитѣ: Менка Митрева (парализирана), Иванка Тасева (умоповрѣдена) и едно дѣте. На 1 августъ селото *повторно* биде нападнато отъ Охридски и Рѣсенски аскеръ, който го доограби и *изгори* и останахитѣ 7 къщи. Тогава биде *убитъ* Хр. Тасевъ и *обезчестени* при „Лѣовитата вода“ 16 жени, между които: Велика Кръстева, Велика Тасева, Велика Кузманова, Султана и др. Слѣдъ доизгарянис на селото, аскера нападна лагера на избѣгалитѣ семейства въ планината и ограби всичко запазено. Тогава десетки жени бидоха развождани изъ планината и *износилвани*. *Изгорена* е и една воденица. Задигнато е 150 хиляди оки жито, откарани сж 470 глави говеда и 23 конѣ. На 23 августъ вторично биде нападнатъ лагера на избѣгалитѣ семейства. Тогава бидоха заловени и *обезчестени* 40 жени. Слѣдъ това, аскера отново обискира изгоренитѣ селски дувари, запали планината на нѣколко мѣста, залови 10 души бивши четници (невъоръжени) и всички *изкла* на мѣстността „Влашко Орниче“. Слѣдъ дълги скитания изъ планината, гонени отъ аскера, много отъ семействата, поради гладъ, прѣснаха се по запазенитѣ и недогорени села. Около 15 души селени, начело съ селския свещеникъ, слѣзоха въ с. Янковецъ, но тамъ бидоха бити до смъртъ отъ аскера.

4) *Подмочани* е смѣсено село отъ 93 християнски и 35 мухамедански къщи. На 24 юлий, слѣдъ 5-часово сражение, 600 души войска и башибозукъ нахлу въ селото, ограби го до игла, добитѣка откара и *всички християнски къщи изгори*. *Убити и изклани сж* 14 д. мъжѣ и жени, между които и 80-год. старецъ отъ семейството Кочовци. *Ранени сж* 7 жени и единъ старецъ. *Обезчестени сж* 38 жени и моми. Семействата потърсиха подслонъ въ гората.

5) *Дупени* е християнско село отъ 75 къщи. На 5 августъ аскеръ и башибозукъ нападна селото, ограби го и *цѣлото изгори*. *Убити сж* 6-ма старци и двама умопобързани. *Ранени сж* 4 жени и двама старци. На 21 августъ аскера нападна въ планината лагера на избѣгалитѣ семейства отъ Дупени и Елчани и ограби всичкия запазенъ имотъ. *Убити сж* тогава четирма дупенци и единъ лахчанецъ. *Ранени сж* двама мъжѣ и една жена. Всички жени отъ тия двѣ села, на брой 200, бидоха *обезчестени* отъ аскера и закарани въ Рѣсенъ.

6) *Петрино* е християнско селце отъ 13 къщи. На 7 августъ то биде нападнато отъ аскеръ и башибозукъ, ограбено и *цѣлото изгорено*. *Убитъ* е немия Гоше Кипровъ. *Обезчестени сж* повече отъ 25 жени и моми (всичката женска челядъ отъ това село). Заловенитѣ мъжѣ, подъ жестоки изтезания, бидоха карани да посочватъ мѣстопрѣбиванието на възстанниците. Всичкия добитѣкъ биде откаранъ, всичката жътва изгорена. Съ настѣпване на студтъ всички семейства, които намѣриха прибѣжище въ планината, прибраха се въ с. с. Янковецъ и Царедворъ.

7) *Ехла* е християнско село отъ 65 къщи. На 11 августъ това село биде нападнато отъ редовна войска, ограбено и *цѣлото изгорено*. Уцѣлѣ само една къща. *Убити сж*: единъ старецъ, една баба и една млада невѣста съ 3-мѣсечно бозайниче. *Ранена* е една мома. На 24 августъ, както поменахме въ бѣлѣжвата си за Дупени, избѣгалитѣ семейства и отъ това село въ планината бидоха нападнати отъ аскера и ограбени.

8) *Покървеник* е християнско село отъ 50 къщи. На 11 августъ, едновременно съ изгарянето на с. Ехла, сщия аскеръ напада и това село, ограби го до игла, (даже житото отъ гумната) и *28 къщи изгори*. На 14 августъ бидоха *осгорени и уцъль-литъ къщи*. *Изнасилени* сж отъ аскера повече отъ 45 жени и моми. Една мома и една невѣста бидоха *изнасилени до омаломощаванне* . . . На 23 августъ, когато войската се връщаше отъ с. Лѣсковецъ, войници заловиха край селото снахата и дъщерята на Ефтимъ Гегаракъ и ги *изнасилиха*. Тогава бидоха *убити* Андонъ и Тасе Царевкови.

9) *Въкодери* е християнско село отъ 23 къщи. На 11 августъ, едновременно съ изгарянето на Ехла и Покървеникъ, сщия аскеръ и башибозукъ нападаха и това село, ограбиха го и *цълото изгориха*. *Убитъ* е селинина Трайко. Семействата о време успѣха да се укринтъ въ планината.

10) *Перово* е християнско село отъ 75 къщи. На 11 августъ това село биде нападнато отъ аскеръ, който ограби всичко неизнесено въ трѣстиката край езерото отъ прѣдварително избѣгалитѣ тамъ семейства и *цълото изгори*. На 24 августъ аскера напада трѣстиката, ограби всичко намѣрено, излови много селени, а *женитъ и момитъ изнасили прѣдъ очитъ на мж-жетъ и бацитъ* . . . Тогава бидоха *убити*: Иванъ Печенко, единъ дупенецъ и единъ дърменецъ. На 16 септемврий аскера пакъ напада трѣстиката и я поднали съ газъ. Тогава биде убитъ и подпоручикъ Панайотовъ (районенъ началникъ).

11) *Лаци* е смѣсено село отъ 25 турски и 11 християнски къщи. На 13 августъ, два дни слѣдъ изгарянето на Перово, сщия аскеръ напада и това село, ограби го и *всички християнски къщи изгори*. Пострадали хора отъ село нѣма, защото прѣдварително всички семейства избѣгаха въ планината.

12) *Златари* е християнско село отъ 54 къщи. На 15 августъ то биде нападнато отъ аскеръ и башибозукъ, който ограби оставеното отъ прѣдварително избѣгалитѣ семейства, черквата оскверни и *цълото село изгори*. *Убитъ* е 110 годишния старецъ дѣдо Нечо. На 26 августъ 13 души мжъе, съ позволение на властѣта отъ Рѣсенъ, слѣзкоха отъ планината да събератъ хранитѣ отъ полето. Когато вързваха снопетѣ тѣ бидоха обградени отъ аскеръ и *всички изклани*. Между изкланитѣ сж: Стефо Гайтанъ, Ст. Мирчевъ, синъ му Гоше, Гоше Ставревъ, Наумъ Растанче, Стефо Пупале и други.

13) *Кривени* е християнско село отъ 75 къщи. На 15 августъ това село биде нападнато отъ сщия аскеръ, който опожари Златари, ограби оставеното отъ прѣдварително избѣгалитѣ въ планината селени — и *цълото село опожари*. Пострадали хора отъ това село нѣма.

14) *Шурленци* е християнско селце отъ 4 къщи. На 22 августъ, два дни слѣдъ сражението при хана подъ сщото име, това село биде нападнато отъ 25 души аскеръ, ограбено до игла и *всички къщи изгорени*. *Закланъ* е отъ аскера 66-годишния старецъ Тасе. Всички семейства избѣгаха въ с. Дърмени.

15) *Отшево* е християнско селце отъ една къща, състояща отъ 40-членно семейство, (задруга). На 23 августъ то биде нападнато отъ аскеръ и башибозукъ, ограбено и *изгорено*. *Изклани* сж отъ аскера единъ 20-год. момъбъ и едно 14-год. момче. *Всичката женска челядъ, отъ малко до голѣмо, биде изнасилена по нѣколко пѣти*. Задигнати сж 900 овце и по пѣтя отъ Отшовския до Шурленския ханица — всички изклани.

16) *Прѣлюбье* е християнско селце отъ 6 къщи. На 10 септемврий, когато възстанишкото движение въ тая нахия бѣ утихнало, аскеръ и башибозукъ напада това селце, ограби го и *всички къщи опожари*. *Убити* сж 6 души старци и жени. *Обезчестени* сж 4 жени и моми.

Еднакво съ горнитѣ, безъ, обаче, да бждатъ изгорени, пострадаха и слѣднитѣ села:

17) *Стенье* е християнско село отъ 23 къщи. На 23 юлий, слѣдъ сражението при с. Подмочани, аскеръ и башибозукъ напада това село и всичко ограби. *Убити* сж 16 души мжъе, жени и дѣца. *Обезчестени* сж повече отъ 30 жени и моми.

18) *Сжпотско* е смѣсено село отъ 85 християнски и 15 турски къщи. На 1 августъ войска нахлу въ селото, ограби християнскитѣ къщи, нѣ не ги и изгори, за да не

пострадатъ и мухамеданскитѣ. Християнитѣ отъ това село о време избѣгаха въ планината, като задигнаха съ себе и всички движимъ имотъ. На 20 августъ, обаче, аскеръ и башибозукъ ги нападна на самия лагеръ въ планината и всички имотъ ограби.

19) *Езерени* е християнско село отъ 35 къщи. На 26 августъ аскеръ и башибозукъ навлѣзе въ това село и всичко ограби. Часть отъ имотитѣ си селенитѣ прѣдварително изпесоха въ планината. Задигнати сж всички говеда и конѣ. *Рамени* сж двѣ момчета.

Рѣсенската нахия е отъ най-пострадалитѣ въ Битолската каава. Отъ 21-тѣ християнски села *шестнайсе сж обърнати въ пепелища*, а въ останалитѣ стѣрчатъ само голитѣ зидини... *Опожарени сж 711 къщи (19.30% отъ всички християнски къщи), убити и изклани сж 115 души, обезчестени 610 жени и моми, а остамаха безъ покривъ 4182 души (21.20% отъ християнското население)!*

д) Въ Долно-Прѣспанската нахия.

Долно-Прѣспа (съ нахийски центъръ с. Наколець) се състои отъ 43 села, съ 1816 къщи и 10835 д. жители. *Отъ селата: 32 сж християнски, 1 мухамеданско и 10 смѣсени. Отъ къщитѣ: 1649 сж християнски и 317 мухамедански. Отъ жителитѣ: 8970 д. сж християнци и 1765 мухамедани.*

Християнитѣ въ тая нахия съставляватъ 82.80% отъ цѣлото население.

Въ Долно-Прѣспанската нахия пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Ижли* е смѣсено село отъ 105 мухамедански и 15 християнски къщи. На 27 юлий, слѣдъ кървопролитно 5-часово сражение между 260 д. възстанници и 160 д. аскеръ и башибозукъ, селото биде нападнато, християнскитѣ къщи ограбени и *всички изгорени*. Въ изгарянieto на християнскитѣ къщи участвуваше и башибозукъ отъ селото, та, за навазание, възстанниците изгориха и турскитѣ къщи. Християнскитѣ семейства прѣдварително успѣха да се укриятъ въ планината.

2) *Наколець* (нахийски центъръ) е тоже смѣсено село отъ 20 мухамедански и 35 християнски къщи. На 10 августъ аскеръ нахлу въ християнската махала, оплѣни я, добитѣва откъра и *всички къщи изгори!* *Убити сж селския свещеникъ и четирма селени. Обезчестени сж 6 жени и моми. Християнскитѣ семейства избѣгаха въ планината.*

3) *Любойно* е християнско село отъ 89 къщи. На 14 августъ аскеръ и башибозукъ (сжщия, който оплѣни и изгори християнскитѣ къщи въ Наколець), на брой повече отъ хилядо души, нападна това село, всичко ограби, добитѣва откъра и *цѣлото село изгори*. *Убити сж 8 души селени, между които и тримата брата Костадинъ, Стоянъ и Симо Петреви. Обезчестени сж повече отъ 35 жени и моми. На другия день, 15 августъ, сжщия аскеръ нападна лагера на избѣгалитѣ семейства и всички запазенъ имотъ ограби.*

4) *Брайчино* е християнско село отъ 60 къщи. Слѣдъ изгарянieto на с. Любойно, сжщия день, 14 августъ, сжщия аскеръ и башибозукъ нападна и това село, ограби всичко, добитѣва откъра, храната задигна и *50 къщи изгори*. Два дни слѣдъ изгарянieto на селото, много семейства, поради силенъ гладъ, слѣзоха отъ планината и се упѣтиха къмъ с. Наколець, за да дирятъ храна. По пътя, обаче, тѣ бидоха нападнати отъ аскеръ и повечето отъ тѣхъ *избити и изклани*. Отъ погиналитѣ знаятъ се имената само на Христо Ивановъ, Митре Теовъ, Тончо Ничевъ, Тасо Стоевъ, Косте Янкуловъ, Петре Георгиевъ и Атанасъ Цвѣтковъ. Анна Симеонова и жената на Спасе Наумовъ бидоха *обезчестени, коремитѣ имъ разсѣчени и извадени вътрѣшноститѣ!*... *Една жена биде хвърлена въ огъня и жива изгорена...* *Почти всички жени и моми отъ тоя кортежъ бидоха обезчестени и сетнѣ изклани!*

5) *Щърбово* е християнско село отъ 19 къщи. На 8 септемврий аскеръ и башибозукъ нападна това село, ограби го до игла и *всички къщи изгори*. *Убити сж 7 души мъже, жени и дѣца. Обезчестени сж двѣ жени.*

6) *Смионица* е християнско село отъ 24 къщи. На 9 септемврий, слѣдъ изгарянieto на Щърбово, сжщия аскеръ нахлу и въ това село, ограби го и *всички къщи опожари*. *Убити*

сж 18 души мъже, жени и дѣца. *Обезчестени* сж 8 жени. Тогава биде ограбенъ и оскверненъ и манастира при това село.

7) *Ржмби* е смѣсено село отъ 51 християнски и 20 мухамедански къщи. На 12 септемврий, слѣдъ като възстанишкото движение въ нахията бѣ утихнало, аскеръ и башибозукъ нападна християнскитѣ къщи, ограби ги и *всички изгори*. Убити сж 9 души мъже, жени и дѣца. *Обезчестени* сж 2 жени.

8) *Граждино* е християнско село отъ 51 къщи. На 18 септемврий аскеръ и башибозукъ нападна и това село, ограби го и *8 къщи изгори*. Убити сж 6 души селени.

Отъ 31-тѣ християнски села въ Прѣспанската нахия, *осъмъ* сж почти *свѣршено* опенелени . . . *Опожарени* сж 291 къщи (17.60%), *убити и изклани* сж 73 души, *обезчестени* 53 жени и моми, а *обездомени* 1693 души (19% отъ християнското население).

По-ясно прѣдставление за турскитѣ звѣрства и опустошения въ Битолската кааза ще даде слѣдната таблица:

(Турски звѣрства и опустошения въ Битолската кааза.)

Нахия	№ по редъ	Наименование на пострадалият населени мѣста	Брой на къщитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени къщи		Убити и изклани		Обездомени		Момии жени		Дата на пропъ-штеството
			Християнски	Мухамедански	Християни	Мухамедани	Християнски	На . .	Християни	На %	Християни	На %	Обезчестени	Плънени	
Битолска	1	с. Гяваго	240	—	1500	—	240	100-00	24	2-40	1474	100-00	48	—	31/VII
	2	„ Мегимиръ	25	—	100	—	22	80-00	45	45-00	55	55-00	60	—	11/VIII
	3	„ Смилево (Старо и Ново)	393	—	2200	—	888	98-70	42	1-90	2130	96-00	40	—	15/VIII
	4	„ Цѣръ	245	—	1560	—	225	91-80	17	1-10	1400	93-30	15	—	5/VIII
Хисарска	5	„ Сопотница	80	—	560	—	80	100-00	2	0-40	558	100-00	—	—	13/VIII
	6	„ Ракитница	48	—	250	—	13	27-10	3	1-20	70	28-00	4	—	20/VIII
	7	„ Вѣлче	9	—	100	—	8	88-90	4	4-00	90	90-00	—	—	16 IX
	9	„ Вазерникъ	51	—	350	—	54	100-00	15	4-30	835	100-00	15	—	19 IX
	9	„ Слоещница	95	—	650	—	95	100-00	—	—	650	100-00	20	—	19 IX
	10	„ Бабино	80	—	480	—	80	100-10	12	2-80	418	100-00	10	—	20 IX
	11	гр. Крушово	2800	—	12500	—	159	5-70	117	0-90	800	6-40	150	—	30 VII
	12	с. Селце	55	—	300	—	55	100-00	9	3-00	291	100-00	1	—	30 VII
	13	„ Ростоща	32	—	180	—	8	25-00	3	1-70	50	27-80	2	—	30 VII
	14	„ Журче	58	—	350	—	5	8-60	10	2-90	30	8-60	12	—	22/VIII
Крушовска	15	„ Круше	60	—	370	—	56	93-30	19	5-20	330	89-20	60	—	21 VII
	16	„ Леорѣка	45	—	285	—	41	91-10	1	0-10	260	91-20	—	—	21 VII
	17	„ Боуно	80	—	500	—	77	96-30	16	3-20	474	94-80	76	—	23 VII
	18	„ Подмочани	93	85	480	190	93	100-00	14	2-90	466	100-00	38	—	21 VII
	19	„ Дупея	75	—	462	—	75	100-00	13	2-30	450	100-00	200	—	5 VIII
	20	„ Петрино	13	—	78	—	13	100-00	1	1-30	77	100-00	25	—	7 VIII
	21	„ Егла	65	—	380	—	65	100-00	4	1-10	376	100-00	30	—	11 VIII
	22	„ Покървеникъ . . .	50	—	220	—	50	100-00	3	1-40	217	100-00	45	—	11 VIII
	23	„ Вълкодери	23	—	90	—	23	100-00	1	1-00	89	100-00	—	—	11 VIII
	24	„ Пероно	75	—	490	—	75	100-00	4	0-80	486	100-00	65	—	11 VIII
Рѣсенска (Горна-Прѣспа)	25	„ Ляхци	11	25	60	120	11	100-00	—	—	60	100-00	—	—	13 VIII
	26	„ Златари	54	—	370	—	54	100-00	14	3-60	856	100-00	—	—	15 VIII
	27	„ Кривени	65	—	450	—	57	87-70	—	—	400	88-90	—	—	15 VIII
	28	„ Шурленци	4	—	65	—	4	100-00	1	1-50	64	100-00	—	—	22 VIII
	29	„ Отешево	1	—	40	—	1	100-00	2	5-00	35	100-00	12	—	23 VIII
	30	„ Прѣлюбие	6	—	45	—	6	100-00	16	13-30	29	100-00	4	—	10 IX
	31	„ Пжле	15	105	120	450	15	100-00	—	—	120	100-00	—	—	27 VIII
	32	„ Накоецъ	35	20	145	100	85	100-00	5	3-10	140	100-00	6	—	10 VIII
	33	„ Дубойно	89	—	550	—	89	100-00	8	1-50	542	100-00	85	—	14 VIII
	34	„ Врачино	60	—	340	—	50	88-80	—	—	265	83-80	—	—	14 VIII
Долно-Прѣпанска	35	„ Щърбово	19	—	140	—	19	100-00	7	5-00	133	100-00	2	—	8 IX
	36	„ Сливница	24	—	150	—	24	100-00	18	12-00	132	100-00	8	—	9 IX
	37	„ Ржмби	51	20	290	100	51	100-00	9	3-10	181	100-00	2	—	12 IX
	38	„ Граждино	51	—	276	—	8	15-70	6	2-20	40	14-50	—	—	18 IX
	Въ	227	Населени мѣста . .	13008	6194	89189	34355	—	—	49	—	—	—	92	—
Въ	265	Населени мѣста на Битолската кааза .	18286	6399	116615	35815	2424	13-70	514	0-50	14096	12-10	1094	4	21 VII—20 IX

Размъритѣ на турскитѣ опустошения въ Битолската кааза сж чудовищни! Отъ 198-тѣ християнски села *тридесетъ и три сж съвършено опепелени петъ* — *отчасти и повече отъ двѣ десетки до игла ограбени*. . . . . Значи, приблизително 20% отъ християнскитѣ села въ тая кааза *днесъ вече не съществуватъ!* Отъ общия брой на християнскитѣ къщи 2424 (или 13.70%) сж *съвършено опожарени* и днесъ 14.096 души християни въ тая кааза (или 12.10% отъ общия нмъ брой) сж *безъ всякакъвъ покривъ*. Оставени само съ изпатената глава на голитѣ рамена, изгубили най-милитѣ и близки сжщества, тия влѣтници днесъ сж *сжщински бездомници* и, ако не се притечеше въ помощъ широката благотворителность на чловѣколюбиви дружества отъ Англия и другадѣ, тѣ отдавна щѣха да станатъ жертва на она страшенъ бичъ, който носи името „*гладна смъртъ!*“ Най-голѣми сж турскитѣ опустошения въ Рѣсенската нахия. Тя е една прелѣстна и плодородна котловина, орошавана отъ водитѣ на чудното Прѣспанско езеро и изштѣрена съ живописни и жизнерадостни християнски селца. Тоя прелѣстенъ кътъ днесъ е *грозна и потрѣсающа развалина!* . . . Както и по-горѣ помѣнахме, отъ 21-тѣ християнски села въ тая нахия турската опустошителность не се докосна до голитѣ видини само на *петъ*; *всички останали сж обвратени въ пепелища*. . . .

Грамадни сж въ Битолската кааза размъритѣ и на турскитѣ звѣрства и безчинства. Въ Крушово, Смилево, Метимиръ, Гявато, Крушье, Боуно, Сливница и др. турската войска извърши формално кланье! А безчинствата ѣ въ Дупени, Крушово, Гявато, Смилево, Крушье, Боуно и въ много други села сж потрѣсающи! Общия брой на изкланитѣ християни и обезчестени жени и моми въ цѣлата кааза (изклани сж 513 души а обезчестени 1092 жени и моми!) говори най-краснорѣчиво за извършения вандализъмъ отъ редовната турска войска. И всичкитѣ тия опустошения, звѣрства и безчестия бидоха извършени въ продължение само на два мѣсеца!

2. — Леринска кааза.

Съставъ на Леринската кааза: села, къщи и жители. — Християнски процентъ. — Поименъ списъкъ на изгоренитѣ села, брой на опожаренитѣ къщи, на изкланитѣ, на обездоменитѣ християни, на обезчестени и влѣвени жени и моми. — Тбалица на турскитѣ звѣрства и опустошения. — Общи бѣлжки.

Леринската кааза обгръща 78 села съ 10.391 къщи и 60.025 души жители. *Отъ селата:* 40 сж християнски, 20 мухамедански и 18 смѣсени. *Отъ къщитѣ:* 6.458 сж християнски и 3.933 мухамедански. *Отъ жителитѣ:* 37.505 сж християни и 22.520 мухамедани, Християнитѣ въ тая нахия съставляватъ 62.50% отъ цѣлото население.

Въ Леринската кааза пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Прѣкопана* е християнско село отъ 220 къщи. На 29 юлий аскеръ и башибозукъ изъ Рудничко навлѣзоха въ това село, ограбиха го до игла и *80 къщи изгориха*. На 14 августъ селото наново биде нападнато, дограбено и други *130 къщи изгорѣни*. Отъ това село уцѣлѣха само *10 къщи*. *Изклани и убити сж петима селени*.

2) *Буфъ* е християнско село отъ 245 къщи. На 31 юлий прѣвъ ноцѣта трихиладна войска, придружена отъ башибозукъ, нападна това село, ограби всички къща и хамбари и *цѣлото село изгори*. Изгоря и селската черква „Св. Георги“. Уцѣлѣха само петъ крайни къщи и черковния ханъ, гдѣто отъ двѣ години квартирува войска. *Убити и изклани сж двама мъжѣе и седѣмъ жени и дѣца*. На 29 августъ селото *повторно* биде нападнато отъ 2000 д. аскеръ. Тогава 44 жени и моми бидоха отвлѣчени по аскерскитѣ чадѣри вѣнъ отъ селото и *обезчестени*. Мѣжду тия влѣти жени бѣха и: Ильовица Ангелска, Смилеица Марвоска, Яница Василева съ двѣтѣ си дѣщери и снаха си и др. На 28 септемврий, слѣдъ шестъ-часово ожесточено сражение до селото между 60 д. възстанници и 4800 д. войска, послѣдната нахлу въ пепелището, *изкла* други трима души и *обезчести* други 52 жени и моми.

3) *Раково* е християнско село отъ 130 къщи. На 1 августъ, слѣдъ десетъ-часово ожесточено и кръвопролитно сражение между 60 д. възстанници и три хиладна турска войска, послѣдната нахлу въ селото, всичко ограби и *115 къщи изгори*. Жителитѣ прѣдварително избѣгаха въ планината.

4) *Битунце* е християнско село отъ 40 къщи. На 1 августъ, едновременно съ изгарянето на Раково, сѣщия аскеръ нападна и това село, ограби го до игла и 10 къщи изгори. Изклани сж 18 души мъжъе, жени и дѣца. Убита е и една непрадна жена.

5) *Неокази* е смѣсено село отъ 174 християнски и 25 мухамедански къщи. На 1 августъ, слѣдъ сражението край с. Сетинье, турцитѣ, озвѣрени отъ загубитѣ, нападаха селото, ограбиха всичко и 138 християнски къщи оожарили. Турската махала остана неповѣтната. Изклани сж отъ аскера селския вметъ и много жени и дѣца; 84 души селени, карани за града Леринъ, по пътя всички бидоха изклани отъ аскера, а нѣкои и изсѣчени на късове... На 12 августъ селото пакъ биде посѣтено отъ войска. Тогава умрѣха отъ изтезанія десетъ души селени и бидоха обезчестени отъ аскера 52 жени и моми.

6) *Арменско* е християнско село отъ 150 къщи. На 4 августъ, слѣдъ десетъ-часово кръвопролитно сражение между 300 д. възстанници и 2000 д. турски аскеръ на мѣстн. „Еерцата“ (надъ Арменско), селото биде нападнато, ограбено и 143 къщи изгорени. Изклани и убити сж отъ аскера 133 души мъжъе и жени. Между изкланитѣ има и много дѣца отъ 7—12 години. Изнасилени и обезчестени сж отъ аскера 25 жени и моми. Слѣдъ два дена, на 6 августъ, селото пакъ биде нападнато, повгорно ограбено и изклани: селския свещеникъ попъ Лазаръ и една непрадна жена, изъ утробата на която аскера измъкна живо дѣте... При това нападение тежко биде ранена и изнасилена на смъртното легло и селската хубавица Таса Стойчева. Изобщо, звѣрствата на султановата армия се проявиха въ това село въ всичкото си грозно величие!...

7) *Ориовско* е християнско селце-чифликъ отъ 3 къщи. На 4 августъ, слѣдъ ожесточено сражение до селото между 200 д. възстанници и 4000 д. войска, послѣдната навлѣзе въ чифлика и всички къщи изгори. Човѣшки жѣртви въ това село нѣма, понеже жителитѣ о време избѣгаха.

8) *Екши-Су* е християнско село отъ 315 къщи. На 28 августъ, слѣдъ 2-часово сражение между 30 д. възстанници и 2000 д. аскеръ, послѣдния навлѣзе въ селото и ограби много къщи. На 31 августъ дойде отъ Леринъ другъ аскеръ, ограби селото, изкара вънъ всички мъжъе отъ 15 години нагорѣ и обискира половината село, безъ да намѣри нѣщо компрометируеще, обаче, ограби най-скѣпитѣ прѣдмети и накити. Аскера ограби и дюгенитѣ на Мице Сърбиновъ, Ст. Стойчевъ и на други трима. Изгорени сж къщитѣ на Донвалевъ и 4 плевни. Обезчестени сж женитѣ: Доца Аджиева, Доца Ташева и Пология Караянева. Ограбени и оскъсрени сж отъ аскера и двѣтѣ селски черкви.

9) *Любетино* е християнско село отъ 40 къщи. На 2 септемврий, слѣдъ три-часово сражение край блатото между 50 д. възстанници и 4500 д. аскеръ (въ това число и она, който плевни и изгори Екши-Су), послѣдния нападна селото, ограби всичко и цялото изгори. Запазенъ и непожтвѣтъ остана само чифлика на Адемъ-бей. Изклани сж трима старци и двѣ дѣца, а отъ закаранитѣ 13 души затворници къмъ Невѣска 8 души бидоха изклани по пътя. Обезчестени сж повече отъ 20 жени и моми. Двѣ най-красиви моми бидоха пльнени и потурчени.

Освѣнъ горнитѣ села, въ Леринската кааза пострадаха още и селата Воцарани, Сетинье, Врѣбяни и много други, безъ, обаче, да бждатъ изгорени. Почти всички християнски къщи въ тия села бидоха ограбени, мнозина селени изклани и много жени и моми обезчестени.

Слѣдната таблица нагледно отбѣлѣва всички опустошения и звѣрства, които турската войска извърши въ тая кааза: (Вижъ стр. 201).

И тѣй, отъ 40-тѣ християнски села въ Леринската кааза жестоко пострадаха деветъ, седмъ отъ които сж съвършено опепелени, а три — отчасти. Въ тая кааза сж изгорени 902 християнски къщи (или 13·90%), убити и изклани сж 229 души, и обезчестени 227 жени и моми!... Останаха безъ имотъ и безъ покривъ 5096 души, или, приблизително 14% отъ християнското население. Турската кръвожадностъ най-жестокое се прояви въ селото Арменско, гдѣто бидоха изклани повече отъ 135 старци, жени и дѣца... Изобщо, Леринската кааза не бѣ по-щастлива въ нещастията си и турската жестокость и опустошителность и тукъ се изразиха въ всичкото свое грозно величие!...

(Турски звѣрства и опустошения въ Леринската кааза).

№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ населени мѣста	Брой на къщитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени къщи		Убити и изклани		Обездомени		Момци и жени		Дата на прогнанието
		Християнски	Мухамедански	Християни	Мухамедани	Християнски	На %	Християни	На %	Християни	На %	Обезчестени	Плѣвени	
1	с. Прѣкопана	220	—	920	—	210	95.50	5	0.50	855	92.90	—	—	29/VII
2	» Бухъ	245	—	1900	—	289	97.60	13	0.70	1820	95.80	96	—	31/VII
3	» Раково	190	—	520	—	115	88.50	—	—	440	84.60	—	—	1/VIII
4	» Витусе	40	—	325	—	10	25.00	18	5.50	75	28.10	—	—	1/VIII
5	» Неокави	174	25	9.0	180	128	79.80	14	1.50	790	85.90	52	—	1-12/VIII
6	» Арменско	150	—	1080	—	143	95.80	135	12.50	810	75.20	25	—	4/VIII
7	» Орновско	3	—	80	—	3	100.00	—	—	80	100.00	—	—	4/VIII
8	» Екши-Су	315	—	1900	—	4	1.80	4	0.20	26	1.40	4	—	28/VIII
9	» Либетино	40	—	820	—	40	100.00	10	21.90	250	78.10	20	2	2/IX
69	населени мѣста	5141	8908	20590	22340	—	—	30	—	—	—	80	—	—
78	населени мѣста на Леринската кааза	6458	8933	87505	22520	902	13.90	229	0.60	5096	13.60	227	2	29/VII—2/IX

3. — Костурска кааза.

Съставъ на Костурската кааза: села, къщи и жители. — Християнски процентъ. — Помпелъ списъкъ на изгоренитѣ села, брой на изгоренитѣ къщи, на изкланитѣ и обездомени християни и обезчестени и плѣвени жени и момци въ *Пополето, Корена и Кисурската нация*. — Таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения. — Общи бѣлѣжки.

Костурската кааза обгръща 128 села (включително и града Костуръ) съ 13223 къщи и 74272 души жители. *Отъ селата*: 98 сж християнски, 12 мухамедански и 18 смѣсени. *Отъ къщитѣ*: 10554 сж християнски и 2669 мухамедански. *Отъ жителитѣ*: 62338 сж християни и 11884 мухамедани. Християнитѣ въ тая кааза съставляватъ 84%, отъ цѣлото население.

Разпредѣлени спорѣдъ мѣстноститѣ, въ Костурската кааза пострадаха слѣднитѣ християнски села:

а) Въ Пополѣе.

Пополѣето се състои отъ 17 села съ 2573 къщи и 14147 д. жители. *Отъ селата*: 12 сж християнски, а останалитѣ — смѣсени. *Отъ къщитѣ*: 2334 сж християнски и 237 мухамедански. *Отъ жителитѣ*: 12727 д. сж християни, и 1420 мухамедани. Християнитѣ въ тая мѣстность съставляватъ 90%, отъ цѣлото население.

Въ Пополѣето пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Черешница* е християнско село отъ 80 къщи. На 14 августъ, слѣдъ 6-часово кървопролитно сражение между 200 д. възстанници и 7 хиляденъ турски отрядъ съ артилерия въ Черешничкия ридъ, селото биде нападнато отъ войската, ограбено, *бомбардирано съ топове и цѣло разрушено и изгорено*. Благодарение на обстоятелството, че жителитѣ прѣдварително напуснаха селото, човѣшки жертви нѣма. Слѣдъ нѣкой день, обаче, нѣкои отъ избѣгалитѣ семейства пакъ се върнаха на пепелищата си, нъ на 21 августъ войска повторно навлѣзе въ селото, дограби недограбеното и изгори недогореното. Тогава бидоха *убити и изклани* отъ аскера слѣднитѣ 10 души мъже и жени: Дамянъ Сульовъ, Митре Бабчорлинта, жена му Сия, Дамянъ и Христо Бошкови, Петъръ Поповъ, Сидо п. Ярмовъ, Дине Главчевъ, Фильо Ризовъ и Риса Фянова.

2) *Кондораби* е християнско селце отъ 35 къщи. На 14 августъ аскера, който ограби и изгори Черешница, нахълта и въ това село, ограби го и *цѣлото изгори*. Жителитѣ му о време избѣгаха въ планината, та не бидоха изложени на съчь и безчестии.

3) *Бъмбоки* е християнско село отъ 50 къщи. Едновременно съ изгарянieto на с. с. Черешница и Кондораби (на 14 августъ), сѣщия аскеръ нахлу и въ това село, ограби го и *цѣлото опожари*, съ изключение на турската кула край селото. Жителитѣ и отъ това село не пострадаха, защото още прѣди нахлуване на войската избѣгаха въ планината.

4) *Олища* е християнско село отъ 90 къщи. На 15 августъ навлѣзе въ това село 8 хиляди д. аскеръ, всичко ограби и само *два къщи изгори*. Отъ жителитѣ му никой не пострада, защото ъ време избѣгаха въ планината. Ония отъ тѣхъ, които бидоха заловени, освободиха се съ откупъ.

5) *Загоричани* е християнско село отъ 630 къщи. На 15 августъ нѣколко-хиляденъ отрядъ отъ пѣхота, кавалерия и артилерия нападна това село, ограби покщцината и сѣщноститѣ, задигна храната и *цѣлото село опожари*. Това село бѣ отъ най-голѣмитѣ и най-богати въ цѣло Костурско. *Убити и изклани сж 25 души мъжѣе, жени и дѣца. Шеснайсе най-красиви жени и моми бидоха плънени отъ аскера и слѣдъ 15-дневно държание въ турския лагеръ — освободени срѣщу богатъ откупъ. Всички плънени сж изнасилени. Тридесетъ малолѣтнн дѣца, отъ 8—12 години бидоха хвърлени въ една фурна, покрити съ слами и живи изгорени!...*

6) *Вишни* е християнско село отъ 157 къщи. На 21 августъ, слѣдъ 9-часово сражение между 150 д. възстанници и квартирующитѣ въ селото 80 души турски войници, послѣднитѣ, за отмъщение, запалиха селото и *150 къщи опожариха*. (Прѣзъ 1902 година, при убийството на райония началникъ М. Московъ, това село биде сѣщо ограбено). *Убити и изклани сж слѣднитѣ шестъ души селени: Дине Калъовъ, Коле Пейковъ, Свещеникъ Кочо, Сидо Бакрачевъ, Дине Ишковъ и Гиле Гилевъ (послѣдния закланъ съ пила).*

7) *Блаца* е християнско село отъ 92 къщи. На 21 августъ, слѣдъ изгарянieto на Вишени, сѣщия аскеръ, ведно съ новопрстигналъ отъ нѣколко стотини души, нападна това село, всичко ограби и *два махали съ 50 къщи опожари*. *Убити и изклани сж 13 души, между които: Стеф. Коневъ, Спасе Комита, Насо Кириевъ, Петъръ Дзалевъ, Мих. Бошевъ, Пандо Голичевъ, Тодосий и Пандо Пишмиреви, женитѣ Трифуна Гьокова, Нунта Томева и други. Ранени сж: Пандовица, Добра и Димитъръ Пишмиреви. Изнасилени сж отъ войската много жени и моми. Прѣдъ очитѣ на много жени двама войници обезчестиха една млада булка, която прѣмрѣ отъ мъжи. Плънени сж отъ аскера 12 най-красиви жени и моми, закарани при папата въ опожарената Черешница и тамъ изнасилвани прѣзъ цѣла нощъ! Заловени и изнасилени сж много отъ забѣгналитѣ въ планината жени и моми.*

8) *Шестеово* е християнско село отъ 180 къщи. На 26 августъ това село биде нападнато отъ редовенъ аскеръ, ограбено до игла (даже ризитѣ отъ грѣба на женитѣ) и *60 къщи изгорени*. *Изклани бидоха отъ аскера мъжѣетѣ Янаки Илиевъ и Илия Новачковъ и женитѣ Николица Гавалова и Настевица Вълковска. На нѣколко пкти аскера напада лагерата на избѣгналитѣ въ планината семейства, ограби всичко намѣрено и изнасили 25 жени и моми.*

9) *Апоскепъ* е християнско село отъ 25 къщи. На 31 августъ, слѣдъ кръвопролитно сражение близо до селото, на мѣстността „Ковачо“, между 480 души възстанници и 2000 д. турска войска, послѣдната нахлу въ селото, ограби всичко и *цѣлото опожари*. За отмъщение на прѣтърпѣното поражение, аскера залови 15 души селени, закара ги на полесражението и тамъ *осички изкла*. Други отъ заловенитѣ селени бидоха откарани въ Костуръ и хвърлени въ затворъ.

И тѣй, отъ 12-тѣ християнски села въ Пѣполъето пострадаха *деветъ, шестъ* отъ които сж *свѣршено опустошени*, двѣ — *наполовина* и едно — *отчасти*. *Опожарени сж 1177 къщи (или 50.40% отъ всички християнски), избити и изклани сж 105 души мъжѣе, жени и дѣца, обезчестени сж 106 жени и моми и плънени — 12 моми. Броя на обездоменитѣ християни въ тая мѣстность възлиза на 6550 души, — повече отъ половината християнско население!*

б) Въ Кореща.

Корещата обгръща 26 села съ 2761 къщи и 16924 д. жители. *Отъ селата*: 22 сж християнски, 3 мухамедански и 1 смѣсено. *Отъ къщитѣ*: 2501 сж християнски и 260 мухамедански. *Отъ жителитѣ*: 15504 сж християни и 1420 мухамедани. Християнитѣ въ тая мѣстность съставляватъ 91.6% отъ цѣлото население.

Въ Корещата пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Смърдемъ* е християнско село отъ 233 къщи. На 9 май 1903 год. турски аскеръ отери въ това село организационна чета и, по тоя случай, стана кратка прѣстрѣлка между 20-тѣ четници и 1500 аскеръ и башибозукъ. Възползувани отъ тоя случай турцитѣ нападаха компромитираното село, ограбиха всичко, откъраха добитъка и *166 къщи изгориха*. Тогавъ бидоха *избити, изклани и живи изгорени осъмдесетъ и седмъ души* — 45 мъже (22-ма старци), 36 жени (18 баби) и 6 дѣца (отъ 3—12 години). Ето имената на нѣкои отъ тѣхъ: *старци*: Венчо Богоевъ, Дине Шкондуръ, Доно Гонинъ, Лазо Гъцовъ, Венчо Панчовъ, Митре Чолаковъ, Тасе Костанинъ, Попъ Василь, дѣдо Янчо, Кръстю Дудумъ, Доне Узунъ, и др.; *мъже*: Пандо Лазаровски, Фоти Мерджовъ, Хр. Панчовъ, Пандо Цуцулевъ, Дим. Гежовъ, Лазаръ Жагровъ и др.; *баби*: Яновица Диманка, Пена Кирка, Василица Динкина, баба Кондайка, Стефовица Аспрова, Наумица Шанова, Цвѣтковица Мангова (отъ това семейство изгинаха петима), Илица Рѣпацова и др.; *жени*: Дичовица Диманка, Науница Левсова, Диновица Драгаманова, Герговица и Науница Мангови, Герговица Шкипова, Ристовица Чолакова, Иованица Мангова, Стамбовица Парделва и др.; *моми*: Динка Митрушева и Стойна Узунъ; *дѣца*: Александра Мангова и Доне Рѣпацовъ, (по на 3 години), Василь Ставревъ, Сара и Мара Дульови (по на 12 години) и Лабро Сяновъ (11 год.) *Ранени* сж 50 души. *Обезчестени* сж повече отъ 35 жени и моми. Изварани сж вѣнъ отъ селото много млади невѣсти и моми, *обезчестени отъ войската и пуснати за дома само по една риза...* На много невѣсти *разсичани сж отпрѣдъ ризитѣ, или голи събличани и по тоя начинъ публично изнасилвани*. Прѣвъ врѣме на възстанието селото пакъ биде нападнато отъ аскеръ, повторно оплѣнено, мнозина *избити* и на мнозина *ушитѣ отрѣзани!*

2) *Джмбени* е християнско село отъ 280 къщи. На 29 юлий, слѣдъ 9 часово сражение въ Джмбенската гора между 500 д. възстанници и 1000 д. аскеръ съ артилерия, селото биде нападнато, ограбено, *бомбардирано съ топове и цѣлото изгорено*. Отъ това богато и цвѣтуше нѣкога християнско село останаха голитѣ дувари *само на 4 къщи!* Тукъ войската извърши потрѣсающи ужаси. *Убити и изклани* сж 16 д. мъже и жени, между които сж: Димко Гулевъ, Йоше Радковъ, Търпенъ Ангелковъ, Митре Терзиовски, Тр. Ангелковъ, Лазовица Караджова, Димковица Сюлмазова, Митревица Хаджиовска и др. *Ранени* сж: Попъ Трайковица, Стояница Караджова, и Трайковица Бриченска. *Плѣнени* сж: младата невѣста Цвѣта съ пеленачето ѝ — сестра на видния Костурски рѣководител Лазаръ п. Трайковъ. На 23 и 24 августъ аскера нападна лагера на избѣгалитѣ семейства, ограби спасеното имущество, повече отъ 60 д. мъже и жени *изби и изкла*, много жени и моми *обезчести* и 4 малки дѣчица *пльни*.

3) *Врѣбникъ* е християнско село отъ 80 къщи. На 29 юлий, слѣдъ изгарянieto на с. Джмбени, сжщия аскеръ, на брой повече отъ 1000 души, нахлу въ това село, ограби всички дрѣхи, повъщнина и скъпоцѣнности, откъра добитъка и *цѣлото село опожари*. *Заклани* сж отъ аскера единъ мъжъ и една жена. На 15 августъ селото пакъ биде нападнато отъ 15-хилядна армия и много отъ върналитѣ се на пепелищата жени и моми бидоха *обезчестени*. Спасеното имущество при първото нападение тоя пѣтъ биде цѣло ограбено.

4) *Лобаница* е християнско село отъ 91 къщи. На 24 юлий башибозукъ нападна това село, всичко ограби и *14 къщи изгори*. На 4 августъ повторно биде нападнато отъ редовенъ аскеръ, доограби го и *изгори останалитѣ къщи* (77). При това нападение бидоха *изклани* мъжетѣ и женитѣ: Толе Гунъовъ, Митре Капитанчевъ, Ст. Димовъ, Наке Гологачевъ, Митре-Кольо-Манчевъ, Нако Донеъ, Наумъ Манговъ, Дине Миджовъ, пападията, жената на

Наке Гологачевъ, Лазовица Капитанова и Ильовица Марковичина. *Обезчестени* бидоха 45 жени и моми а *пльнени* три млади невѣсти и една мома. Избѣгалитѣ семейства на нѣколко пѣти бидоха гонени отъ войската изъ планината.

5) *Жупаница* е християнско село отъ 120 къщи. На 4 августъ редовенъ аскеръ нападна това село, ограби всички къщя, добитѣка откара и *цѣлото село изгори*. Отъ неизбѣгалитѣ жители бидоха заловени и *всички изклани* 11 д. мъжѣе, между които сж: Поцъ Костадинъ, Търпе Мильовъ, Киряко Атанасовъ, Дине Наковъ, Наумъ Кирязовъ, Василь Шоповъ, и др. *Пльнени* сж женитѣ Польовица Пандовска, майка ѝ, три мъжки дѣца и едно момиче (дѣца на първата). Властѣта не позволи на жителитѣ отъ това село да прибиратъ храната отъ полето, докль не прѣдадатъ оржжието. На 23 августъ, въ планината при с. Поздивица, називаема „Черна-Гора“, гдѣто се криеха жупанишкитѣ семейства, *чтирима войници обезчестиха подрѣдъ 14-годишното момиче Доча Постолова . . .*

6) *Косинецъ* е християнско село отъ 253 къщи. На 4 августъ, слѣдъ изгарянието на Жупаница, сжщия аскеръ нахлу и въ това село, ограби го, задигна 2700 овце, 350 говеда и 150 глави товаренъ добитѣкъ и *250 къщи опожари*. Отъ цѣлото това голѣмо село уцѣлѣха само 3 крайни къщи. *Убити и изклани* сж 56 души мъжѣе, жени и дѣца, на *мнозина отъ които прѣдварително бидоха извадени очитѣ*. Между звѣрски погубенитѣ сж: Вас. Киселинчевъ, Цвѣта Киселинчева, Трендо и Мануша Мацанови, Деспа Оцева, Елена Гершанова, Мара Пенева, Киро Главковски, Мара Тумбарева, Илия Петковъ (13 годишенъ), Герго Руковъ, Митревица Пеличарка, Кольо Петковъ и др. *Пльнени* бидоха отъ аскера 9 жени и моми и 7 мъжѣе, между които: Диновица, Наумовица, Риста, Ламбо и Сърбо Сърбови, Риста Пиязова, Мара х. Станчева, Сотирца Лячкова, Цвѣтковица Нинева, Търпо Ниневъ и др. Трендо Кольовъ биде *състѣченъ на парчета*.

7) *Орманъ* е християнско селце-чифликъ отъ 15 къщи. Едноврѣменно съ изгарянието на Косинецъ и Жупаница, сжщия аскеръ нападна и това селце, ограби го и *всички къщи опожари*. *Убитъ* е единъ старецъ.

8) *Черновица* е християнско село отъ 44 къщи. На 27 юлий редовна войска нападна това село, всичко ограби и *4 къщи изгори*. На 23 августъ повторно биде нападнато отъ 15 хилядна войска, която го доограби и *уцѣлѣлитѣ 40 къщи изгори*. *Убити и изклани* сж 6 души, между които: Ламбо Цилевъ, Гайльо Марковъ, Мара Трондовска и др. При доизгарянието на селото *изнасилени* бидоха 28 жени и моми. Това село е полско и притѣжава най-плодородната земя въ цѣло Костурско, та биде изгорено и голѣмо количество храна.

9) *Дрѣновени-Горно* е християнско село отъ 70 къщи. На 23 августъ, слѣдъ изгарянието на Черновица, това село биде нападнато отъ сжщия аскеръ, ограбено до игла и *66 къщи изгорени*. *Убити и изклани* сж слѣднитѣ 7 души: Лазо Перела, Кръсто Калчевъ, Лазо Сотировъ, Геле Манчевъ, Глигоръ Петревски, Наке Каролевъ и Свещеникъ Яни. *Раненъ* е Спасо Петровски.

10) *Поздивица* е християнско село отъ 120 къщи. На 23 августъ, частъ отъ аскера, който изгори Дрѣновени-Горно и Черновица, нападна и това село, ограби го, откара добитѣка и *50 къщи опожари*. *Състѣчена* биде отъ аскера жената Ристевица Кинтева. *Жива изгорена* е Лазовица Шотова. Аскера подпали и изгори всички снопе въ полето. Избѣгалитѣ семейства на нѣколко пѣти бидоха гонени отъ аскера изъ планината.

11) *Дрѣновени-Долно* е християнско село отъ 20 къщи. На 25 августъ, слѣдъ изгарянието на Дрѣновени-Горно, сжщия аскеръ нападна и това селце, ограби го и *цѣло изгори*. Аскера разруши всички воденици, задигна и изгори всички храни. До късна зима избѣгалитѣ семейства се криха изъ планината „Браненицата“. *Убитъ* е Нуме Гувеловъ.

12) *Вжмбелъ* е християнско село отъ 130 къщи. На 25 августъ аскеръ нападна това село, ограби го и *95 къщи опожари*. Повечето семейства прѣдварително избѣгаха въ планината. Отъ останалитѣ въ селото *убити и изклани* сж 8 души мъжѣе и жени, между които и единъ старецъ на 100 години. Въ една пещера близу до селото бидоха открити отъ аскера 14 души въоръжени възстанници и 4-ма невъоръжени. *Слѣдъ 2-часова прѣстрѣлка* 15 души отъ тѣхъ се *самоубиха*. Сполучи да избѣга само едно 13-годишно дѣте,

което, отсетнѣ, биде настанено на лѣчение въ Битолската болница. *На всички самоубити аскера отръза ушите!*...

Отъ 22-тѣ християнски села въ Корещата пострадаха половината — *двадесет*, *двест* отъ които сѣ *свършено опепелени* и три — *наполовина*. *Изгорени* сѣ 1273 християнски къщи (51%), *изклани* сѣ 278 души мъже, жени и дѣца, и *обезчестени* 250 жени и момѣ. Въ тая мѣстность останаха *безъ покривъ* 7276 души християни — *почти половината християнско население!*

в) Въ Клисурската нахия.

Клисурската нахия се състои само отъ 4 християнски села съ 1215 къщи и 5872 души жители.

Въ тая нахия пострадаха слѣднитѣ села:

1) *Бобица* е християнско село отъ 100 къщи. На 15 августъ аскеръ нападна това село, ограби го до игла, храната задигна, добитѣка откара и *цѣлото село опожари*. Още прѣди идването на аскера всички жители избѣгаха въ Клисура (нахийски центъръ).

2) *Мокрени* е християнско село отъ 200 къщи. Слѣдъ изгарянieto на Бобица, скция аскеръ нападна и ограби и това село и *цѣлото го опожари*. *Убити и изклани* сѣ оволю 30 мъже, жени и дѣца. *Изнасилени* сѣ много жени и момѣ, а най-красивитѣ аскера отвлѣче по харемитѣ въ Кайларско.

Отъ 4-тѣ села въ Клисурската нахия *два* сѣ *свършено опепелени*, *изгорени* сѣ 300 къщи (24.70%), *изклани* сѣ 30 души християни, *обезчестени* 40 жени и момѣ, и *пльнени* отъ аскера и *потурчени* осъмъ момѣ. *Обездомени* сѣ въ тая нахия 1834 души (31.10% отъ всички християни).

Ясно прѣдставление за размѣритѣ на турскитѣ звѣрства и опустошения въ Костурската кааза ще даде слѣдната таблица:

(Турски звѣрства и опустошения въ Костурската кааза).

Нахия или мѣст-ности	№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ населени мѣста	Брой на къщитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени къщи		Убити и изклани		Обездомени		Момѣ и жени		Дата на произ-шествiето
			Християн-ски	Мухамедан-ски	Християни	Мухамедани	Християн-ски	На %	Християни	На %	Християни	На %	Обезчестени	Пльнени	
Полозье	1	с. Черешница . . .	80	—	520	—	80	100-00	10	1-90	510	100-00	—	—	14/VIII
	2	„ Кождораби . . .	35	—	190	—	35	100-00	—	—	190	100-00	—	—	14/VIII
	3	„ Вѣмбоки . . .	50	—	260	—	50	100-00	—	—	260	100-00	—	—	14/VIII
	4	„ Олища . . .	90	—	390	—	2	2-20	—	—	12	3-10	—	—	15/VIII
	5	„ Загорчани . . .	630	—	3300	—	680	100-00	55	1-70	3245	100-00	16	—	15/VIII
	6	„ Влада . . .	92	—	555	—	50	54-80	13	2-80	420	75-70	65	12	21/VIII
	7	„ Вишени . . .	157	—	1150	—	150	95-50	6	0-50	1050	91-30	—	—	21/VIII
	8	„ Шестево . . .	180	—	690	—	60	33-30	4	0-40	140	15-70	25	—	26/VIII
	9	„ Аноскенъ . . .	120	—	740	—	120	100-00	17	2-30	723	100-00	—	—	31/VIII
	10	„ Сжрдешъ . . .	233	—	1780	—	166	71-20	120	6-70	1100	61-80	35	—	9/V
Кореща	11	„ Врѣбникъ . . .	80	—	600	—	80	100-00	2	0-30	598	100-00	24	—	29/VI
	12	„ Дѣмбени . . .	280	—	1650	—	276	98-60	36	2-20	1580	95-80	68	6	29/VII
	13	„ Лобаница . . .	91	—	535	—	91	100-00	12	2-20	523	100-00	45	4	4/VIII
	14	„ Жуванца . . .	120	—	690	—	120	100-00	11	1-70	619	100-00	50	—	4/VIII
	15	„ Косивецъ . . .	253	—	1860	—	250	98-10	56	4-10	1304	96-00	—	—	4/VIII
	16	„ Орманъ . . .	15	—	90	—	15	100-00	1	1-10	89	100-00	—	—	4/VIII
	17	„ Черловница . . .	44	—	260	—	44	100-00	6	2-30	254	100-00	28	—	23/VIII
	18	„ Дрѣвовени-Гор. . .	70	—	500	—	66	94-30	7	1-40	472	94-40	—	—	23/VIII
	19	„ Поздваница . . .	120	—	300	—	50	41-70	2	0-70	168	58-00	—	—	28/VIII
	20	„ Дрѣвовени-Дол. . .	20	—	120	—	20	100-00	1	0-80	119	100-00	—	—	25/VIII
Кли-сура	21	„ Вѣмбелъ . . .	130	—	650	—	95	73-10	24	3-70	450	69-10	—	—	25/VIII
	22	„ Бобица . . .	100	—	634	—	100	100-00	—	—	684	100-00	—	—	15/VIII
	23	„ Мокрени . . .	200	—	1180	—	200	100-00	30	2-50	1150	100-00	40	6	15/VIII
Въ	105	Населени мѣста . . .	7864	—	44054	11884	—	—	—	—	—	—	—	—	
Въ	128	Населени мѣста на Костурската кааза.	10554	2669	62388	11884	2750	26-20	413	0-70	15650	25-10	396	30	14—31 VIII

Турските звѣрства и опустошения въ Костурската кааза, по своитѣ размѣри, сж поразителни! Отъ 97-тѣ християнски села въ тая кааза жестоко пострадаха *двайсе и три* (24%), *седѣмнайсе* отъ които сж обжурнати въ пепелища, *петъ* — на половина и едно — отчисти. Турската опустошителность тукъ се прояви въ всичката си бѣснота. Цѣли мѣстности нѣвога цвѣтуци и прелѣстни, днесъ прѣдставляватъ жалки и потрѣсающи развалини! Отъ нѣбогашнитѣ голѣми и богати християнски села, пълни съ кипащъ животъ, днесъ нѣма и поминъ! Прѣстѣпната турска рѣка наложи върху всички печата на своята опустошителность! Тукъ сж *опожарени* 2750 християнски къщи (26·20%) и *обездомени* 15 650 души християни (25·00%), които не прѣстава и до днешенъ день да заплашва „*гладна смъртъ*“! Колкото до размѣритѣ на извършенитѣ звѣрства надъ невинни старци, жени и дѣца, — тукъ сж чудовищни! Независимо отъ размѣритѣ на *изкланитѣ* (413 души); *обезчестенитѣ* (396) и *пльмени* (30) жени и моми, по жесточивната си звѣрствата тукъ не се поддаватъ и на описание!... *Отсичанието съ пила главата* на дѣдо Гиле отъ с. Вишени, *отичанието* на дѣдо Стояна отъ Смърдепъ живъ на огънь, *разсичанието корема* на непраздната Пандовица отъ с. Руля, *разпарянието отъ гушата до дѣтороднитѣ органи* на младата Пандовица Близнакова отъ Джмбени, *изваждането очитѣ* на 70-годишния старецъ Сотиръ Орлиновъ отъ Косинецъ, *одирянието кожитѣ* на Попъ Мишо и Лазо Лукаревъ отъ Апоскепъ и пр. и пр. потрѣсающи случки, кратко описание за които дадохме въ началото на тоя отдѣлъ — всичко това дава само *блѣдо* прѣдставление за ония ужаси и звѣрства, на които бѣха подложени християнитѣ въ тая кааза.

4. — Охридска кааза.

Съставъ на Охридската кааза: села, къщи и жители. — Процентъ на християнското население. — Поименъ списъкъ на опечеленитѣ села, брой на опожаренитѣ къщи, обездоменитѣ жители, изкланитѣ, обезчестенитѣ и пльмени жени и моми въ Охридската, Дебърската и Стрѣжка нахия. — Таблица на турските звѣрства и опустошения. — Общи бѣлѣжки.

Охридската кааза обгрѣща 101 села (включително и Охридъ) съ 8893 къщи и 60305 д. жители. *Отъ селата*: 75 сж християнски, 14 мухамедански и 12 смѣсени. *Отъ къщитѣ*: 6112 сж християнски и 2781 мухамедански. *Отъ жителитѣ*: 43368 сж християни и 16937 мухамедани. Християнитѣ въ тая кааза съставляватъ 72% отъ цѣлото население.

Въ Охридската кааза пострадаха слѣднитѣ християнски села, разпредѣлени по нахия или мѣстности:

а) Въ Охридската нахия.

(Орта-когъ).

Охридската нахия обгрѣща 61 села (включително и града Охридъ) съ 4830 къщи и 30985 д. жители. *Отъ селата*: 52 сж християнски, 6 мухамедански и 3 смѣсени. *Отъ къщитѣ*: 3480 сж християнски и 1350 мухамедански. *Отъ жителитѣ*: 21945 сж християни и 9040 мухамедани. Християнитѣ въ тая нахия съставляватъ 71% отъ цѣлото население.

Въ Охридската нахия жестоко пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Сируля* е християнско село отъ 70 къщи. На 21 юлий аскеръ и башибозукъ нападна това село, ограби го до игла, добитѣка отвара и *32 къщи изгори*. *Убити и изклани* сж 42 души, повечето жени и дѣца. При опожаряване на селото едно цѣло семейство изгорѣ въ пламжитѣ. Много жени и моми аскера отвара въ с. Коселъ, въ кулата на *Мефаил-ага*, прочутъ разбойникъ и началникъ на турскитѣ злодѣйци — и тамъ *безчестени*.

2) *Ташъ-Морунища* е смѣсено село отъ 70 християнски и 10 мухамедански къщи. На 23 юлий, слѣдъ кървопролитно сражение между 45 д. възстанници и 800 д. войска, селото биде нападнато, ограбено и *всички християнски къщи изгорени*. *Убити и живи изгорѣха* Николица Несторова, Ангелица Яковчева, Симоница Петкова, Стояница Илиева и Марко Стояновъ. Убититѣ жени прѣдварително бидоха *обезчестени*. Една мома биде *пльмена*

и потуриена. Изгорѣха въ пламъцитѣ една жена съ двѣ малки дѣца. Въ продължение на цѣлъ мѣсець аскеръ дохожда въ това село, безчестеше женитѣ и момитѣ и грабеше ваввото намираше.

3) *Драслаица* е християнско село отъ 45 къщи. На 25 юлий аскеръ нападна това село, ограби всичко и една къща изгори. Убити и живи изгорени сж 7 души, между Никола Димовски, Никола Спировъ и др.

4) *Мешеица* и християнско село отъ 80 къщи. На 25 юлий аскеръ нападна това село, ограби го и 4 къщи изгори. Убити сж двамина селени.

5) *Велгощи* е християнско село отъ 230 християнски и 4 мухамедански къщи. На 26-й юлий, слѣдъ кървопролитно сражение между 26 души възстанници и 850 д. аскеръ въ мѣстността „Бигла“, селото биде нападнато отъ войската, ограбено и цѣло изгорено. Изклани сж и живи изгорени 30 д. мъже и 8 жени, между които: Петъръ Муѣовъ, Ильо Лютовъ, Наумъ Бинташовъ, Григоръ Шиковъ, Наумъ Лютовъ, Петъръ Буджавовъ, Траянъ Буджавовъ, Тод. Вретовъ, Ионче Латковъ и др. Обезчестени сж 25 жени. Обезчестени сж и слѣдъ това изклани: Наумица Шибакова, Янеица Войданова, Стефанца Балева — жени и Ристана Търпева — мома. Прѣди да бждатъ изклани, тия влѣти жени сж жестоко мачени. Двама селени бидоха на кръстъ разпикти, на други гвозди забивани въ гърдитѣ, трети — изсичани на късове! . . . Едно дѣте биде обѣсено! Нѣкои отъ женитѣ аскера хвърли въ пламъцитѣ и живи изгори.

6) *Присовяни* е християнско село отъ 60 къщи. На 29 юлий аскеръ и башибозукъ нападна това село, ограби всичко и цѣлото опожари. Изклани и живи изгорени сж: Постоля Петковъ, Фиданъ Сотировъ, Милья Новева и Стойна Котева (прѣдварително обезчестени). Обезчестени сж и други 43 жени и моми.

7) *Плакъе* е християнско село отъ 32 къщи. На 30 юлий, слѣдъ 4 часово ожесточено сражение между 50 д. възстанници и 550 д. аскеръ и башибозукъ, послѣднитѣ нахлуха въ селото, ограбиха всичко и цѣлото опожариха. Изклани и живи изгорени сж мъжетѣ: Коле Ивановъ, Цв. Гьоревъ, Велянъ Ивановъ и др. 4-ма; женитѣ: Ефтимица Стоянова, малката ѣ дщерица Велика и друга една жена. Обезчестени сж 8 жени и моми.

8) *Свиница* е християнско село отъ 80 къщи. На 6-й августъ, слѣдъ три-часово сражение между 31 д. възстанници и 500 д. аскеръ, послѣдния нахълта въ селото, ограби го до игла и цѣлото опожари. Изклани сж и живи изгорени 9 д. мъже и една мома, между които: Велянъ Лавовъ, Насте Мирчевъ, Гьоре Радески, момата Стамена (прѣдварително обезчестена) и други. Ранени сж двѣ жени. Изнасилени сж други три жени. Почти всички селени бидоха жестоко изтезавани.

9) *Куратица* е християнско село отъ 58 къщи. На 6-й августъ, слѣдъ ожесточено 6-часово сражение между 30 д. възстанници и 1000 д. аскеръ, селото биде нападнато отъ послѣдния, ограбено до игла и цѣлото изгорено. Въ това село аскера извърши чудовищни жестокости. Изклани сж 24 души мъже, жени и (главно) дѣца, между които: Дочоица съ едно-годишното си дѣте, Гиноица Котоска, Тасеица Кръстанова, Звѣзда Секуловска, Георгица Иосифовска съ 5-дневната си рожба, 15-годишната Сава Петковска, 15-годишната Менка Иовева, Спаса Найденова (на 4 год.), Кята Тасева (на 5 год.), Кръсте Митревъ (на 2 год.), Авдонъ Колевъ (на 10 год.), Коста Йордановъ и др. 11 души. Ранени сж: Фиданица Аврамковска, Стояница Петковска, Николица Митровска и др. 14 души мъже и жени.

10) *Рѣчица* е християнско селце отъ 12 къщи. На 8 августъ аскеръ нахълта въ това село, ограби го и цѣлото изгори. Убити сж селенитѣ: Велянъ Здравевъ, Димко Николовъ, Христо Стояновъ и Коста Христовъ.

11) *Скрбатно* е християнско село отъ 80 къщи. На 8 августъ, слѣдъ изгарянieto на с. Рѣчица, сжция аскеръ и башибозукъ нападнаха и ограбиха и това село и 71 къщи опожариха. Убити сж и живи изгорени трима селяни. Заклани — единъ. Обезчестени сж повече отъ 65 жени и моми. Едно малко дѣте биде удушено!

12) *Опейница* е християнско село отъ 70 къщи. На 9 августъ аскеръ нападна това село, ограби го и *цѣлото изгори*. *Изклани* сж и *хогрлени въ пламъцитъ* 29 души мъже, жени и дѣца, между които: Митра Ристейчина, Ристейца Кранеска, 10-годишния ѝ синъ Коста, Стеф. Мейсевъ, Коле и Мицво Мирчеви, Георги Петревъ, 15-год. му синъ Миле, Спирос Митревъ, Блаже и Симеонъ Колевски, Ионъ Севуловъ и др. 17 души. *Ганени* сж 11 души, между които: Мирчейца Ангелска, Колица Колеска, дву-мѣсечното ѝ дѣте Коле, Селвия Силянова, Лазаръ Груйовъ и др. 6 души. Всичката храна биде изгорена.

13) *Глобочица* е християнско село отъ 52 къщи. На 16 августъ аскеръ и башибузувъ нахълтѣха въ селото, ограбиха всичко, храната задигнаха добитѣка отбараха и *всички къщи опожариха*. *Убити и изклани* сж отъ аскера 11 души мъже, жени и дѣца.

14) *Збжжде* е християнско село отъ 80 къщи. Още въ първитѣ дни на възстанието това село биде ограбено отъ аскеръ, а на 17 августъ повторно биде нападнато, дограбено и *цѣлото изгорено*. *Убити и живи изгорени* сж: Траянъ Стояновъ, Китанъ Наумовъ и Иове Силяновъ.

15) *Локовъ* е християнско село отъ 48 къщи. Въ първитѣ дни на възстанието и това село, както Збжжди, биде ограбено отъ аскера, а на 17 августъ наново биде нападнато дограбено и *цѣлото изгорено*. *Убити и изклани* сж единъ младъ момъкъ, единъ старецъ и една жена.

16) *Хържано* е християнско село отъ 53 къщи. На 17 августъ, едновременно съ изгарянieto на с. с. Збжжди и Локовъ, и това село биде нападнато отъ сщия аскеръ и башибузувъ, ограбено до игла и *цѣлото изгорено*. *Изклани и живи изгорени* сж: Томо Постоловъ, Наумъ Таневъ и Ильовица Постолова.

17) *Завой* е християнско село отъ 35 къщи. На 20 августъ аскеръ нападна това село, ограби го и *21 къщи изгори*. *Убити и изклани* сж двамина. *Живъ е изгоренъ* единъ селенинъ.

18) *Горенци* е християнско село отъ 23 къщи. На 25 августъ аскеръ нахълта въ това село, ограби го, храната задигна и *само една къща изгори*. *Убитъ* е Блаже Ситниковъ.

19) *Горни-Косеъ* е християнско село отъ 40 къщи. На 26 августъ аскера, който ограби Горенци, нападна и това село, ограби всичко и *два къщи опожари*. *Изклани и изгорени* сж 6 души селени.

20) *Оровникъ* е християнско село отъ 20 къщи. На 26 августъ аскеръ и башибузувъ нападна това село, ограби го до игла и *една къща изгори*. *Изклани* сж 5 души селени. Освенъ поименованитѣ опожарени християнски села, въ тая нахия пострадаха и много други (безъ, обаче, да бждатъ изгорени), между които:

21) *Лжжени* е християнско село отъ 20 къщи. Първо въ цѣлата кааза това село изпита турската жестокость. Начиная отъ 20 юлий дори до 1 септемврий, на нѣколко пѣти то биде нападано отъ аскеръ и ограбено. *Убити и изклани* сж 47 души селени, между които: Насте Стефовъ, Апостолъ Наумовъ, Георги Спасовъ, 101-годишния старецъ Ристе Поповъ съ цѣлото му 35-членно семейство и др.

Сщата участь постигна и с. с. *Лъсковецъ, Тръбнице, Волино* и др. — първото на 24 юлий, второто на 25 с. м., а послѣдното на 25 августъ — едновременно съ плѣняването на с. Горенци. Въ тритѣ тия села и други сж *избити и изклани* 72-ма души, и *обезчестени* 78 жени и моми.

И тъй, отъ 52-тѣ християнски села въ тая нахия най-жестоко пострадаха *двайсе* (38.50%), *тринайсе* отъ които сж *свършено опепелени*, *два* сж *наполовина* опожарени, а *петъ* — *отчасти*, разбира се, независимо отъ ограбениетѣ до игла. Броя на *опожаренитѣ къщи* възлиза на 978 (или 28% отъ всички християнски къщи). *Избити и изклани* сж 215 души (най-много отъ с. с. Сируля, Белгощи, Куратица, Опейница и др.) и *обезчестени* сж 183 жени и моми. *Обездомени* сж въ тая нахия 5789 души (около 27% отъ християнскитѣ жители).

б) Въ Дебрецката нахия.

(Дебърца Горна и Долна).

Дебрецката нахия, съ нахийски центъръ селото Издеглавье, обгръща 23 села съ 1157 къщи и 8540 д. жители. *Отъ селата*: 22 сж християнски и едно мухамеданско. *Отъ къщитъ*: 1102 сж християнски и 55 мухамедански. *Отъ жителитъ*: 8180 сж християни и 360 мухамедани. Християнитъ въ тая нахия съставляватъ грамадното болшинство — 96% отъ цѣлото население.

Въ Дебрецката нахия жестоко пострадаха слѣднитъ села:

1) *Оздолени* е християнско село отъ 27 къщи. На 22 юлий аскеръ нападна това село, ограби го и *всички къщи изгори*. *Изклани* сж една стара жена и двама селени.

2) *Сошани* е християнско селце отъ 3 къщи. Сжщия денъ (на 22 юлий) и сжщия аскеръ нападна и това малко селце, ограби го и *тритъ къщи изгори*. *Убитъ* е селенина Димитъръ Петровъ.

3) *Лъшани* е християнско село отъ 60 къщи. На 25 юлий, слѣдъ дву-часово сражение между 40 д. възстанници и 600 души аскеръ, послѣдния нахълта въ селото, ограби всичко и *цѣлото изгори*. *Убити и изклани* сж отъ аскера 16 д. мъжъе, жени и дѣца. Жестоко изтезавани сж и слѣдъ туй *обезчестени* 18 жени и моми.

4) *Монастиря „Всѣхъ Святихъ“* (до с. Лъшани) е стара християнска светиня. На 25 юлий, слѣдъ изгарянието на с. Лъшани, сжщия аскеръ (600 души) нападна и монастиря, ограби го, сжжпоцѣнноститъ задигна, черввата оскверни и *цѣлия изгори*. *Изклани* сж двама слуги.

5) *Слатино* е християнско село отъ 136 къщи. На 26 юлий, слѣдъ три-часово сражение между 80 д. възстанници и двѣ хилядна турска войска съ артилерия, послѣдната нахълта въ селото, ограби го, *бомбардира* съ топове и *цѣлото опожари*. *Изклани и живи изгорени* сж 8 мъжъе и 3 жени, между които: Дим. Угриновъ, Дам. Стойковъ, Кита Димитрова, Темелко Янкуловъ, Кръстанъ Божиновъ, Стоянъ Паневъ, Наде Христовъ и др. *Ранени* сж 4-ма души. *Обезчестени сж*: *момитъ* Гайта Йолева и Ленка Николова; *женитъ*: Божина Христова, Митра Стойкова и Петра Тасева. На 29 септемврий войска пакъ нахлу въ пожаращето и надъ възвърналитъ семейства извърши *мръсни безчестия*.

6) *Велмеи* е християнско село отъ 98 къщи. На 27 юлий часть отъ войската, която изгори Слатино, навлѣзе въ това село, ограби го до игла и *цѣлото изгори*. *Убити и изклани* сж 11 д. мъжъе и жени, между които е и Цвѣтанъ Стояновъ.

7) *Хрбино* е християнско село отъ 40 къщи. На 28 юлий, слѣдъ дву-часово сражение между 35 души възстанници и 500 души аскеръ при с. Лактинье, послѣдния нахлу въ селото, ограби всичко и *цѣлото изгори*. *Изклани и живи изгорени сж*: Янкула Веляновъ, Неде Ивановъ, Христо Андрѣевъ и Стойна Андрѣева. *Обезчестени сж*: Благуна Наумова и Ангя Илиева.

8) *Лактинье* е християнско село отъ 50 къщи. На 28 юлий, слѣдъ 2-часово сражение между 35 д. възстанници и 500 д. аскеръ и башибозукъ (послѣднитъ прѣдвождани отъ извѣстния разбойникъ *Таиръ-Толя*), селото биде нападнато, ограбено и *цѣлото изгорено*. *Изклани сж*: Андре Митревъ и Велянъ Ристовъ. *Обезчестена* е жената Стоянка Настева.

9) *Върбени* е християнско село отъ 40 къщи. На 28 юлий, слѣдъ кървопролитно сражение между 60 д. възстанници и 500 д. аскеръ и башибозукъ, (начело съ сжщия разбойникъ *Таиръ-Толя*), селото биде нападнато, ограбено и *цѣлото изгорено*. *Изклани и живи изгорени сж* 14 д. мъжъе и жени. *Обезчестени сж* 15 жени и моми.

10) *Ботунъ* е християнско село отъ 56 къщи. На 28 юлий, слѣдъ 7-часово ожесточено сражение между 25 д. възстанници и 200 д. аскеръ, селото биде нападнато, ограбено и *цѣлото изгорено*. *Изклани сж* двама мъжъе и *обезчестени* 15 жени и моми. На 6 августъ аскеръ *повторно* нападна пепелището, доограби спасения имотъ отъ възвърналитъ се семейства, *изкла и уби* други 11 д. селени и *обезчести* други 10 жени и моми.

11) *Црвена-Вода* е християнско село отъ 50 къщи. На 30 юлий, слѣдъ дву-часово сражение между 32 д. възстанници и 300 души аскеръ до селото, послѣдното биде нападнато, ограбено и *цѣлото изгорено*. *Убити* сж Христо Трайчевъ и Христо Балтаковъ.

12) *Бълчища* е християнско село отъ 100 къщи. На 30 юлий, слѣдъ 3-часово сражение между 26 д. възстанници и 2500 д. аскеръ до селото, послѣдното биде нападнато, ограбено до игла и *цѣлото изгорено*. *Убити и живи изгорени* сж 10 души, между които: Христо Митревъ, Стоянъ Павлевъ, Нейко Наумовъ, Карафилъ Костовъ, Циле Таневъ, Миле Кочовъ, Великъ Силяновъ и др. *Обезчестени* сж отъ войската 18 жени и моми.

13) *Сръдоръче-Долмо* е християнско селце отъ 4 къщи. На 7-й августъ, слѣдъ 3-часовото ожесточено сражение, станало прѣзъ миналия день на пл. „Копарница“ между 25 д. възстанници и 450 д. войска, послѣдната нахлу въ селото, ограби всичко и *цѣлото опожари*. Всички семейства прѣдварително избѣгаха въ планината.

14) *Бръжани* е християнско село отъ 65 къщи. На 9-й августъ двѣ хиляди души войска нападна това село, ограби го до игла и *цѣлото изгори*. *Убитъ* е Стоянъ Кръстевъ.

15) *Годивье* е християнско село отъ 68 къщи. На 10-й августъ голѣми пълчища аскеръ и башибозукъ нападнаха това село, ограбиха всичко и *цѣлото изгориха*. *Изклани* сж: Наумъ Савевъ, Стаматъ Петревъ, Димо Аврамовъ, Угринъ Филиповъ, Гюрчинъ Кузмановъ и Стана Траянова. *Обезчестени* сж 8 жени и моми, между които: Иоанка Иоанова, Гайта Стоянова, Костадинка Алексова, Спаса Гюрчинова и др.

16) *Сливово* е християнско село отъ 60 къщи. На 12 августъ пѣхота и артилерия нападна това село, ограби го до игла, *бомбардира съ топове и цѣлото разруши и изгори*. *Убитъ* е единъ селенинъ. *Обезчестени* сж 7 жени и моми. Всички жени и дѣца сж изтезавани, а *красивитѣ дѣца изнасилени отъ аскера*.

17) *Мраморецъ* е християнско село отъ 67 къщи. На 12 августъ 4800 д. аскеръ и башибозукъ нападна това село, ограби го и *цѣлото опожари*. *Убити и изклани* сж 8 д. мъжбе и 1 жена, между които: Здраве Настевъ, Здраве Ристевъ, Гърбина Сотирова, Войне Момировъ и др. *Обезчестени* сж женитѣ: Найденка Христова и Спасенца Божинова. *Една мома биде изнасилена отъ 25 д. войници*, слѣдъ това *заклана а слѣдъ смъртта ѝ пакъ изнасилена!*...

18) *Турие* е християнско село отъ 57 къщи. На 12 августъ войската, която опожари Мраморецъ, нападна и това село, ограби го, *бомбардира съ топове и цѣлото опожари*. *Убити* сж: Янко Георевъ и момата Кръстана.

19) *Злести* е християнско село отъ 80 къщи. На 16 августъ това село биде нападнато отъ аскеръ, ограбено и *цѣлото изгорено*, съ изключение на турскитѣ кули. *Убити и изклани* сж 3-ма мъжбе и 8 жени. *Убити сж съ тояга 4-ма селени*.

Въ нивоя друга мѣстность на Битолския вилаетъ турската опустошителность не се прояви тѣй силно и тѣй безпощадно, както въ тая на Охридската кааза. Отъ 22-тѣ християнски села тукъ уцѣлѣха голитѣ дувари само на четири незначителни и на единъ чифликъ (Слатински); останалитѣ *осъмнайсе сж съвършено опепелени!*... Въ тѣхъ не уцѣлѣ нито една къща, нито една шлевна, нито, даже, една кошара! Тая мѣстность днесъ прѣдставлява *грозна развалина!*... Отъ 1102-тѣ християнски къщи уцѣлѣха само 40 (4% отъ всички християнски къщи)! Така щото, *цѣлото християнско население е обездомено!*... Паралелно съ опустошението вървѣха и звѣрствата. *Изклани и убити* сж отъ султановитѣ войници повече отъ 120 души и *обезчестени* повече отъ 140 жени и моми! Положението на християнитѣ въ Дебърцата, даже днесъ, слѣдъ една година, е отъ най-ужаснитѣ: *гладна смъртъ* грози да покоси живота на хиляди сщщества...

в) Въ Стружката нахия.

Стружката нахия обгръща 22 села (включително и градеца Струга) съ 2906 къщи и 20780 д. жители. *Отъ селата*: 5 сж християнски, 5 мухамедански и 12 смѣсени. *Отъ къщитѣ*: 1916 сж християнски и 990 мухамедански. *Отъ жителитѣ*: 13830 сж християни и 6950 мухамедани. Християнитѣ въ тая нахия съставляватъ 67% отъ цѣлото население.

Въ Стружката нахия пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Митлешово* е християнско село отъ 48 къщи. На 24 юлий аскеръ и башибозукъ навлѣзоха въ това село, ограбиха го до игла и 7 къщи изгориха. *Изклани и живи изгорени* сж селенитѣ: Хр. Трентовъ, Иончо Петковъ, Стоянъ Димовъ, Коста Каймакъ и Спиро Мижицаковъ. Почти всички селени сж изтезавани.

2) *Морошца* е християнско село отъ 28 къщи. На 26 юлий селото биде нападато отъ аскеръ и башибозукъ, ограбено и 2 къщи изгорени. Всички селени сж изтезавани. Отъ изтезаванитѣ трима умрѣха. *Изклани и живи изгорени* сж двамина селени.

3) *Лабунци* е смѣсено село отъ 80 християнски и 180 мухамедански къщи. На 16 августъ селото биде нападато отъ аскеръ и башибозукъ, ограбено и 15 християнски къщи изгорени. *Умрѣха отъ изтезания* трима селени. За да се отгърватъ отъ изтезания, заможнитѣ платиха на башибозука богатъ откупъ.

Освенъ тия християнски села пострадаха и всички други, нъ най-жестоко слѣднитѣ три:

4) *Ябланица* е християнско село отъ 124 къщи. На 28 юлий, слѣдъ ожесточено сражение между 43-ма д. възстанници и 300 д. аскеръ до селото, послѣдното биде нападато и ограбено. *Заклани* сж двамина селени. *Ранени* сж тоже двамина. Бидоха *арестувани* свещеника Попъ Наумъ и единъ селенинъ.

5) *Велчени* е християнско село отъ 360 къщи. На 13 августъ това село биде нападато отъ аскеръ и башибозукъ и до игла ограбено. Отъ *тежки изтезания умрѣха* свещеника Пантелей и двама първенци. *Бити сж до изгубване състь* 30 души. Зудумитѣ продължаваха и прѣзъ другия день. Слѣдъ това почти всѣки день селото бѣ посѣщавано отъ войска. Башибозука прибра отъ селото повече отъ 800 турски лири откупъ.

6) *Вранице* е християнско село отъ 65 къщи. Прѣзъ 12, 13 и 14 августъ това село постоянно биде нападато отъ аскеръ и башибозукъ и всички имотъ, храна и добитѣкъ ограбени. *Обезчестени* сж отъ аскера 13 жени и моми.

Отъ селата въ Стружката нахия само *петъ* християнски и *едно* смѣсено изпитаха турската жесточина. Наистина, тукъ не станаха опожарявания на цѣли села, нъ за туй пѣвъ зудумитѣ на войската бѣха неописуеми. Потери отъ по нѣколко стотини души обходиха всички села, въ които живѣятъ християни и извършиха ужаси. А това положение трая прѣзъ всичкото врѣме на възстанишкото движение.

Ясно прѣдставление за турскитѣ звѣрства и опустошения въ Охридската кааза ще даде слѣдната таблица: (Вижъ табл. на стр. 212).

Никждѣ турскитѣ звѣрства и опустошения не сж тѣй голѣми, както въ Охридската кааза. Отъ 75-тѣ християнски села въ тая кааза жестоко пострадаха *четиридесетъ и двѣ* (56%) — т. е., повече отъ половината, *тридесетъ и двѣ* (43%) отъ които *сж свършено опепелени, двѣ — наполовина и осъмъ — отчасти!*... Общия брой на *изгоренитѣ* християнски къщи възлиза на 2064 — приблизително 34%! Заслужва да се отбѣлѣжи тукъ и обстоятелството, че цѣлото това опожарявание се извърши въ продължение *само на единъ мѣсець* — отъ 21 юлий до 26 августъ! Прѣзъ всичкото това врѣме Охридско прѣдставляваше непрѣкъснато пожарище, прѣдизвикано не отъ нѣкаква нещастна случайность, а умишлено подкладено отъ самата официална власть!... Това опожарявание, разбира се, хвърли въ ужасна мизерия и обездоми голѣма часть отъ християнското население, броя на което възлиза на 13.144 души — 30%!...

Ала и извършенитѣ звѣрства и безчестия отъ султановитѣ войски не сж по-малки. Въ тая кааза сж *изклани* 419 души и *обезчестени* 362 жени и моми! Тукъ се извърши кланье надъ немощни старци, беззащитни жени и невинни дѣца по всичкитѣ правила на турската традиционна жестокость и вѣрволочность...

Днесъ Охридската кааза прѣдставлява отъ себе само *грозна развалина*. Мизерията между християнското население е потрѣсающа! „Гладната смъртъ“ — тоя най-жестокъ челоуѣшки бичъ витаетъ надъ обездоменитѣ вѣтници и грози да обърне тоя прелѣстенъ край въ обширна гробница!...

(Турски звърства и опустошения въ Охридската кааза).

Нахни	№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ населени мѣста	Брой на къщитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени къщи		Убити и изклани		Обездомени		Момци и жени		Дата на произшествието
			Християнски	Мухамедански	Християни	Мухамедани	Християнски	На %	Християни	На %	Християни	На %	Обезчестени	Цѣлени	
О х р и д с к а	1	Сируля	70	—	440	—	32	45·70	42	9·50	200	45·50	—	—	21/VII
	2	Ташъ-Моруница	70	10	400	70	70	100·00	5	1·20	895	100·00	—	1	23 VII
	3	Драслица	45	—	340	—	1	2·20	7	2·10	6	1·80	—	—	25/VII
	4	Мешница	80	—	900	—	4	5·00	2	0·20	50	5·50	—	—	25/VII
	5	Велгощи	230	4	1190	30	280	100·00	38	3·20	1152	100·00	60	—	26/VII
	6	Присовяни	60	—	480	—	60	100·00	4	0·80	476	100·00	43	—	29/VII
	7	Плакье	32	—	160	—	32	100·00	10	6·20	150	100·00	8	—	30/VII
	8	Свинница	80	—	490	—	80	100·00	10	2·00	480	100·00	4	—	6/VIII
	9	Куратица	58	—	400	—	58	100·00	24	6·00	376	100·00	3	—	6/VIII
	10	Ръчица	12	—	80	—	12	100·00	4	5·00	76	100·00	—	—	8/VIII
	11	Сребратно	80	—	430	—	71	88·70	5	1·20	375	87·20	65	—	8/VIII
	12	Опейнци	70	—	420	—	70	100·00	29	6·90	391	100·00	—	—	9/VIII
	13	Глобочица	52	—	250	—	52	100·00	11	4·40	239	100·00	—	—	16/VIII
	14	Збъжди	80	—	550	—	80	100·00	3	0·50	547	100·00	—	—	17/VIII
	15	Локонъ	48	—	320	—	48	100·00	3	0·90	317	100·00	—	—	17/VIII
	16	Жржано	53	—	360	—	53	100·00	3	0·80	357	100·00	—	—	17/VIII
	17	Завой	35	—	250	—	21	66·80	3	1·20	175	70·00	—	—	20 VIII
	18	Гореници	23	—	160	—	1	4·80	1	0·60	6	3·80	—	—	25/VIII
	19	Горни-Косель	40	—	280	—	2	5·00	6	2·10	14	5·00	—	—	26/VIII
	20	Оровинкъ	20	—	130	—	1	5·00	5	3·80	7	5·40	—	—	26/VIII
	21	Оздолени	27	—	280	—	27	100·00	3	1·10	277	100·00	—	—	22/VII
	22	Сомани	3	—	40	—	3	100·00	1	2·50	39	100·00	—	—	22/VII
	23	Лъшани	60	—	450	—	60	100·00	16	3·60	434	100·00	18	—	25 VII
	24	Мон. „Всѣхъ-Св.“	1	—	12	—	1	100·00	2	16·70	10	100·00	—	—	25 VII
	25	Слатяно	136	—	960	—	136	100·00	11	1·10	949	100·00	5	—	26/VII
	26	Велмей	98	—	480	—	98	100·00	11	2·30	469	100·00	—	—	27/VII
	27	Жрбино	40	—	240	—	40	100·00	4	1·70	236	100·00	2	—	28/VII
	28	Лактинье	50	—	480	—	50	100·00	2	0·40	478	100·00	1	—	28/VII
	29	Върбени	40	—	480	—	40	100·00	14	2·90	466	100·00	15	—	28/VII
	30	Богунъ	56	—	370	—	56	100·00	13	3·50	357	100·00	25	—	28/VII
	31	Цървена-Вода	50	—	290	—	50	100·00	2	0·70	288	100·00	—	—	30/VII
	32	Бълчица	100	—	650	—	100	100·00	10	1·50	640	100·00	18	—	30 VII
	33	Долно-Сръждоръче	4	—	30	—	4	100·00	—	—	30	100·00	—	—	7/VIII
	34	Бръжани	65	—	530	—	65	100·00	1	0·20	529	100·00	—	—	9/VIII
	35	Годивье	68	—	380	—	68	100·00	6	1·60	374	100·00	8	—	10/VIII
	36	Сливово	60	—	400	—	60	100·00	1	0·30	399	100·00	7	—	12/VIII
	37	Мраморець	67	—	380	—	67	100·00	9	2·40	371	100·00	2	—	12/VIII
	38	Турье	57	—	320	—	57	100·00	2	0·60	318	100·00	—	—	12/VIII
	39	Злести	80	—	530	—	80	100·00	15	2·80	515	100·00	—	—	16/VIII
	40	Мишешово	48	—	425	—	7	14·60	5	1·20	50	11·80	—	—	24/VII
	41	Мороница	28	—	220	—	2	7·10	5	2·80	16	7·30	—	—	26/VII
	42	Лабуянце	80	180	560	850	15	18·70	3	0·50	110	19·80	—	—	16/VIII
Въ	59	Населени мѣста	3656	2587	26831	15987	—	—	72	—	—	—	73	—	—
Въ	101	Населени мѣста на Охридската кааза	6112	2781	43368	16937	2064	33·80	419	1·00	13144	30·40	362	1	21/VII—26/VIII

5. — Кичевска кааза.

Съставъ на каазата. — Брой на селата, къщитѣ и жителитѣ. — Процентъ на християнското население. — Поименъ списъкъ на опелелитѣ и пострадали християнски села, брой на опожаренитѣ къщи, обездоменитѣ жители, изкланитѣ християни и обезчестенитѣ жени и момци, разпредѣлени по нахни или мѣстности. — Таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения въ каазата. — Общи бѣлжки.

Кичевската кааза обгръща 118 села (включително и града Кичево) съ 5880 къщи и 39590 жители.

Отъ селата: 81 сж християнски, 21 е мухамедански и 16 смѣсени.

Отъ къщитѣ: 3248 сж християнски и 3632 мухамедански.

Отъ жителитѣ: 21800 християни и 17790 мухамедани.

Християнитѣ въ тая нахия сѣставляватъ 55% отъ цѣлото население.

Възстанишкото движение въ Кичевската кааза макаръ да се прояви само въ двѣ мѣстности (Копачка и Рабетинъ-колъ), обаче, турскитѣ звѣрства и зулуми обхванаха цѣлата кааза и не оставиха непокътнато нито едно християнско село. За да дадемъ по-пълна картина на турскитѣ изстъпления въ тоя край, ще подраздѣлимъ пострадалитѣ села по мѣстности или болове.

а) Въ Копачка.

(Горна и Долна.)

Мѣстността, наречена Копачка, обгръща 22 села съ 1180 къщи и 7870 д. жители. *Отъ селата:* 20 сж християнски, едно мухамеданско и едно смѣсено. *Отъ къщитѣ:* 1115 сж християнски и 65 мухамедански. *Отъ жителитѣ:* 7.460 души сж християни и 410 мухамедани. Християнитѣ въ тая мѣстность сѣставляватъ грамадното болшинство — 95% отъ цѣлото население.

Въ Копачка жестоко пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Кърбуница* е християнско село отъ 70 къщи. На 22 юлий, слѣдъ кървопролитно сражение въ самото село междр 150 души възстанници и 800 души аскеръ и башибозукъ отъ с. с. Сълпъ, Челопецъ, Староець и Лисичанци, селото биде ограбено до конецъ и *цѣлото изгорено*. *Изклани и убити* сж 36 души мъжъе и жени, между които: Лазаръ Старовчанецъ, Хр. Силяновъ, Мицко Георгиевъ, Мойсо съ жена си и дщера му, Дойчинъ Воденничаровъ, Тане Рибаровъ, Харитонъ Якимовъ, Григоръ Балайджиевъ и др. *Ранени сж:* Младеница Кършковска, Накевица Поповска, Герасимъ Силяновъ и др.

2) *Иванчица* е християнско село отъ 55 къщи. На 22 юлий, едноврѣменно съ изгарянието на Кърбуница, сжщия аскеръ и башибозукъ напада на това село, ограби всички къщи, задигна овцѣ, жито, улища и *цѣлото село опожари*. *Изклани и убити сж* 16 души мъжъе, между които: Велянъ Свакаръ, Павле Новевъ, Нове и др.

3) *Ляхчани* е християнско село отъ 73 къщи. На 21 августъ, слѣдъ кървопролитно сражение въ прохода „Лопушникъ“ между 56 души възстанници и 600 души аскеръ и башибозукъ, селото биде нападато, ограбено и *цѣлото изгорено*. *Изклани сж* 14 души селени. *Обезчестени сж* 8 жени и моми.

4) *Душегубица* е християнско село отъ 60 къщи. На 21 августъ, едноврѣменно съ изгарянието на Ляхчани, и това село биде нападато отъ сжщия аскеръ, ограбено и *цѣлото изгорено*. *Убити и изклани сж* повече отъ 25 души, между които: слѣпния Божиль, Спасовица и др. *Обезчестени сж* отъ аскера 14 жени и моми.

5) *Юдово* е християнско село отъ 65 къщи. На 20 августъ, слѣдъ сражението въ прохода „Лопушникъ“, и това село биде нападатото отъ сжщия аскеръ, ограбено и *цѣлото изгорено*. *Изклани и убитн сж* 12 души мъжъе и жени. *Обезчестени сж* 7 жени и моми.

Турскитѣ звѣрства и опустошения не се спрѣха само въ тия села. Войскитѣ обходиха почти всички села въ Копачко (Долно и Горно) и на всждѣ грабѣха, безчестѣха и убиваха. Така:

Въ с. *Кладникъ* войската ограби всичко и *закла* Веляна Новачевски.

Въ с. *Бълица* войската ограби 110 къщи и задигна и откара говеда, овцѣ, кози и пр. Изгори и една воденица. Черквата ограби и оскверни.

Ограбенъ и оскверненъ е и *Манастиря „св. Иванъ Прѣчеста“*.

Въ с. *Козица* ограбени сж 33 къщи, задигнати сж овцѣ, крави и товарни добитѣци.

Въ с. *Свиница* черквата е ограбена и осквернена. Ограбени сж и много къщи.

Въ с. *Бръждани* ограбени сж 2 къщи.

Въ с. *Пополжани* ограбени сж 20 къщи и пр.

Въ с. *Ехловець* ограбени сж 60 къщи, откарани 25 вола, 200 овце и пр.

Въ с. *Потосецъ* е убитъ Каранфилъ Божиновъ и цѣлото село ограбено.

Въ с. *Малкоецъ* всички къщи сж ограбени, нивата и кукуруза опустошени.

И проч. и проч. и проч.

Почти всички християнски села въ Копачва изпитаха турската жестокост и опустошителност, *петъ отъ които сж окончателно опепелени!* . . . *Опожарени сж въ тая мѣстностъ 323 християнски къщи (21%), убити и изклани 103 души, обезчестени 29 жени и моми и обездомени — 1939 души християни — или 26% отъ цѣлото християнско население!*

б) Въ Рабетинъ-Колъ.

Рабетинъ-Колъ се състои отъ 10 християнски селца съ 410 къщи и 2640 души жители. *Отъ селата: 8 сж християнски и 2 смѣсени. Отъ къщитъ: 390 сж християнски 20 мухамедански. Отъ жителитъ: 2520 сж християни и 120 мухамедани. Християнитъ въ тая мѣстностъ съставляватъ 95% отъ цѣлото население.*

Въ Рабетинъ-Колъ пострадаха слѣднитъ християнски селца:

1) *Орланци* е християнско село отъ 65 къщи. На 27 юлий, слѣдъ 24 часово ожесточено сражение при Рабетинска рѣка между 80 души възстанници и 6-хиляденъ турски аскеръ, послѣдния нахлу въ селото, ограби го, *бомбардира съ топове и цѣлото опожари. Убити и изклани сж отъ аскера 16 души селени, между които: Димко Иосифовъ, Тр. Христовъ, Грозданъ Стрѣзовъ, Тофилъ Костовъ, Генко Велковъ, Илия Куслевъ, Илия Здравовъ, Петко Христовъ и др. Жива изгорена е Настевица Чоновска*

2) *Патеецъ* е християнско село отъ 13 къщи. На 27 юлий, едновременно съ изгарянieto на Орланци, сжщия аскеръ напада и това село, ограби всичко, храната задигна и *цѣлото село изгори. Убити сж: Дуватинъ Иосифовъ, Василъ Георгиевъ и жената Тодорица. Обезчестени сж 6 жени и моми.*

3) *Рабетино* е християнско село отъ 25 къщи. На 28 юлий, слѣдъ вървопролитно сражение при едноимената рѣка между 80 д. възстанници и 6 хиляди аскеръ, селото биде нападнато, ограбено и *цѣло изгорено. Изклани сж отъ аскера: Спасе Тръпевъ и Ив. Угриновски.*

4) *Светораче* е християнско село отъ 40 къщи. На 28 юлий, едновременно съ изгарянieto на Рабетино, аскерътъ напада и това село, ограби го до игла и *цѣлото изгори. Закланъ е Мице Георгиевъ (Биже). Обезчестени сж 6 жени и 2 моми.*

5) *Козичино* е християнско село отъ 40 къщи. На 28 юлий и това село напада сжщия аскеръ, всичко ограби, храната задигна и *цѣлото село изгори. Изклани сж 16 души мъжъе и дѣца, между които: Кост. Стояновъ, Дим. Петровъ, Насто Стояновъ, Дичо Костадиновъ, Силянъ Петвовъ, Ванчо Русевъ, 13 год. Тодоръ Митвовъ, Ванчо Гиновъ, едно 5 год. дѣте (майката издупчена съ ножове), Стоянъ Дувадиновъ и др. Обезчестени сж много жени и моми.*

Безъ да бждатъ изгорени, жестоко пострадаха и слѣднитъ християнски селца:

6) *Миокази* е християнско село отъ 50 къщи. На 27 юлий, частъ отъ аскера, който изгори Патеецъ, нахлу и въ това село, задигна храната и всичко намѣрено по къщата ограби *Изклани сж: Кръстю Итромонски, 100 год. дѣдо Ильо и жената Ниволица. Обезчестена е една жена.*

7) *Ръчани* е християнско село отъ 30 къщи. На 24 юлий аскеръ и башибозукъ напада това село, всичко ограби, храната задигна и добитъва отвара. *Изклани сж: Софе и Кипре Миладинови, Миланъ Трениевъ, Иванъ Новевъ, Георги Огненовъ и Наки Цвѣтковъ. Обезчестени сж 5 жени и моми.*

Сжщата участъ постигна и с. с. *Дупяни* и *Крушица*. Въ първото село сж *изклани* петима души и *обезчестени* четири жени; а въ второто село сж *изклани* шестима и *обезчестени* осъмъ жени.

И тѣй, отъ 10-тѣ села въ Рабетинъ-колъ пострадаха осъмъ християнски и едно смѣсено, *петъ отъ които сж обврнати въ пепелища*, а въ останалитъ четири стърчатъ само голитъ дувари . . . Уцѣлѣ само смѣсеното село Челопеци. Въ тая мѣстностъ сж *опожарени* 183 къщи — почти половина отъ християнскитъ, *убити и изклани сж 58 души, обезчестени сж 30 жени и моми, а обездомени 1395 души — повече отъ половината християнски жители!*

в) Въ Долно Кичево.

Долно-Кичево се състои отъ 14 села съ 710 къщи и 4620 души жители. *Отъ селата*: 9 сж християнски, 2 мухамедански и 3 смѣсени. *Отъ къщитѣ*: 450 сж християнски и 260 мухамедански. *Отъ жителитѣ*: 2880 сж християни и 1740 мухамедани. Християнитѣ въ тая мѣстность съставляватъ 63% отъ цѣлото население.

Въ Долно-Кичево пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Латово* е християнско село отъ 40 къщи. На 21 юний, слѣдъ 6 часово сражение между 30 д. възстанници и 60 д. аскеръ въ Латовската гора, селото биде нападнато отъ послѣдния и цѣло ограбено. *Изклани и убити* сж 11 души, между които: Алексо Павлевъ, Василь Радевъ, Стойбо Кръстевъ, Цвѣтанъ Мицковъ и др.

2) *Русяци* е християнско село отъ 65 къщи. На 21-й юлий аскеръ и башибозукъ навлѣзе въ това село и всичко ограби. *Изклани* сж 8 души, между които: Кипро Христовъ, Илия Ангеловъ, Спасенъ Стойковъ, Хр. Пейчиновъ, Траянъ Кръстевъ и др. *Обезчестени* сж отъ аскера 8 жени и моми.

3) *Вранецица* е християнско село отъ 120 къщи. На 22-й юлий, слѣдъ 5 часово сражение между 56 д. възстанници и 600 д. войска на връха „Разбойца“, селото биде нападнато и 37 къщи ограбени. *Убити и изклани* сж: Стефанъ Георгиевъ, Илия Бойовъ, Угринъ Митревъ, Насте Стояновъ и Лазо Андрѣевъ. Момата Кята Настева биде *обезчестена* и сетя ѝ *заклана*.

4) *Ижуица* е християнско село отъ 40 къщи. На 27 юлий аскеръ и башибозукъ нападна това село и до игла ограби. *Изклани* сж шестима, между които: Милошъ Терзиевъ, Велко Гюрчиновъ, Насте Петковъ, Трайче Павлевъ и др. *Изнасилени* сж 3 жени.

5) *Бигоръ-Доленци* е християнско село отъ 50 къщи. На 27 юлий това село биде нападнато отъ аскеръ и башибозукъ и цѣло ограбено. *Изклани* сж: Арсо Сърбиновъ, Никодинъ Гърцевъ, Билбилъ Мицковъ, Щерю Кочовъ, Богой Фуляковски и Мине.

Въ Долно Кичево, наистина, не станаха опожарявания, нъ звѣрствата и волумитѣ на турскитѣ войски не пощадиха и тая мѣстность. Послѣднитѣ обходиха почти всички християнски села и на всждѣ извършиха потрѣсающи ужаси.

г) Въ Поречье.

(Горно и Долно).

Мѣстността, нарѣчена *Поречье* (Горно и Долно), обгръща 39 села съ 1270 къщи и 8890 д. жители. *Отъ селата*: 36 сж християнски и 3 мухамедански. *Отъ къщитѣ*: 1250 сж християнски и 20 мухамедански. *Отъ жителитѣ*: 8270 сж християни и 170 мухамедани. Християнитѣ въ тая мѣстность съставляватъ 93% отъ цѣлото население.

Въ днитѣ отъ 1—8 августъ цѣло Поречье биде наводнено отъ пълчища редовна турска войска и, макаръ въ тая мѣстность да не се прояви никакво възстанишко движение, все пъкъ тя извърши традиционнитѣ си звѣрства и зулуми. Така: с. с. *Гръшница*, *Слатино*, *Круше*, *Цръшиново*, *Блаца*, *Тажево*, *Виръ*, *Локвица* и пр. пр. твърдѣ *щателно* бидоха *ограбени*, мжъбетѣ *изтезавани*, а женитѣ и момитѣ *изнасилени*. Въ с. *Гръшница* е битъ *до смърть* учителя Данаилъ п. Блажевъ; въ Круше е *убитъ* стареца Димко; Въ *Цръшиново*, освенъ женитѣ, *обезчестени* сж даже затворенитѣ въ училището мжъбе! Тая езекуция биде завършена около 9 августъ, когато голѣма часть отъ войската се оттегли къмъ Кичево.

Най-малко изпита турската жестокость и звѣрщина мѣстността, нарѣчена *Гърно Кичево*, гдѣто мухамеданското население съставлява по-голѣмъ процентъ. Все пъкъ, и въ тоя кътъ на Кичевската кааза грабежитѣ, убийствата и безчестията надъ християнското население не липсаха.

Приблизително понятие за турскитѣ звѣрства и опустошения въ Кичевската кааза ще даде слѣдната таблица:

(Турски звѣрства и опустошения въ Кичевската кааза).

Мѣстности	№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ населени мѣста	Брой на къщитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени къщи		Убити и изгълани		Обездомени		Моме и жени		Дата на пронае- ственото
			Хри- стиан- ски	Мухамедан- ски	Хри- стианч	Мухамеданч	Хри- стиан- ски	На %	Хри- стианч	На %	Хри- стианч	На %	Обезчестени	Плъвени	
Копачка	1	Кърбуница	70	—	650	—	70	100·00	36	5·50	614	100·00	—	—	22/VII
	3	Иванчица	55	—	330	—	55	100·00	16	4·80	314	100·00	—	—	22/VII
	2	Лахчани	73	—	670	—	73	100·00	14	2·10	656	100·00	8	—	21/VIII
	4	Душегубица	60	—	480	—	60	100·00	25	5·20	455	100·00	14	—	21/VIII
	5	Юдово	65	—	320	—	65	100·00	12	3·70	308	100·00	7	—	20/IX
	6	Орланци	65	—	520	—	65	100·00	16	3·10	504	100·00	—	—	27/VII
	7	Патеецъ	13	—	96	—	13	100·00	3	3·10	93	100·00	6	—	27/VII
	8	Рабетино	25	—	110	—	25	100·00	2	1·90	108	100·00	—	—	28/VII
	9	Свѣтораче	40	—	226	—	40	100·00	1	0·40	224	100·00	8	—	28/VII
	10	Козично	40	—	360	—	40	100·00	16	4·40	344	100·00	—	—	28/VII
Въ	108	населени мѣста	2622	2632	18038	17790	—	—	63	—	—	—	30	—	
Въ	118	населени мѣста на Кичевската кааза	3248	2632	21800	17790	506	15·50	204	0·90	3620	16·60	73	—	22/VII—20/IX

И тъй, отъ 81-тъ християнски села въ Кичевската кааза жестоко пострадаха повече отъ половината, десетъ отъ които (по петъ въ Копачка и Рабетинъ-волъ) сж свършено опепелени. Отъ християнскитѣ къщи въ тая кааза опожарени сж 506 (15%), изклани сж 204 души, обезчестени 73 жени и моме и обездомени сж 3620 души християни (16·60%). Сравнително съ другитѣ каази на вилета, въ Кичевската кааза сж опожарени най-малко села, нъ за туй пъкъ грабежитѣ и зулумитѣ на войската се прострѣха по всички християнски села. Християнското население въ тоя край днесъ е доведено до просѣшка тояга и, ако не бѣ благотворителната ржка на външни челоуѣколюбиви дружества, „гладната смъртъ“ щѣше да покоси безброй жертви . . .

* * *

Общи бѣлѣжки за турскитѣ звѣрства и опустошения въ Битолския вилаетъ. — Реканитуляционна таблица. — Таблица за движението на тия звѣрства и опустошения по дни и мѣсеци. — Мизерното положение на християнското население.

Колко кратки и да сж бѣлѣжкитѣ ни за турскитѣ звѣрства и опустошения въ Битолския вилаетъ по каази и нахии (или мѣстности), все пакъ даватъ достатъчно прѣдставление за ония ужаси, които редовната турска войска извърши надъ християнското население въ тоя край. Единъ общъ погледъ върху тѣхъ за цѣлия вилаетъ ще истъкне още по-ре- лиефно всичката тѣхна чудовищна, жесточина и величина.

Турскитѣ звѣрства и опустошения въ Битолския вилаетъ започнаха почти едноврѣ- менно съ възстанишкото движение и се ограничиха, главно, въ ония каази, въ които хри- стиянското население взе широко участие въ възстанишката борба. Поражена отъ размѣритѣ на възстанишкия ураганъ, изолирана въ градоветѣ отъ всѣкакви външни сношения, подъ ежеминутни страхъ на възстанишки нападения и не разполагающа достатъчно войска за сериозенъ отпоръ, турската официална власть въ Битолския вилаетъ, както поменахме и въ прѣдшествующия отдѣлъ, въ първитѣ дни на възстанието се ограничи само въ разпращане въ близкитѣ мѣста на малки отряди не да преслѣдватъ възстаницитѣ, а да опожаряватъ християнскитѣ села, подъ благовидни прѣдлогъ, че потушава възстанишкото движение. Тоя безчовѣченъ начинъ на усмиряване, присжщъ само на една некултурна и дива власть, ако въ първитѣ дни на възстанието имаше своя raison d'être, въ послѣдующитѣ дни, когато възстаналия край бѣ изпълненъ съ грамадна армия, той бѣ тоже най-ефикасното срѣд- ство противъ възстанишкото движение. Всѣко християнско село, жителитѣ на което о време успѣваха да се укрятъ въ планинитѣ, или же при което станеше нѣкакво сражение, царскитѣ войски считаха за провинено и свършено опепеляваха. Главния възстанишки

щабъ на Битолския революционенъ окръгъ още въ началото съзрѣ грознитѣ послѣдствия на тая тактика и, съ циркуляръ отъ 30 юлий подъ № 367, отправенъ до дипломатическитѣ прѣдставители на Великитѣ сили, той обърна сериозното внимание на послѣднитѣ върху тоя варварски начинъ на потушване възстанието. „Турското правителство — говореше се въ тоя циркуляръ — *безсилно да унищожи съ дозволени средства нашитѣ въоръжени сили, прѣпоръчало е на войскитѣ си единъ отъ най-варварскитѣ начини за потушване на движението, състоящъ се въ ограбване и изгаряние на християнскитѣ села и въ обезчестяване и убиване на жени и дѣца . . .*“ Като изброява пострадалитѣ по тоя начинъ села, циркуляра продължава: „*Всички горъизброени села сж изгорени кждѣ само отъ войската, кждѣ подпомагани отъ башибузука. Това нато Ви съобщаваме, е-не Агенти, заявяваме, че, ако до сега сме успѣвали да спираме християнското население въ вилета отъ дѣйствиа спрѣмо турскитѣ села, както ония на войската и башибузука спрѣмо християнскитѣ, за въ бѣдѣ туй нече ни бѣде възможно. Нека за всичко, което ще става за въ бѣдѣ, отговаря турското правителство, което дава подобни заповѣди на редовнитѣ си войски и башибузука*“. Въпрѣки това прѣдупрѣждение, турскитѣ войски до край на възстаниешкото движение се придържаха о тоя варварски начинъ на потушване, той стана тѣхно ржеоводаще начало и единствено нему се дължатъ ония ужаси и опустошения, пълна картина на които дава слѣдната рекапитуляционна таблица:

(Ркапитуляционна таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения въ Битолски вилаетъ).

Населени жѣта	Общъ брой	Пострадали	Наименование на пострадалитѣ каази	Брой на къщитѣ		Брой въ жителитѣ		Опожарени къщи		Убити и изклани		Моме и жени		Обездомени жители		Продължителностъ на звѣрствата и опустошенията
				Християн- ски	Мухамедан- ски	Християни	Мухамедани	Християн- ски	На %	Християни	На %	Обезчестени	Плѣвени	Християни	На %	
265	38		Битолска	18286	6399	116615	85815	2424	18·80	514	0·50	1094	4	14096	12·10	21/VII—20/IX
78	9		Леринска	6158	3933	37505	22520	902	13·90	229	0·60	227	2	5096	13·60	29/VII—2/IX
128	23		Костурска	10554	2669	61338	11884	2750	26·20	413	0·70	396	30	15650	25·50	29/VII—31/VIII
101	42		Охридска	6112	2781	43368	16937	2064	33·80	419	1·00	362	1	18144	30·40	21/VII—26/VIII
118	10		Кичевска	3248	2632	21800	17790	506	15·50	204	0·90	73	—	3620	16·60	22/VII—21/VIII
690	122		Въ 5 каази на Би- толски вилаетъ	41658	18414	280676	104446	8646	19·40	1779	0·60	2152	37	51606	18·40	21/VII—20/IX

Картината, която тая таблица рисува за турскитѣ звѣрства и опустошения въ Битолския вилаетъ, е потрѣсающа! Потрѣбни сж още нѣкои кратки бѣлѣжки, за да се изтъкне всичката чудовищность на турската варварщина.

Така:

Отъ 492-тѣ чисто християнски (и 110 смѣсени) села въ 5-тѣ пострадали каази на Битолския вилаетъ, жестоко пострадаха *сто дваице и двѣ*, т. е. 24·80% отъ общия имъ брой! Отъ тѣхъ *деветдесетъ и едно* сж съвършено опепелени, *дванайсе* села — *наполовина и деветнайсе* — *отчасти*. Значи, 18·50% отъ християнскитѣ села въ тия каази *днесъ вече не сществуваатъ!* Най-голѣмъ е броя на опепеленитѣ села въ Охридско, Битолско и Костурско, и най-малкъ въ Леринско и Кичевско.

Отъ общия брой на християнскитѣ къщи въ петъ-тѣ пострадали каази на Битолския вилаетъ *опожарени сж 8646*, или 19·40%. Най-голѣмъ е броя на опожаренитѣ къщи въ Костурската, Битолската и Охридската каази.

Това гровно опожаряване *обездоми* грамадна часть отъ християнското население, цѣлокупния брой на което възлиза на *51606 души*, или 18·40% отъ цѣлото християнско население въ тия каази. Най-голѣмъ е процента на обездоменитѣ въ Охридската (30·40% отъ християнското население), Костурската (25·50%), Кичевската (16·60%) и пр. кааза. Най-голѣмъ е броя на обездоменитѣ въ Костурската, Битолската и Охридската каази.

Паралелно съ опустошенията вървѣха и звѣрствата надъ християнитѣ.

Така:

Въ Битолския вилаетъ, прѣзъ всичкото врѣме на възстанишкото движение и едновременно съ опожаряванията, *убити и изклани* сж отъ войската 1779 души старци, жени и дѣца. Най-голѣмъ е броя на изкланитѣ въ Битолската, Охридската и Костурската каази.

Свотскитѣ пороци прѣзъ всички врѣмена сж съставлявали отличителната черта на турския войникъ. Възпитанъ въ духътъ на полигамията, свотскитѣ удоволствия у неговия животъ играятъ първенствующа роль. Грамадниятъ брой на обезчестенитѣ и плѣнени жени и моми въ Битолския вилаетъ лишенъ пѣтъ потвърждава тая отличителна черта.

Картината на турскитѣ звѣрства и опустошения въ Битолския вилаетъ нѣма да бжде тѣй изразителна, ако не отбѣлѣжимъ и тѣхния постепененъ ходъ (или развитие). Отвѣдната таблица (стр. 219) ще даде най-ясно прѣдставление за това.

Тая таблица е поразителна иллюстрация на турскитѣ звѣрства и опустошения въ тоя вилаетъ. Въ нея като въ каледоскопъ се изрѣждатъ *по дни*, за единъ периодъ отъ *два мѣсеца*, ония потрѣсающа ужаси, които „славната“ турска армия, по заповѣдъ на своя повѣлителъ, извърши надъ беззащитното християнско население въ тоя вилаетъ. Потрѣбни сж само вѣкои малки штрихи, за да стане картината на тия ужаси по-потрѣсающа.

Турскитѣ звѣрства и опустошения въ Битолския вилаетъ започнаха почти едновременно съ възстанишкото движение. Първитѣ християнски села, които изпитаха турскитѣ ужаси, бѣха с. с. *Крушье и Леорѣка* — въ Рѣсенската нахия (Битолска кааза) и с. *Сируля* — въ Охридската кааза. Това стана на 21 юлий — втория денъ отъ възстанието и бѣ първата вървава данъ, която християнското население плати за своята политическа възмужалость. Това начало биде послѣдвано отъ редица още по-грозни ужаси, които се прострѣха надъ цѣлия възстаналъ край. Опожаряванията на християнскитѣ села и къщи, обездомяването на християнското население, кланѣто надъ немощнитѣ старци, беззащитни жени и маловръстни дѣца и безчинствата надъ женската челядъ — всички тия ужаси и мерзости продължиха *прѣзъ цѣли два мѣсеца*, дори до 20 септемврий, когато дълбоко възмутената общественна съвѣсть въ цѣлия свѣтъ поиска отъ европейския концертъ немедлено застъпничество въ полза на погибающето християнско население.

Въ първитѣ дни на възстанието — послѣднитѣ десетъ десетъ дена на м. *юлий* — въ Битолския вилаетъ бидоха извършени грозни опустошения и звѣрства. Най-голѣми бѣха ужаситѣ въ Охридската кааза, дѣто прѣзъ тия дни бидоха опепелени *двайсе и едно* християнски села и изклани 207 души! Не по-малки бѣха ужаситѣ и въ Битолската, и Кичевската каази — особено въ послѣдната. Прѣзъ тия десетъ дена най-голѣми опустошения и звѣрства се извършиха на 28 и 30 юлий (*седмъ прѣзъ първия и шестъ прѣзъ втория денъ*). Общия брой на *опепеленитѣ християнски села* и въ петтѣ каази прѣзъ тия дни възлиза на *четиредесетъ и едно* (33·80% отъ общия имъ брой), на *опожаренитѣ къщи* — 2956 (34·20% отъ общия имъ брой), на *убититѣ и изклани християни* — 556 души (31·30% отъ общия имъ брой) и на *обездоменитѣ християнски жители* — на 18457 души (35·80% отъ общия имъ брой)! И всички тия ужаси, мерзости и опустошения турската армия извърши въ продължение само на *десетъ дена!* . . .

Нъ това бѣ само началото.

Мѣсець августъ бѣ още по нещастенъ за християнското население въ Битолския вилаетъ, защото прѣзъ тоя мѣсець станаха най-чудовищнитѣ звѣрства и опустошения. Слѣдъ паданието на Крушово, както е извѣстно, некадърния битолски воененъ комендантъ и валия, Ружди папа, биде замѣстенъ съ енергичния и жестокия Назъръ папа, на когото отъ Цариградъ бѣха дадени широки пълномощия (*carte blanche*) за потушаване на възстанието. Както и по-горѣ помѣнахме, той се залови за работа по единъ строго опредѣленъ планъ, въ който на първо мѣсто стоѣше и масовото изтрѣбление на християнския елементъ. Грамаднитѣ военни сили, които той прѣсна изъ цѣлия възстаналъ край за да удушатъ възстанишкото движение, изравниха съ земята много повече християнски села, изклаха двацеторно

повече невинни люде, отколкото да намалатъ броя на възстанишкитѣ сили. Да горишъ безпрѣпятствено цѣли села, да колишъ и убивашъ невинни люде, да безчестишъ беззащитни жени и моми и да грабишъ християнскитѣ имоти — е всѣкога по-прѣдпочтително, отколкото да преслѣдвашъ въоръженни възстанници и всѣка минута да рискувашъ главата си . . . И войскитѣ прѣгърнаха тая тактика като най-ефикасно срдство противъ възбунтувалата се рая. Нѣщо повече даже: тая тактика бѣ прѣпоръчана и отъ самото централно правителство като най-пригодна противъ възстанишкото движение; защото, не трѣба да се забравя, че *дисциплиниранитѣ* армии и на *наи-некултурнитѣ* страни нѣма да посѣгнатъ върху чуждия животъ, имотъ и честь въ такива размѣри, ако за това не получатъ широка свобода.

Първитѣ звѣрства и опустошения прѣзъ тоя мѣсець започнаха отъ Леринската кааза. На 1 августъ войскитѣ опожариха селата *Битуше, Гаково и Неокази*, а на другия день — *Арменско и Ориозко*, както и четири села въ Костурската кааза — *Лобаница, Жупаница, Косинецъ и Орманъ*. На 5 августъ войскитѣ опепелиха двѣ села въ Битолската кааза — с. с. *Църъ и Дупени*, а на 6 с. м. — двѣ села въ Охридската кааза — с. с. *Свиница и Куратица*. По туй врѣме започна и планомерно движение на войскитѣ, поради което опустошенията и ужаситѣ се засилиха до най-висока степенъ. Въ Охридско ежедневно се горѣха по двѣ или три села, а на 11 августъ въ Битолската кааза (главно въ Рѣсенско), бидоха опожарени *четири* — с. с. *Ехла, Покръвеникъ, Вѣлкодери и Перово*. Всѣки единъ отъ слѣдующитѣ дни броеше вече по нѣколко опожарени села въ разни мѣста на вилаета, чийто брой на 14 августъ достигна *до шестъ* (по три въ Костурско и Битолско), а на 15 с. м. — *до седмъ* (четири въ Костурско и три въ Битолско). Отъ тая дата до края на мѣсеца Битолския край прѣдставляваше страховито пожарище и грозна човѣшка касапница! Въ всички каази на възстаналата мѣстность (особенно въ Битолската, Костурската и Охридската) ужаситѣ и опустошенията бѣха потрѣсающи! Кланьето надъ невинни люде и опожаряването на християнскитѣ села бѣха стигнали вулмINATIONната си точка! Християнското население обезумѣло бѣгаше по планинитѣ, за да спаси живота си отъ озвѣрената армия. Закритъ задъ нѣкоя шубарка или пещера въ планината, съ дълбоко отчаяние спасения селенинъ глѣдаше, какъ домътъ му, наслѣденъ отъ дѣди и прадѣди, се прѣобрѣщаше въ пепелище, а имота му, спечеленъ съ вървавъ потъ, ставаше плячка на царскитѣ войници и жертва на страховититѣ пламъци . . . Съ страшна горестъ и потрѣсъ на душата той виждаше, какъ озвѣрелия и оскогълъ царски войникъ колеше най-близкитѣ му и наймили сщества, безчестеше жена му, дъщеря му и даже маловъзрастнитѣ му дѣца . . . Той бѣ нѣмъ свидѣтель на всички тия ужаси и мерзости, извършени отъ крѣпителитѣ на султановия тронъ, безсиленъ да се противопостави на чудовищното зло . . . Роденъ и израстналъ въ робство, съ клюмнала на гръдитѣ глава, съ рѣдко християнско търпѣние той прѣнесе това страшно наказание, което неговата мащѣха сѣдба му бѣ изпратила . . . Около 27 августъ ужаситѣ и опустошенията намалѣха. Прѣзъ останалитѣ четири дни на тоя мѣсець въ цѣлия вилаетъ станаха само двѣ опожарявания — по едно въ Леринската и Костурската каази (с. с. *Екши-су и Апокепъ*), — които бѣха и послѣднитѣ опожарявания въ тия двѣ каази.

Резултатитѣ на турскитѣ звѣрства и опустошения прѣзъ м. августъ сж чудовищни! Прѣзъ тоя мѣсець бидоха *опепелени шестдесетъ и деветъ* християнски села (56·60% отъ общия имъ брой), *опожарени 5174* къщи (61% отъ общия имъ брой), *убити, изклани и живи изгорени 780* души (44% отъ общия имъ брой) и *обездомени 29483* души християни (57% отъ общия имъ брой). Мѣсець септемврий завари Битолския вилаетъ съ *110 опепелени* християнски села (90%), *8130 опожарени* къщи (95%), *1336 изклани* християни (75%) и *47940 обездомени* клѣтници (93%)!

Прѣзъ м. септемории, благодарение на дълбоко потресената общественна съвѣсть въ Европа, турскитѣ изстъпления въ Битолския вилаетъ значително намалѣха. Въ Костурската и Охридската каази опожаряванията бѣха вече окончателно спрѣли (въ възстаналитѣ мѣстности на тия каази не бѣха останали и християнски села за опустошение), а въ Лерин-

ската и Кичевската каази бидоха опожарени по едно село (въ първата с. Люботино — на 2/IX, а въ втората с. Юдово на 20/IX). Най-много опожарявания станаха въ Битолската кааза — *деветъ*, главно, въ Демиръ-Хисарската, Долно-Прѣспанската (*по четири*) и Рѣсенската (*едно*) нахии. Прѣзъ цѣлия тоя мѣсець въ Битолския вилетъ бидоха *опепелени* 11 християнски села (9·60% отъ общия имъ брой), *опожарени* 450 къщи (5% отъ общия имъ брой), *убити и изклани* 109 души (6% отъ общия имъ брой) и *обсѣдомени* 2566 души християни (5% отъ общия имъ брой). Мѣсець септемврий, наистина, не донесе голѣми нещастия на християнското население, нъ за туй, той ги завърши и закъргли . . .

Върху общия брой на турскитѣ звѣрства и опустошения въ Битолския вилетъ говорихме по-горѣ, та намираме излишно повторно да поменваме, обаче, не можемъ да не дадемъ още една поразителна иллюстрация за размѣритѣ на турскитѣ опустошения. (Списъкъ на ограбения добитѣкъ, на ограбеното и изгорено жито отъ аскера и башибозука въ Охридската кааза прѣзъ врѣме на възстанието).

Нахии	№ по редъ	Наименование на пострадалиѣ села	Причинени щети отъ аскера и башибозука:					Опѣска на закупѣ битѣ въ левове*)	
			О г р а б е н о				Изгорено		
			Говеда	Овци и кози	Конѣ	Магарагетѣ			Жито въ 100 кгр.
Охридска (Орга-Колъ)	1	с. Пявкле	110	830	27	—	68	85	15125
	2	" Свишница	173	2324	31	—	128	134	29476
	3	" Рѣчица	32	748	9	—	29	75	8402
	4	" Куратина	128	1423	73	—	125	150	25699
	5	" Опейнци	137	1725	37	12	165	120	24972
	6	" Завой	125	529	7	3	20	63	11308
	7	" Сребратно	83	886	21	4	—	85	12654
	8	" Коселъ (Гор. и Дол.)	35	168	—	—	50	40	3752
	9	" Велгоци	250	1520	45	6	95	82	28880
	10	" Сируля	142	1139	35	7	—	65	18863
	11	" Локочери	37	428	—	—	23	110	5962
	12	" Мешенца	29	527	46	5	80	95	11375
	13	" Горенци	34	138	—	—	200	—	4597
	14	" Ороовникъ	19	59	—	—	85	—	2173
	15	" Лажени	63	48	35	—	750	—	17270
	16	" Ташъ-Морунница	38	220	14	—	200	—	6730
	17	" Зблжди	235	1764	31	—	180	—	28116
	18	" Хржано	15	990	32	—	80	—	11185
	19	" Присовани	115	219	21	—	95	—	10223
	20	" Локовъ	45	810	24	—	110	—	11015
	21	" Слатино	20	1600	8	30	—	350	16600
22	" Мраморецъ	158	1969	25	22	—	20	26658	
23	" Хрбино	129	671	31	5	160	350	19461	
24	" Турие	21	263	5	6	—	40	3889	
25	" Сливово	25	183	4	2	—	130	4199	
26	" Върбани	45	110	8	4	—	310	6985	
27	" Годивье	56	201	4	6	—	210	6845	
28	" Лактинье	11	178	5	—	—	250	4707	
29	" Сошани	40	40	5	—	300	—	5760	
30	" Брѣжани	150	1890	21	—	280	198	26615	
31	" Велмен	194	1475	41	—	98	190	26287	
32	" Лѣшани	119	886	16	14	120	180	16404	
33	" Злести	68	325	17	2	250	—	9522	
34	" Вълчица	218	—	48	21	230	175	17362	
35	" Горно-Срѣдорѣче	35	—	14	—	89	65	4690	
36	" Гърконоле	12	—	5	—	120	58	2880	
37	" Оздолени	78	428	29	—	95	40	10932	
38	" Ботунц	116	656	19	—	140	50	18846	
39	" Цървена-Вода	85	936	15	—	90	40	13114	
40	" Мишешово	12	—	3	—	265	—	9550	
41	" Моронца	16	—	4	—	180	—	3000	
42	" Драсамца	18	—	5	—	350	—	4900	
43	" Глобочица	15	—	7	—	180	—	3250	
Въ	43	села на Охридската кааза	3181	28226	827	149	5429	4045	537161

*) Спорѣдъ цѣнитѣ въ Охридско: 1 говедо — 50 лева, 2 овци — 10 л., 1 коза — 8 л., 1 конь — 100 л., 1 магара — 30 л., 100 килограмма жито — 10 лева.

(Списъкът на ограбения добитък, на ограбеното и изгорено жито и пр. отъ аскера и башибозука прѣвъ врѣме на възстанието въ една частъ на Кичевската кааза).

Мѣстности	№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ села	Причинени щети отъ аскера и башибозука:						Оцѣнка на загубитѣ въ левове*)	Забѣлѣжка	
			О г р а б е н о				Изгорено				
			Говсда	Овци и кози	Магарета	Кожари съ плечи (улица)	Жито въ 100 кгр.	Купи сѣно			
Г. Кичево Д. Копачка Горно-Кичево	1	с. Вранецпа	76	136	—	40	41	—	—	5619	Селѣта тукъ, опустошени сж ивнитѣ съ жито и кукуруза въ с. Маковецъ и Видрани (Горно Кичево); изгорени пшеници: 54 въ с. С. Ляхчани, 38 въ с. Душегубца и 20 въ с. Иванчица и ограбени и осиромашени черванитѣ въ с. Бѣлица, Савица и Ляхчани. Изгоренитѣ тукъ загуби не влизатъ въ общата сума на загубитѣ.
	2	„ Карбуница	12	60	18	80	20	—	—	2470	
	3	„ Кладникъ	3	180	3	10	10	5	—	1715	
	4	Мон. „Прѣчнста“	—	13	—	—	10	—	—	285	
	5	с. Бѣлица	10	500	8	150	—	41	—	5790	
	6	„ Козица	1	52	3	—	—	—	—	478	
	7	„ Попължани	—	—	—	8	—	—	—	64	
	8	„ Ляхчани	20	300	10	150	—	235	68	10875	
	9	„ Душегубца	20	150	10	60	—	126	35	6895	
	10	„ Ехловецъ	25	200	10	—	—	—	—	2850	
	11	„ Иванчица	—	200	9	176	—	80	20	5178	
	12	„ Кленосецъ	3	13	—	20	50	35	60	4670	
	13	„ Яорецъ	—	150	—	—	—	—	—	975	
	14	„ Добрѣносецъ	—	80	2	—	—	—	—	580	
Въ	14	села на Кичев. кааза	170	2084	78	694	181	525	178	47694	

Горнитѣ два списъка сж най-ярката иллюстрация на грозната турска опустошителность въ Битолския вилаетъ. Съ чудовищнитѣ си цифри, неподдѣжащи на оспорване, тѣ краснорѣчиво говорятъ за онпя грамадни материални загуби (независимо отъ опожаренитѣ кащи, покщцина, ограбени съжпоцѣнности и пр. пр.), които опустошителната рѣка на турската официална власть причини на християнското население. Особенно поразителенъ е списъка на турскитѣ опустошения въ Охридската кааза, гдѣто загубитѣ *само въ добитъкъ и храна* възлизатъ на повече отъ *половинъ милионъ лева!* И слѣдъ подобна колосална опустошителность, никого не трѣбва да очудва даже днесъ, слѣдъ една година, страшното извѣстие, че християнитѣ въ Охридско, оставени само съ по една изпатена глава на голитѣ си рамена, безъ подслонъ, безъ покривка, безъ имотъ — *грози гладна смъртъ!* . . . . А такива бѣха размѣритѣ на турската опустошителность и въ Костурската, и въ Леринската, и въ Кичевската (както показва и самия списъкъ), па даже и въ Битолската кааза (особенно въ Рѣсенската нахия). Да коментираме повече турската опустошителность въ тои край — намираме за излишно, понеже езика на горнитѣ два списъка е много по краснорѣчивъ и убѣдителенъ и отъ найсилнитѣ фрази . . . .

Мѣсець *октомврий* завари християнското население въ Битолския вилаетъ въ найотчаянно и най-мизерно положение. Планинитѣ бѣха изпълнени съ грамадна гладна и гола християнска масса, блуждающа като призракъ всрѣдъ осланенитѣ храсталаци и голи пущиници, немилостиво преслѣдвани отъ озвѣрената армия на „*милостивия баща*“ . . . . Съ настѣпванието на студѣтъ и съ паданието на първитѣ снѣгове животѣтъ на тия клѣтници стана още по-тягостенъ, по-ужасенъ. Планината стана вече негостопримена за тѣхнитѣ голи и изтощени тѣла, а гладѣтъ по най-сериозенъ начинъ започна да заявява своитѣ права — случаетѣ на *гладна смъртъ* се зачестиха! . . . . А прѣдъ такава смъртъ има ли нѣкакво значение турския ятаганъ? И прѣдъ тая нова и неимѣюща равна бѣда, цѣлата бездомна, гола, гладна и клѣта масса, като по нагонъ напусна безнадежното си укривалище и наводни пепелищата и уцѣлѣлитѣ християнски села съ пружена омърша-

*) Цѣнитѣ сж смѣнитѣ, както и въ Охридско: 1 куна сѣно съдържа 5 моли, а колата струва 10 лева.

вела рѣка за кора жлъб! . . . . Карината бѣ потрѣсающа! . . . . Тя дълбоко покрѣти сърдцата на тѣхнитѣ едноплѣмненници, до които турската опустошителна рѣка не бѣ се докоснала. Тѣ широко разтвориха вратитѣ на своитѣ домове, подслониха голѣма частъ отъ тия влѣтници и раздѣлиха съ тѣхъ уцѣлѣлия залък. Прѣдъ тая страшна напасть не забѣсно да се притече въ помощъ и обществената благотворителностъ на Балканскитѣ държавици и Европа, главно въ Англия. На бързо изникнаха благотворителни комитети, организира се широка помощъ, основаха се болници, сиротопиталища и, срѣщу неимовѣрни усилия, можя да се спаси едно петдесетъ-хилядно християнско население отъ гладна и гола смъртъ! . . . Само едно сърдце — сърдце кораво и жестоко не трогна тая потрѣсающа и ужасна картина — сърдцето на официалната турска власть, сърдцето на „милостивия баща“ Султанъ Хамидъ! Прѣдъ тоя ужасъ, създаденъ по негово повѣление, цеговото сърдце злорадствувахе и, само когато широката благотворителностъ на състрадателнитѣ и чѣловѣколюбиви дружества се притече въ помощъ, Султанъ Хамидъ *благоволно* да отпусне по нѣколко мизерни грошове за умирающата отъ гладъ и студъ непокорна рая . . . Впрочемъ, ония, които възставатъ срѣщу неговата тираническа власть, ония, които изпитватъ жестоката негова дѣйствица, никога не сж се и надѣвали на неговата „бащинска милостъ“ . . .

II. Турски звѣрства и опустошения въ Одрински вилаетъ.

Възстанишкото движение въ Одринския вилаетъ, както поменахме и въ прѣдидущия отдѣлъ на настоящето изложение, се прояви само въ сѣверо-източната му часть, въ тава нарѣчения *Лозенградски санджакъ*, въ каазитѣ: *Лозенградска*, *Малико-Търновска*, *Ахтоболска* (или *Василивска*) и *Визенска*. Както трѣбваше и да се очаква, турскитѣ звѣрства и опустошения се ограничиха само въ тоя санджакъ, главно, въ токо-що споменатитѣ възстанали каази. Понятие за тия звѣрства и опустошения, които по и размѣръ не отстъпватъ на ония въ Битолския вилаетъ, ще дадатъ слѣдващитѣ кратки бѣлѣжки за всѣка кааза отдѣлно.

1. — Лозенградска кааза.

Съставъ на каазата. — Брой на селата къщитѣ и жителитѣ. — Процентъ на християнското население. — Поименъ списъкъ на опенеленитѣ и пострадали християнски села, брой на опожаренитѣ къщи, на обездоменитѣ жители, на изжланитѣ християни и на обезчестенитѣ и шлѣвени жени и моми. — Таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения. — Общи бѣлѣжки.

Лозенградската кааза обгрѣща 71 села (включително Лозенградъ и Бунаръ-Хисаръ), съ 11.200 къщи и 65063 души жители.

Отъ селата: 24 сж християнски, 33 мухамедански и 14 смѣсени.

Отъ къщитѣ: 9000 сж християнски, 3500 мухамедански, а останалитѣ сврейски и други.

Отъ жителитѣ: 46568 сж християни, 17410 мухамедани, а останалитѣ отъ разни народности.

Християнитѣ въ тая кааза съставляватъ 72% отъ цѣлото население.

Въ Лозенградската кааза пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Кулата* е християнско село отъ 80 къщи. На 23 августъ редовна войска нападна това село, ограби го до игла и *цѣлото опожари*. *Убити и изжлани* сж деветъ души, между които сж: Киро Стояновъ, Тодоръ Стаматовъ, Кончо Костадиновъ, Ив. Георгиевъ, Петко Стояновъ, Георгина Калугерка, Райка Стойкова и др. *Обезчестени* сж отъ аскера 16 жени и моми, между които сж: Цона Иванова, Тодора Стоянова, малката дъщеря на послѣдната и др. Отъ това село 40 семейства избѣгаха въ България, а останалитѣ се прѣснаха изъ горитѣ.

2) *Вриклеръ* е смѣсено село отъ 100 християнски и 200 мухамедански къщи. На 24 августъ аскеръ и башибузукъ нападна християнскитѣ къщи, всички ограби и 60 опожари. Прѣдъ очитѣ на женитѣ и дѣцата аскера *изкла* 45 души мъже. Влизу до селото бидоха *изстѣчени на парчета* 15 души веремидчин. Двама лозенградски касапи-християни, дошли по това врѣме въ селото за стока, бидоха *заклани*. Между многото жертви отъ това село, известни сж имената на слѣднитѣ: Пею Камбуровъ, Яни Тодоровъ, Тодоръ Дюлгеровъ, синоветѣ на послѣдния Димитъръ и Яни, Ив. Милевъ, Дим. Германовъ, Яни Чолаковъ, Никола Димитровъ, Ив. Яневъ, Георги Арабаджиевъ, Ив. Калинковъ, 10-годишнитѣ дѣца Тодоръ и Яни Костови и др. Аскера *пльни и откара въ хиремитъ* 12 красиви жени и моми. Много отъ жителитѣ на това село избѣгаха въ България.

3) *Куру-Дере* е християнско село отъ 350 къщи. На 25 августъ редовенъ аскеръ и башибузукъ нахълтаха въ това село, повѣщнината ограбиха, храната задигнаха, добитѣка откараха и 180 къщи опожариха. *Цѣли 14 семейства станаха жертва на пламъцитѣ. Убити и изклани сж* 10 души селени, между които: Христо Диновъ, Пандели Велички, Хр. Михайловъ, Панайотъ Янковъ, Павелъ Георгиевъ, Георги Тодоровъ, Антонъ Велички, Мих. Стояновъ, Георги Наковъ и др. Около 200 семейства, които успѣха да избѣгатъ отъ селото, аскера и башибузука застигна при мѣстността „Лисово“ и *повече отъ половината изкла*. Само сто жени и дѣца прѣминаха въ България. Това село биде езекутирано отъ 25 — 29 августъ.

4) *Урумь-Бегли* е християнско село отъ 200 къщи. На 26 августъ редовна войска нападна селото, всичко ограби и 35 къщи изгори. Слѣдъ нѣколко дена аскера повторно нахълта въ селото и *закла* единъ селенинъ. Селския свѣщеникъ попъ Димитъръ ведно съ 12 души първенци, аскера задигна съ себе. Между турскитѣ села Авджиевъ и Авренъ *свѣщеника биде състѣненъ*. И другаритѣ му бидоха *изклани*, нѣ труповетѣ имъ не се намѣриха.

5) *Българско-Кадиево* е християнско село отъ 130 къщи. На 28 августъ аскеръ и башибузукъ нападнаха това село, ограбиха го до игла и *цѣлото изгориха*. Аскера *затвори въ една къща 30 души мъже, жени и дѣцл, подпали къщата и всички живи изгори. Той съблѣче голи 35 жени и моми, застави ги да играятъ хорѳ, изнасили ги и, слѣдъ туй — всички изкла!* Между тия мъченици сж: Митре Стояновъ, Коста Ивановъ, Юрданъ Ангеловъ (10-годишенъ), Стойче Стояновъ, Проданъ Ралевъ (12-годишни), Радѣа Недѣлева (11-годишна), Мария Филипова, (6-мѣсечна,) Стойка Недѣлкова, Рачка Станчева, Баба Тодора и др. На 28 септември нѣколко жени, бѣгайки за България, бидоха *убити до самата граница*, между които сж: Мария Стоянова, Ерина Стоянова и др. три жени. *Тешко биде ранена* младата Стана Иванова и занесена на лѣчение въ Лозенградската болница.

6) *Корията* е християнско село отъ 80 къщи. На 28 августъ войска и башибузукъ нападнаха това село, всичко ограбиха и *цѣлото опожариха*. *Убити и изклани сж* 67 души, между които: Ив. Явашевъ, Стойко Николовъ, Митре Стойковъ, Баба Мара, 6-мѣсечното дѣте Тодорка, Дѣдо Калъчъ, Ст. Калъчевъ, Стойко Христовъ, жена му Катерина съ 40-дневното си дѣте и др. *Три цѣли семейства изгорѣха въ пламъцитѣ. Единъ старецъ и една жена бидоха изгорени въ купа стѣно*. Само нѣколко семейства отъ това село успѣха да избѣгатъ въ България.

7) *Канаритъ* (Голѣмо и Малко) сж християнски села отъ 75 къщи. На 28 августъ единъ табуръ войска съ артилерия обсади и двѣтѣ тия села, *бомбардира ги и обърна въ пепелища*. 34 семейства, на брой 170 души, които се намираха въ селото, *изгинаха*. Спасиха се само находящитѣ се по работа въ полето.

8) *Лирокъ* е християнско село отъ 150 къщи. На 28 августъ аскеръ и башибузукъ нахълтаха въ селото, всичко ограбиха и *цѣлото изгориха*. *Изклани сж* 12 души мъже и жени, между които: Потировъ и двѣтѣ му дѣщери Злата и Юрдана, Папазовъ, жена му и др. Жената Рада Василева и едно момче аскера *изсече на късове и товрли въ пламъцитѣ*. Само нѣколко семейства отъ това село успѣха да избѣгатъ въ България; останалитѣ се прѣснаха по горитѣ.

9) *Ташъ-Теле* е християнско село отъ 100 къщи. На 29 августъ аскеръ и башибозукъ нападнаха това село, всичко ограбиха и *цѣлото отожариха*. Осъмъ семейства *погинаха въ пламъцитъ*. Около 15 семейства бидоха *изклани*. Останалитъ се прѣснаха по горитъ. Двайсе и четири жени и моми бидоха *обезчестени*. Шестъ хубавици *аскера отвлече по харемитъ*.

10) *Едига* е християнско село отъ 110 къщи. На 30 августъ редовенъ аскеръ нападна селото. Голѣма частъ отъ жителитъ още прѣди идването му избѣгаха въ планината. Останалитъ, разчитвайки на нѣкаква „турска милостъ“, останаха въ селото. Тъ даже изнратиха специална депутация да посрѣщне войската, нъ сжко отплатиха — *цѣлата депутация биде изклана!* Аскера ограби всичко, запали и *изгори 55 къщи* и убиваше всѣмъ, войто се опиташе да избѣга. Повече отъ 30 души мъже, жени и дѣца отъ това село бидоха *избити, изклани или живи изгорени*.

11) *Каваклий* е християнско село отъ 400 къщи. На 30 августъ редовенъ аскеръ навлѣзе въ селото, ограби го до игла и *20 къщи изгори*. Около 40 души мъже, жени и дѣца бидоха *изклани*, между които сж и Темелко Димитровъ, Митре Георгиевъ, Коста и Ставраки Атанасови и др. Двама селени отъ това село, които аскера залови въ с. Ковчазъ, както и други двамина отъ послѣдното село — *бидоха обтсени!* 28 жени и моми бидоха *обезчестени*, а шестъ селски красавици — *отвлечени по харемитъ*.

12) *Алмаджикъ* е смѣсено село отъ 120 мухамедански и 40 християнски къщи. На 30 августъ аскеръ и башибозукъ навлѣзоха въ това село, всички християнски къщи ограбиха и *20 отожариха*. Около 20 семейства, на брой 95 души, които не успѣха да избѣгатъ, бидоха *изклани*. Селенина Костадинъ биде заловенъ отъ едно отдѣление аскеръ и подложенъ на страшни мъчения, за да се признае за възстанникъ. Когато това направи, *аскера отрѣза ржцетъ му и извади очитъ му!*... На другин денъ негови съселани го намѣриха падналъ въ една воденица, извадиха го, нъ слѣдъ единъ денъ тоя клѣтникъ умрѣ въ страшни мъки. Десетъ най-красиви жени и моми бидоха *отвлечени* по турскитъ къщи въ селото и *потурчени*.

13) *Ениджия* е християнско село отъ 400 къщи. На 2 септемврий единъ табуръ аскеръ навлѣзе въ селото, ограби го и *15 къщи изгори*. *Изклани* сж 18 души селени, между които: Митре Илиевъ, Никола Георгиевъ, Костадинъ Николовъ, Андрѣй Димитровъ и др. Шестъ най-красиви моми *аскера отвлече въ харемитъ*. Единъ селенинъ, преоблѣченъ въ жепски дрѣхи, опита се да избѣга, нъ биде заловенъ. Това даде поводъ аскера да *съблича гола* всѣка жена, за да не би между послѣднитъ се криятъ прѣдрѣшени мъже. Причина да не бжде изгорено цѣлото село е френския вицеконсулъ въ Лозенградъ, извѣстния богаташъ Дидопулосъ, който бѣ откупилъ десетъка въ Ениджия и, по негово настоявание, изгарянето биде отложено слѣдъ прибирание на хранитъ. Голѣма частъ отъ жителитъ на това село избѣгаха въ България.

14) *Раклица* е християнско село отъ 100 къщи. На 4 септемврий редовенъ аскеръ и башибозукъ нападнаха това село, ограбиха го и отъ четиритъ страни запалиха. *Изгорѣха всички къщи*. Поради една афера прѣзъ м. Юний (1903 г.) много селени отъ това село бѣха арестувани въ Лозенградъ. Семействата имъ, за да бждатъ по-близо до тѣхъ, отидоха да живѣятъ въ града. Освенъ тѣхъ, отъ страхъ, и много други семейства се прѣсѣлиха въ града. Така щото, когато селото биде нападнато отъ аскера и западено, малцина жители бѣха останали въ него. Четиренайсе семейства, на брой 56 души, *станаха жертва на пламъцитъ*, а други, които искаха да се спасятъ, *бидоха избити и изклани* отъ аскера. Между погивалитъ сж: Атанасъ Саевъ, баба Руска, 40-дневното пеленаче Илия, 8-годишното момиче Ангелина, Янаки Парашкевовъ, Златка Митрева (8 годишна), Райна Митрева (12-дневно пеленаче), Марийка Стерѣова (10-годишна) и др. Само петима отъ това село успѣха да избѣгатъ въ България. До селото се намиратъ Лозенградскитъ укрѣпления, та разрушението на това село бѣ стратегическа необходимостъ...!

15) *Коево* (нахийски центъръ) е християнско село отъ 95 къщи. На 18 септемврий редовенъ аскеръ и башибозукъ навлѣзоха въ това село, ограбиха го до игла, храната задигнаха, добитъка отвараха и *25 къщи опожариха*. *Изклани* сж отъ аскера 8 души, между които: дѣдо Тамянъ, Маноль Продановъ, Калоянъ Митревъ и др. *Обезчестени* сж повече отъ 70 жени и моми, между които сж: Стана М. Палазова (16 год.) и Георгина Михалева (жена). Четиренайсе най-красиви моми бидоха *отвлѣчени въ турскиятъ харемъ* по с. с. Азмачево и Турско-Кадиево.

16) *Бунаръ-Хисаръ* е нахийски градецъ съ 600 християнски и 100 мухамедански къщи. Квартирющия аскеръ въ тоя градецъ прѣвъ всичкото врѣме на възстанието систематически нападаше християнскитѣ махали и ги ограбяше. Убийствата на християни бѣ нѣщо обикновено. *Убити* сж въ мандритѣ имъ отъ аскера: М. Костантиневъ, Ставре Димитровъ и Георги Ененята; други двамина сж *убити* въ полето при беритбата на кукуруза. Съпругата на Ив. Костантиневъ и дѣщеритѣ му Мария (омжжена) и Елена (мома на 17 години) сж *обезчестени* въ кукурузитѣ, а самия Иванъ, синъ му Костадинъ и зеть му Георги Кириловъ — *бити сж до смъртъ и счупени ржцетѣ и краката имъ!* Същата участъ постигна и сестритѣ Каля и Мария Димитрови и 15-годишната дѣвочка Стана Костадинова. Последната биде *грабена* отъ чешмата, държана въ турски ржцѣ два дни и пусната *полумжртва*... Въ това градецъ аскера *опожари 40 къщи*.

Освенъ тия 16 християнски села, жестоко пострадаха, (безъ, обаче, да бждатъ опожарени) и слѣднитѣ:

17) *Яна* е християнско село отъ 380 къщи. На 29 августъ пълчища редовенъ аскеръ и башибозукъ нахлуха въ това село и до игла го ограбиха. *Обезчестени* бидоха 48 жени е моми. Най-красивитѣ отъ тѣхъ, на брой 14, бидоха *отвлѣчени по харемитѣ*. *Убити и изклани* сж 16 души, между които: Стоянъ Атанасовъ, Георги Гайдарджията, Киро Стояновъ, Апостолъ Стояновъ, Гавазовъ, Дим. Костадиновъ, Никола Яневъ, Тома Георгиевъ, Петко Гайдиевъ, Стоянъ Арабаджиевъ и др.

18) *Кешерликъ* е смѣсено село отъ 60 християнски и 60 мухамедански къщи. На 2 септемврий аскеръ и башибозукъ нападаха християнскитѣ къщи и ги ограбиха. Още прѣди пристиганието на аскера голѣма частъ отъ християнитѣ избѣгаха. Около 30 души, които останаха въ селото, бидоха *изклани*; между тѣхъ сж: Коста Митревъ, Петко Стойковъ, Недѣлчо Георгиевъ, Ст. Николовъ, Стойко Тодоровъ, Тодоръ Георгиевъ и пр. Десетъ красиви жени и моми бидоха *отвлѣчени въ турскиятъ къщя и потурчени*. Други десетъ красиви момичета аскера залови при бѣганието имъ за България, *обезчести и силомъ потурчи*. Слѣдъ нѣколко дни три отъ тѣхъ успѣха да избѣгатъ въ България.

19) *Колбитъ* е християнско село отъ 30 къщи. На 3 септемврий редовенъ аскеръ и башибозукъ нападаха това селце, добитъка отвараха, храната задигнаха и всички къщи ограбиха. Всички жители избѣгаха къмъ Бунаръ-Хисаръ и Люле-Бургазъ. *Отвлечени* сж двѣ момичета. *Убити* сж Нейчо Стояновъ и Георги Кацаунина.

20) *Лозенградъ* е мютесарифски центъръ съ 2400 християнски и 500 мухамедански къщи. Прѣвъ врѣме на възстанието два албански батальона квартируваха въ тоя градъ и безнаказано вършѣха грабежи, убийства, безчестия и разни буйства. Християнитѣ се убиваха и съсичаха по срѣдъ улицитѣ. На единъ еврейнъ *войници отрѣзаха ржцетѣ*; на единъ християнинъ *изкъртиха долната челюсть и, слѣдъ туй, го убиха*. Войницитѣ нападаха самия затворъ, за да избиятъ затворенитѣ християни. Жандармерийския офицеръ, който пазеше затвора, се възпротиви и *биде убитъ*. Десетъ минути вѣнъ отъ града, въ лозята, *бидоха състѣпени* четирма души християни. На богаташа Дидопулосъ, който е и почетенъ френски вицеконсулъ, биде *изпочопени* прозорцитѣ и вратитѣ. Четири красиви моми бидоха *отвлѣчени въ харемитѣ*. На християнскитѣ къщи турцитѣ поставяха особени знаци, за да бждатъ нападнати при пѣрвъ случай. Градътъ околоржсть бѣ обграденъ съ войска и никому не се позволяваше нито да влѣзе, нито да излѣзе отъ него. Между *убититѣ* сж: Стойко Яневъ, Василъ Дининъ, Георги Димитровъ, Вълчо Драгановъ, Зафираки Аргировъ и други.

Тия сж най-пострадалитѣ села въ Лозенградската кааза. Разбира се, не бѣ по-добра участъта и на другитѣ, въ които аскерскитѣ зулуми, грабежи и безчинства не спрѣха прѣвъ всичкото размирно врѣме. По-точно понятие за размѣритѣ на турскитѣ звѣрства и опустошения въ тая кааза ще даде слѣдната таблица:

(Турски звѣрства и опустошения въ Лозенградската кааза).

№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ населени мѣста	Брой на къщитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени къщи		Убити и изклани		Моми и жени		Обездомени		Дата на произшествието
		Християнски	Мухамедански	Християни	Мухамедани	Християнски	На %	Християни	На %	Обезчестени	Плѣнени	Християни	На %	
1	с. Кулата	80	—	440	—	80	100-00	24	5-40	16	—	416	100-00	23/VIII
2	„ Ериклеръ	100	200	540	1100	60	60-00	32	6-00	—	12	320	59-30	24/VIII
3	„ Куру-Дере	350	—	1900	—	180	51-40	280	12-10	—	—	800	42-10	25/VIII
4	„ Урумъ-Бегли	200	—	1100	—	35	17-50	18	1-20	—	—	180	16-40	26/VIII
5	„ Кадиево (Българско)	130	—	700	—	180	100-00	65	9-30	35	—	670	100-00	28/VIII
6	„ Курята	80	—	420	—	80	100-00	67	15-90	—	—	353	100-00	28/VIII
7	„ Канаритѣ	75	—	380	—	75	100-00	170	44-80	—	—	210	100-00	28/VIII
8	„ Пярокъ	150	—	820	—	75	50-00	12	1-40	—	—	400	48-80	28/VIII
9	„ Ташъ-Тепе	100	—	580	—	100	100-00	80	13-80	24	6	500	100-00	29/VIII
10	„ Едига	110	—	670	—	55	50-00	30	4-50	—	—	310	46-30	30/VIII
11	„ Кавалий	400	—	2400	—	20	5-00	44	1-80	28	6	110	4-60	30/VIII
12	„ Алмаджикъ	40	120	250	680	20	50-00	95	38-00	—	10	120	48-00	30/VIII
13	„ Евиджия	400	—	2200	—	15	8-70	18	0-80	14	6	80	3-60	2/IX
14	„ Равлица	100	—	460	—	100	100-00	56	12-20	—	—	404	100-00	4/IX
15	„ Коево	95	—	450	—	25	26-30	8	1-80	70	14	120	26-70	18/IX
16	„ Бунаръ-Хисаръ	600	100	3200	500	40	6-70	5	0-20	6	—	220	7-00	6/VIII—14/IX
55	населени мѣста	5990	3080	30058	15125	—	—	65	—	48	37	—	—	—
71	населени мѣста на Лозенградската кааза	9000	3500	46568	17410	1090	12-10	1025	2-20	241	91	5213	11-30	6/VIII—18/IX

И тъй, отъ 24-тѣ християнски и 14-тѣ смѣсени села въ Лозенградската кааза пострадаха 13 християнски и три смѣсени, *шестъ* отъ които (християнски) сж *свършено опелелени*, *петъ* (3 християнски и 2 смѣсени) — *наполовина* и *петъ* (християнски) — *отчасти!* Отъ християнскитѣ къщи въ тая кааза сж *опожарени* 1090 (12-10%), *убити и изклани* сж 1025 души (2-20%), *обезчестени* сж 241 жени и моми, *плѣнени* 91 красавици и *обездомени* сж 5213 души (13-30%) християнски жители! Значи, турската опустошителность въ тая кааза избѣгнаха само 11 християнски и 7 смѣсени села, обаче и тѣ бидоха ограбени и мнозина отъ жителитѣ имъ изклани. Повече отъ *двѣ-третини* християнско население въ пострадалитѣ села избѣга въ България само съ изпачената си глава на голитѣ рамена. Броя на изкланитѣ християни въ тая кааза най-краснорѣчиво говори за оная грозна сѣчь, която извърши редовната турска войска! И трѣбва да се признае, че турската кърволочность въ Одринския край бѣ много по-голяма отъ тая въ Битолско. Както говорятъ и отдѣлнитѣ бѣлѣшки за пострадалитѣ села, тукъ сж извършени сжщински васапници надъ човѣшки сжщества . . .

2. — Малко-Търновска кааза.

Съставъ на каазата. — Брой на селата, къщитѣ и жителитѣ. — Процентъ на християнско население. — Цонментъ списъкъ на опелеленитѣ и пострадали християнски села, брой на опожаренитѣ къщи, на изкланитѣ и обездомени християни и на обезчестенитѣ и плѣнени жени и моми. — Таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения. — Общи бѣлѣжки.

Малко-Търновската кааза обгръща 53 села (включително и Малко-Търново), съ 3960 къщи и 21140 души жители.

Отъ селата: 47 сж християнски (включително и М.-Търново) и 6 мухамедански.

Отъ къщитѣ: 3590 сж християнски и 370 мухамедански.

Отъ жителитѣ: 19200 души сж християни и 1940 мухамедани.

Християнитѣ въ тая кааза съставляватъ 90% отъ цѣлото население.

Въ Малко-Търновската кааза пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Паспалово* е християнско село отъ 120 къщи. На 20 августъ редовенъ аскеръ и башибузукъ нападнаха това село, храната задигнаха, вѣщата ограбиха и *цѣлото опожариха*. Уцѣлѣха само 5 крайни къщи. *Избити и изклани сж* 18 души селени, между които сж: Стоянь Стоевъ, Димо Чешмеджиевъ, Конст. Желѣзковъ, Атанасъ Стоевъ, Желѣзко Мухтарина, Георги и Петко Милйови, Дуко Кехаята, Дим. Велчевъ, Сотиръ Костадиновъ, Ник. Стояновъ, Петко Стерйовъ, Дим. Костадиновъ и др. Почти всички семейства избѣгаха по горитѣ. Голѣма часть отъ тѣхъ прѣхвърлиха и въ България.

2) *Стоилово* е християнско село отъ 160 къщи. На 20 августъ пѣхота съ артилерия нападна това село, ограби го до игла и *40 къщи разруши и изгори*. *Изклани сж* 28 души мъжѣе, жени и дѣца. Почти всички жители избѣгаха въ България, безъ да взѣматъ съ себе даже риза на гърба си.

3) *Цикнигоръ* е нахийски центъръ съ 100 християнски къщи. На 20 августъ аскеръ и башибузукъ нахѣлтаха въ това село, всичко ограбиха и *20 къщи опожариха*. Около 30 семейства успѣха да избѣгатъ въ България, а останалитѣ се прѣснаха изъ горитѣ. Осъмъ жени и моми бидоха *отвлѣчени* отъ башибузукъ, между които сж Кина Маврова съ дъщеря си Жека.

4) *Велика* е християнско село отъ 110 къщи. На 24 августъ два табура аскеръ, квартирующъ въ Самоковъ, и една горска батарея нападнаха това село, покѣщнината ограбиха, храната изгориха, добитѣка отгараха, *селото бомбардираха и 25 къщи разрушиха и опожариха*. Осъмъ семейства *погинаха* отъ гранатитѣ и пламѣцитѣ. *Избити и изклани сж* 28 души мъже и жени, между които сж: баба Нака, Хрисулъ Георгиевъ, Ив. Георгиевъ, Ниеола Димитровъ и др. Около 15 души избѣгали селени се прѣдадоха на властѣта, нѣ всички бидоха *изтѣжавани и затворени*. Трима отъ тѣхъ — Драгой Стойновъ, дѣдо Велко и Яни Ставревъ *умрѣха* въ Самоковския затворъ. Около 80 семейства отъ това село успѣха да избѣгатъ въ България.

5) *Чеглаикъ* е християнско село отъ 90 къщи. На 24 августъ редовенъ аскеръ нападна това село, всичкитѣ къщи ограби, храната задигна, добитѣка отгара и *цѣлото село изгори*. Тринайсе души мъжѣе, четири жени и осъмъ момичета (*прѣдварително изнасилени*) бидоха *изтѣчени на ксове!* *Главата* на Стаматъ Тодоровъ биде отнесена въ Лозенградъ, *като глава на комита!* Момѣкътъ Киро биде *изнасиленъ* отъ аскера и сетнѣ *закланъ*. Всички семейства отъ това село избѣгаха по горитѣ. Около 60 отъ тѣхъ потърсиха прибѣжище въ България.

6) *Керациново* е християнско село отъ 40 къщи. На 25 августъ редовенъ аскеръ навлѣзе въ това село, всичко ограби и *10 къщи изгори*. Шестима овчари бидоха *убити*, а стадата имъ отвлѣчени. *Заклани сж* отъ това село 14 мъжѣе и жени, между които сж и Георги Димовъ, Димо Якимовъ, дъщеря му и др.

7) *Мегалово* е християнско село отъ 60 къщи. На 25 августъ редовенъ аскеръ нападна селото, ограби го до игла и *10 къщи изгори*. *Изклани сж* отъ аскера 8 души селени, между които е и Илия Янчовъ. Всички семейства се прѣснаха по горитѣ, много отъ които успѣха да избѣгатъ въ България. При бѣганието бащи *удушиха* малкитѣ си дѣца, за да не бждатъ издадени отъ плачѣтъ имъ. Така, Киро Ивановъ *закла* малвото си дѣте. Една жена изъ пѣтя роди близначета, *захвърли* ги и продължи пѣтя...

8) *Конакъ* е християнско село отъ 80 къщи. На 25 августъ редовенъ аскеръ нападна селото, покѣщнината ограби, храната задигна, добитѣка отгара и *10 къщи изгори*. *Избити и изклани сж* 14 души мъжѣе и жени. *Изнасилени сж* отъ аскера 6 жени и моми. Почти всички семейства се прѣснаха изъ горитѣ, а мнозина избѣгаха въ България.

9) *Гѣжъ-Тепе* е християнско село отъ 200 къщи. На 26 августъ редовенъ аскеръ навлѣзе въ това село, цѣлото ограби и *25 къщи изгори*. Изгорена е и селската черква. Из-

клани сж отъ аскера 30 души мъже и жени, между които: Коста Кехая, Цвѣтко Кехая, Никола Тодоровъ и др. Почти всички семейства отъ това село избѣгаха въ България.

10) *Граматиново* (нахийски центъръ) е християнско село отъ 300 къщи. На 26 августъ редовенъ аскеръ нападна това село и го *екзекутира прѣз три дена*. Всичката покщнина биде ограбена, храната задигната на кола и откарана въ с. с. Кости, Брадилово, Труля и Енидже-Въой. 75 къщи отъ това село бидоха изгорени. Изгорени сж сжщо и всички граматишки колиби, на брой повече отъ 300. Изклани и избити сж отъ това село повече отъ 45 семейства, на брой 240 души мъже, жени и дѣца. Около 200 семейства успѣха да избѣгатъ въ България.

Изгорени сж отъ аскера и слѣднитѣ граматишки чифлици:

11) *Ляповци* — 8 къщи. *Обезчестени сж три жени.*

12) *Шоповци* — 15 къщи. *Изклани сж 8 души.*

13) *Калдъръма* — 8 къщи. *Изклани сж 6 души.*

14) *Хаджи-Станка* — 15 къщи. *Изклани сж петима.*

15) *Мокрешево* е християнско село отъ 50 къщи. На 26 августъ редовенъ аскеръ нахлу въ това село, ограби го до игла и 25 къщи изгори. Изклани и избити сж 14 души мъже, жени и дѣца, между които: Георги Томовъ, Стоянъ Михайловъ, Георги Константиновъ, Станю Николовъ (7-год.) и др. Твърдѣ малко семейства отъ това село избѣгаха въ България. Останалитѣ дълго врѣме се скитаха изъ планинитѣ.

16) *Сърмашикъ* е християнско село отъ 180 къщи. На 26 августъ редовенъ аскеръ нападна селото, всичко ограби, храната задигна, добитъка откара и 40 къщи изгори. Изклани и избити сж отъ аскера 28 души мъже, жени и дѣца. Всички семейства отъ това село избѣгаха въ България.

17) *Дере-Кюой* (нахийски центъръ) е християнско село отъ 220 къщи. На 27 августъ редовенъ аскеръ съ артилерия нападна това село, всичката покщнина ограби, храната задигна и 158 къщи *разруши и изгори*. Убити и изклани сж 18 души мъже и жени, между които: Тодоръ Кехая, Христо Купеновъ, Георги Качава, Василъ Николовъ, Тодоръ Кленчевъ и др. *Изтезавани сж до смъртъ* мновина селени, между които: Никола Миновъ, Георги Вълчевъ, Дим. Калмаровъ и др. Около 150 семейства отъ това село избѣгаха въ България; останалитѣ се прѣснаха по горитѣ и до късна есенъ скитаха изъ тѣхъ.

18) *Кара-Дере* е християнско село отъ 120 къщи. На 28 августъ редовенъ аскеръ и башибузукъ нападнаха това село, всичко ограбиха и 20 къщи изгориха. Убити и изклани сж 19 души мъже, между които: Георги Стояновъ, Стаматъ Станковъ, Димо Стояновъ (изсѣченъ на парчета) и др. Изклани сж и много жени, между които — Ирина Стириянова, Ирина Георгиева и др. Вънъ отъ село сж изклани 38 души мъже, жени и дѣца. Твърдѣ малко семейства отъ това село избѣгаха въ България.

19) *Камилитъ* (Горна и Долна) сж християнски села отъ 100 къщи. На 30 августъ редовенъ аскеръ едноврѣменно нападна тия двѣ села всичко ограби и само 5 къщи изгори. Убити и изклани сж 16 души селени, между които: Пею Митревъ, Маноль Ивановъ, Михаилъ Маноловъ, Ив. Саватовъ и др. Три семейства, които не успѣха да избѣгатъ, бидоха изклани. *Заклана* е и Кера Стоянова съ тритѣ си дѣца. Аскера *отвлече по харемитъ* 12 красиви жени и моми. Отъ това село само 20 семейства прѣминаха въ България; останалитѣ дълго врѣме скитаха изъ горитѣ.

20) *Кладъра* е християнско село отъ 100 къщи. На 3 септемврий пѣхота и артилерия навлѣзоха въ това село, всичко ограбиха и 80 къщи *разрушиха и опожариха*. Изгорени сж и владарскитѣ колиби, на брой 120. Повече отъ 140 души отъ това село сж изклани при бѣганнето. Само 50 семейства прѣминаха въ България.

Изгорени сж отъ войската и слѣднитѣ Кладарски чифлици:

21) *Ликуди* — 10 къщи. *Изклани сж трима и изнасилени двѣ жени.*

22) *Мучисво* — 6 къщи. *Изклани сж петима и обезчестени шестъ жени.*

23) *Зибка* — 8 къщи. *Убитъ* е единъ селянинъ.

24) *Карието* — 6 къщи. *Изклани* сж четрима души.

25) *Браляново* — 4 къщи. *Обезчестена* е една жена.

Освенъ горнитѣ села и чифлици *аскера* ограби и опенели и слѣднитѣ малки християнски селца, колиби и махали:

26) *Морфово* — 20 къщи. *Убити* сж 5 души селени, *обезчестени* двѣ жени.

27) *Сърпачица* — 14 къщи. *Убити и изклани* сж четрима.

28) *Бабина-Нива* — 13 къщи. *Изклани* сж петима.

29) *Загорски Колиби* — 12 къщи. *Заклани* сж двамина, *обезчестени* 6 жени и моми.

30) *Събатиново* — 15 къщи. *Обезчестена* е една жена.

31) *Тенки-Лжъ* — 15 къщи. *Убити и изклани* сж 10 души, *обезчестени* три жени.

32) *Пецарово* — 6 къщи. *Убити* сж шестима, *обезчестени* четири жени.

33) *Пейково* — 7 къщи. *Заклани* сж трима души.

34) *Дупница* — 10 къщи. *Убитъ* е единъ селенинъ.

35) *Манастира „Св. Тодоръ“* — до с. Дупница. *Убити* сж петима души, между които и Петко Милевъ.

36) *Шаренковци* — 7 къщи. *Обезчестени* сж три жени.

37) *Дриновци* — 10 къщи. *Обезчестена* е една жена.

38) *Шивалигово* — 10 къщи. *Убити* сж четрима, *обезчестени* шестъ жени.

39) *Бълковци* — 20 къщи. *Заклани* сж четрима, *обезчестени* двѣ жени.

40) *Дражеви-Колиби* — 12 къщи. *Убити и изклани* сж 8 души, *обезчестени* три жени.

41) *Панприковци* — 14 къщи. *Убити и изклани* сж 12 души, *обезчестена* една жена.

42) *Темни-Лжъ* — 11 къщи. *Убити* сж двамина.

43) *Станково* — 5 къщи. *Закланъ* е единъ селенинъ, *обезчестена* една жена.

Всички тия християнски селца и колиби *аскера* напада и *изгори* между 25—30 августъ, като прѣдварително ограби всичката пощщина, задигна храната и отгара добитъва. Повече отъ половината семейства на тия християнски селища избѣгаха въ България, а останалитѣ се прѣснаха изъ горитѣ.

Не по-добра бѣ участъта на християнското население и въ казалийския и чисто християнски градецъ *Малко-Търново*, броящъ 1200 къщи. Той бѣ единичия пунктъ въ цѣлата вааза, гдѣто турската власт се запази *номинално*. Като изолиранъ островъ всрѣдъ развълнувано море, прѣзъ цѣли 20 дена турската власт въ тоя градецъ живѣ подъ неописуемъ страхъ отъ възстанишко нападение. Безсилна да се противопостави на възстанишкото движение, тя излѣ всичката своя омраза върху беззащитното градско християнско население. Отъ начало дори до край на възстанието редовния *аскеръ* три пѣти наредъ ограби християнскитѣ къщи. Вратитѣ на магазинитѣ и складоветѣ бидоха изпотрошени, стовата задигната и на боли отгарана въ Лозенградъ. *Отъ 6—12 августъ убити сж отъ аскера*: Петъръ Мегаловски, Киро Рашевъ, Киро Мариновъ, Ст. Кюркчията и дъщеря му, Дим. Гювешковъ (изсѣченъ на кжсове), Киро Грозевъ (очитѣ му извадени и сѣтнѣ съсѣченъ), Киро Георгиевъ, Дим. Махалката, Стоянъ Кудунчовъ, Цвѣтко Кехая, братята Коста и Никола Тодорови, Манолъ Ивановъ, Желѣзко Русиновъ, Димо Катранджиевъ, жена му и дъщеря му, Георги Янчевъ, Георги Славовъ, Петко Димитровъ, Петъръ Тодоровъ, Д. Ковошковъ, Н. Кировъ, Сл. Вълчевъ, Коста Райковъ, баба Стояна, Стана Томова, Калица Берберова, Стана Казанджиева, и др. Около 30 жени, моми и дѣца избѣгаха отъ града и, водени отъ Недѣлко Кировъ, бидоха нападени отъ *аскера* и *изклани* въ мѣстността „*Бигорътъ*“. Около 40 души сж *изклани* на 5 септемврий вѣнъ отъ града, въ тѣй нарѣчения „*Каргуловски-долъ*“. *Отъ 6—12 августъ сж обезчестени отъ аскера слѣднитѣ жени и моми*: Милка Вълчева, Стана Казанджиева (слѣдъ туй убита), Злата Купенова, Стана Георгиева, Маруля Павлюва, Злата Кокулярквата съ тритѣ и дъщери (дълго врѣме държани отъ офицеритѣ въ казармата), Плуца Гърфалова, Мария Руцаглова, Дона Кирова, Пеца Грозданова, Злата Петкова, Пеца Костова, Ерина Василева, Марийка Гоплова, Мара Стаева, Калица Будрева, Злата Желѣзкова, Злата Будал-

кова, Тона Иванова, Руса Недѣлкова, Стана и Тона Влайкови (майка и дъщеря), Мария Димова, Мара Кукузелова и Тона Андонова, снаха и Злата Яндева, дъщеритѣ и Марула и Мара (всичката женска челядь отъ това семейство е обезчестена прѣдъ очитѣ на вързания Димитъръ Яндовъ — синъ, мъжъ и братъ — и слѣдъ туй цѣлото семейство изклано). Побои и изтезания се вършѣха надъ всички. Живи изгорени сж: Руимъ Петковъ, дѣдо Стоянъ Алексовъ и Георги. Слѣдъ 12 Августъ зулумитѣ намаляха, нъ не спрѣха. Убити сж слѣдъ тая дата: Желѣзко Крачовъ, Русинъ Петковъ и др. Отъ това чисто християнско градче избѣгаха въ България повече отъ 800 семейства.

Тия сж жестоко-пострадалитѣ християнски села въ Малко-Търновската кааза. По ясно прѣдставление за размѣритѣ на турскитѣ звѣрства и опустошения въ нея ще даде слѣдната таблица:

(Турски звѣрства и опустошения въ Малко-Търновската кааза).

№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ населени мѣста	Брой на къщитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени къщи		Убити и изклани		Жени и момѣ		Обездомени		Дата на провозе- ството
		Християн-ски	Мухамедан-ски	Християни	Мухамедани	Християн-ски	На %	Християни	На %	Обезчестени	Плъвени	Християни	На %	
1	с. Паспалово	120	—	680	—	115	95-80	18	2-70	—	—	625	91-90	20/VIII
2	„ Стояново	160	—	880	—	40	25-00	28	3-20	—	—	200	22-70	20/VIII
3	„ Цякнхоръ	100	—	540	—	20	20-00	—	—	—	8	110	20-40	20/VIII
4	„ Велика	110	—	600	—	25	22-70	74	12-30	—	—	115	19-20	24/VIII
5	„ Чеглаикъ	90	—	480	—	90	100-00	25	5-00	12	—	455	100-00	24/VIII
6	„ Керациново	40	—	190	—	10	25-00	14	8-00	—	—	50	26-30	25/VIII
7	„ Мегалово	60	—	310	—	10	16-70	8	2-60	—	—	50	16-10	25/VIII
8	„ Морфово	20	—	110	—	10	50-00	5	4-50	2	—	50	45-50	25/VIII
9	„ Конакъ	80	—	420	—	10	12-50	14	3-80	6	—	50	11-90	25/VIII
10	„ Сърпачица	14	—	85	—	14	100-00	4	4-00	—	—	81	100-00	25/VIII
11	„ Бабина-лива	13	—	70	—	13	100-00	5	1-10	—	—	65	100-00	25/VIII
12	„ Загорски-Колиби	12	—	70	—	12	100-00	2	2-90	6	—	68	100-00	25/VIII
13	„ Събатиново	15	—	60	—	15	100-00	—	—	1	—	60	100-00	25/VIII
14	„ Гюкъ-Тене	200	—	1100	—	25	12-50	30	2-70	—	—	130	11-80	26/VIII
15	„ Грамагичово	300	—	1700	—	75	25-00	240	14-10	—	—	360	21-20	26/VIII
16	„ Мокрешово	50	—	280	—	25	50-00	14	5-00	—	—	135	48-20	26/VIII
17	„ Сърмаликъ	180	—	920	—	40	22-20	36	4-40	—	16	190	20-70	26/VIII
18	„ Тенки-Лжкъ	15	—	90	—	15	100-00	10	9-00	3	—	80	100-00	26/VIII
19	„ Пещарово	6	—	40	—	6	100-00	6	15-00	4	—	34	100-00	26/VIII
20	„ Пеѣково	7	—	30	—	7	100-00	3	10-00	—	—	27	100-00	26/VIII
21	„ Душница	10	—	30	—	10	100-00	1	3-30	—	—	29	100-00	26/VIII
22	„ Мон. „Св. Тодоръ“	1	—	10	—	1	100-00	2	20-00	—	—	1	100-00	26/VIII
23	с. Дѣре-Кьой	220	—	1400	—	153	71-80	18	1-30	—	—	980	70-00	27/VIII
24	„ Шаренковца	7	—	40	—	7	100-00	—	—	3	—	40	100-00	27/VIII
25	„ Дриновци	10	—	50	—	10	100-00	—	—	1	—	50	100-00	27/VIII
26	„ Шивалигово	10	—	50	—	10	100-00	4	8-00	6	—	46	100-00	27/VIII
27	„ Бѣлковци	20	—	180	—	20	100-00	4	5-00	2	—	126	100-00	28/VIII
28	„ Кара-Дѣре	120	—	630	—	20	16-70	60	9-50	—	—	90	14-30	28/VIII
29	„ Дражеви-Колиби	12	—	80	—	12	100-00	8	10-00	3	—	72	100-00	29/VIII
30	„ Камилитѣ	100	—	540	—	5	5-00	34	6-30	—	12	30	5-60	30/VIII
31	„ Паприковци	14	—	80	—	14	100-00	12	15-00	1	—	68	100-00	30/VIII
32	„ Темни-Лжкъ	11	—	70	—	11	100-00	2	2-90	—	—	68	100-00	30/VIII
33	„ Станково	5	—	20	—	5	100-00	1	5-00	1	—	19	100-00	30/VIII
34	„ Кладѣра	100	—	520	—	80	80-00	140	26-90	—	—	280	53-90	3/IX
35	„ Лякуди	10	—	50	—	10	100-00	3	6-00	2	—	47	100-00	10/IX
36	„ Мучнево	6	—	35	—	6	100-00	5	14-30	4	—	30	100-00	10/IX
37	„ Зибка	8	—	50	—	8	100-00	1	2-00	—	—	49	100-00	14/IX
38	„ Каряето	6	—	30	—	6	100-00	4	13-30	—	—	26	100-00	15/IX
39	„ Браяново	4	—	25	—	4	100-00	—	—	1	—	25	100-00	15/IX
40	„ Ляповци	8	—	50	—	8	100-00	—	—	3	—	50	100-00	15/IX
41	„ Поповци	15	—	90	—	15	100-00	8	8-90	—	—	82	100-00	15/IX
42	„ Кадѣръма	8	—	60	—	8	100-00	6	10-00	—	—	54	100-00	15/IX
43	„ Хаджи-Станка	15	—	90	—	15	100-00	5	5-50	—	—	85	100-00	15/IX
10	посадени мѣста	1278	370	6415	1940	—	—	106	—	550	—	—	—	—
53	населени мѣста на Малко-Търновската кааза	3590	370	19200	1940	1020	28-40	950	5-00	611	36	5289	27-00	2/VIII—15/IX

Никадѣ размѣритѣ на турската опустошителностъ прѣвъ врѣме на възстанието не бѣха тѣй голѣма, както въ Малко-Търновската кааза. Отъ 47-тѣ християнски села (включително и М. Търново) въ тая кааза само до четири не се докоснаха опожаряванията (Калово, Забернево, Крушово и М. Търново); отъ останалитѣ же четиредесетъ и три, *тридесетъ села сж съвършено опепелени, два — наполовина и единайсе — отчасти!*... Почти цѣлата тая кааза е обрната въ *пепелище*... Отъ 3590-тѣ християнски къщи въ нея, 1020 сж *съвършено опожарени*, (28·40%), а въ удѣлнитѣ стърчатъ само голи дувари, — *до игла сж ограбени*. *Обездомени сж въ тая кааза 5239 души християни (27·40%) — повече отъ четвъртината християнско население!*... Нѣ размѣритѣ и на турскитѣ звѣрства не бѣха по-малки. Тукъ сж *изклани девестотинъ и шестдесетъ души мъжѣе, жени и дѣца, обезчестени сж шестотинъ и единайсе жени и моми, а отвлѣчени по турскитѣ хареми тридесетъ и шестъ хубавици!*... Въ тая кааза сѣчѣта и безчестието бѣха масови!...

3. — Ахтоболска (Василикоска) кааза.

Съставъ на каазата. — Брой на селата, къщитѣ и жителитѣ. — Процентъ на християнското население. — Поименъ списъкъ на опепеленитѣ християнски села, брой на опожаренитѣ къщи, на изкланитѣ и обездомени християни и обезчестени и плѣпени жени и моми. — Таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения. — Общи бѣлѣжки.

Ахтоболската кааза обгрща 14 села (включително и градоветѣ Ахтоболи и Василико) съ 1874 къщи и 10250 души жители.

Отъ селата: 10 сж християнски, 2 мухамедански и 2 смѣсени.

Отъ къщитѣ: 1764 сж християнски и 110 мухамедански.

Отъ жителитѣ: 9704 души сж християни и 550 — мухамедани.

Християнитѣ въ тая край-морска кааза съставлява 95% отъ цѣлото население.

Въ Ахтоболската кааза пострадаха слѣднитѣ християнски села:

Вургари е християнско село отъ 120 къщи. На 18 августъ редовенъ аскеръ нападна това село, цѣлото ограби, добитѣка отвара и *60 къщи опожари*. Около 60 жени и дѣца, които потърсиха прибѣжище въ ближния манастиръ „Св. Костадинъ“, бидоха нападнати отъ аскера и *всички изклани*. Само 30 семейства, които прѣдварително бѣха избѣгали, успѣха да прѣминатъ въ България. Всички останали семейства се прѣснаха изъ горитѣ.

Блаца е християнско село отъ 100 къщи. На 31 августъ редовенъ аскеръ и башибозукъ нападнаха това село, всичката покщнина и храна ограбиха, добитѣка откараха и *цѣлото село изгориха*. Когато селото горѣше, аскера залови 10 семейства, *изкла* мъжетѣ (14 души), а женитѣ и момитѣ *отвлече въ казармата*... Други семейства, начело съ Попъ Стаматъ Райковъ, избѣгаха и се скриха въ мѣстността „Стара Блаца“; нѣ на 6 септемврий бидоха нападнати отъ сжщия аскеръ и башибозукъ и около 20 семейства *изклани*. Нѣколко дена слѣдъ тая човѣшка касапница, аскера нападна друга група жители отъ това село, които се криѣха изъ горитѣ. Въ бѣгството си тия нещастници стигнаха близо до Енеда и мнозина прѣдъ аскерския байонетъ — прѣдпочетоха *морското дѣно!*... Между тия клѣтници сж и Райко Кировъ, Георги Малаката, Илия и др.

Маджура е християнско село отъ 120 къщи. На 2 септемврий селото биде нападнато отъ 5 табура пѣхота, единъ ескадронъ кавалерия и една горска батарея. Аскера ограби всички къщи, задигна хранитѣ, селото *бомбардира съ топове и цѣлото обрна въ пепелище*. Ограбенъ, оскверненъ и, слѣдъ туй, *изгоренъ* е и ближния манастиръ „Св. Богородица“. Изгорени сж и всички селски воденици. *Изклани и избити сж* отъ аскера повече отъ 40 души селени, между които: Мих. Кировъ, Дим. Столовъ, Киро Недѣлковъ, Георги П. Димитровъ, Гаки Георгиевъ и др. Само 213 души отъ това опепелено село успѣха да прѣминатъ въ България. Отъ тѣхъ изъ пѣтя се изгубиха Злата Георгиева и дѣцата на Киро Михайловъ, Никола Петковъ, Георги Кираковъ и Вас. Тодоровъ. Останалитѣ семейства се прѣснаха по горитѣ.

Пиргопуло е християнско село отъ 80 къщи. На 2 септемврий, едноврѣменно съ изгаряннето на Маджура, редовенъ аскеръ нападна и това село, всичко ограби и *цѣлото изгори*. Около 280 д. мъжѣе, жени и дѣца се опѣтиха къмъ България, нѣ изъ пѣтя, въ мѣстността

„Узун-Буджак“ бидоха застигнати отъ аскеръ и башибозуеъ и 130 души *изклани*. Уцѣлѣ-литѣ се прѣснаха изъ горитѣ и само една часть успѣ да прѣмине въ България.

Ръзово е християнско село отъ 70 къщи. Това село *дважъ е нападено и запалено* отъ аскера — на 31 августъ и 2 септемврий. Последния пѣтъ то *окончателно биде опепелено*. При първото нападение бидоха *изклани* 8 души селени. Нѣколко дни слѣдъ второто нападение аскера налучи въ планината 10-на семейства, на брой около 50 души — и *всички изкла*. Между изкланитѣ сж: Райко Кировъ, Георги Маноловъ, Илия Димовъ и др.

Не бѣ по-добра участъта и на другитѣ християнски села въ каазата, особено на с. *Мжрзово*, гдѣто аскера извърши сжщитѣ ужаси, безъ обаче, да го опожари.

Тия сж най-пострадалитѣ села въ Ахтоболската кааза. По ясно прѣдставление за размѣритѣ на турскитѣ звѣрства и опустошения ще даде слѣдната таблица.

(Турски звѣрства и опустошения въ Ахтоболската кааза)

№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ населени мѣста	Брой на къщитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени къщи		Убити и изклани		Жени и моми		Обездомени		Дата на прозвие- ството
		Християн-ски	Мухамедан-ски	Християни	Мухамедани	Християн-ски	На %	Християни	На %	Обезчестени	Плѣвени	Християни	На %	
1	с. Вургари	120	—	600	—	60	50·00	60	10·00	—	—	270	45·00	18/VIII
2	„ Влада	100	—	520	—	100	100·00	184	35·40	14	—	336	100·00	31/VIII
3	„ Маджура	120	—	720	—	120	100·00	40	5·60	—	—	680	100·00	2/IX
4	„ Пригопуло	80	—	450	—	80	100·00	130	37·10	—	—	320	100·00	2/IX
5	„ Ръзово	70	—	400	—	70	100·00	58	14·50	—	—	842	100·00	2/IX
9	Населени мѣста	1274	110	7014	550	—	—	90	—	40	8	—	—	—
14	Населени мѣста на Ах- тоболската кааза	1764	110	9704	550	480	24·40	562	5·70	54	8	1948	20·10	18/VIII— 2/IX

Отъ 10-тѣ християнски села въ Ахтоболската кааза жестоко пострадаха *половината, четири*, отъ които сж *свѣршено опепелени*, а едно — *наполовина*. *Четвъртина* отъ християнскитѣ къщи (24·40%) сж *опожарени*, а около *четвъртина* и отъ християнското население е *обездомено*. Кланьето на християни въ тая кааза бѣ масово! *Изклани* сж туеъ 562 д. — приблизително 6% отъ християнското население! Заслужва да се отбѣлѣжи, че нивоя кааза не даде такъвъ голѣмъ процентъ на изклани християни, както Ахтоболската!

4. — Визенска кааза.

Съставъ на каазата. — Брой на селата, къщитѣ и жителитѣ. — Процентъ на християнското население. — Поименъ списъкъ на опепеленитѣ християнски села, брой на опожаренитѣ къщи, на изкланитѣ и обездомени християни и на обезчестенитѣ жени и моми. — Таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения. — Общи бѣлѣшки.

Визенската кааза обгръща 52 села (включително и Виза) съ 5450 къщи и 30610 д. жители.

Отъ селата: 11 сж християнски, 35 мухамедански и 7 смѣсени.

Отъ къщитѣ: 3400 сж християнски и 2050 мухамедански.

Отъ жителитѣ: 19650 сж християни и 10960 мухамедани.

Християнитѣ въ тая кааза съставляватъ 64% отъ цѣлото население.

Въ Визенската кааза жестоко пострадаха слѣднитѣ християнски села:

Пенка е християнско село отъ 200 къщи. На 20 августъ редовна войска нападна това голѣмо село, всичко ограби и *50 къщи изгори*. *Изклани* и *убити* сж 16 души селени. За да спасятъ честъта си, 12 жени се затвориха въ една къща, нѣ аскера я подпали и *всички живи изгори*. Четири красиви невѣсти и моми бидоха грабени отъ войската, отвлѣчени въ казармата и тамъ *безчестени*. Само нѣколко семейства отъ това село успѣха да избѣгатъ въ България; останалитѣ се прѣснаха изъ горитѣ.

Ятросъ е християнско село отъ 60 къщи. На 20 августъ, едновременно съ изгарянето на Пенеза, същия аскеръ напада и това село, ограби го и 20 къщи изгори. Всички семейства прѣдварително избѣгаха въ горитѣ, а една частъ прѣмина въ България.

Отъ останалитѣ християнски села въ тая кааза най-много пострада с. *Сергенъ* и други нѣволко, които влизаха въ възстанишката зона. И въ тѣхъ аскера извърши същитѣ ужаси и грабежи.

Слѣдната таблица ще даде по-ясно прѣдставление за размѣритѣ на турскитѣ звѣрства и опустошения въ тая кааза:

(Турски звѣрства и опустошения въ Визенската кааза).

№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ населени мѣста	Брой на къщитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени къщи		Убити и изклани		Жени и моми		Обездомени		Дата на провазпестването
		Християнски	Мухамедански	Християни	Мухамедани	Християнски	На %	Християни	На %	Обезчестени	Плѣнени	Християни	На %	
1	с. Пенеза	200	—	1350	—	50	25·00	28	2·10	14	—	320	37·70	20, VIII
2	„ Ятросъ	60	—	340	—	20	83·30	—	—	—	—	110	32·40	20, VIII
50	Населени мѣста	3140	2050	1.960	10960	—	—	—	—	—	—	—	—	—
52	Населени мѣста на Визенската кааза	3400	2050	19650	10960	70	2·10	28	0·20	14	—	430	2·20	20, VIII

Визенската кааза е отъ най-малко пострадалитѣ въ възстаналия край, защото твърдѣ незначителна частъ отъ нея влизахе въ възстанишката зона.

* * *

Общи бѣлѣжки за турскитѣ звѣрства и опустошения въ Одрински вилаетъ. — Рекапитуляционна таблица. — Таблица за движението на звѣрствата и опустошенията. — Заключителни бѣлѣжки.

Слѣдъ горнитѣ кратки бѣлѣжки за турскитѣ ужаси и опустошения въ Одрински вилаетъ по каази, единъ общъ поглѣдъ върху тѣхъ ще изтъкне още ясно всичката чудовищностъ и грозота.

Турскитѣ звѣрства и опустошения въ Одрински вилаетъ започнаха дванайсе дена слѣдъ първитѣ възстанишки дѣйствия — едва на 18 августъ. Прогонена изъ всички пунктове на възстаналата мѣстностъ, турската войска прѣзъ цѣли 12 дена не бѣ въ състояние да прояви своята присъща жестокость, изключая градеца Малко-Търново, гдѣто единствено бѣ се закрѣпила и гдѣто грабѣжитѣ, убийствата и безчестията надъ християнското население започнаха още отъ първия денъ на възстанието. Първото християнско село, което испита турската жестокость, бѣ с. *Пенеза* (въ Ахтоболската кааза). Отъ тая дата и започнаха турскитѣ изстѣпления въ всичкия си ужасъ. Навлѣзлата отъ изтокъ, югъ и западъ *четиресе хилядна* армия, движейки се къмъ центра и сѣверъ, по пътя си всичко обрѣщаше въ пепелище и колѣше и убиваше всѣки християнинъ, който не успѣше да избѣга. Въ продължение само на единъ мѣсецъ (18/VIII—18, IX) бидоха извършени такива опустошения и ужаси, каквито мъчно могатъ се и замисли! Цѣлата възстанала мѣстностъ прѣдставляваше отъ себе арена на грозно турско бѣснувание! . . . Християнското население en masse напускаше огницата си и въ панически ужасъ бързаше да се укрие въ планината, или да прѣхвърли границитѣ на България. Всички ония, които не успѣха да направятъ това, или же се надѣваха на милость, бидоха жестоко мъчени, голѣма частъ изклани, а женитѣ и дѣщеритѣ имъ безчестени . . . Понятие за размѣритѣ на извършенитѣ звѣрства и опустошения въ тоя край ще даде слѣдната *рекапитуляционна* таблица:

(Реконституционна таблица на турските зверства и опустошения въ Одрински вилаетъ).

Населени животъ	Общъ брой	Пострадали	Наименование на пострадалиятъ каази	Брой на къщитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени къщи		Убити и изклани		Жени и моми		Обездомени		Продължителностъ на зверствата и опустошената
				Християнски	Мухамедански	Християни	Мухамедани	Християнски	На %	Християни	На %	Обезчестени	Плъвени	Християни	На %	
71	16		Лозенградска	9000	3500	4656	17410	1090	12·10	1025	2·20	241	91	5213	11·30	6, VIII—18/IX
53	43		Малко-Търновска	3590	370	19200	1940	10·20	28·40	950	5·00	61	36	5289	27·40	20, VIII—15/IX
14	5		Ахтоболска	1764	110	9704	550	430	21·40	562	5·70	54	8	1946	20·10	18, VIII—2/IX
52	2		Вазенска	3400	2050	19650	10960	70	2·10	28	0·20	14	—	430	2·20	20/VIII
190	66		Въ 4 каази на Лозенградски санджакъ	17754	6030	95122	30860	2610	14·70	2565	2·70	920	135	12880	13·50	6, VIII—18/IX

Отъ 92-тъ християнски села въ поменатитѣ четири каази на Лозенградския санджакъ жестоко пострадаха *шестдесетъ и шестъ* (72%), *четридесетъ* отъ които сж *съвършено опепелени* (40%), *осъмъ* — *наполовина* и *осъмнайсе* — *отчасти*! Значи, въ поменатитѣ каази турската опостошителностъ не се докосна само до *тридесетъ и едно* (30%) християнски села!

Отъ общия брой на християнскитѣ къщи въ тия каази *опожарени* сж 2610 (14·70%) а въ толкова други останаха само голитѣ дувари — царската армия *ги ограби до игла*! Броя на *обездоменитѣ* християни — 12880 души (13·50%) не прѣдставлява точната цифра; тя е двойно по-голяма, защото за такива трѣбва да се смѣтатъ и всички ония християни, отъ жилищата на които сж останали само голитѣ дувари . . . Броя на *изкланитѣ* християни въ Лозенградския санджакъ е чудовищенъ по размѣритѣ си — *2565 души*! Тукъ се извърши неподобно масово кланье! Цѣли тѣли отъ по нѣколко стотинѣ души мъже, жени и дѣца, при бѣганието си къмъ планинитѣ или България, сж застигнати и *изклани*! Така, въ горитѣ около с. *Забернево*, по ливадитѣ на рѣката Велика и по пътя Малко-Търново за България прѣзъ м. септемврий се търваляха повече отъ *сто човѣшки трупа* — тѣлата на ония клѣти бѣжанци отъ с. с. Куру-Дере, Яна, Урумъ-Бегли и Малко-Търново и др., които при бѣганието си биваха прѣсрѣщани отъ аскера и изваляни . . . На мѣстността „Студена-вода“, по пътя М. Търново-Лозенградъ, прѣзъ м. септемврий се търваляха повече отъ *сто и тридесетъ човѣшки глави, отдѣлени отъ труповетѣ* . . . Това бѣха тѣлата на арестувани малко-търновци, карани за Лозенградъ и *по пътя изклани* . . . и пр. и пр. Това бѣха човѣшкитѣ касаници само по пътищата; за ония же въ самитѣ села говорихме въ бѣлжкитѣ ни за всѣко село. Изобщо, турската кървожадность въ Одринско биде проавена въ много по-голямъ размѣри отъ Битолско.

Броя на *обезчестенитѣ* (920) и *плъвени* (135) жени и моми въ Одринско е толкова голѣмъ, щото лишенъ пътъ потвърждава отличителната скотска черта у турския войникъ — отъ пашата до простия редникъ . . .

Слѣдния рапортъ на едно официално лице въ Лозенградъ (не сме упълномощени да съобщаваме името му), съ дата 4 септемврий 1903 година, е най-ярвата иллюстрация на турскитѣ изстъпления въ Одринския край:

„На 24 августъ — говори се въ тоя рапортъ — започна кланьето надъ християнитѣ. Убититѣ и изкланитѣ сж толкова много, щото не е възможно да се изброятъ и прѣдадатъ поименно. Горитѣ и долинитѣ сж прѣпълнени съ трупове на изклани и избити християни. Избѣгалитѣ въ горитѣ войската гони като зайци и убива. Кждѣто срѣщне християнинъ — закаля го, или, ако бѣга — застрѣлва го. Авторъ на тия злодѣяния е редовната войска, командувана отъ генералитѣ *Исмаилъ паша, Шукри паша, Сиджкъ паша* и др. Тя воли, тя убива, тя безчести жени и моми . . . По нѣколко пъти наредъ сж обезчестени 15-год. момичета и млади непрадни жени . . . Много отъ тѣхъ, за да се спасятъ, избѣгаха по горитѣ, а нѣкой дойдоха и тука, въ града. Избѣгалитѣ въ гората сж нападани отъ войници

и безчестени . . . Залавянието имъ прѣдставлява сърцераздирателна картина. Отчаянитѣ имъ писъци заглушватъ гората, нѣ никакъ не трогватъ жестокитѣ сърдца на бѣснитѣ войници, които като диви звѣрове ги нападатъ и завличатъ изъ затѣтенитѣ мѣста, храсталаци и долчинки — и тамъ безчестятъ, а сетнѣ и закалятъ! . . . Ония отъ тѣхъ, които потърсиха прибѣжище въ града ни, при влизанието бидоха прѣтърсени отъ аскера за пари и ограбени. Слѣдъ тридневно прѣбывание въ града на множеството такива клѣтници, голи, гладни и боси, по заповѣдъ на мютесарифина бидоха събрани отъ улицитѣ и къщата и вчера заранъ изпратени съ плачъ и ридания къмъ селата си, гдѣто ще намѣратъ само пепелища! . . . Четирма жандари — по двама отъ прѣдъ и отзадъ — придружаваха тия клѣти създавания. Шествието бѣше потрѣсяюще! . . . Майки, товарени съ дѣца по гърба и гърдитѣ, изгласъ ридаета, дѣтския писъкъ вжсаше сърдцата ни . . . Безсиленъ да имъ помогна — и азъ плачѣхъ съ тѣхъ заедно . . . Положението на християнитѣ е неопикуемо! Тѣхната участь е отъ най-плачевнитѣ . . . “ (слѣдва изброявание на изгорени села и пр.).

Тоя откъслекъ отъ рапорта на официалното лице не се нуждае отъ коментари. Съ една поразителна вѣрность той рисува потрѣсяюща картина на християнскитѣ страдания.

Понятие за ходѣтъ на турскитѣ звѣрства и опустошения въ Одринско ще даде слѣдната таблица:

(Движение на турскитѣ звѣрства и опустошения въ Одрински вилаетъ).

Наименование на пострадалитѣ мѣста	Разпредѣленіе на турскитѣ звѣрства и опустошения по дни и мѣсеци:																			Общо въ вилаетъ		
	А в г у с т ъ											С е п т е м в р и ъ										
	18	20	23	24	25	26	27	28	29	30	31	Всѣчко	2	3	4	10	14	15	18		Всѣчко	Въ другъ мѣсецъ
О п е ч е л е н и х р и с т и я н с к и с е л а .																						
Дозенградска . . .	—	—	1	1	1	1	—	4	1	8	—	12	1	—	1	—	1	—	1	4	—	16
Малко-Търновска . .	—	3	—	2	8	9	4	2	1	4	—	33	—	1	—	2	1	6	—	10	—	43
Ахтоболска	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	8	—	—	—	—	—	—	3	—	5
Визенска	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Общо:	1	5	1	3	9	10	4	6	2	7	1	49	4	1	1	2	2	6	1	17	—	66
О п о ж а р е н и х р и с т и я н с к и м ѣ с т а .																						
Дозенградска . . .	—	—	80	60	180	35	—	360	100	95	—	910	15	—	100	—	40	—	25	180	—	1090
Малко-Търновска . .	—	175	—	115	94	204	185	40	12	35	—	860	—	80	—	16	8	56	—	160	—	1020
Ахтоболска	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100	160	270	—	—	—	—	—	—	270	—	480
Визенска	—	70	—	—	—	—	—	—	—	—	—	70	—	—	—	—	—	—	—	—	—	70
Общо:	60	245	80	175	274	289	185	400	112	130	100	2000	285	80	100	16	48	56	25	610	—	2610
У б и т и и и з ж а л а н и х р и с т и я н и .																						
Дозенградска . . .	—	—	24	32	230	13	—	314	80	179	—	873	18	—	56	—	5	—	8	87	65	1025
Малко-Търновска . .	—	86	—	99	52	342	22	64	8	49	—	672	—	140	—	8	1	23	—	172	106	950
Ахтоболска	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	184	244	288	—	—	—	—	—	—	288	90	562
Визенска	—	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	28
Общо:	60	64	24	131	282	355	22	378	88	226	184	1817	306	140	56	8	6	23	8	547	261	2565
О б е з д о м е н и х р и с т и я н и .																						
Дозенградска . . .	—	—	416	320	800	180	—	1633	500	540	—	4389	80	—	401	—	220	—	120	824	—	5213
Малко-Търновска . .	—	935	—	570	474	993	1116	216	72	185	—	4561	—	280	—	77	49	322	—	728	—	5289
Ахтоболска	270	—	—	—	—	—	—	—	—	—	336	606	1342	—	—	—	—	—	—	1342	—	1948
Визенска	—	430	—	—	—	—	—	—	—	—	—	430	—	—	—	—	—	—	—	—	—	430
Общо:	270	1365	416	890	1374	1173	1116	1849	572	725	336	9986	1422	280	404	77	269	322	120	2394	—	12880

Горната таблица по най-очигледенъ начинъ опредѣля вървежа на турскитѣ звѣрства и опустошения въ Одринския виляеть. Тя отбѣлѣзва *по дни* постъпенното изгаряние на християнскитѣ села и къщи, постъпенното обездомивание на християнското население и постъпенното изваляние на безпомощнитѣ старци, жени и дѣца — въобще, отбѣлѣзва постъпенното опустошение на една рѣдка по красота планинска мѣстность. Потрѣбни сж само нѣколко кратки бѣлѣжки, за да стане картината на турската опустошителность още по-поразителна:

Турскитѣ изстѣпления въ тоя вѣтъ на Одринския виляеть траяха *прѣзъ цѣль единъ мѣсець* — отъ 18 августъ до 18 септемврий. Първото християнско село, което изпита турската жестокость, както и по-горѣ казахме, бѣ селото Пенека въ Ахтоболската кааза. Това стана на *18 августъ*. Два дни слѣдъ това започна всестранното навлизание на турската армия въ възстаналата мѣстность и се почна систематическото опожаряване на всички почти християнски села. Така, на 20 августъ бидоха *опустошени петъ* християнски села (*три* въ Малко-Търновската и *два* въ Визенската каази) и *опожарени* 245 къщи. Отъ 23 августъ до 1 септемврий ежедневно ставаха жертва на пламъцитѣ по нѣколко села и стотини къщи — най-много въ Малко-Търновската кааза. Прѣзъ днитѣ отъ 25 до 30 августъ станаха най-голѣмитѣ опустошения — главно въ М.-Търновската и Лозенградската каази. Така: на 24 августъ бидоха опепелени *три* християнски села, на 27 — *четири*, на 28 — *шестъ*, на 30 — *седмъ*, на 25 — *деветъ*, а на 26 с. м. войската *свършено опепели десетъ християнски села* (*деветъ* отъ които въ М.-Търновската кааза)!... Прѣзъ тия петъ дена на м. августъ почти цѣлата М.-Търновска кааза и сѣверната часть на Лозенградската прѣдставляваха необятно страховито пожарище! Прѣзъ тия дни бидоха обрнати въ грозни пепелища *тридесетъ и осмъ* християнски села! До края на този мѣсець въ възстаналата мѣстность турската опустошителна рѣка *изравни съ земята и заличи отъ картата на Одринско четиридесетъ и деветъ християнски села* (33 въ М.-Търновско и 12 въ Лозенградско), *опожари допъ хиляди къщи, обездоми около десетъ хиляди християни и изкла около двѣ хиляди мъжъе, жени и дѣца!* Никждѣ турскитѣ звѣрства и опустошения за толкова кратко врѣме не достигнаха до такива грамадни размѣри, както въ тоя край!... Турската армия съ гордость може да впише въ своята кървава история още единъ великъ подвигъ отъ най-грозно естество...

Мѣсець *септемврий* завари Одринско въ най-плачевно положение, нъ и той не бѣ пощастливъ за християнитѣ. Прѣзъ първата му половина турската войска завърши своята изтърбителна и опустошителна миссия по най-блѣскавъ начинъ. Отъ 2—18 септемврий бидоха *опепелени* и други *седмнайсе* християнски села (главно, въ М.-Търновската кааза), *опожарени* други 610 къщи и *обездомени* други три хиляди кътници. Послѣдната жертва на турската жестокость и опустошителность бѣ християнското село Коево — въ Лозенградската кааза.

Слѣдъ тия ужаси и грозни опустошения, положението на християнското население въ възстаналия край бѣ отъ най-отчаянитѣ. Голѣма часть отъ него — около 20 хиляди души, успѣха да прѣминатъ въ България, гдѣто имъ се притече въ помощъ държавната и обществената благотворителность. Останалото население се прѣсна по горитѣ, гладно, голо и немилостиво преслѣдвано отъ войската. Едва около края на септемврий, гонено отъ гладътъ и студътъ, започна то да се прибира въ пепелищата. Оставено само съ изпатената си глава на голитѣ рамена, и то, подобно на онова въ Битолския край, рискуваше да стане жертва на *гладна смъртъ*, ако и тукъ не бѣ се притекла въ помощъ широката благотворителность на челолюбивии дружества и състрадателни людѣе. Даже днесъ, слѣдъ една година, участъта на това население не е по-добра. Подслонено въ мизерни волиби, съградени отъ прѣстъ и храстъе, безъ покривка и поежщина, безъ земледѣлчески потрѣби и даже сѣме, и, при туй, поставено подъ грозния надзоръ на властѣта, то влачи единъ безподобенъ мизеренъ животъ, отчаянно, безъ всѣкаква перспектива и надѣжда въ бждъцето...

Безпорно, султанъ Хамидъ „великодушния господаръ“ спрѣмо робетѣ, жестоко отплати на ония, които ламтѣха да създадатъ нѣкакво си „царство на свободата“ прѣдъ самитѣ врати на неговата столица...

III. Турски звѣрства и опустошения въ Солунски вилаетъ.

Турска щадливостъ въ Солунски вилаетъ и войнитѣ причини. — Поименъ списъкъ на опенеленитѣ и пострадали християнски села, брой на изгоренитѣ къщи, на изкланитѣ и обездомени християни и на обезчестенитѣ жени и моми въ Сѣрски и Солунски санджаѣци. — Таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения. — Правителственъ тероръ и неговитѣ резултати.

Турскитѣ звѣрства и опустошения въ Солунски вилаетъ макаръ и да притѣжаватъ всички свои типични особености, размѣритѣ имъ, обаче, не бѣха тъй голѣми, както въ Битолския и Одрински вилаети. Турската войска, наистина, и тукъ опепели цѣли християнски села, изкла съ десетки и стотини клѣти старци, жени и дѣца, нанесе безчестие на много моми и жени, ала въздържа се да извърши она грозни опустошения на цѣли мѣстности, както въ Рѣсенско, Охридско, Костурско, Малко-Търновско и др. Причинитѣ на тая турска щадливостъ се криятъ въ обстоятелството, че християнската масса въ Солунския вилаетъ не биде ангажирана въ борбата и движението въ тоя вилаетъ носѣше изключително партизански характеръ; поради това, турското правителство не разполагаше съ благовиденъ прѣдлогъ, за да прѣдприеме и тукъ крути и чудовищни мѣрки спрѣмо едно население, което съ нищо не бѣ демонстрирало своята неприязнливостъ. Впрочемъ, въ нѣкои мѣста на вилаета (особенно въ Сѣрски санджаѣкъ), гдѣто, по силата на неумолимата необходимостъ, частъ отъ християнското население подкрѣпи и засили четнишкото движение, тамъ турскитѣ звѣрства и опустошения се проявиха въ всичката си жесточина и грозота. Селата Обидимъ и Кременъ — въ Неврокопската кааза, Бѣлица и Мехомия — въ Разлошкава и пр. и пр. изпитаха всички онаи ужаси и изтѣпления, които сж присящи само на турския войникъ! Все пѣкъ, броя на такива пострадали села тукъ е твърдѣ незначителенъ (не се наброяватъ повече отъ десетина), за да се допусне и сравнение съ извършенитѣ ужаси и опустошения въ Битолския и Одрински вилаети.

Прѣвъ врѣме на възстанишкото движение жестоко пострадаха въ Солунския вилаетъ слѣднитѣ християнски села:

а) Сѣрски санджаѣкъ.

Въ Сѣрската кааза:

Горно-Фрацани е християнско село отъ 90 къщи. На 3 октомврий, слѣдъ ожесточено сражение между четници и турска войска, послѣдната навлѣзе въ селото, ограби го и *13 къщи опожари*. Умрѣха отъ *изтезания* трима селени и *изгорѣха въ пламъцитѣ* двѣ дѣца. Аскера *обезчести* повече отъ 15 моми и жени и откара за Сѣръ 20 души селени.

Въ Неврокопската кааза:

Обидимъ е християнско село отъ 250 къщи. На 16 септемврий заранѣта, слѣдъ ожесточено сражение между голѣмъ партизански отрядъ и турска войска въ самото село, послѣдното биде запалено и *цѣлото опожарено*. Войската *изкла* 26 души мъже, жени и дѣца, между които сж: Стоименъ Зайковъ съ жена си Каранфила и синъ му Илия, Георги Юруковъ, Баба Милъа Юрукова и др. Много отъ изкланитѣ жени прѣдварително бидоха *обезчестени*. Всички жители отъ това село избѣгаха въ България.

Кременъ е християнско село отъ 198 къщи. На 18 септемврий, слѣдъ ожесточено сражение между съединени партизански отряди и многобройна войска, послѣдната нахълта въ селото, ограби го до игла и *цѣлото опожари*. *Изклани* сж отъ това село 17 души, между които сж: Георги Филиповски (кметъ), жена му Митра, синъ му Пенко, Стоянъ Утавовъ, Никола Пицевъ и др. Всички жители отъ това село избѣгаха въ България.

Въ Мелнишката кааза:

Пиринъ е християнско село отъ 140 къщи. На 1 септемврий, слѣдъ ожесточено и кървопролитно сражение между четници и многобройна войска, послѣдната нахълта въ се-

лото, ограби го и 17 къщи и 40 плевни опожари. Убити и изклани сж повече отъ 85 души, между които сж: Апостолъ Димитровъ, Стоянъ Петковъ, Костадинъ попъ Столновъ, Дим. Стоименовъ, Георги Петровъ, Георги Атанасовъ Парали и др. Ранени сж: Вангелия Ангелова, Ангелъ Ст. Черневъ и други двамина. Въ балкана при върха „Куклитъ“ войската изгори 40 къщи и 40 плевни и откара 500 овце, 50 крави и 12 конѣ и мулета. На 30 септемврий възвърналия се свещеникъ Стаматъ попъ Илиевъ биде заловенъ отъ войската, измъчванъ и по пътя за Мелникъ закланъ.

Въ Разлошката кааза:

Мехомия е казалийски центъръ на Разлошката кааза и брой 650 християнски и 290 мухамедански къщи. На 14 септемврий прѣзъ ноцъта, слѣдъ кървопролитно сражение въ самия градъ между четници и турския гарнизонъ, послѣдния нападна християнскитѣ махали, ограби ги до игла и 95 къщи и толкова плевни опожари. Убити и изклани сж: Дим. Найденски, синоветѣ му Петъръ и Иванъ, братята Исидоръ и Ринка Копанарски и синоветѣ имъ Никола, Георги и Иванъ, Тодоръ и Георги Паралунски, Никола Чекановъ, Мария Цудуманова, Никола и Иванъ Миладинови, Георги Кувовъ, Атанасъ Томевъ, Мине Найденски и др. 18 души. Живи изгорени сж: Атанасъ Паралунски, Лазе Милевъ, Христо и Тане Жечови, Георги Финдринъ, Костадинъ Фарфаровъ и др. Ранени сж: Нивола Бѣлчевъ, Радой Лагадински, Никола Пулинъ, Георги Бондевъ и др. Обезчестени и залячени сж по харемитѣ момитѣ: Ленка Цудуманска, Микия Патакова, Марии Влаина и Цона Копанарска. Голѣма часть отъ християнитѣ на това градче избѣгаха въ България.

Бачево е смѣсено село отъ 130 християнски и 120 мухамедански къщи. На 14 септемврий, слѣдъ ожесточено сражение между четници и войска, послѣдната нахълта въ селото, ограби до игла християнската махала и 4 къщи опожари. Убити и изклани сж повече отъ 50 души мъжѣ, жени и дѣца, между които сж: Атанасъ Митревъ, (калъба), Тодоръ Савовъ (парализиранъ), Симеонъ Панайотовъ, Филимона Кръстева, Ерсенъ Цвѣтковъ, Янаки Алексковъ, Ветка Димчова, (2-годишно дѣте), Николина Тинева и др. Повечето житсли отъ това село избѣгаха въ България.

Бялица е смѣсено село отъ 540 християнски и 110 мухамедански къщи. На 18 септемврий 250 души войска обради селото и поиска отъ християнското население да прѣдаде оръжието си. Една чета, известена за това, нападна аскера, прогони го и завзе селото. Обаче при отстъплението си, аскера запали християнската махала и цялата опожари. На мръвяване пристигна многобройна войска, срази се съ четниците и ги изгони изъ селото. Тогава послѣднитѣ запалиха мухамеданската махала, която цяла изгорѣ. По тоя начинъ, цѣлото село биде обрнато въ пепелище. Тукъ аскера извля повече отъ 120 души старци, жени и дѣца. Почти всички обездомени християни избѣгаха въ България.

Освѣнъ горнитѣ села, въ Разлошко бидоха ограбени и с. с. Годлѣво, Недобърско, Драглище (Горно и Долно) и голѣма часть отъ жителитѣ имъ избѣгаха въ България.

Отвѣдната таблица (стр. 240) ще даде по-ясно прѣдставление за равмѣритѣ на турскитѣ звѣрства и опустошения въ Сърския санджакъ.

Спорѣдъ тая таблица, въ 4-тѣ каази на Сърския санджакъ жестоко пострадаха седмъ населени мѣста, три отъ които сж съвършено опепелени, а четири — отчасти. Въ тия седмъ села опожарени сж хилядо и деветдесетъ християнски къщи; обездомени сж 5772 души християни, изклани и убити сж 290 старци жени и дѣца и обезчестени сж 50 жени и моми. Отъ тия общи сборове се вижда, че турскитѣ звѣрства и опустошения и въ тоя край сж отъ сщщото естество, както и въ другитѣ мѣста на Македония и Одринско.

6) Солунски санджакъ.

Въ Кукушката кааза:

Постоларъ е християнско село отъ 56 къщи. На 16 юлий, слѣдъ ожесточено сражение между четници и войска, послѣдната нахълта въ селото, цѣлото ограби и шестъ къщи опожари.

(Турски звѣрства и опустошения въ Сърски санджакъ).

№ по редъ	Наименование на пострадалият населени мѣста.	Брой на кащитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени кащи		Убити и изклани		Моми и жени		Обездомени		Дата на произшествието
		Християнскн	Мухамеданскн	Християни	Мухамедани	Християнскн	На %	Християни	На %	Обезчестени	Плѣсени	Християни	На %	
С ъ р с к и с а н д ж а к ъ														
1	с. Горно-Фрацани . . .	90	—	520	—	18	14·40	5	1·00	15	—	80	15·40	3/X
166	Населени мѣста . . .	14260	5600	70000	86480	—	—	—	—	—	—	—	—	—
167	Всичко въ Серската кааза	14350	5600	70520	86480	18	0·10	5	—	15	—	80	0·10	3/X
Н е в р о к о п с к а к а а з а														
1	с. Обядимъ	250	—	1400	—	250	100·00	26	1·80	—	—	1374	100·00	16/IX
2	„ Кременъ	193	—	1200	—	198	100·00	17	1·40	—	—	1183	100·00	18/IX
126	Населени мѣста	3598	10576	34318	41820	—	—	—	—	—	—	—	—	—
128	Всичко въ Неврокопската кааза	4046	10576	36918	41820	448	11·10	43	0·10	—	—	2557	7·00	16—18/IX
М е л н и ш к а к а а з а														
1	с. Пиринъ	140	—	820	—	17	12·20	35	4·30	—	—	100	13·40	1/IX
50	Населени мѣста	3200	1250	19960	6250	—	—	—	—	—	—	—	—	—
51	Всичко въ Мелишката кааза	3340	1250	20780	6250	17	0·50	35	0·20	—	—	100	0·50	1/IX
Р а з л о ш к а к а а з а														
1	гр. Мехомля	650	290	3200	1400	95	14·60	37	1·20	—	4	510	16·00	14/IX
2	с. Бачево	180	1·0	650	570	4	3·10	50	7·70	35	—	25	3·80	14/IX
3	Бѣлица	540	110	2700	580	513	95·00	120	4·40	—	—	2500	92·70	17/IX
10	Населени мѣста	3580	1230	17200	6340	—	—	—	—	—	—	—	—	—
13	Всичко въ Разлошката кааза	4900	1740	23750	6950	612	12·50	207	1·00	35	4	8035	12·80	14—17/IX
7	Въ 4 каази на Сърски санджакъ	26636	19166	151968	98500	1090	4·10	290	0·20	50	4	5772	3·80	1/IX—3/X

жари. Убити и изклани сж: Киро Кадиевъ, Димо Байрактаръ и Ильо Ангбовъ. Обезчестени сж повече отъ 20 жени и моми.

Въ Доѳранската кааза:

Балинци е християнско село отъ 35 кщи. На 15 августъ, слѣдъ сражение между четници и аскеръ, послѣдния навлѣзе въ селото, до игла го ограби и двѣ кщи опожари. Убитъ е само единъ селенинъ. Обезчестени сж много жени и моми.

Други опожарявания въ тоя санджакъ прѣзъ врѣме на възстанието не станаха, ала бидоха ограбени много християнски села въ всичкитѣ каази.

Страданията на християнитѣ въ Солунски виляеть не се ограничиха само съ тия звѣрства и опожарявания. Лишено отъ поводъ, за да даде широкъ просторъ на своята опустошителна и прѣстѣнна ржа, турското правителство прибѣгна къмъ оня безграниченъ тероръ съ който често си служи, когато е потрѣбно да се омаломощи или смаже християнското население, като тоя пътъ го засили до най-висока степенъ. Турската войска, прѣдзначена да преслѣдва и изтрѣбѣва четитѣ, облѣчена въ широки плномоция да бжде безжалостна

спрѣмо всѣки смутитель на редѣтъ и сповойствието, нѣ лишена отъ възможность да изпѣлни своето прѣдзначеніе (както знаемъ, четитѣ рѣдко нападаха голѣми турски отряди), упражни надъ християнското население въ вилета такъвъ безграниченъ тороръ, щото малко остана да го прѣдизвика на саморазправа! Разбира се, благоразумието взѣ върхъ и населението съ християнско търпение прѣнесе грознитѣ вилѣнїя на султановата войска. Нѣколко само случки ще бждатъ достатъчно, за да илюстриратъ всички ужасъ на тоя тероръ.

На 17 августъ въ Воденското село *Потъ* бидоха бити до смъртъ отъ една турска потера всички селени, за да кажатъ скрито оржжие. Двама отъ селенитѣ—Петъръ Минговъ и Петъръ Николовъ, слѣдъ жестокъ побой, бидоха обѣсени съ главата надолу и въ това положение държани прѣзъ цѣли три часа. Аскера ограби всички къщя, обезчести много жени и момп и откара въ Воденския затворъ около 30 души селени.

На 11 септемврий селото *Смоквица* (Гевгелийско) бѣ театръ на безчовѣчни изтезания. Силна потеря влѣзна въ селото и започна отрѣдъ да бие селенитѣ, за да прѣдадатъ скрито оржжие. Дванайсе души селени, между, които и селския свещеникъ, полумъртви бидоха откарани въ Гевгелия и хвърлени въ затвора.

Въ първитѣ дни на м. октомврий мрогобройна потеря дойде въ с. *Конско* (Гевгелийско) и подрѣдъ почна да бие и измѣчва селенитѣ, за да прѣдадатъ скрито оржжие. Въ черковния дворъ аскера накладе силенъ огнь и въ него хвърли голи трима селени... Тѣ бидоха печени до като не провапа отъ тѣхъ човѣшка масъ!.. Другъ единъ селенинъ, за да избѣгне тия адски мъчения, хвърли се отъ горния етажъ на училищното здание, съ цѣль да се самоубие! Нѣ, за наказание, и той биде живъ опечень!... Трети селенинъ биде обѣсенъ съ главата надолу и въ това положение издѣхна!...

Най-голѣми бѣха турскитѣ зулуми въ Тивевешката кааза. Аскера тукъ буйствоваше въ широка смисль на думата и не остави незасѣгнато нито едно християнско село. Така: прѣзъ м. августъ жестоко биде битъ отъ стражари, въ присѣтствието на Неготинския каймакаминъ и на полицейския приставъ Хаджи Кени бей, Лазо Давчевъ отъ градчето *Кавадарци*. Тоя клѣтнякъ биде отнесенъ отъ раднинитѣ му дори въ Солунъ и показанъ на руския и английски консули. — Прѣзъ сѣщия мѣсець въ с. *Клишик* биде убитъ отъ аскера селенина Митре Цуцевъ.—Въ с. *Бъгница* биде смазанъ отъ бой Данаилъ Станчевъ.—Въ с. с. *Барово*, *Клисура*, *Копривщица*, *Рагна* и *Чемерско* войската жестоко измѣчи почти всички селени и ограби къщята имъ. — Въ с. *Ватоша* бидоха бити до смъртъ селенитѣ Гьоре Мечваря, Колю Бебето, Иванчо и Йлия Ралеви и мнозина други. — Войницитѣ отъ запаса (илавето) Алилъ Махмудъ, Мехмедъ Енинъ, Сулейманъ Куртишъ и Исмаилъ Джумали, съ знанието на селския кметъ Азисъ Абди, разхвърлиха данѣкъ въ своя полза надъ всички християни въ селото *Ватоша*. Между мнозината селени, обложени съ тоя данѣкъ, платиха; Камче Настевъ — 50 лева, Недо Ангелковъ — 75 лева, Георги Настевъ — 50 лева, Ристе Ангеловъ — 25 лева и пр. и пр. Отказалитѣ се да плататъ наложения данѣкъ бидоха подложени на нечути изтезания. Между злѣ бититѣ сж и Василъ Мочлишки, Димо Мойсовъ, Пано Толевъ, Ильо Ралеви и мн. др.

На 18 септемврий селото *Якоруда* (Разлопко) отъ тъмни зори биде заградено отъ войска и башибозукъ. Прочутии въ каазата полицейски приставъ Еюбъ съ 50 души войници арестува въ казармата 80 души селени съ двамата свѣщеници. Прѣдложи имъ да прѣдадатъ оржжието си, нѣ понеже никой не послуша заповѣдта му, захванаха изтезанията най-напрѣдъ отъ свещеницитѣ: единия отъ тѣхъ, попъ Филипъ, биде цѣль облѣнъ въ кръвь, изкубана брадата му и ступени челюститѣ му. За да сплашатъ още повече селянитѣ, повалиха прѣдъ тѣхъ попа и му удариха още 50 тояги и слѣдъ това го затвориха въ нуждника. Селенитѣ стояха затворени въ казармата до 21 септ., всички бидоха смазани отъ бой, обезобразени и потънали въ кръвь. Понеже Еюбъ остана недоволенъ отъ резултатитѣ на своята тридневна работа, на 21 септ. заповѣда да се събератъ всички жени и дѣца въ черквата. Тукъ той лично подложи на клѣтва прѣдъ иконитѣ женитѣ за оржжието. Когато и това не помогна, Еюбъ извиква Петра Златева и 10 годишното ѣ момиче всрѣдъ черква и,

въ присъствие на всички, *отряза пръстите на дътето, а майката започна да коли.* Кръвта течеше и общъ ужасъ обзе всички. Еюбъ остави жертвата си недоклана, нъ започна да до 10 минути всички да се простятъ съ мжсетъ си, които ще изколи, ако не посочятъ оржието имъ. Захвана се процаванието всрѣдъ ужасенъ писъкъ и плачъ. Картината бѣ потрѣсающа . . . Само Еюбъ и неговитѣ другари бѣха безчувствени къмъ тия сцени. Въ тоя моментъ единъ гласъ извика: „Комити нападате!“ Ужасъ обзѣ войската. Еюбъ, войници и башибозувъ избѣгаха като луди. Подиръ малко се разбира, че никакви комити не е имало; обаче, тая случайность спаси селенитѣ отъ понататъшни изтезания.

И пр. и пр. и пр.

Отъ тоя родъ бѣ терора въ Солунски виляеть. Подобни случки бихме привѣли съ хиляди, ако не прѣтрупвахъ настоящето изложение съ излишенъ материялъ. Войската бѣ самовластенъ господарь и безнаказанно вършеше золуми, убийства, грабежи и безчестия надъ христианитѣ. Населението не прѣставаше да се оплаква на властта и европейскитѣ консули въ Солунъ, на тълпи отиваше въ тоя градъ и демонстрираше своитѣ страдания, нъ никакво облѣгчение не получи.

Това положение въ Солунски виляеть траи прѣвъ цѣлия възстанишки периодъ и — по-сетнѣ. Тѣшко лѣгна то върху христианското население, което едва се задържа да не отговори съ въоръжена самоотбрана и саморазправа . . . Високи интереси и важни съображения обаче, налагаха неговата търпѣливостъ, и то, върно на дългътъ си, въздържа се до край.

IV. Турски звѣрства и опустошения въ Скопски виляеть.

Поименъ списъкъ на опепеленитѣ христиански села, брой на изгоренитѣ къщи и на изкланитѣ и обездоменни христиани въ Скопски санджакъ. — Таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения. — Турски опустошения. — Резултати на турския тероръ. — Списъкъ на убититѣ христиани.

Скопския виляеть, или, по-право, македонската му часть, не бѣ по-щастливъ отъ Солунския прѣвъ възстанишки периодъ. Поставенъ въ еднакви условия съ послѣдния (и тукъ христианската масса не бѣ ангажирана въ борбата и движението носѣше изключително партизански характеръ), размѣритѣ на турскитѣ звѣрства и опустошения и тукъ не бѣха особено голѣми, нъ за туй пкъ правителствениия тероръ надъ христианското население бѣ безграниченъ. Буйствата и золумитѣ на войскитѣ въ тоя край бѣха до такава степенъ голѣми, щото правѣха положението на христианитѣ нетърпимо и катастрофата щѣше да бжде неминуема, ако благоразумието у революционнитѣ кръгове не взѣмеше върхъ! . . . И тукъ, подобно на Солунско, бидоха опепелени отъ войскитѣ незначителенъ брой христиански села, така щото, за нѣкакво сравнение съ ужаситѣ и опустошенията въ Битолско и Одринско и дума не може да става. Все пкъ, кратка упомѣна и за тѣхъ ще илюстрира положението на христианското население и въ тоя край и лишень пкъ ще подчертае безпредѣлнитѣ турски злодѣяния.

Въ Скопския санджакъ жестоко пострадаха слѣднитѣ христиански селца.

Въ Щипската кааза:

Долно-Трогерци е христианско село отъ 20 къщи. На 15 августъ, слѣдъ ожесточено и кървопролитно сражение между четници и многобройна турска войска, селото биде нападнато, ограбено до игла и *половината му къщи (10) опожарени.* Убити и изклани сж: Георги Мицевъ, Павле Митевъ (7 годишно дѣте), Мария Тодорова (20-годишна — прѣдварително обезчестена) и селския вметъ Яни Стойчевъ. Ранени сж: Ефтимъ Чакаловъ, селенина Петрушъ и жената Куза Лазова. Осъмъ души отъ селскитѣ първенци аскера жестоко измъчи и откара въ Щипския затворъ.

Въ Кочанската кааза:

Ново-Село е христианско селце отъ 30 къщи. На 5 септемврий, слѣдъ кървопролитно сражение между голѣмъ партизански отрядъ и шесть-хилядна турска войска, послѣдната на-

влѣзе въ селото, ограби го до игла и *цѣлото опожари*. *Изклани и убити* сж отъ това село около 15 души мъже и жени.

Витѡша е смѣсено село отъ 15 християнски и 35 мухамедански кѣщи. На другия день слѣдъ изгарянieto на Ново-село, сѣщия аскеръ нападна християнската махала въ това село, ограби кѣщата и *всички опожари*. *Убити и изклани* сж осѣмъ души селени.

Вранинци е християнско село отъ 35 кѣщи. Едновременно съ изгарянieto на Витѡша, часть отъ аскера навлѣзе и въ това село, всички кѣщи ограби и *двайсе опожари*. *Изклани* сж отъ това село 20 души селени.

Прѣсекъ е християнско село отъ 160 кѣщи. На 3 октомврий многобройна войска, излѣзда да преслѣдва чети, навлѣзе въ това село, цѣлото ограби и 6 кѣщи *опожари*.

Въ Кратовската кааза:

Луково е християнско селце отъ 13 кѣщи. На 25 августъ, слѣдъ кървопролитно сражение между четници и войска, послѣдната навлѣзе въ селото, ограби го до игла и *цѣлото опожари*. *Убити и изклани* сж: Димитъръ Моневъ, жена му и Зорка Досева.

Тя сж най-жестокo пострадалитѣ християнски села въ Скопския санджакъ. Слѣдната таблица ще даде по-ясно прѣдставление за размѣритѣ на извършенитѣ звѣрства и опустошения.

(Турски звѣрства и опустошения въ Скопски санджакъ).

№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ населени мѣста	Брой на кѣщитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени кѣщи		Убити и изклани		Жени и моми		Обездомени жители		Дата на произшествието
		Християнски	Мухамедански	Християни	Мухамедани	Християнски	На %	Християни	На %	Обезчестени	Плѣвени	Християни	На %	
Ш К Н О К а з а К а р а з а														
1	с. Долно-Трогерци	20	—	186	—	10	50 00	13	7 00	—	—	90	48 40	15/VIII
121	населени мѣста	3634	5128	23110	26320	—	—	—	—	—	—	—	—	—
122	Всичко въ Шипската кааза	3654	5128	23296	26320	10	0 30	13	—	—	—	90	0 40	15/VIII
К о ч а н с к а К а р а з а														
1	с. Ново-село	30	—	140	—	30	100 00	15	10 70	—	—	125	100 00	5/IX
2	„ Витѡша	15	35	110	220	15	100 00	8	7 60	—	—	102	100 00	6/IX
3	„ Вранинци	3	—	175	—	20	57 10	20	11 40	—	—	90	51 40	6 IX
4	„ Прѣсекъ	160	—	1200	—	6	3 80	1	0 10	—	—	50	4 20	3/X
67	населени мѣста	2880	2175	21125	13100	—	—	—	—	—	—	—	—	—
71	Всичко въ Кочанск. кааза	3120	2210	22750	13320	71	2 30	44	0 20	—	—	367	1 60	4/IX—8 X
К р а т о в с к а К а р а з а														
1	с. Луково	13	—	130	—	13	100 00	3	—	—	—	120	100 00	25/VIII
75	населени мѣста	2291	1125	19605	4125	—	—	—	—	—	—	—	—	—
76	Всичко въ Кратов. кааза	2304	1125	19725	4125	13	0 60	3	—	—	—	120	0 60	25.VIII
6	Въ 3 каази на Скопски санджакъ	90 8	8158	65771	43765	94	1 00	60	0 10	—	—	577	0 90	15/VIII—3/X

Въ Скопски санджакъ жестоко пострадаха *шестъ* християнски села, *три* отъ които сж *свършено опепелени*, *два*—*наполовина* и *едно*—*отчасти*. Общия брой на *опожаренитѣ* кѣщи възлиза на 94 (1% отъ цѣлокупния брой на християнскитѣ кѣщи въ тритѣ каази), на *убититѣ и изклани* християни—на 60 души. Колко и да сж незначителни размѣритѣ на турскитѣ звѣрства и опустошения въ тоя край на Македония, все пѣкъ илюстриратъ до висока степенъ положението на християнското население. Нѣ пълна и поразителна картина на турскитѣ опустошения въ Скопския санджакъ прѣвъ възстанишкия периодъ дава слѣдния многорѣчивъ списъкъ:

(Турски опустошени въ Скопски санджакъ прѣзъ лѣтото на 1903 год.)

Име и прѣзвие на пострадавши (Глава на семейството)	Историческо		Къде е претрпѣвало семейството преди изгнанието	Причини щети на семейството	Прѣдизп. оубѣдн. въ турск. оубѣдн.	Забѣлѣжка
	Историческо	Село или градъ				
1 Андрей Смиленъ	Скопска	Кожле	Бавилово дрянъ	Всичката база, стона и 75 лова въ нари	8	
2 Георги Боманинъ	Паланочка	Търново	2 овци, 400 ови жито	Овцѣт, похлѣбната и дръвнѣт	18	
3 Милошъ Митровъ	"	"	2 овци, 300 " 1 коза, 1 волъ и 450 ови жито	3 овци и всичката похлѣбна	10	
4 Георги Младенъ	"	"	10 " 400 ови жито, 8 козара пчели	Цѣлата похлѣбна	8	
5 Гоце Петровъ	Дурацка-Рѣка	"	200 ови жито	Козитъ и цѣлата похлѣбна	11	
6 Илина Петрова	"	"	2 кози и 50 ови жито	Всичката похлѣбна	7	
7 Младенъ Величковиъ	Лушко	"	800 ови жито	Всичката похлѣбна	6	
8 Христо Миловиъ	"	"	200 " и една брава	Дрѣва, 50 ови масло, 10 ови сирене и 10 лова нари	6	
9 Величко Петровъ	"	"	300 " " " "	Похлѣбната и 10 лова нари	4	
10 Стойко Янковиъ	"	"	150 " " " "	Дара на джѣвѣра му, дръвнѣт въ къщи и 6 лова нари	7	
11 Милошъ Станковиъ	"	"	2000 ови жито, 200 ови сѣно, 200 ови слама, 3 волѣ, 15 овци и една коза	1000 ови жито, всѣкото сѣно и слама	15	
12 Стойко Янковиъ	"	"	8 овци, 2 волѣ, 1600 ови жито, 1000 ови сѣно и 150 ови слама	100 " " " "	6	
13 Цѣфанъ Гьомѣвъ	"	"	800 ови жито, 500 ови сѣно, 600 ови картофи и 1000 ови слама	Сѣното, сламата, картофитъ и 160 ови жито	5	
14 Додо Стояновиъ	"	Градецъ	5 овци, 400 ови жито	Всичката похлѣбна	8	
15 Цено Марковиъ	"	"	10 " 600 " " "	отъ къщи	5	
16 Ангелъ Митровъ	"	"	2 волѣ и една брава	20 аршина слама	1	Джѣвѣра му Иванка обесотена отъ асѣра и похлѣба сѣдѣ 20 дни.
17 Додо Петровъ	"	Борово	400 ови жито	Всичката похлѣбна	7	
18 Иванъ Спасковиъ	"	Паланка	Едно лозе отъ когото оцава прѣдизпанието си	Цѣлото лозе опустошено отъ асѣра	1	
19 Коце Илиевъ	"	"	Работилецъ-наѣмачаръ	Отъ бои доможилецъ стана въ работилецъ на работа	7	
20 Алекси Величковиъ	"	"	3 изгнана земя, 5 говеда и 2 овци	Похлѣбната	38	Дѣтѣт му джѣвѣра и слама му обесотени отъ асѣра.
21 Звѣранъ Димитровъ	Паланка	Косовица	Работилецъ	Похлѣбната му и 30 лова турски	38	
22 Георги Димитровъ	"	"	8 говеда, 20 овци	" " " "	5	Джѣвѣра отъ оубѣдната на турани.
23 Васе Петровъ	"	"	10 овци	" " " "	30	Жена му обесотена.
24 Дрѣво Стояновиъ	"	"	8 говеда, 20 овци	" " " "	15	
25 Стоянъ Митровъ	"	Луковица	Работилецъ	" " " "	6	
26 Наво Димитровъ	"	"	2 говеда, 16 овци	" " " "	10	
27 Наво Митровъ	"	"	20 овци, 1 говеда	" " " "	16	
28 Косто Янковиъ	"	Бостенъ-Долъ	20 " 16 говеда	Ограбени 3 л. турски, 1 вафта, 1 връзъ, 3 козара пчели, 1 черъ, 1 долама и 130 лова нари и цѣлата похлѣбна	8	
29 Саво Миловиъ	"	"	50 " 16 говеда	" " " "	13	
30 Великъ Костадиновиъ	"	"	30 овци	" " " "	11	
31 Георги Цѣтковиъ	"	"	Къща, козара, жито, масло, брава и др. земледѣлски и животни произведени	" " " "	20	с. Луково, опустоше отъ 13 секояста обраб. чѣшли, земле худото ограб. и нар. отъ асѣра
32 Илко Стояновиъ	Братовска	Лушко	дѣтески и животни произведени	Всичкото му кивале изгорено	180	Оубѣдната е цѣла, безъ малкут животинки, кабол, влад. масок.
33 Или Христовиъ	"	"	Равни земл. и живот. произвед. и похлѣбна	" " " "	200	Баба и старѣца отъ семейството малки.
34 Илия Цѣтковиъ	"	"	Похлѣбна, оборъ, 200 ови сирене, 300 ови масло, 500 врши жито	" " " "	85	
35 Мила Досѣвъ	"	"	Земл. и живот. произведени, богата похлѣбна	" " " "	65	
36 Стано Георгиѣвъ	"	"	Къща, похлѣбна, кози, жито, масло и пр.	" " " "	120	Жена му Зора Досѣва замлена.
37 Димитръ Момѣвъ	"	"	" " " "	" " " "	50	
38 Зано Досѣвъ	"	"	" " " "	" " " "	50	
39 Тасе Георгиѣвъ	"	"	" " " "	" " " "	48	
40 Досе Стояновиъ	"	"	" " " "	" " " "	33	
41 Павелъ Ангеловъ	"	"	" " " "	" " " "	15	
42 Тека Зойкова	"	"	" " " "	" " " "	64	Домакина Атанасъ забѣднатъ.
43 Трайко Димитровъ	"	"	" " " "	" " " "	76	
44 Цено Атанасовъ	"	"	" " " "	" " " "		
45 Иванъ Атанасовъ	"	"	" " " "	" " " "		
46 Атанасъ Кичѣвъ	Бочина	Прѣсевиъ	Къща, похлѣбна, дрѣва, храна и живот. произведени, 20 овци, 23 кози, 3 волѣ и 5 врши	Всичко изгорено и 2 волѣ, 3 кози, 4 овци отгнани		
47 Великъ Андѣвъ	"	"	Къща, похлѣбна, храна, разни произведени, 56 овци, 66 кози, 3 волѣ, 12 волѣ	Къщата, похлѣбната и произвѣнитъ изгорени		

№	Име на стопанственика	Категория	Площ	Вид на земята	Състояние	Забелески	№
48	Георги Цанов	Котакан	7	Квц. полянина, землек. и жикот. проваз- дени, 2 магарета, 8 вола, 14 овца, 30 коза	Бяло наторено овсяк, добитък	41	
49	Симеон Георгиев	"	4	Квц. полянина, рана проваз. грава, 1 коза, 5 вол, 1 овца и 5 кон.	Бяло наторено, вола отварила	39	
50	Стоян Чифли	"	6	Квц. полянина, хрико, жикот. проваз. дени, земл. савина, 20 вола, 2 коза, 2 овца и 1 крава	"	40	
51	Стоян Петров	"	10	Квц. полянина, хрико, жикот. проваз. дени, 30 овца, 1 пр., 1 коза, 2 вола, 1 крава,	"	41	
52	Георги Ангелов	Дялг-Дялг	3	Квц. полянина, хрико, жикот. проваз. дени, жикот. проваз. дени, 13 вола, 1 магаре и 8 вола	Полянината отграбена, къщата наторена	15	
53	Никола Ангелов	Брабана	4	Квц. полянина	Полянината отграбена	46	
54	Ян Звез	Дол.-Туретчи	8	Квц. полянина, хамбар, полянина, дръж, жикот. проваз. дени	Бяло наторено	60	
55	Арсен Томев	"	10	Квц. полянина, хамбар, полянина, дръж, жикот. проваз. дени, 7 овца, 7 овца, дръж	"	48	
56	Мите Домазет	"	5	Квц. полянина, глъба, дръж, слама, жикот	"	82	
57	Наум Христов	"	7	Квц. хамбар, хамбар, полянина	"	32	
58	Мано Домазет	"	3	Квц. полянина, хамбар	"	19	
59	Коче Шавлов	"	11	2 квца, хрико, хамбар, глъба, 2 хамбара, 40 овца и 10 глави добитък	Бяло отграбено и наторено и два вола убити	37	
60	Мано Домазет	"	10	2 квца, 1 глъба, 1 хамбар, 1000 пр. жикот, 80 овца, 20 глави добитък, слама и козл.	Квцата, полянината и ерозията наторено	300	
61	Ян Домазет	"	5	1 квца, 110 овца овсяк, 150 овца ржак, 30 глави добитък	Бяло отграбено и наторено	34	
62	Ян Шавлов	"	8	1 квца, жикот, дръж и 4 вол. и човър и 2 кон	Ограбено жикот, хамбара наторено	91	
63	Джиро Домазет	"	4	Глъба, слама, жикот, козл. и човър и 2 кон	"	47	
64	Мите Томев	"	9	Квц. полянина и жикот	Ограбено жикот и дръж	4	
65	Баба Куз	"	12	2 квца, жикот, полянина	Ограбено дръж и полянина	8	
66	Коче Шавлов	"	6	2 квца, хрико, хамбар, глъба, 3 хамбара, 40 овца, 10 глави добитък	Бяло наторено и два вола убити	190	
67	Коремачи Тасе	Коремачи	7	Квц. жикот, полянина, хрико, жикот, хрико, савина, човър и 3 кон, дръж и 3 овца	Бяло наторено и отграбено	71	
68	Петре Домазет	"	6	Квц. хамбар, 10 овца, 2 кон, слама, дръж, полянина	Бяло наторено и отграбено, отгледени 3 крава, 1 биволец, 15 овца	171	
69	Стоян Домазет	"	6	Квц. хамбар, 10 овца, 2 кон, слама, дръж, полянина	Бяло отграбено и наторено	70	
70	Евразъ Манаф	"	9	Квц. 500 пр. жикот, 1 бивца от нико, дръж, полянина, 1 хамбар	1 козла убит и жикото отграбено и наторено	89	
71	Томан Мано	"	3	Квц. полянина и дръж	Наторено	18	
72	Дани Дамбов	"	4	Квц. полянина	Квцата от полянината наторена, 1 бив- волец отгледен	47	
73	Евразъ Попов	"	6	Квц. полянина, жикот	Полянината отграбена, 2 кон са наторени	42	
74	Георги Веселинов	"	8	"	"	25	
75	Нацо Попов	"	4	Квц. полянина, дръж и пр.	Наторено говедрината и крава от теля, 1 козла убит, 30 овца бакър жикот, 2-та овца и полянината отграбена	39	
76	Ангелов Радон	"	5	1 квца	Обрана полянина	6	
77	Евразъ Срабрън	"	7	1 квца от полянината	Бяло наторено	48	
78	Петруша Стоянов	"	12	Дръж, полянина, слама	Ограбена полянината и дръжта, 2 коза отгледени	15	
79	Иванчо Димов	Варош	8	10 овца, 2 вола, 2 коза	Дръжта отграбена, отгледени 10 крава турски	17	
80	Тасе Дялг	"	7	1 магаре	Полянината му отграбена	6	
81	Славко Славар	"	15	Ковча и едно магаре	"	5	
82	Саво Рабур	"	9	1 козла и 2 крава	"	6	
83	Тасе Милков	"	10	10 вола, 2 магарета и 2 коза	"	7	
84	Тасе Струманов	Пестришко	10	Квца, човър, бивца, 50 глави овца	"	10	
85	Мано Воктур	Орле	16	80 глави овца и една козла	"	7	
86	Коче Велков	"	17	78 глави овца, слама, 60 овца, 60 глави овца добитък	"	7	
87	Ацо Сурман	Горн-Бакман	6	1 магаре	Бяло отграбено	28	
88	Хриго Милев	"	5	Квца, жикот, добитък, полянина и др.	Ограбена дръжта и 2 крава турски	10	
89	Тасе Милев	"	6	25 глави овца, 4 глави добитък	Квцата полянина отграбена	6	
90	Ангелов Тасев	"	6	1 магаре	"	7	
91	Иван Здревков	Мелушки	6	Квца, 1 магаре и 1 люче	"	5	
92	Трайо, Мите и Ефтимъ Шопови	"	16	150 глави овца, 3 крава, 3 коза, 3 магарета	"	8	
93	Басо Трайков	Добрич	5	1 магаре, 1 коза, 15 глави овца	Бяло наторено	60	
94	Миле Райков	Ново Село (Щип)	2	1 квца от добра полянина	"	50	
95	Мано Райков	"	7	Квца от полянина	"	65	
96	Миле Х. Павлов	"	4	"	"	65	
96						3563	

Домашна забелеска.
Домашна убит от козера.
Дана от семейството убит.

Овсяк убит; общата наторена
на работ.
Домашна убит, жената сакта и
нег. на работ; дръжта мила.
Домашна наторена.

Отвѣдния списъкъ, съдържащъ само частъ отъ извършенитѣ опустошения въ Скопскии санджакъ, говори най-краснорѣчиво за жестоката участъ на християнското население. Потрѣбни сж още само нѣколко образци отъ всестранния правителственъ тероръ, за да стане картината на християнскитѣ страдания въ тоя край още по-поразителна.

Така:

1) Въ Скопската кааза:

Въ прѣвитѣ дни на м. августъ поляка-арнаутинъ на с. *Инджикьево* залови селскии говедаръ Трайво и, слѣдъ жестокъ побой, разпна го на двѣ дървета и въ това положение го държа 8 часа подрѣдъ.

На 3 августъ, слѣдъ сражението при с. *Кожле* между четници и войска, послѣдната, придружена и отъ башибозукъ изъ мухамед. село Смѣсица, нахълта въ селото, ограби го и извърши грозни мъчения надъ селенитѣ: Петрушъ Павловъ, Стойче Георгиевъ (вслѣдствие на това и умрѣха), Ив. Гачевъ, попъ Андрѣвица и др.

На 13 августъ, Тасе отъ с. *Арачиново*, отивайки съ колата си на воденица, на пята биде пресрѣщнатъ отъ войници и немилостиво битъ. Слѣдъ два дни Тасе умрѣ.

Прѣзъ сжщия день турска потеря, минавайки прѣзъ с. *Сушица*, тешко нарани Милана Димовъ и жестоко измъчи други двамина селени.

На 14 августъ турска потеря, минавайки прѣзъ село *Пуста-Бръзница*, прѣби до смъртъ нѣколко души и ограби на Ивана Стояновъ 3 оки масло и 3 кошара медъ; на Алекси Велиновъ 11 оки масло; на Марко Велковъ 3 оки масло, 2 чифта чорапи и 1 женска риза; на Блажо Велковъ 3 селски костюма дрехи и нѣколко аршина шаекъ; на Цвѣтко Кръстевъ 6 оки масло и единъ топъ шаекъ и пр.

Прѣзъ сжщия день друга потеря, минавайки прѣзъ селата *Добри-Долъ* и *Горно-Съзне*, измъчи нѣколко души и ограби нѣколко къщи; на слѣдующия день сжщата потеря въ село *Долно-Съзне* съсипа отъ бой Перьо Ангеловъ, Гьорче и Яне Митровски, Ангелъ и Трайчо Бардеви, Христо Стефановъ, В. Милевъ, Ст. Буджевъ и кмета Димче.

На 16 августъ турска потеря отъ 150 души, връщайки се отъ Скопие, мина прѣзъ село *Драчево*, нанесе побой на мнозина селяни, ограби нѣколко къщи и, на тръгвание, взѣ конье и магарета за езденье до градътъ. Единъ войникъ отъ потерата изу и взѣ калевритѣ и чорапитѣ на стареца Блаже.

Прѣзъ сжщия день силна потеря отиде въ с. *Бръзница* (53 къщи), залови 30 души селени и ги развеждаше отъ мѣсто на мѣсто подъ най-жестоки изтезания цѣли два дни, да посочятъ укривалището на „комититѣ“. Най-послѣ всички тия нещастници бидоха отведени въ скопския затворъ като укриватели на бунтовници.

На 17 августъ скопския гражданинъ Сава Василевъ биде нападнатъ край града отъ илавето Махмудъ и нараненъ въ рѣцѣтъ съ байонетъ.

На 18 августъ нѣколцина войници, придружени и отъ башибозукъ изъ с. *Патилика*, отивайки за Скопие, минаха прѣзъ село *Долно-Съзне*, хванаха селянитѣ Трипунъ Костовъ и Илия Петрушевъ, биха ги и слѣдъ това хвърлиха въ единъ ровъ пьленъ съ вода.

Прѣзъ сжщия день единъ войникъ нападна въ срѣдъ града *Скопие*, на пазаря, протопопа Георги.

На 19 августъ аскеръ, минавайки прѣзъ с. *Кожле*, обра дюгена на Андрея Смилевъ и му задигна около 90 лева пари.

На 20 августъ войници, всрѣдъ града *Скопие*, при „Куршумли ханъ“, панесоха тежъкъ побой на видния търговецъ Георги Цимбра.

2) Въ Щипската кааза:

На 1 августъ турска потеря обгради с. *Кнѣжа* (въ Овчеполията), за да дири комити; нъ понеже не се намѣриха такива, аскера ограби всички къщи и подложи на жестоки изтезания мнозина селени.

На 3 августъ друга потеря влѣзе въ с. *Неманицы*, ограби много къщи и жестоко измъчи мнозина селени.

На 19 августъ вечерята турци изъ околнитѣ села запалиха къщата на Трайко Карчовъ отъ с. *Богословецъ* и изгориха съ всичката покъщнина и 300 ерини рѣжь. Селенитѣ се опитаха да изгасятъ пожара, но турцитѣ стрѣляха върху имъ.

На 17 септемврий 12 души турски войници влѣзоха въ домътъ на Давче Рампапа отъ с. *Сердчицево* и обезчестиха двѣтѣ му дъщери.

3) *Въ Велешката кааза:*

На 3 августъ, слѣдъ сражението при Вѣтренския манастиръ, войската нахълта въ едноименното село *Вѣтрско*, оскверни черквата „Св. Иванъ“, ограби къщата и обезчести много жени и момъ. Отъ позора се спасиха само ония, които прѣзъ ноцята сполучиха да избѣгатъ.

Ана Митрева отъ „Горната махала“ на гр. *Велесъ*, работѣйки съ други жени на нивитѣ на Махмудъ ефенди, находящи се близо до града, въ мѣстността „Сюркюстне“ биде тешко наранена съ куршумъ отъ синъ му Шефкетъ, който заедно съ нѣколцина свои другари, всички вѣоржжени, бѣ излѣзълъ да поскита край нивитѣ.

4) *Въ Паланечката кааза:*

На 14 септемврий войници раниха съ байонетитѣ си всрѣдъ града Паланка гражданитѣ Коце Илиевъ, Янаки Петрушевъ и др. На Велинъ Младеновъ тѣ взѣха 160 лева (8 наполеони), на Ангелъ Бѣлевъ 150 лева (6 лири), на Гецо Илиевъ 30 лева (150 гроша) и на мнозина други.

На 2 октомврий мулязими на ХХ низамски табуръ, Мехмедъ Ефенди, изнасили и задържа цѣла седмица при себе хубавицата Ангя Младенова отъ с. *Голъма-Църцория*.

5) *Въ Радовишката кааза:*

На 18 августъ турска потеря, идяца отъ Тиквешко, начело съ юзбашията Шакиръага, мина прѣзъ село *Лубница* (3 часа отъ Радовишъ), хвана селския пѣдаръ Костадинъ Петровъ, счупи му времеклийката пушка и го изби жестоко. Слѣдъ това потерата малтретира селенитѣ: Митъо Димчевъ, Мише Спасовъ, Димо Мишевъ, Дядо Ильо, Георги Стояновъ, Георги Филевъ, Кръсто Димитровъ и Ацъо и Нако Педери. Прѣзъ това врѣме юзбашията съ нѣколцина войници обикаляше по-богатицкитѣ къщи и задигна всичко що му се харесаше.

6) *Въ Кочанската кааза:*

На 25 юлий Реджепъ Исмаилъ чаушъ отъ с. *Зърновци* нападна въ лозята 13 годишната Зорка С. Георгиева отъ сѣщото село и обезчести...

Въ гр. *Кочани* идванието на илавето отъ гиланско, гостиварско, прѣшовско и тетовско начена на 15 августъ. При влизанието си въ града тѣ биеха когото срѣщнѣха. Три дни нарѣдъ чаршията стоя затворена. Лозята, бостанитѣ и нивята съвсѣмъ опустѣха. Войницитѣ влазяха на всѣждѣ, дѣто намираха отворени врата, крадѣха всичко, каквото можеше да се задигне. Една жена, която искаше да отърве единъ чифтъ обуца, биде наранена съ байонетъ по ржката. На мнозина граждани аскера изтрѣгна часовницитѣ и кеситѣ. На замиванаване прѣзъ *Царево-село* войницитѣ биха всѣкиго, когото срѣщаха и отвлѣкоха много конѣ и магарета.

7) *Въ Кратовската кааза:*

На 8 августъ навечеръ, стражарьтъ Османъ, отивайки отъ *Кратово* за караулницата „Добревска Кула“, находяща се на единъ часъ отъ града, съглѣда въ лозята младата булка Елена Чукукова и се спусна върху ѣ да я обезчести. Елениниятъ мъжъ Георги и свекърьтъ ѣ Алексо, които работѣха на другия край на лозето, притекоха се съ брадви въ рѣцѣ къмъ нападателя, нѣ послѣднитѣ стрѣля съ мартината си върху тѣхъ, рани тѣшко мъжа — и побѣгна. На слѣдующий день ранениятъ умрѣ.

На 10 октомврий войници изнасилиха момитѣ Гюра Здравева, Гина Псалтирева и Мария Пържова — и тритѣ отъ с. *Плъшници*.

На 11 октомврий войници обезчестиха момата Магда Димитрова отъ с. *Опила* и жената на Симеонъ Мерджовъ отъ с. *Шлегово*.

б) *Въ Кумановската кааза:*

Най-голѣми бѣха аскерскитѣ зулуми и безчинства въ Кумановската кааза. Като важенъ стратегически пунктъ, градътъ Куманово бѣ етапенъ пунктъ на всички войски, които се изпращаха къмъ границитѣ на България. Всѣдѣ, гдѣто мина аскера, извърши ужаси и грабежи. Така: въ с. *Младо-Нагоричани* той ограби къщата и малтретира мнозина селени. Въ с. *Малино* ограби къщата, затвори всички селени въ единъ ханъ и ги подложи на жестоки мъчения. Въ с. *Павлишенци* той извърши сѣщитѣ ужаси. Въ с. *Сушица* — тоже. Изобщо, аскера ограби много села и извърши мръсни безчестия надъ женската челядь.

На 14 августъ биде прѣбитъ отъ аскера всрѣдъ чаршията на гр. *Куманово* кмета на с. *Пчина*.

На 17 с. м. воденичарътъ Цвѣтко Максимовъ отъ с. *Стръзовци* биде нападнатъ въ воденицата си при с. *Клчовци* отъ илавета, които щѣха да го съсѣкатъ, ако на това не попрѣчеше съселянина му турчинъ Байрамъ Сакиръ.

На 19 с. м. Петрушъ Парвача и Петрушъ Марковъ отъ с. *Сопотъ* и Данаилъ и Серафимъ Нацеди отъ с. *Тръстеникъ* бидоха отведени въ чадъритѣ при с. *Чедимирици* (Скопско) и жестоко изтезавани.

На 20 с. м. Кимо Димчевъ отъ с. *Винци* на пътя за Куманово биде битъ отъ аскера съ прикладитѣ на пушкитѣ.

Сѣщия день свещеникътъ Петрушъ Догановъ и полякътъ Иванъ Истровъ отъ с. *Пчина* бидоха бити отъ аскера на пътя за Куманово. На втори отъ тѣхъ аскера задигна чантата съ хлѣба и малкото пари, които имаше.

Сѣщия день Рашо Салимъ Каинъ смъртоносно рани на двѣ мѣста Величко Станишевъ отъ с. *Стръзовци*.

Сѣщия день Нако Василевъ, отивайки отъ града за с. *Малино*, биде хванатъ отъ аскера, битъ и ограбенъ.

На 21 с. м. Анчо Здравковъ отъ с. *Кестеново* (Братовско) биде срѣщнатъ близо до Куманово отъ аскера който му взѣ 110-тѣ лева, получени отъ проданъ на овни.

Сѣщия день Бойко Стефановъ отъ с. *Довезенци* биде срѣщнатъ отъ аскера, поваленъ на земята, ударенъ съ байонетъ на нѣколко мѣста по главата и ограбенъ.

И пр. и пр. и пр.

Отъ такова естество бѣ турския тероръ надъ християнското население въ Скопски санджакъ — тероръ всестраненъ, чудовищенъ, който обърна положението въ адъ! Отвѣдния списъкъ (стр. 249) на частъ отъ убититѣ и изклани християни въ тоя край прѣвъ възстанишкия периодъ прави картината на християнскитѣ страдания още по-потрѣсающа.

Тоя списъкъ хвърля върху картината на турскитѣ ужаси най-яркитѣ штрихи и иллюстрира положението на християнитѣ въ всичката безнадежностъ. *Петдесетъ* убийства надъ християни за единъ периодъ само отъ три месеци — може ли да се замисли погрозно и по несносно положение за християнското население въ тоя край? . . .

Тѣй колосални бѣха турскитѣ звѣрства и опустошения въ Скопския вилаетъ прѣвъ възстанишкия периодъ. Християнското население, макаръ да не взе активно участие въ четнишкото движение, нѣ съжапо отплати за своето мирувание . . .

(Списъкъ на убититѣ и изклани християни въ Скопски санджакъ прѣвъ време на възстанишкия периодъ).

№ по редъ	Име и прѣзвие на убития	Мѣсторождение		Дата на убийството	Убитъ отъ	
		Село или градъ	Кааза			
1	Петрушъ Павловъ	с. Кожле	Скопска	8 августъ	} войници	
2	Стойче Георгиевъ	" "	"	8 "		
3	Иванъ Божиновъ	Долно-Сълье	"	8 "		
4	Блажо Тодоровъ	" "	"	8 "		
5	Ангелъ Китановъ	" "	"	8 "		
6	Андрей Спасовъ	Нерѣвъ	"	9 "		} разбойници
7	Яковче Герасимовъ	Бръстница	"	10 "		
8	Спиро Стояновъ	Горно-Сълье	"	10 "		} войници
9	Търне Трифунъ	Цръшово	"	16 "		
10	Младенъ Стояновъ	Булачани	"	18 "		} разбойници
11	Петко Радичевъ	Побожье	"	19 "		
12	Илия Димковъ	Злокуляни	"	20 "	} селския полякъ	
13	Димко Ничевъ	Ташлидже	"	4 септември		
14	Велко Цветановъ	Матка	"	4 "		
15	Нивола Гьоргиевски	Горно-Дисиче	"	6 "		} войници
16	Марко Диневъ	Дивље	"	13 "		
17	Петре Велановъ	Долно-Водно	"	19 "		
18	Илия Георговъ	Горно-Сълье	"	11 октомври		
19	Яковче Баловъ	" "	"	11 "		
20	Недѣлко Стояновъ	" "	"	11 "		
21	Никола Анчевъ	" "	"	11 "		
22	Анто Богоевъ	Цръшево	"	8 ноември	} разбойници	
23	Стоянъ Здравевъ	г. Щипъ	Щипска	14 септември		
24	Злате Насковъ	с. Ранчанци	"	14 "		
25	Доне Карафиловъ	Патрикъ	"	30 "	} войници	
26	Костадинъ Мишковъ	Цръсекъ	Кочанска	3 октомври		
27	Коте Гацаровски	Русиново	Пехчевска	3 септември		
28	Лазаръ Израилевъ	Шалица	Гостиварска	17 юлий		
29	Ефремъ Илевъ	Тамница	"	30 августъ	} разбойници	
30	Наке п. Димитровъ	" "	"	21 септември		
31	Грубче Николовъ	Доброше	Тетовска	29 юлий		
32	Найдо Гаровъ	Лѣшница	"	30 августъ		
33	Сърбинъ Стояновъ	Вълковие	"	18 септември		
34	Мануилъ Димушевъ	Доброше	"	26 "		
35	Тевдо Стояновъ	Чифл. Жилче	"	26 "		
36	Григоръ Стамболиевъ	Плѣшници	Кратовска	13 августъ		
37	Димитъръ Стамболиевъ	" "	"	18 "		
38	Владим. Андовъ	Лѣшово	"	13 "		
39	Доне Наумовъ	Гюгянци	"	28 "		
40	Мите Тралевецъ	" "	"	28 "		
41	Моне Стояновъ	Луково	"	28 "	} войници	
42	Арсени Стойковъ	Барбарово	"	30 "		
43	Досе Давидковъ	Щлегово	"	? "		
44	Мите Колевъ	" "	"	? "		
45	Мите Симеоновъ	Приковци	"	17 октомври		
46	Саздо Колевъ	Пчина	Кумановска	12 септември		
47	Спасо } брати	" "	"	14 "		
48	Пано }	Станенци	"	14 "		
49	Лазо Тодоровъ	Д. Църнилице	"	14 "		
50	Аврамъ Златевъ	Матейче	"	29 "		
51	Коста Паунковъ	г. Куманово	"	2 октомври		

* * *

Общи бѣлѣжки за турскитѣ звѣрства и опустошения въ Македония и Одринско. — Рекантуляционна таблица за тѣхъ. — Таблица за тѣхното развитие по дни и мѣсеци. — Вѣдомость на бѣжанцитѣ въ България. — Таблица за броя на затворницитѣ християни въ Битолския и Одрински вилаети. — Заключителна бѣлѣжка.

Слѣдъ краткитѣ бѣлѣжки, които дадохме за турскитѣ звѣрства и опустошения по нашии (или мѣстности), каази и вилаети, единъ общъ поглѣдъ върху тѣхъ за цѣла Македония и Одринско ще изтъкне всичката имъ волосалность, жесточина и чудовищность.

Въоръжената самоотбрана, която християнскитѣ населения въ Македония и Одринско противопоставиха срѣщу безпредѣлния и всеразрушающъ правителственъ тероръ и която на 20 юлий миналата (1903) година се изрази въ повсемѣстно движение, послужи на турското правителство за благовиденъ претекстъ да приложи на дѣло она изтрѣбителенъ и пълненъ планъ, който отдавна бѣ получилъ официална санкция и който съставляваше за турскитѣ държавници най-любимата грижа. Начинътъ, по който ставаше потушаването на възстанишкото движение, говори най-несъмнѣнно за прилагането на тоя пълненъ планъ въ всичката му грозота! Обръщанieto въ развалини на цѣли мѣстности, опепеляването на стотини християнски села, опожаряването на десетки хиляди домове, сѣчята и безчестieto надъ хиляди старци, жени и дѣца и, най-сетнѣ, довежданieto до просешка тояга и ужасва мизерия стотини хиляди християнски жители — всичко туй служи за най-краснорѣчиво потвърждение, че пълнения планъ за изтрѣбление на християнския елементъ бѣ приложенъ въ всичката си пълнота и чудовищность! Научено отъ собственъ опитъ прѣвъ цѣло едно столѣтие, че трудно се съкрушаватъ силитѣ на една възстанишка армия, турското правителство насочи всичкитѣ си усилия къмъ масовото изтрѣбление и всестранното разорение на християнското население, достигайки, по тоя начинъ, едновременно двѣ цѣли: пълното прилагане на своя пълненъ планъ и омаломощаванieto на възстанишкото движение. И, разбира се получиха се чудовищни резултати, приблизително понятие за които ще даде слѣдната *рекапитуляционна* таблица:

(Рекапитуляционна таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения въ Македония и Одринско прѣвъ врѣме на възстанието).

Наименование на вилаетитѣ	Брой на пострадалитѣ каази	Населени мѣста (села и градове)						Брой на ваящитѣ		Брой на жителитѣ		Опожарени къщи		Убити и изчлани		Момци и жени		Обездомени жители		Продължителност на звѣрствата и опустошенията
		Общъ брой				Пострадали		Християнски	Мухамедански	Християнски	Мухамедански	Християнски	На %	Християнски	На %	Обезчестени	Плъвени	Християнски	На %	
		Християнски	Мухамедански	Сѣтсена	Общо	Християнски	На % отъ християни													
Битолски	5	492	88	110	690	122	24·80	44658	18414	280676	104446	8646	19·40	1779	0·60	2152	37	51606	18·40	21/VII—20/IX
Одрински	4	92	7	22	191	66	71·70	17754	6030	95122	30860	2610	14·70	2565	2·70	920	135	12880	13·50	18/VIII—18/IX
Солунски	4	161	136	64	361	7	4·30	26636	19166	151908	93500	1000	4·10	290	0·20	50	4	5772	3·60	1/IX—8/IX
Скопски	3	173	56	40	269	6	3·50	9078	8458	65771	43765	94	1·00	60	0·10	—	—	577	0·90	15/VIII—3/IX
Общо въ Македония и Одринско	16	918	356	237	1511	201	21·90	98126	52068	563537	272571	12440	12·70	4894	0·80	3122	176	70835	11·90	21/VII—3/IX

Тая таблица е най-ярката иллюстрация на извършенитѣ звѣрства и опустошения въ Македония и Одринско прѣвъ врѣме на възстанишкото движение. Общитѣ ѣ сборове поразително опредѣлятъ както чудовищнитѣ резултати отъ пълнения изтрѣбителенъ планъ на турското правителство, така и величината на християнскитѣ страдания.

Турскитѣ звѣрства въ Македония и Одринско се прострѣха надъ *шеснайсе каази*, броящи 1511 населени мѣста (села и градове). Отъ 918-тѣ християнски села въ тия 16 каази жестоко пострадаха *двѣте и едно* (21·90%), *сто тридесетъ и седмъ* отъ които сж *свършено опепелени, двайсе и три села—наполовина и четридесетъ и едно—отчасти!*... Значи, 15% отъ християнскитѣ села въ пострадалитѣ 16 каази на Македония и Одринско *днесъ не съществуватъ!*... Най-голѣми сж турскитѣ опустошения въ *Битолския* и *Одрински* вилаети. Въ първия отъ тѣхъ (Битолския) пострадаха 122 села (60·60% отъ общия брой на пострадалитѣ), *деветдесетъ и едно* отъ които сж *свършено опепелени, дванайсе—наполовина, и деветнайсе — отчасти!* Значи, 18·50% отъ християнскитѣ села въ петтѣ пострадали каази на Битолския вилаетъ сж *обърнати въ пепелища!* И Одринско не стои по-добрѣ. Отъ 92-тѣ християнски села въ пострадалитѣ 4 каази на Лозенградския санджакъ жестоко пострадаха 66 (приблизително 72% отъ общия имъ брой), *четридесетъ* отъ които сж *свършено опепелени, осмъ села — наполовина и осмнайсе — отчасти!*... Значи, 43·50% отъ християнскитѣ села въ възстаналия край *днесъ сж заличени отъ картата на Одринско!*..

Въ останалитѣ два виляета, *Солунски* и *Скопски*, турскитѣ опустошения сж незначителни — въ първия пострадаха само *седмъ* християнски села (4·30% отъ общия имъ брой въ 4-тѣ каази), а въ втория — *шестъ* (3·50% отъ общия имъ брой въ 3-тѣ каази). Въ тия два виляета *свършено сж опепелени по три християнски села.*

Сжщото е и съ християнскитѣ *кѣщи* въ тия каази. *Опожарени сж дванайсе хиляди четиристотинъ и четридесетъ* кѣщи, или 12·70% отъ общия имъ брой. Най голѣми сж опожаряванията въ Битолския виляеть — 8646 кѣщи — (14·70%). По незначителни сж опожаряванията въ Солунския — 1090 кѣщи (4·10%) и Скопския — 94 кѣщи (1%).

Тия колосални опустошения и опожарявания обездомиха и хвърлиха въ грозна и ужасна мизерия грамаденъ брой християнски жители, общия брой на които възлиза на 70835 души, или, приблизително, 12% отъ общия брой на християнското население въ 16-тѣ пострадали каази на Македония и Одринско. Най-голѣмъ е процента на обездоменото население въ Битолския виляеть (18·40%) и Одринския (13·50%), а доста внушителенъ е броя и въ Солунския (5772 души).

Тѣй колосални сж размѣритѣ на турскитѣ опустошения въ Македония и Одринско и тѣй грозно се отразиха тѣ върху християнското население на 16-тѣ пострадали каази, голѣма частъ отъ което биде хвърлено въ ужасна и потрѣсающа мизерия . . . .

Не по-малки сж размѣритѣ и на *звѣрствата и безчестията*, които турската войска извърши едновременно съ опустошенията и опожаряванията. Прѣзъ всичкото траение на възстанишкото движение, въ Македония и Одринско сж *изклани и убити четири хиляди шестотинъ и деветдесетъ и четири* души мъже (главно старци), жени и дѣца! Тая крупна цифра най-краснорѣчиво опредѣля характера на сѣчъта, която на много мѣста (главно въ Одринско) бѣ *масова!* Най-голѣмъ е броя на убититѣ и изклани християни въ *Одринския* виляеть — 2565 души (2·70% отъ общия брой на християнитѣ въ 4-тѣ пострадали каази). Въ това отношение не стои по-добрѣ и Битолския виляеть, гдѣто сж изклани 1779 души! Въ останалитѣ два виляета броя на изкланитѣ макаръ да не е голѣмъ, нъ се балансира съ обикновенитѣ убийства, които ставаха ежедневно, както показва и помѣстения по-горѣ списъкъ на убититѣ християни въ Скопския край.

Колкото за извършенитѣ *безчестия* надъ жени и моми, както и на друго мѣсто поменахме, тѣ характеризиратъ само *низкия мораленъ уровень* на „славната“ турска армия. Броя на обезчестенитѣ и плѣнени жени прѣзъ всичкото врѣме на възстанишкото движение е грамаденъ (3122 обезчестени и 176 плѣнени). Най-голѣмъ е броя на обезчестенитѣ въ Битолския виляеть (2152) и Одринския (920). Най-много плѣнявания на моми и жени станаха въ Одринско (135).

Всичкитѣ тия опустошения, ужаси, звѣрства и мерзости турската редовна войска извърши въ единъ съвсѣмъ кратъкъ периодъ — *само въ три мѣсеци* (21/VII—20/X)!

За начинътъ, по който се развиваха турскитѣ звѣрства и опустошения въ Македония и Одринско прѣзъ цѣлия тоя периодъ, говори слѣдната изразителна таблица:

(Движение на турските звърства и опустошения въ

Наименование на вилаетитѣ	Разпредѣленіе на опепеленитѣ села, опожаренитѣ къщи.																													
	Ю л и ю											А в г																		
	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	Всего	1	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	20	
О п о ж а р е н и к р и с																														
Битолски . .	3	4	2	2	4	3	4	7	4	6	2	41	3	6	2	2	2	2	2	2	4	3	2	6	7	3	3	—	2	
Одрински . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
Солунски . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Скопски . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Общо:	3	4	2	2	4	3	4	7	4	6	2	41	3	6	2	2	2	2	2	4	3	2	6	7	3	3	—	7		
И з г о р е н и к р и с																														
Битолски . .	129	155	147	100	66	368	191	291	626	404	579	2956	263	622	300	138	17	83	135	103	213	184	91	326	1411	147	181	—	34	
Одрински . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	245
Солунски . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Скопски . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Общо:	129	155	147	100	66	368	191	291	626	404	579	2956	263	622	300	138	17	83	135	103	213	184	91	326	1441	147	181	—	279	
У б и т и ж и з																														
Битолски . .	62	56	21	19	27	54	30	52	47	151	37	556	32	215	30	30	1	9	30	11	12	12	2	63	141	29	9	—	6	
Одрински . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	64
Солунски . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Скопски . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Общо:	62	56	21	19	27	54	30	52	47	151	37	556	32	215	30	30	1	9	30	11	12	12	2	63	141	29	9	—	70	
О б е з д о м е ж о к р и с																														
Битолски . .	790	1244	869	516	500	2117	1186	2113	3509	3219	3294	18457	1365	3375	1850	856	107	451	920	514	1168	1088	618	1842	7967	864	1221	—	245	
Одрински . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	270
Солунски . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Скопски . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Общо:	790	1244	869	516	500	2117	1186	2113	3509	3219	3294	18457	1365	3375	1850	856	107	451	920	514	1168	1088	618	1842	8057	864	1221	—	1010	

Турските звърства и опустошения въ Македония и Одринско почнаха най-напрѣдъ въ Битолския вилаетъ и, почти, едновременно съ прогласяване на въстанието. На 21 юлий турските войски опепелиха двѣ християнски села въ Битолската кааза и едно въ Охридската. Отъ тая дата, дори до 15 августъ — въ продължение на околу единъ мѣсець, турските изтѣпления се ограничиха само въ тоя вилаетъ. На 15 августъ тѣ почнаха въ Скопския, а слѣдъ три дни, на 18 августъ — и въ Одринския. Въ Солунския вилаетъ тѣ наченаха едва на 1 септемврий, когато четнишкото движение въ тоя край се засили до висока степенъ.

Отъ третѣ мѣсеци (21/VI—20/X), прѣзъ които траяха турските звѣрства и опустошения, най-фаталенъ за християнското население въ Македония и Одринско бѣ м. августъ. Прѣзъ тоя мѣсець турските войски опепелиха *сто и два* християнски села, *опожариха* 7197 къщи и *изклаха* 2613 души християни! Нъ най-голѣмитѣ ужаси се извършиха прѣзъ втората му половина. Така: прѣзъ днитѣ на 25 и 26 августъ войската опепели по *тринайсе* християнски села, голѣма частъ отъ които се падатъ на Одринския вилаетъ! Отъ днитѣ на тоя мѣсець само на 2 и 3 августъ не станаха опустошения; всички останали сж ознаменувани съ повече или по-малко опожарявания, ала рѣдко по едно! Най-голѣми опустошения станаха въ Битолския и Одрински вилаети. Въ първия отъ тѣхъ войската опепели *шестдесетъ и деветъ* християнски села, а въ втория — *четиредесетъ и деветъ*! Озвѣрената турска войска прѣзъ тоя мѣсець обърна въ грозни пепелища цѣли мѣстности.

Македония и Одринско прѣзъ врѣме на възстаннето).

навланитѣ и обездомени християни по дни и мѣсеци																																		
у с т ъ											С е п т е м в р и я										Октом.		Общо въ Македония и Одринско											
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	Всичко		1	2	3	4	5	6	8	9	10	12		14	15	16	17	18	19	20	Всичко		3	Въ рани мѣста
Т И А Н С К И С Е Л А .																																		
4	2	4	—	3	3	—	1	—	—	1	69	—	1	—	—	—	—	—	1	1	1	1	—	—	1	—	1	2	2	11	—	—	1	122
—	—	1	3	9	10	4	6	2	7	1	49	—	4	1	1	—	—	—	—	—	2	—	2	—	—	1	—	1	—	17	—	—	—	66
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	—	—	7	
—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	1	1	—	6	
4	2	5	8	13	13	4	7	2	7	2	120	1	5	1	1	1	2	1	1	3	1	4	6	2	1	3	2	2	37	2	2	1	201	
Т И А Н С К И Ж И Ц И .																																		
833	9	161	—	116	63	—	4	—	—	120	5174	—	40	—	—	—	—	19	24	6	51	—	—	8	—	8	140	145	450	—	—	166	8046	
—	—	80	175	274	239	185	400	112	180	100	2000	—	286	80	100	—	—	—	—	16	—	48	56	—	—	25	—	—	610	—	—	2610		
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1077	13	18	1090		
—	—	—	—	13	—	—	—	—	—	—	23	—	—	—	30	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	65	6	6	94		
833	9	241	175	403	302	185	404	112	130	220	7197	17	325	80	100	30	35	19	24	22	51	147	56	258	513	231	149	145	2202	19	19	166	12440	
М Л А Н И К Р И С Т И Я Н И .																																		
58	11	17	—	26	15	—	4	—	—	17	780	—	10	—	—	—	—	7	18	16	9	—	—	4	—	6	15	24	109	—	—	384	1779	
—	—	24	131	282	355	22	378	88	228	184	1817	—	206	140	56	—	—	—	—	8	—	6	23	—	—	8	—	—	547	—	—	261	2565	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	285	5	5	—	290	
—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	16	—	—	—	15	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	43	1	1	—	60	
58	11	41	131	311	370	22	382	88	228	201	2613	35	216	140	56	15	28	7	18	24	9	93	23	30	120	31	15	24	994	6	6	598	4694	
Т И А Н С К О Н А С Е Л Е Н И Е .																																		
3081	94	932	—	575	161	—	26	—	—	723	2000	—	250	—	—	—	—	133	132	29	181	—	—	90	—	40	935	726	2566	—	—	1100	6100	
—	—	416	890	1374	1173	1116	1649	572	725	336	9986	—	1422	280	404	—	—	—	—	77	—	269	322	—	—	12	—	—	2894	—	—	261	1000	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5692	80	80	—	5772	
—	—	—	—	120	—	—	—	—	—	—	210	—	—	—	125	192	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	817	50	50	—	577	
3081	94	1393	890	2069	1333	1116	1875	572	725	1053	2000	100	1672	280	404	125	192	133	132	106	181	804	322	1464	2500	1343	985	726	11493	130	130	1100	7000	

покри планинитѣ и долинитѣ съ хиляди човѣшки трупове и хвърли въ ужасна мизерия грамаденъ брой християни.

Не бѣ по-щастливъ за християнското население и м. *септември*. Прѣзъ първитѣ 20 дена на тоя мѣсець почти ежедневно ставаха опожарявания на християнски села, броя на които стигна до 37, когато, като по даденъ нѣкакъвъ знакъ, спрѣха по цѣлата страна! Дълбоко потрѣсената общественна съвѣсть бѣ прѣдизвикала намѣсата на дипломацията и султанъ Хамидъ побърза да прѣкрати съчѣта и опустошението. На 3 *октомври*, нѣколко само дена прѣди да получи Мюрщегската реформена програма, войскитѣ му извършиха послѣднитѣ опустошения. Съ тѣхъ той завъргли своята изтрѣбителна и опустошителна работа, за да се прѣдаде, слѣдъ това, на мирна „реформаторска“ . . . .

Обездомено, убивано, безчестено и жестоко преслѣдвано и мжчено отъ озвѣрената турска войска, положението на голѣма частъ отъ християнското население бѣ отъ най-ужаснитѣ, най-потрѣсающитѣ. Остана само съ изпатената си глава на голитѣ рамена, то въ панически ужасъ избѣга по планинитѣ, които смѣташе за сигурни убѣжища, изложено на страшни лишения и незгоди. Най-отчаянно бѣ положението на християнитѣ въ Битолския вилаетъ и, както на друго мѣсто отбѣлѣзахме, ако не бѣ бързата помощ на разнитѣ благотворителни дружества, рискуваше да умрѣ отъ *гладна смъртъ*! Малко по-сносно бѣ положението на пострадалото християнско население въ граничитѣ на България мѣстности — Одринско

и Сърско (Солунски вилетъ). Преслѣдвано отъ озвѣренитѣ турски войски, то прѣхвърли въ Княжеството и намѣри радушно гостоприемство. Върху числеността на това емигрирало християнско население говори слѣдната *вѣдомостъ*, съставена спорѣдъ официалнитѣ данни на българското правителство:

(*Вѣдомостъ* на бѣжанцитѣ изъ Македония и Одринско, които намѣриха прибѣжище въ България разпредѣлени по мѣсторождение (казии), мѣстопрѣбивание, полъ и възраст).

Мѣсторождение на бѣжанцитѣ	Мѣстопрѣбивание на бѣжанцитѣ	Число на семействата	Колко члена броятъ тия семейства	Разпредѣлени по:				Единични бѣжанци безъ семейства	Всичко бѣжанци
				Полъ		Възраст			
				Мъже	Жени	Малолѣтни	Възрастни		
Р а з л о ж е	1. г. София	15	28	16	12	16	12	500	528
	2. „ Самоковъ	220	916	438	483	412	504	—	916
	3. с. Костенецъ	12	67	37	30	32	35	—	67
	4. „ Долна-Баня	69	394	180	214	181	213	—	394
	5. г. Ихтиманъ	33	183	94	89	50	138	—	183
	6. Мах. Будленска	2	13	6	7	5	8	—	13
	7. г. Златица	63	283	133	150	137	146	—	283
	8. с. Долни-Камарци	5	19	10	9	7	12	—	19
	9. „ Колазаръ (Радославово)	10	56	31	25	24	32	—	56
	Всичко въ Софийски окръгъ	429	1959	940	1019	864	1095	500	2459
г. Берковица	14	70	32	38	34	36	—	70	
Р а з л о ж е	1. г. Кюстендилъ и с. Слокошица	98	432	221	211	206	226	215	647
	2. „ Дупница и околнитѣ села	287	1246	648	598	611	685	—	1246
	2. с. с. Горна баня, Борево, Цапарево	112	611	274	337	288	323	—	611
	4. г. Радомиръ и с. Върба	8	41	18	23	19	22	—	41
	Всичко въ Кюстендилски окръгъ	605	2380	1161	1169	1124	1206	215	2645
Неврокопско	1. г. Станимака и околнитѣ села	68	392	187	205	150	242	—	392
	2. „ Пещера „ „ „	60	211	115	96	86	125	—	211
	3. с. Чепинско-Джене	63	292	147	145	126	166	—	292
	4. „ Чепинска-баня	110	488	234	254	198	290	—	488
	5. г. Пазарджикъ и околнитѣ села	175	700	330	370	405	295	—	700
	6. Пловдивска-околия (селска)	130	788	350	434	310	473	—	788
	Всичко въ Пловдивски окръгъ	606	2866	1363	1503	1275	1591	—	2866
Одринско	1. Бургазска околия	1480	7695	3820	3875	4095	3600	—	7695
	2. Анхелска „	230	1200	519	681	705	495	—	1200
	3. Айтоска „	271	1166	550	616	616	550	—	1166
	4. Ямболска „	119	507	287	270	267	240	—	507
	5. Казлъ-Агачка „	236	1059	520	539	574	485	—	1059
	6. Карпобатска „	165	822	423	399	493	329	—	822
	7. Сливенска „	62	236	107	129	119	117	—	236
	Всичко въ Бургазски окръгъ	2563	12685	6176	6503	6869	5816	—	12685
гр. Варна и околията	450	2500	1100	1400	1375	1125	—	2500	
Пръснати изъ България	—	—	—	—	—	—	—	6875	
Общо въ България	4567	22410	10772	11638	11541	10869	715	30000	

Спорѣдъ тая вѣдомостъ, цѣлокупния брой на избѣгалото християнско население въ България прѣзъ ланската година възлиза на *тридесетъ хиляди* души! Одринско даде най-големия брой бѣжанци — 3013 семейства, или 15185 души отъ двата пола (равно на цѣлото обездомено население, съ единъ придатъкъ отъ двѣ хиляди и повече души).

Покрай всичко това, голѣмъ брой християни пълнѣха и мрачнитѣ турски затвори въ четиритѣ вилаети. Не разполагаме съ точни данни, за да опредѣлимъ общия

№ по редъ	Разпределение на затворниците по исторомежние		О с ж д о н и я н а :										Всичко осъдени	Несъдени	Общъ брой на затворниците				
	Градъ или село	Имеца	Смъртъ	З а т в о р ъ															
				101 г.	15 г.	12 г.	11 г.	10 г.	8 г.	5 г.	3 г.	2 г.				1 г.			
25	с. Левски		—	—	2	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	13	—	13
26	Чермонъ		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
27	Дрипчево	Мус.-Пашалица	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
28	гр. Мустафа-Паша		4	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	—	8
29	с. Доркино-Можико		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
30	гр. Малко-Търново		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
31	с. Мързено	Мал.-Търновска	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
32	Стокново		—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2
33	Донвалеръ		—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
34	Малостъръ		—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3
35	Винеджи-Дере	Гюмурджинска	2	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	5
36	Хаджиларъ		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
37	Бутланди		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
38	Еши-кьой		—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	4
39	Дервентъ		—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
40	Дуганъ-Хисаръ	Деде-Агачка	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
41	Чобанъ-кьой		2	—	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20	—	20
42	Пенска		—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2
43	Сергентъ	Визенска	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3
44	Габрово	Скопанска	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	—	10
45	Кадиназ	Суфийска	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3
46	Лавчево		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8
47	Дере-кьой		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
48	Бостанъ		—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
49	Райково		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
50	Уегово	Ахл.-Челебянска	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
51	Чокмаково		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
52	Алаши-Дере		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
53	Фотено		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
54	Турагъ		—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2
55	Дандово		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
56	Еши-Махале		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
57	Кара-Ахли	Баба-Ескийска	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
58	Докузъ-Югъ		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
59	Гордоли-Ханли		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
60	Цеминанъ-кьой		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
61	Соуджакъ	Фероска	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
62	Драбичина	Къз.-Агачка	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
63	Арпаутъ-кьой	Орга-кьойска	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10
64	Юргалъ		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
65	Гьокъ-Бунаръ	Буну-Кавачка	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
66	гр. Василко	Оргачка	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
67	Ръвогъ	Ахтоболска	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
68	Крушово	Витолска	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
69	Конравцица	Сърска	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
		Вългария	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
		Всичко задържани въ Одринския затворъ	12	14	143	2	2	16	1	27	8	1	2	—	—	225	95	320	

На 1 януарий 1904 година броя на арестуванитѣ християни въ Одринския затворъ възлизаше на 320 души изъ разни мѣста на вилаета, отъ които само 95 д. неосъдени, а останалитѣ осъдени отъ специалния съдъ на дългогодишенъ затворъ, най-много по на 15 години, и почти всички прѣдзначени и голѣма частъ изпратени на заточение въ Диаръ-Бекиръ, Акка и Паязъ-вале (М.-Азия)

За броя на затворницитѣ християни на тая дата въ Солунския и Скопски вилаети не разполагаме точни данни, нѣ въ всѣки случай, тоя брой не е по-малкъ отъ оня въ Битолския и Солунски вилаети.

Тѣй чудовищно грамадни, тѣй прѣкомѣрно жестоки и тѣй грозно потрѣсающа бѣха турскитѣ звѣрства и опустошения въ Македония и Одринско прѣз ланската кървава година. Дѣвсте и едно опенелени християнски села, дванайсе хиляди четиристотинъ и четиредесетъ опожарени християнски къщи, четири хиляди шестотинъ деветдесетъ и четири убити и изклани християни, три хиляди сто дваисе и двѣ обезчестени и сто седмдесетъ и шестъ пльнени жени и момя, седмдесетъ хиляди осъмстотинъ тридесетъ и петъ бездомени християни, тридесетъ хиляди прокудени клѣтници и хилядо и петстотинъ хвърлени въ занданитѣ нещастници — това сѣ грознитѣ резултати отъ изтрѣбителния и опустошителенъ пълненъ планъ на турското правителство . . . . Къмъ „великитѣ“ кървави подвизи спрѣмо подвластнитѣ си християнски народи, съ които султанъ Хамидъ е изпѣстрилъ историята на своето царуване, съ гордостъ може да прибави и великото си злодѣяние спрѣмо македоно-одринцитѣ, тѣй славно по своето . . . . безчовѣчие!

VI.

Заклучение.

Отзвук на Илинденското въстание въ Европа. — Всеобща трѣвога отъ сериозни осложнения на Балканския полуостровъ. — Дипломатията противъ въстанието. — Общъ енергиченъ повикъ противъ турскитѣ зѣрства. — Европейския печать и общественото мнѣние въ полза на страдащитѣ. — Движение въ балканскитѣ държавици и застрашителни имптоми за европейския миръ. — Намѣса на дипломатията. — Срѣща на императоритѣ въ Мюрцегъ и изработване на нова реформена программа. — Първи дипломатически постъпки въ Цариградъ. — Султанско израде за реформи и главнитѣ му точки. — Връчване на турското правителство Мюрцегската реформена программа. — Нейния букваленъ текстъ. — Кратка оцѣнка на тая программа. — Нейната безсъдържателностъ и пустота. — Дълбоко разочорование въ културния сѣтъ и македонското население. — Рѣвностъ въ дипломатията за прилагане на программата и противодѣйствиа на турското правителство. — Протакане на прѣговоритѣ. — Пристигане въ Македония на цивилнитѣ агенти и европейскитѣ офицери. — Безграпично разочорование отъ царщето безрѣдие. — Нравствена физиономия на Хилми-Паша и неговата реформаторска дѣятелностъ. — Турски спънки въ прилагане на реформитѣ и стрѣмление за тѣхното дисаредитирапис. — Положението на цивилнитѣ агенти и европейскитѣ офицери. — Безрезультатностъ на тѣхната дѣятелностъ и фигуративната имъ роль. — Филско на Мюрцегската реформена программа. — Заклучителна бѣлѣшка.

Прѣди да сключимъ бѣлѣшкитѣ си за събитията, които отъ четвъртъ столѣтие се развиватъ въ Македония и Одринско, ще посвѣтимъ нѣколко редовце и върху послѣдния опитъ на европейската дипломатия да подобри *по миролюбивъ начинъ* жестоката и плачевна участъ на християнитѣ въ тия двѣ турски провинции — опитъ, който историята одавна е осъдила на безрезультатностъ и който, въпрѣки това, днесъ съставлява най-голѣмата злоба на тая дипломатия.

Думата е за *Мюрцегската реформена программа*.

Илинденското въстание бѣ една велика изненада за свѣтътъ. Първата възстанишка пушка страховито одѣвна въ цѣла Европа и внесе неописуема трѣвога въ всички кръгове. И лѣсно-обяснима бѣ тя. Въ най-прелѣстния, нѣ сжщеврѣменно и най-нешастния кжтъ на Балканския полуостровъ — въ она, който съставляваше „ябълко на раздора“, започваше послѣдния актъ на оная кървава драма, която отъ цѣло столѣтие се разиграва и която не малки потрѣси донесе и на цѣла Европа. Едно жестоко измжчено и вѣчно лжгано християнско население, слѣдъ четвъртъ-вѣковни суетни надѣжди, бѣ прѣгърнало революцията и бѣ трѣгнало безъ страхъ срѣщу смъртъта, подъ кошмара на която живѣеше отъ вѣкове насамъ. Надъ балканитѣ се издигаха страховити черни облаци пълни съ електричество, готово да се разрази въ всичката си стихийна яростъ. Съ своитѣ сѣнки тѣ помрачиха политическия небосклонъ и на цѣла Европа, която прѣдугади всичката злокобностъ на настѣпащата буря. Бурята започваше и никой не можеше прѣдвиди нейнитѣ сѣтнини. Нѣ най-безпредѣлна бѣ загриженостъта и трѣвогата на дипломатията. Омайно успивана подъ страшния шумъ на сърдцераздираителнитѣ писъци и страховититѣ пожарища въ Баница и Смърдепъ, Балдево и Битола, Солунъ и Ениджия, и дълбоко вѣрваща въ благотворното влияние на своитѣ *идарски* реформи, тя не можеше да опрости на она, която засѣгнаха нейното честолюбие . . . И тя осъди революцията. Нѣщо повече даже: нейнитѣ официозни органи пожѣлаха да дадатъ тонъ и на цѣлата пресса. Нѣ това трая за кратко. Събитията сами опредѣлиха тонътъ.

Потрѣсающитѣ ужаси надъ мирното население, които започнаха почти едноврѣменно съ възстанишкото движение, прѣдизвикаха у цѣлия християнски свѣтъ болѣзненно състрадание. Общъ и енергиченъ повикъ се издигна отъ всждѣ противъ Турция. Противъ нея се

опълчиха даже и такива органи на общественото мнѣние въ Европа, които, по своето доктринално отвращение къмъ революцията, или же по политически разчети, бѣха противъ възстанието. Прѣдъ потрѣсающитѣ ужаси на озвѣренитѣ турски пълчища тѣ забравиха своитѣ аргументи противъ революцията, защото не се касаеше вече за противодѣйствието на една осждена отъ тѣхъ метода на дѣйствието, а за спасението на едно християнско население, което се изтрѣбаваше прѣдъ очитѣ на цѣла Европа! Първитѣ официални потвърждения на масовитѣ влнѣта и опустошения, извършени по внушение на централната власт, направиха корененъ прѣломъ въ настроението на европейското общество спрѣмо Македония. Съзнанието, че въ предѣлитѣ на културния свѣтъ демонстративно се изтрѣбява цѣло едно население отъ организираната власт на една отговорна държава и при мълчаливото съгласие на европейския концертъ, бунтуваше интеллигентнитѣ и напредничави слоеве въ Европа, измъчваше обществената душа като единъ позоръ, който пада върху цѣлото човѣчество. И цѣлия просвѣтенъ свѣтъ чрѣзъ своитѣ органи на изявление издигна своя възмутенъ протестъ противъ колосалнитѣ злодѣяния на турската власт, арена на които бѣха Македония и Одринско.

Така:

Въ *Англия* почти цѣлия печатъ, съ твърдѣ незначителни изключения, които се дължѣха на официални връзки, се опълчи противъ турскитѣ злодѣяния и настояваше да се тури край на тѣхъ чрѣзъ европейска намѣса. Въ *Франция* печата се изказа тоже въ тоя духъ. Съ изключение на нѣкои вѣстници, за които се знае че сѣ подкупени отъ султана, всички други изискваха съ настойчива енергия да се обуздае Турция и да се въдвори въ нея управление, способно да обезпечи условията за човѣшки животъ на християнитѣ. Въ *Италия* печата бѣ още по-енергиченъ. Съ рѣдко единодушие той настояваше да се извърши една намѣса въ Македония и Одринско и да се въведе въ тия двѣ турски провинции новъ режимъ. Това ново настроение, което не носѣше вече политически, а изключително хуманитаренъ характеръ, се разпространяваше на всѣкъдѣ. Даже въ държавитѣ, у които правителството дава тонъ на пресата по въпроси отъ външната политика, състрадание къмъ страдащитѣ християни въ Македония и Одринско се изрази въ повечето органи, придружено съ единъ позивъ за европейска намѣса. Въ *Русия* печата искаше мѣрки противъ Турция. Въ *Австрия* независимия печатъ настояваше за европейска намѣса, имѣюща за цѣлъ въвежданieto автономия въ Македония.

Нѣ не бѣ само печата, който се застъпи за Македония и Одринско. Общественото мнѣние се изрази и по други начини. Въ Англия стана грамаденъ митингъ и Балканския комитетъ откри подписка за помощи. Въ Италия Македонския комитетъ откри тоже подписка за бѣжанцитѣ. Изобщо, по цѣла Европа чудовищнитѣ турски звѣрства и опустошения събудиха състрадание и ужасъ. Потрѣсената общественна съвѣсть явно се бунтуваше противъ бездѣйствието на Великитѣ сили и настойчиво изискваше отъ тѣхъ ако не да въведатъ обѣщанитѣ реформи, поне да спрѣтъ грозното изтрѣбление на цѣлъ единъ народъ.

Въ Европа, гдѣто общественото мнѣние е мощенъ факторъ, правителствата неможѣха да не държатъ сметка за това всеобщо настроение противъ Турция въ полза на страдащитѣ християни. И дипломатията бѣ заставена да заговори. Нѣщо повече даже. Други още по-повѣлителни причини извиваха дипломатията изъ нейната резервираностъ. Въ нѣкои отъ балканскитѣ държавици, които плѣменни връзки съединяватъ съ християнитѣ въ Македония и Одринско, грознитѣ турски влнѣта и опустошения прѣдизвикаха буря отъ негодование. Правителствата въ тия държавици, въпрѣки рѣдвото самообладание, диктувано отъ висшъ политически тавтъ, неможѣха да стоятъ съвършено безучастни къмъ кървавата саморазправа, която пълнеше Македония и Одринско съ своя ужасъ. Тѣ мируваха, да като борбата се водѣше между възстанницитѣ и турската войска, до като усмиряването се извършваше спорѣдъ общеприетитѣ въ културния свѣтъ методи. Нѣ когато дѣйствието на турската официална власт взѣ характеръ на кървави репресалии спрѣмо мирнитѣ жители, и когато, съ своитѣ редовни, башибозушки и арнаутски пълчища, прѣдприе масово изтрѣбление и безразборно опустошение, тия правителства заговориха съ енергиченъ

евинъ прѣдъ Европа и застрашителенъ спрѣмо автора на чудовищнитѣ злодѣяния, като подкрѣпиха своитѣ изьявления и съ нѣкои военни мѣропріятия. Това именно раздвигване на балканскитѣ държавици, което затъмняваше още по-силно политическия хоризонтъ, повелително наложи на дипломацията нейната намѣса. Нѣщо още повече. Съ своя широкъ размахъ на дѣйствиа възстанниците съ единъ само жестъ раздраха булото, което криеше отъ поглѣдитѣ на свѣтътъ истинската физиономия на движението и поставиха Европа прѣдъ ясната и ужасна алтернатива: или да изпълни обещанията си, или да остави цѣль единъ народъ да издъхне въ своята гигантска и епична борба. Тѣ изправиха Европа прѣдъ нейния дългъ и, по тоя начинъ, създадоха върховния мораленъ моментъ въ историята на македоно-одринскитѣ борби за свобода. А Европа не можеше да прѣнебрѣгне и да не оцѣни всичката сериозностъ и съдобносностъ на тоя моментъ . . . .

И дипломацията заговори.

На 17 септември въ австрийската столица стана срѣща на императоритѣ Николай II и Францъ Иосифъ — държавнитѣ глави на най-заинтересуванитѣ велики държави въ балканскитѣ работи. Въ Щирийския градецъ *Мюрцегъ* между двамата монарси и тѣхнитѣ първи министри станаха дълготрайни събѣщания върху заплашителното положение, което македоно-одринското движение бѣ създадо на балканитѣ и бидоха изработени главнитѣ точки на оная реформена програма, която получи името на градчето и прилаганието на която до днешенъ день съставлява злобата на дипломацията. На другия день отъ срѣщата, двамата първи министри изпратиха на своитѣ прѣдставители въ Цариградъ идентични наставления относително „новия политически курсъ“, който двѣтѣ най-заинтересувани велики държави си опредѣлиха спрѣмо смущенията въ Македония и Одринско и, главно, спрѣмо Турция. Като подчертаваха още веднажъ „твърдото рѣшение“ на двѣтѣ държави да поддържатъ февруарския реформенъ проектъ, за чието непрilagание правѣха отговорни революционнитѣ комитети и недостатъчната ревностъ на турскитѣ органи; като осмѣдаха „прѣворотническитѣ“ дѣйствиа на комитетитѣ и съжаляваха за изстѣпленията и жестокоститѣ на официалната турска власть; и най-сетнѣ, като съобщаваха спогодбата между двѣтѣ сили „за единъ по-ефикасенъ начинъ на контролъ и надзоръ“ въ управлението на Турция, тоякова нуженъ за „трайното усмиряване на пострадалитѣ провинции“ — двамата министри въ тия си наставления канѣха своитѣ прѣдставители при Илдъзъ-Кьошѣ, да получаванieto на подробни инструкции, съвмѣстно да съобщатъ горното на турското правителство за свѣдѣние.

И тѣй, инициативата за намѣса въ турскитѣ работи излѣзе пакъ отъ двѣтѣ най-заинтересувани велики държави въ Балканския полуостровъ — Русия и Австрия. Като автори на февруарския реформенъ проектъ, който, както видѣхме, до висока степенъ улѣсни изтѣрителния турски планъ, ръководенъ отъ „реформатора“ и „мандатѣора“ Хилми папа, негодуванието на цивилизования свѣтъ създаде една морална атмосфера, която тѣжеше най-силно върху тия двѣ държави. И когато двамата монарси се срѣгнаха въ Мюрцегъ, не можѣха да не почувствуватъ и да прѣнебрѣгнатъ гласѣтъ на общечовѣшката свѣсть. Тѣ трѣбаше да взѣматъ извѣстни рѣшения, за да укротятъ дълбоко развълнуваното общественно мнѣние въ Европа и да прѣдотвратятъ готвящитѣ се нови катастрофи на балканитѣ, а, може би, и вънъ отъ тѣхъ . . . .

Колко и да бѣха въздържани първитѣ стѣпки на дипломацията, все пѣвъ благотворно подѣйствуваха върху общественото мнѣние. Наставленията на двамата министри до прѣдставителитѣ имъ въ Цариградъ, нанстина, не издаваха точното рѣшение въ Мюрцегъ, нъ алюзираха нова ера за страждущитѣ християни. Изразѣтъ — „ефикасенъ начинъ на контролъ и надзоръ“, който стоѣше въ тия наставления, бѣ прѣдметъ на розови догадки, и цивилизования свѣтъ съ растяще нетѣрпѣние очакваше пълния текстъ на Мюрцегскитѣ рѣшения.

Ако тия първи стѣпки на дипломацията донесоха извѣстно успокоение въ общественото мнѣние и събудиха розови надѣжди у пострадалото християнско население, въ Илдъзъ-Кьошѣ тѣ направиха потрѣсающе впечатление. Колко и да бѣха въздържани идентичнитѣ изьявления на руския и австро-унгарски посланици, нъ тѣ породиха у турскитѣ правителствени кръгове

неописуема трѣвога, примѣсена отъ суевѣренъ страхъ! „Ефикасенъ начинъ на контролъ и надзоръ“ — та можеше ли да съществува по-грозно плашило за турското правителство отъ тоя изразъ?... И султанъ Хамидъ, тоя тънъкъ и лукавъ дипломатъ, прѣдугади всичката сериозностъ на момента и, за да направи излишни допълнителнитѣ инструкции отъ Петербургъ и Виена, прибѣгна къмъ традиционния начинъ за отстранение на приближащата катастрофа. Въ първитѣ дни на октомврий, въ духътъ на мюрцегскитѣ наставления, той очуди свѣтътъ съ едно *ираде*, пълно съ султанска ирония... Като признаваше по най-тържественъ начинъ фиясвото на най-същественнитѣ части отъ *февруарскитѣ* руско-австрийски реформи поради „*force majeure* отъ настѣпилото положение въ вилаетитѣ“, той заповѣдваше:

Да се *използува* настѣпилото сповойствие въ европейскитѣ вилаети за незабавното прилагане на *ония части* отъ реформитѣ, които не сж биле приложени;

Да се испрати на Хилми паша достатъчна сума, за *възможно по-скорошното* прѣсъзиждане и поправка на изгоренитѣ и разрушени къщи „отъ страна на *разбойницитѣ* (!) съ динамитъ и бомби“...

Да се покани *присъединилото* се къмъ четитѣ (!) и избѣгалото въ планинитѣ население да се *прибере въ жилищата си* (!?) и да се помогне на нуждающитѣ се;

Да се употребатъ всички старания (*sic*), за да се ускори прилагането на *остатъка* отъ реформитѣ;

Да се *осигори* (!) изплащанието на мѣстнитѣ разходи;

Да се *възматъ и занатрѣдъ* мѣрки, щото, при преслѣдванието и унищожението на *разбойницитѣ*, да не се *извъриватъ дѣлания* (т. е. кланѣта и опустошения), *противни на халифовата воля* и да се *наказватъ провинившиитѣ се чиновници и войници* (!);

Да се *изпратятъ* въ европейскитѣ вилаети *четирмата белгийски офицери*, които сж *ангажирани* и сж вече на *пътъ*;

Да се *ултсни* и да се *усили* функциониранieto на комисията, изпратена въ Битоля подъ прѣдсѣдателството на Хилми паша относително... *полицитѣ*!

Да се преслѣдватъ и да се *избиятъ спѣшно* (!) *разбойницитѣ*, които *нападатъ* „вѣрното“ население и да се *даде всичката защита* (!) на послѣдното;

Да се *възматъ спѣшни мѣрки* за разглѣждане дѣлата на всички *участници* въ агитацията и *разбойничеството* (!)...

И, най-сетнѣ — свършваше султанското *ираде* — да се *оказва покровителство и помощъ* (!) на *възвращающитѣ се бѣжанци* изъ задъ граница, като *прѣдадатъ* и оржжието си!

Тавива бѣха неопѣвнимитѣ „*милости*“, съ които султанъ Хамидъ, треперящъ прѣдъ приближащето „*мюрцегско чудовище*“, побърза да облагодѣтелствува непризнателната рая... И свѣтътъ, цивилизования свѣтъ, поразенъ прѣдъ тая глѣдка на августѣйше *самооплювание* и *лжливостъ*, изгласъ се изсмѣ на това султанъ-Хамидово *ираде*...

Впрочемъ, напраздно се изложи на всеобщъ присмѣхъ.

На 8 октомврий, когато *ирадето* му още не бѣ стигнало до неговия покоренъ рабъ Хилми паша, посланицитѣ на Русия и Австрия врѣчиха пълния текстъ на Мюрцегската реформена програма, която незабавно биде подкѣрпена и отъ прѣдставителитѣ на другитѣ Велики сили. Би трѣбало да се прѣдполага, че въ момента, когато султанъ Хамидъ ще чете тая програма, страшенъ гнѣвъ ще облада неговата душа... И посланицитѣ, очакващи подобенъ пароксизъмъ, останаха очудени прѣдъ зловѣщата усмивка, която се разлѣ по лицето на падишаха — усмивка, която определяше съдбата на новия проектъ....

* * *

Нъ какво прѣдставлява съ себе Мюрцегската реформена програма, какво съдържа тя и до каква степенъ може да оцастливи християнското население, за което бѣ прѣдначена?

Това сж въпроси, които неволно се изпрѣчват на пътя ни и повелително изискватъ нашия отговоръ. И ний не можемъ ги прѣмина мълвомъ толкова повече, че тѣ съставляватъ смисла на днешната реформаторска акция въ Македония.

За да стане, обаче, нашия отговоръ по-ясенъ, ще приведемъ дословно тѣкста на самитѣ мюрецески рѣшения, които важни мѣста подчертаваме.

Ето тоя тѣкстъ :

„1) За да се установи единъ контролъ върху дѣятелността на мѣстнитѣ отомански „власти относително прилаганieto на реформитѣ, трѣба да се назначатъ при Хилми паша специални цивилни агенти отъ страна на Австро-Унгария и Русия, които да бждатъ задължени да придружаватъ на всѣкадъ Главния инспекторъ, да обръщатъ вниманието му върху нуждитѣ на християнското население, да отблъскватъ злоупотребленията на мѣстнитѣ власти, да съобщаватъ съответствующитѣ забѣлѣжки на посланниците въ Цариградъ и да донасятъ на правителствата си за всичко, коего се случва въ страната. Като помощници на горѣказанитѣ агенти да се назначатъ секретари и драгомани, които ще бждатъ натоварени да изпълняватъ тѣхнитѣ заповѣди и, за това, ще имъ бжде разрешено да правятъ обиколки въ казитѣ, за да разпитватъ жителитѣ въ селата, да надзираватъ мѣстнитѣ власти и пр. Понеже задачата на цивилнитѣ агенти е да бдятъ върху прокарването на реформитѣ и умиротворяването на населението, тѣхния мандатъ ще втече слѣдъ две години отъ денътъ на назначението имъ.

„Високата Порта да се задължи да прѣдпише на мѣстнитѣ власти да дадатъ на тѣзи агенти всичкитѣ улеснения, за да могатъ тѣзи послѣднитѣ да изпълнятъ своята мисия.

„2) Понеже реорганизацията на турската жандармерия и полиция сж най-сѣщественнитѣ мѣрки за успокоението на страната, налѣжаще е да се изиска отъ Портата и тая реформа.

„Като се вземе прѣдъ видъ, че нѣколцината шведски офицери и други, които, непознавайки нито езика, нито мѣстнитѣ условия, не сж могли да бждатъ полезни, желанието е да се прибавятъ къмъ първоначалния проектъ слѣдующитѣ измѣнения и допълнения :

„а) Реорганизацията на жандармерията въ третѣ вилета да бжде повѣрена на единъ генералъ отъ чужда народност на служба при императорското правителство, при когото да бждатъ аташирани военни лица на Великитѣ сили и които ще раздѣлятъ между си окръжитѣ, гдѣто тѣ ще развиватъ дѣятелността си като контролъри, инструктори и реорганизатори. По този начинъ, тѣ ще могатъ да надзираватъ и поведението на войската спрямо населението.

„б) Тия офицери ще могатъ да поискатъ, ако това имъ се види необходимо, и помощта на други офицери и подофицери (sous officiers?), тоже чужденци.

„3) Слѣдъ като усмиряванието на страната бжде установено, да се поиска отъ императорското правителство едно измѣнение въ териториалното раздѣление на административнитѣ единици (ruitès), съ цѣлъ да се групиратъ по-правилно разнитѣ националности.

„4) Въ сѣщото врѣме да се изиска реорганизацията на административнитѣ и сѣдебни учреждения, въ които ще бжде желателно да се допустнатъ и туземнитѣ християни и да се благоприятствува на разширението на мѣстнитѣ свободи (автономии).

„5) Да се основатъ веднага въ по-важнитѣ центрове на вилетитѣ смѣсени комисии съставени отъ еднакво число християни и мухамедани, за разгледанието на политическия прѣстѣпления и други, направени прѣзъ врѣме на смутоветѣ. Въ тѣзи комисии трѣбва да взѣматъ участие и консулскитѣ прѣдставители на Австро-Унгария и Русия.

„6) Да се изискатъ отъ турското правителство суми, прѣдзначени специално:

„а) За заваряване въ мѣстожителствата на ония християнски фамилии, които сж избѣгали въ България и другадѣ;

„б) За помощи на християнитѣ, които сж изгубили своитѣ имоти и жилища;

„в) За прѣсъзидание на вѣщитѣ, църквитѣ и училищата, разрушени отъ турцитѣ прѣзъ възстанието.

„Комисията, въ която ще заседават и християни старейшини, ще ръководят за раздаване на тия суми. Австро-унгарският и руският консули ще бъдат върху тяхното разпредѣление.

„7) Въ християнските села, изгорени от турските войски и балибозуците, християнските жители, които сж се завърнали, ще бъдат освободени през една година от всякакво данък.

„8) Турското правителство да се задължи да въведе отново и незабавно реформите, означени въ приготвения през мѣсецъ Февруарий т. г. проектъ, както и тѣзи, чи които необходимостта ще бъде отсетин почувствувана.

„9) Помеже повечето от произшествията и зверствата сж извършени от илаоето и редицитъ от II класа и от балибозуците, необходимо е, щото първите да бъдат разпустнати и за напредъ да се забрани формирането на балибозушки шайки“.

Това е буквалния текстъ на Мюрцегската реформена програма, съ която европейската дипломация пожела да ошастливи християнското население въ Македония следъ колосалните жертви и безброй доказателства, които то даде за своята политическа възможностъ. (По висши политически и други съображения на същата дипломация, Одринско бъде лишено от мюрцегските „облаги“).

Какво съдържа въ себе Мюрцегската реформена програма?

За да изтъкнемъ по-релефно всичката нейна недѣлностъ, потребно е, преди всичко, да отбѣлжимъ онова, което тя не съдържа.

А тя не съдържа:

1) Никаква гаранция, върху която би могълъ да се закрѣпи въ турско единъ законенъ режимъ; и

2) Никакъвъ ефикасенъ контролъ и надзоръ, съ който мирътъ, редътъ и свободата въ турско биха били само въпросъ на времето.

Значи, гаранция и ефикасенъ контролъ не съдържа Мюрцегската реформена програма — единствените фактори, които сж въ състояние да закрѣпятъ въ турско редъ и законностъ и безъ които най-добрите и най-широките реформи не струпватъ масилото . . .

Тя съдържа:

1) Назначението на двама цивилни агенти отъ страна на Русия и Австро-Унгария, които, прикомандировани къмъ особата на султанския довѣренникъ и европейски мандаторъ Хилми паша, на всеждѣ да придружаватъ послѣдния, за да обръщатъ вниманието му върху нуждите на населението, върху злоупотребленията на властите и за всичко да рапортиратъ на правителствата си. Въ назначението на тия агенти и тяхната миссия се заключаваше оня прословутъ „ефикасенъ контролъ и надзоръ“, съ който дипломацията проектираше да въдвори въ вѣчно размирната страна редъ и законностъ; и

2) Назначението на турска служба чужденецъ есмералъ, който, подпомогнатъ отъ помощници офицери изъ армията на Великите сили като инструктори, организатори и контролори, да реорганизира турската жандармерия. Въ назначението на тия офицери и въ тяхната миссия се състоеше гаранцията за установяване въ страната траенъ редъ и спокойствие.

Тия два параграфа сж най-същественните (ако биха могли да се нарѣчатъ такива) въ Мюрцегската реформена програма и съставляватъ, тъй да се каже, нейната есенция. Останалите седмъ (всичките сж десетъ!) сж подробности, подъ чиято многочисленостъ дипломацията е искала да прикрие несъстоятелността на своята програма и голѣма частъ отъ които султанъ Хамидъ доброволно бѣ въмѣналъ въ своето праде за реформи.

И тъй, Мюрцегската реформена програма съдържа всичко друго, но не и съществените условия за въдворяване въ турско на единъ траенъ редъ и законенъ режимъ — гаранция и контролъ въ логическа смисълъ на думата.

* * *

Нъ какво прѣдставлява, *изобщо*, отъ себе тая реформена программа и до каква степенъ е въ състояние да подобри участъта на християнското население въ Македония, за което бѣ прѣдначена?

Отъ врѣмето на *Танзимата*, въ продължение на повече отъ половинъ столѣтие, Турция постоянно се *реформира*. Въ *историческата справка*, която стои на първо мѣсто въ настоящето изложение, ний направихме бѣгълъ прѣгледъ на всички *задължения*, които Турция, подъ натиска на Европа, е взимала спрѣмо християнскитѣ си поданници въ империята. тържественно е прокламирвала, въ никога не е изпълнявала. Съ Мюрцегската программа Турция още веднапъ се *реформира* и още веднапъ добива нови сили да продължи досегашния редъ на работитѣ и да усвършенствува срѣдствата за изтрѣбленето на християнитѣ . . . . Аво грубата откровенностъ и дълбоката искренностъ би биле достъпни въ дворцитѣ и дипломатическитѣ канцеларии, авторитѣ на Мюрцегската реформена программа, изправени прѣдъ едно положение, което се бѣ влошило само защото отъ дълго врѣме трае, щѣха първи да признаятъ всичката несъстоятелностъ на своя планъ. Вѣрна на вѣковнитѣ си традиции, колчимъ е повикана да се занимае съ работитѣ въ Турция, европейската дипломация и тоя пѣтъ прибѣгна къмъ стария способъ на усмирение: на колосалнитѣ жертви и на несмѣнитѣ доказателства, които възстаналитѣ християни дадоха за своята политическа зрѣлостъ, тя отговори съ единъ реформенъ проектъ, който почти не се различава отъ постигилитѣ вече въ прашната турска архива и въ ефикасността и приложението на който само не вѣрва! Разбира се, не намъ се пада да издирваме причинитѣ на това поведение на дипломацията, особено въ едно изложение като настоящето; нъ тия причини позорятъ културния свѣтъ! . . .

Мюрцегската реформена программа е едно *килаво недоносче*, живота на което дипломацията поддържа до двесъ по изкуственъ начинъ. Въ нѣкои свои отѣнки, безсѣмнено, тая программа се различава отъ февруарския *надарски* проектъ, и, трѣбва да признаемъ, направена е една стѣпка напредъ, нъ стѣпка нерѣшителна, плаха и несдържаща въ себѣ нито единъ отъ елементитѣ на прокламираната „*ефикасностъ*“.

Прѣди всичко, Мюрцегската программа не почива на онова *взаимно съглашение* (*contrat social*), което съставлява единственната основа на всѣко държавно прѣустройство. Въ противовѣсъ на умѣренитѣ законни и справедливи искания на възстаналото население, дипломацията скрои въ Мюрцегъ единъ проектъ, безъ да вземе мѣрка отъ тѣлото, на което искаше да го нахлузи. . . Съ рѣдка надмѣнностъ тя прѣнебрѣгна най-главния факторъ въ тоя *contrat social* и, по тоя начинъ, допусна оная грозна нелогичностъ, която бѣ фатална за усѣха на нейния проектъ. А това игнориране и тая нелогичностъ обрѣкоха нейната нова реформена программа на сжщата оная смъртъ, отъ каквата погинаха всички дотогавашни реформени проекти . . . .

По отношение на *извънмителната властъ*, Мюрцегската реформена программа не внася никакво измѣнение въ условията, при които се тя упражнява. И за напредъ тая властъ си остана все тѣй своеволна и абсолютна и султанъ Хамидъ ще може, както и по-рано, да се сношава непосредствено съ чиновницитѣ и да внася въ управлението на страната хаосъ и кърваво безрѣдие. Неговото право си остана неограничено и не съществува никакъвъ признакъ, че той, отъ любовъ къмъ порядъка, ще се отваже отъ онова, което е срастнало съ неговата духовна природа. Съ съдававането на инспекторския постъ надъ третѣ македонски вилаети дипломацията се стрѣмеше по косвенъ начинъ да отстрани намѣсата на Илджъз-Кьошкь въ управлението и да издигне отговорно лице за това управление. Нъ съ повѣряването тоя постъ не на *чужденецъ*, а на *турчинъ* като Хилими паша — най-прѣданныя рабъ на султанъ Хаида, и, при туй, облѣченъ въ тогата и на европейски *мандатаръ* — можеше ли да се допусне даже мисль за нѣкакво отстранение на султанската намѣса въ управлението? Ослонена на своята санкция, европейската дипломация може водкото ще да

държи отговоренъ своя мандаторъ за лошото управление (впрочемъ, до сега тя още не е дала подобенъ признакъ) и даже да иска отстранението му; нъ ще се помогне ли съ това на страшното зло, което тѣжи надъ страната? Слава Богу, Турция изобилствува съ креатури отъ типътъ на днешния македонски „реформаторъ“ — и Хилми паша ще бѣде замѣстенъ съ нѣкакъвъ си Хамди паша, Изетъ паша, па ако щете и... Мелхаме ефенди. . . Значи, по отношение на изпълнителната властъ Мюрщегската программа не съдържа не само подобрѣние, нъ даже и обѣщание! . . .

Относително високо-прокламирания „*ефикасенъ контролъ*“ въ турското управление, Мюрщегската программа, безсѣмнено, съдържа една стъпка напредъ, нъ, както и по-горѣ загатнахме, стъпка нерѣшителна и безсодържателна. Контролъ въ *широка* смисълъ на думата сжествува въ Македония отъ като Турция е допуснала въ нея чужди консули. Между длъжноститѣ на послѣднитѣ бѣ и тая, да слѣдятъ за положението на християнитѣ и, въ силата на една дълга традиция, освѣтена отъ трактатитѣ и договоритѣ между Турция и Европа, да се застъпватъ за тѣхъ противъ турскитѣ зулуми. Турцитѣ мълчаливо признаваха това право на консулитѣ, нъ твърдѣ рѣдко взимаха въ внимание тѣхнитѣ протести. Полегва-лева властитѣ почнаха да прѣнебрѣгватъ прѣдставленията имъ, до като, най-сетнѣ, демонстративно ги оставятъ безъ послѣдствие. По тоя начинъ, традиционния консулски контролъ биде лишень отъ всѣкакво значение. Февруарския русско-австрийски реформенъ проектъ *за пръвъ пѣтъ по формаленъ начинъ* прѣдвидѣ контролъ върху въвежданieto на реформитѣ. Съ тая миссия бидоха натоварени само консулитѣ на Руссия и Австрия. И Турция, за да демонстрира още веднашъ непризнаванието на никакъвъ контролъ, избѣ двамата руски консули, които трѣбваше да го упражняватъ. . . Мюрщегската реформена программа, както казахме, прави една стъпка напредъ въ това отношение; тя прѣдвижда *двама специални цивилни агенти*, които ще съставляватъ единъ видъ *контроленъ институтъ* при въвеждане на реформитѣ. Обаче, правата, съ които сж облѣчени тия двама агенти, въ никой случай не говорятъ за единъ контролъ въ *логическа и тѣсна смисълъ на думата*. Защото, *да придружавашъ* едно султанско ордаие въ обиколкитѣ му, безъ да имашъ *еднакви съ него права*; *да обрѣщашъ вниманието му* върху нуждитѣ на населението, *безъ да притѣжавашъ по общото управление право на инициативи*, които се налагатъ отъ нуждитѣ на това население; и, най-сетнѣ, *да обрѣщашъ вниманието му* върху злоупотрѣбленията на властитѣ, *безъ да имашъ право да спиращъ измѣнението на ония заповѣди, които носятъ очевиденъ характеръ на беззаконие, да уволняватъ неспособнитѣ чиновници и да давашъ подъ сждъ провинившиитѣ се* — е всичко друго, нъ не и „*ефикасенъ контролъ*“, какъвто го нарѣче дипломатията. Да допуснемъ, че цивилнитѣ агенти ще слѣдятъ всичко и *ще ретртуриратъ* на правителствата си. Нъ ако турското правителство не обрне никакво внимание на тѣхнитѣ прѣдставления (което е най-вѣроятно), тогава какъ ще се разрѣшатъ стълковенията, които фатално би се появили? Разбира се, за нѣкакви принудителни мѣрки отъ страна на дипломатията не може да става и дума, защото, ако ти бѣше рѣшена да прибѣгне до подобни срѣдства, щѣше да ги упражни еднашъ за винаги, — щѣше да учрѣди истински контролъ и нѣмаше да се задоволява съ благочестиви пожелания, съ каквито е прѣпълнена нейната реформена программа. Прочее, съ изключение на *самото присѣствие* въ Турция на специални „контролни“ агенти (ако това може да се нарѣче стъпка напредъ), Мюрщегската реформена программа въ нищо не се различава отъ прѣдшествующитѣ въ това отношение, може би, само въ това, че на двамата агенти е разрѣшено да присѣствуватъ при изтрѣблението на християнитѣ и даже да го санкциониратъ! . . .

Параграфа за *прѣустройството на турската жандармерия* е тоже една нерѣшителна и почти безсодържателна стъпка въ Мюрщегската реформена программа. Възлаганието върху цѣль щабъ европейски офицери нейното прѣустройство, нъ не и нейното *върховно командование*, лишава тоя параграфъ отъ оная *логичность*, която само е въ състояние да го направи до извѣстна степенъ *ефикасенъ*. Турската жандармерия не е самородно зло въ държавния животъ на Турция, а продуктъ на онова *велико зло*, което се нарича *турско управление* и прѣмахванието или поне намаляванието на което зависи изключително отъ

прѣмахванието или намаляванието на великото зло. Прѣстане ли изпълнителната власт да е своеволна и абсолютна, прѣстане ли тя да се намира въ рѣцѣтъ на султанъ Хамидъ, установи ли се единъ сериозенъ европейски контролъ, който да бди за точното прилагане на законитѣ — турската жандармерия ще прѣстане да е такова зло и нейното прѣустройство е работа не вече на години, а на мѣсеци! . . . При отсъствието, обаче, на тия най-важни условия, може ли да се дири нѣкаква логичностъ въ тоя параграфъ, може ли да става дума за нѣкакво прѣустройство на тая жандармерия? Повѣряванието върховното ѝ командувание на европейския генералъ и неговия европейски щабъ, безспорно, би прѣдставлявало сериозна стѣпка напредъ и би могло да се прѣдполага извѣстно подобръние въ нейнитѣ функции. Нъ дѣ остава тогава суверенитета на султана, тъй грижливо пазенъ отъ европейската дипломация? Прочее, въ живота на турската жандармерия Мюрцегската реформена програма не внася нѣкакво сжщественно подобръние и султанъ Хамидъ, както и по-рано, остана неинъ върховенъ заповѣдникъ. При такива условия, ролята на европейскитѣ офицери, лишени отъ всѣкакво право на намѣса въ нейнитѣ функции, не може да бже друга, освенъ да *констатира*тъ (а може би и санкциониратъ) злодѣянията на своята „реформирана“ жандармерия и, посредствомъ Хилми паша, да изискватъ примѣрното ѝ наказание отъ оновова, който ги е *заповѣдалъ*! . . .

Въ останалитѣ си части Мюрцегската програма е повечето „человѣколюбива акция“ и не съдържа нищо, което би могло да внесе нѣкакво сжщественно подобръние въ турското управление.

И тъй, Мюрцегската реформена програма не е нищо друго, освенъ сборъ отъ прѣпорѣки и благи пожелания, лишени отъ оная санкция, безъ която всѣко нововъведение въ Турция остана химера.

Европейския културенъ свѣтъ, чието сърдце болѣзненно се свиваше прѣдъ свърховѣшкитѣ страдания на християнитѣ и на чиито протестующъ гласъ срѣщу волосалнитѣ и безгранични турски злодѣяния до голѣма степенъ се дължи намѣсата на дипломацията, остана поразенъ прѣдъ безсѣдържателността на Мюрцегскитѣ рѣшения. Очакващъ да види сериозни и ефикасни мѣроприятия противъ жестокото турско управление, нему поднесоха едно килаво недоносче, което само позореше свѣтътъ! Той не можеше да опрости изневѣрата на дипломацията и, чрезъ своитѣ най-видни публични органи, произнесе надъ нея и нейната рожба своята тѣшка присѣда.

Възстаналото же и жестоко пострададо християнско население, съ дълбока вѣра очакваше да види подобръна своята участь, испадна въ дълбоко униние отъ мюрцегскитѣ рѣшения. Слѣдъ безбройнитѣ доказателства и волосални жертви, които даде за своята политическа зрѣлостъ, то не можеше да проумѣе, какво повече е искала отъ него дипломацията, когато е изработвала своята реформена програма . . . Неговата смъртъ? . . . Нъ това би било чудовищно и да се замисли! . . . Вѣдъ, съ борбата си и жертвитѣ си то стана *факторъ* и, като такъвъ, имаше право на извѣстно зачитание. Неговитѣ искания бѣха не само умѣрени, нъ и съставляваха прословутия „*minimum irréductible*“! Тѣ не бѣха и нѣкакво нововъведение въ държавния животъ на Турция. Тѣ бѣха възможни и приложими безъ особени трудности, нъ потрѣбно бѣ искрено желание и добра воля — това което липсуваше . . . И срѣщу тия законни и справедливи искания на християнското население, освѣтени отъ вѣковни страдания, европейската дипломация противопостави своята мюрцегска „человѣколюбива акция“, отъ която то не се и нуждаеше . . . Можеше ли тая „акция“ да въдвори въ страната миръ и редъ, до като султанъ Хамидъ остана свободенъ да дава противорѣчиви, произволни и прѣстъпни заповѣди на мѣстнитѣ власти и да внася съ тѣхъ кървави безредици? Можеше ли тя да създаде условия за човѣшки животъ, до като начело на администрацията останаха чиновници, които своята служба считатъ за разбойничествои своитѣ права за деребейство? И, най-сетнѣ, можеше ли тая акция да въдвори законность, до като отговорността на властитѣ, върху които се крѣпи модерното обществие на народитѣ, останаха пакъ химерична и несжществующа? Християн-

свото население, израствало подъ непрѣстаннитѣ удари на *великото зло* и притѣжающе редѣкъ критерии за нѣщата, съ дълбока свѣрбъ съзрѣ всичкиата безсѣдържателностъ и безнадежностъ на шорцегскитѣ „блага“, отвърна се отъ тѣхъ и използването имъ прѣдостави на ония, които ги даряваха . . .

Дипломацията, която бѣ ангажирала своя прѣстижъ и своето самолюбие въ шорцегскитѣ рѣшения, макаръ сама невѣрваща въ тѣхната ефикасностъ и жизнеспособностъ, остана невъзмутима прѣдъ публичната присяда на културния свѣтъ и прѣдъ мълчаливата на ония, за които се отнасяха тия рѣшения. Съ една ревностъ, достойна за по-добра участь, тя се залови съ отстранението на всички спѣнки, които прѣчеха за тѣхното осществление. И се започна она двубой, който порази свѣтътъ по своята пустота. Султанъ Хамидъ безцеремонно отхвърли новия реформенъ проектъ. Съ своя тънѣкъ умъ той схвана всичкиата безопасностъ на новитѣ европейски прѣдложения, нѣ вѣренъ на традициитѣ, искаше да ги приеме слѣдъ безконечни протакания, до като ставатъ пригодни само за прапната му архива . . . Трѣбаше да изминатъ пѣли *четири седмици*, за да даде той съгласието си въ общи думи, като запази, при това, и правото да продължи прѣговоритѣ си за подробноститѣ. Тия прѣговори траяха цѣли *шестъ седмици* и едва при края на м. декемврий той отстъпи за назначение на цивилнитѣ агенти, обаче, съ резервата да продължи прѣговоритѣ върху подробноститѣ на подробноститѣ . . . Слѣдъ това, въ продължение на цѣли *шестъ седмици*, се протакаха прѣговоритѣ около въпроса за европейскитѣ офицери, които, най-сетнѣ, се завършиха съ единъ мизеренъ правилникъ за македонската жандармерия. Нѣ това бѣ само края на началото. На сѣдната изникнаха нови въпроси — въпроса за униформата на офицеритѣ, тѣхното число, заплатата имъ и пр. и пр., прѣговоритѣ оволю които траяха още нѣколко седмици. Висящи останаха и много други въпросчета отъ второстепенна важностъ, съ които до днешенъ день дипломацията се занимава . . . Съ рѣдѣкъ артистичностъ, присяща на гениалнитѣ авробати, султанъ Хамидъ раздѣляше въпроситѣ, за да може по всѣки отъ тѣхъ да печели врѣме и да замедлява до безконечностъ дѣлото на реформитѣ, до като то съвсѣмъ заглѣхне верѣдъ дълбовото равнодушие на европейския свѣтъ. По тоя начинъ, потрѣбни бѣха повече отъ *шестъ месеци*, до като се завършатъ главнитѣ прѣговори около единъ реформенъ проектъ, който съдържае въ себе си само безгранична пустота . . . Цѣлата тая комедия оволю реформитѣ, тѣй обилна съ чудновати епизоди, бѣ единъ редѣкъ фарсъ, разиграванъ надъ македонскитѣ пепелища отъ европейската дипломация подъ режисьорството на султанъ Хамидъ прѣдъ очитѣ на цѣлия културенъ свѣтъ . . .

Около половината на м. януарий настоящата година пристигнаха въ Солунъ двамата помощници на Хилми-паша — цивилнитѣ агенти г. г. Демерикъ и Мюллеръ. Три мѣсеци слѣдъ тѣхъ, начело съ генералъ Ди Джорджисъ, стигнаха и реорганизаторитѣ на македонската жандармерия. Въдушевени отъ искрено желание да внесатъ свѣтълъ лъчъ въ живота на македонското население, всички тия европейци, още въ първитѣ дни на пристиганieto си, намѣриха се прѣдъ едно положение, което правеше тѣхната миссия химерична. Прѣдъ чудовищното кърваво безредие, което завариха въ страната, тѣ неможѣха да не почувствуватъ всичката безоглѣдностъ на реформитѣ, съставени на пукъ на историческия опитъ, на науката, на даже и на здравия разумъ! Цивилнитѣ агенти, посрѣщнати съ „разкрити обятия“ отъ своя шефъ Хилми-паша, нѣ отрупани съ купница оплаквания отъ християнитѣ противъ безграничното турско безправие, съ рѣдно краснорѣчие и убѣдителностъ бидоха посвѣтени отъ македонския „реформаторъ“ въ всички „подобриши“, които той е „внесълъ“ въ управлението, както и доволството, въ което „плува“ населението . . . Прѣдъ тая цинична лъжливість, двамата почтени агенти, облѣчени въ тогата само на *докладници* и безсилни да се противопоставятъ на царящето зло, съзрѣха всичкиата фалшивостъ на своето положение. Въ сѣщото незавидно положение се намѣриха и реорганизаторитѣ на жандармерията, г. г. Ди Джорджисъ и помощницитѣ му офицери. И наистина, възможно ли бѣ да поставятъ турската жандармерия на модерни начала, когато всички други държавни учреждения, съ които тя е въ непрѣстанно и органическо съприкосновение, продължаватъ да вървятъ въ пати на хаоса и

своеволието? Мислимо ли бѣ, щото жандармерията, която е тѣло подчинено, да извършва своитѣ функции при нужнитѣ условия на законность, когато въ администрацията традициитѣ на произволъ оставятъ неповажни, а сѣдилищата служатъ като органи на политическо преслѣждане? Независимо отъ всичко това, миссията на двѣтѣ тѣла, повикани да приложатъ най-важнитѣ параграфи на мюршегската программа, срѣщаше спѣнки и въ конфиденциалнитѣ инструкции на централното правителство и на Хилми-паша до мѣстнитѣ власти относително тѣхнитѣ права, които се мѣреха съ турски аршинъ. Още въ първитѣ дни безгранично отчаяние овладѣ цивилнитѣ агенти и европейскитѣ офицери. Тѣ не можѣха да не видятъ всичката фалшивостъ на своето положение; нѣ повикали да задоволятъ една амбиция на дипломацията, скоро се помирика съ фигуративната роль, която трѣбаше да играятъ въ македонската реформена комедия . . . Измежду всички тия почтени европейци само италианския помощникъ на „върховния“ жандармерийски реорганизаторъ, висово-интелигентния и чувствителния г. Спньорели, неможа да се помири съ тая унижителна роль за культурния човѣкъ. Той поиска отзоваването си и разочарованъ замина за отечеството си.

* * *

Навършва вече *цѣла година*, откакъ е връченъ на турското правителство текста на Мюршегската реформена программа; изминаха *двестъ мѣсеци* отъ пристигането въ Македония на цивилнитѣ агенти и *седѣмъ мѣсеци* отъ установяване по районитѣ на европейскитѣ офицери — и всѣки би билъ въ правото да се запита: *внесено ли е някакво изменение или подобритие въ страната на турското безправие, въ страната на сълзитѣ и кривитѣ?* Безсѣмнено, такъвъ краткъ периодъ е недостатъченъ, за да се получатъ особенни резултати отъ едно коренно държавно прѣустройство, нѣ е доста значителенъ за една безсѣдържателна и пуста реформена программа като мюршегската, мандата на която е опредѣленъ само за *дѣтъ години*. За да не бъдемъ обвинени въ прибързанность, нѣма да подхвърляме на сериозна оцѣнка полученитѣ до сега резултати отъ тая программа (впрочемъ, тѣ и не заслужаватъ подобенъ трудъ!), нѣ да ги отбѣлжимъ мимоходомъ и да ги изтъкнемъ прѣдъ очитѣ на всички — налага ни се отъ самата задача на настоящето изложение.

Прѣзъ текущата „реформаторска“ година Македония посѣтиха и на ширъ и дълъж прѣбродиха безброй чужденци-европейци, съ цѣль самолично да констатиратъ величината на турскитѣ злодѣяния и съ очитѣ си да видятъ резултатитѣ на Мюршегската реформена программа. Мнозина отъ тѣхъ, настанени въ страната още прѣзъ м. октомврий миналата година като ръководители на разни благотворителни миссии, имѣха възможность отблѣну да се зановаятъ съ потрѣсающитѣ неволи на християнското население, да прослѣдятъ на самото мѣсто перипетитѣ на новитѣ реформи и сами да вкусатъ отъ тѣхнитѣ „блага“. Спорѣдъ *авторитетнитѣ* увѣрения на всички тия европейци, чужди на всѣкакви правителствени сфери и влияния, новата реформена программа не само *ни на иота* не е изменила положението въ Македония, нѣ още повече го е влошила и даже направила отчаянно! И дѣйствително, вмѣсто да създаде пѣргава и отговорна администрация подъ надзора на цивилнитѣ агенти, тая программа още повече разслаби турската изпълнителна власть (вмѣсто трима *отговорни* валии санкционира само единъ *полу-отговоренъ* главенъ инспекторъ), намали до минимумъ европейския контролъ, упражняванъ много по-ефикасно отъ консулитѣ, и работитѣ по управлението доведе до едно *тъжливо размѣнение на мисли* между Хилми паша, прѣдставляющъ Илджъ-Кьошкъ, и двама европейски асесьори, прѣдставляющи дипломацията — първия главата и „формалния изпълнител“ (слѣпо ордаче на султанъ Хамидъ), а другитѣ двамина натрапени негови *свѣтъници*, съ права не пошироки отъ ония, които притѣжаваха консулитѣ. Безспорно, вината за всичко туй не лежи ни най-малко въ добрата воля на двамата европейски асесьори, а въ оная безсѣдържателность и пустота (както и на друго мѣсто констатирахме), които пълнятъ мюршегскитѣ рѣшения и които опредѣлиха на тия почтени асесьори изключително *фигуративна роль* . . . Въ помощъ на всичко туй, безспорно, идатъ и всички ония причини, които се криятъ въ

турската неискренность, лукавство и въроломство, типичен прѣдставител на които е главния инспекторъ. И наистина, Хилми паша, който олицотворява въ себе всички тия качества, не напразно е получилъ прозвището „великъ“ и „гениаленъ“ държавникъ. . . . Даже онова, което не може да се урѣди съ султанско ираде, Хилми паша *per serviella* се завзѣма да нарѣди! Типиченъ византиецъ, прѣвъ всичкото изтекло врѣме на „съвмѣстна дѣятелностъ“, той още не е далъ (?) сериозенъ поводъ на своитѣ европейски помощници за конфликтъ. Ненапразно послѣднитѣ го наричатъ „удивителенъ човекъ“! Всѣкога „внимателенъ“ къмъ тѣхнитѣ съвѣти, които посрѣща съ сатанинска усмивка, той ги резюлира съ типичното и стереотипно „оладжакъ“ и ги прѣдава, слѣдъ това, на съответствующитѣ власти, за да ги забравятъ или захвърлятъ въ пращната архива, точно спорѣдъ неговитѣ конфиденциални инструкции. . . . Почтеннитѣ „съвѣтници“ обязательно трѣба да се задоволятъ съ тая прѣдусвѣтливостъ и внимателностъ, толкозъ повече, че не сж въ състояние да провѣрятъ резултатитѣ на съвѣта имъ и не притѣжаватъ правото да го *наложатъ* въ случай на измама. Изборътъ на Хилми паша за главенъ инспекторъ на тритѣ македонски виляети, безсмысленно, е рѣдка находка, разбира се, не за дългоденствието на реформенната программа, а за пълненитѣ цѣли на султанъ Хамида! И дѣйствително, ако има кому да се дължи компрометиранieto на тая программа (колко и несъстоятелна да е тя), безсмысленно, палмата принадлежи изключително на тоя „великъ реформаторъ“. „Хилми паша — казва въ една своя кореспонденция¹⁾ благородния ржководител на английската благотворителна миссия въ Битолския виляеть, г. Н. N. Braidsford — е типиченъ продуктъ на турската система, възпитанъ, както всички негови другари, въ една атмосфера на *интриги, подозрѣния и лажии*. Наистина, той разполага съ енергия и умъ, нъ неговата енергия служи само да убива инициативата на своитѣ подчинени, а неговия умъ е насоченъ да върши подвизи само на книга и да произвежда театрални ефекти. Неговитѣ рапорти сж винаги приемливи документи, нъ задъ тѣхъ дѣйствителността е още по-поучителна. Затворенъ въ кабинета си съ своитѣ телеграмми, той познава живота на македонца колкото и на китаеца. . . . Зависящъ въ всичкитѣ си свѣдѣния изключително отъ своитѣ подчинени, той не е въ състояние да контролира изпълнението даже на собственитѣ си распорѣждания. Хилми паша прѣкарва по четири мѣсеци въ всѣки виляеть, като при сѣка обиволка влачи подирѣ си цѣлъ подвиженъ щабъ отъ креатури, които играятъ реформена комедия въ всѣки градъ отдѣлно. Неговото пристигание спира цѣлата административна машина: солунския валия се муси, битолския сѣда да играе на шахъ, а своецкия отлага преслѣдванията противъ дивитѣ арнаути. . . . Нъ машината пакъ заработа и то — съ пълна пара! Телеграфътъ зачува усилено и главния инспекторъ, затворенъ въ кабинета си надъ купища дребни книжа, започва дѣятелно да управлява, както въ Турция се разбира управлението. Най-сетнѣ, доволенъ че всичко е „реформиралъ“, той заминава за другъ виляеть. Валията се връща въ конака си, телеграфиститѣ пакъ започватъ свободно да дишатъ, а консулитѣ, неизмжчвани вече, както прѣди, съ безрайни статистики за „извършени реформи“, бѣлжкатъ въ рапортитѣ си, че главния инспекторъ е оставилъ слѣдъ себе само *дискредитирана властъ и изтощенъ персоналъ*. . . .

Тѣй рисува благородния англичанинъ нравствената физиономия и „реформаторската дѣятелностъ“ на главния македонски инспекторъ и „великъ“ държавникъ Хилми паша. А при такъвъ византиецъ по възпитание и характеръ, при това умишлено разслабване на изпълнителната властъ и дискредитиране на реформената программа, може ли да става и дума за нѣкакво подобрѣние въ положението? Познаваме безброй случаи (които пазимъ за специална оцѣнка на реформената программа), когато *свѣтитѣ* на цивилнитѣ агенти сж биле прѣдмѣтъ на цинични гаврения отъ страна на „удивителния човекъ“ и неговитѣ подвѣдомственни власти и когато тия съвѣти, радушно възприети отъ него, не сж биле *изпълнявани*. И европейскитѣ асесьори съ дълбока горестъ констатираатъ измамата, нъ нито веднашъ не се осмилеха да я увратъ въ очитѣ му и го изобличатъ, — единствено

¹⁾ Вижъ „The Times“ отъ 12 априлъ н. с. наст. година.

поради страхът от сериозен конфликт, който, обязательно, ще донесе прѣтѣсване на сношенията — единичен човекъ, съ когото тѣ сж длъжни да се сношаватъ! . . . И безсилни да се противопоставятъ на злото, тѣ се задоволяватъ съ ролята на благочестиви съвѣтници, констатирайтъ неговитѣ измами и ги докладватъ на правителствата си за надлѣжно . . . забравяние . . .

Прѣзъ послѣднитѣ мѣсеци отъ Цариградъ бидоха пуснати прѣдълги и подробни съобщения за успѣшно прокарване на реформитѣ и за царяще съгласие между главния инспекторъ и европейскитѣ асесори; за непрѣстанни грижи на Хилми паша да реформира турското управление и постигнати въ това отношение блѣстящи резултати, които щѣли да иматъ умиротворително значение въ бѣдѣще; за направенъ успѣхъ въ реорганизацията на жандармерията, за неизмѣримо доволство между всички поданици на султана и пр. и пр. и пр. — лъжи, прѣдначначени изключително да заблудятъ европейското общество върху неизмѣнното положение въ страната и да изтъкватъ благотворното влияние на новата реформенна програма. Въ положение сме отлично да познаваме „новитѣ условия“, които създаде мюрщегската програма и въ които отъ *деветъ мѣсеци* насамъ живѣе македонския христианинъ. Всички горни съобщения не само не съдържатъ въ себе каква-годѣ истина, нѣ сж и цинично гавренѣе съ страданията на едно дву-милионно християнско население.

Мюрщегската реформенна програма, както твърдятъ и всички *добросъвестни* европейски наблюдатели, въ нищо не измѣни положението въ Македония. Илдѣзъ-Кьопчкѣ не прѣстава, както и по-рано, да се мѣси въ управлението, да парализира всѣка добра инициатива, да поддържа атмосферата на шпионството и да внаси безрѣдие въ всички държавни институти. Властта му остана все тѣй абсолютна и своеволна, както и прѣди, и, чрѣзъ слѣпото си орѣдие Хилми паша, парализира всѣко благо намѣрение, изходяще отъ прѣдставителитѣ на Европа. Новитѣ реформи още по-здро сврѣпиха центра съ краищата, засилиха централизацията и разслабиха административната власт. И мизернитѣ „блага“, които тѣ съдържаха, срѣцнаха силно притиводѣйствие и се погълнаха отъ царящето хаотично положение . . . .

Така:

Цивилнитѣ агенти, които олицетворяватъ европейския контролъ, макаръ въ формата на благочестиви съвѣтници, днесъ не притѣжаватъ даже ония мизерни „права“, които мюрщегската програма имъ опредѣляше. Днесъ тѣ сж принудени да играятъ жалката роль на сжщински *фигуранти*! Тѣхнитѣ *свѣти* цинично се прѣнебрѣгватъ отъ Хилми паша, а *постъпкитѣ* имъ за нуждитѣ на населението и злоупотрѣблението на властитѣ се губятъ всрѣдъ царящето безправие. Единичкото имъ право, до което още не се е докосналъ главния инспекторъ, — е правото имъ да се *сношаватъ* съ него и да *докладватъ* на правителствата си! . . . Въ интимнитѣ си разговори и въ докладитѣ си двамата почтени асесори не криятъ плачевността на положението си и крайното безсилие, въ което сж облѣчени. Тѣ не се рѣшаватъ да влѣзнатъ въ конфликтъ съ главния инспекторъ, за да не направятъ положението си още по печално. Тѣхната мисия по настоящемъ едва ли не е и прѣстѣпна, защото съ присѣтствието си заличватъ и даже, може да се каже, *санкциониратъ* турскитѣ злодѣяния!

Не стои по-добрѣ и въпроса за реорганизацията на жандармерията. Всѣки очакваше, че слѣдъ пристиганието на европейскитѣ офицери, начело съ Ди Джоржисъ, ще се започне бързо и енергическо реорганизиране на жандармерията, макаръ върховното командуване да си остана непокътнато. *Седмъ мѣсеци* изминаха отъ тогава и, може да се каже, нищо не е направено и въ това отношение. Европейскитѣ офицери отдавна сж по районитѣ си, нѣ и до тоя часъ още не знаятъ отъ гдѣ да почнатъ. Всичко имъ се вижда разстроено и успѣха на частична реформа имъ изглежда химерична. Съ секретнитѣ си инструкции Хилми паша парализира всѣко тѣхно начинание, властитѣ имъ противодѣйствуватъ въ учтива форма, а простолюдието (мухамеданското) негодува противъ тѣхъ — то ги даже обижда! Въобще, условията на тѣхната мисия е съвсѣмъ печална. Тѣ, наистина, кръстосватъ градоветѣ и паланкитѣ, посѣщаватъ жандармерийскитѣ кауши, слѣдятъ за службата, нѣ съ нищо не могатъ помогна на злото. Лишени отъ правото на върховно командуване, тѣ сж безсилни да

внесат и най-малкото подобрение въ тоя институт на турското управление. Турската жандармерия и до днесъ си остая сжщата, както и прѣди — съ своитѣ стари диви наклонности и навици, сборъ отъ нехранимайвовци и вулгарни прѣстѣпници. Християнския процентъ въ нея е тѣй незначителенъ, цото не заслужва и помень. Службата на християнитѣ-жандарми се заключава въ черно слугуване на своитѣ мухамедански колеги — па и мнозинството отъ тѣхъ се състои отъ морално изпаднали нещастници, съ уровень не повисокъ отъ тоя на волегитѣ си мухамедани. Единственното негласно придобито право на офицеритѣ, всрѣдъ абсолютното безсилне, въ което сж поставени да дѣйствуватъ, бѣ правото да приематъ оплаквания отъ християнитѣ противъ турското безправие. Нѣ, по висша заповѣдь, Хилми паша имъ отиѣ и това право и на мѣстнитѣ власти строго забрани да даватъ ходъ на всѣвакви оплаквания, получени чрѣзъ тѣхъ. Единственната реформа, която се внесе въ тоя институтъ, е, безсѣмнено, бѣлитѣ рѣжавици, които покриватъ оцпанитѣ въ християнска кръвъ злодѣйски рѣцѣ на турския жандаринъ . . . . По тоя начинъ, и европейскитѣ офицери, подобно на цивилнитѣ агенти, сж лишени отъ всѣва възможность да усладятъ горчивия животъ на християнина и да помогнатъ на страшного зло, което разяжда цѣлата страна.

Тѣй *паче* е участъта на най-сжщественитѣ параграфи отъ Мюршегската реформена программа — *контрола и жандармерията*. Ако тѣ, по своя съкровень смисль, прѣдставляваха извѣстни опасения за суверенитѣ права на султана и, поради туй, заслужаха подобна участъ, би трѣбвало да се прѣдполага, че поне слѣдващитѣ параграфи въ сжщата программа, повечето отъ които сж отъ чисто *хуманитаренъ характеръ*, ще бждатъ приложени въ всичката си широта. Нѣ и тѣ останаха мъртва буква и направеното по тѣхъ е равносилно на *нищо*.

Така:

Прѣпорѣчваше се на Портата да допусне участието на християнч въ администрацията и да способствува за развитието на общинското самоуправление. Тая прѣпорѣчка съвсѣмъ не е зачетена. Даже на много мѣста е отиѣто освѣтеното отъ законитѣ право на християнитѣ да се групиратъ въ общини.

Прѣпорѣчваше се на Портата да опредѣли срѣдства за възвръщание и настаняване на бѣженцитѣ и за прѣсѣжиждане на изгоренитѣ и разрушенитѣ имъ отъ войската жилища, черкви и училища. Наистина, голѣмъ брой отъ бѣженцитѣ възвърнаха се на пепелищата си (и то благодарение на специалното съглашение между България и Турция), нѣ не се отпуснаха потрѣбнитѣ сумми за прѣсѣжиждане на кжщитѣ (като изключимъ по нѣколко мизерни грошове, недостатъчни да се купи даже слама за покривъ) и пострадалитѣ християни дори до день днешенъ живѣятъ въ мизерни бараки и колибки, непригодни даже за свинитѣ . . . .

И пр. и пр.

Изобщо, даже въ тия си незначителни параграфи, мюршегската реформена программа прѣгърпѣ пълно фiasco, безъ да се чуе въ нейна защита нито единъ протестующъ гласъ поне отъ ония, които бѣха ангажирани въ нея своята честь и своя прѣстижъ! На диничното гаврене отъ султана Европа отговори съ безгранична апатия! . . .

Такава е *печалната* участъ на прословутата и „широко-надѣждна“ Мюршегска программа. За насъ тя умрѣ още при самото си раждане и, ако днесъ, въпрѣки това, цакъ се занимаваме съ нея, правимъ го за да подчертаемъ още веднажъ нейната мъртворожденость.

* * *

Четвъртъ столѣтие Македоно-Одринския въпросъ стои отворенъ и очаква своето разрѣшение. Нещастна рожба на Берлинския Конгресъ, той прѣживява днесъ всички сждбоносни фази и крвави перспетни, които мъртвородения 23-й членъ съ математическа тонность бѣ му насочилъ.

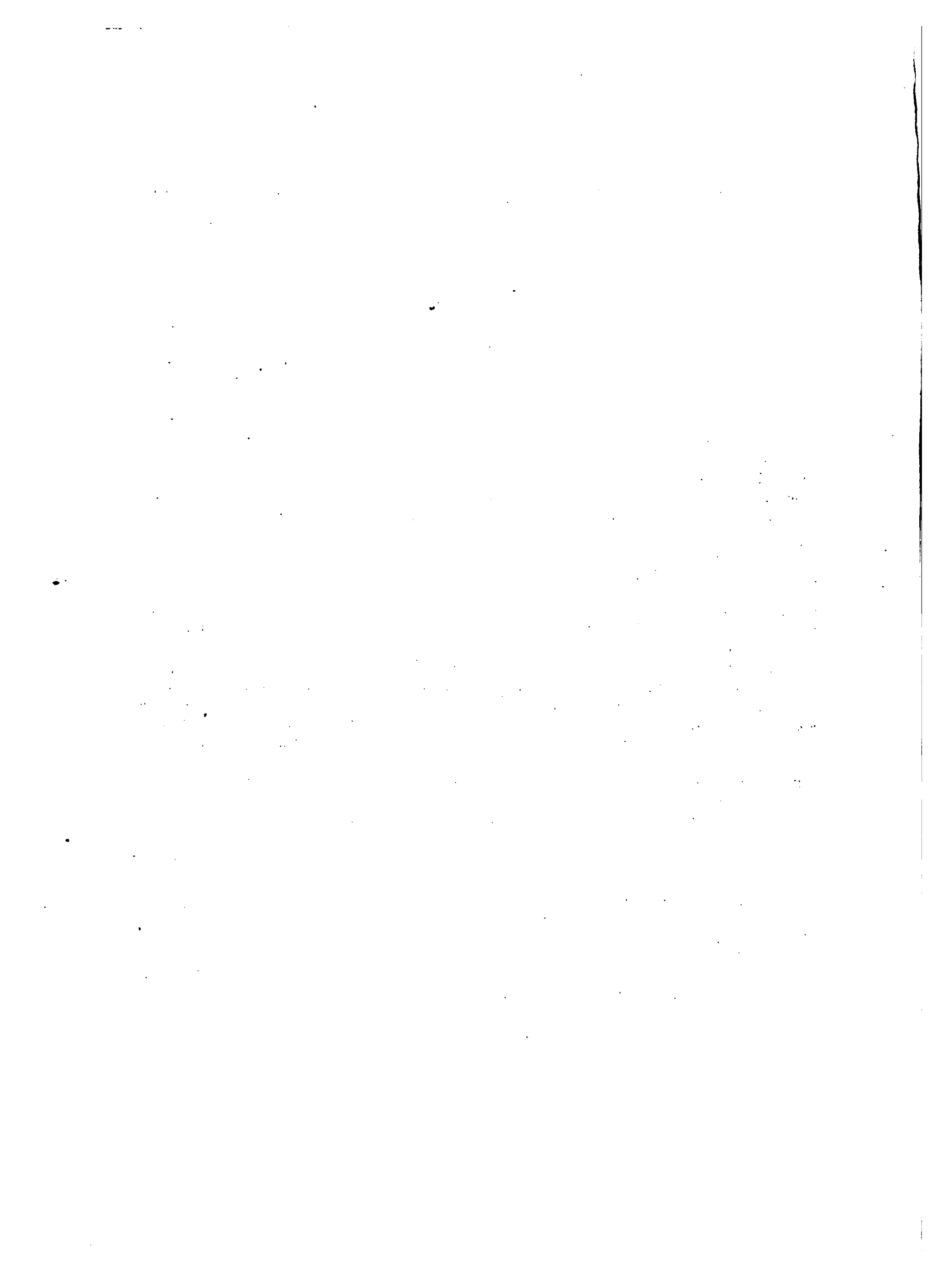
Прѣзъ цѣли *шестнадесетъ* години — години на дивъ и безчовѣченъ режимъ, на тежки неволи и страдания, на безплодни очаквания и неизбежни надѣжди, той стои прѣврптелно захвърленъ въ пращнитѣ дипломатически канцелярии, дълбоко занемаренъ отъ ония, надъ

който тѣжеше всичката отговорност прѣдъ исгорията и човѣчеството за неговата печална сѣдба, въ който най-малко желаѣха неговото разрѣшение . . . .

Прѣди десетъ години — слѣдъ дългъ периодъ на пълна беспросвѣтност и дълбока безнадеждност, зароди се и кристализира всрѣдъ християнското население идеята за *озорж-жена саморазправа* противъ непоправимата турска управа. Интелигентния свѣтъ застава на чело на тая нова идея и намѣри своя изразъ въ основаването на Вътрѣшната революционна организация. Отъ тогава Македоно-Одринския въпросъ изново изпѣна на политическата сцена, *брутално* поиска своето разрѣшение, и днесъ, слѣдъ неподобни кървави перипетии, той стои разкритъ въ всичката си грозота! . . . .

Слѣдъ безчисленитѣ доказателства и колосалнитѣ жертви, които християнскитѣ населения въ Македония и Одринско дадоха за своята политическа зрѣлостъ, непосредственната задача на европейската дипломация, слѣдъ дългия исторически опитъ, бѣ, да даде на тия населения сериозенъ залогъ за по-щастливо бѣдѣще. Никога християнитѣ не сѣ искали да се поддържа въ тѣхнитѣ родни кѣтове революционния безпорядѣкъ, защото отъ борбитѣ, които се водять, страдатъ тѣ самитѣ, разораватъ се тѣхнитѣ огнища, коли се и безчести тѣхната челядь! Слѣдователно, ако има кой да мечтае за миръ и да жадува за спокойствие, това сѣ именно тѣ! Исканията имъ никога не сѣ биле прѣтерани, грандомански, а се отличаватъ съ съдържанностъ и умѣренностъ. Тѣ не веднажъ заявиха, че въ страната имъ не ще може да има миръ и редъ, до като изпълнителната властъ остана все тѣй абсолютна и своеволна и султанъ Хамидъ внесе въ управлението кърваво безрѣдие; нѣма да има условия за човѣшки животъ, до като начело на управлението стоятъ турски чиновници, които своята служба считатъ за пладнешко разбойничество; нѣма да има законностъ, до като отговорността на властитѣ остана съвсѣмъ химерична, несществующа. Тѣ искаха: повѣряване на управлението на единъ европеецъ, който да внесе въ страната редъ и законностъ и създаването на една постоянна международна контролна комиссия, прѣдъ която да е отговорна изпълнителната властъ въ лицето на своитѣ първи прѣдставители. Тѣй скромни и въздържани бѣха исканията на християнскитѣ населения въ Македония и Одринско — искания, които никога не сѣ прѣдполагали повече отъ *редъ и законностъ*, отъ *гарантиранъ човѣшки животъ*. И вмѣсто тия скромни и законни искания, вмѣсто сериозенъ залогъ за по-щастливо бѣдѣще, европейската дипломация, която трѣпери надъ балканския миръ, на пукъ на историческия опитъ, отговори съ една реформена програма, която съдържае въ себе само *пустота* и за чиято печална участь не може обвини християнското население, защото не сществуваатъ никакви мѣстни прѣчки за нейното пълно прилагание. Прочее, Европа нищо не направи, за да убѣди християнскитѣ населения, че тѣ сигурно могатъ връчи бѣдѣщето си и сѣдбата си въ рѣцѣтѣ на дипломацията и не даде до сега никакви сериозни доказателства, че искрено е рѣшена да направи нѣщо сериозно за тѣхъ, а всичката ѣ досегашна дѣятелностъ се заключава само въ постоянни ноти, стереотипни обѣщания и заинтересувани увѣщания . . . .

Вътрѣшната организация, като констатира съ дълбоко присвѣрбие всичко горѣказано, не може и тукъ да не отбѣлжи, че тя ще продължава да води борба въ разни форми (въ широки или ограничени размѣри — споредъ врѣмето и обстоятелствата) до тогава, догдѣто международна *военна* намѣса не суспендира *de facto* сегашния турски режимъ и не въдвори въ страната новъ редъ, който да гарантира *законностъ и човѣшко сществуване*.

Поправки, измѣнения и допълнения.

1) Къмъ сраженията въ Солунски виляеть (стр. 81, таб. I) трѣбва да се прибави и сражението при с. *Бугариево (Солунско)*, станало на 21 юлий 1902 година между четата на Гр. Ивановъ и турска войска.

2) Въ сражението при с. *Гявато* (стр. 130, таб. I, № 4 по редъ), освенъ Г. Сугаревъ, участвуваха съ отрядитѣ си и Аце Коларъ, Янаки Магаревчанинъ и Ст. Илиевъ.

3) Къмъ сраженията въ Битолската кааза (стр. 130 „*Гявато Колу*“), трѣба да се прибави и сражението при с. *Цигари*, станало на 1 юлий между 30 д. възстанници и 600 д. аскеръ, подъ началството на Лозанчевъ, Аце Коларъ и Михо Смилевчето. Това сражение трая 8 часа и погинаха 9 души четници и 40 д. турци.

4) Въ сражението при с. *Витомица* (стр. 130, таб. II, № 10 по редъ), освенъ Н. Петровъ и Ацевъ, взѣ участие и шабния членъ Пере Тошевъ.

5) Въ сражението при в. в. *Маргара и Орле* (стр. 130, таб. II, № 15 по редъ) участвуваха съ отрядитѣ си и Л. Ивановъ и Ив. Поповъ.

6) Въ сражението при с. *Прибилицы* (стр. 130, таб. IV, № 32 по редъ) взѣ участие съ отрядтъ си и Юр. Пиперката.

7) Въ сражението при *Нестска* (стр. 137, таб. I, № 7 по редъ), освенъ отбѣлѣзанитѣ началници, участвуваха съ отрядитѣ си и М. Розовъ, М. Николовъ, Ив. Поповъ, Ц. Кономладски и др.

8) Въ сражението при в. *Сокле* (стр. 137, таб. II, № 19 по редъ), участвуваха съ отрядитѣ си и М. Розовъ, М. Николовъ, Ив. Поповъ, Ц. Кономладски и др. Турската войска броеше не 300, а 200 души. Сражението трая 3 часа. Паднаха убити двама войводи.

9) Въ сражението при *Клисура* (стр. 141, № 13 по редъ въ таблицата) взѣ участие съ отряда си и М. Розовъ.

10) Въ сражението при *Врабчинското езеро* (стр. 141, № 14 по редъ въ таблицата), взѣ участие само войводата Н. Андрѣевъ.

11) Демонстрацията прѣдъ гр. *Кичево* (стр. 151) стана подъ началството на Л. Джеровъ, Ян. Яневъ, Арсо Мицковъ и Д. Спиространовъ.

12) Сражението при с. *Ляхчани* (стр. 152) стана подъ началството на Л. Джеровъ и Кл. Групчевъ.

13) Сражението при с. *Вранещица* (стр. 152) ржководѣха двама селски войводи.

14) Сражението при с. *Карбуница* (стр. 152) ржководѣха А. Мицковъ, Д. Спиространовъ и Юрд. Пиперката.

15) Въ сражението при с. *Карбуница* (стр. 155, № 2 по редъ въ таблицата) взѣ участие съ отряда си и Д. Спиространовъ.

16) Къмъ сраженията въ Кичевската кааза (стр. 155) трѣба да се прибавятъ и горнитѣ сражения (при с. с. *Ляхчани, Вранещица, Карбуница* и демонстрацията при *Кичево*), както и сражението при с. *Селце*, подъ началството на Павле Гавриловъ (Кичевско-Дебърски отрядъ).

17) III участъкъ (стр. 163) се състои отъ с. с. *Мегалово, Циквихоръ, Камила, Керациново, Самоковъ* и Труля. Отбѣлѣзанитѣ акции въ тоя участъкъ се отнасятъ къмъ IV участъкъ.

18) IV участъкъ (стр. 164) се състои отъ с. с. *Блаца, Рѣзово* и др.

19) V участъкъ (стр. 165) се състои отъ с. с. *Пиргопуло, Маджура* и др.

20) VI участъкъ (стр. 165) се състои отъ с. с. *Мързово, Вургари, Граматиково* и др.

21) VII участъкъ (стр. 165) се състои отъ с. с. *Кладара, Бѣлковци, Паприковци, Събаминово* и др.

22) X участъкъ (стр. 166) се състои отъ с. с. *Курията, Пирокъ, Коево* и *Дере-Кѡй*. Бѣлѣжитѣ за акциитѣ въ тоя участъкъ се отнасятъ къмъ IX участъкъ.

23) XI участък (стр. 167) се състои отъ с. с. Едига, Кара-Дере, Мокрешево, Паспалово и др. Българските за тоя участък трѣба да се замѣнатъ съ тия въ X участък — и обратно.

24) XII участък (стр. 167) се състои отъ с. с. Ковчазъ, Кулата, Чегланкъ и др. Отбългарските села въ тоя участък съставляватъ X участък.

25) Селата *Базерникъ*, *Слощица* и *Бабино* въ Демиръ-Хисарската нахия, Битолска кааза, (стр. 198 — таблицата) не сж опожарени.

26) Къмъ сраженията въ Разлошката кааза (стр. 175) трѣба да се прибави и сражението въ махалата *Куру-Дере* (надъ с. Бѣлица), станало на 30 септемврий между четници и войска, подъ началството на Хр. Чернопѣевъ, Д. Стефановъ, С. Молеровъ, Н. Бояджиевъ и др. Сражението трая 2 часа. Убити и ранени 3-ма четници. Едновременно съ това въ същата кааза, при *Биковитъ колиби* (Бабяшево), стана и друго сражение подъ началството на Ботушановъ.

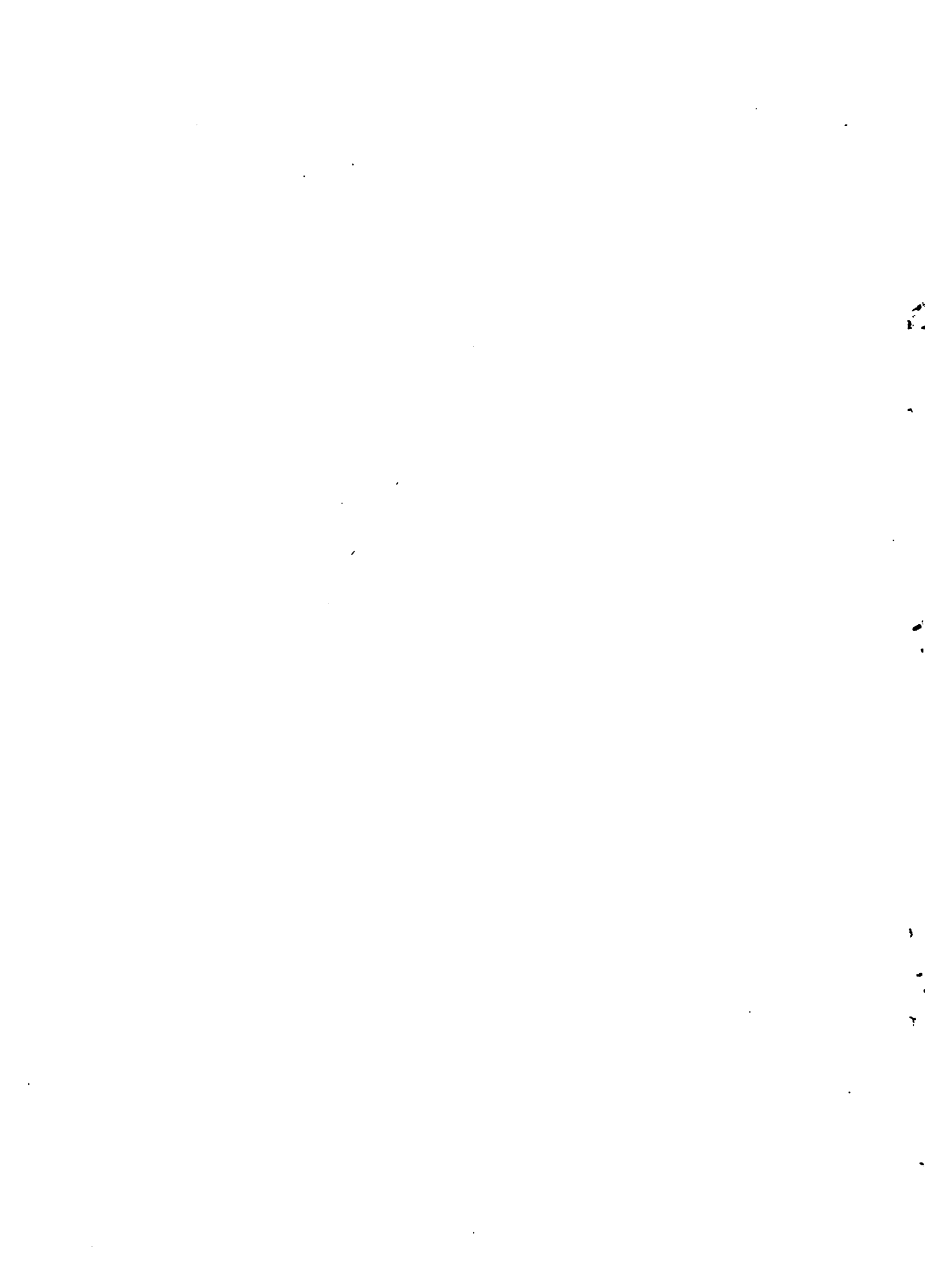
27) Атентата въ Мехомия (стр. 181) стана на два километра вънъ отъ града.

Печатни погрѣшки.

Страница	редъ.	вмѣсто	да се чете
13	13 отдолу	ворженъ	вѣрженъ
15	8 "	отлична	отлично
15	2 "	на	—
29	8 "	отмѣния	отмѣни
29	9 "	давлени	давленія
29	15 "	во	—
29	12 отгорѣ	учитѣ	очитѣ
41	15 отдолу	строшихи	строшиха
45	5 отгорѣ	таксилдирина	таксилдарина
48	16 отдолу	когато	когото
50	28 "	Валаново	Валандово
51	въ I-та таблица	с. Литово	с. Литовой
52	1 отгорѣ	разлошка	разлошко
54	5 "	разкритията	разкрития
54	III-а таблица	с. Бегница	с. Бегница
55	10 отдолу	зашкоръ	затворъ
56	11 отгорѣ	брой	броя
56	II-а таблица	с. Нивичано	с. Нивичани
56	II-а "	Вуклинъ	Куклинъ
57	I-а "	Муржино	Муртино
57	14 отдолу	Борнево	Борнево
60	16 "	бей	чаушъ
61	4 отгорѣ	Лааръ	Лазаръ
62	13 "	Руй	Руля
74	I-а таблица	с. Велика	с. Пенека
76	6 отдолу	Гюмуджина	Гюмурджина
80	12 "	1898	1899
81	I-а таблица	Дрогоширци	Драгоширци
81	I-а "	"Люлинъ"	"Люлка"
81	I-а "	Мутулово	Грамадна
81	I таб. № 8 сражение	А. Кръстевъ	Кр. Асѣновъ
81	I таб. № 30 "	М. Дѣхчевъ	часть отъ Аргировата чета
81	II таблица	Расяново	Асеново
81	II "	с. Огражденъ	пл. Огражденъ
81	II "	Албутиъ	Али-Ботушъ
81	I табл. № 8 сраж.	1898 год.	1899 год.
81	I " общия сборъ	1898 "	1899 "
81	1 отдолу	1898 "	1899 "
82	1 отгорѣ	1898 "	1899 "
82	въ таблицата	1898 "	1899 "
82	14 отгорѣ	1898 "	1899 "
82	17 "	1898 "	1899 "
83	I-а таблица	1898 "	1899 "

Страница	редъ	място	да се чете
83	12 отгорѣ	1898 год.	1899 год.
84	V таблица	Бровичкитѣ	Бзовичкитѣ
84	VI "	Кузма Стефовъ	К. Стефовъ
84	VI "	К. Московъ	Л. Московъ
84	VI "	А. п. Трайковъ	Л. п. Трайковъ
86	6 отдолу	стражения	сражения
86	№ 19 въ таблицата	в. „Готенъ“	пл. Готенъ
88	2 отгорѣ	1898 год.	1899 год.
88	I-а таблица	1898 "	1899 "
88	II "	Туквешка	Тиквешка
90	9 отгорѣ	уничожена	уничожена
90	15 отдолу	щото	на
90	16 "	на	щото
91	№ 7, 8 и 10 въ таблицата	чаталъ	чалъ
101	12 отгорѣ	Мартъ	Януарий
116	11 "	1898 год.	1899 год.
116	13 "	1898 "	1899 "
116	II-а таблица	1898 "	1899 "
116	20 отдолу	1898 "	1899 "
123	25 "	Гърбалово	Гърдилово
126	7 отгорѣ	Острилецъ	Острилци
127	6 отдолу	Плоещиякия	Слоещиякия
130	II табл. № 12 сраж.	Г. Петровъ Л. Ивановъ и др.	Н. Пешковъ
130	табл. II № 11 сраж.	Н. Петровъ	Т. Златковъ
130	табл. IV, № 37	Пипервата и Божинъ	Манчевъ, Димо и Петре Джебче
137	I-ва таблица	(Кайчевъ-матъ)	(Кайчевъ-мостъ)
137	I табл. № 5 сраж.	4 августъ	14 августъ
139	27 отдолу	Клусурско	Клисурско
141	№ 7 сраж. въ таблиц.	Билица	Билица
145	2 отдолу	езерецкия	езерския
146	6 отгорѣ	Сурилски	Сирулски
147	13 "	Сурили	Сирули
149	таблица в) сраж. 16	Н. Анастасовъ	Лит. Кецкаровъ
150	3 отгорѣ	дързостъ	дързостъта
151	20 "	(до едноименното)	—
151	12 отдолу	"	—
152	16 отгорѣ	не дадохъ никакви загуби	дадохъ 8 убити и 4 ранени
153	19 отдолу	16	60
154	17 "	квартирующа	квартирующа
154	20 отгорѣ	на ист. съ Долна-Дебърца, на сѣв. съ Горна-Дебърца	на ист. съ Порочье, на сѣверъ и западъ съ Горн.-Кичево
155	табл. № 3 и 4 сраж.	Ст. Хаджита	Л. Джеровъ и Я. Яневъ
157	1 отгорѣ	иредизвикаха	прѣдизвикаха
157	7 "	демонстрациитѣ	демонстрациитѣ
157	17 "	посетата	посетата
157	25 отдолу	нинска	нински
158	13 отгорѣ	кляньта	кляньета
158	16 отдолу	Врабчанското	Врабчинското
159	8 "	Леринскатт	Леринската
160	въ таблицата	Малесия	Малесия
162	15 отдолу	голѣми	голѣми).
163	8 отдолу	30	7
164	3 отгорѣ	спокойно	спокойна
168	8 "	акци	акции
169	12 отдолу	безспорно	безспорно
170	17 отгорѣ	стички	сблъсквания
173	12 отдолу	прѣдполагамъ,	прѣдполагамия
175	IV табл. № 16	Момировъ	Молеровъ
177	3 отгорѣ	Гъндагъ	Гъндачъ

Страница	редъ	въесто	да се чете
178	№ 1 въ таблицата	с. Кофла	с. Кожле
179	29 отдолу	с. Кофла	с. Кожле
180	2 "	при с. Боймица, Гевг.	до гр. Гевгелия
180	1 "	пжта	пжта
181	17 отгорѣ	с. Кофла	с. Кожле
182	8 отдолу	цѣлокупния	цѣлокупния
183	20 "	останалитѣ	останали
183	8 "	нишкия	нишки
187	7 "	ограби	ограби
187	14 отгорѣ	негови	неговия
191	21 "	Метимирѣ	Мегимирѣ
191	18 отдолу	цѣлошо	цѣлото
192	6 "	изгорено	пажъ ограбено
192	3 "	опожари	пострада.
193	2 отгорѣ	изгорено	ограбено.
194	14 "	сиоя	своя
194	12 отдолу	стра-	сра-
198	34 "	№ по редъ 9	8
199	17 "	Рудничко	Невѣска
199	24 "	тблица	таблица
200	13 отгорѣ	„Еерцата“	„Езерцата“
201	11 отдолу	бомбардирано	бомбардирано
202	20 отгорѣ	М. Московъ	Л. Московъ
202	12 отдолу	25	70
204	4 отгорѣ	Жупаница	Жупаница
204	22 отдолу	Гайямо	Гямо
205	13 "	Жупаница	Жупаница
206	24 отгорѣ	Стрижка	Стружка
207	5 "	между	между които
209	15 "	душъ	души
211	23 "	Вранище	Враница
213	9 отдолу	Прѣчеста	Прѣчиста
215	6 "	гърно	горно
223	23 отгорѣ	по и	и по
226	23 "	жени е моми	жени и моми
228	3 отдолу	сѣмействае	сѣмейства
230	19 отгорѣ	четрима	четирма
238	11 "	оня	ония
238	21 "	Разлошкава	Разлошката

Съдържание.

	Страници.
Прѣдговоръ	VIII
I. Историческа справка: Парижки конгресъ (1866). — Френско прѣдложение за конференция (1867). — Прелюдия на Руско-Турската война (1874—1877). — С.-Стефански договоръ (19 февруарий 1878). — Берлински Конгресъ (13 юний 1878). — Законъ за вилаетитѣ (1880). — Заключителна бѣлѣжка	1—12
II. Македонски въпросъ (1878—1893): Начало на македонския въпросъ (1878). — Крѣсенско въстание (1878). — Разлошко въстание (1878). — Правителственъ тероръ (1878—1880). — Охридско сѣзаклятие (1880). — Обща бѣлѣжка.	13—16
III. Революционно движение (1893—1903):	
I. Революционна организация (1893): — Идея за въоръжена саморазправа. — Поява на Вътрѣшната революционна организация, нейния произходъ, задачи, цѣль, съставъ и прѣчки. — Първи стѣпки	17—19
II. Движение прѣвъ 1895 година: — Политическа констелация на Европа и Турция. — Дезорганизация въ турския държавенъ строй. — Новъ турски политички курсъ — Илдьѣзъ-Кьошкѣ — полигички центъръ. — Въстание и кланѣ въ Армения. — Намѣса на дипломацията. — Движение въ Македония. — Реформи за Армения и Европейска Турция. — Фияско на дипломацията	19—21
III. Виничка афера (1897): — Въстание въ Критъ. — Гръцко-турска война. — Виничка афера: поводъ, разкрития, турски жестокости, звѣрства, арести и осѣждания. — Послѣдствия	21—26
IV. Начало на борбата (1898): — Начало на бурна революционна дѣятелностъ. — Мѣроприятія на организацията. — Поява на четитѣ. — Тѣхното главно прѣдназначение и задачи. — Мѣрки на турското правителство противъ революционното движение.	26—28
V. Гнетъ духовенъ: — Мѣрки противъ черковния успѣхъ на християнитѣ. — Преслѣдвани противъ духовенството. — Отпимание автономнитѣ права на общинитѣ. — Спѣнки въ учебното дѣло. — Мѣрки противъ училищата. — Мѣрки противъ учителитѣ. — Преслѣдване на интеллигенцията	28—30
VI. Гнетъ економически: — Богатства на Македония и Одринско и мизерното економическо положение на християнитѣ. — Причини на мизерията: изполичарство, надничарство, данѣци, десятѣкъ, разни даждия, рушветчилѣкъ, поляци и пр. и пр.	30—33
VII. Гнетъ физически: а) <i>Класическо разбойничество:</i> Разбойничество въ Дебърско, Кичевско, Охридско, Битолско, Прилѣпско, Гостиварско, Тетовско и Солунско. — Разбойнички шефове и тѣхнитѣ подвизи. — Правителствена толерантностъ спрѣмо тоя християнски бичъ. б) <i>Убийства, грабежи, насилия, зумуи, безчестия, потурчавания и пр. и пр. въ Македония и Одринско</i> (1898—1903)	38—47
VIII. Правителственъ тероръ: — Ефикасни мѣрки противъ християнитѣ. — Правителственъ тероръ и разнитѣ му форми. — Афери въ Македония и Одринско. — Афери въ Солунски, Битолски, Скопски и Одрински вилаети	47—49
1) <i>Афери въ Солунски вилаетъ:</i> Валандовска афера. — Енидже-Вардарска афера. — Тивевшка афера. — Демонстрация въ Мехомия. — Осѣдени по разни случки. — Голѣмата Солунска афера (Солунска, Кукупшка, Гевгелийска, Дойранска, Воденска и Тивевшка). — Осѣдени и заточени по Солунската афера. — Афери въ Стру-	

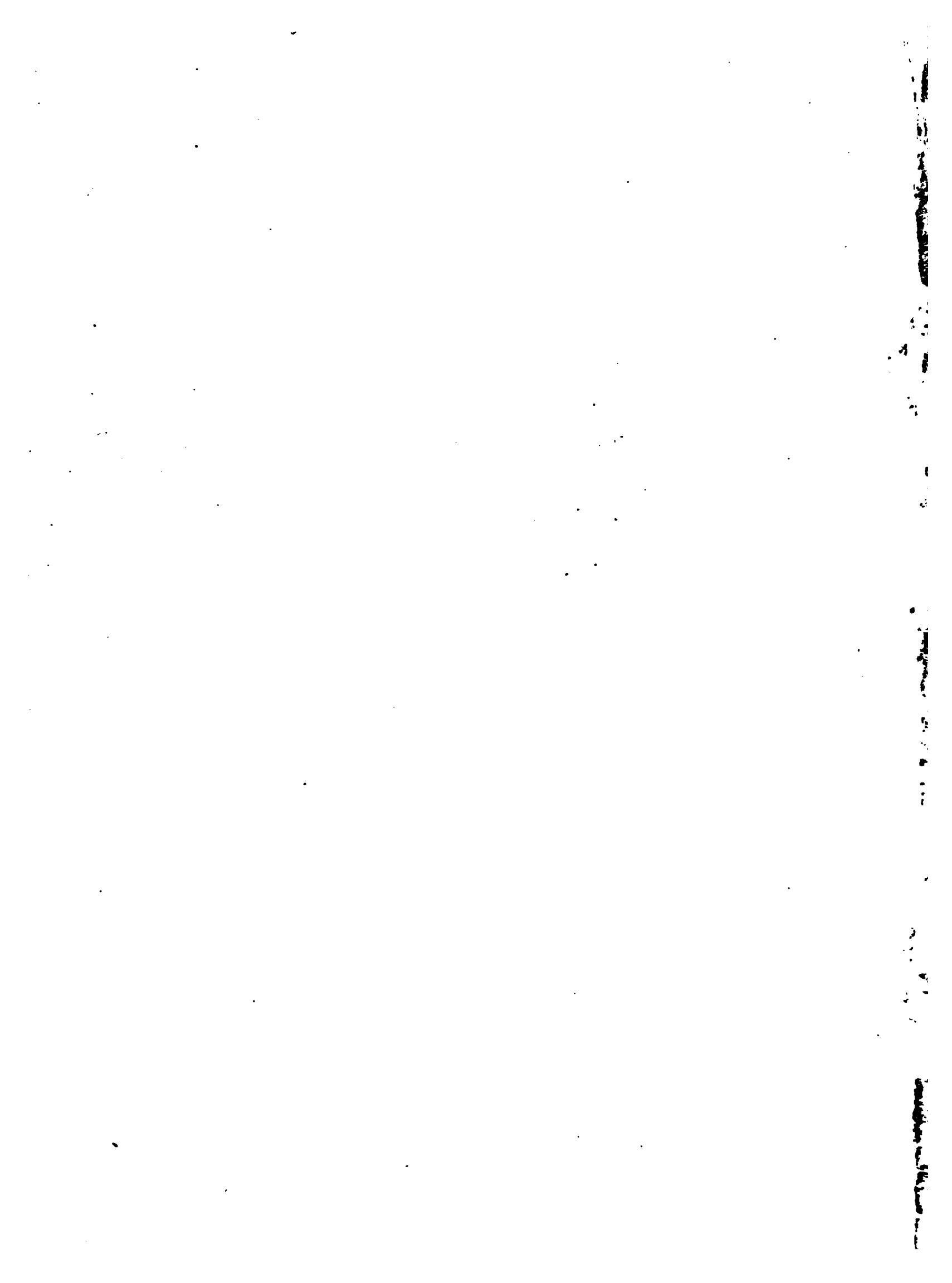
	Страници.
мичко. — Афери въ Воденско. — Афери въ с. Волакъ (Драмско). — Старошевска афера (Баракли-Джумайско). — Списъкъ на частъ отъ аферитѣ, станали въ разни врѣмена и разни мѣста на виляета	49— 60
2) <i>Афери въ Битолски виляеть</i> : Костурски афери. — Кичевска афера. — Битолска афера. — Кадиноселска (Прилѣпско) афера. — Ракитничка (Демиръ-Хисарско) афера. — Търсепска (Леринско) афера. — Списъкъ на частъ отъ аферитѣ, станали прѣзъ разни врѣмена и на разни мѣста въ виляета. — Таблица на затворниците въ Битоля прѣзъ 1902 год.	60— 67
3) <i>Афери въ Скопски виляеть</i> : Дединска афера (Радовишко). — Афера въ с. Конче (Радовишко). — Ново-селска афера (Щипъ). — Софиларска афера (Щипско). — Кумановска афера. — Радовишка афера. — Тероръ въ Радовишко. — Кочанска афера. — Списъкъ на частъ отъ аферитѣ, станали прѣзъ разни врѣмена и на разни мѣста въ виляета	67— 72
4) <i>Афери въ Одрински виляеть</i> : Ахъръ-Къойска афера (Одринска каза). — Малко-Търновска афера. — Ахж-Челебийска афера. — Циганска афера въ Чокенско. — Дарж-Дерска афера (Ахж-Челебийско). — Списъкъ на частъ отъ аферитѣ, станали прѣзъ разни врѣмена и на разни мѣста въ виляета. — Заточени христиани изъ Одринско. — Обща бѣлѣжка за аферитѣ въ Македония и Одринско	73— 79
IX. Бурна революционна дѣятелность: Усилване на турскии тероръ и неговитѣ резултати. — Високия подѣмъ на народния духъ. — Окончателно прѣврѣщане на организацията отъ тайна на явна, отъ тиха на бурна. — Сражения въ Македония и Одринско. — Таблица на сраженията въ <i>Солунски, Битолски, Скопски, и Одрински</i> виляети. — <i>Реканитуляция</i> на сраженията. — Убити и самоубити четници за осемъ мѣсеци (IX 1901—IV 1902). — Обща бѣлѣжка	79— 90
X. Движение прѣзъ 1902 год.: Движение въ Джумайско. — Причини. — Сражения. — Таблица на сраженията. — Турски звѣрства и опустошения. — Списъкъ на пострадали села. — Екзекуция. — Списъкъ на обезчестенитѣ жени въ Джумайско и Разлошко	90— 93
XI. Руско-Австрийски „реформи“: Трѣвога въ дипломатическитѣ крѣгове отъ нова осложнени на Балканския полуостровъ. — Намѣса. — Султанско ираде за реформи. — Руско-Австрийски реформенъ проектъ и главнитѣ му точки. — Глѣдицето на македонскитѣ населения. — Фияско на дипломацията	93— 95
XII. „Реформаторска дѣятелность“ на Хилми Паша: Хилми паша въ Македония и неговата официална мисия. — Хилми паша мандатьоръ на султана и Европа. — Тайната мисия на Хилми паша и шълениа планъ на султана. Мѣрки противъ христианитѣ. — <i>Първа мърка</i> : Блокади на христианскитѣ села — Звѣрства и официални документи за тѣхъ. — Афера въ Коиско (Охридско). — Жрбинска афера (Охридско). — Избишка афера (Рѣсенско). — Тероръ въ Драмско. — Тероръ въ Неврокопско — Зелениградска афера (Кратовско). — Ужаси въ Одринско. — Бапстъ и Зиновьевъ за турскитѣ звѣрства. — Пожарище и кланье въ с. Балдево (Неврокопско). — Бомбардиране и опожаряване на с. Баница (Сѣрско). — Човѣшка касашица при с. Епиджия (Лозенградско). — Пожарище и кланье въ с. Смърдошъ (Костурско). — <i>Втора мърка</i> : Аскерски тероръ надъ христианитѣ. — Официални документи за аскерскитѣ изстъпления. — <i>Трета мърка</i> : Материално съиспване на христианитѣ чрѣзъ арести, заточвания, интерпирания, въдворяване и ограничаване на мѣстожителство и пр. — <i>Четвърта мърка</i> : дискредитиране на турско-европейскитѣ реформи. — Оплаквания на христианитѣ. — Заплашвания на дипломацията. — Отчаяние на христианитѣ. — <i>Кланье въ Солунъ</i> : В. Берардъ за кланьетата. — Атенпати. — Поименъ списъкъ на изкланитѣ въ Солунъ. — Убити атенпатори. — Арести въ Солунъ и провинцията. — Осъждания. — Заточения. — Дипломацията и кланьето. — <i>Кланье въ Битоля</i> : Страхъ отъ повторение на атенпатитѣ. — Атенпатитѣ вато сигналъ за възстание. — Кланье. — Причини. — Брѣй на изкланитѣ. — Арести. — Сражение въ с. Цапари (Битолско)	95—115
XIII. Прѣдъ бурята: Македония и Одринско прѣдъ страшни изпитания. — Засилване на сраженията. — Таблицы за броя на сраженията прѣзъ първото полугодие на 1903 год. и на тия отъ 1898—1903, разпродѣлени по мѣсеци. — Крайна размирность прѣзъ 1903 година. — Поведението на дипломацията. — Положението на организацията. — Организацията прѣдъ страшна дилема. — Общъ погледъ върху царяцето положение. — Наложителностьта на масова въоръжена самоот-	

брана. — Рѣшението на централния конгресъ за масово въстание въ Битолски и Одрински вилаети и четнишко движение въ Солунски и Скопски. — Кратки извадки изъ рѣшенията на конгреса и изъ позива за въстание. — Декларация на централния Маке.-Одр. Рев. Комитетъ до В. Сили по поводъ въстанието . . . 115—119

IV. Въстание.

- I. Въстание въ Битолски вилаетъ: Сигнални знаци за въстание. — Първи акции на въстаницитѣ . . . . . 121—122
- 1) *Битолска кааза*: Начало на въстанишкото движение. — Въстанишки райони: Буфъ-Колу, Битолско поле, Гяватъ-Колу, Демиръ-Хисарско, Крушовско, Рѣсенско и Долна-Прѣспа. — Таблица на сраженията въ каазата и общи бѣлѣжки за тѣхъ . . . . . 122—134
- 2) *Леринска кааза*: Начало на въстанишкото движение. — Въстанишки райони: Старо-Нередски и Нидженски. — Сражение въ Псодерскитѣ тѣснини. — Прѣвзимание на Невѣска. — Господаруване на въстаницитѣ. — Прѣкратяване на движението. — Таблица на сраженията въ каазата. — Общи бѣлѣжки . . . . . 134—138
- 3) *Костурска кааза*: Начало на въстанишкото движение. — Планински бази. — Движение въ Пбполъе, Кореща и Клисурско. — Прогонване на турскитѣ гарнизони. — Завладяване отъ въстаницитѣ на цѣлата сѣверна часть отъ каазата и тѣхното господаруване. — Войсково навлизание въ въстаналата мѣстность. — Сражения. — Изгаряние на селата. — Оттегляние на въстаницитѣ въ други райони. — Нови войскови нахлувания. — Прѣустановяване на въстанието. — Таблица на сраженията и бѣлѣжки за тѣхъ . . . . . 139—142
- 4) *Охридска кааза*: Начало на въстанишкото движение. — Въстанишки райони: Малесия, Горна и Долна Дебърца и Орта-Колъ. — Районни граници. — Продължителность на движението. — Таблица на сраженията и бѣлѣжки за тѣхъ . . . . . 142—150
- 5) *Кичевска кааза*: Начало на движението. — Демонстрация прѣдъ Кичево. — Въстанишки райони: Копачка (Горна и Долна) и Рабетинъ-Колъ. — Нападение на „Изворъ“. — Сражение въ с. Карбуница. — Прогонване на турскитѣ гарнизони. — Господаруване на въстаницитѣ. — Сражение при прохода „Лопушникъ“. — Войскови нахлувания. — Прѣустановяване на движението. — Таблица на сраженията и бѣлѣжки за тѣхъ . . . . . 150—156
- * * * *Общи бѣлѣжки* за въстанишкото движение въ Битолски вилаетъ . . . . . 156—162
- II. Въстание въ Одрински вилаетъ. Начало и размѣри на движението. — Първи акции. — Кратки бѣлѣжки за движението по участъци (I—XII). — Прогонване на турскитѣ гарнизони изъ въстаналата мѣстность и господаруване на въстаницитѣ. — Нахлуване на турски войски. — Сражения и завладѣване на въстаналата мѣстность отъ войскитѣ. — Таблица на сраженията и бѣлѣжки за тѣхъ . . . . . 162—172
- III. Четнишко движение въ Солунски вилаетъ. Начало на движението. — Първи акции. — Таблицы на сраженията и на тѣхното движение. — Бѣлѣжки за тѣхъ . . . . . 172—177
- IV. Четнишко движение въ Скопски вилаетъ. Начало и размѣри. — Таблица на сраженията и на тѣхното движение. — Бѣлѣжки за тѣхъ. — Край на движението . . . . . 177—180
- V. Атенстати. Атенстати въ Македония и Одринско и тѣхното разпредѣление по вилаети. — Таблица на тѣхното движение по дата. — Рольта имъ въ общата борба. — Достигнати резултати . . . . . 180—182
- * * * *Заклучителна бѣлѣжка* за въстанишкото движение въ Македония и Одринско. — Рекапитулационна таблица на сраженията. — Таблица за тѣхното движение по дни и мѣсеци. — Обща бѣлѣжка . . . . . 182—184
- V. Турски звѣрства и опустошения: Общи бѣлѣжки за турскитѣ звѣрства и опустошения. — Послѣднитѣ като ефикасно срдѣство за потушване на въстанията. — Образци отъ най-характерни турски изстъпления въ Македония и Одринско . . . . . 185—190
- I. Турски звѣрства и опустошения въ Битолски вилаетъ. Съставъ на вилаета. — *Македонска часть*. — Брой на селата, къщитѣ и жителитѣ. — Процентъ на христианиитѣ.
- 1) *Битолска кааза*: Съставъ на каазата. — Брой на селата, къщитѣ и жителитѣ. — Процентъ на христиан. население. — Поименъ списъкъ на опепеленитѣ христиански села, брой на изгоренитѣ къщи, на изкланитѣ и обездомени жители и на обезчестенитѣ и плѣвени жени и моми, разпредѣлени по нахии или мѣстности. — Таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения. — Обща бѣлѣжка . . . . . 190—199

	Страници.
* * Общи бѣлѣжки за турскитѣ звѣрства и опустошения въ Македония и Одринско. — Рекапитуляционна таблица за тѣхъ. — Таблица за тѣхното развитие по дни и мѣсеци. — Вѣдомость на бѣжанцитѣ въ България. — Таблици за броя на затворницитѣ християни въ Битолския и Одрински вилаети. — Заключителна бѣлѣжка	249—256

VI. Заключение.

Отзвукъ на Илинденското въстание въ Европа. — Всеобща трѣвога отъ сериозни осложнения на Балканския полуостровъ. — Дипломацията противъ въстанието. — Общъ енергиченъ повикъ противъ турскитѣ звѣрства. — Европейския печатъ и общественното мнѣние въ полза на страждущитѣ. — Движение въ балканскитѣ държавици и застрашителни симптоми за европейския миръ. — Намѣса на дипломацията. — Срѣща на императоритѣ въ Мюршегъ и изработване на нова реформена програма. — Първи дипломатически постѣпки въ Цариградъ. — Султанско ираде за реформи и главнитѣ му точки. — Врѣчване на турското правителство Мюршегската реформена програма. — Нейния букваленъ текстъ. — Кратка оцѣнка на тая програма. — Нейната безсѣдържателность и пустота. — Дълбоко разочарование въ културния свѣтъ и македонското население — Рѣвностъ въ дипломацията за прилагане на програмата и противодѣйствиа на турското правителство. — Протакане на прѣговоритѣ. — Пристигане въ Македония на цивилнитѣ агенти и европейскитѣ офицери. — Безгранично разочарование отъ царяцето безрѣдие. — Нравственната физиономия на Хилми паша и неговата реформаторска дѣятелность. — Турски слѣпки въ прилагане на реформитѣ и стрѣмление за тѣхното дискредитиране. — Положението на цивилнитѣ агенти и европейскитѣ офицери. — Безрезультатность на тѣхната дѣятелность и фигуративната имъ роль. — Фияско на Мюршегската реформена програма. — Заключителна бѣлѣжка	257—271
Поправки, измѣнения и допълнения	273—274
Печатни погрѣшки	275—277
Съдържание	279—283